

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 14, 2004, 1

A R M A
CARINTHIAE. STIRIAE. CARNIOLAE

AD ILLVSTRIVM
STYRIAE, CARINTHIAE ET
Carniolæ procerum filios; vniversam
Eqvestris ordinis ingenuam
iuuentutem,

Prefatiuncula.

REVRES NOVISSE LINGVAS ET
iucundum, et utile, addo et pernecessarium
esse, in confesso est. Nam quid magis libe-
rale ingenium delectare potest, quam vel suam
vel alterius, sive loquentis sive scribentis ani-
mum, decenti sermone, (qui index est animi,) et commodo
orationis genere, vel explicare vel explicatum, quasi coram
contucri? Quid verò fructuosius est, quam de Deo, de Iure,
deq; natura rerum vel differentes vel conscripta, de illis re-
bus monumenta intelligere, thesaurumq; in eis reconditum,
depromptum atq; euolutum, cum opus est, sibi usurpare re-
cte posse? Deniq;, quid est, quo homines minus carere que-
unt, quam dictarum rerum, per linguas, cognitione: Cum, neq;
Ecclesiæ Doctrina, neq; ulla politia, neq; privata neq; publi-
ca studia, tueri conservariq; sine harum adminiculo queant.
Taceo quòd qui linguarum necessarium ignorantia labo-
rant, et quando illis necessitas dicendi imponitur, ignari, quid
dictum sit, tum quomodo respondere debeant, scriptiarum
ranarum instar obmutescere, turpissimeq; sese dare sepe co-
gantur. In quam sententiam cum non pauca eruditissima ex-
tent scripta, adeo, ut si quid amplius præterea in medium pro-
ferre quis conctur, actum ille agere suamq; inopiam potius
quam

* 2

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 14, 2004, 1

A R M A
CARINTHIAE. STIRIAE. CARNIOLAE

AD ILLVSTRIVM
STYRIAE, CARINTHIAE ET

Carniola: procerum filios; vniversam
Eqvestris ordinis ingenuam
iuuentutem,

Præfatiuncula.

LIBRES NOVISSE LINGVAS ET
iucundum, et utile, addo et pernecessarium
esse, in confesso est. Nam quid magis libe-
rale ingenium delectare potest, quam vel suam
vel alterius, sive loquentis sive scribentis ani-
mum, decenti sermone, (qui index est animi,) et commodo
orationis genere, vel explicare vel explicatum, quasi coram
contucri? Quid verò fructuosius est, quam de Deo, de Iure,
deq; natura rerum vel differentes vel conscripta, de illis re-
bus monumenta intelligere, thesaurumq; in eis reconditum,
depromptum atq; euolutum, cum opus est, sibi usurpare re-
cte posse? Deniq; quid est, quo homines minus carere que-
unt, quam dictarum rerum, per linguas, cognitione: Cum, neq;
Ecclesiæ Doctrina, neq; ulla politia, neq; privata neq; publi-
ca studia, tueri conservariq; sine harum adminiculo queant.
Taceo quòd qui linguarum necessariorum ignorantia labo-
rant, et quando illis necessitas dicendi imponitur, ignari, quid
dictum sit, tum quomodo respondere debeant, scriptiarum
ranarum instar obmutescere. turpissimeq; sese dare sepè co-
gantur. In quam sententiam cum non pauca eruditissima ex-
tent scripta, adeo, ut si quid amplius præterea in medium pro-
ferre quis conetur, actum ille agere suamq; inopiam potius
quam

* 2

1

uenzom / Gnado / Myr / Wyl
host inu prauu Sposna
ne boshye / skusi Jev
fusa Christusa
prossim.

Dbi Ferazheni
 ri/ Jost sem/lete
 stule in sueriga
 pisma (inu nih
 isalage vte peivsi
 ni (hloshene) fateres ofasi sastop
 ni zhlouit/ kir hoshie vnebu pyte
 ima vobitri inu deefhari/ him
 tudito litiano inu ano pridgo/
 vte te buquce/ pustill prepipari
 vnaft isig/ Bogu na zhast inu
 hdboturo vsem mladim tarz
 prepfopim ludem nafshe deffhar
 le. Sakai is rihs/ vofast/ lalari

 α β

2

Id est:
BIBLIA SACRA
NOVI TESTAMENTI
Adprobatione & Consensu.
CELSISSIMI ET REVERENDISSIMI
DOMINI DOMINI
CAROLI S. R. I. PRINCIPIS

PER
GEORGIUM JAPEL, Carniolum
 Lichopolitanum Fundationis Curatæ Schil-
 lingianæ ad S. Petr. in Suburbio Director.
 Celsissim. ac Reverend. Principis Episcopi
 Labacensis Consistorialem.

PARS PRIMA.
LABACI,
Typis JOAN. FRID. EGER, 1784

3

ISSN 1408-5348

9 771408 534084

ANNALES

**Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies**

Series Historia et Sociologia, 14, 2004, 1

KOPER 2004

Annales, Ser. hist. sociol., 14, 2004, 1

ISSN 1408-5348

UDK 009

Letnik 14, leto 2004, številka 1

UREDNIŠKI ODBOR/ prof. Furio Bianco (IT), Tomaž Bizajl, dr. Milan Bufon,
COMITATO DI REDAZIONE/ dr. Lucija Čok, dr. Lovorka Čoralić (HR), dr. Darko Darovec, dr.
BOARD OF EDITORS: Goran Filipi (HR), dr. Vesna Mikolič, Aleksej Kalc,
dr. Avgust Lešnik, prof. John Martin (USA), dr. Robert Matijašič
(HR), dr. Darja Mihelič, prof. Edward Muir (USA), prof. Claudio
Povolo (IT), dr. Drago Rotar, Vida Rožac-Darovec, dr. Mateja
Sedmak, Salvator Žitko, Matej Župančič

Glavni urednik/Direttore responsabile/Chief Editor: dr. Darko Darovec

Odgovorni urednik/Redattore responsabile/

Responsible Editor: Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors: Dean Krmac, Alenka Obid, dr. Mateja Sedmak

Lektorji/Supervisione/Language Editors: Marco Apollonio (it.), Henrih Ciglič (sl.), Lea Kalc Furlanič (sl.),
Richard Harsch (angl.), Jože Hočevár (sl.), Lina Pliško (hr.)

Prevajalci/Traduttori/Translators: Henrik Ciglič (angl./sl.), Ester Časar (sl./it.), Violeta Jurkovič
(sl./angl.), Sergio Settomini (hr.-sl./it.), Tullio Vianello (hr.-sl./it.)

Oblikovalec/Progetto grafico/Graphic design: Dušan Podgornik

Prelom/Composizione/Typesetting: Franc Čuden - Medit d.o.o.

Tisk/Stampa/Print: Grafis trade d.o.o.

Izdajatelj/Editori/Published by: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče
Koper / *Università della Primorska, Centro di Ricerche
Scientifiche di Capodistria / University of Primorska, Science
and Research Centre of Koper*®, Zgodovinsko društvo za južno
Primorsko / *Società storica del Litorale*®

Za izdajatelja/Per gli Editori/Publishers represented by: dr. Darko Darovec, Salvator Žitko

Sedež uredništva/Sede della redazione/ Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče

Address of Editorial Board: Koper, SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijska/Via Garibaldi
1, p.p. /P.O.Box 612, tel.: ++386 5 66 37 700, fax 66 37 710;

e-mail: annales@zrs-kp.si, **internet:** <http://www.zrs-kp.si/>

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 30. junija 2004.

Sofinancirajo/Supporto finanziario/ Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije,
Financially supported by: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Mestna občina
Koper, Občina Izola, Občina Piran, Banka Koper ter drugi
sponzorji

Annales - series historia et sociologia izhaja dvakrat letno.

Annales - series historia naturalis izhaja dvakrat letno.

Letna naročnina za obe seriji je 7000 SIT, maloprodajna cena tega zvezka je 2500 SIT.

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročnino sprejemamo na sedežu uredništva.
Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada/Tiratura/Circulation: 700 izvodov/copie/copies

Revija Annales je vključena v naslednje podatkovne baze: Sociological Abstracts (USA), International Medieval
Bibliography, University of Leeds (UK), Referativni Zhurnal Viniti (RUS).

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Matej Župančič: Sejmišča in reka pri Črnotičah v istrski Sloveniji? Toponima *Sejmišče-Sejenisce* in *Podrečica* 1
A Fairground and a River Near Črnotiče in Istrian Slovenia? Toponyms Sejmišče-Sejenisce and Podrečica
Il mercato (sejmišče) e il fiume (reka) presso Črnotiče nell'Istria slovena? Toponimi Sejmišče-Sejenisce e Podrečica

Tomaž Jurca: Marsilij Padovanski – Zaščitnik miru. Marsilijeva nadgradnja grškega demokratičnega modela in njegov prispevek k oblikovanju sodobne politične misli 7
Marsilius of Padua – "Defender of Peace". Marsilius' Superstructure of the Greek Democratic Model, and his Contribution to the Creation of Contemporary Political Thought
Marsilio da Padova - "Defensor pacis". L'apporto di Marsilio all'evoluzione del modello democratico greco e alla formazione del pensiero politico moderno

Vojko Pavlin: Goriška in habsburško-beneški odnosi ob koncu 15. stoletja v luči dnevnikov Marina Sanuda 17
The County of Gorizia and the Hapsburg-Venetian Relationship at the End of the 15th Century in the Light of Marino Sanudo Diaries
La Contea di Gorizia e i rapporti asburgico-veneti alla fine del XV secolo alla luce dei diari di Marino Sanudo

Darko Dukovski: Socialna i zdravstvena realnost istarskega poraja 1945.–1955. 35
Social and Medical Reality of the Post-War Period (1945–1955) in Istria
La situazione sociale e sanitaria dell'Istria nel dopoguerra (1945–1955)

Deborah Rogoznica: Razvoj zdravstvene organizacije in zdravstvenega zavarovanja v koprskem okraju 1945–1954 47
Lo sviluppo del sistema medico-sanitario nel distretto di Capodistria 1945–1954
Development of Public Health Service and Health Insurance in the Koper District during 1945–1954

Nikola Vojnović: Depopulacija u istarskoj županiji 1981.–2001. 61
Depopulation in the Region of Istria between 1981 and 2001
Lo spopolamento nella Regione istriana 1981–2001

Alba Zanini: "Per la Germania e l'Ongheria": L'emigrazione temporanea dalle Valli del Natisone 73
Za Nemčijo in Madžarsko: Sezonske selitve iz dolin Nadiže
Toward Germany and Hungary: Seasonal Migration from the Natisone Valleys

Matej Vranješ: Place Attachment: a Case Study of the Bovec Region 85
Navezanost na kraj: študija primera Bovškega
Attaccamento al territorio: uno studio sull'esempio della regione di Bovec

Milan Bufon: Central-eastern and South-eastern Europe: an Area of Geopolitical and Geocultural Contact 97
Srednje-vzhodna in jugo-vzhodna Evropa: območje geopolitičnega in geokulturnega stika
Europa centro-orientale e sud-orientale: area di contatto geopolitico e geoculturale

Filip Tunjić: Analiza konfliktnosti državnih teritorialnih meja v Vmesni Evropi s pomočjo nekaterih osnovnih statistik 109
Some Fundamental Characteristics of State Territorial Boundaries in the Europe in Between – an Example of the Application of the Cluster Analysis Method
Caratteristiche fondamentali dei confini territoriali statali dell'Europa intermedia – esempio d'uso del metodo di classificazione gerarchica

Mira Klarin: Empatija i vještine komuniciranja kao temelj stereotipiziranja i međukulturalne komunikacije 129
Empathy and Communication Skills as the Bases of Stereotypization and Intercultural Communication
Empatia e abilità di comunicazione quale base per la stereotipizzazione e le comunicazioni interculturali

Darja Kobal Grum: Cross-cultural Differences in Self-concept and Dispositions to School Education 141 <i>Medkulturne razlike v sdamopodobi in odnosu do šolskega izobraževanja</i> <i>Differenze interculturali nell'immagine di sé e nel rapporto verso l'istruzione scolastica</i>	<i>France Baraga (ur.):</i> Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku, 6/1 (listine 1246–1255) (Boštjan Plut) 206
Maja Mezgec: Možnosti vseživljenjskega izobraževanja v manjšinskih jezikih Evropske unije 151 <i>Possibilities of Lifelong Learning in the EU Minority Languages</i> <i>Opportunità per la formazione lungo tutto l'arco della vita nelle lingue minoritarie dell'Unione europea</i>	<i>Darja Mihelič:</i> Piranska notarska knjiga, zv. 3 (1289–1292) (Boštjan Plut) 207
Mihaela Koletnik: Slovensko-nemški jezikovni stiki v obmejnih krajih južno od Mure 171 <i>Slovene-German Linguistic Contacts in Crossborder Areas South of the Mura River</i> <i>Contatti linguistici sloveno-tedeschi nell'area di confine a sud del fiume Mura</i>	<i>Zdenka Bonin (ur.):</i> Inventar zbirke listin v Pokrajinskem arhivu Koper (1348–1776) (Boštjan Plut) 208
Jožica Škofic: Narečno kovaško strokovno besedje in Slovenski lingvistični atlas 179 <i>Dialectal Vocational Terminology of Smiths and the Slovenian Linguistic Atlas</i> <i>Il linguaggio dialettale e professionale dei fabbri e l'Atlante Linguistico Sloveno</i>	<i>Matjaž Bizjak:</i> Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospodstev na Slovenskem (Boštjan Plut) 209
Bernard Rajh: Besedno prevzemanje iz nemščine v severozahodnoprleški govor 195 <i>German Language Adoption in the Northwestern Prlekija Dialect</i> <i>Assunzione linguistica dal tedesco nella parlata nord-occidentale della Prlekija</i>	<i>Giorgio Borelli – Gherardo Ortalli – Giorgio Zordan (ur.):</i> Società, economia, istituzioni. elementi per la conoscenza della Repubblica veneta, I in II (Boštjan Plut) 211
OCENE RECENSIONI REVIEWS	<i>Lovorka Čoralič:</i> Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi. Odabrane teme (Ivan Majnarič) 212
<i>Peter Štih:</i> Srednjeveške goriške študije. Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov (Boštjan Plut) 205	<i>Metoda Kokole – Vojislav Likar – Peter Weiss (ur.):</i> Historični seminar 4 (2001–2003) (Aleksandro Burra) 214
	<i>Marina Rossi:</i> Le streghe della notte. Storia e testimonianze dell'aviazione femminile in Urss (1914–1945) (Stefano Lusa) 216
	Buzetski zbornik 30 (Božo Jakovljevič) 217
	<i>Peter Lovšin – Peter Mlakar – Igor Vidmar:</i> Punk je bil prej. 25 let punka pod Slovenci (Stefano Lusa) 219
	Navodila avtorjem 221
	<i>Istruzioni per gli autori</i> 223
	<i>Instructions to authors</i> 225
	Kazalo k slikam na ovitku 227
	<i>Indice delle foto di copertina</i> <i>Index to pictures on the cover</i>

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2004-03-09

UDK 811.163.6'373.21(497.4 Istra)

SEJMIŠČA IN REKA PRI ČRNOTIČAH V ISTRSKI SLOVENIJI? Toponima *Sejmišče-Sejenisce* in *Podrečica*

Matej ŽUPANČIČ

Pokrajinski muzej Koper, SI-6101 Koper, Kidričeva 19
Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: matej.zupancic@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Avtor obravnava dva toponima iz okolice vasi Črnotiče v istrski Sloveniji. V nasprotju z opredelitvijo (po Juliju Titlu) toponima "Sejmišče" interpretira razrešitev zapisa v zemljiški knjigi kot "Sejenisce". Ugotavlja, da se kot tak ne nanaša na sejmsko dejavnost v bližini vasi. Tudi opredelitev izraza "Podrečica" – pri Titlu hidronim ("tekoča voda") – interpretira drugače. Meni, da glede na razvoj besede "patriarca" v slovenskem jeziku predstavlja sled prisotnosti oglejskega patriarhata v Istri. Naslanja se na ugotovitve Milka Kosa, Frana Ramovša in Stanka Flega.

Ključne besede: *Sejmišče, Sejenisce, Podrečica*, patriarhat, hidronim, Julij Titl, toponomastika, Črnotiče, istrska Slovenija, zemljiška knjiga

IL MERCATO (*SEJMIŠČE*) E IL FIUME (*REKA*) PRESSO ČRNOTIČE NELL'ISTRIA SLOVENA? Toponimi *Sejmišče-Sejenisce* e *Podrečica*

SINTESI

L'autore si occupa di due toponimi dei dintorni del paese di Črnotiče nell'Istria Slovena. Allontanandosi dalla definizione (secondo Titl) del toponimo "Sejmišče" (mercato) riporta la soluzione della nota del Libro Fondiario "Sejenisce", constatando che come tale non si riferisce all'attività di mercato che si svolgeva nei pressi del paese. Anche la definizione del vocabolo "Podrečica" – da Titl, idronimo ("acqua corrente") – viene interpretata diversamente. L'autore pensa che lo sviluppo della parola "patriarca" in lingua slovena sia stato determinato dalla presenza nell'Istria del patriarcato di Aquileia. Tale ipotesi si appoggia sulle attestazioni di Milko Kos, Fran Ramovš e Stanko Flego.

Parole chiave: *Sejmišče, Sejenisce, Podrečica*, patriarcato, idronimo, Julij Titl, toponomastika, Črnotiče, Istria Slovena, Libro Fondiario

Pred kratkim je dr. Julij Titl z dvema zaporednima publikacijama opozoril na pomen proučevanja toponimov (Titl, 1998; 2000). V obeh izdajah je zbral nad 8500 toponimov, navedel nekoliko osnovne dokumentacije, statistiko in njih opredelitve oziroma pomene. V prikazu druge knjige je Milan Natek zapisal: "Zbrano gradivo izziva številna znanstvena področja k nadaljnjemu preučevanju in ovrednotenju zbranih in objavljenih toponimov" (Natek, 2000, 71). Med toponimi iz okolice Črnotič¹ je za tokratni prikaz izbranih pet, da bi bili podrobneje predstavljeni, saj nam nekatere Titlove opredelitve vzbujajo pomisleke.

Titl, 1998	Titl, 2000
1 Sejmišče, str. 113/114, 123	Sejmišče, str. 131
2 Sejmišče v stajah, str. 114, 123	Sejmišče v stajah, str. 31
3 Sejmišče nad kalom, str. 114, 123	Sejmišče nad kalom, str. 31
4 Sejmišče v kavi, str. 114	Sejmišče v kavi, str. 31
5 Podrečica, str. 123	

Pomisleki se porajajo še posebej zato, ker Julij Titl ne pojasnjuje in ne dokumentira svojih opredelitev; za naše izbrane primerke domnevam, da jih je navedel bolj "po ušesu" ali ljudski etimologiji. Za prvi toponim (*Sejmišče*), ki se v bistvu ponovi še trikrat, bo z nekaj drznosti popravljen Titlovo branje zapisov v zemljiški knjigi. Pri naslednjem – *Podrečica* – pa bo skušala upoštevati relevantna literatura in opredeliti drugačen značaj in pomen, saj po mojem hidronim ne more biti.

V poglavju *Druga imena* v svoji prvi knjigi Titl piše o sejmiščih: "... Kot sled letnih sejmov so v katastrski občini Črnotiče ohranjena ledinska imena *Sejmišče*, *Sejmišče v Kavi*, *Sejmišče v Stajah*. Toliko različic istega imena v eni katastrski občini kaže, da so kraje, kjer je bil *sejem*, večkrat menjali" (Titl, 1998, 113–114). Titl omenja ledine *Sejmišče* tudi v Movražu, Črnem Kalu in Rožarju.

Po avtorjevih naznakah smo te toponime skušali najti v zemljiški knjigi in jih locirati na katastrske mape. Zapisa "*Sejmišče*" v zemljiških knjigah "Črnotiče 1–5" ni. Trdimo, da bi bilo potrebno v zvezi z obravnavano temo upoštevati tam pogosto omenjano ledinsko ime "*Sejenisce*". Na karti parcel so prikazane koncentracije oziroma gruče toponima "*Sejenisce*" (sl. 1), sortiranega po parcelnih številkah (kot na preglednici). Po pravilu so to izredno majhne parcele, prav vse so locirane v zavetju apnenčaste stopnje, ki poteka v smeri severozahod-jugovzhod. Dobro je vidna razlika v velikosti med dolgimi obdelovalnimi parcelami na flišni prog (Požeš, 1995, s.v. Črnotiče, 110) in velikimi parcelami

Podgorskega krasa nad skalno stopnjo na sv delu karte. Parcele, ki jih zemljiška knjiga označuje kot "*Sejenisce*", so grupirane v štiri gruče in nekaj osamljenih. V okviru gruče je distribucija posameznih različnih toponimov (na primer *Sejenišče*, *Sejenišče nad Sedmizzo*) popolnoma naključno, očitno odvisno od lastnika in zapisovalca, zato so na sliki 1 kartirane skupno. V grobem je prepoznati štiri gruče (parcele s številkami 362, 806, 1312, 1674–1675), ki so verjetno ustrezne štirim sejmiščem J. Titla. Lega sejnišč je nadvse ugodna za zgodnje sejanje, zemlja je rahlejša kot nižje v dolini, ogrevana od stene in sonca in nad toplotnim obratom (Jože Žumer, ustno 29. 8. 2003). Tudi sama vas je z obema kaloma prislonjena pod omenjeno skalno stopnjo. Zdi se, da je na neki način logika "*Sejenišč*" povezana z logiko nastanka in življenja vasi same.

Vpisi za prvi toponim so v zemljiški knjigi napisani izključno kot "*Sejenisce*" (sl. 2), večkrat z različnimi določili, npr. *Sejenisce u Vertu*, *pod Kallam* idr. Te zapise je Titl bral – kot domnevamo – in razumel kot "*sejmišče*". Vendar je vsaj v številnih lepo izpisanih besedah *Sejenisce* težko ne razbrati "-jen-"; morda bi bilo tako možno pri kakšnem posameznem, slabo izpisanim z ostrim -e- črki -je- združiti z -n- v "-jm-". Tedaj bi pač lahko brali kot "*sejmišče*".

Tako v navedenih primerih berimo rajši "*Sejenišče*", pomen in domnevno funkcijo *Sejenišč* v pridelovalnem procesu vasi bo razvozlati kdo drug, za to bolj poklican. Skoraj še ne obravnavano je terensko delo glede ustnega izročila, zato na tem mestu z veseljem objavljamo zapis Jožeta Žumra, ki ga je poslal med zaključevanjem tega prispevka: "Danes zvečer (1. 9. 2003) sem se z Jožetom Vovkom, upokojemcem iz Ospa, št. 20, pogovarjal približno tako:

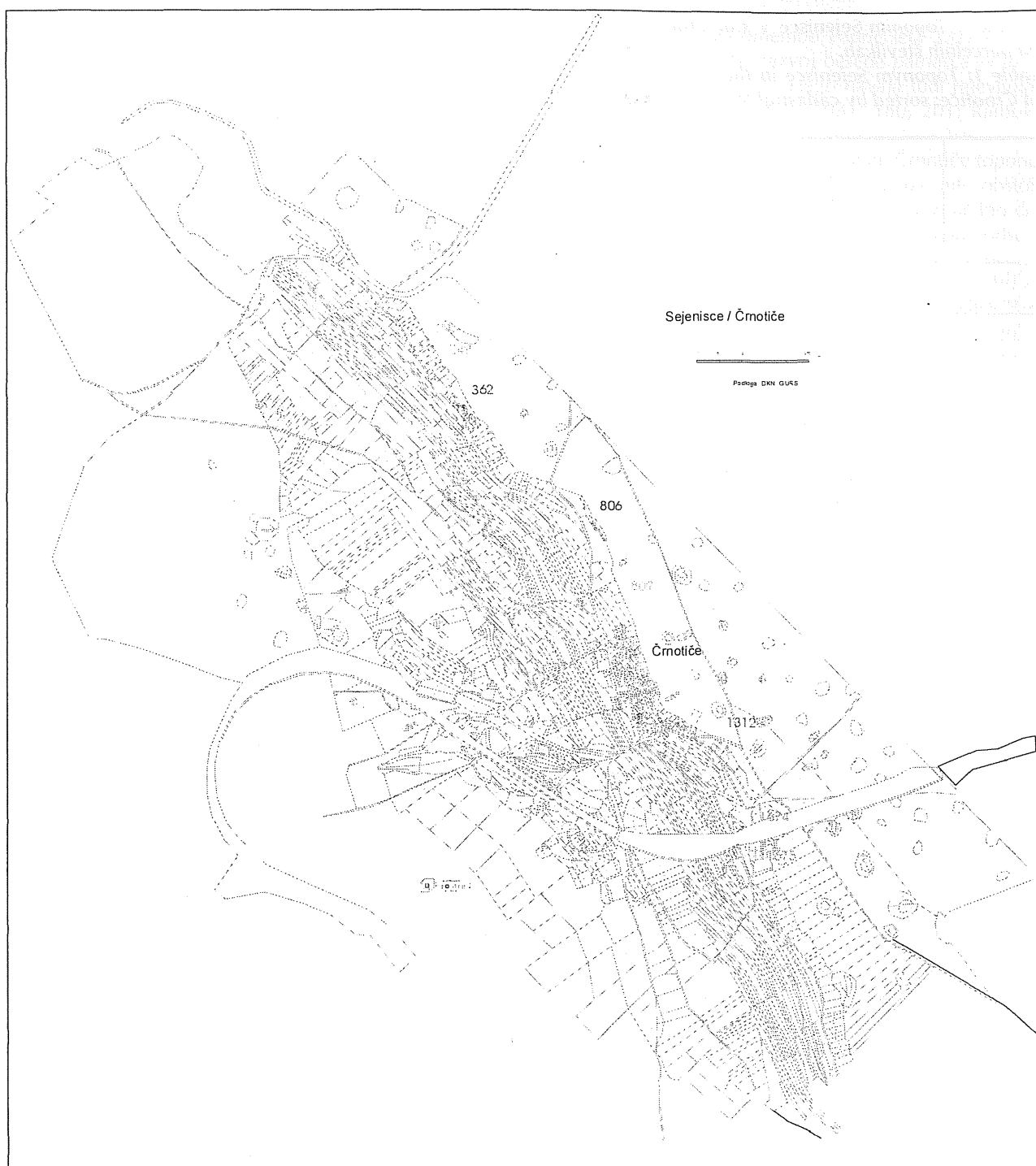
Ali si kdaj slišal, da bi kateremu kraju pri Ospi ali v vasi rekli *Sejnišče*?

Jože zamišljeno gleda, zadeva mu je znana, pa ne ve kam z njo. In nadaljujem: *Kaj pa pod steno z luknjo, tam pri Banjah? Je tam kak kraj Sejnišče?*

Me pogleda in se spomni: *Ne tam, ampak malo bolj levo je eno Sejnišče, na drugi strani, pod desno steno Jame pa drugo*. Nadrobneje opiše lego obeh Sejnišč pod stenama. *Pove, da lahko greva kdaj pogledat, le da bo tam verjetno precej robide. Na obeh krajih je bilo nekaj kvadratnih metrov tal (pokaže pravokotno obliko površja na tleh) malo ograjeno s kamni. Notri so imeli humus in tam se je sjalo zelje in podobno za flancanje. Ja, pa saj to imajo tudi drugod po vaseh. Sam se spomnem iz otroštva. Največ se je tam sjalo prav zelje. To pride od sejanja: seješ na Sejnišču ali Sejenišču!"*

Ni odveč pripomniti, da osapska situacija na terenu ustreza črnotiški.

1 Črnotiče, vas v istrski Sloveniji na Podgorskem krasu, 389 m nad morjem.

Sl. 1: Izsek iz katastrske mape Črnotiče: gruče toponima "Sejenisce".

Fig. 1: Extract from the cadastral map of Črnotiče: clusters of toponym "Sejenisce".

Drugi obravnavani toponim je "Podrečica", ki ga je dr. Julij Titl opredelil med hidronime. Točna lega toponima "Podrečica", po Titlu naj bi to bil hidronim (1998, 123), ostaja nedorečena. Leta 2000 ga ne omenja več. Pomislek pa je na krasu kaj naraven. Jamarjem in

speleologom je sicer znana paleostruga na planoti, ki se le občasno, ob deževju, napolni tu in tam z vodo – kaj nasprotno od pojma "reka". Skoraj vedno suho korito (Vodna vala pri Trpcih, TTN Kozina 23) leži že izven k.o. Črnotiče v k.o. Prešnica.

Tabela 1: Toponim Sejenisce v k.o. Črnotiče: sortirano po parcelnih številkah.**Table 1: Toponym Sejenisce in the cadastral commune of Črnotiče: sorted by cadastral lot numbers.**

	Toponim	Št. Parcele	Part. Tav.	Knjiga
Orto d'erbaggi	Sejenisce	362 /1	34	1
Orto	Sejenisce	362 /6	48	1
Orto	Sejenisce	362 /7	203	5
Orto	Sejenisce	362 /8	8	1
Orto	Sejenisce	362 /12	157	4
Orto	Sejenisce	362 /14	3	1
Orto	Sejenisce	362 /16	48	1
Orto	Sejenisce	362 /18	181	4
Orto	Sejenisce	362 /18	181	4
Orto	Sejenisce	362 /23	203	5
Orto	Sejenisce	362 /24	183	4
Orto	Sejenisce	362 /24	181	4
Orto	Sejenisce	362 /25	32	2
Orto	Sejenisce	362 /26	29	1
Orto /travnik	Sejenisce	362 /31	13	1
Orto	Sejenisce	362 /35	29	1
Orto	Sejenisce	362 /36	13	1
Orto /travnik	Sejenisce	362 /38	13	1
Orto	Sejenisce	362 /39	28	1
Orto	Sejenisce	362 /41	9	1
Orto	Sejenisce	362 /43	185	4
Orto	Sejenisce	362 /44	8	1
Orto	Sejenis'ce	362 /10	11	1
Orto	Sejenis'ce	362 /37	9	1
Orto	Sejenisce nad Sedmizi	362 /48	26	1
Orto	Sejenisce nad Sedmizza	362 /21	66	2
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /2	186	4
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /3	166	4
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /4	166	4
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /13	205	5
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /27	182	4
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /29	163	4

Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362/33	160	4
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /40	193	4
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /42	35	1
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /47	196	4
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /49	193	4
Vigna	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /50	158	4
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /51	158	4
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /52	193	4
Orto	Sejenisce nad Sedmizzo	362 /9	57	2
Incolto	Sejenisce nad Lesično	362 /34	161	4

Orto	Sejenisce	1674 /9	16	1
Orto	Sejenisce	1674 /8	16	1
Orto	Sejenisce u Stajah	1674 /7	46	1
Orto	Sejenisce u Stajah	1674 /6	57	2
Orto	Sejenisce u Stajah	1674 /4	47	1
Orto	Sejenisce u Stajah	1675 /4	56	2
Orto	Sejenisce u Stajah	1674 /3	47	1
Orto	Sejenisce u Stajah	1674 /2	47	1
Vigna	Sejenisce u Verti	1675 /1	47	1
Orto	Sejenisce u Stajah	1675 /2	247	5
Vigna	Sejenisce u Verti	1675 /6	47	1
Vigna	Sejenisce u Verti	1675 /5	47	1
Orto	Sejenisce u Verti	1675 /3	47	1
Vigna	Sejenisce u Verti	1675 /1	47	1
Pascolo	Sejenisce	806 /5	11	1
Orto	Sejenisce	806 /8	30	1
Orto	Sejenisce	806 /10	32	1
Pascolo	Sejenisce	806 /13	11	1
Orto	Sejenisce	806 /16	8	1
Orto	Sejenisce pod Iurjevco	806 /17	203	5
Orto	Sejenisce u Iuriouci	806 /15	48	1
Orto	Sejenisce u Kavi	806 /3	42	1
Orto	Sejenisce u Kavi	806 /4	42	1
Orto	Sejenisce u Braidu	809/2	163	4
Orto	Sejenisce u Skerjaszi	806 /12	62	2
Orto	Sejenisce	1312 /9	16	1
Orto	Sejenisce Klanzi	1312 /2	26	1
Orto	Sejenisce nad Kallam	1312 /4	20	1
Orto	Sejenisce nad Kallam	1312 /7	20	1
Arativo	Sejenisce	245 /4	186	4
Orto	Sejenisce	249 /7	42	1

		<i>Obzerno Lantolane N° 18</i>
<i>1644/2</i>	<i>arto</i>	} <i>Sejenisce u Pajab</i>
<i>1644/3</i>	<i>arto</i>	
<i>1644/4</i>	<i>arto</i>	
<i>1645/2</i>	<i>arto</i>	
		<i>Obzerno Lantolane N° 19</i>
<i>1645/1</i>	<i>ingua</i>	} <i>Sejenisce u Bert</i>
<i>1645/2</i>	<i>arto</i>	
<i>1645/3</i>	<i>ingua</i>	
<i>1645/4</i>	<i>ingua</i>	

Sl. 2: Sejenisce: zapisi iz zemljiške knjige.

Fig. 2: Sejenisce: cadastral records.

Razrešitev je treba poiskati drugače, v izrazih "podreka" in prvotno "patriarh". Pogosti antroponimi *Podreka*, *Podrecca* in podobni, in tudi toponimi *Padriče*, *Poreče*, *Podreka* in podobni, so zgovorna sled zgodovinske prisotnosti oglejskega patriarhata na Slovenskem. Pred nekaj leti je za okolico Padrič na tržaškem Krasu Stanko Flego evidentiral toponim "Podreychan" in ga gladko

interpretiral kot prvo omembo Padrič leta 1327 (Flego, 1985) z naslonitvijo na razvoj besede *patriarca* → *podreka* v slovenskem jeziku. Flego navaja tudi relevantno literaturo (med drugim: Kos, 1931, 160, 201; Ramovš, 1936, 40–41; Pahor, 1968).

Ugotavljamo, da v katastrski občini Črnotiče toponomastika ne podpira niti obstoja sejmov niti obstoja tekoče vode – rečice. Toponim *Sejenisce* z značilno distribucijo v zavetju pod kraško stopnjo nedvomno odseva značilnosti nekdanje uporabe in izrabe tal v okolici Črnotičev, a nedvomno bi zasledili enak vzorec tudi drugod. Toponima *Podrečica* ne uvrščamo med hidronime, pač pa je le še ena lingvistična sled o vplivu oglejskega patriarhata v Istri in Sloveniji.

ZAHVALA

Zahvalo za pomoč in spodbudo sem dolžan naslednjim gospem, gospodom in inštitucijam: Zvezdi Pogelšek (Okrajno sodišče, Zemljiška knjiga, Koper), Istoku Dolencu (Geodetska uprava, izpostava Koper), Marjeti Humar, Jakobu Müllerju in Metki Furlan (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana), Karimu Klevi (PS-Prostor, Koper), Goranu Filipiju (Filozofski fakultet, Pula), Milku Matičetovu (Ljubljana), Jožetu Žumru (Koper), Pokrajinskemu muzeju Koper, Jožetu Hočevanju (Portorož).

Sl. 3. Obdelovalna parcelica pod kraškim robom pri Črnotičah.

Fig. 3. A micro "garden-field" till in use under the carstic reef by Črnotiče.

A FAIRGROUND AND A RIVER NEAR ČRNOTIČE IN ISTRIAN SLOVENIA? Toponyms *Sejmišče-Sejenisce* and *Podrečica*

Matej ŽUPANČIČ

Pokrajinski muzej Koper, SI-6101 Koper, Kidričeva 19

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

matej.zupancic@zrs-kp.si

SUMMARY

The author discusses two toponyms from the vicinity of the village of Črnotiče in Slovene Istria. In contrast to the expressed definition of the toponym "Sejmišče" he interprets the solution of the record in the land register as "Sejenisce". He further ascertains that as such it does not refer to the fair or market activities practiced near the village and presumes that in a way the logic of spatial distribution of "Sejenisce" under the limestone rockwall is associated with the logic of the origin and life of the village itself. The expression "Podrečica", which is according to Titl a hydronym ("running water"), is also interpreted in another way. He believes that in view of the development of the term "patriarca" in the Slovene language it delineates a trace of activities of the Aquileia patriarchate in Istria, where he leans on the findings of Milko Kos, Fran Ramovš and Stanko Flego.

Key words: *Sejmišče, Sejenisce, Podrečica, patriarchate, hydronym, Julij Titl, toponomastics, Črnotiče, Istrian Slovenia, land register*

VIRI IN LITERATURA

- Flego, S. (1985):** Podrečica (sled oglejskega patriarha v krajevnem imenu Padriče). V: Jadranski koledar 1986. Trst, 150–154.
- Kos, M. (1931):** Studija o Istarskom razvodu. Rad JAZU 240. T. Nadbiskup. tisk., 105–203.
- Natek, M. (2000):** Julij Titl, Toponimi Koprškega primorja in njegovega zaledja. Knjižnica Annales 23, 2000 (prikaz). Geografski vestnik, 72, 2. Ljubljana, 68–71.
- Pahor, S. (1968):** Nastanek in razvoj Padrič, V: Proslava ob 70-letnici PD Slovan, 1898–1968. Padriče, Prosvetno društvo Slovan, 19–22.
- Požeš, M. (1995):** geslo Črnotiče. V: Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 110.
- Ramovš, F. (1936):** Kratka zgodovina slovenskega jezika. Ljubljana, Akademsko založba.
- Titl, J. (1998):** Geografska imena v severozahodni Istri. Knjižnica Annales, 18. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper – Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Titl, J. (2000):** Toponimi Koprškega primorja in njegovega zaledja, Knjižnica Annales, 23. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper – Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Zemljiška knjiga Črnotiči**, I–V. Okrajno sodišče v Kopru.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-04-08

UDK 321.1:1(091) Marsilij Padovanski

MARSILIJ PADOVANSKI – "ZAŠČITNIK MIRU" Marsilijeva nadgradnja grškega demokratičnega modela in njegov prispevek k oblikovanju sodobne politične misli

Tomaž JURCA

SI-1000 Ljubljana, Slomškova 33

e-mail: joze.jurca@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Marsilij Padovanski (1275?-1342) velja še danes za enega najzanimivejših političnih filozofov srednjega veka, saj v mračnih letih sholastike in fevdalizma ponovno odkrije pojem demokracije. Demokratične zamisli, ki jih opisuje v prvi knjigi svojega življenjskega dela Defensor pacis, se sicer zgledujejo po grškem modelu in republikansko urejenih mestih severne Italije, a v politično misel zahodne Evrope vpeljejo novo, sodobnejšo komponento vsem odprtega državljanstva. Demokracija kot jo poznamo danes, je tako do neke mere tudi dolžnik "Zaščitnika", ki pa ga zaradi krivoverske vsebine srednjeveški papeži uvrstijo na seznam prepovedanih knjig, Marsilija pa izobčijo in izženejo iz Italije.

Ključne besede: zakon, zakonodajalec, valentior pars, universitas civium, vlada, politia, comune, gospodstvo

MARSILIO DA PADOVA – "DEFENSOR PACIS" L'apporto di Marsilio all'evoluzione del modello democratico greco e alla formazione del pensiero politico moderno

SINTESI

Marsilio da Padova (1275?-1342) è tuttora considerato uno dei più interessanti filosofi e scrittori politici del Medioevo; negli anni bui della scolastica e del feudalesimo, riscopre, infatti, il concetto di democrazia. Le idee democratiche che descrive nel primo volume della sua opera capitale Defensor pacis si rifanno al modello greco e alle città d'ordine repubblicano dell'Italia settentrionale, ma nel pensiero politico dell'Europa occidentale introduce una nuova e più moderna componente, quella della cittadinanza aperta a tutti. L'odierna democrazia, quindi, deve qualcosa anche al Defensor pacis, che per i suoi contenuti eretici finì tra i libri proibiti dalla Chiesa, mentre Marsilio, condannato come eretico, fu costretto a fuggire dall'Italia.

Parole chiave: legge, legislatore, valentior pars, univesitas civium, governo, politia, comune, signoria

UVOD

Leta 1324, malo po Dantejevi smrti, je Marsilio dei Mainardini ali Marsilij Padovanski, kot je poznan v svetovni literaturi, končal s pisanjem knjige *Zaščitnik miru*. Zaradi spotakljive vsebine dela in papeške obsodbe, se je za nekaj časa moral umakniti iz Italije, a se je že spomladi 1328 kot spremljevalec na pohodu prav tako izobčenega Ludvika Bavarskega zmagoslavno vrnil. Cesar je s kazensko odpravo nad Italijo, pri kateri so mu precej pomagali Viscontiji in Della Scala, hotel ubiti dve muhi na en mah: kronati se za kralja Italije in Svetega cesarstva ter odstaviti sovražnega papeža Janeza XXII. Marsilij je pri tem odigral ključno vlogo, saj je pomagal sestaviti cesarsko listino, ki je med drugim vsebovala tudi obtožnico zoper Janeza, in svetoval pri izvolitvi novega papeža, Petra iz Corvare, ki je bil Ludviku Bavarskemu bolj po godu. Zaradi anžujske nevarnosti, ki je grozila z juga, se je moral Ludvik kmalu obrniti nazaj proti domu. Imel je le še toliko časa, da je v skladu z navado, ki je pri močnejših vladarjih vedno bolj prihajala v modo, spotoma oplenil večja severnoitalijanska mesta. Po njegovem odhodu je moral zbežati tudi novi papež, ki se je zatekel v Piso, misleč da mu bodo tamkajšnji gibelini nudili potrebno zatočišče, a so ga ti po hitrem postopku poslali Janezu v Avignon. Stari papež, ki ga je skrbelo predvsem, kako bi si čimprej povrnil izgubljeno bogastvo in moč, se z njim ni dosti ukvarjal in ga je preprosto zaprl v palačo, kjer je počasi shiral.

Kljub svojemu političnemu neuspehu omenjeni pohod neposredno razkriva nekatere Marsilijeve zamisli in težnje, zapisane v delu *Zaščitnik miru*, ki je v srednjeveško politično misel vneslo nemalo zmede in povzročilo precej skrbi in težav predvsem Cerkveni državi. To je v svoji *Monarhiji* napadel že Dante, ki je kot prvi poudaril, da cesarstvo ni podrejeno Cerkvi in da bi se papeži morali ukvarjati z verskimi, ne pa političnimi zadevami. Z velikim florentinskim pesnikom Marsilija torej ni vezal le čas, ampak tudi podobne politične ideje, predvsem pa močan odpor do cerkvene institucije, ki je z Bonifacijem VIII., Dantejevim smrtnim sovražnikom, začela naglo izgubljati zaupanje vernikov.

V *Monarhiji* je ta kriza že lepo vidna. Dante Cerkev tako rekoč izključi iz političnega življenja, rekoč, da vladar ni podrejen papežu, ampak samo Bogu. Z značilnimi sholastičnimi argumenti najprej okerca zagovornike takrat še splošno priznane Konstantinove darovnice, nato pa po aristotelovsko razloži, da ima človek dvojno naravo, ki se deli na telo in dušo. Telo se navezuje na posvetno življenje in cesarja, za dušo pa skrbita vera in papež, ki sta na ta način omejena na duhovno sfero. "In zato človek potrebuje dvojno vodilo, ki ustreza dvojnemu cilju: to je vzvišenega papeža, glasnika svete resnice, ki popelje človeški rod v večno

življenje in cesarja, ki bi ga v okviru filozofske učenosti usmeril k posvetni sreči" (Dante, 1985, 145).

S tega zornega kota je *Monarhija* nekakšen četrti spev *Komedije* in Dantejevi politični misli, do tedaj povzeti v posameznih alegoričnih epizodah, doda nek smiselni sklep in jo strni v zaokroženo celoto. Svetovna monarhija je tako odgovor na vse Dantejeve politične probleme in edino zagotovilo za mir in dostojno življenje ljudi. Kot Aristotelov učenec gleda zviška na vse ureditve demokratičnega značaja, ki lahko mesto le pokvari, kot se je to zgodilo z njegovimi Firencami:

"Če skupaj deneš kmeta in meščana,
je zlo za mesto, kot po novi jedi
telo črviči, ker še ni uležana" (Dante, 1991, 533).

Ne smemo pozabiti, da je Alighieri predvsem pesnik in idealist, ki praktičnih rešitev ne zna ponuditi in čeprav je na njegovo politično misel precej vplivalo napredno florentinsko meščanstvo, kot mislec in filozof še vedno ostaja zasidran globoko v srednjem veku neke med Aristotelom in Tomažem. "Rešitev, ki jo ponuja Dante, je popolna kot arhitektov načrt," je zapisal Gilson v *Metamorfozah božje države*, "a tudi prav tako nedoločena kar se tiče sredstev za njeno uresničenje. Kljub temu pa tega ne smemo šteti za njegovo krivdo, saj bi nam brez dvoma odgovoril, da kot filozof, ki si je prizadeval rešiti filozofski problem, ni odgovoren za praktične pogoje, ki so potrebni za uresničenje ponujene rešitve. Cesarstvo mora pač organizirati cesar" (Gilson, 1952, 150).

Monarhija je tako izrazito idealistično delo, ki nadaljuje tradicijo utopij, kjer se kasneje izkažejo avtorji kot so More, Savonarola in Campanella, vseeno pa predstavlja pomemben mejnik v srednjeveškem dojemanju Cerkve. Lahko bi rekli, da je Marsilijevo delo s tega stališča realistična, a nič manj revolucionarna nadgradnja *Monarhije*. Enako kot Dante pred njim, Padovanski obsoja izprijene papeže in jim odreka vsakršno pravico do posvetne oblasti, a slednja ni namenjena imaginarnemu vladarju, ki bi v enotno cesarstvo združil vse človeštvo, ampak je v rokah meščanov. To pa je druga "revolucionarna" točka *Zaščitnika*. Ljudstvo je edini zakonodajalec (*legislator*), in če pustimo ob strani težko razumljiv in tipično marsilijanski pojem *valentior pars*, imajo po njegovem mnenju pravico do političnega udejstvovanja tako ali drugače vsi državljani. To je gotovo velik korak naprej od močno omejene in glede tega dokaj precejšnje atenske demokracije, ki nam jo opisuje Aristotel.

Delo *Zaščitnik miru* se tako tematsko razdeli na dve obsežni razpravi: prva se ukvarja s položajem institucije Cerkve v skupnosti, druga pa po dolgih stoletjih teme na političnem področju ponovno odkrije pojem demokracije.

S "cerkvenim" problemom se zaenkrat ne gre ukvarjati,¹ pač pa bo govora o Marsilijevi republikanski in tako rekoč že demokratični politiki, ki je za tisti čas precej nenavadna, a hkrati že pomeni zaton univerzalnih monarhij, kakršno si je želel Dante pod okriljem Henrika VII.

POLITIČNA OKOLJA

Da bi bolje razumeli Marsilijevo stališče, moramo omeniti dve politični okolji, ki sta ga močno zaznamovali in prispevali k oblikovanju njegove misli: Padova in Pariz. Po eni strani bogato severnoitalijansko mesto z uspešnim in močnim trgovskim in obrtniškim slojem, po drugi pa središče mogočne monarhije, ki je že nakažovala pot h kasnejšemu absolutizmu.

V rojstnem mestu, kjer je Marsilij živel vsaj prvih petindvajset let svojega življenja, je imel tisti čas zakonodajno oblast t.i. *concilium maius*, sestavljen iz večine meščanov, ki je volil in nadzoroval vlado. Njegova naloga je bila držati ravnotežje med staro aristokracijo in novimi, vse močnejšimi trgovsko obrtniški razredi. Lahko bi rekli, da so razvita severnoitalijanska mesta nujno potrebovala nov politični sistem, ki bi lahko držal korak z novimi družbeno-ekonomskimi razmerami in ne bi zaviral gospodarstva. Oligarhijo je tako pogosto izpodrinila republikanska ureditev, ki ni pomenila samo klofute stari mestni aristokraciji, ampak se je postavila po robu tudi raznim tujim vladarjem in lakomnim papežem. Lep primer za to so Firenze, s svojimi slavnimi kanclerji kot sta bila Salutati in Bruni. Tako imenovani republikanizem in antiklerikalizem, ki v veliki meri prežemata *Zaščitnika miru*, sta tako predvsem odsev političnega življenja italijanskih mestnih držav in posledica njihovega neutrudnega boja za neodvisnost. Leonardo Bruni v svoji *Hvalnici Firencam* neposredno po sporu z Gian Galeazzom Viscontijem, ki je hotel združiti Italijo v veliko državo pod milansko hegemonijo poudarja, da je svoboda mogoča samo, če se ohranja mestna avtonomija. Proti temu združevanju, ki bi italijanska mesta podredilo tiranu, so se Firenze dvignile v obrambo republikanskih svoboščin in podprle pluralizem nasproti enotnosti. Vse kaj drugega kot si je zamislil Dante torej.

Kljub temu pa o kakšni večji demokratičnosti v italijanskem republikanizmu 14. in 15. stoletja še ne moremo govoriti, saj je bila politika še vedno preveč vezana na izobrazbo in premoženje. Spomnimo se samo aristokratsko urejene Beneške republike in zloglasnega

Sveta desetih ali pa zakona, ki ga je dož Gradonigo predlagal Velikemu svetu leta 1297. Odlok je prepovedoval vstop v mestne svete vsem ljudem, ki niso bili potomci politikov, ali (z drugimi besedami) tistim, ki niso spadali med dvesto ali tristo najbogatejših mestnih rodbin. Ta denarna aristokracija, ki so jo sestavljali banirji, orožarji in veliki trgovci, je bila v Benetkah precej pomembnejša od krvne.

Tudi opevane Firenze tu niso bile nikakršna izjema in Brunijevim slavospevom, ki pravijo, da "na zemlji ni kraja, kjer bi bilo več pravice, svobode in tolikšne enakosti in enakopravnosti med višjimi in nižjimi" (Garin, 1993, 50), se lahko le nasmehnemo. V Firencah Marsilijevih terminov *populus* in *legislator* gotovo ne moremo enačiti, saj so v slednjo kategorijo spadali le člani cehov ali tako imenovanih *arti maggiori* in *minori*. Če lahko verjamemo Villanijevim zapisom, je od devetdeset tisoč prebivalcev, kolikor jih je sredi štirinajstega stoletja štelo mesto, samo tri tisoč imelo volilno pravico in tudi znotraj te izbrane manjšine je vladalo ostro razlikovanje med *popolo grasso* in *popolo minuto*. Razredno neenakost in slabo mestno politiko nam potrjujejo tudi mnoge mračne epizode iz tistega časa, od katerih naj omenimo samo upor Ciomпов leta 1378. Podobne zadeve nam na nekoliko bolj prefinjen način kasneje razlaga Leonardo Da Vinci v svoji podobi idealnega mesta, ki močno poudarja razredno razločevanje, saj ga umetnik razdeli na dva nivoja: zgoraj – *li gentili omini*, spodaj – *la poveraglia*, kot pravi preprostim ljudem v *Atlantskem kodeksu*. "Po visokih cestah ne smejo voziti vozovi niti druge podobne reči, temveč naj bodo nasprotno samo za plemiče" (Garin, 1993, 59), nam razlaga Leonardo v zanj dokaj nenavadnem neoplatonističnem slogu.

Treba je povedati, da so Florentinski kanclerji bolj kot kaj drugega dobri govorci, veliki misleci in humanisti, ki svojo republiko predvsem s peresom branijo pred tiranijo in zunanjimi osvajalci, kot je bil Milanski gad, ter raje zamaknjeni preučujejo Platona, kot pa da bi se ukvarjali z notranjo politiko in s socialnimi vprašanji mesta. To z veseljem prepustijo Marsiliju, saj je treba poudariti, da so prav v Firencah leta 1363, torej le nekaj desetletij po njegovi smrti, prvič prevedli *Zaščitnika* v ljudski jezik. A za podobne demokratične ideje je v srcu Toskane počasi zmanjkovalo časa, saj so se na obzorju že kazali obrisi medičejskega despotizma, ki so kasneje dokončno pokopali vsaj na papirju mogočno Florentinsko republiko.

1. Cerkvena država je bila v srednjem veku predvsem močna politična institucija, ki se je bolj kot za duhovne brigala za posvetne cilje. Nekakšno pravno formalno podlago za svojo agresivno politiko na Apeninskem polotoku je iskala v ponarejeni *Konstantinovi darovnici*, ki jo je razkrinkal šele Valla sredi petnajstega stoletja in pa v Avguštinovi *Božji državi*. Od tu izvira tudi prepričanje o podrejenosti posvetnih vladarjev papežu in Cerkvi kot najvišjemu organu in skupnosti. Dante in Marsilij sta prva srednjeveška pisca, ki sta javno nastopila proti Cerkveni instituciji kot politični sili in ji očitala posvetno lakomnost ter zanemarjanje duhovnih vrednot.

Kot smo že omenili, je na pisanje Padovanskega močno vplivalo tudi njegovo bivanje v Parizu in sodelovanje s tamkajšnjimi averoističnimi misleci. Eden pomembnejših je bil gotovo Janez iz Janduna, ki so ga mnogi imeli tudi za soavtorja *Zaščitnika* in je bil skupaj s Padovanskim tudi izobčen. Najbrž je prav on Marsilija seznanil z Aristotelom, z njegovo logiko in teorijo vzročnosti, ter mu predstavil nov sistem o družbenih zakonih. Bistvo političnega averoizma,² ki ga pred Aristotelom nakaže že Platonova *Država*, se skriva namreč v poudarjanju večvrednosti filozofov, ki naj bi imeli pri političnih zadevah glavno besedo. Odtod bržkone izvira tudi skrivnostni termin *valentior pars*, edina omejitev Marsilijevega demokratičnega sistema, ki ga avtor nikoli podrobneje ne pojasni, a da slutiti, da se za imenom skriva množica bolj izobraženih in za politiko sposobnejših ljudi. Aristotelovska je tudi delitev na zmerne in nezmerne ureditve, le da za Marsilija monarhija ni več najboljša in idealna oblika vlade. Pomembne so le nekatere njene značilnosti. V Parizu je namreč Padovanski, tako kot nekoliko kasneje Machiavelli, lahko občudoval dovršen politični sistem močne nacionalne monarhije, ki je spretno in učinkovito zaviral vse težnje, ki bi lahko ogrozile njeno centralizirano ureditev. Italijo bo namreč sčasoma pokopala prav njena razdeljenost, pravi kasnejši florentinski notranji minister v svojem *Vladarju* in z jezo označi papeško državo kot *ruina di tutta l'Italia*. Francija, ki se je malo pred tem uspešno ubranila pred lakomnim Bonifacijem in zadala papeškemu Rimu enega hujših porazov, je počasi spreminjala svoj stari fevdalni sistem v novo državno ureditev, ki sta jo zaznamovala centraliziranost in absolutizem. Pojem avtonomije in suverenosti je s francoskimi vladarji tako pridobil nov pomen in razsežnosti, ki so močno vplivale tudi na Marsilijevo misel. Tu njegova *civitas* in *regnum* dobita tudi nacionalni značaj in s tega stališča strogo zavrneta vse univerzalne politične ureditve, ki bi skušale združevati ljudstva različnih jezikov in kultur.

Medtem ko so srednjeveški politični misleci poudarjali logično sosledje družina, vas, mesto, kraljestvo, svetovno cesarstvo, je Marsilij zadnji pojem izpustil, mesto in kraljestvo pa združil v zamisli svoje politične skupnosti, ki se ji zaradi njene sodobnosti prvič v zgodovini lahko reče kar država.

Zadnja postaja tako ni več Dantejeva univerzalna monarhija, ampak manjša krajevno omejena in demokratično urejena politična skupnost, ki je kot taka sposobna na najboljši možen način ljudem zagotoviti mir in človeka vredno življenje. Če je mir potreben

skupnosti podobno, kot je zdravje nujno za telo, je dostojno življenje *causa finalis* vsake politične skupnosti, volja ljudstva pa *causa efficiens* ali gibalni vzrok. Osrednje državno telo postane tako vsem državljanom odprta ljudska skupščina, ki ima zakonodajno oblast in moč, da izvoli ter nadzoruje vlado. Če je vlada slaba, izvoli novo. Če zakoni ne ustrezajo, sprejme druge. To so osrednje misli *Zaščitnika*, ki po grškem zgledu oblast spet razdeli, čeprav o sodobni delitvi na zakonodajno in izvršno oblast še ne moremo govoriti.

Naj bodo v nekaj stavkih povzete "demokratične točke" Marsilijevega dela:

Zakonodajalec (*legislator*) je telo, ki ga predstavlja ljudska skupščina, sestavljajo pa ga vsi državljani oziroma njihov boljši del (*valentior pars*).

Samo zakonodajalec lahko sprejema zakone (*leges*). Če je potrebno, lahko za osnovanje zakonov zadolži koga drugega in nato sam presodi o njegovem delu.

Samo zakonodajalec oziroma ljudska skupščina lahko izvoli vlado in jo po želji tudi odstavi.

Vlada ima v rokah prisilno moč in vojsko ter s kaznimi skrbi, da se zakoni upoštevajo.

STARI GRKI

Volja ljudstva je tako temelj Marsilijeve politične skupnosti, ljudska skupščina pa, kot že rečeno, njen osrednji organ. Zgled je seveda atenska demokracija, ki jo je Padovanski spoznal preko Aristotelovih del, vseeno pa nam *Zaščitnik miru* glede tega prinaša pomembno novost. Treba je namreč poudariti, da so antični avtorji "ljudsko" politiko večinoma zavračali, saj so se politije oziroma demokracije bali, rekoč, da so množice neuke in neumne ter da lahko naredijo več škode kot koristi. Ker so v starih časih poznali le neposredni tip demokracije, so bile take trditve gotovo na mestu in kot dokazuje Tukidid v svoji *Zgodovini Peloponeške vojne*, naj tu ne bi bile izjema niti vzvišene Atene. (Tukidides, 1958) Za primer vzame Hiparha, Pizistratovega sina, ki ga je atensko ljudstvo dalo umoriti v prepričanju, da je tiran, a se je kasneje izkazalo, da je bil nedolžen. Pravo nevarnost je predstavljal namreč njegov starejši brat Hipias. Tukidid za Atence na tem mestu uporabi besedo *plethos*, ki v tem kontekstu nima nevtralnega pomena, kot na primer *demos*, ampak nosi negativen socialno političen prizvok, ki se nanaša na neuko množico. Tudi v času Peloponeškega spopada so bile Atene demokratične le na papirju, polis je namreč spretno vodil Perikles, ki je kot že pred njim Temistokles sicer upo-

2 Ibn Rušd ali Averroes, arabski filozof iz Španije (1126–98) je nadaljevalec Aristotelovega nauka, katerega hoče očistiti predvsem neoplatonističnih vplivov. Sledove Platona pa je lahko vseeno najti v njegovi socialnopolitični filozofiji in delitvi ljudi na razsvetljene in preproste. Naloga prvih, oziroma filozofov, je tudi vladanje preprostim ljudem (glej Platonovo *Državo*). Vera in filozofija sta dve poti do iste resnice, le da je prva za izbranice, druga, nič manj pomembna, pa za navadne ljudi. Podobno beremo tudi v Aristotelovi Politiki, ki ostro loči polnopravne državljane, ki se lahko politično udeležujejo, od razreda rokodelcev in kmetov.

števal voljo ljudstva, a v kritičnih trenutkih sam prevzel oblast. Po smrti velikih državnikov se je jedro oblasti znova preneslo na skupščinske govornice, kjer so v besednih bojih spet prišli do izraza neizobraženi politiki in frakcionarstvo, ki ga stari Grki označijo z osovraženo besedo *stasis*. Po Tukididovem mnenju je ljudska nevednost, ki se je kazala tako v demagogiji govorcev kot v lahkovernosti ljudstva, pravi razlog, da demokratični sistem v Atenah sam zase in brez pomoči velikih državnikov ni mogel obstati.³

Najhujši kritik atenske demokracije pa je bržkone Platon. To je po svoje razumljivo, saj mu je ta demokracija po krivici vzela prijatelja in učitelja Sokrata. Čeprav ni povsem jasno, ali je *Apologija* verodostojen zapis Sokratove obrambe, pa je lepo razvidno, da je Platonovo delo predvsem javni nagovor, nekakšna dantejevska *invektiva* in graja pokvarjeni atenski ureditvi. V svojem zagovoru Sokrat namreč s spretno dialektiko prikaže svojega tožilca kot neotesanega nevedneža, ki kot tak popolnoma ustreza zahtevam atenske demokracije in dokaže, da je slednja topoumna ter čisto nasprotje vsem človeškim vrlinam. Modrost in vrlina, ki ju združuje duša, pa sta temelj Platonove politike in postaneta nekakšna socialna nujnost, saj brez njiju po njegovem mnenju ne more obstati nobena skupnost. Po teoriji anamneze, ki se pogosto pojavlja v Platonovih dialogih, ima vsak človek določeno znanje že v sebi, težava je samo v tem, kako do tega znanja priti. Da bi demokracija uspela, bi vsak državljani moral razmišljati in iskati razsvetljenje, kot je to počel Sokrat, ali še bolje, vsak bi moral imeti svojega Sokrata, ki bi v njem budit vrlino in znanje. Na tožilčevo vprašanje, zakaj ni nikoli spregovoril v skupščini, če se že ima za tako pametnega in nad ostalimi vzvišenega, Sokrat odgovarja: "Dobro veste, moji Atenci, da bi me že zdavnaj obsodili na smrt, če bi se politično udeleževal in tako ne bi mogel koristiti ne sebi ne drugim. Ne jezite se, če vam povem to preprosto resnico. Če bi katerikoli človek hotel javno nastopiti proti vam ali kakšni drugi manjvredni množici (*plethos*) z namenom, da bi moralno popravil svoj polis, bi ga kaj kmalu doletela smrt" (Platone, 1987, 199). To-liko o demokratičnosti atenske demokracije.

Platonistična politika je tako predvsem duhovna zadeva, kjer igrajo odločilno vlogo morala, dostojanstvo in vednost. To je zapuščina *Apologije*, *Kritona* in nenazadnje tudi *Države*. Sokrat se sicer trudi, a Atencev ne more razsvetliti. Treba se je zateči k zaprti kasti filozofov.

Takoj pa je treba poudariti, da je Platonov politični sistem, ki temelji predvsem na ostrem razločevanju med razredom varuhov in preprostim ljudstvom, strogo idea-

lističen in je prvi v dolgi vrsti političnih utopij, kjer se kasneje znajde tudi *Monarhija*. Kot vsa Platonova filozofija tudi njegova socialno politična misel ne temelji na empiriji, ta pa je, kot se je pokazalo skozi zgodovino, v političnem življenju še kako potrebna. To ugotovi Aristotel v svoji *Politiki*, delu, ki je gotovo najbolj zaznamovalo srednjeveško politično misel in pri katerem se navdihuje tudi *Zaščitnik miru*. Tudi Aristotel, ki je sicer naklonjen določenim vrstam demokracije, precej kritizira sistem, ki je bil v Atenah v veljavi za njegovega življenja, saj se ne sklada z njegovim pojmom politije ali idealne ljudske vladavine.

Kako pa se s problemom ljudske nevednosti spoprime Marsilij? To je lepo razvidno iz XIII. poglavja, ki se ukvarja z zakoni. Teorija o zakonih, ki jo predstavi *Zaščitnik*, je namreč eno najizvirnejših tovrstnih razmišljanj v srednjeveški filozofiji, saj so v zakonodajno dejavnost prvič vključene širše množice. Marsilijev zakon ni več Aristotelov *lex naturalis*, ki temelji na pravičnosti in vrlini in še manj *lex divina*, ki se udejanja v Savonarolovih Firencah ob koncu petnajstega stoletja. Ni niti Tomaževa samozadostna krščanska morala, zasidrana globoko v duši in razumu človeka, čeprav Akvinski ne izključuje pomembnosti prisilnega elementa. Lahko bi se reklo, da Marsilij poudarja bolj pomen volje, ki ga Rousseau kasneje in v nekoliko drugačnem kontekstu označi kot *volonté generale*, Tomaž pa izpostavi razum. A če bi rekli, da je Marsilijeva predstava zakona strogo voluntaristična, bi se zmotili enako, kot če bi imeli Tomaža zgolj za togega racionalista.

Marsilijev zakon je nekakšna *lex humana*, ki na tem mestu zaznamuje specifično in skupnosti prilagojeno prisilno ureditev, ki sicer temelji na etiki, a slednjo pogosto prilagaja na račun praktičnosti in trenutnih potreb države. Prisilni dejavnik pa je, kot nam pokaže Padovanski skozi vrsto silogizmov, zaradi demokratičnega značaja kljub svoji nujnosti bolj v ozadju: "Druga predpostavka pravi, da bo vsak državljani bolj upošteval zakon, za katerega se mu zdi, da ga je pomagal osnovati, to pa se zgodi, ko ima zakonodajno oblast vse ljudstvo" (da Padova, 2001, 139).

Misel se da povzeti v nekoliko prirejenem silogizmu. Premisa A: zakone mora pisati tisti, ki lahko zagotovi, da bodo najboljši in da se bodo upoštevali. Premisa B: najboljše zakone lahko napiše le ljudstvo, saj nihče zavestno ne škoduje samemu sebi in če jih bodo pisali ljudje sami, jih bodo tudi upoštevali. Sklep: zakone mora pisati ljudstvo (*universitas civium*). To je poenostavljen prikaz razprav XII. in XIII. poglavja *Zaščitnika*, kjer Marsilij poskuša z zapleteno aristotelovsko logiko razložiti svoje ugotovitve, a se v razlagi pogosto zapleta

3 Tu je treba omeniti predvsem drugo knjigo *Peloponeške vojne* z dvema javnima nastopoma Periklesa, ki opevata demokracijo, a hkrati oštevata ljudsko kratkovidnost in naivnost. Atensko ljudstvo je velikemu voditelju poleg krivde za vojno očitalo celo kugo, ki je takrat pustošila po državi. (Tukidides, 1958, 120–124)

in nemalokrat zaide v aporije. Treba je poudariti, da je Aristotelovo *Politiko*, na kateri temelji vsa Marsilijeva znanost, prevedel dominikanec Moerbeke v latinščino šele leta 1260.

Zakone torej piše ljudstvo, pravi Padovanski, če pa je za to premalo izobraženo, potem v ta namen zadolži modrejše ljudi, ki bi jih Platon imenoval filozofi. Marsilij na tem mestu uporabi analogijo iz umetnosti, češ da malo ljudi obvlada slikarsko spretnost, vsi pa lahko ocenijo neko sliko, ko je ta že končana. Primerjavo nato razširi še na druge umetnosti in obrti ter misel zaključi z Aristotelovim sklepom, češ da avtor v določenih primerih ni edini in najboljši sodnik. Njegove slikarje bi morda lahko primerjali s poslanci v sodobnem parlamentu, ali pa z vlado, ki jo označuje pojem *pars principans*, a je treba takoj poudariti, da nas do predstavniske demokracije, kot jo poznamo danes, loči še kar nekaj stoletij. Marsilij pa nam kot prvi nakaže pravo pot.

Da bi *Zaščitnika miru* bolje razumeli, se moramo, kot že rečeno, najprej ustaviti pri *Politiki*. Aristotel pozna tri oblike političnih ureditev: monarhijo, aristokracijo in politijo, ter njihove nezmerne ustreznice: tiranijo, oligarhijo in demokracijo. Od zmernih vlad je najboljša monarhija in najslabša politija, med nezmernimi pa je prva demokracija, zadnja pa tiranija. Politija in demokracija se tako znajdeti v sredi Aristotelove sheme, razlika med njima pa je manj očitna, medtem ko sta si monarhija in tiranija diametralno nasprotni.

Aristotelova shema političnih ureditev:

monarhija	zmerne ureditve
aristokracija	
politija	
demokracija	nezmerne ureditve
oligarhija	
tiranija	

Ljudska vlada je torej za Aristotela, predvsem zaradi atenskega primera, precej povprečna ureditev, ki ni niti idealna niti najslabša. Idealna ne more biti predvsem zaradi dejstev, ki jih ponuja zgodovina, saj se vsaka ljudska vlada prej ali slej spremeni iz politije v demokracijo ali, drugače povedano, politija naj bi obstajala le v teoriji, v praksi pa se spremeni v demokracijo. Slednjo bi bržkone najbolje opisala Polibijeva "vladavina drhali". Najslabša pa ni zaradi tega, ker je tudi med nezmernimi najbolj zmerne. Tu Aristotel omenja predvsem enakost državljanov pri političnem udejstvovanju, ki prinaša državi stabilnost in mir, ter pohvali nekatere tipično demokratske iznajdbe, kot je na primer ostrakizem.

Aristotel pa ima največje težave z ljudsko vlado pri definiciji državljana. Da bi zadrego nekoliko bolje razumeli, naj se po zgledu, ki ga ponuja *Politika*, na začetku izloči brezpravne socialne skupine, kot so ženske,

otroci, tujci, kriminalci, duševni bolniki in seveda sužnji. Ne smemo pozabiti, da sta za Aristotela sužnjelastniški sistem in pojem "pravične" vojne zoper suženjska ljudstva naravna danost in družbeno dejstvo, ki je del vesoljnega reda. Sužnji so zanj le živo orodje, umsko manj sposobna bitja nemediteranskega porekla, ki so ustvarjeni za fizično delo, ne pa za umovanje in kot taki nimajo pri delitvi oblasti kaj iskati. V dveh zloglasnih odlomkih iz I. in VII. knjige nam tudi razloži svojo rasno-geografsko podlago za teorijo naravnega suženjstva, ki z barbari oziroma sužnji enači praktično vsa negrška ljudstva. Seveda pa moramo, preden bi začeli s prehudo kritiko, Aristotelove socialnopolitične zamisli gledati v kontekstu prostora in časa, v katerem je živel. Marsilijev čas pa je drugačen. Sužnjelastniški produkcijski način mu je tuj in se z njim ne ukvarja, natančno pa preuči družbeni razred, ki ga Aristotel poimenuje *banausoí* (obrtniki, trgovci) in *thetes* (fizični delavci). Za velikega Grka je bilo fizično oziroma ročno delo manjvredno in je zaradi svoje že skoraj suženjske narave lahko pokvarilo dušo do te mere, da človek ni mogel več trezno razmišljati. Po drugi strani ljudje, ki so si služili kruh na ta način, tudi niso imeli prostega časa, da bi s političnim udejstvovanjem razvijali svoje duhovne sposobnosti. Če bi torej Aristotel hotel "podariti" državljanstvo tudi temu družbenemu sloju, bi pač moral zanikati svoje dosedanje trditve o večvrednosti intelektualcev in priznati, da je demokratska vlada v vseh okoliščinah najprimernejša in najbolj naravna ureditev. Svobodni delavski razred, če lahko uporabimo ta nekoliko novejši termin, se je kazal kot nekakšen težaven vmesni člen med brezpravnimi sužnji in intelektualno elito, ki je vladala polisu in je kot tak sistematičnemu Aristotelu povzročil precej sivih las. Na koncu pripadnike omenjenega razreda, podobno kot prej otroke moškega spola, označi kot nekakšne "potencialne", bodoče državljanke in pri tem navaja Tebanski vzorec, kjer delavci postanejo polnopravni šele deset let po tem, ko se vključijo v intelektualno življenje.

REVOLUCIONARNE ZAMISLI

Marsilij v tem primeru preseže svojega učitelja Aristotela, saj sporni delavski razred brez pomislekov vključi v politično življenje, pod pogojem seveda, da njegovi predstavniki niso tako ali drugače izprijeni (*natura orbata*). Obrtniki in kmetje mogoče res nimajo časa za duhovno telovadbo, niso izobraženi in ne znajo pisati zakonov, vedo pa, kaj je koristno zanje in za skupnost, v kateri živijo. To je izhodišče Marsilijeve demokracije. Kot taki imajo pravico vstopa v zakonodajni organ ali ljudsko skupščino, kjer lahko pomagajo pri osnovanju zakonov, ki bi jim danes rekli ustava, ni pa pametno, da bi sodelovali tudi v vladi. Vladni organ ali *pars principans*, ki se ravna po načelu Ockhamove

britve,⁴ je namenjen Aristotelovim intelektualcem. Da pa se slednji ne bi začeli obnašati preveč samovoljno, jih zakonodajalec vedno nadzoruje in po potrebi odstavi. Mogoče se prav pri vladnem vprašanju Marsilijeva ljudska suverenost in s tem tudi sodobnost njegove misli pokaže v svoji najizrazitejši obliki, saj vladar naenkrat postane uslužbenec državljanov, med katere spadajo tudi preprosti ljudje. Nenavadno bistra in praktična politika, če se jo gleda v okviru svojega časa. Spomniti se velja Machiavellijevega *Vladarja*, ki skoraj dve stoletji kasneje kljub podobnim političnim razmeram opeva absolutno monarhijo in časti vsemogočnost vladarjev, kot sta bila Duca Valentino in Francesco Sforza. Čeprav je florentinski sekretar zaprisežen republikanec, kar se lepo vidi v njegovih *Razmišljanjih*, pa za Italijo ne vidi druge rešitve, kot je centralizirana monarhija z Borgijcem na čelu. Machiavellijev vladar je praktično že tiran, saj je njegova oblast neomejena in so mu oproščeni tudi najhujši zločini. Naj tu omenimo samo zahrbtna umora *condottierov* Vitellozza Vitellija in Oliverotta da Ferma. Medtem ko Cesare Borgia po mili volji in nekaznovano s svojo tolpo mori politične nasprotnike, ki drug za drugim s kamnom obteženi končajo na dnu Tibere, se Marsilij sprašuje, ali bi bilo dobro vladarja kaznovati tudi za manjše kršitve zakona. Ko Valentino zaradi političnega pohlepa s sveta spravi tudi lastnega brata, ga Machiavelli le stoično opazuje, nasprotno pa Marsilij ugotavlja, da bi ljudstvo moralo vladarju soditi tudi zaradi drobnih prekrškov in ga po potrebi celo odstaviti. Odkod torej tak zasuk?

Seveda je treba takoj povedati, da je bil *Vladar* napisan v naglici in za konkretno priložnost, se pravi za osvoboditev Italije izpod jarma barbarov, *Razmišljanja* pa razlagajo Machiavellijevo politiko na bolj trezen, republikanski način. S svojo premišljenostjo so precej bližje našemu *Zaščitniku*, a se od njega razlikujejo v eni pomembni podrobnosti: Machiavelli, kot že mnogi antični avtorji pred njim, ugotovi, da ljudska vlada sama zase ni zmeraj najboljša rešitev in navaja primere aristokratsko urejenih Špate in Benetk ter mešani sistem (*governo misto*) rimske republike. Demokratična ureditev je mogoča le na redkih področjih, kjer je malo plemičev in kjer množica ni pokvarjena, kot je to razvidno na primeru severnoitalijanskih mest. A tudi Machiavelli mora na koncu prve knjige priznati: "In če vladarji posekajo ljudstva v uvajanju zakonov, oblikovanju omikanega življenja in izdajanju novih statutov in uredb, pa jih ljudstva posekajo pri vzdrževanju urejenih reči in

tako brez dvoma dosežejo slavo tistih, ki te reči odreja" (Machiavelli, 1990, 142).

Razmišljanja so, bolj kot politično, zgodovinsko in filozofsko delo, v katerem pride do izraza predvsem značilna kanclerska zatopljenost v antični svet in obup nad italijansko situacijo, ki se bo kasneje še izraziteje pokazal v delih Guicciardinija. Traktatu manjkajo predvsem sistematičnost in logično sosledje predstavljene vsebine ter mogoče še nekaj pomembnejšega – globalno videnje in sposobnost predvidevanja. Machiavellijeve skrbi so bile drugače, rešitev Italije je videl v vsemogočnem vladarju ter objokoval nemoč svoje dežele pred tujimi silami, misel Padovanskega pa je bila dosti manj črnogleda in je ponujala precej bolj realistične rešitve. Sredi temačnega srednjega veka in na vrhuncu sholastike si je upal predlagati nenavadno napreden in praktičen sistem, ki ga s svojim poveljevanjem človeka niso kasneje prekosili niti mogočni renesančniki z Machiavellijem na čelu. Z medicinsko treznostjo in naravoslovno radovednostjo je namreč v severnih mestih, kot so Firenze, Pisa in Padova, opazil in preučil zametke nove ureditve ter nato v slogu Savonarole preroško napovedal model, na katerem bo ležala politična prihodnost. Je torej možno, da je bil Marsilij bolj metodičen in je videl dlje kot največji politični teoretik renesanse?

Do neke mere to gotovo drži. A kljub vsemu je treba priznati, da je Machiavellijev čas le nekoliko drugačen, saj se v petnajstem stoletju demokratično zasnovani *comuni* že umikajo despotizmu, ki ga italijanski zgodovinarji označijo z imenom *signoria*. Mestni sveti izgubljajo na veljavi, funkcijo *podesta* pa prevzamejo vplivne rodbine, kot so bili Viscontiji in Sforze v Milanu ter Estensi v Ferrari. V Firencah je, kot je bilo omenjeno, do preobrata prišlo s prihodom Medičejcev, ki so nekdanje slavne kanclerje republike spremenili v svoje uradnike in s tem zatrli vse možne demokratične težnje v mestu. Na prestol je stopil Lorenzo, tipičen predstavnik nove, sicer učinkovite in za Italijo zelo koristne, a vse preveč izprijene politike, ki je pod masko dobrega in pravičnega vladarja ukinil praktično vse republikanske institucije v mestu. Rinuccini ga je označil za tipičnega tirana, ki je ugledne meščane Firenc zapletel v mreže svojih laži, jih podkupil ali pa prisilil k umiku iz političnega življenja. Kanclerski urad se je napolnil s premeteno postavljenimi plačanci in zaupniki, ki so mesto vodili v skladu s potrebami Medičejskega dvora. Mladi Machiavelli je bil tako priča številnim zvijačam in okrutnim maščevanjem, kot je bilo tisto nad zarotniško družino

4 Ockam je bil Marsilijev sodobnik in prijatelj. Zaradi domnevnih krivoverskih zamisli se je moral skupaj s Padovanskim umakniti na dvor Ludvika Bavarskega, kateremu je s svojimi spisi pomagal v sporu s papežem Janezom XXII. Znale so njegove besede: "Branil me z mečem in branil te bom s peresom". Tudi Ockham zagovarja ločitev politike in vere, le da je do Cerkve bolj prizanesljiv kot Marsilij. Ta je zanj še vedno nedotakljiva in duhovno visoko nad vsako posvetno skupnostjo. Prav zato pa se v zemeljske zadeve tudi ne sme vmešavati. Ockham je, podobno kot Marsilij, tudi konciliarist in stopi v bran mnenju, da lahko samo cerkveni zbor ugotavlja, kaj je pravoverno in kaj ne. Moč izobčenja naj tako ne bi pripadala papežu, ampak zboru.

Pazzi in njenimi sodelavci, katerih trupla so v opozorilo obesili z oken mestne palače. Podobna usoda je tistega mračnega 1478. leta doletela še več sto ljudi na čelu s sinom Poggia Bracciolinija, enega zadnjih florentinskih kanclerjev. To je bila torej zgodovinska podlaga *Vladarja*.

Zaščitnik je nastal nekoliko prej, v dobi *comunov*, ki predstavljajo neko vmesno točko med *signoriami* in Marsilijevimi zamislimi. Demokratične težnje so v tem obdobju še precej izrazite, čeprav se pojem enakosti navezuje večinoma na bogato meščanstvo, ki nadzoruje mestne svete in postavlja vlado. To demokracijo, ki temelji predvsem na gospodarskih koristih in brani bogate obrtnike in trgovce, obsodi tudi Dante v svoji *Komediji*, kjer zapiše, da je *maledetto fiore* (fiorino – florentinski denar) eden od razlogov za moralni propad Firenc. Podobno razmišlja tudi Marsilij, le da bolj poglobljeno razpravo o moralnih vrlinah prepusti velikemu pesniku, sam pa poudari predvsem razredno neenakost ter razslojenost takratnih mestnih držav. Za mir (*pax seu tranquillitas*) in blagostanje skupnosti so po njegovem mnenju najpomembnejša prav ta, v praksi manjkajoča demokratična načela, in Marsilij se odloči, da jim stopi v bran.

Pojem državljanstva, ki je predstavljen v *Zaščitniku*, se torej osvobodi vseh prejšnjih omejitev in z manjšimi odstopanji zajame tako *honorabilitas* kot *vulgus*, če uporabimo izvirne izraze. Na ta način naredi prvi korak od antične k moderni demokraciji. K sodelovanju v državni politiki so tako prvič v zahodni zgodovini vsaj na papirju povabljeni praktično vsi odrasli moški, ne glede na njihovo poreklo in premoženje. Poleg plemičev in bogatega meščanstva dobita tako državljanstvo tudi zgodovinsko problematična razreda, v katere sodijo kmetje in mali obrtniki. Tu moramo seveda odmisлити starokopitno brezpravnost žensk, ki je za Marsilija še vedno samo po sebi umevno dejstvo, kar mu očita tudi omenjeni sodobnik Ockham.

Ko govorimo o Marsilijevi zamisli državljanstva, pa se ne moremo izogniti že večkrat navedenemu pojmu *valentior pars*, ki naj bi po mnenju mnogih zgodovinarjev in sociologov postavil pod vprašaj enačenje terminov "zakonodajalec" in "ljudstvo". Izraz, ki se v takšni in drugačni obliki pogosto pojavlja v statutih mnogih srednjeveških mest, naj bi na prvem mestu označeval večino. To trditev zagovarja tudi angleški prevajalec in cenjeni profesor Gewirth, ki razlaga, da pojem zajema celotno državljsko telo z izjemo duševno prikrajšanih ljudi in za državo nevarnih prevratnikov. (Gewirth, 2001) Nekoliko dalj gre Battaglia v svojem delu *Marsilij Padovanski in politična filozofija* s kvalitativno razlago, ki zagovarja izbrance in tako v pojmu *valentior pars* vidi zametke predstavniške demokracije. (Battaglia, 1928) Teorije se ne bi dalo povsem ovreči, saj Marsilij v zvezi z izrazom vedno poudarja tako kvantiteto kot kvaliteto državljanov, kar so pokazali tudi

najstarejši rokopisi *Zaščitnika*: "...glede na kvaliteto in kvantiteto ljudstva v skupnosti, za katero je zakon osnovan" (da Padova, 2001, 142).

Citat nazorno pokaže, da Marsilij še vedno pozna določeno razredno razlikovanje med aristokracijo in delavskim slojem, značilno za vse srednjeveške skupnosti, ni pa čisto jasno, kako to razlikovanje vključuje v svojo državo. Mar hoče Padovanski ohraniti notranje ravnotežje v svoji politiki s tem, da številčno premoč kmetov in obrtnikov nadomesti z intelektualno večvrednostjo po številu manj obsežne aristokracije, ki ji tako zaupa nadzor nad organi, kot so vlada, sodstvo, vojska in duhovščina?

Kakorkoli že, Marsilijeva zamisel države je v času svojega nastanka in še dolgo potem množicam najbolj prijazna skupnost, ki na socialnopolitičnem področju zavrača vse tradicionalne razlage od *Politike* pa vse do spisov sodobnikov, kot sta bila Jakob iz Viterba in Ptolomej iz Lucce. To se jasno pokaže tudi v novi zasnovi odnosa med zakonodajalcem in vlado, ki je ena najbolj domiselnih točk *Zaščitnika*. Resda je oblast že davno nazaj razdelil Aristotel, a slednji se z opisom funkcij svojih državnih organov ni preveč mudil in je naloge zakonodajnega ter izvršnega organa zasnoval precej drugače od današnjih, sploh pa mu je bila tuja neposredna podrejenost vlade zakonodajnemu organu.

Sodobni italijanski filozof in prevajalec Cesare Vasoli vidi v Marsilijevi delitvi zrcalno sliko srednjeveških *consigli* in *podestà*, ki razkrivajo ureditev severnoitalijanskih mest in navaja celo povezavo z Montesquieujem in njegovim sodobnim odnosom med dvema vejama oblasti. (Vasoli, 1975) Nenazadnje tudi *Duh zakonov*, ki je eden izmed temeljev moderne demokracije, uči, da bi enotna zakonodajna in izvršna oblast pomenili konec vsakršne svobode. Čeprav je do razsvetljenstva še daleč, je treba poudariti pomembnost Marsilijeve delitve, ki prvič v filozofsko politično misel zahodne Evrope prinese demokratično zasnovano zakonodajalca, od katerega so tako ali drugače odvisni vsi ostali državni organi. Temelj te demokracije so zakoni, orodje pa volitve, s katerimi se državljanji zavarujejo pred tiranijo ali oligarhijo. Resda so način izbire vlade prek volitev poznali tudi Marsilijevi sodobniki, kar je razvidno iz mnogih znanih primerov v srednjeveški politično-filozofski misli. Že Tomaž Akvinski je namreč precej jasno potrdil, da je način z volitvami zelo koristen in da bi ljudstvo moralo imeti pravico, da si izvoli svojega vladarja, a Marsilij povzdigne svoje volitve v gibalno državo in zagotovilo za skupno blagostanje. Zaradi tako izrazite suverenosti ljudske volje so ga nekateri avtorji označili za predhodnika Hobbesovega *Leviathana* in celo za prikritega absolutista, a take obtožbe bržkone nimajo prave podlage, saj predaja oblasti pri Marsiliju ni dokončna. *Legislator humanus* ostane zadnja in osrednja politična moč, ki nadzoruje in po potrebi tudi odstavi vlado, ta pa postane tako le začasni uradnik v službi

ljudstva. Njegov "absolutizem" je treba tako razumeti v kontekstu takratnega časa in političnega dogajanja na Apeninskem polotoku in nenazadnje tudi v zvezi z najznamenitejšo srednjeveško institucijo, ki jo je predstavljala Cerkev. *I preti cattivi*, kot označi duhovščino Machiavelli, so srednjeveškim in renesančnim politikom ter seveda tudi našemu Marsiliju povzročili največ skrbi. A to je že druga zgodba.

SKLEP

Nekaj let po svojem pohodu je Ludvik Bavarski hotel skleniti mir s papežem Benediktom XII. in mu je skesano sporočil, da je sprejel Marsilija in Janeza iz Janduna na

svoj dvor v dobri veri, misleč, da sta poštena človeka in vzorna kristjana. Marsilij mu je bil ljub, ker je bil poleg vsega tudi dober poznavalec takratnega prava in odličen zdravnik. Ludvik je papežu še obljubil, da bo spreobrnil svojega italijanskega kolega (Janez je bil takrat že mrtev) in zatrl vse njegove krivoverske misli. V takem okolju je na stara leta Marsilij napisal svoje zadnje delo *Defensor minor*,⁵ ki je nekakšen povzetek svojega slovitega predhodnika, a je že moč čutiti, da je prilagojeno drugim razmeram in času. Marsilij Padovanski je umrl leta 1342, enaindvajset let za Dantejem, in skupaj z njim so za dolga stoletja poniknile tudi njegove revolucionarne zamisli, ki so spet postale aktualne šele v času reformacije in kasneje v obdobju razsvetljenstva.

MARSILIUS OF PADUA – "DEFENDER OF PEACE"

Marsilius's superstructure of the Greek democratic model, and his contribution to the creation of contemporary political thought

Tomaž JURCA

SI-1000 Ljubljana, Slomškova 33

e-mail: joze.jurca@guest.arnes.si

SUMMARY

Marsilius of Padua (1275?-1342) presented his notion of democracy, which could be compared with today's, to the political philosophy of Western Europe as early as in the dark Middle Ages. Although his democratic conceptions, as described in Part I of his book Defensor pacis, follow the example of the order of Athens, they certainly bring some significant changes with them. In the political life they additionally incorporate some historically problematic classes, such as those of farmers and tradesmen, who had no civil rights in the old Greece. In Marsilius's opinion, these two classes indeed do not belong to the intellectual elite, which is to lead the state, but certainly have a right to participate in the legislative bodies. The will of the people thus becomes, in a broader sense, the state's motive power, while the parliament turns into a central political body on which the government and other state bodies depend as well. The parliament adopts various laws, controls the government and, if necessary, punishes and even removes it from its post. A ruler can be equalled with a body of the modern government, since it becomes, for the very first time in history, merely a public official in the service of the people, which means that it is obliged to function for the common good.

⁵ *Defensor minor* so prvič prevedli in uredili leta 1922 (C.K. Brampton, Birmingham) in je bila sploh prva kritična izdaja kakega Marsilijevega dela. Kasneje je izšla tudi francoska verzija *Marsile de Padoue, Defensor Minor, De translatione Imperii* (Pariz, 1979) v prevodu J. Quillet in s spremno besedo C. Jeudy. Pred kratkim pa sta izšli še angleška in portugalska verzija: *Marsiglio of Padua, Defensor Minor and the translatione* v prevodu C. J. Nedermana (Cambridge, 1993), *Marsilio da Padova, Defensor minor*, ki jo je uredil J. A. De Camargo Rodriguez de Souza (Petropolis, 1991).

Defensor pacis je prvič kritično uredil leta 1928 C.W. Previte' Orton (Cambridge, 1928), kasneje pa še R. Scholz (Hannover – Leipzig, 1932–33). Drugače pa je eden pomembnejših tujih prevodov Gewirth, A.: *Marsilius of Padua, Defensor pacis, translated with an introduction* (New York, 1956), ki je bil največkrat ponatisnjen in še danes velja za enega temeljnih prevodov. Pomembna je tudi Gewirthova spremna študija. Tu so tudi Vasoli, C.: *Marsilio da Padova, Il difensore della pace*, (Torino, 1960, 1975) z obsežnim uvodom Vasolija pa še Quillet, J.: *Marsille de Padoue, Le defenseur de la paix*, (Pariz, 1968) ter Martinez Gomez, L.: *Marsilio de Padua, El defensor de la paz* (Madrid, 1989).

Manj znani spis *De translatione imperii* je dostopen v zgoraj omenjeni pariški izdaji avtorjev Jeudy in Quillet (1979) ter v Nedermanovem prevodu (1993).

As far as Marsilius was concerned, democracy was also an ideal political arrangement. Although he modelled himself upon Aristotle, who put monarchy in the first place, he came to the conclusion that political future would be based on this very arrangement, which was most impartial for all communities. If we look at Marsilius's conceptions in the context of the time in which he lived, i.e. within Trecento, such way of thinking does not surprise us much, for the fact is that Defender of Peace was written during the period of the so-called comunes, i.e. at the time of a free development and independence of small northern Italian city states. With the emergence of new social classes, such as merchants and tradesmen, which constituted the greater part of a town population, the political system of that time had to be adapted to the new conditions and needs. Marsilius's thinking is thus a logical consequence of the social-economical development in the towns like mediaeval Florence, Venice and Padua. However, the fact that the Defender of Peace was gradually lost in oblivion was taken care of, with the exception of powerful families that eventually stifled all democratic aspirations, by the mediaeval popes.

Key words: law, legislator, valentior pars, universitas civium, pars principans, politia, comunes, seigneurie

VIRI IN LITERATURA

- Aristotele (1991):** La costituzione degli ateniesi, Classici greci e latini, Milano, Oscar Mondadori.
- Aristotle (1992):** The politics. Penguin classics. London, Penguin books.
- Battaglia, F. (1928):** Marsilio da Padova e la filosofia politica del medioevo. Collezione di studi filosofici. Firenze, Le Monnier.
- Dante (1985):** Monarchia. Milano, Garzanti Editore, 145.
- Dante (1991):** La divina commedia. Grandi classici. Milano, Mondadori editore, 715.
- Dante (1991):** Božanska komedija. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 533.
- Dolcini, C. (1995):** Marsilio da Padova. Collana I filosofi. Bari, Laterza.
- Fumagalli Beonio Brocchieri, M. (2000):** Il pensiero politico medievale. Manuali Laterza. Bari, Laterza.
- Garin, E. (1996):** La cultura del Rinascimento. EST. Milano, Il Saggiatore.
- Garin, E. (1993):** Spisi o humanizmu in renesansi. Ljubljana, Studia Humanitatis, 63–72.
- Gewirth, A. (2001):** Defensor Pacis, Records of western civilization. New York, Columbia university press, 31–65.
- Gilson, E. (1952):** Les Metamorphoses de la cite' de Dieu. Paris – Vrin, Louvain publications universitaires, 150.
- Le Goff, J. (2000):** L'Italia nello specchio del Medioevo. Piccola biblioteca Einaudi/Storia e geografia. Torino, Einaudi.
- Machiavelli, N. (1940):** I discorsi sopra la prima deca di Tito Livio. I classici del giglio. Firenze, Adriano Salani editore, 540–542.
- Machiavelli, N. (1990):** Razmišljanja ob prvih desetih knjigah Tita Livija. Politika in morala. Ljubljana, Slovenska matica, 142.
- Marsilio da Padova (2001):** Il difensore della pace. BUR classici. Milano, Biblioteca universale Rizzoli, 139–142.
- Marsilius of Padua (2001):** Defensor pacis. Records of western civilization. New York, Columbia University Press, 19–65.
- Morrall, J. B. (1997):** Political thought in medieval times. Medieval academy reprints for teaching. Toronto, University of Toronto Press.
- Ober, J. (2002):** Political dissent in democratic Athens – Intellectual critics of popular Rule. New Jersey, Princeton University Press, 156–351.
- Phillips Simpson, P. (1998):** A philosophical commentary on the Politics of Aristotle. Chapel Hill – London, The University of North Carolina Press.
- Platone (1987):** Apologia di Socrate. Classici greci e latini. Milano, Oscar Mondadori.
- Rakar, A. (1990):** Machiavelli in fenomenologija oblasti. Politika in morala. Ljubljana, Slovenska matica.
- Tabacco, G. (2000):** Le ideologie politiche del Medioevo. Piccola biblioteca Einaudi/Storia e geografia. Torino, Einaudi.
- Tukidides (1958):** Peloponeška vojna. Ljubljana, DZS, 91–144.
- Ullman, W. (1984):** Il pensiero politico del Medioevo. Bari, Laterza.
- Vasoli, C. (1975):** Il difensore della pace. UTET classici. Torino, UTET, 9–78.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-07-25

UDK 94:930.22(4)"149/150"

GORIŠKA IN HABSBURŠKO-BENEŠKI ODNOSI OB KONCU 15. STOLETJA V LUČI DNEVNIKOV MARINA SANUDA

Vojko PAVLIN

SI-5000 Nova Gorica, Pod Škabrijelom 3
e-mail: vojko.pavlin@siol.net

IZVLEČEK

Prispevek obravnava zadnjih pet let goriške zgodovine pod goriškimi grofi (1496–1500) predvsem na osnovi zapisov v Dnevnikih znamenitega beneškega kronista Marina Sanuda, ki je pričel s svojo epohalno kroniko leta 1496 in jo pisal do leta 1533. Tozadevna literatura dodatno osvetljuje boj za goriško dediščino med Habsburžani in Benečani, ki je potekal pod vplivom evropskih spopadov širših razsežnosti. Maksimilijanu Habsburškemu je prav v času njegovih največjih političnih neuspehov uspelo vključiti Goriško med svoje dedne dežele.

Ključne besede: Goriška, goriški grof Leonhard, Maksimilijan Habsburški, Benečani, Marino Sanudo

LA CONTEA DI GORIZIA E I RAPPORTI ASBURGICO-VENETI ALLA FINE DEL XV SECOLO ALLA LUCE DEI DIARI DI MARINO SANUDO

SINTESI

Il contributo si basa sugli appunti dei Diari del celebre cronista veneziano Marino Sanudo, che cominciò la sua cronaca memorabile nell'anno 1496 e la scrisse fino all'anno 1533; quindi si parla degli ultimi cinque anni di storia relativi al potere dei conti di Gorizia (1496–1500) nel Goriziano. Queste fonti illustrano ulteriormente la lotta per la successione di Gorizia tra gli Asburgo e i Veneti, che si svolse sotto l'influsso di scontri europei di più ampie estensioni. Massimiliano d'Asburgo, proprio nel periodo dei suoi più grandi insuccessi politici, riuscì a includere la Contea di Gorizia tra i propri domini.

Parole chiave: Contea di Gorizia, conte Leonardo di Gorizia, Massimiliano d'Asburgo, Veneti, Marino Sanudo

GORIŠKA MED HABSBURŽANI IN BENEČANI

Komu bo po smrti goriškega grofa Leonharda pripadla goriška dežela? To vprašanje je bilo konec 15. stoletja pri evropskih političnih akterjih v tem prostoru na dnevnem redu. Zadnja leta tega stoletja se je vedelo, da bo rod Goriških kmalu preteklost, saj je bil ostareli goriški grof Leonhard vdovec in brez potomcev ter hudo bolan. Strateški pomen dežele in politični interesi so se glede politične pripadnosti Goriške mešali s pravnimi vidiki. Z njimi so opletali tako Habsburžani na čelu z ambicioznim kraljem Maksimilijanom kot tudi Beneška republika, ki je svojo Terrofermo poskušala razširiti globlje v (pred)alpski prostor. Maksimilijan Habsburški, ki je leta 1493 nasledil očeta Friderika III., s katerim se je začelo nepretrgano vladanje te družine v Rimsko-nemškem cesarstvu, se je s pridobitvijo Burgundije uveljavil tudi v širšem evropskem političnem prostoru. Njegova poroka z Marijo Burgundsko leta 1477, ki je Habsburžanom prinesla zelo bogata področja, je pomenila tudi zaostritev odnosov med habsburško hišo in francoskimi kralji iz dinastije Valois. Ti vsekakor tudi niso mogli biti preveč zadovoljni s habsburško "dinastično ekspanzijo" na španski prestol po poroki Maksimilijanovega sina Filipa z Ivano "Blazno" leta 1496 (na podoben način je bila pripravljena pot do češke in ogrske krone, ki so si ju Habsburžani zagotovili sedem let po Maksimilijanovi smrti).

Na drugi strani je Serenissima – kljub turški grožnji na vzhodu – komaj mogla slutiti bližajoče se upadanje trgovske moči zaradi novoodkritih prekooceanskih dežel. Prav srednjeveška trgovska dominacija je pomenila osnovo za politično moč Beneške republike, ki je odsevala tudi v severnojadranskem prostoru. Razširitev države po padcu kneževine oglejskega patriarhata leta 1420 je Benečane pripeljala do meja Goriške.

Goriška dežela se je prav na osnovi moči goriških grofov uspevala izločiti iz Furlanije in je bila že dalj časa ena izmed dežel v cesarstvu. Toda politična moč goriških grofov je bila v 15. stoletju v upadanju. Eden najhujših udarcev za goriške grofe je bil neuspešen boj za celjsko dediščino, ki mu je sledil izjemno neugoden mir v Požarnici leta 1460. Goriški grofje so izgubili koruške posesti do vhoda v Pustertal. Ob morebitnem izumrtju goriških grofov so Habsburžani lahko upali, da bodo podedovali še zadnja dva dela goriškega dominija – "Prednjo grofijo" s centrom v Lienzu na današnjem vzhodnem Tirolskem in "Notranjo grofijo" ob srednji Soči s središčem v Gorici. Toda glede slednje so Benečani menili, da so oni tisti, ki si jo lahko lastijo, saj so kot dediči kneževine oglejskega patriarhata videli v goriških grofih svoje vazale, ki naj bi od oglejskega patriarha dobili Gorico kot službeni fevd za opravljanje odvetništva. Eden glavnih argumentov za to je bilo tudi priznanje beneške nadoblasti s strani samega goriškega grofa Henrika IV., ki se je leta 1424, potem ko je Patrija

postala del beneške države, kot vazal prišel poklonit v Benetke in sprejet investituro. Na drugi strani pa je nedolgo pred tem dejanjem (1415) cesar Sigismund Luksemburški istemu grofu in njegovemu bratu priznal državno neposrednost goriških posesti. Goriški grofje so bili torej državni knezi Rimsko-nemškega cesarstva, po fevdalni tradiciji pa beneški vazali.

Skupni sovražnik tako Benečanov kakor Habsburžanov – Turki – so na prelomu stoletij (1499–1502) usmerili svojo napadalno ost na Beneško republiko in na ta način so lahko Maksimilijanove čete lažje zasedle Gorico, vkorakale pa so seveda tudi v Lienz (tam je Leonhard večinoma bival in na gradu Bruck 12. aprila 1500 tudi umrl). Benečani se s Habsburžanovo pridobitvijo niso sprijaznili. To, da Serenissima Maksimilijanu ni dovolila, da bi tako kot oče odšel v Rim na kronanje, je bil zgolj povod za habsburško-beneško vojno, ki jo je leta 1508 začel Habsburžan. Vojaški dogodki so se odvijali do leta 1516, politične "bojne sekire" pa so delno pokopali z mirovnim sporazumom v Wormsu leta 1521 (avstrijsko-beneški spori so bili še dolgo časa pereči, orožje pa je ponovno zarožljalo v vojni za Gradiško (Gradišče ob Soči) oziroma uskoški vojni 1615–1617). Goriška dežela je ostala habsburška ter se ozemeljsko razširila na Tolminsko in na jugu zajela Oglej in Gradišče/Gradisca d'Isonzo (Štih, Simoniti, 1996; Wiesflecker, 1999).

DNEVNICI MARINA SANUDA

V prelomnem času na prehodu iz 15. v 16. stoletje je živel in delal znameniti beneški kronist Marino Sanudo (1466–1536), ki velja v prvi vrsti za vestnega, natančnega in neutrudnega zapisovalca tedanjih "svetovnih" dogodkov, v katerih so Benetke igrale eno ključnih vlog. Med Sanudovimi rokopisi, ki so bili kasneje objavljeni, je na primer zelo pomembno delo *Življenja dožev (Le Vite dei Dogi)*, ki ga je začel pisati leta 1493 in dokončal šele leta 1530. Posebej velja omeniti njegov Potopis po beneški Terrafermi (*Itinerario per la Terraferma veneta*), ki vključuje tudi opis Istre (objavljen je tudi v slovenskem prevodu; Darovec, 1999). Prav posebno mesto pa gre njegovim Dnevnikom (*I Diari*), ki se jim je posvetil skoraj vse življenje, saj jih je pisal od začetka leta 1496 do leta 1533. Sanudo je vestno beležil dogajanja in včasih do potankosti prepisal celotne vsebine dokumentov, ker se je očitno zavedal pomembnosti primarnih virov.

Ko se je mlada italijanska država v drugi polovici 19. stoletja ozirala za svojimi vrlimi predniki, je podprla obelodanjenje Sanudovih Dnevnikov, ki so za pet urednikov (Rinaldo Fulin, Federico Stefani, Nicolò Barozzi, Guglielmo Berchet in Marco Allegri) izdaje obsežnega rokopisa iz beneške knjižnice Marciana pod oznako CL. VII Codd. CDXIX – CDLXXVII pomenili velik zalogaj. Pokrovitelj kolosalnega dela, ki je trajalo

malodane četrto stoletja, je bila *La Regia Deputazione Veneta di Storia Patria*. Dnevnik Marina Sanuda – *I Diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI – MDXXXIII)* – so izhajali v Benetkah od leta 1879 do 1902, in sicer v 58 obsežnih volumnih z okrog 40.000 stolpci (to je 20.000 stranmi). 7000 stolpcev obsegajo samo geografska in imenska kazala, ki so na koncu vsakega volumna. Zadnji del so skupaj s Predgovorom (*Prefazione*), ki je izšel v posebnem zvezku, pravzaprav dokončno natisnili marca 1903 ob priliki prvega mednarodnega kongresa zgodovinskih študij v Rimu, ki se je odvijal aprila istega leta, kar samo potrjuje pomen tega velikega dela (Sanudo, 1879–1902, *Prefazione*; Darovec, 1999).

Italijanska historiografija je pri raziskovanju problematike Goriške v primežu dveh tedanjih velesil že upoštevala tudi Sanudove Dnevnik, predvsem Fabio Cusin v dveh njegovih delih: *Il confine orientale d'Italia nella politica Europea del XIV e XV secolo* (Cusin, 1977²) in *Le aspirazioni austriache sulla Contea di Gorizia e una pratica ignota del Consiglio dei X* (Cusin, 1937/38). Beneško-habsburškemu spopadu za Gorico se je posvetila Sofia Seneca v razpravi *Venezia e Massimiliano in lotta per Gorizia* (Seneca, 1960). Kot primer naj navedemo še najnovejši prispevek avstrijskega zgodovinarja Meinrada Pizzininija (v italijanskem prevodu): *I rapporti dei conti di Gorizia con la Repubblica di Venezia* (Pizzinini, 2002).

Sanudovi Dnevnik "ujamejo" goriško stvarnost pod lastnimi grofi – ki se je sicer Sanudo dotakne le občasno – v prvih treh zvezkih. A hkrati gre za zadnjih pet let (1496–1500) zelo razgibane zgodovine te obmejne dežele pod goriškimi grofi, ki bi jo Sanudo kot izpričan beneški patriot seveda želel videti znotraj Beneške republike, a je vendar postala del habsburškega dominija.

Spodaj opisane notice o Goriški v tem obdobju, ki izhajajo iz prvih treh volumnov Sanudovih Dnevnikov in so osvetljene s pomočjo tozadevne literature, so osnova za kronološki prikaz dogodkov, ki so v tesni povezavi z drugimi odmevnejšimi evropskimi dogajanjem končali večstoletno zgodovino te dežele pod goriškimi grofi.

DNEVNICI IN GORIŠKA DO PADCA DEŽELE POD HABSBURŽANE

1496

V prvem letu, ki ga obravnavajo Sanudovi Dnevnik, Goriška nikakor ni bila v ospredju zanimanja beneškega kronista. Še več, Sanudo goriške dežele v tem letu sploh ne omenja. Pozornost Sanudovega peresa je bila prvenstveno usmerjena v dogajanja na Apeninskem polotoku. Spopad za prevlado v Evropi se je namreč na prelomu

stoletij prenesel v Italijo, za katero so že tako bila značilna nesoglasja med posameznimi državami. Že leta 1494 je na Apeninski polotok vkorakal francoski kralj Karel VIII. in zahteval zase Neapeljsko kraljestvo kot staro anžujsko dediščino. Francozi so si na svojo stran pridobili Firenze, ki so kmalu po smrti Lorenza Velikastnega za dalj časa pomenile glavno francosko oporno točko v Italiji, kar ni bilo vseh ne Maksimilijanu ne sosednjim italijanskim državam. Habsburžani so bili v sporu s francosko vladarsko hišo Valois že zaradi Burgundije, ki ji je vladal nadvojvoda Filip Lepi, Maksimilijanov sin. Francija je bila s svojimi apetiti v Italiji Maksimilijanov prvi sovražnik, tako da so bili Habsburžani v letih od 1495 do 1497 še beneški zavezniki. 31. maja 1495 se je namreč v doževi palači v Benetkah formirala Sveta liga, v kateri so se poleg Republike sv. Marka znašli še Španija, Milan, papež in habsburški rimski kralj Maksimilijan. Francoski kralj je bil prisiljen umakniti se, toda mnoge francoske vojaške enote so ostale in boji v Italiji so se nadaljevali (Wiesflecker, 1991, 90–94).

Napeti položaj v Italiji je od januarja 1496 "držal" Sanudovo pero v stalni pripravljenosti in to je v Dnevnik zabeležilo številna poročila beneških poslancev, uradnikov in vojaških poveljnikov z raznih dvorov, krajev ter bojišč. Pozornost beneškega kronista je bila torej tedaj precej usmerjena proti jugu, v Neapeljsko kraljestvo, ki so si ga hoteli Francozi prisvojiti. Bližje Benetkam pa so jim bile trn v peti predvsem Firenze, ki so s francosko podporo vodile vojno za Piso, ki so jo Benečani za vsako ceno hoteli obdržati pod svojim protektoratom. Zveza se je "v prvem letu Dnevnikov" še razširila in Benetke vendarle niso nasprotovale vodilni Maksimilijanovi vlogi v Sveti ligi. Sanudo poroča, kako je beneški dož Agostino Barbarigo javno obelodanil sklenitev razširjene zveze, za katero so pridobili še Anglijo, in ki so jo podpisali 18. julija 1496 v Rimu (Sanudo, 1879–1902, I, 251–252). Druga polovica leta 1496 je bila vsekakor v znamenju prihoda rimskega kralja Maksimilijana¹ v Italijo. Habsburžanu pri tem ni šlo le za vojne zadeve, temveč ga je prevečala tudi želja, da bi mu papež Aleksander VI. položil na glavo cesarsko krono (Sanudo, 1879–1902, I, 231). Podporo predvidenemu cesarskemu kronanju so v enem izmed členov pogodbe obljubili vsi člani Svete lige. Maksimilijan je lahko upal, da bo zopet zagotovil cesarske pravice v Italiji in utemeljil univerzalno cesarstvo. Do francoske kraljeve hiše je gojil globoko sovraštvo in grožnja, da bo v Italijo vdrugeč vkorakal francoski kralj, je pripomogla k njegovi odločitvi, da se poda na Apeninski polotok – kljub temu, da ga državni stanovi pri tem niso podprli – in da skupaj z zavezniki popolnoma uniči francosko

1 Sanudo Maksimilijana vedno imenuje *re dei Romani* in se izogiba besede cesar. Ob neki priložnosti to tudi mimogrede razloži: "... imperador, o per dir meglio re di romani per non haversi ancora coronato ..." (Sanudo, 1879–1902, I, 894).

vojsko, še več, da celo vkoraka v Francijo in za vedno odstrani francosko konkurenco v Evropi. To je bil t. i. Veliki načrt – *Der grosse Plan* (Wiesflecker, 1991, 92, 98–103). Milanski vojvoda Lodovico Sforza "il Moro" je brez kakršnihkoli pomislekov podprl Maksimilijanov prihod,² Benečani pa so bili bolj zadržani (Sanudo, 1879–1902, I, 147).³ Tudi pri denarju se je zapletalo. Habsburžanu, ki je imel stalne finančne težave, so obljubili denarno podporo (pol Benečani, pol Milančani) za nemške vojake in posebej za švicarske najemnike za dobo treh mesecev (Sanudo, 1879–1902, I, 148–149).⁴ Maksimilijan je od Benetk želel še dodatno posojilo, nad čimer pa le-te, kljub njegovim obljubam, niso bile preveč navdušene. Mnogi v beneškem senatu so celo namigovali na to, da bi v zameno za posojilo dobili v zastavo kakšno habsburško ozemlje bližje Benetkam, kakor npr. Trst in Pordenone (Sanudo, 1879–1902, I, 231). Z izplačilom predhodno dogovorjene vsote denarja so Benetke odlašale oziroma so ga pošiljale postopoma; mnenje nekaterih patricijev je bilo, da bi bile Benetke dolžne izplačati denar le v primeru, če bi v Italijo zares prišel francoski kralj. Maksimilijan, ki je avgusta dospel v Italijo, kot je zatrjeval, *pacifice et exortato, per beneficio di la liga*, in se srečal z milanskim vojvodo, je bil vznejevoljen in je od Signorije zahteval denar, sicer da se bo vrnil (Sanudo, 1879–1902, I, 276).⁵ Beneški poslanec v Milanu, Francesco Foscari, je v Benetke poročal, kako se je habsburški rimski kralj pritoževal nad ravnanjem Benetk (Seneca, 1960, 55). Kasneje je Maksimilijan še večkrat naročal Benetkam, naj pošljejo preostali denar (Sanudo, 1879–1902, I, 375 sl.).

Predstavniki Lige so se septembra 1496 v kraju Vigevano dogovorili o skupnem delovanju in se odločili, da

bodo zavzeli Livorno, pomembno pristaniško mesto, ki je podpiralo Francoze. Vendar je bilo obleganje mesta neuspešno in Maksimilijan se je konec leta 1496 praznih rok vračal domov (Wiesflecker, 1991, 103–108).⁶ Neuspelo ekspedicijo so spremljala številna nasprotja med člani Lige, ki so se kasneje še potencirala. Beneški poslanec Foscari je ob koncu svoje službe decembra 1496 v poročilu senatu zatrjeval, kako je milanski vojvoda vzpodbujal Habsburžana k prihodu v Italijo ne le zaradi francoske nevarnosti temveč tudi zaradi strahu, da bi si Benetke pridobile Piso (Sanudo, 1879–1902, I, 406; Cusin 1977², 508). Milanski vojvoda je večkrat apeliral na Benetke, naj vrnejo Piso Firencam, da bi se Italija lahko enotno združila v boju zoper Francoze, kar je kmalu postalo mnenje tudi ostalih zaveznikov (Sanudo, 1879–1902, I, 441–450). Benečani pa so, čeprav sami, vztrajali v pisanski vojni in niso verjeli, da bi Firenčani v primeru izročitve Pise zapustili francosko naročje in se podali skupnim italijanskim ciljem naproti (Sanudo, 1879–1902, I, 452). Zavezništvo v Ligi je bilo vse bolj trhlo.

1497

Kmalu za tem, ko Sanudo na kratko sporoča bralcu, kako v Firencah pridiga Savonarola (Sanudo, 1879–1902, I, 533–534),⁷ se v Dnevniki prvič omenja Gorica. V začetku marca 1497 se je v Benetkah mudil Pietro, eden sinov Gianfrancesca di Gonzaga (*Zuam Francesco*), ki je bil namenjen v Gorico (*Goricia*) ali v Lienz (*Lunz*), da bi dobil posmrtno ostanke že pred nekaj meseci umrle očetove sestre Paole di Gonzaga, žene goriškega grofa, in jo prepeljal v Mantovo. Pietro je imel tudi namen zase in za svoje brate dobiti doto po umrli teti (Sanudo, 1879–1902, I, 539). Goriški grof se je

2 Maksimilijan je bil tudi sorodstveno tesno povezan z vojvodo, bivšim poveljnikom najemnikov, saj se je Habsburžan po smrti svoje prve žene Marije Burgundske in po neuspelem "boju" za bretonsko nevesto zaradi nasprotovanja francoskega kralja ("krajca neveste"), ki je še bolj raznetilo sovraštvo med dinastijama, poročil z vojvodovo nečakinjo Bianco Marijo Sforza, eno najbogatejših nevest na svetu (Wiesflecker, 1991, 78–81). V Dnevniki beremo, kako se je Maksimilijanova italijanska sopotnica kmalu morala privaditi na nemško naravo rezidence v tirolskem Innsbrucku, kjer je Habsburžan zaradi stalne potrebe po denarju s težavo vzdrževal kraljevi dvor (Sanudo, 1879–1902, I, 735–736). Maksimilijan je lahko s to zvezo pokril marsikatero finančno zadrego, Milan pa je pomenil ključno oporo za njegovo velikopotezno italijansko politiko.

3 10. maja 1496 je bila v beneškem senatu (*consejo di pregadi*) velika razprava, ki je razdelila senatorje na tri dele. Eni so bili za to, da bi Maksimilijan na vsak način moral priti v Italijo, drugi, da naj pride le, če bo tam tudi francoski kralj, tretji pa, naj ostane na Nemškem in naj se raje bori proti Francozom v Burgundiji. *Gran disputatione* je sledila še 17. maja in šele ob štirih in pol ponoči so sklenili, da bodo vendarle podprli Maksimilijanov prihod.

4 Obe mestni državi sta se namenili izplačati po 10.000 dukatov mesečno za 2000 konjenikov in 4000 pešcev, s katerimi naj bi Maksimilijan čim prej prišel v Italijo, in še za Švicarje 6000 dukatov mesečno. Maksimilijan se je, ko je zvedel za vse to, strinjal z določili in to izrazil v pismu, ki ga je iz Ulma poslal beneškemu dožu Agostinu Barbarigu.

5 Pri beneškemu dožu je glede tega vprašanja interveniral celo papež (Sanudo, 1879–1902, I, 295–299).

6 V Vigevanu je bil tudi Sanudo, ki je spremljal dva beneška poslanca (Sanudo, 1879–1902, I, 304–320).

7 Girolamo Savonarola je bil v političnih prepletih tistega časa "na strani" Francozov in tako nasprotnik Svete lige, v katero so bile vključene tudi Benetke. Razvpiti papež Aleksander VI. (Borgia), takrat nasprotnik Francozov in Firenc, je po končani vojni v Italiji leta 1497 svojo ost lahko uperil proti kritičnim puščicam, ki so iz dominikančevih ust letele tudi vanj. Natančni beneški kronist je kasneje v Dnevnik prepisal tudi breve papeža Aleksandra VI. o izobčenju Savonarola maja 1497 (Sanudo, 1879–1902, I, 632–633) in označil dominikanskega patra za "*doctissimo ... di patria padovano di la Saonarola, et chiamato di Ferara per esser ivi nato, et fiorentino per esservi a Fiorenza quasi educato. Uomo di gran cuor et ingegno*" (Sanudo, 1879–1902, I, 932) ter tudi poročal o njegovem tragičnem sežigu 23. maja 1498 na grmadi sredi Firenc (Sanudo, 1879–1902, I, 968–969).

s Paolo Gonzaga, hčerko mantovskega mejnega grofa Ludovica in Barbare Hohenzollern, poročil 15. novembra 1478 v Boznu (Bolzano)⁸ in ta "ungleiches Paar"⁹ je raje prebival na današnjem vzhodnem Tirolskem, na gradu Bruck pri Lienzu, in se bolj malo zadrževal v Gorici. V zakonu se jima je avgusta 1479 rodila deklica, ki pa je kmalu umrla (morda pa je ob prezgodnjem porodu bila že mrtva), tako da je ostal grof Leonhard brez potomcev (Baum, 2000, 219; Antenhofer, 2002, 223–224). Sanudova notica je pripomogla k določitvi približnega časa Paoline smrti, ki se je verjetno zgodila konec leta 1496 (Babinger, 1956, 17).¹⁰ Njen nečak je bil pri svojih načrtih neuspešen, tako glede tetinih posmrtnih ostankov kot tudi glede dote. Franz Babinger je postavil trditev, da je Paola Gonzaga v starosti 33 ali 34 let umrla v Gorici in da naj bi bila v "kenotafu" v goriški stolnični kapeli sv. Ane dejansko pokopana (Babinger, 1956, 18). Doto pa je njen mož namenil cerkvi reda sv. Jurija v Millstattu na Koroškem, in sicer za blagor duše pokojne žene. V Mantovi pa še niso obupali nad to doto. Giovanni Gonzaga (*signor Zuane di Gonzaga*) je, verjetno zadnjikrat, avgusta 1500, štiri mesece po Leonhardovi smrti, odjezdil k Maksimilijanu z namenom, da bi kar goriško deželo dobil v zameno za doto po Paoli Gonzaga (Sanudo, 1879–1902, III, 698; Babinger, 1956, 19; Seneca, 1960, 67–68; Tavano, 1999, 57).

Zanimivo je, da Sanudo ob tem sploh ne omenja imena goriškega grofa Leonharda. Kaže, da za njegovo ime niti ni vedel oziroma ni bil gotov o njem, saj ga ob prvi naslednji priložnosti "prekrsi" v Bernharda (*conte Bernardo di Goricia*) in ga tako še kar nekaj časa poimenuje (Sanudo, 1879–1902, I, 611).¹¹ Goriška v Sanudovih Dnevnikih do tedaj torej nikakor ni bila predmet zanimanja. Ker pa je ovdoveli grof Leonhard imel takrat 53 let in je bil brez potomcev, se je pot odpirala potencialnima dedičema goriške dežele – Benetkam in (ali) habsburškemu kralju Maksimilijanu.

Vest o smrti Paole Gonzaga je prispela v senci dogodkov svetovnih razsežnosti. Skoraj je sovpadala s podpisom premirja med Španijo in Francijo februarja 1497; aprila so k pogodbi¹² pristopili še ostali prizadeti

v vojni (Sanudo, 1879–1902, I, 609). Konec **aprila** 1497 je Benečane presenetila zanje neugodna novica, ki je ohladila diplomatske odnose med Serenissimo in Maksimilijanom. Goriški grof je brez vednosti Benetk Maksimilijanu odstopil nekatere gradove v Furlaniji v zameno za druge *in Elemagna*. Sanudo navaja Krmin, Codroipo in Castelnovo. Kapitanu Čehu *Jachelu*, ki ga je kralj poslal, da bi tam prevzel oblast, so kastelani prisegli zvestobo, čeprav so se nad tem pritoževali (Sanudo, 1879–1902, I, 611). Pogodba o zamenjavi je bila dejansko izdelana že 27. februarja 1497 v Innsbrucku; poleg treh gradov, ki jih omenja Sanudo, se je grof za dobo dvanajstih let odpovedal še Belgradu, Latisani in Flambru, in sicer v zameno za Vipavo in za stara goriška gospostva na zgornjem Koroškem – Grosskirchen (Kirchheim), Oberdrauburg, Grünburg, Pittersberg – ter Možberk (Moosburg). Na ta način je goriški grof zopet dobil koroško palatinsko grofijo, ki naj bi ostala celovita in last Goričana in Maksimilijana (Baum, 2002, 144; Wiesflecker, 1948, 377; Cusin, 1977², 508; Tavano, 1997, 44). Tozadevna dogovarjanja so imela že daljšo zgodovino. Grof Leonhard je še za časa cesarja Friderika zahteval vrnitev palatinske gofije na Koroškem (izgubljene leta 1460), toda cesar je bil glede tega vprašanja nepopustljiv. Friderikov sin Maksimilijan pa je bil navzlic očetovemu mnenju drugačnih misli in je že leta 1481 predlagal zamenjavo nekaterih posesti, ki bi bile lahko identične tistim iz leta 1497. Po smrti Friderika (1493) je lahko tudi v praksi izpeljal svoje zamisli in si tako z naslonitvijo na goriškega grofa utrdil pozicije proti Serenissimi v sami bližini Benetk. V tej smeri je bržkone že razumeti podelitev grofije Ortenburg v zastavo goriškemu grofu (1494), kar je bil za grofa, ki si je želel vračilo koroških posesti, le delen uspeh (Wiesflecker, 1948, 370–376; Baum, 2000, 229).

Maksimilijan torej ni čakal. Medtem ko so bili Benečani zaposleni za vojno proti Firencam, si je – gotovo ne slučajno – kaj kmalu po smrti Leonhardove žene Paole utrdil okope v pomembnih strateških krajih, ki so posebej z utrdbami ob Tilmentu segali že globoko v furlanski prostor. Sanudo v Dnevniku nadaljuje, kako je Signorija *non vollendo perder la l'horo ragon, et dolen-*

8 Že julija 1476 je bila v Mantovi sklenjena poročna pogodba, ki so jo potem čez dve leti tudi zakramentalno zapečatili (gl. npr. Castri, 2000, 45; Pizzinini, 2001, 149–150; Antenhofer, 2002, 218–222).

9 Z istim terminom so poimenovali razstavo, ki so jo ob štiristoti obletnici smrti zadnjega goriškega grofa postavili na gradu Bruck pri Lienzu. Naslov meri ne le na starostno razliko zakoncev (okoli dvajset let), temveč tudi na različnost okolja, v katerem sta zrasla. Mantovski dvor je bil namreč eden prvih renesančnih žarišč v Italiji, kar seveda ne velja za Gorico ali Lienz (gl. Pizzinini, 2000, 8).

10 V tem Sanudovem pasusu, ki ga citira tudi Babinger, namreč manjka navedba števila mesecev, ki so potekali od Paoline smrti, ki je bila 21. julija 1496 še živa, ko se je iz Čedadu vračala v Gorico (Babinger, 1956, 17). Gotovost o času prerane smrti Paole Gonzaga potrjuje tudi žalostna novica, ki je 5. januarja 1497 iz Benetk dospela do Maksimilijana, kakor lahko preberemo v dokumentih, ki so jih obelodanili H. Wiesflecker in sodelavci (Tavano, 1997, 36). Babinger tudi dodaja, da se je moral Pietro – drugi sin Gianfrancesca – z goriškim grofom srečati v Gorici, kajti Leonhard se je spomladi leta 1497 tam zadrževal (Babinger, 1956, 18).

11 Šele avgusta 1499 nam Sanudo poda iz nekega grofovega pisma Signoriji natančnejši zapis: "*Leonardus palatinus Carintiae, comes Tyroli etc.*" (Sanudo, 1879–1902, II, 1035).

12 Sanudo jo v celoti navaja (Sanudo, 1879–1902, I, 584–590).

dosi che tal cosse si movesse, takoj ukrepala. Beneški Svet desetih se je nemudoma posvetoval o tej zadevi in poslal pooblaščenca Alviseja Manentija v Furlanijo in v Gorico. Beneškemu poslancu (*secretario*) pri kralju v Innsbrucku, Giovanniju Pietru Stella (*Zuam Piero*), so poslali pismo, v katerem mu naročajo, naj se zaradi Habsburžanove poteze v Furlaniji pritoži, saj da gre za beneški fevd. Upravitelju v furlanski Patriji, namestniku (*luogotenente*) Priamu Tronu (*Trum*), je bilo naročeno, naj bo pozoren (*dovesse star vigilante*), prav tako so zahtevali budnost od Sebastiana Zantania, upravitelja (*provedador*) v Gradišču, kajti govorilo se je, da se v Gorici zbirajo močje. V Furlanijo so ponovno poslali tudi vojake (najemnike – stratiote), čeprav so upali, da bodo lahko po mirni poti razrešili ta spor (Sanudo, 1879–1902, I, 611–612). Signorija je tudi Leonharda opozorila, da so vsi kraji v Furlaniji, ki jih grof poseduje, beneški fevdi (Seneca, 1960, 60). Najprej se je v Benetkah govorilo tudi o možni arbitraži glede tega spora – Maksimilijanu so Benetke tudi predlagale arbitražo s strani Lige, česar Habsburžan ni sprejel (Baum, 2002, 144) – a je nato prevladalo mnenje, naj se ta odkloni, če bi jo kdo predlagal (Seneca, 1960, 61). In ko je milanski vojvoda Lodovico Sforza predlagal arbitražo, ki bi jo prevzel "nevtralni" Milan, je beneški poslanec v Milanu, Marco Lippomano, to ponudbo kategorično odbil z besedami: "*Questa non è cosa di metersi in arbitri, perchè è chiaro questo contà è feudo di la Signoria, la qual investì il conte*" (Sanudo, 1879–1902, I, 844). Benečani so bili namreč prepričani, da Milančani v ozadju spletkarijo proti Signoriji v dogovoru s kraljem (Sanudo, 1879–1902, I, 788). Benečani so si torej na vse kriplje prizadevali, da bi preprečili udejanjanje tega sporazuma in so trdovratno držali v svojih rokah pomembno rečno pristanišče Latisano (ki so ga imeli v zastavi od goriškega grofa), zato je Maksimilijan še naprej pridržal zase dele palatinske grofije (Grünburg), zaradi česar je bil grof nezadovoljen, toliko bolj, ker je bil sporazum sklenjen brez vednosti deželnih stanov, ki bi mu lahko okrnjen uspeh še bolj očitali (Wiesflecker, 1948, 378; Coronini, 2000², 61; Tavano, 1997, 47).

Problem nasledstva Goriške je bil v nekem smislu tudi pravni problem. Sanudo ob opisani permutaciji, ki sta jo izvedla Maksimilijan in Leonhard, ne pozabi dodati, kako Benečani pojmujejo Goriško za svoj fevd in da je goriški grof prejel investituro na trgu sv. Marka, česar se še mnogi spominjajo, in je torej *feudatario di la Signoria nostra, ... di la juridition dil patriarchato de Aquileia, el qual non haveva figlioli, et ex consequenti li soi castelli et Goricia si ritornava per il feudo a la Signoria nostra che quella Patria di Friul domina* (Sa-

nudo, 1879–1902, I, 611). Goriški problem je bil v tem pogledu zapleten. Goriški grofje so bili odvetniki oglejske cerkve in oglejski vazali, novejši izsledki pa hkrati zavračajo ukoreninjeno trditev, da je bila Gorica izvorno službeni fevd oglejskih odvetnikov (Štih, 2002, 50–51). Benetke v Sanudovem času niso razpolagale z ustreznim listinskim gradivom. Signorija se je v tej zadevi obrnila tudi na padovanske univerzitetne strokovnjake in v tej "pravni komisiji" sta bila Giovanni Campeggio (*Zuam Campezo*) in Antonio Francesco de Dottori (*Antonio Francesco di Doctori*), *ambedoy excellentissimi doctori legenti* (Sanudo, 1879–1902, I, 611). Beneški kronist se sicer ne moti glede poklona goriškega grofa v Benetkah. Prvi goriški grof, ki je prisegel zvestobo beneškemu dožu – potem ko se je Serenissima uveljavila kot velesila tudi na Terrifermi – je bil Henrik IV., ki je 1. novembra 1424 v Benetkah prejel investituro "*de omnibus pheudis suis que ipse et progenitores sui a Camera Aquilegensis antiquitus habuerunt et tenerunt*" (Wiesflecker, 1948, 356, cit. po Kandler, *Codice Diplomatico Istriano*, III), "*zurando sovra libro de Miser San Marcho vanzelista plu de non esser may contra e per suo eredy contra la predita dogal Signoria*" (Cusin, 1937/38, 86 (op. 1), cit. po Morosini, *Cronaca inedita*, ms. della Biblioteca Marciana, II, 513). Po očetovih stopinjah se je podal tudi Henrikov sin Ivan (9. maja 1455) in nazadnje še (1. novembra 1465) – po treh letih odlašanja – Ivanov mlajši brat Leonhard (Wiesflecker, 1948, 363, 368; Cusin, 1937/38, 91; Seneca, 1960, 51). Beneška republika je imela goriškega grofa dejansko za svojega varovanca.¹³ Za rod Goriških je bilo v 14. in 15. stoletju v glavnem značilno upadanje politične in finančne moči, tako da so ga v svoje okrilje poskušali spraviti bližnji ali nekoliko manj bližnji sosede – Republika sv. Marka, Habsburžani, pa tudi Ogrska, bavarski Wittelsbachi in celjski grofje. Goriški so poskušali manevrirati med njimi in živeti čim bolj samostojno življenje, zato je prišlo večkrat do menjave zaveznitva in do podpisa več dednih pogodb. Habsburžani so z goriškimi grofi sklenili dedno pogodbo že leta 1361, pa potem leta 1394 (v letu 1436 obnovljena), kjer pa je šlo slejkoprej za vsiljen sporazum, zato se Goriški niso čutili zavezane tej privolitvi (Cusin, 1937/38, 81–83; Wiesflecker, 1948, 354, 358).¹⁴ Pač pa so se čutili ogrožene od habsburške hiše, zato so tudi iskali zaslombo pri Celjanih, s katerimi so sklenili več pogodb o dedovanju in se po smrti Ulrika Celjskega v boju za celjsko dediščino hudo opekli in doživeli težak udarec z mirom v Požarnici leta 1460 (Cusin, 1937/38, 88–92; Wiesflecker, 1948, 358–366). Maksimilijan, ki mu je bila Goriška pomemben člen v njegovih italijan-

13 Sanudo našteva med *ricomandati* (raccomandati) tudi goriškega grofa Leonharda (Sanudo, 1879–1902, II, 629).

14 Cusin in za njim Wiesflecker nedvoumno poudarjata, da je sklicevanje avstrijskega zgodovinopisja na 150-letno kontinuiteto dednih pogodb, na osnovi katerih naj bi Goriška leta 1500 pripadla Habsburžanom, netočno.

skih načrtih, se je zavedal trhlosti preteklih zastarelih pogodb in se je poskušal bolj kot cesarski oče približati Goriškim in pripraviti Leonharda, da podpiše novo dedno pogodbo, a se je ta temu vztrajno izmikal. Leonhard je ostal le pri ustni privolitvi, ki naj bi jo jasno izrazil ob navedeni permutaciji leta 1497 (Wiesflecker, 1948, 374, 377, 380; Tavano, 1997, 44).¹⁵ Habsburžanu se je mudilo izposlovati dedno pogodbo tudi zaradi še obstoječih pretenzij bavarskih Wittelsbachov do goriške dežele (Baum, 2002, 144). Morda je do nekega dogovora med Maksimilijanom in Leonhardom prišlo na njunem srečanju v postnem času leta 1498 v Hallu na Tirolskem (Coronini, 2000², 63). Beneški argument o Gorici kot oglejskem fevdu naj bi priznaval tudi Maksimilijan (Sanudo, 1879–1902, I, 735), a je hkrati imelo veliko težo tudi dejstvo, da je bila Goriška državno neposreden fevd. Že cesar Karel IV. je leta 1365 priznal goriške grofe za državne kneze, njegov naslednik na cesarskem prestolu Sigismund pa je 2. julija 1415 v Konstanci potrdil posesti goriškega grofa Henrika kot državni fevd. Po ustavitvi sovražnosti med Goriškimi in Habsburžani leta 1469 se je glede potrditve svojih državnih fevdov grof Leonhard pogajal s cesarjem Friderikom in leta 1470 so ga v Beljaku dejansko prišteli med državne kne-

ze (Wiesflecker, 1948, 351, 355, 368; Cusin, 1937/38, 93; Venuti, 1956, 94; Baum, 2000, 21).

Rivalstvo med Serenissimo in Habsburžani ni bilo vezano le na (pravni) problem nasledstva po zadnjem goriškem grofu, temveč je bilo vpeto v širši politični kontekst. Maksimilijan je imel vseskozi pred očmi cilj v Italiji zagotoviti si cesarske pravice in preprečiti francosko penetracijo na Apeninski polotok. Za Habsburžana je bilo "unerträglich, Frankreich zum Pförtner Italiens zu machen", kajti, kot je imel navado ponavljati, "Italia quae mea est" (Wiesflecker, 1991, 78). Rajši bi izgubil Burgundijo kot Italijo. Z Maksimilijanovimi zahtevami po obnovitvi cesarskih pravic v Italiji, ki jih tam že dolgo časa ni nihče več upošteval, so bila mišljena tudi mnoga območja, ki so jih neposredno ali posredno obvladovali Benečani, tako da je napetost po smrti Maksimilijanovega očeta Friderika (leta 1493), ki je bil v boljših odnosih s Serenissimo, naraščala. Maksimilijan je večkrat razmišljal o napadu na to bogato mestno državo (Wiesflecker, 1991, 89). Zavezništvo v Sveti ligi (1495–1497) je le za kratko deloma zakrilo nezaupanje med Signorijo in rimskim kraljem. In ko je v letu 1497 Liga obstojala zgolj na papirju, so tudi nasprotja med Habsburžanom in Republiko prišla bolj na površje.

Sl. 1: Dürerjeva upodobitev Maksimilijana Habsburškega (Pohl, 1994, 90).

Fig. 1: Dürer's Portrait of Maximilian von Habsburg (Pohl, 1994, 90).

¹⁵ Wiesfleckerjevo trditev o grofovi ustni privolitvi postavlja Baum (Baum, 2000, 229) pod vprašaj. Seneca (Seneca, 1960, 52) omenja sicer pogodbo iz leta 1490 (po Fontes Rerum Austriacarum); tako tudi že Morelli (Morelli, 1974², 2).

Julija 1497 je prišlo do večjega incidenta na goriško-beneškem obmejnem področju. Namestnik v furlanski Patriji Giovanni Morosini (*Zuam Morexini*) in upravitelj v Gradišču Sebastian Zantani poročata (Sanudo, 1879–1902, I, 685), kako so 5. julija Nemci (*todeschi*), poslani iz Gorice, požgali nek mlin oglejskega kapitlja na Soči pri Gradišču, ki je bil velike koristi za to utrdbo. Nemci so bili oboroženi in po približni oceni naj bi jih bilo 200, zato je v pismih izražena prošnja, naj iz Benetk v Gradišče zaradi varnosti pošljejo vojake (pešake ali druge), saj bi se tam nahajal le en častnik brez vojakov (*contestabele senza compagnia*), Paolo da Zara. V senatu so bila mnjenja, kako odgovoriti na izzivanje, deljena (Sanudo, 1879–1902, I, 686). Nakateri so zagovarjali odgovor s silo, npr. s pomočjo v Furlanijo pravkar dospelih stratiotov, drugi so bili mnjenja, da ni dobro zaostrovati odnose. Po dolgi razpravi so se odločili, da bodo v Gradišče sicer poslali okrepitev, dalj pa ne bodo šli, ker je problem Goriške ravnokar predmet pogajanj in je beneški poslanec predvsem s tem namenom na poti k Maksimilijanu.

Kmalu so Benečani zašes okrepili to pomembno postojanko ob Soči. Tja so poslali Giovannija da Feltre s 100 pešci, inženirji pa so si dali duška s popravilom trdnjave. Novi beneški poslanec Giorgio Pisani (*Zorzi Pixani*), ki se je že pred tem incidentom podal v Innsbruck, se je na poti izognil krajem, ki so pripadali goriškemu grofu, *perché non era la Signoria ... con esso conte in bona amicitia* (Sanudo, 1879–1902, I, 700). Obmejne težave – predvsem na področju Gradišča – so bile že nekaj desetletij predmet spora med grofom Leonhardom in Signorijo. Ko je namreč Leonhard po smrti starejšega brata Ivana (1462) prevzel krmilo oslabiljene goriške grofije, je bil še vedno v slabih odnosih s cesarjem, kar je Republika izkoristila in zavzela goriški Švarcenek in Lokev, mitnico na tržaški cesti (Wiesflecker, 1948, 368; Baum, 2000, 215). Ne le da grofove pritožbe niso veliko zalegle, ampak je po triletnem odlašanju moral sprejeti investituro na trgu sv. Marka. Ko je zagrozila turška (in madžarska) nevarnost, so Benečani zavarovali svoje vzhodne meje in postavili obmejne trdnjave med Foljanom (Fogliano) in Gradiščem (tu so zgradili močno obrambno fortifikacijo) tudi na račun goriškega ozemlja; zavzeli so goriško mostišče in prisilili goriške podložnike, da so opravljali utrdbeni dela in jih postavljali pred svoja sodišča (Cusin, 1937/38, 94; Wiesflecker, 1948, 368). Želja odtegniti se beneškemu "tutorstvu" odseva tudi pri grofovi izbiri neveste, kajti Paola Gonzaga naj ne bi prinesla v goriško hišo le veliko denarja, temveč bi zagotovila tudi koristno proti-

beneško zavezništvo z Mantovo.¹⁶ In ko je grof Leonhard v poročni pogodbi s svojimi goriškimi posestmi jamčil za doto, je Signorija na mantovskem dvoru takoj protestirala, saj da gre za beneške fevde, s katerimi Leonhard ne more razpolagati (Cusin, 1937/38, 96; Venuti, 1956, 94). Grofova naslonitev na ogrskega kralja Matijo Korvina, ki je ogrožal tako cesarja Friderika kot Republiko, je okrepila njegove pozicije. Vztrajno je zavračal beneške ponudbe, ki naj bi ciljale na denarno razrešitev problema glede dedovanja grofije (Wiesflecker, 1948, 370). Zahteval je tudi povrnitev Latisane, Benetkam v zastavo danega pomembnega pristanišča ob Tilmentu, oviral beneške trgovce in poslance, terjal od beneških podložnikov odškodnino in dal zgraditi obrambni stolp nasproti beneškega mostišča na Soči (Wiesflecker, 1948, 370–372). Gradnjo tega, leta 1485 zgrajenega stolpa, je z denarjem podprla italijanska protibeneška liga, ki ji je pripadala tudi Mantova (Cusin, 1937/38, 95; Venuti, 1956, 96). Naslednje leto je Leonhard tako okrepil svoje zahteve po vrnitvi Gradišča, da je Signorija morala poslati na meje znatno število svojih vojakov in ko je leta 1487 izbruhnila vojna med Sigismundom Tirolskim in Benetkami, je goriški grof poskušal izkoristiti težji položaj Signorije in je zopet protestiral zoper beneško prilastitev Gradišča (Cusin, 1937/38, 96, 99; Wiesflecker, 1948, 372–373; Venuti, 1956, 96–98; Seneca, 1960, 47). Podobno tudi čez deset let, v letu omenjene permutacije. Odnosi na mejnem območju so bili vse bolj napeti. V Benetkah so izvedeli o nasilju nad beneškimi podložniki s strani Goričanov in Benetke so še bolj utrdile Gradišče in ga vojaško okrepile (Seneca, 1960, 60–62), grof Leonhard pa je prosil Maksimilijana za zaščito zaradi beneških zlorab (npr. sečnje gozdov) v njegovi grofiji (Tavano, 1997, 48). Republika je torej držala to občutljivo strateško podočje, ki je nadzorovalo prehod preko Soče, trdno v svojih rokah in vprašanje Gradišča je bilo še naprej na tapeti goriško-beneških odnosov.¹⁷

V teh okoliščinah so se pogajanja glede Gorice med Signorijo in Maksimilijanom nadaljevala. Pričela pa so se že takoj leta 1493, ko je slednji zavladal v cesarstvu. Novi vladar se je namreč še v istem letu proglasil za zaščitnika goriškega grofa in preko svojih poslancev v Benetkah zahteval povrnitev Latisane in Gradišča (Cusin, 1977², 502–503; Baum, 2002, 143). Republika je že takrat okrepila svoje vojaške enote v Furlaniji; vztrajala je na tem, da je goriški grof njen vazal, vendar se je bila pripravljena odpovedati goriški zemlji onstran Alp (alpskih grebenov), tudi če je šlo za staro patriarhovo zemljo. Toda Habsburžan ni hotel o tem kaj dosti slišati,

16 Že leta 1477 se je Paolina mati Barbara pogajala z beneškim dožem o povrnitvi Latisane Goričanom (Pizzinini, 2000, 8).

17 "Gradiščansko-goriška" nasprotja se odražajo tudi pri kakšnem sumljivem prijateljevanju posameznikov s tistimi v Gorici. *Contestabele* Alvise da Novello si je septembra 1499 tovrstno grajo zaslužil s strani upravitelja v Gradišču Zancanija (Sanudo, 1879–1902, II, 1279).

ker je vztrajal na tem, da gre v primeru Goriške za državni fevd (Cusin, 1977², 503; Cusin, 1937/38, 102; Wiesflecker, 1948, 376). Pogovori o tem vprašanju so v vojnem času 1495–97 zastali, 4. julija 1497 pa je beneški poslanec Pisani došel v Innsbruck z namenom, da bi sprožil nadaljevanje pogajanj glede Goriške. Pomenljivo je, da se je v tirolskem glavnem mestu nahajal tudi goriški grof. Maksimilijan se je v teh poletnih mesecih intenzivno ukvarjal z njemu tako ljubim lovom in se mu ni preveč mudilo, da bi z beneškim poslanecem razpravljal o Gorici. Izgledalo je, da se bolj zanima za leoparda, ki naj bi ga pripeljali iz Benetk v Innsbruck. Glede Gorice je vse ostalo pri lepih besedah. Govorilo se je, da bi lahko problem rešili s kakšno vsoto denarja (Sanudo, 1879–1902, I, 688 sl.). Dejansko je že junija tega leta Signorija predvidela možnost denarne ponudbe, a z veliko mero opreznosti, Republiko pa je podprl tudi papež Aleksander VI., kajti njegov legat Chierigati je poskušal habsburškega kralja odvrniti od izvršitve pogodbe o permutaciji (Tavano, 1997, 46).

Tudi v naslednjih mesecih je bil uspeh beneških poslanev bolj pičel. Jeseni so se sicer vnele razprave o cesarskih oziroma beneških pravicah do Goriške in širše tudi do oglejskega patriarhata. Benečani so vztrajali pri tezi, da so cesarji podelili oglejski cerkvi polne pravice, Maksimilijan pa je v nasprotju z beneškimi pogledi vztrajal na cesarski nadoblasti in dodal, da je investitura veljala samo za vsakega patriarha posebej in se je zato z beneškim nepriznavanjem zadnjega patriarha pred beneško zasedbo Patrije Ludvika von Tecka pravica do investiture vrnila cesarju. Habsburžan se tudi ni dal prepričati o veljavnosti prisega goriških grofov na trgu sv. Marka in poudaril, da gre pri celotnem goriškem dominiju za državni fevd in da je bil poklon Goriških v Benetkah le znak njihove šibkosti (Tavano, 1997, 47–48; Baum, 2002, 144). Maksimilijan je naročil Pisaniju, naj mu oskrbi pisna dokazila o pravicah Benetk do Gorice, ker da bo na ta način lažje presoditi. Tako je Signorija **oktobra** 1497 dvem omenjenim sodnim izvedencem (*jurisconsulti*) iz Padove naročila, naj s pravnim znanjem pomagata sestaviti zapis, ki bi ga poslali njegovemu visočanstvu (Sanudo, 1879–1902, I, 804).¹⁸ Maksimilijanov maneuver, ki se ga je posluževal vedno, ko se je hotel znebiti kakšne zanj nadležne stvari (Wiesflecker, 1948, 378). Medtem je kralj raje hodil na lov in

v Innsbrucku prirejal turnirje, na katere je vabil plemenitaše od blizu in od daleč (Sanudo, 1879–1902, I, 860). Morda sta bila med njimi tudi španski in neapeljski poslanec, ki sta Habsburžana priganjala, naj poravna spor s Serenissimo. Maksimilijan jima je kmalu nakazal, da namerava goriško grofijo zavzeti in braniti (Tavano, 1997, 49; Baum, 2000, 231).

1498

Pogajanja med Maksimilijanom in Republiko so obstala na mrtvi točki. Sanudo je 3. **marca** 1498 povzel grenkobo neuspešnih Pisanijevih prizadevanj: "*Di le cose di Goricia, l'orator nostro non potea far nulla*" (Sanudo, 1879–1902, I, 895).

Benetke so se sicer že mesece bojevale proti Firencam na strani Pise in milanski *dux* je vse bolj obtoževal Benečane, da se hočejo polastiti Pise ter poskušal Serenissimo od tega odvrniti. S Sforzo so se strinjali tudi papež Aleksander, španski kraljevi par in Maksimilijan, vendar Benetke nikakor niso hotele odstopiti od pisanske vojne (Sanudo, 1879–1902, I, 885).¹⁹ Habsburški rimski kralj je bil – kakor je Pisani večkrat poročal Signoriji – sploh odklonilen do Italijanov (gotovo v prvi meri do Benečanov), posebej ker je menil, da so ga v Italiji leta 1496 slabo in nespoštljivo sprejeli. Grozil je celo, da se bo sporazumel s Francozi, vendar so v Benetkah po Sanudovih besedah sodeč dobro vedeli, da je kaj takega nemogoče in da gre za prazne grožnje (Sanudo, 1879–1902, I, 787–788, 860).²⁰ Habsburžan je bil dejansko glede Francozov kategoričen. Za pogajanja z njimi še dolgo časa ne bo hotel slišati (Wiesflecker, 1991, 134 sl.). Pač pa je drugače razmišljala Serenissima, ki je kmalu uvidela, da se ji z zamenjavo na francoskem prestolu kažejo nove možnosti. Po nenadni smrti francoskega kralja Karla VIII.²¹ si je francosko krono zagotovil Ludvik XII., ki je bil bolj prijazen do Benetk, saj mu je šlo predvsem za to, da bi zasedel Milan, ki naj bi bil francoska domena, Benečani pa bi mu pri tem kot zavezniki še kako koristili. Želje po Neaplju tudi ni opustil, a jo je nameraval izpolniti po uspešnem posegu na severu Italije (Wiesflecker, 1991, 109).²² Medtem ko je sredi leta 1498 med Benetkami in Milanom zaradi Pise vladalo vse bolj napeto ozračje in je Maksimilijan poskušal na vse kriplje zbrati denar od nemških knezov za vojno v Burgundiji, se je Republika

18 Sanudo tudi poroča, da je bil spomladi 1498 izveden ogled na terenu v Furlaniji na mejah z goriško grofijo (Sanudo, 1879–1902, I, 949). "Zgodovinsko komisijo", ki naj bi iz dokumentov proučila cesarske pravice na Goriškem, je Maksimilijan v navzočnosti beneškega poslanca Pisanija sklical že avgusta 1497. Sestavljali so jo Konrad Stürtzel, Lodovico Bruno in kasnejši tržaški škof Peter Bonomo (Tavano, 1997, 46).

19 Sanudo kasneje govori o nekakšni neformalni protibeneški ligi (*intelligentia secreta*) med papežem, Maksimilijanom, Milanom, Firencami pa tudi Neapljem in mantovskim markizem (Sanudo, 1879–1902, I, 1014).

20 Maksimilijan je sicer le malo konsultiral z beneškim poslanecem in je (maja 1498) skoraj vse poslanca iz Italije odpustil (Sanudo, 1879–1902, I, 953, 963, 986).

21 Novica je v Benetke prispela preko ferrarskega vojvode 13. 4. 1498 (Sanudo, 1879–1902, I, 936).

22 Zahtevo po Milanu je francoski kralj utemeljeval na osnovi sorodstvenih povezav z družino Visconti, ki je pred družino Sforza vladala v milanski vojvodini (Cusin, 1977², 509).

vse bolj približevala Franciji in z Ludvikom XII. začela dolgotrajna pogajanja na rovaš konkurenčnega sosedu Sforza (Sanudo, 1879–1902, I, 955 sl.).²³

Junija 1498, na dan sv. Janeza Krstnika, je v Benetke (zopet) dospelo (lažno) sporočilo o smrti goriškega grofa (Sanudo, 1879–1902, I, 999). Novica, da je *in Elemagna ... morto el conte Bernardo (!) di Goricia stato assa' mexi amalato ...*, ki ga je poslal furlanski namestnik Morosini, je bila že naslednji dan demantirana s poudarkom na zelo slabem zdravstvenem stanju grofa Leonharda. Sanudo tudi tokrat ne pozabi dodati, da pripada Goriška po smrti grofa, ki je brez dedičev, Benetkam in da je tudi zadnji grof prejel investituro od Signorije, a v isti sapi pristavi: "... *non si trova el privilegio. Pur tutto el Friul dice è feudo nostro ...*". Ob lažnem preplahu se je takoj sestal Svet desetih skupaj s senatovimi organi. V Patriji je bil postavljen nov namestnik, Domenico Bollani. Pricurljala pa je na dan tudi do tedaj prikrivana skrivnost, da so vrhovi Serenissime v tajnih dogovorih z goriškim glavarjem Virgilom von Graben (*in Goricia si ritrova uno tedesco capitano chiamato domino Virgilio, ch'è tutto amico di la Signoria nostra*).

Graben je bil že dolga leta goriški glavar in ker se je goriški grof le malokrat zadrževal v Gorici, je glavarjeva oblast lahko imela večjo težo kot običajno. Že leta 1487 je prvič čez Benetke zavel lažen preplah o grofovi smrti in takrat so že potekala pogajanja z goriškim glavarjem preko namestnika v Patriji. Signorija je trdno verjela, da je glavarja pridobila zase in računala, da bo po Leonhardovi smrti Republiki odprla goriška vrata, obljubljena pa mu je bila visoka nagrada 20.000 dukatov in investitura goriških posesti v Furlaniji. Signorijo je bil dolžan obveščati o Maksimilijanovih načrtih, leta 1493 pa se mu je po beneških obljubah obetala še večja vsota denarja in celo patriciat ter s tem vstop v beneški Veliki svet. Glavar je bil očitno pripravljen sodelovati s Signorijo s pridržkom, da bo ostal zvest grofu Leonhardu do njegove smrti (Cusin, 1937/38, 98, 101; Cusin, 1977², 502; Wiesflecker, 1948, 373–376; Seneca, 1960, 68–69). Razkrita skrivnost o tajnih pogajanjih je morda prišla tudi do Maksimilijanovih ušes, kajti Habsburžan si je prizadeval, da bi bil Virgil odslovljen s položaja goriškega deželnega glavarja in je poskušal na to mesto spraviti Simona z Vogrskega (von Ungerspach), ki bi mu v primeru grofovega pristanka dal v zastavo grad Goldenstein. Toda grof Leonhard je vztrajal pri svojem dolgoletnemu glavarju (Wiesflecker, 1948, 379–380; Baum, 2002, 145). Simonu, ki je nosil plemiški naslov po kraju Vogrsko v goriški grofiji, je habsburški rimski

kralj očitno precej zaupal, saj mu je poveril (skupaj z Bernhardom Raunacherjem in Heinrichom Haydnom) izvršitev pogodbe o permutaciji iz leta 1497, podeljena pa mu je bila tudi funkcija tržaškega in devinskega glavarja (Tavano, 1997, 41, 43, 45). Graben je torej še naprej ostal goriški deželni glavar, zato ga je menda Maksimilijan poskušal pridobiti z različnimi ponudbami, ki naj bi jih glavar odbil in še konec 1499 je Svet desetih skrbelo, če bo Graben še ostal na svojem položaju (Cusin, 1937/38, 105; Seneca, 1960, 70–71).

Kljub temu, da je bila Maksimilijanova pozornost poleti in jeseni 1498 bolj usmerjena v Burgundijo, kjer je bil v sporih s Francozi zaradi mejnih ozemelj, Italije skladno s svojimi političnimi načrti nikakor ni hotel puščati ob strani. Z Milanom je bil tesno povezan, poslabšani odnosi z Benečani pa so odsevali tudi v vojaških okrepitvah habsburških krajev, ki so se kakor klini zajedali v Furlanijo – npr. Pordenona (Sanudo, 1879–1902, I, 1008). Utrjevali so tudi Gorico – sporoča konec **oktobra** 1498 iz Vidma Domenico Bollani, namestnik v Patriji – prav tako tudi Krmin, od 1497 *locho di l' imperador, over re di romani*; dela so opravljali v veliki naglici mojstri iz Coma, mesta, ki je pripadal milanski vojvodini. Finančno pa je dela menda pokrival *Simon Focher* (Sanudo, 1879–1902, II, 89).²⁴ Poročilo o hkratnem utrjevanju Gorice in Krmina je zanimivo tudi zato, ker kaže na skupno načrtovano delo v sosednjih dveh krajih, ki pa nista bila oba (še) habsburška, a vendar dobimo občutek, kakor da gre za isto oblast. V ozadju je slejkoprej čutiti nekakšno sodelovanje med Maksimilijanom in goriškim grofom, morda tudi zavoljo Leonhardove politične šibkosti. Habsburžan je namreč že pozval nosilce oblasti na Goriškem, naj ga po Leonhardovi smrti sprejmejo kot zakonitega naslednika goriškega grofa in sledijo direktivam regimenta v Innsbrucku (Wiesflecker, 1948, 379 (op. 104); Baum, 2002, 145). Toda beneška obveščevalna mreža je bila razpredena takorekoč po "celeem svetu", zatorej, zakaj ne bi bila prisotna tudi v Gorici. Tu je deloval neki Rigo, ki je spremljal vse novosti v mestu ob Soči in pošiljal podatke furlanskemu namestniku, ta pa jih je pošiljal naprej v Benetke. Tako preko beneškega kronista izvedemo, da naj bi se v **novembru** 1498 zbralo v Gorici čez 4000 (!) ljudi in da *todeschi mostrava haver animo cativo* zoper Benečane (Sanudo, 1879–1902, II, 119). Beneški zaupnik, pogosto imenovan *Rigo todescho*, je pravzaprav Henrik, ki je bil, kakor šele januarja 1501 poroča Sanudo, upravitelj (*governador*) opatiije v Rožacu (Sanudo, 1879–1902, III, 1328).

²³ V začetku septembra je Signorija razpravljala o francoskem predlogu glede beneške pomoči Francozom pri zasedbi Milana (Sanudo, 1879–1902, I, 1066–1067). Mnenja o sodelovanju s Francijo niso bila enotna. Veliko je bilo tudi razprav, na kakšen način in pod kakšnimi pogoji naj gredo v Ligo s kraljem Ludvikom XII., toliko bolj ker se je kaj kmalu nakazovala tudi turška grožnja (Sanudo, 1879–1902, II, 123–124, 143–144). Pogajanja se bodo zavlekla vse do februarja 1499 (II, 453–455).

²⁴ Verjetno se s *Simonom Focherjem* misli na že omenjenega pretendenta za goriško glavarstvo Simona z Vogrskega, kajti Volker je bilo precej razširjeno ime v tej plemiški družini.

Poslabšanje odnosov na lokalni ravni med Maksimilijanom in Benetkami se kaže tudi v habsburški zahtevi po Bassanu, ki je po besedah beneškega kronista že več kot sto let v domeni Signorije (Sanudo, 1879–1902, II, 11).²⁵ Tudi z izbiro novega glavarja v habsburškem Trstu, Benečanom sovražno nastrojenega Milančana Erazma Brascha, Republika sv. Marka ni mogla biti preveč zadovoljna (Sanudo, 1879–1902, II, 270–271; Cusin, 1937/38, 510–513).²⁶ Ravno tako so iz beneškega Tržiča (Monfalcone) prihajale vesti o nekih sporih s *todeschi* (Sanudo, 1879–1902, II, 317).

Maksimilijanov sovražen odnos do Serenissime je bil – morda tudi na osnovi dognanj o francosko-beneškem sporazumevanju – vse bolj odkrit. Na prelomu let 1498/99 v Dnevnikih preberemo, kako habsburški kralj zbira vojsko in poskuša pridobiti zoper Benečane tudi ogrskega kralja. Želel bi odvzeti beneški monopol nad stolico oglejskega patriarhata in imeti goriškega grofa na svoji strani, ki naj se nikakor ne podredi Benetkam. Namestnik v Patriji je poročal, da je Maksimilijan odstopil nekaj gradov (Pordenone, Krmin, Belgrado, Castelnuovo) v zastavo saškemu volilnemu knezu, kar naj bi tudi pomenilo, da rimski kralj pripravlja veliko vojsko, ki naj bi jo poslal nad Republiko (Sanudo, 1879–1902, II, 295).²⁷

1499

V začetku leta 1499 so iz Ljubljane v Videm pricurilale novice o vojaških premikih (Sanudo, 1879–1902, II, 353). Benetke pa so glede Gorice še vedno veliko stavile na glavarja Virgila von Graben in bile pripravljene ugoditi marsikateri njegovi želji. Ta je namreč **januarja** 1499 preko furlanskega namestnika Bollanija prosil Signorijo, naj se njegovemu sinu vrne nek beneficij goriške župnije, pripadajoče Ogleju, ki ga je pridobil od goriškega grofa, imetnika patronatne pravice v tej župniji. Beneficij je patriarh Domenico Grimani podelil nekemu Firenčanu. In *per esser dito capitano molto nostro*, je Signorija takoj intervenirala in Grimani (Benečan po rodu), ki se je takrat nahajal v Čedadu, je prošnji ugodil (Sanudo, 1879–1902, II, 326).

Maksimilijan je na drugi strani z gotovostjo pričakoval nov plen "na vratih Italije". Njegovi italijanski načrti so seveda segali še mnogo dalj, vendar so bile

prevelike politične ambicije v Italiji nedosegljive. Ne le, da ni zmožgal uspešno delovati izven cesarstva, nevarnost je prežala v njem samem – že zaradi finančne nemoči, saj je bil v veliki meri odvisen od nemških knezov, ki so večina sledili svojim parcialnim interesom in jim ni bilo veliko mar za velikopoteznost Maksimilijanovih svetovnih načrtov, tako da je habsburški kralj prišel v spor z marsikaterim izmed nemških velikašev. Tudi njegov sin Filip ga ni podprl. Maksimilijan se je čutil vse bolj izoliranega (Wiesflecker, 1991, 110–112). Februarja 1499 sta Benetke in Francija s podporo papeža sklenili sporazum in sta se lahko mirno pripravljali na razkosanje Milana, toliko bolj, ker so švicarsko-nemška nesoglasja in želja kantonov po neodvisnosti vodili do krvavih spopadov, ki so se razvneli prav v februarju tega leta. Francozi in Benečani so seveda podpirali Švicarje (Sanudo, 1879–1902, II, 400 sl.). Republika sv. Marka je aprila pod določenimi pogoji pristala na sporazum glede Pise, ki ga je pripravil ferski vojvoda in za katerim je stal tudi milanski *dux*, ki je zaradi vse večje nevarnosti igral na karto miru, ki naj bi povezal italijanske sprte države. Lodovico Sforza se je dejansko lahko naslanjal le na Maksimilijana in mu nakazoval ogromne vsote denarja ter poskušal pripomoči k sporazumu med Nemci in Švicarji, a s slabim uspehom (Sanudo, 1879–1902, II, 481 sl.). Medtem so v Benetke dospele vznemirljive vesti o turških vojnih pripravah v Konstantinoplu, pri čemer so se vse bolj širile domneve, da milanski vojvoda ščuva Turke proti Signoriji (Sanudo, 1879–1902, II, 658 sl.).²⁸ Obtožbe o sporazumu s Turki so letele tudi na Erazma Brascha (Cusin, 1977², 514).

Prav stalna potreba po denarju je morala nagovoriti Maksimilijana, da je **maja** 1499 prek svojega poslanca v Benetkah želel pogledati v stare račune za časa ekspedicije rimsko-nemškega kralja v Italijo. Zanimivo, da je Signorija povezala ta finančni problem z ustrezno rešitvijo vprašanja Gorice (Sanudo, 1879–1902, II, 722, 727).²⁹

V začetku junija so iz Kopra v Benetke priromale vesti o turških pripravah na vpad na Kranjsko in v Furlanijo, iz Gradišča pa o pomanjkanju vojakov, medtem ko so se nemški vojaki zbirali v bližnjih krajih in se je utrjeval Maksimilijanov Krmin (Sanudo, 1879–1902,

25 Take zahteve so se ponavljale tudi spomladi 1499 (Sanudo, 1879–1902, II, 655, 689, 718).

26 Čez pol leta, junija 1499, se je novi tržaški glavar pritoževal zaradi kraje konjev na mejnem območju nekje med Tržičem (Monfalcone) in Devinom (Sanudo, 1879–1902, II, 807–808, 821). Brascha milanskemu vojvodi Moru julija 1499 piše, da če se bodo Benetke dokopale do Gorice, bo lahko ves Kras s Trstom vred postal njihova domena (Cusin, 1977², 515).

27 Tavano iz objavljenih Maksimilijanovih dokumentov navaja o podelitvi treh gradov (Krmin, Belgrado in Castelnuovo) v zastavo Frideriku Saškemu v letu 1498 (Tavano, 1997, 55). Baum (Baum, 2002, 145) k omenjenim trem gradovom dodaja še Codroipo. Vprašljivo je, koliko so se te podelitve v praksi tudi izvršile (Cusin, 1977², 509 in op. 47).

28 To je zatrjeval tudi Marco Lippomano, beneški poslanec v Milanu, ki so ga Benečani zaradi bližajoče se vojne poklicali domov (Sanudo, 1879–1902, II, 1032).

29 Nemški poslanec je – ob tem ko je zatrjeval, da je hotel le videti račune in ne zahtevati denarja – sprejel takšen odgovor z nezadovoljstvom.

II, 785–786). Republika se je odzvala z raznimi ukrepi. Signorija se je namenila v Furlanijo poslati okrepitve (svojo vojsko in najemnike – stratiote³⁰) zaradi možnosti turških vpadov, za "generalnega upravitelja" (*provedador zeneral*) v Patriji je bil izvoljen Andrea Zancani (*Zanchani*), ki je odpotoval v Gradišče (Sanudo, 1879–1902, II, 841 sl.). V začetku **julija** 1499 beneški kronist zapiše, kako je goriški glavar Graben obvestil namestnika Bollandija v Vidmu, da se na Hrvaškem zbirajo Turki z namenom, da bi vdrli na ozemlje Benetk. Na Hrvaško je bil poslan oglednik (neki "tolovaj" iz Gorice), da bi poizvedel o dejanskih turških namerah. Goriški glavar je ukazal, naj se oskrbi utrdbi (*forteze*) z žitom, beneneški obveščevalec Rigo pa je sporočal Signoriji, da je "njegov grof" (dejansko pa goriški glavar) naklonjen Benetkam, da si Maksimilijan želi napasti Republiko in da bo glavar o vsem obvestil Signorijo (Sanudo, 1879–1902, II, 878 sl.).³¹ Medtem je bila demantirana lažna novica o prihodu stotih Maksimilijanovih konjenikov v Devin, pač pa naj bi se v Ljubljani zbirala vojska (Sanudo, 1879–1902, II, 888–889, 897, 964).

Na osnovi raznih poročil je v juliju strah pred nakazajočimi se turškimi vpadi naraščal. Zaradi turške nevarnosti so se vrstili številni pozivi Signoriji iz Vidma, Gradišča, Tržiča, Kopra, Izole in iz drugih krajev pod beneško oblastjo z željo po novih vojaki, orožju in proviantu. Graben je ob opozarjanju na bližino turške nevarnosti zanimal beneška sumničenja, češ da *todeschi* podpirajo Turke in jim puščajo prosto pot; zatrdil je, da bo dal znamenje (*far segno*), ko se bodo Turki približali in da ima ukaz od goriškega grofa, naj jim zapre pot (*non li dar passo*). Čeprav je ob tem svaril, da Turki niso daleč, je nekaj dni kasneje, konec julija, zanimal možnost skorajšnjega prihoda Turkov (Sanudo, 1879–1902, II, 964–965, 985). Tudi od beneških oglednikov so prihajale vesti, da zaenkrat Turki še ne bodo prišli v Furlanijo, da pa imajo ta namen in da je Skender paša zbral v Bosni okrog 18.000 vojakov (Sanudo, 1879–1902, II, 971, 974).

Poleti so potekali konkretniji dogovori s Francozi o napadu na milansko vojvodino in nekateri v Benetkah so prav zaradi turške grožnje dvomili, ali je pravi čas za takšne podvige, iz Francije pa so prihajale spodbude za dokončno beneško odločitev, toliko bolj, ker je bil Maksimilijan popolnoma zaposlen s Švicarji in ker naj

bi Francozi v primeru turškega napada na Benetke priskočili na pomoč (Sanudo, 1879–1902, II, 880–881). Francosko-beneški napad je visel v zraku. V tem ozračju se omenja tudi Peter Bonomo, kasnejši tržaški škof, ki je bil takrat Maksimilijanov poslanec pri Lodovicu Moru v Milanu (*Piero di Bonomo, overo di Trieste, orator cesareo a Milan*). 31. julija so prijeli kurirja, ki je iz Milana nesel pisma habsburškemu kralju in med temi je dvoje pisem podpisal Bonomo. V njih poudarja težko stanje milanskega vojvode, ki ima premalo vojske in je celo pred odločitvijo, da bi zbežal iz Milana; če ne bo pravočasne nemške pomoči, bo z Milanom konec (Sanudo, 1879–1902, II, 998–1000).

Ta konec se je nezadržno bližal. Benečani so se **avgusta** 1499 odločili za sinhron napad s Francozi na sosednjo vojvodino – kljub ponovnim številnim grožnjam, ki so jih prinašala "turška poročila" z vzhoda. Očitki o vzpodbujanju Turkov k napadu na Benetke, ki so leteli v prvi vrsti na Mora, pa tudi na Maksimilijana, so očitno zadeli tudi goriškega grofa, ki je ob neki priložnosti³² v pismu iz Lienza zagotovil, da nikakor nima nič z *infedeli* (Sanudo, 1879–1902, II, 1034–1035). Konec koncev bi bila tudi njegova grofija v primeru prihoda Turkov v Furlanijo v nevarnosti. Gotovo tudi zategadelj, in ne le zaradi možnih načrtovanih vojaških akcij proti Republik, so Benečani na področju grofije in tudi drugod v habsburških bližnjih deželah in mestih zaznali vojaške premike in druge obrambne ukrepe. Koprski podestat in glavar Alvise da Mulla (*Alvixe da Mula*) je sporočil v Benetke, da mu je tržaški škof naznanil prihod glavarja iz Ljubljane s 50 konjeniki v Trst, podestat v Miljah (Muggia) Federigo Ferro (*Ferigo Fero*) pa je dodal, kako se je v Ljubljani zbralo 7000(!) vojakov, ki naj bi se podali nad mline na Rižani (*Risam*), ki služijo Koprju. Posebej se omenja Krmin in za ta kraj pravi furlanski namestnik, da je dobro utrjen in je v njem precej Nemcev (vojakov), nekateri od teh so prišli iz Ljubljane (Sanudo, 1879–1902, II, 1047 sl.). Iz Vidma pa so prihajala nova opozorila, da je na pohodu iz Ljubljane vojska 7000 mož, ki ji poveljuje (Čeh) Jakob *Jachel*, in da se bojijo napada, nakar so takoj zaukazali, naj iz Čedadada zavarujejo Tolmin (*Tulmim*) oziroma *castello ivi propinquo importante* (Sanudo, 1879–1902, II, 1130, 1139, 1161). Medtem so proti koncu avgusta potekali spopadi v severni Italiji in – kot je ugotavljal Bonomo – je bila premoč Francozov, Benečanov in

30 V nadaljevanju kronike je več poročil iz Furlanije o zahtevah po plačah vojakom. Stratioti so se vsaj deloma izkazali za nezanesljive, kar je poskušal izkoristiti tudi milanski vojvoda, ki je hotel v Štivanu pri Devinu s pomočjo nekega stratiota z boljšimi ponudbami speljati nekaj stratiotov, nekaj pa jih je pobegnilo v Krmin (Sanudo, 1879–1902, II, 1024). Ta milanski stratiot *Franzi Tarona* se je očitno nato zatekel v Gorico (Sanudo, 1879–1902, II, 1117).

31 Kaže, da so Grabnu včasih kar "nadeli" naslov grofa – *conte di Goricia*, zoè *misier Virgilio*.

32 Goriški grof je Signorijo obvestil, da so pri kraju Botistagno, ki je bil pod beneško jurisdikcijo, prijeli nekega Švicarja, ki je v goriški grofiji delal škodo. V odgovoru so Benečani zahtevali, naj se ga – ker je bil prijet na njihovem ozemlju – izroči nazaj (Sanudo, 1879–1902, II, 1070, 1094), a je grof to odklonil (Sanudo, 1879–1902, II, 1117).

drugih zaveznikov prevelika, toliko bolj, ker je bila kljub Maksimilijanovim obljubam Moru in kljub pritožbam v Benetkah, ki jih je tam 1. 9. izrazil nenačrtovani habsburški poslanec Jurij Elacher (Sanudo, 1879–1902, II, 1183), nakazajoč Signoriji skupno turško nevarnost,³³ nemška pomoč zdaleč premajhna, ne toliko zaradi neiskrenosti, ampak zaradi nemoči rimskega kralja. Grof Gian Giacomo Trivulzio (*Triulzi*), poveljnik francoskih čet v Italiji, je že v začetku septembra z vojsko vkorakal v Milan in ga zagotovil francoskemu kralju Ludviku XII., Lodovicu Sforzi pa je uspelo zbežati na sever, v Maksimilijanovo okrilje, da bi od tam z njegovo pomočjo poskušal izpeljati "rekonkvisto" Milana. Francozi in Benečani so si razdelili bogati plen milanske vojvodine (Sanudo, 1879–1902, II, 1195 sl.).

Vprašanje Gorice je bilo vsekakor v ozadju "milanskih dogodkov" in Maksimilijanova skrb je bila vendarle bolj usmerjena v vojvodino, ki je zanj na široko odpirala vrata v Italijo. Kljub temu si je seveda želel zagotoviti tudi manjšo, a strateško le precej pomembno grofijo. **Septembra** 1499 so se iz Vidma v Benetke še naprej stekale vesti o precejšnjem številu nemških vojakov, ki se zbirajo v Krminu, Gorici in Ljubljani (Sanudo, 1879–1902, II, 1211). Tu zopet ne gre prezreti dejstva, da se Gorica omenja v isti sapi z dvema habsburškima krajema, kar daje slutiti, da je Maksimilijan že jemal Gorico kot "svojo". Na to bo nesojeni cesar moral počakati še slabo leto dni, ko mu bo Goriška padla v roke. Se je pa tistega septembra (13. 9.) zrušil del obzidja goriškega velikega stolpa, kakor je iz Gradišča domov sporočil Zancani (Sanudo, 1879–1902, II, 1326).

V tem je bila vojna med Benetkami in Veliko porto že v polnem teku in iz Levante so prihajale vesti o beneških porazih. Turki so se tudi pripravljali na vpad v Furlanijo in sledile so mrzlične obrambne priprave (Sanudo, 1879–1902, II, 1290 sl.). Podobno tudi na habsburški strani – v Krmin naj bi prišlo 260 novih vojakov,

v Pordenone pa iz Innsbrucka dva velika možnarja (Sanudo, 1879–1902, II, 1355). Strah je naraščal, ko so je izvedelo, da se Turki z okoli 12.000 možmi (kasneje se je izkazalo, da jih je bilo dejansko več kot pol manj) preko Kočevskega in Loža bližajo Goriški in Furlaniji (Sanudo, 1879–1902, II, 1360 sl.; III, 38). 28. septembra opoldne so pod Gorico na več mestih prekoračili nizko Sočo in se najprej zaustavili nekje na ravnini med Gradiščem in Vidmom. Do 4. **oktobra** 1499 so silovito pustošili po Furlaniji in odpeljali ter pobili veliko ljudi (Sanudo, 1879–1902, II, 1380–1381; Tavano, 1999, 53).³⁴ S Turki so se spopadli tudi nemški vojaki iz

Sl. 2: Del krilnega oltarja v kapeli gradu Bruck pri Lienzu z upodobitvijo goriškega grofa Leonharda (circa 1500).

Fig. 2: Section of a wing altar in the chapel of the Bruck castle near Lienz with a portrait of Leonhard, Count of Gorizia (approx. 1500).

³³ Zapis imena pri Sanudu zelo variira: *Eleger*, *Alecher*, *Hellecher*.

³⁴ Sanudo omenja tri poročila o tem, eno iz Gradišča in dve iz Tržiča. Pri zadnjem gre za vsebino pisma, ki ga je podpisal Jurij Elacher, Maksimilijanov poslanec, in ga iz Gorice poslal v Tržič (Sanudo, 1879–1902, III, 6 sl.). Govorilo se je, da so na bregovih reke Soče našli čez 1000 trupel (Sanudo, 1879–1902, III, 23), nekaj skupin Turkov pa naj bi ostalo še nekaj dni po odhodu glavnine v bližini Gorice (Sanudo, 1879–1902, III, 28).

Pordenona, turški poveljnik pa naj bi se z njimi pogajal in jim sporočil, da ima z Maksimilijanom *bona intelligentia* (Sanudo, 1879–1902, III, 9). Beneški vojaški poveljniki pa se niso ravno izkazali. Odločili so se, da ne bodo zapustili utrjenega Gradišča, kar je povzročilo velik revolt med prebivalci Patrije, tako da je bil upravitelj Zancani takoj odstavljen in postavljen pred sodišče (Sanudo, 1879–1902, III, 11 sl.; Seneca, 1960, 58).

Vprašanje Milana in turška nevarnost sta bila tako izrazito v ospredju, da se Gorica do usodnih dogodkov aprila 1500 v Dnevnikih ne omenja. Po jesenskem turškem šoku je prišlo poročilo o prihodu francoskega kralja v Milan, ki pa se je že novembra vrnil domov, da bi ne zamudil praznika sv. Martina. Francoska oblast v Milanu pa še zdaleč ni bila zagotovljena. Milančani so bili vse bolj sovražni do Francozov ter so si zopet zaželeli staro oblast (Sanudo, 1879–1902, III, 23 sl.).

1500

Lodovico Sforza, ki so mu turški uspehi na vzhodu v vojni proti Benetkam prišli še kako prav, se je na Nemškem s podporo Maksimilijana pripravljaj na protiudarec in v prvih mesecih leta 1500 se je na severu Italije zopet razvnela vojna. Tokrat je milanski vojvoda plačal še višjo ceno kot prvič. Nemška pomoč je bila zopet premajhna, Francozi pa premočni. Na oljčno nedeljo, 12. **aprila** 1500, ravno na dan, ko je v Lienzu izdihnil goriški grof, so v Benetkah izvedeli, da je bil Lodovico zajet (Sanudo, 1879–1902, III, 85 sl., 214).³⁵ Milan je bil zopet trdno v rokah Francozov.

A pri Gorici so se stvari zasukale drugače. 8. aprila je namestnik Antonio Loredan iz Vidma sporočal Svetu desetih, da je grof Leonhard hudo bolan in da je goriški glavar zaukazal pripravljenost (Cusin, 1937/38, 105–106). Furlanski namestnik je novico izvedel od goriškega glavarja Grabna (Pizzinini, 2002, 188). Gorica in Krmin sta se v tem času vojaško krepila in še naprej so potekala utrjevalna dela s pomočjo mojstrov iz Coma (Seneca, 1960, 71). Svet desetih je takoj (10. aprila) naročil namestniku, naj pošlje v Gorico k Virgilu Riga, da bi zagotovili pogoje za eventualno beneško zasedbo goriškega mesta in gradu. Namestnik je – ne da bi čakal na odgovor iz Benetk – na svojo roko poslal Riga h Grabnu, da bi poizvedel kaj več o grofovem zdravju in o splošni situaciji pod pretvezo pogajanj o ukrepih zoper Turke. Signorija je sklenila počakati Rigov odgovor, ne glede na govorice o grofovi smrti, ki so se že 12. aprila razširile po goriški deželi (Cusin, 1937/38, 106; Seneca, 1960, 71–72). Maksimilijan se je tiste dni nahajal v Augsburgu in novica o Leonhardovi smrti na

gradu Bruck je do njega prišla preko Innsbrucka; 17. aprila se je proglasil za legitimnega naslednika goriških grofov in nemudoma pooblastil kranjskega glavarja Viljema Turjaškega, koroškega glavarja Ulrika von Weisspriach, tržaškega in devinskega glavarja Simona z Vogrskega, postojnskega glavarja Bernharda Ravenskega (Raunacherja), kranjskega vicedoma Jurija Ecka, Jurija Elacherja in druge, naj se v njegovem imenu pogodijo z goriškim deželnim plemstvom glede njihovih privilegijev in poskrbijo za vse potrebne ukrepe za prevzem gradov, mest in krajev in za vzpostavitev habsburške oblasti na goriškem ozemlju, po potrebi tudi s pomočjo denarnega "nadmestila" do 1000 renskih goldinarjev posameznikom (Coronini, 2000², 64; Tavano, 1997, 50; Pizzinini, 2002, 190).³⁶ V Benetke je vest o smrti grofa Leonharda prek Vidma dospela na veliki četrtek 16. aprila. Sanudo sporoča, da je grof umrl na cvetno nedeljo in da je bil pokopan naslednji dan ter dodaja, da je Virgil *di Gronburch* (!), dolgoletni goriški glavar in prijatelj Benetk, iz Gorice odšel v Lienz. V Gorici je ostal njegov sin Luka. Signorija, ki je imela Goriško za svoj fevd, je upala, da bo deželo in goriško utrdbo lahko dobila z denarjem. V Furlanijo je sicer poslala Bartolomea d'Alviano z vojsko. Ožji oblastni organi pa so se še naprej posvetovali o vprašanju Gorice (Sanudo, 1879–1902, III, 231). Kmalu so izvedeli za Rigovo poročilo, poslano 15. aprila, da se Graben izmika in da hoče obiti sporazum s Signorijo, nakar je Svet desetih pustil proste roke furlanskemu namestniku, ki naj Grabnu ponudi še več denarja (do 30.000 dukatov) in popusti še v nekaterih drugih zahtevah (Cusin, 1937/38, 107; Seneca, 1960, 73; Tavano, 1999, 54; Pizzinini, 2002, 190). Na veliko soboto se je sicer razširila novica, da so v Gorico vkorakali stratioti na čelu z videmskim plemičem Nicolòm Savorgnanom (*Sovergnan*), a to so bile le pobožne želje. Beneški oblastni organi so v tistem času okrog velike noči precej razpravljali o problematiki Gorice, a kot pravi naš kronist, *O seguite* (Sanudo, 1879–1902, 237–238). Benečani so se vseskozi zanašali na goriškega glavarja, ki jim je obljubljal, da bo poskrbel za mirno predajo goriške dežele Republiki, vendar so se pri tem močno ušteli. Virgilov odhod iz Gorice je nakazoval drugačno politično usmeritev tega neformalnega "goriškega grofa". Ob smrti svojega nadrejenega je ravnal povsem drugače od pričakovanih Signorije. Potem ko je Svet desetih izvedel, da naj bi bil Virgil von Graben močno bolan, je poskušal s podobnimi ponudbami pridobiti na svojo stran Virgilovega sina Luko (Cusin, 1937/38, 107–108; Seneca, 1960, 73; Tavano, 1999, 54). Pismo, poslano na veliko noč iz

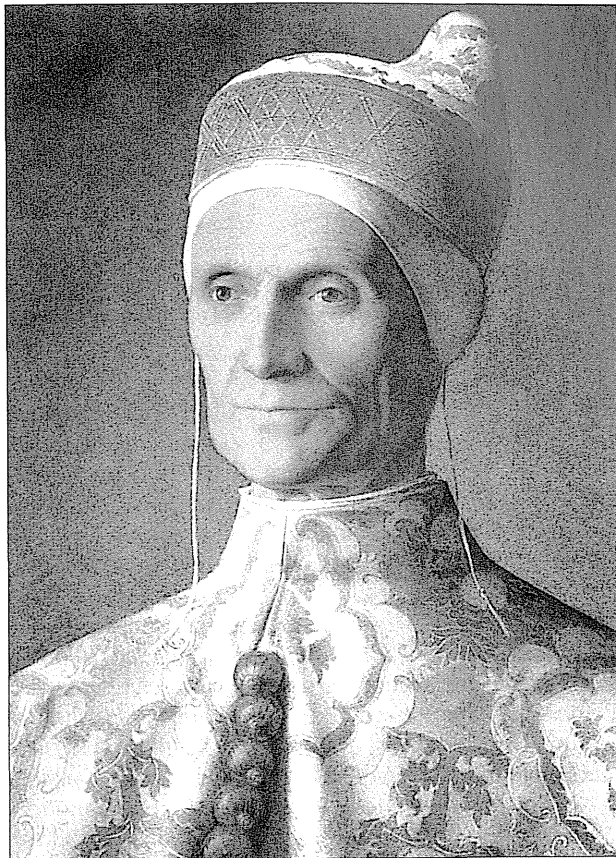
35 Bivši milanski vojvoda je bil odpeljan v Francijo (Sanudo, 1879–1902, III, 244, 265), kjer je kot ujetnik leta 1508 tudi umrl (Wiesflecker, 1991, 122).

36 Po Wiesfleckerju je Maksimilijan takoj zaukazal grofom našauskem, zollernberškemu in fürstenberškemu naj s 300 konjeniki, preden bodo v Benetkah izvedeli za novico, odjezdijo v Gorico in sprejmejo v njegovem imenu poklon (Wiesflecker, 1948, 380).

Vidma s priloženim pisanjem Riga iz Lienza, je razjasnilo dejansko stanje glede vprašanja Gorice. Rigo je pojasnil, kako je Virgil von Graben, zvest svojemu gospodu Leonhardu, pred šestimi tedni odšel k njemu in izvedel, da je grof sklenil dedno pogodbo z Maksimilijanom, nakar mu je moral priseči, da bo prepustil Gorico samo kralju Maksimilijanu. Zato je prekinil pogajanja z Republiko, s katero pa je še naprej pripravljen sodelovati pri skupni obrambi pred morebitnimi turškimi vpadi (Cusin, 1937/38, 108; Seneca, 1960, 73–74; Baum, 2000, 233; Pizzinini, 2002, 191). Namestnik v Patriji je Riga takoj poslal v Gorico k Virgilovemu sinu. Upal je namreč, da bo morda Luka, ki ni bil vezan na zvestobo grofu, kakor je to veljalo za očeta, upošteval pravni vidik, ki so ga zagovarjali v Benetkah glede pripadnosti Gorice Republiki sv. Marka (Cusin, 1937/38, 109; Seneca, 1960, 74–75; Pizzinini, 2002, 191). Toda nadaljnji dogodki so pokazali, da so bila takšna dogovarjanja povsem neuspešna. Iz Tržiča (Monfalcone) so kmalu sporočili, da je nekaj Nemcev šlo proti Gorici, da bi vstopili, pa jih niso hoteli sprejeti. Govori se, pravi tržiški podestat Diedo, da sta v mestu dve struji, *una di l'imperador, l'altra San Marco*, kmalu zatem (20. aprila) pa dodaja, da je v Maksimilijanovem imenu vkorakal v Gorico ljubljanski glavar (Viljem Turjaški) s 30 možmi in da *missier Virgilio, qual era amalato, stava meo, è a scritto al fiol non la dagi a la Signoria nostra* (Sanudo, 1879–1902, 250, 254). Pri goriškem glavarju je očitno šlo za diplomatsko bolezen in morda res ni izključiti, da je Graben ves ali krajši čas igral dvojno igro, saj so bile informacije s pogajanj z Benečani za habsburškega kralja še kako koristne (Cusin, 1937/38, 110; Coronini, 2000², 63; Tavano, 1997, 41).³⁷ 27. aprila so v senatu prebrali pismi furlanskega namestnika Antonia Loredana iz Vidma in gradiščanskega upravitelja Bartolomea di Priuli (*Bartolo di Prioli*), v katerih sporočata, kako so Goričani 23. aprila prisegli zvestobo trem Maksimilijanovim odposlancem, med katerimi je bil tudi Jurij Elacher (Sanudo, 1879–1902, III, 263). Kmalu je dospela še vest, kako je Virgilov sin Luka Graben predal novim oblastnikom goriško trdnjavo (grad), v katero so dovažali strelivo, v naslednjih mesecih pa so prihajali tudi novi vojaki (Sanudo, 1879–1902, III, 271, 310, 349; Tavano, 1999, 76). Svet desetih je tudi uradno priznal svoj poraz (Seneca, 1960, 76).

Gotovo je na beneško počasno ravnanje v primeru Gorice vplivala tudi turška vojna. V aprilu so zopet prihajala grozeča obvestila o turških nakanah v Furlaniji

(Sanudo, 1879–1902, III, 256 sl.), verjetno pa ne gre prezreti dejstva, da se je Signorija preveč zanašala na diplomatske in finančne sposobnosti, premalo pa upoštevala dejstvo, da so bili prebivalci Goriške, vsaj njihovi višji sloji, bolj povezani z nemškim prostorom, tako zaradi sorodstvenih in kulturnih povezav kakor tudi na osnovi političnih interesov, ki so se prepletali s habsburško hišo (Cusin, 1977², 514, 516; Cusin, 1937/38, 111–112).³⁸ Morda je šlo tudi za patriotizem, za upanje,

Sl. 3: V času beneškega doža Leonarda Loredana (1501–1521) so Benečani poskušali dobiti takrat že habsburško Goriško. Slika Giovannija Bellinija (Zwingle, 2001, 31).

Fig. 3: Under the rule of the Doge Leonardo Loredan (1501–1521) the Venetians tried to conquer Hapsburg Gorizia. Painting by Giovanni Bellini (Zwingle, 2001, 31).

37 Maksimilijan je po pridobitvi Gorice Virgilu in njegovemu sinu Luki podelil nekatere pravice, denar in posesti (Wiesflecker, 1948, 383; Coronini, 2000², 64, 68 (op. 55); Tavano, 1997, 40, 51; Tavano, 1999, 57). Vendar pa Graben ni nadaljeval svoje glavarске kariere; za prvega glavarja habsburške Goriške je bil januarja 1501 imenovan Andreas von Liechtenstein (Tavano, 1999, 57, 60).

38 Cusin navaja Jurija Elacherja, ki je bil brat nekega uradnika umrlega goriškega grofa. Lahko dodamo npr. tudi omenjenega Simona z Vogrskega, ki je za habsburškega kralja opravljal pomembne glavarске in druge funkcije. Dejstvo, da je goriški grof raje bival v Lienzu, tudi priča o "preferencah nemškoorientirane kulture" (Tavano, 2000, 25).

da bi se ohranila enotnost Leonhardove dediščine (zaman – kajti Pustertal z Lienzom je bil kmalu priključen k Tirolski) pod habsburško oblastjo (Coronini, 2002³, 64–65). Maksimilijanu je torej uspelo Goriško vključiti med svoje dedne dežele – paradoksalno prav v letu, v katerem je njegova politična vloga v Evropi dosegla najnižjo točko v vsem obdobju njegovega vladanja (Wiesflecker, 1991, 125). Goriška seveda nikakor ni mogla odtehtati izgube Milana, pa vendar je Habsburžanu zagotovila pomembne pozicije v tem prostoru ob Soči. Benetke se sicer še dolgo niso hotele odpovedati goriški deželi. Že v naslednjih mesecih so po-

skušale z diplomatskimi akcijami (Seneca, 1960, 77 sl.; Pizzinini, 2002, 192–193) in pošiljale poslance in pisma Maksimilijanu,³⁹ volilnim knezom in francoskemu kralju, ki je tudi sam pisal nemškimi volilnim knezom o goriškem vprašanju (Sanudo, 1879–1902, III, 339 sl.), a postajalo je vse bolj jasno, da bi se Goriške lahko polastili le z vojaškim posegom. V nekem Maksimilijanovem pismu 13. julija 1500, poslanim v Mantovo, je v intitlaciji že vključen tudi naslov *conte de Gorizia* (Sanudo, 1879–1902, III, 556), naslov, ki so ga Habsburžani obdržali vse do leta 1918.

THE COUNTY OF GORIZIA AND HABSBURG-VENETIAN RELATIONSHIP AT THE END OF THE 15th CENTURY IN THE LIGHT OF MARINO SANUDO DIARIES

Vojko PAVLIN

SI-5000 Nova Gorica, Pod Škabrijelom 3

e-mail: vojko.pavlin@siol.net

SUMMARY

In 1500 the County of Gorizia experienced some epoch-making changes. The last landgrave Leonhard from the age-old family of Gorizia landgraves was replaced at the provincial-princely throne by Maximilian, the Hapsburg. The County of Gorizia became one of Hapsburg hereditary provinces. However, the fight for the heirship of the County of Gorizia was not univocal. In the late Middle Age, when the political power of landgraves of the County of Gorizia declined, there were many European actors, who counted on that little province situated at the edge of the Roman-German Empire and on the threshold of Italy. At the end of the 15th century, the heirship of the County of Gorizia was pretended especially by Venetians, besides the Hapsburgs. At the end of 90-ies, it was obvious that the landgrave Leonhard would leave no descendants and the fight between the two Superpowers became more strained.

A well known Venetian chronicler Marino Sanudo wrote about problems related to the County of Gorizia in last years of the 15th century in the context of the first three parts of his imposing Diaries (orig.: I Diarii di Marino Sanudo 1496-1533). His notes about the County of Gorizia were made by scrupulous and precise nib and enlighten the world events of that time that were met with wide response. French invasion of the Apennine Peninsula, which resulted in the Holy League, to which both, Maximilian and Signoria were included, contrarieties between Italian countries, which led to inter fights, French-Venetian alliance in 1499 and the fall of Milano, as well as Maximilian's inclination to universal Empire and his great interest in Italy along with numerous disputes with German princes, Hapsburg-Swiss war in 1499 and Turkish-Venetian war during 1499–1502 – all these and other important events that were placed in the forefront at the turning point of the two centuries influenced the flow of events in relation with the destiny of the County of Gorizia.

Maximilian, who, similarly to his ancestors, expected the landgrave of the County of Gorizia to conclude an agreement on heirship, treated the County of Gorizia as state's direct feudal estate, while the Republic of St. Mark was convinced that it owns the County of Gorizia (the Interior County, while they did not count on the Front County with Lienz, which was also a part of the Gorizia dominion) as feudal estate of the patriarchate of Aquileia, which heirship was acquired by Venetians in 1420. Landgraves of the County of Gorizia were public princes of Roman-German Empire, and according to feudal tradition also Venetian vassals. Sanudo describes contrarieties between

39 Sanudo piše, kako je Maksimilijan, potem ko mu je beneški poslanec Marco Beaciano (Bevazano) predložil skupno turško nevarnost in goriški problem, imel *bone parole, ma più zercha il turcho, et di Goricia mal* (Sanudo, 1879–1902, III, 505).

Maximilian and Signoria during 1497–1498 (a permutation of some Gorizia and Hapsburg estates, by which Maximilian acquired important strategic positions in Friuli and frontier incidents related to Venetian fortress Gradišče (Gradiška) by the Soča river, which was built on the land of the County of Gorizia) and unsuccessful negotiations between them.

Sanudo did not miss otherwise hidden information on secrete negotiations of Signoria and the governor general of a County of Gorizia: Virgil von Graben. Venetians intended to assure the County of Gorizia peacefully that way. However, at the critical moment, Graben turned his back on Venetians and took with Maximilian's side, who did not hesitate to send messengers and solders to Gorizia, soon after Leonhard death in 1500 and Gorizia soon agreed to welcome a new provincial prince. Venetians who were at that time in a war with Turkey did not risk a millitary encounter, which in fact took the place after eight years. Paradoxically, Maximilian won his fight for the County of Gorizia in the year when his political role in Europe due to French success in Milano attained the lowest point in his entire era of ruling.

Ključne besede: County of Gorizia, Count Leonhard of Gorizia, Maximilian the Hapsburg, Venetians, Marino Sanudo

VIRI IN LITERATURA

Antenhofer, Ch. (2002): Lettere tra Sud e Nord: uno sguardo sulla corrispondenza epistolare attorno a Paula Gonzaga e Leonhard di Gorizia. V: La contea dei Goriziani nel Medioevo (a cura di Sergio Tavano). La Clessidra di Clio, Collana di testi e studi storici 23. Provincia di Gorizia, Libreria editrice Goriziana, 207–226.

Babinger, F. (1956): Le estreme vicende di Paola di Gonzaga, ultima Contessa di Gorizia. Studi Goriziani, XX/1956–2, Rivista della Biblioteca Governativa di Gorizia, 7–19.

Baum, W. (2000): I conti di Gorizia. Una dinastia nella politica europea medievale. La Clessidra di Clio, Collana di testi e studi storici 21. Provincia di Gorizia, Libreria editrice Goriziana.

Baum, W. (2002): I conti di Gorizia (1420–1500). V: La contea dei Goriziani nel Medioevo (a cura di Sergio Tavano). La Clessidra di Clio, Collana di testi e studi storici 23. Provincia di Gorizia, Libreria editrice Goriziana, 133–146.

Castri, S. (2000²): Paola Gonzaga – eine Charakterisierung. Anmerkungen über ihre Persönlichkeit anhand der Briefsammlung der Gonzaga. V: circa 1500, Landesausstellung 2000 Mostra storica. Geneve – Milano, Skira, 45–47.

Coronini, G. (2000²): Gli Stati Provinciali goriziani nell'era comitale. V: Atti del convegno per il centenario della nascita di P. S. Leicht e di E. Del Torso, Udine 1975. Ponatis v: Serenella Ferrari Benedetti, Ritratto di Guglielmo Coronini Cronberg (1905–1990) attraverso i suoi scritti. Italia Nostra, Sezione di Gorizia, 50–80.

Cusin, F. (1977²): Il confine orientale d'Italia nella politica Europea del XIV e XV secolo, Milano 1937. Ponatis Trieste, Lint.

Cusin, F. (1937/38): Le aspirazioni austriache sulla Contea di Gorizia e una pratica ignota del Consiglio dei X. Memorie storiche forogiuliesi, XXXIII–IV/1937–1938, Udine, Giornale della Regia Deputazione di Storia Patria per le Venezie, sezione per il Friuli, 81–119.

Darovec, D. (1999): Marino Sanudo, Potopis po Istri. V: Stari krajepisi Istre, zbral in uredil Darko Darovec. Koper, Knjižnica Annales Majora, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, Pokrajinski muzej Koper, 27–38.

Morelli di Schönfeld, C. (1974²): Istoria della Contea di Gorizia con osservazioni ed aggiunte di G. D. Della Bona, Vol. I–II, Gorizia 1855. Ponatis Biblioteca storica della antica e nuova Italia, N. 93, Arnaldo Forni Editore.

Paschini, P. (2000⁴): Storia del Friuli, Udine 1934–1936. Četrtri ponatis Udine, Arti Grafiche Friulane.

Pizzinini, M. (2000): Das letzte Jahrhundert der Grafschaft Görz. V: circa 1500, Landesausstellung 2000 Mostra storica. Geneve-Milano, Skira, 3–12.

Pizzinini, M. (2001): Ritratto del conte Leonardo di Gorizia e Tirolo. V: I Goriziani nel Medioevo. Conti e cittadini (a cura di Sergio Tavano). La Clessidra di Clio, Collana di testi e studi storici 22. Provincia di Gorizia, Libreria editrice Goriziana, 147–158.

Pizzinini, M. (2002): I rapporti dei conti di Gorizia con la Repubblica di Venezia. V: La contea dei Goriziani nel Medioevo (a cura di Sergio Tavano). La Clessidra di Clio, Collana di testi e studi storici 23. Provincia di Gorizia, Libreria editrice Goriziana, 179–195.

Pohl, W. (1994): Habsburžani. Zgodovina evropske rodbine. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Sanudo, M. (1879–1902): I Diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI – MDXXXIII), Vol. 1–58, uredili Rinaldo Fulin, Federico Stefani, Nicolò Barozzi, Guglielmo Berchet, Marco Allegri. Venezia 1879–1902, La Regia Deputazione Veneta di Storia Patria.

Seneca, S. (1960): Venezia e Massimiliano in lotta per Gorizia. Studi Goriziani, XXVIII/1960. Rivista della Biblioteca Governativa di Gorizia, 47–112.

Štih, P. (2002): Lastniki in posestniki Gorice do nastopa goriških grofov v 12. stoletju. V: Peter Štih, Srednjeveške goriške študije, Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov. Nova Gorica, Goriški muzej, 27–53.

Štih, P., Simoniti, V. (1996): Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Celovec-Ljubljana, Mohorjeva družba v Celovcu, Korotan Ljubljana.

Tavano, S. (1997): Massimiliano I e Leonardo di Gorizia. Il Friuli e il Litorale in nuovi documenti (1496–1501). Studi Goriziani, LXXXVI/1997. Rivista della Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, 29–59.

Tavano, S. (1999): Il Friuli e il Litorale fra il 1499 e il 1501. Ancora nuovi documenti. Ce fastu?, LXXV/1999–1. Udine, Rivista della Società Filologica Friulana "Graziadio I. Ascoli", 51–63.

Tavano, S. (2000): Die Grafschaft Görz in der italienischen Geschichtsschreibung. V: circa 1500, Landesausstellung 2000 Mostra storica. Geneve-Milano, Skira, 25–28.

Venuti, G. (1956): La lenta agonia della Contea di Gorizia. Studi Goriziani, XIX/1956–1. Rivista della Biblioteca Governativa di Gorizia, 57–106.

Wiesflecker, H. (1948): Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, LVI/1948. Graz, Hermann Böhlau Nachf. Ges. M.B.H., 329–384.

Wiesflecker, H. (1991): Maximilian I.. Die Fundamente des habsburgischen Weltreiches. Wien-München, Verlag für Geschichte und Politik, R. Oldenbourg Verlag.

Wiesflecker, H. (1999): Österreich im Zeitalter Maximilians I.. Die Vereinigung der Länder zum frühmodernen Staat. Der Aufstieg zur Weltmacht. Wien-München, Verlag für Geschichte und Politik, R. Oldenbourg Verlag.

Zorzi, A. (2002): Venezia, Repubblica di terra e di mare. L'Italia prima dell'Italia. Predgovor Andrea Emiliani, tekst Alvise Zorzi. Milano, Touring Club Italiano.

Zwingle, E. (2001): Venice. National Geographic Traveler. Washington.

izvirni znanstveni članek
primljeno: 2003-06-27

UDK 614:930.22(497.5 Istra)"1945/1955"

SOCIJALNA I ZDRAVSTVENA REALNOST ISTARSKOGA PORAČA 1945.–1955.

Darko DUKOVSKI

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, HR-51000 Rijeka, Omladinska 14
e-mail: darko.dukovski@pu.htnet.hr

IZVLEČEK

Avtor skozi analizo arhivskih gradiv predstavlja socialne in zdravstveno-higienske okoliščine v povojni Istri in socialno ter zdravstveno politiko novih oblasti v času politične krize, ko se je državno-pravni status Istre ali nekaterih njenih delov reševal za zeleno mizo. Predmet zgodovinske analize, ki je potrdila katastrofalno stanje v povojni Istri, je predvsem njen hrvaški del. V povojnem času so politični "homo novis", do včeraj polpismeni kmetje, poskušali zgraditi nov politični sistem. Med tem procesom so se srečevali z nerešljivimi problemi, ki so jih lahko poskušali ublažiti samo z izvrstno improvizacijo. Včasih jim je uspelo, čeprav vse ukrepe v tem času označuje kratkotrajnost njihovih učinkov. Kljub vsemu pa se je stanje v Istri postopoma izboljševalo.

Ključne besede: Istra, povojna doba, zdravstvo, socialna politika

LA REALTÀ SOCIALE E SANITARIA DELL'ISTRIA NEL DOPOGUERRA (1945–1955)

SINTESI

Dopo un'analisi di materiale d'archivio, l'autore presenta le condizioni sociali e igienico-sanitarie nell'Istria del dopoguerra, nonché la politica sociale e sanitaria delle nuove autorità durante la crisi politica che accompagnò le trattative diplomatiche sullo status giuridico statale dell'Istria, o di alcune sue parti. L'analisi riguarda soprattutto la parte croata dell'Istria e conferma la catastrofica situazione del dopoguerra. È questa l'epoca dell'"homo novis" politico, sino al giorno prima solo un contadino semi analfabeta che tenta ora di edificare un nuovo sistema politico. In questo processo andarono affrontati problemi irrisolvibili, superati solo grazie ad un'eccellente spirito di improvvisazione. Alle volte andò bene, anche se le soluzioni furono di breve respiro. Nonostante tutte le difficoltà, la situazione andò gradatamente migliorando.

Parole chiave: Istria, dopoguerra, sanità, politica sociale

U svibnju 1945. na međunarodnom planu počela je borba za Istru. Prvi razgovori generala Morgana i maršala Tita u svibnju 1945. oko razgraničenja Jugoslavije i Italije u Julijskoj krajini nisu donijeli nikakvih rezultata, ali su nakon diplomatsko-vojnog pritiska Saveznika, 21. svibnja, neki prijedlozi ipak prihvaćeni. *Morganova linija dijelila je Istru na dva dijela.*

Ubrzo su razgovori nastavljani u Beogradu i već 9. lipnja 1945. potpisan je sporazum između vlada SAD, V. Britanije i Jugoslavije o uspostavljanju *privremene vojne uprave* u Julijskoj krajini, prema kojemu pitanje pripadnosti teritorija Julijske krajine ostaje otvoreno sve do njegova konačna rješenja. Tako se prema Sporazumu Jugoslavenska armija morala povući iz Trsta i Pule 12. lipnja 1945. Julijska krajina je podijeljena na zone "A" i "B". Zonu "A" činili su gradovi Trst i Pula (željezničke pruge i putevi prema Austriji preko Gorice, Kobarida i Trviža) te je njome upravljala saveznička Vojna uprava, a zonom "B" inače, ostatkom Istre, upravljala je Vojna uprava Jugoslavenske armije ili skraćeno – VUJA.¹

Pred prvo zasjedanje konferencije *Savjeta ministara vanjskih poslova* u Londonu, *Privremeno je narodno predstavništvo* Demokratske Federativne Jugoslavije 26. kolovoza 1945. godine, izglasalo rezoluciju u kojoj se zahtijeva priključenje Slovenskog primorja, Beneške Slovenije, Trsta, Istre, Rijeke, Zadra i otoka Lastova i Palagruže Jugoslaviji. Memorandum jugoslavenske vlade predan je konferenciji 15. rujna. Svi su se zahtjevi temeljili na načelu narodnosti i prava samoodređenja naroda.²

Savjet ministara vanjskih poslova u Londonu donio je 19. rujna 1945. načelnu odluku o granicama koje treba povući između Italije i Jugoslavije, međutim, tek na četvrtom zasjedanju Međusavezničke komisije za razgraničenje, prihvaćen je francuski prijedlog po kojemu je Istra podijeljena na dva dijela: sjeverozapadni dio od Novigrada prema sjeveru (slovenski dio Istre) ušao je u sastav tzv. *Slobodnog teritorija Trsta* (STT), dok je ostali dio Istre s gradom Pulom predan Jugoslaviji. Odluka o tome donijeta je tek 28. rujna 1946. pa je Mirovni ugovor između Italije i Jugoslavije bio potpisan

tek 10. veljače 1947. Odredbe ugovora o stvaranju Zone STT-a stupile su na snagu 15. rujna 1947. Iako je time mnogo toga bilo riješeno, konačno će se rješenje ovoga problema čekati još punih sedam godina. Naime, 20. veljače stvarno je uspostavljena STT sa zonama A i B. U zoni A upravu je obnašala angloamerička vojna uprava, a u zoni B VUJA. Pod njenom upravom djelovali su organi civilne vlasti. Stvaranjem STT-a nastale su promjene u organizaciji civilne vlasti u području zone B koja će se konstituirati kao jedinstvena upravno-politička cjelina. Od ranijeg dualističkog odnosa Oblasnog NO za Istru i Povereništva pokrajinskog NOS-a za Slovensko primorje, sada je sastavljen jedinstveni organ za zonu B STT-a. Ipak, taj jedinstveni upravno-politički teritorij nazvan *Istarsko okružje* ostalo je praktički podijeljeno na dva kotara: Buje i Kopar.³

U vrijeme do 1954., kada je izvršeno razgraničenje u dijelovima Istre pod Vojnom upravom Jugoslavenske armije, vlast provode NO-i, od mjesnih do kotarskih. Do 1947. administrativno središte Istre područja VUJA bio je Pazin, dok je *Oblasni narodni odbor za Istru* kao svoje središte odabrao Podlabin, da bi se rješenjem ove dvojne uprave središte premjestilo u Pulu.

Šef savezničke vojne uprave u Trstu general Airey, koji je provodio italofilsku politiku "tihe aneksije" zone A STT 1949., nakon eskalacije sukoba Jugoslavije i SSSR-a bio je smijenjen, kao odgovor zapadnih saveznika na tu eskalaciju. Postavljen je novi šef zone A STT general Winterton koji je provodio politiku ekvidistance. Probleme razgraničenja saveznici 1951. prebacuju na same zainteresirane strane, no oni se prekidaju zbog nedostatka tolerancije s obje strane. Razgovori u Parizu 1951. samo su podgrijavali ionako napeto stanje. Izbijaju čak i manji sukobi talijanskih nacionalista sa savezničkom policijom. Istovremeno se zona A STT polako uključuje u pravni sustav Italije. Naredbom VUJA-e od 15. svibnja 1952. u suglasnosti s vladom FNRJ te s vladama Hrvatske i Slovenije, ukinuto je *Istarsko okružje* kao jedinstvena cjelina. Njegove se nadležnosti definitivno prenose na Kotarski NO Buje i Kotarski NO Kopar⁴

1 Sjedište VUJA-e nalazilo se u Opatiji sve do 23. listopada 1948. godine.

2 Ni talijanska vlada nije sjedila skrštenih ruku. Ona je nastojala da konferencija prizna Italiji status saveznika što bi njen položaj učinilo mnogo boljim. Zapadni su saveznici bili voljni prihvatiti ovu soluciju, ali su ih Sovjeti zaustavili prijedlogom da se taj status prizna svim istočnoeuropskim zemljama koje su pred kraj rata objavile rat Njemačkoj. Isto tako, propada pokušaj da se odgovornost za rat prebaci na fašizam i Mussolinija. Alcide de Gasperi, jedan od velikana europske političke scene, tada ministar vanjskih poslova u vladi Ferruccio Parrija, iznio je pred Savjet prijedlog da se razgraničenje izvede "Wilsonovom crtom" s time da se granica ispravi u korist Italije. Jugoslavenski položaj je u tom trenu bio vrlo slab jer su Italiju podržale SAD, a SSSR se nije htio zamjeriti komunistima Italije koji su sudjelovali u vladi, ali nisu htjeli izazvati krizu zbog Trsta. Adupte su čuvali za one dijelove Europe u kojima su imali više interesa.

3 Odluku o osnivanju Istarskog okružja sporazumno je donijelo *Povjereništvo pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora za Slovensko primorje i Oblasnog narodnog odbora za Istru*, ali po odobrenju *Vojne uprave Jugoslavenske armije*: "... Za područje kotara Kopar i Buje osniva se Istarsko okružje." Prema članku 3. Odluke "... na Istarski okružni narodni odbor prenose PPNOO i Oblasni NOO za Istru svu civilnu vlast, koja će biti vršena prema postojećim zakonskim propisima." U tom smislu podijeljena je i civilna vlast. U kotaru Kopar vlast su obnašali Slovenci, a u kotaru Buje Hrvati.

4 Prema Rješenju Saveznog izvršnog vijeća od 7. listopada 1954. na području STT-a koje je pripalo FNRJ: "... Civilnu upravu na teritoriju označenom u točki 2 ovog rješenja vršit će narodni odbori općina, gradskih općina i kotara kao i u okviru svojih prava i dužnosti republički i savezni organi. ... Na području Kotara Kopar kao i područja dosadašnje zone A Slobodnog Teritorija Trsta na kojeg se proširuje civilna uprava FNRJ prava i dužnosti republičkih organa vršit će odgovarajući organi vlasti Narodne Republike Slovenije, a na području Kotara Buje odgovarajući organi Narodne Republike Hrvatske."

Suglasnost je postojala oko civilne uprave Italije u zoni A STT i civilne jugoslavenske uprave u zoni B STT. Nakon uređenja spornih pitanja, 5. listopada 1954., u Londonu je potpisan *Londonski protokol o suglasnosti* poznat kao *Londonski memorandum*. Memorandumom se ukida saveznička vojna uprava u STT-u što znači da civilnu upravu u zoni A preuzima Italija, a u zoni B Jugoslavija. Memorandum se predviđa jednakost u postupku prema nacionalnim manjinama tako da se poštuju njihova nacionalna prava i načelo jednakosti u svakom pogledu.

I. DRUŠTVENE PROMJENE I SOCIJALNA POLITIKA NOVE VLASTI

S oslobođenjem se u Istri događaju bitne socijalne promjene; čitavo istarsko društvo u kratkom vremenskom razdoblju doživljava temeljito preustrojstvo. Nacionalizacija je 1946. i 1948. teško pogodila bogatije slojeve istarskog stanovništva. Po drugi je put u XX. stoljeću valutna reforma pogodila sve one koji su imali veće količine okupacijskog ili talijanskog novca. Socijalne su se razlike u ovom razdoblju *egalitarnog* socijalizma vidno smanjile. Svi su postali jednaki u *siromaštvu*. No, i pored toga na samom početku razvoja novi je poredak budio nadu. Radnički slojevi su u eksproprijaciji tvornica i sredstava za rad vidjeli šansu popravljivanja svoga socijalnog položaja. Isto tako većina je seljaštva koja je bila oslobođena zelenaških dugova, a posebice nakon agrarne reforme, osjetila mogućnost (vrlo kratko) poboljšanja materijalnog položaja radom na vlastitom imanju (DAP, 1).

Istra prvih godina porača gubi veliki dio talijanskog stanovništva što se iseljava u Italiju, a od jeseni 1947. konstantno dobiva novo stanovništvo iz svih dijelova Jugoslavije koje se naseljava uglavnom u većim istarskim gradovima.

Prvih godina porača moguće je pratiti i značajne generacijske promjene. U vladajućem političkom sloju sada sjede mladi ljudi, koji u potpunosti prihvaćaju ideju socijalističke revolucije, ali i sve partijske dogme. Politički su diletanti, a kako uglavnom dolaze sa sela, najčešće su polupismeni. Oni se realno ne mogu nositi s nagomilanim socijalnim i gospodarskim problemima prvih godina nakon rata.

Najveći dio istarskog stanovništva nalazio se u materijalnom, socijalnom i psihološkom smislu u posve tragičnom položaju. Iz izvještaja sa sjednica socijalnih odjela oblasnog i kotarskih narodnih odbora iščitavamo svu socijalnu tragediju poratne Istre. Značajno je dometnuti kako ovi izvještaji nisu uljepšavani, već odražavaju pravo stanje stvari.

Socijalna politika nove narodne vlasti morala je odmah pokazati učinkovitost i pokazati narodu "za što smo se borili", a to je bilo, iz mnogih, a ponajviše financijskih razloga, nemoguće. Stoga je socijalna politika u

Istri uglavnom improvizacija i snalaženje; predstava uspješnosti nove vlasti i političkog poretka. Vremena za stvaranje nekakvog plana socijalne politike ili sustava nije bilo, niti se taj plan u prvim poratnim godinama mogao stvarati i realno izvesti.

Naravno, kao i u ratno vrijeme, jedan od glavnih načina nabave materijalnih dobara bile su sabirne akcije, uglavnom među iseljenicima iz SAD i Kanade (DAP, 2). U jednoj takvoj "uspjeloj" akciji prikupljeno 5.980 starih cipela, 600 čarapa, 9.050 pokrivača (jorgana, popluna), 7.100 deka, 340 hlača, 1.600 majica, 400 gumenih potplata, 180 zimskih kaputa i 230 dječjih cipela (DAP, 2).

Ova se roba vrlo brzo podijelila socijalno najugroženijem dijelu stanovništva. Prednost su imale obitelji "pa-log borca". Odjel socijalne politike Oblasnog NO-a za Istru imao je vrlo značajnu ulogu zaštite socijalno ugroženog stanovništva na način opskrbe, odnosno socijalne pomoći siromašnim obiteljima svim potrebnim stvarima. U tome se iscrpljivao skoro sav njihov rad i uloga.

Službene kategorije ugroženog stanovništva prema sistematici Oblasnoga narodnog odbora bile su: *postradali u ratu, sirotinja, invalidi i nezbrinuta djeca*. Novčana je pomoć dijeljena svakoga mjeseca preko financijskog odjela Oblasnog NO-a i to u iznosu od oko 5 milijuna lira. Posebno socijalno ugroženo stanovništvo nalazilo se u kotarima Labin, Kras, Kanfanar, Opatija i Pazin, dok je za rudare Raše u zasebnoj karitativnoj akciji koja se odvijala u cijeloj Istri osigurano 1.050 pari cipela (DAP, 2).

Jedan od najvažnijih socijalnih problema, koji se postavljao pred vlast u Istri, bilo je zbrinjavanje ratnih invalida i njihovog osposobljavanja za određene poslove, kako bi se uključili u "društvenu podjelu rada". Čak je za tu svrhu osnovan i *Pokretački odbor invalida I. i II. rata*. Udruženje je prema statutu trebalo zastupati interese invalida i tako rasteretiti rad socijalnih odbora. Organizirane su i tzv. "*zimske kampanje*" u korist invalida kada se prikupljao novac, odjeća, obuća i hrana. Za samu je vlast bilo itekako važno da rezultate ovih kampanja povremeno objavljuje u novinama kako se u javnosti ne bi stvorio utisak da se u tom smislu ništa ne poduzima (DAP, 3). U Medveji je, primjerice, otvoren Dom invalida pod nadzorom *Narodne obrane* u kojem je bilo smješteno 47 najtežih invalida, koji nisu imali uvjeta dostojne egzistencije izvan Doma. Pronađen je i drugi dom, u Opatiji, koji se 1945. godine obnavljao, a sljedeće 1946., primio oko 200 invalida. Invalidi su mogli pohađati određene tečajeve kako bi se osposobili za relativno normalan život (DAP, 2).

Tako je posla za ratne vojne invalide u stvarnosti ipak bilo. Slobodna radna mjesta su se stvarala najprije tako da su se iz državnih službi otpuštali svi oni koji su između dva svjetska rata bili učlanjeni u fašističku organizaciju ili sindikat. Otpušteni su i oni koji su otvoreno ili po dojavi sumještana radili protiv pokreta (DAP, 4).

Krajem 1945. održan je Kongres invalida NOB-e u Zagrebu na kojemu su sudjelovala i dva predstavnika Istre. Već se tada očekivao tzv. "*invalidski zakon*". Namjeravao se sazvati *Kongres ratnih vojnih invalida i drugih žrtava rata za Istru* i osnovati kotarske udruge invalida koje bi branile interese svojih članova. U ovu kategoriju ušli su svi invalidi iz prethodnih ratova (DAP, 2). Podatke o tome je li se kongres doista sazvao nisam našao. Prioritet pomoći imali su i demobilizirani vojnici. Tek je na kraju na red došlo sve ostalo stanovništvo. Naravno, pomoć se pružala samo onima kojima je bila prijeko potrebna. Pravovremena pomoć bila je imperativ rada Socijalnog odjela, iako se često događalo da stanovništvo "*(...) zbog nemara i nesavjesnosti rada nekih funkcionera, čeka na tu pomoć čak i mjesecima.*" (DAP, 3)

U to je vrijeme najteži bio život na otocima jer je vladala opća nezaposlenost. Uvjeti života bili su nalik onima u XIX. stoljeću. Vlast je mislila o upošljavanju otočana (Cres) pokretanjem nekih javnih radova poput izgradnje cesta i puteva, no to su bile i ostale tek zamisli (DAP, 3). Pitanje zbrinjavanja otočke djece ipak je bilo najakutnije i najdelikatnije jer se radilo o mladeži koja se rodila i školovala u vrijeme Mussolinijeve odnarođivačke politike i koja je jedva govorila hrvatski. U tom smislu trebalo je otvoriti što više dječjih vrtića, domova i sličnih dječjih ustanova. Konačno, skrb za djecu nije bilo samo socijalno, već i značajno političko pitanje. Vlasti su posebnu pozornost posvetile zbrinjavanju djece u dječjim domovima (DAP, 2).⁵ U ukupno 10 domova, koliko ih je 1946. godine bilo otvoreno, zbrinuto je 1.712 djece postradalih i siromašnih obitelji. Otvoreni su vrtići za 800 djece i 14 domova staraca u kojima je bilo zbrinuto 335 starijih osoba (DAP, 5).

Život u tim domovima nije bio nimalo lak. Materijalnih je sredstava bilo malo. Hrana je još uvijek predstavljala osnovni problem, a da ne govorimo o odjeći i obući. Hrana je bila jednolična, a spavaonice prepune. Bilo je problema s održavanjem higijene (kupaonice-tuševi i vječiti problem tople vode), uši i svrab nisu bili rijetkost. Ipak, ono što im je najteže padalo bila je vojnička stega na koju se bilo najteže naviknuti. Najvjerojatnije krajem veljače i početkom ožujka, Oblasni NO za Istru odlučio je organizirati dječje domove i vrtiće kako bi najmlađima osigurao minimalne uvjete za normalan život, odgoj i obrazovanje. Prema izvješću *Socijalnog odjela* Oblasnog NO-a, u Istri, računajući i otoke, postojala su 22 dječja doma s 1.800 djece u kojima su uglavnom radile časne sestre, ali i poveći broj odgajateljica (DAP, 6).

Domove staraca držale su časne sestre što u prvo vrijeme, dok je vladao problem kadrova, nije mnogo smetalo novu vlast. No, već 1946. odnos se iz temelja mijenja. U tom smislu pokrenuta je društvena akcija u zoni B, koja je za cilj imala izvući dječje vrtiće i domove iz crkvene nadležnosti. Kako su to još uvijek bila politički osjetljiva vremena (pitanje granice s Italijom još uvijek nije bilo riješeno), vlast je još uvijek koristila diplomatski rječnik kojim je objašnjavala razloge oduzimanja crkvi prava na karitativnu djelatnost. Tako su, primjerice, lokalne komunističke vlasti u Opatiji zahtijevale preuzimanje dječjeg vrtića opravdavajući svoje protucrkvne akcije željom da se ove ustanove daju onima "*(...) koji bi bezuvjetno vršili pogodniji utjecaj u odgajanju djece u duhu današnjice.*" (DAP, 3) Ponegdje su roditelji uvjetovali pristanak s time da se djeci u vrtiću priredi besplatan ručak. Kako se radilo o Lošinju gdje je talijanizacija imala uspjeha, Oblasni je odbor udovoljio ovom uvjetu kako bi se i ovu djecu moglo "ispravno" odgajati: "*(...) u političkom i moralnom pogledu.*" (DAP, 5)

Cjelokupnu socijalnu pomoć i rad na zbrinjavanju socijalno ugroženog stanovništva stalno su pratili problemi oko isplata mirovina i pomoći, nabavke materijala, odjeće i obuće. Sve je poprilično kasnilo, a stanovništvo je s vremenom bivalo sve nezadovoljnije. Nova je vlast bila svjesna ovog problema te je stoga gledala što prije riješiti dnevne goruće probleme, dok je dugoročnu socijalnu politiku zapuštala (DAP, 5).

Iako se socijalna politika svodila na pružanje materijalne pomoći stanovništvu, nova se vlast morala naprezati do krajnjih granica kako bi zadovoljila sve socijalne grupe koje su takvu pomoć trebale, znajući da o socijalnoj politici i pravdi ovisi povjerenje stanovništva. Tako je pod svoju skrb preuzela sve one ugrožene socijalne grupe, uglavnom umirovljenike koji su svoja prava stekli za vrijeme austro-ugarske ili talijanske vladavine. Umirovljenicima koji su bili na listi "*Providenza sociale*" sa sjedištem u Milanu i koji do kraja 1945. nisu primali mirovinu, Socijalni je odjel Oblasnog narodnog odbora za Istru počeo isplaćivati mirovine sa zaostacima za cijelu 1945. godinu (DAP, 2). Suradnja *Socijalnog odsjeka* s talijanskim mirovinskim zavodima i zavodima za socijalno osiguranje, nije bila baš najbolja. Sporazum je postignut jedino sa *Zavodom za osiguranje mornara u Trstu* koji je svojim šticeenicima redovito isplaćivao mirovinu. Na sličan je način svojim šticeenicima osigurao financijsku pomoć *Istituto Infortuni* u Puli. Oni su mirovine isplaćivali preko kotarskih *socijalnih odsjeka*. Problem je bila suradnja s *Istituto*

5 Dječji domovi u Lovranu, Opatiji, Rovinju i Labinu okupljali su oko 600 djece, dok su postojeći domovi u vlasništvu Crkve, u Voloskom, Cresu, Lošinju, Pazinu, Puli i Balama okupljali 363 djece. Dječji su vrtići 1945. u Vodnjanu, Cresu, Lošinju i Puli okupljali 755 djece. Planovi za 1945. godinu temeljili su se na procjeni financija koje bi bile dovoljne za zbrinjavanje oko 2.000 djece, odnosno, "*... svu djecu kojima je potrebna pomoć na području Oblasti Istre.*"

Previdenza u Trstu koju je vodio jedan od bivših fašističkih dužnosnika (DAP, 2).

Ipak, treba reći da je prema odredbi Vlade FNR Jugoslavije, Istri odobrena novčana pomoć za 2.118 obitelji u prosjeku 2.239 lira. Trajnu "narodnu pomoć" primalo je 2.093 obitelji u prosjeku 880 lira, dok je "privremenu narodnu pomoć" primalo čak 507 obitelji sa 814 članova, u prosjeku 1.157 lira mjesečno (DAP, 7).

Financijska pomoć je ovisila o visini sredstava koja se u određenom trenutku zatekla u blagajni *Oblasnog NO-a za Istru*. Svota koja je bila predviđena za 24.000 obitelji iznosila je 134 milijuna za razdoblje od 1. srpnja do 31. prosinca 1945. Već sljedeće, 1946. godine, nakon revizije socijalne pomoći novčana pomoć je povećana i kretala se prosječno od 1.417 u Poreču, do čak 3.076 lira u Labinu, ali samo za prve tri kategorije.

Socijalni odjel uzeo je u obzir i isplatu tzv. "*Sussidi militari*" i "*Presenti alle Bandiere*" iako su ove potpore po ranijim talijanskim propisima imale privremeni značaj i bile isplaćivane samo za vrijeme rata, kako bi se pomoglo "(...) *neopskrbljenim obiteljima poginulih, zarobljenih i nestalih talijanskih vojnika*." (DAP, 2) Tako se nastojalo pomoći u prvim danima "(...) *izgradnje nove Istre* (...)" svima bez razlike: onima iz austrijske vojske, talijanske ili partizanske, bez obzira jesu li pripadali talijanskim garibaldincima ili NOV-i. Ova se pomoć samo u nekim kotarima u potpunosti isplatila, a u nekim samo polovično (DAP, 8).

"Neopskrbljenih" obitelji bilo je mnogo. Ministarstvo socijalne politike NR Hrvatske, 27. veljače 1946. poslalo je cirkular s naputkom Oblasnom odboru za dijeljenje novčanih pomoći po odlukama NKOJ-a. Naputak razlikovao je pet kategorija dok je Oblasni NO za Istru razlikovao uz to još pet kategorija zbog društvenih posebnosti tako da je postojalo deset kategorija *neopskrbljenih obitelji* koje su primale mjesečnu pomoć: "1. obitelji živih boraca NOV i POJ sada JA, 2. obitelji palih boraca, 3. obitelji invalida NOR-a, 4. obitelji žrtava fašističkih žrtava, 5. obitelji zarobljenih boraca NOR-a, 6. obitelji državnih i samoupravnih penzionera, 7. obitelji starosnih penzionera i invalida, 8. ratnih invalida, 9. "*Sussidi militari*" i 10. "*Presenti alle Bandiere*." (DAP, 9)⁶

Socijalni odjel je posebno surađivao s građevinskim odjelom kako bi se popravile ili izgradile srušene ili popaljene kuće u pojedinim istarskim selima. Isto tako, uspostavljena je suradnja s poljoprivrednim odjelom kako bi obiteljima "palih boraca" ili stradalnicima rata izveli poljoprivredne radove ili pomogli s mehanizacijom u zemljanim poslovima. Diskriminirane su ostale samo one skupine koje su sudjelovale u talijanskim ili njemačkim dobrovoljačkim organizacijama i vojnim postrojbama protiv NOP-a i oni koji su se "(...) *ogriješili*

o narodnu čast bez obzira da li su pripadali ili bili u sastavu fašističkih ili kraljevskih dobrovoljačkih odreda." (DAP, 8)

No, ono što se uvidom u dokumente financijskog poslovanja odbora može zamijetiti jest stalna i snažna birokratizacija vlasti koja je na sebe počela više trošiti, nego što je trošila na stanovništvo. Osim što su se razni odbori i komisije stalno množile, rasli su i troškovi poslovanja odbora do paradoksalnih visina. Tako su primjerice, troškovi naznačeni kao "*lične prinadležnosti, lični rashodi ili putni troškovi*" češći nego što su "*prehrana pitomaca (misli se na dječje domove), prehrana staraca, vrtića*", i sl. (DAP, 7).

U gradu Puli, koji je početkom lipnja 1945. uključen u zonu A, sve do odlaska Anglo-američke vojne uprave, u rujnu 1947. godine, gospodarska i socijalna situacija bila je katastrofalna. Granice između Zone A i Zone B pretvorene su u granice koje su, istina, dopuštale relativno nesmetan prolaz ljudi, ali ne i roba. Poljoprivredni proizvodi iz okolnih sela koja su se nalazila u zoni B, a koju je držala Vojna uprava Jugoslavenske armije, nisu se mogli tek tako unijeti u grad. Stoga je u gradu vladala stroga racionalizacija hrane. Hrana se dijelila na "točkice" ili bonove. Zbog ovakva stanja, ali i zbog političkih prilika, građani Pule su govorili da se još uvijek nalaze u ratu. Racionalizacija hrane dovela je do kategorizacije stanovništva od kojih je svaka kategorija imala drugačija prava nabave namirnica. Kontrolu racionalizacije imala je saveznička Vojna uprava koja je u drugim prilikama bila odgovorna za podjelu američke pomoći najugroženijem dijelu stanovništva. Primjerice, u prosincu 1946. kategorija *radnika* imala je pravo na 3 kg tjestenine ("pašte") i 2 kg šećera, oni s obiteljima imali su pravo na još jedan kilogram tjestenine i šećera po članu obitelji. Kategorije umirovljenika i nezaposlenih radnika imale su pravo na 4 kg tjestenine i 3 kg šećera. One najugroženije grupacije stanovništva bile su posebno pozivane u gradski ured prema registracijskom broju bonova gdje su im povremeno znali dodijeliti dodatnu pomoć. Inače, u trgovinama su se mogle kupiti ograničene količine tjestenine i šećera po cijeni od 28, odnosno 139 lira po kilogramu (AP, 22. 12. 1946). Anglo-američka pomoć u paketima s osnovnim životnim namirnicama (šećer, sol, brašno, mlijeko u prahu, jaja u prahu, ulje, čokolada za kuhanje, suho voće) bila je jednokratna i nedovoljna. Stoga je cvalo crno tržište hrane, duhana, ulja, mesa i vina uglavnom nabavljenih iz zone B.

Samo u razdoblju od dva mjeseca (studeni – prosinac) 1945. godine, Narodna je milicija u suradnji s Narodnom stražom i OZN-om u kotaru Buje uhitila 123 krijumčara koji su krijumčarili iz zone A u zonu B i obratno (DAP, 10). Prema izvještajima, krijumčarenjem su se bavile

6 U kotarima Labin, Cres, Lošinj, Kras, Poreč i Vodnjan isplaćeno je *neopskrbljenim* obiteljima prema navedenim kategorijama 20.251.486 Lira.

cijele obitelji (DAP, 11).⁷ Iako je krijumčarenje bilo javno i oštro osuđivano u tisku nazivajući švercere "*narodnim neprijateljima*" i "*ostacima fašizma*" ono se vrlo brzo širilo Istrom, jer je bilo isplativo. Ipak, lovili su se samo krupni krijumčari dok se seljacima često gledalo kroz prste. U tom smislu nakon duge diskusije o problemima opće nestašice robe široke potrošnje, oblasne su vlasti početkom 1946. zaključile da se "dopusti" krijumčarenje takvom robom ako ono ne prelezi određene granice, dok suzbijati treba krupni privredni kriminal. Ovom odlukom o prešutnom odobravanju ovakve vrste "trgovine", odnosno svjesnom odobravanju (crnog tržišta) vjerovalo se da će narod ipak moći doći do onih artikala kojih u Istri ne bi mogli nabaviti (DAP, 12).

Početkom pedesetih sve se učestalije otkrivaju slučajevi privrednog kriminala, najčešće pronevjere novca trgovaca. Djelomice su se gubici financijskih sredstava događali zbog nestručnosti trgovačkih radnika, ali je većina ipak učinjena s namjerom otuđivanja novca. Kazne za ovakvu vrstu kriminala bile su dosta oštre – tri mjeseca zatvora s prinudnim radom i djelomičnom konfiskacijom imovine (GI, 4. 10. 1945).⁸

Istarsko poraće, razdoblje je "*povratka*" jedne od sastavnica društvenog mementa – socijalnog razbojništva. Naoružani uniformirani ljudi pljačkali su one obitelji za koje su vjerovali da drže nekakve vrijednosti po kućama (novac, zlato, hranu). Takvo je iskustvo doživio 13. studenog 1945. i Giovanni Trento kada su mu predvečer u kuću upala tri pištoljima naoružana, uniformirana i maskirana čovjeka (četvrti je naoružan puškom čuvar stražu) i otela mu 160.000 lira (DAP, 10). Otkriveni su i uhvaćeni tek u lipnju 1946. (GI, 15. 6. 1946).⁹

Konačno, nova je vlast morala preuzeti i skrb za održavanje zatvora i zatvorenika. Dolaskom u Pulu, Odsjek za javni red i sigurnost Upravnog odjela ONOO za Istru preuzeo je i zatvor u kojemu se nalazilo dvadesetak zatvorenika. Osim petorice, koja su bila pod istragom radi ubojstva, ostali osuđeni za krađu i krijumčarenje, pušteni su kućama. (DAP, 13)

Najzanimljiviji su, dakako, dokumenti koji nam dopunjujući socijalni mozaik istarskog poraća nude sličice iz socijalnog podzemlja grada Pule odmah nakon oslobođenja. U vrijeme oslobođenja grada, partizani su u Puli zatekli otvorene dvije javne kuće koje su vlasti odmah dale zatvoriti. U tim javnim kućama zatekli su samo sedam prostitutki, dok su još dvanaest dali uhititi, jer su se bavile prostitucijom izvan javnih kuća. Od njih devetnaest, sedam je bilo zaraženo nekom spolnom

bolešću te su poslane na liječenje u bolnicu, sedam ih je vraćeno u Italiju jer su bile iz "starih talijanskih pokrajina", dok su ostale upućene NO-ima iz njihovog rodnog kraja s "karakteristikama", kako bi se zaposlile i nadzirale (DAP, 13). Nakon razgraničenja i pripojenja kotarskog NO-a Opatija Oblasnom narodnom odboru za Istru, preuzeto je još 45 prostitutki koje su smještene u Medveju. Među njima je bilo i takvih koje se nisu sa sigurnošću mogle nazvati prostitutkama, stoga je obavljena revizija njihovih dosijea. Nakon toga su jednostavno puštene kućama, a ostale su predane Socijalnom odjelu da ih zbrine (DAP, 13).

Najviše kriminalnih djela od svibnja do kolovoza 1945. dogodilo se, logično, u najvećim mjestima. Izvršene su 44 krađe, 2 umorstva, 4 provale, 4 sabotaže, 4 prevare, 12 slučajeva šverca, 5 slučajeva falsificiranja dokumenata, 3 napada na miliciju itd. Nesretni su slučajevi bili brojni, posebice u kojima su stradavala djeca igrajući se eksplozivnim sredstvima zaostalim od rata (DAP, 13).

Prema tipologiji kriminalnih djela, 1948. godine su najzastupljeniji predmeti o počinjenim djelima *protiv tijela i zdravlja*, zatim *protiv općenarodne imovine*, a slijede djela *nedopuštene spekulacije*, *uvrede i klevete*, *privredne sabotaže*, *protiv vlasti*, *uvreda narodne vlasti*, *zlobne štete*, *falsifikati*, i djela *protiv morala*. U građanskim parnicama najviše je priznavanja očinstva, a tek potom o pravu vlasništva (DAP, 14).

Primjeri terorizma, nasilja, ubojstva upotpunjuju sliku poratnog istarskog društva prepunog tjeskobe, straha, dezorijentiranosti, nasilja i siromaštva.

Jedan od većih socijalnih problema 1947. u Istri je bila velika nezaposlenost. Prema izvješćima Socijalnih odjela kotarskih narodnih početkom godine je 8.000 osoba bilo bez posla. Stoga je 1948. socijalna politika narodnog odbora kotara Pula predviđjala pružanje socijalne pomoći 305 siromašnim obiteljima, što se moglo ostvariti samo preusmjeravanjem financijskih sredstava koja su bila namijenjena razvoju proizvodnje (DAP, 15).

II. ZDRAVSTVENA SKRB ISTARSKOGA PORAA

Zdravstvene i higijenske prilike u poratnoj Istri bile su vrlo loše i djelomice "naslijeđene" iz predratnog razdoblja. Zašto djelomice? Zato što je tadašnje talijansko zdrastvo, odnosno sustav zdravstvene skrbi u potpunosti zamijenjen nečim što u načelu nije ni bio sustav, već improvizacija sustava.

7 Za krijumčarenje duhana i hrane "najpogodnije" su bile žene. Samo u studenom i prosincu 1945. analizirajući spol uhićenih, saznajemo da su privedene 54 žene od ukupno 101 uhićenog, uglavnom zbog krijumčarenja cigareta, duhana, ulja i drugih namirnica. Na jugu Istre krijumčarenje se odvijalo u smjeru Zona B u Zonu A.

8 Kažnjeni špekulanti.

9 Otkrivena i uhapšena grupa razbojnika na Bujštini. Bili su to Lorenzo Franco, Giordano Bartolini i Pietro Coronica, dok je četvrti razbojnik uspio umaći potjeri. Cijelo vrijeme oni su maskirani i naoružani automatskim pištoljima upadali u kuće i pljačkali stanovništvo.

Materijalna sredstva (bolnice, oprema, evidencije, statistike) bile su uništene ili teško oštećene. Ostali su samo rijetki zdravstveni kadrovi (liječnici, sestre, primalje, bolničari). Ti su liječnici i sestre nastavili međuratnu praksu zdravstvene skrbi jer za neku drugu praksu nisu znali.

Izvanbolnička je služba bila privatizirana. Mali broj zdravstvenih djelatnika bio je zaokupljen kurativom, dok su preventivne medicinske djelatnosti odmah nakon oslobođenja bile posve zapostavljene. Situacija je bila tim gora što su se u stanju nedovoljnog broja bolničkih kreveta i zapostavljanja preventivne medicinske djelatnosti još uvijek snažno osjećale posljedice rata: veliki broj ranjenika, pothranjenost stanovništva, zarazne bolesti i sl. (Bartolić, 1978, 221–226; DAP, 16). Bila je raširena avitaminoza, paradentozna, konjuktivitis, svrab, ušljivost te akutni gastroenteritis. Čak 80% djece bolovalo je od svraba i ušljivosti. Veliki kašalj, hripavac mučio je stanovnike Vranja, Semića i Podgaća (DAP, 16).

Nakon rata trebalo je u potpunosti reorganizirati zdravstvenu službu i odmah započeti s ublažavanjem posljedica rata i suzbijanjem epidemija zaraznih bolesti. Organizaciju zdravstvene službe preuzeo je *Zdravstveni odjel* Oblasnog narodnog odbora za Istru. U organizaciji zdravstvene službe ovaj je Odjel djelovao kao upravo-administrativni organ, koji je surađivao sa zdravstvenim odjelima svih istarskih kotara te *sanitetskom službom* Jugoslavenske armije. Odjel je otpočeo s radom već 15. svibnja 1945. godine prikupljanjem osnovnih podataka o bolestima i epidemijama u Istri, broju i disperziji ranjenika i invalida rata. Kako je bilo malo liječnika prema broju stanovnika zdravstvena je služba morala uložiti velike napore da bi se bar malo opće zdravstveno i higijensko stanje Istre popravilo.

Grad Pula imao je 1945. godine svega 20 liječnika i tek dva stomatologa. U savezničkom bombardiranju grada, zgrade *Zaštite majke i djeteta* i *Antituberkuloznog dispanzera* bile potpuno srušene. Lijekova i medicinske opreme nije bilo ili ih je bilo u ograničenim količinama, tako da se štedjelo za samo najteže slučajeve.

U poratnim vremenima Istra je imala problema sa smještajem i skrbi bolesnika i ranjenika. Opća bolnica u Puli mogla je primiti 700 pacijenata koliko je bilo i uporabljivih kreveta. Bolnica u Rovinju imala je kapacitet od 320 kreveta, ali je sav inventar i namještaj bio uništen. Naravno, ni zaliha lijekova nije bilo (DAP, 17). Rovinj je posjedovao i kiruršku bolnicu te sanatorij za tuberkulozu kostiju, osobito djece od treće do četrnaeste godine (Bartolić, 1978). Ova je bolnica imala svega dva liječnika, dva anestetičara, sedam bolničara, osam sestara i četiri sestre "instrumentarke", dok je u ostalim istarskim središtima radilo je svega 15 liječnika (Bartolić, 1978, 222). Od drugih zdravstvenih ustanova djelovao

je u Puli još *Higijenski zavod* s kemijsko-analitičkim laboratorijem. Međutim, namještaj i zgrada bili su devastirani i neuporabljivi. Osim ovih bolnica, Istra je gravitirala i prema riječkoj Općoj bolnici koja je mogla prihvatiti oko 2.000 pacijenata (DAP, 18).

U manjim mjestima nisu postojale liječničke službe ili su u njima, u najboljem slučaju, radili priučeni bolničari. Od ostalih zdravstvenih djelatnika u *vanbolničkoj* službi širom Istre (osim Pule) radilo je 20 priučenih bolničara. U samom *Zdravstvenom odjelu* radila su tri liječnika, tri službenika, dva bolničara i jedan farmaceut. U sjedištima kotareva otvorene su ordinacije sa stalnim liječnicima, a sva veća naselja imala su *zdravstvene punktove* kamo su povremeno dolazili liječnici. Teško stanje s liječničkim kadrovima pogoršano je u rujnu 1947. odlaskom sedmorice talijanskih liječnika (optanti). Taj je problem relativno brzo riješen dolaskom liječnika (po dekretu Ministarstva zdravstva) iz unutrašnjosti Hrvatske.

Rovinj, Raša i Poreč imali su još za vrijeme Italije organizirane službe za otkrivanje i liječenje tuberkuloze, nedvojbeno zbog visokog prosjeka oboljelih (Bartolić, 1978).

Tijekom ljetnih mjeseci 1945. godine, drugi glavni uzrok lošega zdravstvenog i higijenskog stanja u Istri bio je kronični nedostatak pitke vode (vladala je suša), ali i slabe razine higijenskih navika na selu. U mnogim kotarima poput Vodnjana, Žminja, Rovinja, Tinjana i Poreča (gusto naseljene zone) još je uvijek prisutna vrlo neprimjerena opskrba vodom, posebice u vrijeme suše (DAP, 19). Takva je situacija pogodovala pojavi zaraznih bolesti koje su doista te 1945./1946. učestale na većem dijelu poluotoka.

Bez razlike, epidemije se pojavljuju i na selu i u gradu. Manja naselja i sela prolazila su primjerice kroz istu kataklizmu kao i gradovi, iako su posljedice bile mnogo teže zbog nepravovremenog liječenja i nedostupnosti liječničkih ekipa koje su obilazile teren u jednom jedinom vozilu.

Zbog malog broja liječnika ispalo je da na svakog od njih dolazi 10.000 stanovnika (DAP, 20). Nazočnost liječnika u urbanim sredinama nije bila brana pojavi zaraznih, uglavnom crijevnih bolesti. Mnogi su gradovi još u ruševinama. Uništeni su sustavi za dispoziciju otpadnih voda. Urušeni vodovod zagađuje se izlivanjem fekalnih voda jer je i kanalizacija oštećena. Epidemija tifusa pojavila se tijekom ljeta u mjestima Raklju, Rovinju, Motovunu, Belaju, Brtonigli, Labinu i Lupoglavu, uglavnom zbog zagađene vode i nepridržavanja naputaka o prokuhavanju vode. Uz tifus, paratifus i difteriju u to vrijeme najčešće su epidemije svraba, malarije, trahoma, i šarlaha (skarlatine) (Bartolić, 1978, 223).¹⁰

10 U kotaru Žminj u ljeto 1945. bilježi se 2320 bolesnika od svraba, 132 malaričara i 20 trahomatoznih bolesnika.

Na Poreštini je najviše problema s pitkom vodom tijekom mjeseca svibnja, ali kasnije tijekom ljetnih mjeseci, imao Višnjana kojemu je i pored uvedene racionalizacije dostajalo vode samo za osam dana. Kotarski NOO Poreč stoga u svojim dopisima moli Oblasni NOO za Istru da im se što hitnije pošalje nekakva pumpa ili bar cisterna s vodom ("... onaj kamijon koji sam toči sa svojom pumpom ...") (DAP, 19). Dakako, epidemija se u takvim okolnostima morala pojaviti. Već sredinom lipnja 1945. jasno je da u Poreču vlada tifus ("tifuska groznica") ali i u selima Stranići, Gedići, Nova Vas i Musalež. Istovremeno se porečki odbornici tuže Oblasnom odjelu da se u gradu: "(...) pojavljuje nečistoća (...) osobito od strane vojske." (DAP, 21)

Oblasni NOO za Istru je zbog takvoga stanja, odmah nakon oslobođenja, razdijelio po Istri cijeli niz naputaka o higijeni, prijavljivanju zaraznih bolesti, vodoopskrbi i sl. Tijekom srpnja i kolovoza, u vrijeme sušnih mjeseci, opskrba vodom je bila problematična tako da se u pojedinim istarskim zonama mogla očekivati pojava trbušnog tifusa kao npr. na Krasu i Bujama koji se zbog svoje predvidljivosti pojavljivanja mogao lokalizirati i zaustaviti (DAP, 18).

Malarija je još uvijek u Istri bila raširena. Od socijalnih bolesti zapaža se povećanje broja spolnih bolesti i reumatizma, što je očekivana pojava jer je Istra bila puna vojnika. No naravno, uzroci spolnih bolesti ne mogu se samo tražiti kod vojske i u povećanom promiskuitetu mladeži, već i u općim higijenskim prilikama. Reumatizam je bolest koja je specifična u onim krajevima gdje su opći uvjeti života bili teški, posebice u agrarnim zonama (DAP, 18).

Zdravstveni odjel Kotarskog NOO-a Čepić poslao je 23. VI. 1945. Oblasnom NOO-u za Istru izvještaj u kojemu je pod "političkom situacijom" na vrlo nepismenom hrvatskom jeziku ocrtao zdravstvene probleme. Pročelnik zdravstvenog odjela Ana Udovičić u izvještaju utvrđuje:

"U Kotaru Cepic (Čepić, op.a.) po tom odjelu je potpuno pocela biti slaba situscija (situacija-op.a.) od bolesti, prejavljajuse najvise kraji u prvom redu, srab i cukarana bol (šećerna bolest, op.a.), drugo proleatelke na maloj djeci, a naj vise postoji stara bolest od reumatizmi i tuberkulozi, infekijoni itd.

Poteskoca je naj vise posto nimamo dovoljno lijekova, u temu bimo si i nekoliko nabavili ali nimamo novaca, i narod mnogo trazi i moli pomoc za bez platno lijeka (ne platiti lijek op.a.).

Higijena po selima nije u redu, je uvijek onaj tački (uvijek je na istoj točki op.a.), a voda se pije naj vise zivu vodu, posto druge nema jerbo je velika susa.

Organizacija Clanova

U tom Odjelu zacinjava 4 clanove radnika 2, sir. (siromašnih op.a.) seljaka 2, zene 3.

Procelnik Udovicic Ana

Referent Grmin Franjo

Bolnicarka Fajman Andjela

Cinovnica Gregoric Santina

Vrhu toga pristupit ce za Referenta Saniteta Drug Martinic Josip koji je dolazio iz Oblasog NOO-a Zdravstveni Odjel za Kotar Cepic, tako da uzima svaki dan bolje mjere, ima uslova da se razvije dobro

Rad Zdravstveni

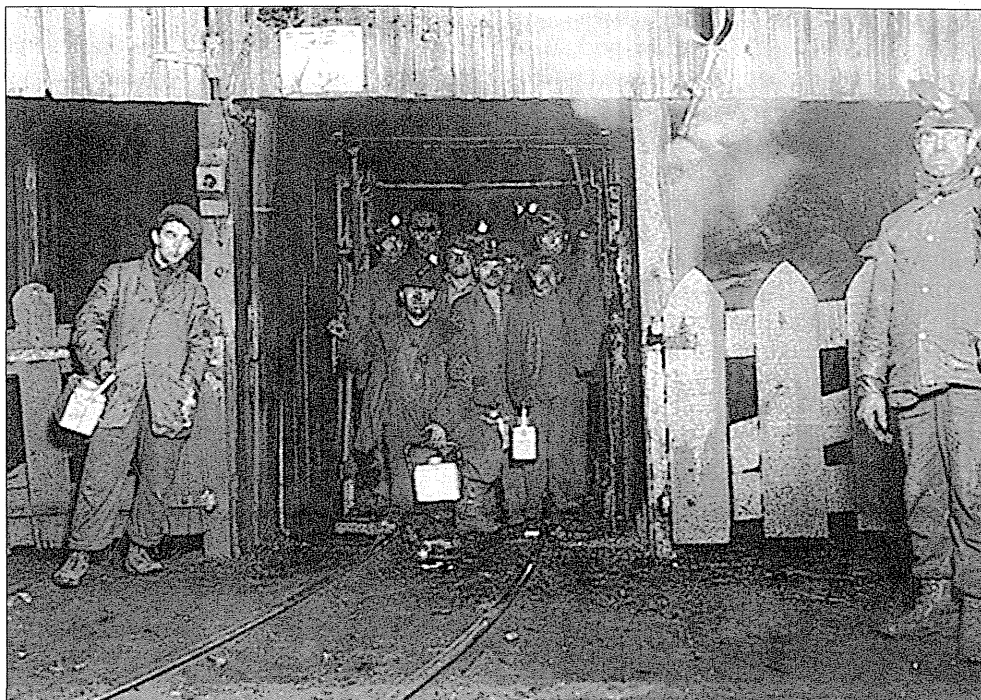
Potrosilo se lijekova Lira 3.616, 65 liječilo se NOP osoba 59 vise koji pripadaju NOV, osoba 10 vise koji ne pripadaju organizaciji osoba 27; primilo se ukupno novca od kojih se lijecilo L. 127 koji su bili u stanju da platiju.

Smrt fasizmu-Sloboda narodu!" (DAP, 22)

Učestalije obolijevanje istarskog puka dovodilo je do povećanih zahtjeva za bolničkim liječenjem, ali mjesta za sve nije bilo. Liječnici su stoga morali uvoditi patронаžnu službu, dok u isto vrijeme nedostaje prijevoznih sredstava. Uobičajena je pojava bila da liječnik na teren odlazi biciklom, kako bi svakodnevno stigao liječiti i posjećivati bolesne po kućama. Ponekad bi morao prevaliti i preko pedesetak kilometara. Iako je terenski rad bio važan, nije bio dovoljan za potpunu zdravstvenu kontrolu istarskih agrarnih zona. Više su imali psihološkog, nego stvarnog terapijskog učinka. Postojeći bolnički kapaciteti u Puli i Rovinju te na riječkom području bili su već od ranije nedovoljni.

Zbog udaljenosti i pomanjkanja prijevoznih sredstava, ambulantnih kola smještaj u udaljenije ustanove bio je otežan. Kompromis je pronađen u osnivanju tzv. *Kotarskih bolnica* kapaciteta 10-15 kreveta, uglavnom stacionarnog karaktera, što je u mnogome olakšalo rad liječnika. Takve su bolnice osnovane u Bujama, Buzetu, Kanfanaru, Labinu, Lošinj, Lovranu, Opatiji, Pazinu, Poreču i Voloskom. Neke su od tih bolnica djelovale samo nekoliko mjeseci poput bolnica u Motovunu, Oprtlju i Novigradu dok su druge nastavile svoj rad i nekoliko godina kasnije (Bartolić, 1978, 224).

Takav sustav mreže kotarskih bolnica, te manjih ambulanti i dispanzera, bio je prijelazni stupanj organizacije zdravstvene službe koji se u narodu udomačio. Kasnije, kada je došlo do ukidanja kotarskih bolnica i nekih ambulanata, osjećalo se nezadovoljstvo lokalnog stanovništva koje je sada moralo na bolničko liječenje ili preglede odlaziti i u po nekoliko desetina kilometara udaljene zdravstvene ustanove. Od 1949. do 1950. osnivane su i tzv. *kotarske ambulante*, poput one u Vodnjanu, sa značajnim napretkom organizacije zdravstvene zaštite koja se očitovala u njenom svakodnevnom radnom vremenom od 8 do 14 sati. Time je omogućen pregled većeg broja ljudi i pravovremena liječnička pomoć. Koliko god to izgledalo banalno tada je ova je činjenica bila vrlo značajna. Želja narodnih vlasti bila je da se organizira pregled bolesnika "(...) planskim obilaskom (...) sela (...)" ali se zbog poteškoća s prijevozom od ove ideje ubrzo odustalo (DAP, 23).

Sl. 1: Socijalno i zdravstveno najosjetljivija skupina bili su raški rudari.

Fig. 1: The most threatened group in terms of social and health status were miners from Raša.

Uz ovaj, prisutan je još jedan nerješiv problem. Po samom završetku rata u zdravstvu su se pojavile ogromne poteškoće financiranja liječenja oboljelih i nemogućnost plaćanja zdravstvenog osiguranja u uvjetima još uvijek postojeće privatne prakse. Nesrazmjer je dolazio i zbog inkompatibilnosti političke propagande i stvarnog stanja na terenu. Jednostavno, stanovništvo nije moglo plaćati lijekove i liječenje, a pomoć se narodu bar u vrijeme političkih previranja morala dati jer bi u suprotnom to bila antipropaganda za novu vlast (DAP, 24). *Zdravstveni odjel* Oblasnog narodnog odbora za Istru riješio je taj problem tako što su oni koji su mogli platiti plaćali, dok su siromašnima liječenje plaćali iz blagajne Socijalnog odjela (DAP, 25). Ratni sindrom psihičkog rastrojstva također je bio vrlo raširen u Istri što se može pratiti analizom izvješća kotarskih Zdravstvenih odjela kotarskih NO. Bilo je slučajeva samoubojstava i nasilnog ponašanja pacijenata. Oni su morali biti dodatno nadzirani i liječeni (DAP, 26). U tim bolnicama liječili su se i njemački zarobljenici (koji su inače radili na poljoprivrednim imanjima) što je još u financijskom smislu zakompliciralo stvari jer ih voditelji bolnica nisu smatrali svojim, niti su znali tko će platiti njihovo liječenje (DAP, 27).

Zdravstvo ni u jednom trenutku nije izašlo iz ovoga začaranog kruga neslaganja i suprotnosti socijalne države koja svakom svojem građaninu jamči socijalnu i zdravstvenu skrb s jedne te tržišne politike i isplativosti liječenja s druge strane. Dugovi zdravstva stalno su se

pokrivali iz drugih fondova tako da je teško dokučiti koliko su u stvari zdravstvene organizacije bile dužne na kraju svake godine (DAP, 28).

Već tijekom 1946. godine, kada je za pročelnika Zdravstvenog odjela Oblasnog NO za Istru postavljen agilni entuzijast, liječnik pulske bolnice dr. Egon Marojević, stanje se u zdravstvu počelo popravljati. Prije svega uspostavljena je "(...) sanitarna statistika za uvid u demografsko kretanje a za pregled zdravstvenog zbiivanja u Oblasti". Prema dr. Marojeviću ljekarne su se urednije opskrbljivale lijekovima na domaćem tržištu, što je bilo važno zbog *normalnog* plaćanja stanovništva (DAP, 29). Ovo "normalno" plaćanje medicinskih usluga nije se baš odvijalo na tržišnoj osnovi. Ruralno je stanovništvo preglede i liječenja plaćalo u naturi: jajima, vinom, rakijom, sušenim mesom, kobasicama ili peradi.

U Voloskom je već 1946. osnovan *Centar za ženske bolesti* i sprovedena reforma u "babičkoj službi" tako da su babice postale državne službenice i nisu više ovisile o porodiljama, dok su se porodilje bobicama mogle, bez obzira na imovinsko stanje, obratiti za pomoć. Već sljedeće godine osjećao se još veći napredak u ovoj službi.

Domicilno rađanje u Istri je još od ranije dobro poznato i već uhodano. U Istri je poslije rata radilo 89 primalja koje su porađale žene na selu te tako doprinijele smanjenju smrtnosti djece u prvoj godini života (DAP, 30). Podaci o porodima u pulskoj bolnici govore da je u godinu dana bilo obavljeno tek 350 poroda. U

ostalim su se slučajevima žene porodile u svojim kućama ili polju (Bartolić, 1978, 223). Koliko god su se zdravstveni djelatnici trudili smanjiti smrtnost novorođenčadi, ipak su teški uvjeti života na selu, rad u polju u visokom stupnju trudnoće, posebice na Poreštini i Bujštini, utjecali na relativno velik broj spontanijih pobačaja i mrtvorodne djece (DAP, 31). Visok broj spontanijih pobačaja rezultat je, na prvom mjestu, teškog fizičkog rada trudnica, neishranjenosti, bolesti, a manjim dijelom i incesta (DAP, 31). Stoga je 1952. godine konačno bilo odlučeno ekipirati i povjeriti stručnim osobama primaljsku službu. Bila je to za Istru najdelikatnija i primarna obveza. Trebalo je ovome problemu posvetiti najviše pažnje jer je Istra imala vrlo veliku stopu mrtvorodne i umrle djece do treće godine života. Uvedena je patronažna služba za trudnice i majke dojilje. Od "babičke" škole u Rijeci zatraženo je da osigura dovoljan broj *svršanih* babica koje su nastupile u lipnju 1952. godine. Shvaćajući važnost ove službe, Kotarski je NO u Puli u svom budžetu za njih osigurao sredstva (DAP, 32).

Uz malariju, tuberkuloza je druga bolest koja je u Istri uzimala vrlo visok danak u životima (Bartolić, 1978, 223; DAP, 33). U Istri se praktički odmah nakon rata provodila preventivna akcija cijepljenja protiv tuberkuloze kojom je pokriveno čak 80% djece, dok se cijepljenje protiv velikih boginja i difterije nije moglo provesti jer zbog pomanjkanja sredstava nije prikupljeno niti 50% podataka o stanovnicima kotara (DAP, 34). Već 1946. godine započela je sustavna borba protiv TBC-a, tako da su predviđena oporavišta za slabunjavu, ali zdravu djecu. Otvoren je Sanatorij za bolesnu djecu u Velom Lošinju te su predviđeni dispanzeri i zdravstvene stanice čije se dovršenje planiralo u 1947. godini. U Vinežu je, što pokazuje raširenost TBC-a, otvoren anti-tuberkulozni dispanzer novoga tipa s bolničkim odjelom. Naravno, neke od brojnih zamisli nikada neće biti ostvarene, ali pokazuju izvanrednu volju i upornost zdravstvenih radnika da uspostave suvremenu zdravstvenu službu (DAP, 34).

Iako je postotak oboljelih od tuberkuloze još uvijek visok, kao što je visoka i smrtnost od ove bolesti, poglavito na Labinštini (što je bilo i očekivano), najviše smrtnih slučajeva izazvale su ipak bolesti srca i dišnih organa (Bartolić, 1978, 58–70). Na Labinštini je u kolovozu 1945. zabilježeno 560 tuberkuloznih bolesnika, dok je od svraba patilo čak 1.050 osoba. Liječnik ("conte") Tommaso Lazarini radio je danonoćno kako bi bar malo ublažio patnje lokalnog stanovništva i suzbio širenje epidemije tifusa i paratifusa koja se tijekom ljetnih mjeseci počela javljati u pojedinim selima Labinštine (DAP, 33).

Podaci o zdravstvenim prilikama druge poratne, 1946., godine u Istri potvrđuju prethodne navode. Bez puljskog kotara (zona A) za kojega nema točnih podataka, bilježimo najviše novooboljelih od tuberkuloze

(106), skarlatine ili šarlaha (101), trbušnog tifusa (95) i difterije (70), što govori da se zdravstvena situacija nije značajno popravila u tom segmentu zdravstvenih prilika, dapače, postojala je tendencija da se broj oboljelih stalno povećava (DAP, 35).

S malim pomacima poboljšanja zdravstvene i socijalne zaštite krajem četrdesetih, stanovništvo je u cjelini više pažnje polagalo na zdravlje i sudjelovanje u zdravstvenom odgoju, gdje se upoznalo s osnovama *higijene kućanstva* (DAP, 36; DAP, 37). U kratkom petogodišnjem razdoblju (1945.–1950.) zdravstveni djelatnici-entuzijasti uspjeli su ni iz čega stvoriti koliko-toliko funkcionalnu zdravstvenu mrežu koja je nedvojbeno podigla standard zdravstvenih usluga, iako su se parametri povećanja zdravstvenih i higijenskih uvjeta u Istri mijenjali vrlo sporo. Do 1950. godine zdravstveno i higijensko stanje u Istri se, istina, popravilo, ali još uvijek nije bilo riješeno pitanje opskrbe sela pitkom vodom. Kultura stanovanja u nekim zabačenijim istarskim sredinama još je uvijek bila na vrlo niskoj razini; to su problemi što će se u Istri najduže zadržati i koji će se vrlo polako rješavati.

Entuzijazmom tadašnjih liječnika koji su vodili zdravstvenu službu postignuti su, za ono vrijeme i mogućnosti, relativno dobri rezultati u organizaciji zdravstvene službe i podizanju standarda liječenja i liječničkog osoblja (DAP, 38). Godine 1952. zaposlena su tek dva liječnika koja su morala 24 sata biti na raspolaganju stanovništvu (kućne posjete) (DAP, 32).

Ono što se ne može osporiti svakako jest veliko povjerenje stanovništva u svoje liječnike koji su činili izvanredne napore kako bi bar malo popravili teško stanje. Kako je ovaj segment života imao izvanredno važan značaj u socijalnoj politici nove vlasti, može se reći da je vlast participirala u razvoju zdravstva u Istri. Međutim, kada se vlast počela birokratizirati bila je sve manje zainteresirana za sudbinu ove djelatnosti, a time i za socijalnu i zdravstvenu skrb stanovništva. Trebalo je još samo osigurati higijensko-tehničku zaštitu radnika u pulskoj industriji koja se nije provodila (DAP, 23).

Od 1947. do 1950. u akciji poboljšavanja općeg zdravstvenog i higijenskog stanja u kotaru Pula na teren je bilo upućeno 15 sanitarnih ekipa koje su pregledavale bolesnike i održavale predavanja. Održano je preko 120 predavanja "(...) o čistoći i zaraznim bolestima." Svake je godine provedeno cijepljenje protiv velikih boginja. Slabi rezultati cijepljenja vezani su za slab odaziv stanovništva koje u procesu zdravstvene edukacije nije obaviješteno o njenoj važnosti. Postignuti su, i pored svih prepreka, dobri rezultati cijepljenja protiv tuberkuloze i tifusa. Usput su održani tečajevi prve pomoći u Mjesnim narodnim odborima Vodnjan, Bale, Banjole, Ližnjan, Galižana, Peroj, Valtura, Barban, Rakalj, Medulin i Brijuni koje je završilo, za to vrijeme, čak 176 polaznika (DAP, 23).

Konačno, 1955. godine, javno je priznato da se ko-

tarske vlasti nisu pretjerano bavile rješavanjem problema zdravstva "(...) jer smo smatrali, da je to stvar profesionalnog zdravstvenog osoblja i liječnika. Zdravstvena služba nam je manjkava na području kotara jer se nisu angažirali dovoljno ni društvene organizacije ni mi (...). Liječnici su koncentrirani u većim gradovima (...). Zdravstveni kadrovi ne mare da idu u manja mjesta. Babica iz Barbana je otišla i nije se htjela vratiti, a mi nismo poduzeli nikakve mjere (...). Pomor dojenčadi ima svoj uzrok također u tome, što majke kad se vrate iz

rodilišta, ne znaju hraniti pravilno svoje dijete, a nema tko da ih nauči, zato djeca umiru (...)." (DAP, 39)

Problem zdravstvenih kadrova koji nisu htjeli ići u manja mjesta riješen je tako što su savezne institucije premještale liječnike i drugo osoblje tamo gdje je bilo potrebno (DAP, 39). Iako je ovo rješenje bilo nepopularno, liječnički su kadrovi funkcionalnije i ekonomičnije raspoređeni. To je vrijeme kada u Istru dolaze mladi liječnici, ne samo iz drugih krajeva Hrvatske, već iz Bosne i Hercegovine te Srbije.

SOCIAL AND MEDICAL REALITY OF THE POST-WAR PERIOD (1945–1955) IN ISTRIA

Darko DUKOVSKI

University of Rijeka, Faculty of Arts, HR-51000 Rijeka, Omladinska 14
e-mail: darko.dukovski@pu.htnet.hr

ABSTRACT

The analysis of archival materials enabled the author to present the social and medical-hygienic situation in the Istrian territory in the post-war period. Furthermore, he highlights the social and medical policy implemented by the new authorities in the period of the political crisis when the state-legal status of Istria or some of its parts was being solved at the green table. The historical analysis focuses on the Croatian part of Istria and confirms the disastrous circumstances in this territory in the post-war period. Here radical social changes occurred soon after the liberation and in a very short period of time the entire Istrian society experienced a fundamental transformation. The nationalisation process from 1946 to 1948 strongly affected the wealthier classes. The social differences became smaller and everybody had an equal status in poverty. Nevertheless, at the very beginning the new system brought hope. The expropriation of factories and working means represented an opportunity for the working classes to improve their social standards. Similarly, the majority of the peasantry, freed from usurious loans, felt that working their own land represented an opportunity for an improvement of their material position, in particular after the agrarian reform. In this period the political "homo novus", up to the previous day simple illiterate peasants, attempted to establish a new political system. During this process they had to deal with insoluble problems that could only be alleviated by ingenious improvisations. At times their methods were successful, but unfortunately had no permanent effects. Nonetheless, despite multifarious problems conditions in Istria gradually improved.

In the first years of the post-war period, Istria suffered the loss of its Italian population that was exiled to Italy. In the autumn of 1947, however, it began receiving new inhabitants from all parts of Yugoslavia, who moved mostly to bigger Istrian towns. In these years major generational changes occurred. The governing political class consisted of young people who entirely accepted the ideas of the socialist revolution but also all dogmas of the Communist Party. All of them were political amateurs and the majority were only semi-literate. Politicians with a university degree were few and therefore anybody with secondary school education was called "an intellectual". They, of course, could not successfully confront the heap of accumulated social and economic problems. The majority of the Istrian population suffered from tragic conditions in the material, social and psychological senses. The reports of sessions of social sections of national and district councils bear witness to all aspects of the social tragedy of Istria in the post-war period.

Key words: Istria, post-war period, hygiene, social policy

IZVORI I LITERATURA

DAP, 1 – Državni arhiv Pazin (DAP), ONOI – Oblasni narodni odbor za Istru, SO – socijalni odjel, 1945., k. – kutija 541, fasc. – fascikl XI.

DAP, 2 – DAP, ONOI, SO, 1945., k. 553. Referat od 26. XI. 1945., br. 1332–1945.

DAP, 3 – DAP, ONOI, SO, 1946., k. 20, fasc. XII. Zapisnik sa konferencija pročelnika soc. odjela kot. i grad. NO, od 8. do 10. siječnja 1946. Dopis od 31. I. 1946, br. 384/46.

DAP, 4 – DAP, KNO Buje – Kotarski narodnooslobodilački odbor Buje, 1945., k. 1. Dopis od 27. I. 1946., br. 27.

DAP, 5 – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 3. referat D. Diminića na Oblasnoj narodnoj skupštini 9. XII. 1945.

DAP, 6 – DAP, ONOI, SO, 1945., k. 553. Referat iz veljače ili ožujka 1946.

DAP, 7 – DAP, ONOI, SO, 1946., k. 20, fasc. XII. Dopis od 22. VII. 1946., br. 3677/46. Izvještaj o radu u 1946. godini. Oblasni NO za Istru Odjel socijalne politike upućen Tajništvu ONO za Istru u Podlabinu.

DAP, 8 – DAP, ONOI, SO, 1946., k. 20, fasc. VII. Zapisnik od 25. I. 1946.

DAP, 9 – DAP, ONOI, SO, 1945., k. 553. Dopis od 27. II. 1946., br. 7965-III-1946.

DAP, 10 – DAP, KNO Buje, 1945., k. 1. Izvješća za studeni i prosinac 1945.

DAP, 11 – DAP, ONOI, 1945., k. 9. Izvješća Upravnog odjela, Pododsjek uniformirane milicije od 11. XII. 1945., br. 6274.

DAP, 12 – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 1. Zapisnik Izvršnog odbora ONOI od 5. II. 1946.

DAP, 13 – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 9. Izvještaj Upravnog odjela od 5. VIII. 1945.

DAP, 14 – DAP, NOK Pula – Narodni odbor kotara Pula, 1948., k. 1. Izvještaj Kotarskog suda u Puli od 24. XII. 1948., br. 650-23/48-1.

DAP, 15 – DAP, NOK Pula, 1948., k. 1. Zapisnik sjednice Narodnog odbora kotara Pula od 1. VII. 1948.

DAP, 16 – DAP, ONOI, ZO – Zdravstveni odjel, 1945., k. 20. Dopis od 30. VI. 1945., br. 10/45. Kotarski NOO Kras, Oblasnom NOO Zdravstvenom odjelu.

DAP, 17 – DAP, ONOI, ZO, 1945., k. 20. Dopis Oblasnog NOO za Istru – Zdravstveni odjel, Ministarstvu Zdravlja u Zagreb, od 24. VI. 1945., bb.

DAP, 18 – DAP, ONOI, ZO, 1945., k. 541. Dopis od 2. VIII. 1945., bb. Zdravstveni izvještaj.

DAP, 19 – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 10. Izvješće od 4. VI. 1945., br. 160.

DAP, 20 – DAP, ONOI, SZO – Socijalno-zdravstveni odjel, 1946., k. 544; kc. – košuljica 20, fasc. XI. Izvještaj Socijalno-zdravstvenog odjela za razdoblje od 23. XI. 1946. Verbale.

DAP, 21 – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 10. Izvješće od 22. VI. 1945, be. 354.

DAP, 22 – DAP, ONOI, ZO, 1945., k. 20. Dopis od 23. VI. 1945.

DAP, 23 – DAP, NOK Pula, 1950., k. 1. Zapisnik sa sjednice NOK-a Pula od 10. VII. 1950.

DAP, 24 – DAP, ONOI, ZO, 1945., k. 541, fasc. XI. Dopis od 11. VIII. 1945., br. 18/45.

DAP, 25 – DAP, ONOI, ZO, 1945., k. 541, fasc. XI. Dopis od 16. VIII. 1945., br. 425/45.

DAP, 26 – DAP, ONOI, ZO, 1945., k. 541. Dopis od 11. VIII. 1945., br. 979/45.

DAP, 27 – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 10. Izvještaj od 18. VI. 1945., br. 306.

DAP, 28 – DAP, ONOI, ZO, 1946.–1947., k. 577. Statistike.

DAP, 29 – DAP, ONOI, ZO, (1946.), k. 577.

DAP, 30 – DAP, ONOI, SZO, 1946., k. 567, f: Odsjek za zaštitu majki, Izvještaj od 5. XI. 1946., br. 6834/46.

DAP, 31 – DAP, ONOI, SZO, 1946., k. 567, fasc. abortusi

DAP, 32 – DAP, NOK Pula, 1952., k. 2. Zapisnik sa X. redovnog zasjedanja NOK Pula od 11. IV. 1952. Izvještaj Povjereništva za zdravstvo i socijalnu skrb.

DAP, 33 – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 10. Izvješće KNOO Labin od 19. VIII. 1945., br. 2994.

DAP, 34 – DAP, ONOI, ZO, 1945.–1947., k. 556.

DAP, 35 – DAP, ONOI, SZO, 1946., k. 566. Statistika oboljelih zaraznim bolestima po kotarima 1946.

DAP, 36 – DAP, ONOI, SZO, 1946., k. 544; kc. 2, fasc. XI. Izvještaj socijalno-zdravstvenog odjela za razdoblje od 1. I. do 30. VI. 1946.

DAP, 37 – DAP, ONOI, SZO, 1945., k. 541, fasc. XI. Okružnica od 11. VIII. 1945., br. 4798.

DAP, 38 – DAP, ONOI, SZO, 1946., k. 544; kc. 20, fasc. XI. Izvještaj Socijalno-zdravstvenog odjela od 19. XI. 1946.

DAP, 39 – DAP, NOK Pula, 1955., k. 5. Zapisnik sa XVIII. redovnog zasjedanja NOK Pula od 7. I. 1955.

SL, 1 – Službeni list FNRI, br. 13, 13. X. 1954., 637.

AP – L'arena di Pola. Pula.

Bartolić, A. (1978): O zdravstvenim prilikama i stanju zdravstvene službe u Istri nakon oslobođenja 1945. godine. Pazinski Memorijal, 8. Pazin, Čakavski sabor.

GI – Glas Istre. Pula.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2004-03-17

UDK 614:368.06(497.4-14)"1945/1954"

RAZVOJ ZDRAVSTVENE ORGANIZACIJE IN ZDRAVSTVENEGA ZAVAROVANJA V KOPRSKEM OKRAJU 1945–1954

Deborah ROGOZNICA
SI-6000 Koper, Valvasorjeva 43
e-mail: deborah.rogoznica@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Prispevek ima namen osvetliti razvoj zdravstvene organizacije in sistema zdravstvenega zavarovanja v okraju Koper v obdobju med letoma 1945–1954. Zaradi implikacij, povezanih z vprašanjem povojne razmejitve med Jugoslavijo in Italijo, je zdravstveni sistem na območju koprskega okraja v obravnavanem obdobju pridobil nekatere čisto specifične oblike. Te so predstavljale svojevrsten kompromis med starim italijanskim sistemom, ki je slonel na zasebnih zdravniških praksah in modelu bolniških skladov, in novi jugoslovanski družbeni organizaciji zdravstva.

Ključne besede: zdravstvena organizacija, zdravstveno zavarovanje, Zavod za socialno zavarovanje, zdravstvena infrastruktura, zdravstveno stanje prebivalstva

DEVELOPMENT OF PUBLIC HEALTH SERVICE AND HEALTH INSURANCE IN THE KOPER DISTRICT DURING 1945–1954

ABSTRACT

The objective of the present contribution is to throw light upon the development of public health service and the system of health insurance in the Koper district in the 1945–1954 period. Due to the implications closely linked with the issues of post-war demarcation between Yugoslavia and Italy, the health service practised in the Koper district acquired some very specific forms in the dealt with period, presenting a unique compromise between the old Italian system, which was based on private medical practises and on the model of health funds, and the new Yugoslav social health organisation.

Key words: health organisation, health insurance, Social security institute, health infrastructure, public health level

UVOD

V obdobju med letoma 1945–1954 je bil razvoj zdravstvene organizacije in sistema zdravstvenega zavarovanja v koprskem okraju posredno povezan in pogojen s širšim vprašanjem ozemeljske razmejitve med Jugoslavijo in Italijo. V tem smislu je bila tudi zdravstvena problematika, ki je zajemala eno od osnovnejših življenjskih vprašanj prebivalstva okraja, vpeta v mednarodne politične dogodke, ki so v tem obdobju zaznamovali območje Slovenskega primorja in širše Julijske krajine. Zaradi izgube tržaškega zdravstvenega potenciala, okoli katerega je tradicionalno gravitirala širša primorska in istrska regija, je vzpostavitev nove zdravstvene organizacije pomenila eno od zahtevnejših nalog nove oblasti, tako iz organizacijskega kot finančnega vidika. Pomanjkanje zdravstvenega kadra in primernih zdravstvenih ustanov je v tem kontekstu postalo najbolj pereče vprašanje povojnega obdobja. Zdravstvena organizacija koprskega okraja je v tem mednarodno nedorečenem obdobju predstavljala svojevrsten hibrid, ki je po eni strani uvažal principe jugoslovanske socialne zakonodaje, po drugi pa zaradi specifičnosti ozemlja in mednarodnih okoliščin ohranil nekatere elemente prejšnje italijanske in celo avstrijske ureditve. V tem smislu je tudi zdravstvena služba delovala na dveh oz. treh nivojih. Obsegala je splošno zdravstveno službo, zdravstveno službo socialnega zavarovanja ter privatne zdravniške prakse. Čisto posebno vlogo in organizacijo je imel na tem področju sistem socialnega in zdravstvenega zavarovanja, ki je za razliko od jugoslovanskega sistema, vsaj na formalni ravni, ohranil značilnosti poslovnih samouprav.¹

Glede na spreminjajoče se teritorialnoupravne okvire koprskega okraja ter posledične spremembe v organizaciji in izvajanju zdravstvenih služb ter storitev je mogoče razdeliti njihovo delovanje na tri poglavitna obdobja: začetki zdravstvene organizacije v koprskem okraju (1945–1947), zdravstvena organizacija v okviru Istrskega okrožja oz. jugoslovanske cone Svobodnega tržaškega ozemlja (1947–1952) ter zadnje obdobje neodvisnega delovanja do priključitve k FDRJ, v okviru koprskega okraja (1952–1954).

Uporabljeni viri slonijo v veliki meri na skoraj "filantropičnem" delu Bogomila Bitežnika, dolgoletnega direktorja koprskega Zavoda za socialno zavarovanje, ki je z vnemo in navdušenjem zbiral najrazličnejše podatke o razvoju zdravstva na Primorskem. Na podlagi zbranega

gradiva je Bitežnik leta 1981 izdal publikacijo, ki je v širšem časovnem okviru orisala razvoj zdravstvenega zavarovanja na Primorskem. Ta dokumentacija, ki se nahaja v Bitežnikovem osebnem fondu v Pokrajinskem arhivu v Kopru, je skupno z nekaterimi drugimi arhivskimi viri in uradnimi objavami služila kot podlaga pričujočemu prispevku.

Ob analizi organizacijskih in pravnih zasnov zdravstvenega sistema ne gre pozabiti na humanitarno vsebino zdravstvene službe in njenih prizadevanj v smislu neprekinjenega izboljševanja zdravstvenih razmer v okraju. Iz tega razloga se v prispevku poimensko citirajo, kjer je bilo to mogoče zdravniki ter drugo zdravstveno in nezdravstveno osebje, ki je s svojim konkretnim delovanjem vsebinsko zapolnilo neosebne okvire zdravstvenega sistema.

ZAČETKI ZDRAVSTVENE ORGANIZACIJE IN ZDRAVSTVENEGA ZAVAROVANJA V KOPRSKEM OKRAJU 1945–1957

Po podpisu Beograjskega sporazuma (9. 6. 1945), ki je prek Morganove linije razdelil Julijsko krajino na cono A pod Zavezniško vojaško upravo (ZVU) in cono B pod Vojaško upravo jugoslovanske armije (VUJA), je Slovensko primorje ostalo odrezano od svojih dveh tradicionalnih območnih zdravstvenih središč: Trsta in Gorice. Tu se je nahajala večina pomembnejših zdravstvenih institucij, kjer se je zdravilo prebivalstvo širše primorske in istrske regije, pa tudi sedeži bivših italijanskih socialno-zavarovalnih zavodov, ki so do tedaj izvajali socialno in zdravstveno zavarovanje v Slovenskem primorju.²

Organizacija zdravstvene službe je na območju Slovenskega primorja v povojnem obdobju najprej spadala pod poverjenišтво socialnega skrbstva pri Primorskem narodnoosvobodilnem odboru v Trstu. Konec junija 1945 je bilo zaradi nove razmejitve v Postojni ustanovljeno Poverjenišтво pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PPNOO) za Slovensko primorje in Trst, ki se je kasneje preselilo v Ajdovščino. V njegovem okviru je pričelo delovati poverjenišтво za zdravstvo, pri krajevnih, okrajnih in okrožnih ljudskih odborih (LO) pa so bili ustanovljeni odseki za zdravstvo, ki so jih vodili zdravstveni referenti. PPNOO je 20. 9. 1945 izdal prva navodila o začasnih organizacijah zdravstvene službe v Slovenskem primorju. V dokumentu so bile podrobno določene naloge okrajnih in krajevnih zdravstvenih re-

1 V FLRJ je bil zakonom z dne 26. 7. 1946 ukinjen samoupravni značaj socialnega zavarovanja. Od tedaj je zdravstveni sektor obvladovala država oz. Državni zavod za socialno zavarovanje kot ustanova splošnega Ministrstva za delo FLRJ. Zdravstvena služba je bila izločena iz pristojnosti socialnega zavarovanja ter vključena v splošno zdravstveno službo.

2 Bivše italijansko socialno zavarovanje je bilo ločeno po panogah: bolniško zavarovanje je izvajal Istituto per l'assistenza di Malattia ai lavoratori, nezgodno zavarovanje Istituto nazionale infortuni sul lavoro, starostno zavarovanje pa Istituto nazionale Previdenza sociale.

feratov, izdana so bila navodila glede dela in izplačila honorarjev zdravnikom in bolničarjem, objavljen je bil pravilnik o delu in nagradah babic in navodilo za delo lekarn (Bitežnik, 1981, 109).

Federalni zavod za socialno zavarovanje v Ljubljani je že meseca julija 1945 napotil svojega nameščenca Jožka Mara na območje Slovenskega primorja z namenom, da prične s pripravi za vzpostavitev novega sistema socialnega zavarovanja. Mar je kot zastopnik Zavoda za socialno zavarovanje pričel delovati v sklopu odseka za socialno skrbstvo PPNOO v Ajdovščini. Obiskal je vse poslovalnice bivših italijanskih socialno-zavarovalnih zavodov na območju cone B, njihovemu osebu pa naročil, naj do izdaje novih navodil posluje po obstoječih predpisih (PAK, 1).

Z Odredbo o izvajanju obveznega socialnega zavarovanja na področju PPNOO za Slovensko primorje (PPNOO, 1) z dne 6. avgusta 1945 je bilo za to območje uvedeno obvezno socialno zavarovanje z retroaktivno veljavnostjo od 1. maja 1945.³ Odredba, ki je vsebovala 30 členov je dejansko vzpostavljala principe jugoslovanske zakonodaje in uvajala enotni sistem socialnega zavarovanja za primer bolezni, onemoglosti, starosti in smrti, otroške doklade, doklade za brezposelnost ter pravne zaščite delavcev.⁴ Podobno kot v jugoslovanski inačici zakona o socialnem zavarovanju je bil določen skupni prispevek v višini 28% (od katerega je bilo 7% namenjenih prispevku zoper bolezni, tuberkulozo ter materinstvo) ter 12 plačilnih razredov, ki so služili za osnovo odmere prispevkov in podpor. V primeru bolezni so se zavarovancu in njegovim ožjim svojcem priznavale pravice do brezplačne zdravniške pomoči, zdravlil, kopeli, obvez in drugih pomožnih pripomočkov, hranarine v primeru delovne nesposobnosti ter zdravljenje v javnih bolnišnicah, klinikah in porodnišnicah. Pravice in podpore so bile zajamčene za obdobje 26 tednov, pa tudi dlje, če je bilo to potrebno. Z odredbo se je ustanavljal Pokrajinski zavod za socialno zavarovanje (PZSZ) s sedežem v Kopru, ki je prevzel pod svoje okrilje dotedanje zavarovance italijanskih zavodov za socialno zavarovanje s sedežem v Trstu, Gorici in Pulju. S pravilnikom z dne 12. 9. 1945 so bile ustanovljene posebne ekspoziture PZSZ v Ajdovščini za področje Okrajnega narodno osvobodilnega odbora (NOO) Ajdovščina, v Idriji za področje Okrajnega NOO Idrija in Cerkno, v Ilirski Bistrici za področje Okrajnega NOO Ilirska Bistrica in Hrpolje-Kozina, v Izoli in Kopru za

področje v obsegu dotedanjih pristojnosti ter poverjeništvu v Tolminu in Grgarju. Upravitelje ekspozitur je sporazumno s PPNOO v Ajdovščini imenoval koprski PZSZ, posle poverjeništev pa so opravljali tamkajšnji poročevalci za socialno skrbstvo pri okrajnih NOO (PPNOO, 2). Organizacijski samoupravi novega sistema socialnega zavarovanja so bile začetno postavljene bistvene omejitve. Odredba o obveznem socialnem zavarovanju je namreč opredeljevala PZSZ kot samoupravni organ, vendar istočasno pooblašala PPNOO, da do izvolitve le teh postavi začasno poslovno samoupravo v sestavi petih članov. Ti so bili imenovani 22. septembra 1945 s posebnim odlokom PPNOO, za prvega upravnika PZSZ v Kopru pa je bil postavljen Jožko Mar (PPNOO, 3).

Glede na poseben položaj Slovenskega primorja je PZSZ tvoril samostojno finančno celoto. Zavod je samostojno izvajal bolniško in invalidsko-pokojsko zavarovanje, izplačeval otroške doklade ter samostojno nosil tozadevni rizik. V okviru sistema socialnega zavarovanja je poslovala tudi posebna zdravstvena služba, ki je izvajala zdravniške storitve za svoje zavarovance. Ohranitev zdravstvene službe v okviru PZSZ je ustrezala takratni organizaciji zdravstva in konkretni potrebi ohranitve tesnih stikov s tržaškim zdravstvenim sistemom, ki je posloval po sistemu bolniških skladov in po stari zakonodaji. Z vidika takratne oblasti je tak sistem poslovanja odgovarjal vprašanju nadzora zdravniških praks in postopnega kadrovskega prestrukturiranja zasebnega zdravstvenega sektorja. Pravilnik o ustanovitvi PZSZ je namreč določal, da zdravniško službo do nadaljnjega v Kopru, Izoli in Piranu opravljajo pred vojno in med njo poslujoči zdravniki, v ostalih krajih pa okrajni zdravniki, ki so jih imenovali ljudski odbori (PPNOO, 2). V predvojnem obdobju je na področju od Kopra do Novigrada delovalo 16 zasebnih zdravnikov. Ambulante so se nahajale v Kopru, Izoli, Piranu, Šmarjah, Dekanih, Marezigah, Bujah, Umagu, Grožnjanu, Novigradu in Bertognigli (PAK, 18).

Koper je bil izbran za center PZSZ zaradi dobrih prometnih razmer, predvsem pa, ker se je v obmorskem pasu nahajal večji del industrijskih obratov celega Slovenskega primorja. PZSZ je 23. marca 1945 prejel s strani PPNOO dotacijo v višini 100.000 lir, ki je služila kot začetni kapital za nabavo tiskovin, papirja, pisarniških potrebščin in drugega. Septembra istega leta je VUJA prispevala PZSZ-ju posojilo v znesku 4.000.000 lir

3 Oblastni zavod za socialno zavarovanje na Reki, ki je začel v coni B prvi poslovati, je deloval do avgusta 1945 brez posebne odredbe. Meseca julija 1945 so bile na Reki in v Labinu konference s sindikalnim oblastnim odborom za Reko in Istro, kjer je bila sprejeta Odredba o obveznem socialnem zavarovanju. Odredbo je 17. avgusta 1945 z veljavnostjo od 1. maja 1945 dalje odobrila Vojna uprava JLA. Dne 6. avgusta je tudi PPNOO odobrilo Odredbo, ki je bila objavljena v Uradnem listu PPNOO 22. 9. 1945.

4 Oblastni zavod za socialno zavarovanje na Reki, ki je začel v coni B prvi poslovati, je deloval do avgusta 1945 brez posebne odredbe. Meseca julija 1945 so bile na Reki in v Labinu konference s sindikalnim oblastnim odborom za Reko in Istro, kjer je bila sprejeta Odredba o obveznem socialnem zavarovanju. Odredbo je 17. avgusta 1945 z veljavnostjo od 1. maja 1945 dalje odobrila Vojna uprava JLA. Dne 6. avgusta je tudi PPNOO odobrilo Odredbo, ki je bila objavljena v Uradnem listu PPNOO 22. 9. 1945.

za nabavo materiala in inventarja poslovalnic. Prve prijave delodajalcev so se pričele zbirati ob začetku oktobra, že novembra pa so se pričeli izplačevati prispevki (PAK, 3). Do takrat je PZSZ štel skupno okoli 50 uslužbencev, pod njegovo upravo pa so se nahajale vse stavbe, ki so bile last bivših italijanskih nosilcev socialnega zavarovanja. V Kopru sta administrativne posle vodila uslužbenca Dobrilla Bruno in Livio Rosso. Zdravstveno službo, ki je začela poslovati v stavbi bивše "Casse ammalati" (Bolniške blagajne), tri ure dnevno za potrebe okoli 1000 zavarovancev pa sta izvajala dr. Marssi Domenico in dip. bolničar Vergerio Livio. Največje število zavarovancev (okoli 2000) je odpadlo na izolsko ekspozituro PZSZ. Urad ekspoziture je vodila Vascotto Egida, zaposlena pa sta bila še dva uslužbenca. Zdravstvena služba je poslovala tri ure dnevno in jo je vodil dr. Bugada Guido s pomočjo enega bolničarja. Ambulanta izolske izpostave je bila dobro opremljena, ob njej se je v mestu nahajala tudi bolnišnica s petdesetimi posteljami. Piransko predstavništvo Zavoda za socialno zavarovanje je poslovalo v bivših prostorih bolniške blagajne, njegov administrativni urad pa je vodil Piazza Nino ter dva uslužbenca. Število piranskih zavarovancev je takrat dosegalo okoli 1500 članov. Zdravstveno ambulanto socialnega zavarovanja, ki je takrat poslovala le po dve uri dnevno, je vodil dr. Fonda Giorgio. (PAK, 4). Pod upravo PZSZ Koper sta prešla tudi bolnišnica za kostno tuberkulozo v Valdoltiri, ki jo je vodila dr. Deklevova, in sanatorij za pljučni tuberkulozo Ankaran, ki zaradi slabega stanja stavb takrat še ni mogel poslovati. Omenjeni zdravniki so bili nosilci privatnih praks, ki so pristali na to, da delajo tudi nekaj ur dnevno za potrebe ZSZ Koper. Ob začetku leta 1946 je bil dosežen sporazum glede njihovega honorarja, ki je predvideval dve vrsti pogodb: plačilo po mesečnih ordinacijskih urah ali plačilo po povprečnem številu zavarovancev. Ta sistem plačila je bil uveljavljen po 1. januarju 1946, medtem ko je bilo za prejšnje obdobje dogovorjeno izplačilo v višini 75% izračunanih prihodkov. Da bi se izognil pošiljanju bolnikov v Trst, je PZSZ leta 1946 sklenil posebno pogodbo s specialistom očesnih bolezni, dr. Vianellom (PAK, 5). Poleg pogodbenih zdravnikov je imelo socialno zavarovanje tudi svojega zaupnega zdravnika, ki je imel razne nazive, kot npr. glavni zdravnik, šef zdravnik, kontrolni zdravnik itd. (Bitežnik, 1981, 120). Leta 1946 je skupno število zavarovancev v koprskem okraju doseglo število 4048, od katerih je bilo 2728 moških in 1320 žensk (PAK, 6).

Za potrebe svojih zavarovancev je PZSZ moral oskrbovati z zdravili in drugim sanitetnim materialom ambulate in zdravnike, ki so poslovali v zasebnih ordinacijah. Po izčrpanju obstoječih zalog in tistih,

pridobljenih preko Federalnega zavoda za nabavo in razdeljevanje sanitetnega materiala v Ljubljani, je bil PZSZ prisiljen nekajkrat samostojno nabaviti tovrstno blago iz Trsta, tudi če zakonsko ni imel tega pooblastila. Nabava zdravil na območju Slovenskega primorja je na podlagi Odredbe PPNOO z dne 4. oktobra 1945 spadala v pristojnost zdravstvenega odseka PPNOO (PAK, 7). Nabava zdravil in sanitetnega materiala je bila urejena marca 1946 z ustanovitvijo sanitetnega skladišča v Pivki, ki je z zdravili zalagalo vse zdravstvene ustanove cone B Slovenskega primorja (PAK, 8).

Oktober 1945 je v sklopu odseka za zdravstvo pri OLO Koper pričela poslovati tudi splošna zdravstvena služba, ki je nudila brezplačno pomoč revežem in invalidom. Njeno poslovanje je bilo oteženo zaradi dejstva, da začetno ni imela okrajnega zdravnika in se je morala posluževati zdravnika socialne zdravstvene službe dr. Marssija. Meseca novembra 1945 je bil v Piranu imenovan za okrajnega zdravnika dr. Atilio Cusma. V mestu je pričela poslovati ambulanta, tedensko pa so bili uvedeni obiski v naselja Sečovelje, Padna, Krkavče, Malija in Korte ter vse drugo področje bivšega piranskega okraja. Konec meseca januarja 1946 je bil za koprsko območje imenovan za okrajnega zdravnika dr. Adolf Kinkela. Odprta je bila okrajna ambulanta v Kopru, ki je poslovala vsak dan razen nedelje, in pričeli so se tedenski obiski krajevnih ambulant Gradén, Sočerga, Truške, Šmarje in Rižana, ki so bile organizirane še pred prihodom zdravnika. Aprila je dr. Kinkelo zamenjala dr. Črmeleja, s prvim avgustom pa je bil za novega okrajnega zdravnika imenovan dr. Ferfoglia. Oba okrajna zdravnika sta prejela plačilo za svoje delo od PPNOO-ja. Ustanovljene so bile tri otroške posvetovalnice v Kopru, Izoli in Piranu. Posvetovalnici v Kopru in Izoli sta poslovali vsakih štirinajst dni. Vodila ju je dr. Mašerovalnica v Piranu je poslovala enkrat tedensko, vodil pa jo je dr. Baucher. V Kopru je pod vodstvom dr. Goldonija trikrat tedensko deloval protituberkulozni dispanzer (PAK, 19).

Pred vojno sta v Kopru in Piranu poslovali dve manjši bolnišnici, bivši hiralnici, z nekaj manj kot 40 posteljami. V Izoli je, kot že omenjeno, poslovala bolnišnica s 50, posteljami, v kateri se je pripravljalo odprtje kirurškega oddelka. Piranska bolnišnica se je začetno vzdrževala sama medtem ko sta koprška in izolska prejela finančno pomoč s strani PNOO-ja. Težave so se pojavljale tudi z nabavo zdravstvene opreme, saj je bila le-ta izredno pomanjkljiva. V okraju je takrat poslovalo šest lekarn (po dve v Kopru, Izoli in Piranu), ki so delovale v privatni lasti (PAK, 9).⁵

Zdravstveno stanje v okraju se je pojmovalo kot zadovoljivo, s 5,16% obolenih na tisoč prebivalcev med

5 V Kopru sta delovali lekarni Al gallo, last Gina De Faventa, in Alla Fenice, v lasti Maria Marcollina. V Izoli sta poslovali lekarni Vascotto in Cruscio, v Piranu pa lekarna Fonda, v lasti dr. Benedetta, in lekarna Italo Lion.

letoma 1946 in 1947 (PAK, 10). Med prebivalstvom so bila razširjena predvsem obolenja tuberkuloze, oslovskega kašlja in ošpic. Pojavljali so se tudi primeri tifusa, meningitisa in stekline. Med šolskimi otroci je bilo mnogo oslabilih in podhranjenih, zaradi česar so bile razdeljene večje količine konzerviranega mleka, ribjega olja, vigantola in kakava. V poletju 1946 je PZSZ v soglasju s PPNOO zaradi nagnjenosti k tuberkuloznim obolenjem plačal stroške 28-dnevne oskrbe za 190 oslabilih otrok svojcev zavarovancev zavoda, ki so bili predhodno zdravniško pregledani in nato poslani v gorsko kolonijo, da bi si utrdili zdravstveno stanje. Zdravnikom, babicam ter nekaterim ustanovam so od aprila 1946 začeli redno deliti milo (PAK, 19).

Po podatkih iz statističnega pregleda PNOO v Ajdovščini je koprsko področje 1. decembra 1946 štelo 50.968 prebivalcev. Na tem območju je takrat delovalo 12 ambulant, poslovalo 14 zdravnikov, 1 zobozdravnik, 2 lekarnarja, 15 medicinskih sester, 20 bolničarjev in 4 babice. Leta 1946 so v treh pomorskih mestih delovali še dr. Anastasia Golvin, dr. Riedel, dr. Martiveni in dr. Longo (Bitežnik, 1981, 114). Naslednje leto se je število zdravnikov, ki so poslovali v koprskem okraju, zmanjšalo na 8. Pomanjkanje zdravstvenega kadra, kot posledica izseljevanja italijanskega prebivalstva s tega območja, je splošno predstavljalo največji zdravstveni problem v povojnih letih.

V obdobju svojega delovanja je PPNOO spremenil in dopolnil Odredbo o socialnem zavarovanju z 22. 9. 1945 (PPNOO, 4). Sprejeti so bili tudi nekateri drugi odloki, s katerimi so se podrobneje določale obveznosti delodajalcev (PNOO, 5) ter precizneje definirale pravice zavarovancev ter njihovih svojcev (PPNOO, 6). Uvedeno je bilo obvezno zavarovanje poljedelskih delavcev (PPNOO, 7), posebno zavarovanje za zdravljenje družinskih članov, obolelih za boleznimi tuberkuloznega značaja (PPNOO, 8), pravica nameščencev in vajencev do mezde in plače v primeru bolezni in nezgode (PNOO, 9) in pravica do dopusta žena pred porodom in po njem za skupno obdobje 12 tednov (PPNOO, 10). Izdana so bila podrobna določila glede pobiranja prispevkov za socialno zavarovanje in dolžnosti delodajalcev v tem okviru. Delodajalci so morali poravnati prispevke v roku osmih dni po prejemu plačilnega naloga s strani PZSZ. Zadrževanje prispevka za socialno zavarovanje s strani delodajalca se je obravnavalo kod utaja in kaznivo dejanje "sabotaže ustanove ljudske oblasti". Za kršitelje je bila odrejena denarna kazen, ki so jo izrekli mestni ali okrajni NOO. Terjatve PZSZ so se iz pravnega vidika enačile z državnimi davki in so se lahko izterjevale po sodni ali administrativni poti

(PPNOO, 11). Kasnejši predpisi so podrobneje določali način prisilne izterjatve, ki je predvideval tudi prisilni odvzem premičnega premoženja delodajalca (IOLO, 1).

Ker je bil po določitih mirovne pogodbe med Jugoslavijo in Italijo predviden nastanek Svobodnega tržaškega ozemlja (STO), ki je obsegal tudi del hrvaške Istre, je 1. januarja 1947 prešla v sklop PZSZ Koper tudi umaška poslovalnica ZSZ, ki je do tedaj v okviru okraja Buje spadala pod reški zavod socialnega zavarovanja. Nekaj dni pred podpisom mirovne pogodbe z Italijo, 22. 1. 1947, je PPNOO sprejel zadnjo spremembo Odredbe o socialnem zavarovanju (PPNOO, 12). Nova odredba je opredeljevala PZSZ kot javno ustanovo, delujočo na načelih samouprave. Do izvolitve samoupravnih organov je pristojnost imenovanja začasne samouprave, sestavljene iz osmih članov, še vedno pripadala PPNOO-ju. Člani samouprave so bili imenovani z Odločbo o imenovanju petega člana začasne uprave (PPNOO, 13) in Odločbo o imenovanju nadaljnjih članov začasne uprave socialnega zavarovanja v mesecu januarju 1947 (PNOO, 14).⁶

Pri pregledu podatkov, ki se nanašajo na stroške bolniških dajatev ZSZ za območje koprskega okraja se lahko ugotovi, da je v obdobju 1946–1947 največ izdatkov odpadlo na bolniško hranarino in zdravlila. V letu 1947 so se znatno povišali stroški bolniškega zdravljenja. Prav problematika primerne bolniške zdravstvene oskrbe je v naslednjih letih ob pomanjkanju zdravstvenega kadra postala najbolj pereče vprašanje Istrskega okrožja (PAK, 11).

ZDRAVSTVENA ORGANIZACIJA V OKVIRU ISTRskega OKROŽNEGA ODBORA V CONI B STO (1947–1952)

Po priključitvi dela Slovenskega primorja k FLRJ (15. 9. 1947) in ustanovitvi Istrskega okrožja, ki je zajemalo ozemlje t. i. cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (STO), je bivši PZSZ v Kopru predal svoje posle novo ustanovljenemu Zavodu za socialno zavarovanje v Ajdovščini in sam prevzel funkcije Okrožnega zavoda za socialno zavarovanje (OZSZ) cone B STO s sedežem v Kopru, in sicer za okvire prejšnjih okrajev Koper in Buje. Imovina pokrajinskega zavoda je bila razdeljena med zavodoma v Ajdovščini in Kopru na osnovi števila zavarovancev, tako da je odpadlo na Ajdovščino 62,47%, na Koper pa 37,53% imetja (PAK, 12).

Dne 14. 9. 1947 je Istrski okrožni ljudski odbor (IOLO) izdal nov Odlok o obveznem socialnem zavarovanju, ki je določal koprski ZSZ za izvajalca vseh panog socialnega zavarovanja na področju Istrskega okrožja

6 Gorkič Josip je bil imenovan 8. 1. 1947 kot peti član začasne uprave PZSZ Koper. Jaksetič Emil, Fonda Libero in tretji član, ki ga je imenoval okrajni NOO Buje, pa so bili imenovani v smislu razširitve samouprave na osem članov, 29. 1. 1947. Začasna poslovna samouprava je imela do 31. marca 1947 tri redne seje.

(VUJA IOLO, 1). Z Odredbo IOLO z dne 10. avgusta 1948 je bila imenovana nova začasna uprava OZSZ, sestavljena iz desetih članov (VUJA IOLO, 2).⁷ Ustanovljen je bil tudi svet socialnega zavarovanja, ki je imel funkcijo posvetovalnega organa uprave. Sestavljali so ga predstavniki oddelka za delo, oddelka za zdravstvo, zavoda za socialno zavarovanje ter sindikatov (VUJA IOLO, 3). Odlok o obveznem socialnem zavarovanju je v vsebinskem smislu, glede pravic zavarovancev, uveljavljal značilnosti jugoslovanskega zakona iz leta 1946. Zavarovanci in njihovi ožji družinski člani so bili deležni brezplačne zdravniške pomoči in zdravil, zdravstvenih pripomočkov, bolniške hranarine v višini 2/3 denarne dajatve, brezplačnega bolniškega, sanatorijskega, zdraviliškega ali klimatskega zdravljenja, denarne podpore za vzdrževanje družine v višini od 50 do 80%, hranarine ali dnevne podpore v višini 1/5 hranarine, če niso vzdrževali družine. Omenjene pravice so se zavarovancu priznavale, v kolikor je bil v zadnjem letu pred obolenjem zavarovan vsaj 6 mesecev ali v zadnjih dveh letih vsaj 12 mesecev. Razen pravic do brezplačne zdravniške pomoči in zdravil so se vse druge pravice priznavale največ za leto dni za isto bolezen. V primeru poroda se je zavarovanki priznavala brezplačna zdravniška pomoč, štirinajstdnevna nega v bolnišnici, porodniška hranarina za čas šestih tednov pred in po porodu ter denarna podpora za hrano otroka za dobo treh mesecev po prenehanju porodniške hranarine. Podrobneje so se določale tudi pravice zavarovancev v okviru zobozdravstvenih storitev. Odlok je kot novost uvažal zdravniško strokovne komisije, ki so imele nalogo ugotavljanja sposobnosti za delo ponesrečenih ali onemoglih delavcev (VUJA IOLO, 1). Za morebitne spore na tem področju je bilo pristojno Sodišče socialnega zavarovanja, ki je za območje Istrskega okrožja poslovalo pri Okrajnem ljudskem sodišču v Kopru (VUJA IOLO, 4). Stopnja prispevka za socialno zavarovanje se je v tem obdobju celo znižala in je nihala med 27 in 30% prejemkov zavarovanca. Na zdravstveno zavarovanje pa je odpadlo okoli 8% celotne zavarovalne premije (VUJA IOLO, 5). Znatno povišanje prispevka je bilo uvedeno leta 1952, ko je njegova višina dosegla 36% (IOLO, 1).

V letu 1947 je skupno število zavarovancev na območju koprškega okraja doseglo 4883 članov, in sicer 2364 zavarovancev v Kopru, 1799 v Izoli ter 730 v Piranu. Do leta 1950 se je število zavarovancev skoraj podvojilo na 8593 članov, od katerih je bilo 5844 moških in 2749 žensk. Skupno število oseb, ki so bile kot zavarovanci ali svojci zavarovancev upravičene do socialne zdravstvene oskrbe, je v okraju obsegalo okoli 20000 oseb. Brezplačne zdravstvene oskrbe je bilo de-

ležno še približno 2000 oseb, ki so imele status invalidov in oskrbovancev socialnega skrbstva (PAK, 20).

V sklopu IOLO je bil ustanovljen oddelek za zdravstvo in socialno skrbstvo, ki ga je vodil dr. Robert Hlavaty. Z Odredbo o upravi bolnišnic na področju IOLO so bile decembra 1948 postavljene pod upravo oddelka za zdravstvo in socialno skrbstvo IOLO vse bolnišnice, domovi onemoglih in protituberkulozni dispanzerji na področju Istrskega okrožja (VUJA IOLO, 6). Že pred tem je bila s posebno odredbo ustanovljena Uprava sveta bolnišnic IOLO, ki je upravljala bolnišnice na področju Istrskega okrožja (VUJA IOLO, 7). V istem obdobju je bila izdana Odredba o strokah, v kateri so se podrobneje opredeljevala delavna področja zdravstva in stroke v okviru Istrskega okrožja. Odločba je vsebovala tudi določila o temeljnih plačah, sistemu napredovanja in nagrad (VUJA IOLO, 8).

Leta 1950 je v okraju delovalo 12 zdravnikov, od katerih so bili le trije specialisti. Za potrebe okraja so iz Ljubljane prihajali vsakih štirinajst dni razni zdravniški specialisti (PAK, 20). V Kopru so zdravniško službo opravljali: dr. Ferfaglia, okrajni poverjenik, glavni zdravnik bolnišnice v Kopru, dr. Hladnik, okrajni zdravnik in glavni zdravnik socialnega zavarovanja, dr. Pamjan, vojaški zdravnik, dr. De Pretisova, vodja protituberkuloznega dispanzerja, dr. Parutta, mestni zdravnik in zdravnik porodniškega oddelka koprške bolnišnice, dr. Šalamun, zdravnik specialist otroških bolezni, in dr. Vianello, upokojeni zdravnik specialist očesnih bolezni. V Izoli so delovali zdravnik mestnega odbora dr. Degrassi ter kirurga dr. Štrukelj in dr. Brvar. Okrajni zdravnik in zdravnik mestnega ljudskega odbora (MLO) je bil v Piranu dr. Cusma, dr. Fonda pa je bil zaposlen v piranski bolnišnici. Okrožje je razpolagalo s tremi rešilni avtomobili za prevoz bolnikov, in sicer z enim v Kopru, v Piranu in v Bujah. Za potrebe svojih zavarovancev so poslovale ambulate socialnega zavarovanja v Kopru, Izoli, Piranu, Portorožu, Sečoveljah. Ambulate mešanega tipa z ordinacijami enkrat ali dvakrat tedensko so poslovale tudi v Dekanijah, Marezigah, Šmarjah in Ospu. Privatnih ordinacij je bilo pet, in sicer: dve v Kopru (Ferfaglia in Parutta), ena v Izoli (De Grassi) ter dve v Piranu (Cusma in Fonda) (PAK, 20).

Od avgusta 1947 je najprej v Ankaranu in nato v Portorožu poslovala vojna bolnišnica. Njen zdravniški kader je sodeloval in nudil pomoč tako ambulantam kot bolnišnicam okraja. Leta 1951 je koprski zavod za socialno zavarovanje odprl lastno zobozdravstveno ambulanto, ki jo je vodil zobozdravnik Ivo Bajželj. Do takrat so namreč na tem področju delovale le privatne dentistične prakse, ki so pogodbeno delale tudi za OZSZ. V Kopru sta tako poslovala zobozdravnika Lukež

7 Člani te samouprave so bili: dr. Stanko Peterin, Herminij Medica, Danilo Herkov, Libero Fonda, Franca Marcarol, Pietro Bisiac, Raffaele Saule, Giordano Franzolin, Andjelka Belič in Rado Strgar.

in Klobučar, v Izoli Drufova, v Piranu pa Štoka, Sever in Okorn (PAK, 20). Septembra istega leta je IOLO izdal Odredbo o splošni zdravstveni in zobozdravstveni tarifi, s katero so se podrobno določale cene zdravstvenih storitev (IOLO, 2).

Na podlagi odlokov VUJE sta bili leta 1948 ustanovljeni za območje cone B tudi zdravniška (VUJA IOLO, 9) in lekarniška zbornica (VUJA IOLO, 10). Ti predpisi so bili sprejeti v glavnem zato, da bi se zadostilo mednarodnim normam, kajti v tem obdobju so vsi dotedanji nosilci privatnih praks postali bolniški zdravniki ali pogodbeni zdravniki socialnega zavarovanja. Lekarniška služba je prav tako prešla pod nadzorstvo oddelka za zdravstvo in socialno skrbstvo IOLO. Leta 1949 je VUJA ustanovila referat za lekarniško službo, ki ga je na predlog predsedstva vlade SRS prevzel mag. ph. Ljuben Mušič. Njegova naloga je bila organizacija lekarniške službe v coni B STO-ja in preskrba sredstev za nabavo zdravil in sanitetnega materiala. V ta namen je bilo istega leta ustanovljeno sanitetno skladišče v Izoli, ki je oskrbovalo vse lekarne, ambulate in bolnišnice cone B. Nabava zdravil in sanitetnega materiala je potekala v Ljubljani, deloma pa tudi v Trstu pri Istituto Farmacoterapico Trieste. Za prvo upravnico sanitetnega skladišča je bila imenovana dr. Nada Milič, nato mag. ph. Igor Kraut in kot zadnji Ivan Gašperlin (PAK, 13).

Najbolj pereče zdravstveno vprašanje tega obdobja je predstavljal problem bolniške oskrbe prebivalstva. Zaradi navezanosti na tržaško zdravstveno infrastrukturo in ker okrožje ni razpolagalo s primernimi zdravniškimi ustanovami je veliko število prebivalcev cone B iskalo zdravniško, predvsem specialistično pomoč, v Trstu. Zdravljenje zavarovancev in plačevanje zdravstvenih storitev med organi zdravstvenega zavarovanja v Trstu in Kopru je bilo uvedeno že leta 1938, in sicer med Okrajno bolniško blagajno v Trstu in med Teritorialno bolniško blagajno v Kopru. Marca 1946 je bila podobna pogodba sklenjena med na območju ZVU delujočo tržaško blagajno v Trstu in koprskim PZSZ. Pavšalno povračilo za zdravljenje je znašalo 40 lir dnevno (Bitežnik, 1981, 142). VUJA se je na prošnjo IOLO sporazumela z ZVU o pošiljanju bolnikov iz cone B na zdravljenje v Trst, maja ali junija 1948. Oddelek za socialno skrbstvo in zdravstvo je od 23. julija 1948 pošiljal bolnike na zdravljenje v Trst s posebno garancijsko listo, ki je istočasno pomenila jamstvo glede plačila zdravstvenih storitev. Tržaške bolnišnice so po sklenitvi tega sporazuma zahtevale od VUJE plačilo vseh zdravstvenih storitev, ki so jih od leta 1945 nudile bolnikom iz cone B STO. Komandant VUJE je 28. septembra 1950 sprejel stališče, da bo VUJA izplačala račune le za tiste bolnike, ki so bili poslani v Trst po 15. 9. 1947, to je potem, ko je stopila v veljavo mirovna pogodba med FNRJ in republiko Italijo, za bolnike ki so bili sprejeti v bolnišnice kot nujni primeri in za vse bolnike, ki so bili napoteni v Trst

z garancijskim listom po 23. 7. 1948 (PAK, 21). Za obdobje od leta 1947 do 1951 je VUJA izplačala na račun oseb iz cone B, ki so se zdravile v tržaških bolnišnicah, nekaj več kot 133 milijonov lir (PAK, 18). Ker so stroški zdravljenja v tržaških bolnišnicah mesečno dosegali več milijonov jugo lir in jih je bilo potrebno kriti v devizah, je VUJA zahtevala od oddelka za socialno in zdravstveno skrbstvo pri IOLO, da se izdatki zmanjšajo na minimum. Kljub težnji, da se večino bolnikov oskrbi v okrajnih bolnišnicah, to ni bilo mogoče zaradi pomanjkanja primerne zdravstvene infrastrukture. Ker okraj ni premogel pediatrične bolnišnice oz. oddelka, se je leta 1950 v tržaške bolnišnice zdravilo 189 otrok, za katere je strošek dnevne oskrbe posameznega otroka znašal 1400 lir (PAK, 22). Pošiljanje bolnikov v ljubljanske ali reške bolnišnice ni predstavljalo možne alternativne rešitve, in sicer zaradi pomanjkanja primernih prevoznih sredstev, pa tudi zaradi zamudnega postopka pri pridobivanju potrebnih prepuščnic za prevoz v Jugoslavijo. Reševanju tega problema se je zato pristopilo po dveh vzporednih tirnicah; po eni strani z znatno povečanimi investicijami v zdravstveno infrastrukturo, po drugi strani pa z reorganizacijo zdravstvene organizacije v smislu njenega smotrnejšega delovanja. Leta 1947 je bilo za investicijska dela uporabljenih v bolnišnicah le nekaj več kot 200000 jugo lir. V večjem obsegu se je pristopilo investicijam od leta 1949, ko se je pričelo z adaptacijo nekaterih stavb v Kopru, Izoli in Piranu, v katerih so bili nameščeni bolniški oddelki. Adaptacijska dela so potekala postopno in so leta 1950 skupno z investicijami za ankaranski sanatorij znašala preko 7 milijonov din, leta 1951 pa že preko 20 milijonov din. Skupno so interni in porodniški oddelki bolnišnic, ki so nastali po letu 1946 v Kopru, Piranu in Bujah ter z v letu 1949 odprtim izolskim kirurškim oddelkom, razpolagali s 390 posteljami. V Kopru je bil leta 1951 odprt otroški oddelek s tridesetimi posteljami, v Ankaranu pa sanatorij s kapaciteto stotih postelj (PAK, 23). Pričelo se je tudi razmišljati o reorganizaciji bolnišnic, tako da bi v Kopru poslovala interni in otroški oddelek, v Izoli kirurški oddelek, v Piranu pa infekcijski oddelek s priključenim delom za onemogle. Vprašanje organizacije centralnega porodniškega oddelka je še vedno ostajalo nerešeno (PAK, 24).

V naštetih bolnišnicah je delovalo deset zdravnikov in šest specialistov, ki so občasno prihajali iz Ljubljane. Zaradi pomanjkanja nižjega zdravstvenega kadra je bila ob začetku leta 1950 odprta enoletna bolničarska šola v Izoli, ki je v dveh letih delovanja izšolala 31 bolničark in dva bolničarja (PAK, 22).

Tudi OZSZ je bil aktiven glede investicij v zdravstvene objekte. Leta 1951 je Zavod ustanovil poseben gradbeni odsek, ki je pripravljal gradbene programe in sodeloval s posebno službo pri delih za posamezne zdravstvene zavode. Od leta 1950 do leta 1956 je bilo iz tega sklada porabljenih 326.558.776 din (Bitežnik,

1981, 185). OZSZ je prispeval sredstva za adaptacijo ankaranskega sanatorija, okrevališča v Savudriji, dograditve pediatričnega oddelka v koprski bolnišnici, popravilo več okrajnih ambulant, pa tudi povečanje posteljnih kapacitet v koprski in piranski bolnišnici (PAK, 14).

Reorganizacijo zdravstva v okviru IOLO je diktirala potreba po zmanjševanju tekočih stroškov in smotrnejšemu delovanju zdravstvenih služb. Pristojnosti med zdravstveno službo splošnega zdravstva ter zdravstveno službo socialnega zavarovanja v tem obdobju niso bile jasno razmejene, zaradi česar je prihajalo do nesmotrne porabe sredstev. Tako so se na primer neposredno iz proračuna OLO izplačevali razni stroški, kot avtomobilski prevoz zdravnikov in bolnikov, in se je v celoti financiralo delovanje pediatričnega oddelka koprške bolnišnice, čeprav so se tam zdravili skoraj izključno otroci zavarovancev. Po drugi strani pa je ZSZ leta 1950 za bolniško oskrbo zavarovancev porabil le 4% od skupno zbranih prispevkov (PAK, 25).

Julija 1950 je bila zdravstvena služba zavarovancev delno prenesena od uprave ZSZ na okrajne svete za zdravstvo in socialno skrbstvo, ki so bili ustanovljeni pri IOLO. S tem ukrepom je zdravstveni kader prehajal v pristojnost okrajnih ljudskih odborov. Zavod za socialno zavarovanje pa je od tedaj naprej pridobil vlogo plačnika bolniških dajatev. Uprava OZSZ je pričela izplačevati letni pavšalni znesek za zdravljenje zavarovancev v bolnicah in ambulantah okraja. Ker so bili realni stroški zdravljenja višji od vplačanih pavšalnih zneskov OZSZ, je razliko kril Svet za zdravstvo za okraja Koper in Buje. Točen pregled, koliko zavarovancev, privatnikov, invalidov in oskrbovancev socialnega skrbstva se je zdravilo v bolnišnicah in ambulantah, je bil izdelan naknadno. Okrajni svet za zdravstvo je kril tudi izdatke za zdravnike specialiste, ki so iz Ljubljane in Reke prihajali vsako soboto v koprsko, izolsko in piransko bolnišnico (PAK, 22).⁸

Februarja 1952 je bila izvršena prva upravna reorganizacija zdravstvenih ustanov v okraju z ustanovitvijo centralne uprave bolnišnic, higienske postaje ter protituberkulozne sekcije (PAK, 26). Sledeč spremembam jugoslovanskega zakona iz leta 1950 je IOLO 31. julija 1951 izdal novi Odlok o socialnem zavarovanju delavcev in uslužbencev ter njihovih družin (IOLO, 3). Odlok je sestavljalo šest poglavij in kar 100 členov. Nosilec enotnega socialnega zavarovanja in zbiratelja finančnih sredstev delodajalcev v okrožju je bil OZSZ v Kopru, pod nadzorstvom Sveta za socialno skrbstvo in zdravstvo IOLO. Zavarovancem so bile priznane že ustaljene pravice do brezplačne zdravstvene oskrbe, oskrbnine zaradičasne nezmožnosti za delo, oskrbnine ob po-

rodniškem dopustu, oskrbe za otroke, rente zaradi nesreče pri delu, invalidske, starostne in družinske pokojnine ter pogrebne. Zdravniška oskrba ob bolezni ali dopustu zaradi zdravljenja ali okrevanja (bolniški dopust) je obsegala zdravniško pomoč, zdravljenje v ustanovah ali bolnikovem stanovanju, zdravila in druga zdravilna sredstva, pripomočke za zdravljenje in sanitetni material, zdravljenje v bolnišnicah in naravnih zdraviliščih, okrevanje po bolezni, porodno pomoč, zdravljenje zob in zobotehnično pomoč, proteze, ortopedske in druge pripomočke. Zavarovanec je bil deležen omenjenih pravic v kolikor je njegovo delavno razmerje trajalo nepretrgoma šest mesecev ali s presledki 18 mesecev v zadnjih dveh letih. Bolniška oskrbnina se je praviloma izplačevala do enega leta, a se je lahko podaljšala, v kolikor se je pojmovalo, da bo zavarovanec spet zmožen za delo. Oskrbnina za rodni dopust je obsegala 90 dni. Pravica zavarovancev se je uveljavljala po službeni poti ali v posebnem upravnem postopku.

Zdravstveno stanje prebivalstva je bilo ocenjeno kot zadovoljivo, čeprav je gibanje obolenj leta 1951 doseglo s 6,32% (na tisoč prebivalcev) najvišjo stopnjo v celotnem povojnem obdobju, a se je leta 1953 že prepolovilo na 3,90% (PAK, 10). Najbolj razširjene so bile pljučne bolezni, katerih glavni povzročitelji so bili splošna telesna neodpornost prebivalstva, hitre meteorološke spremembe in alkoholizem. K zdravljenju tuberkuloznih obolenj v okrožju se je pristopilo sistematično s sprejetjem Odredbe o obvezni prijavi tuberkuloze (IOLO, 4) in Odredbe o brezplačnem zdravljenju tuberkuloze (IOLO, 5). Na njuni podlagi je bila organizirana mreža protituberkuloznih dispanzerjev v Istrskem okrožju (IOLO, 6). Protituberkulozni dispanzerji so bili organizirani v Kopru in Piranu, vso evidenco in kontrolo tuberkuloze pa je vodil sanatorij v Ankaranu, kjer se je nahajal centralni protituberkulozni dispanzer. Od leta 1945 do leta 1951 je bilo izvršeno skupno 22141 rentgenskih pregledov in 6161 pnevmotoraksov. Leta 1952 je bila ustanovljena okrajna organizacija Rdečega križa Jugoslovanske cone STO, ki je imela nalogo izboljšati stanje ljudskega zdravja in sodelovati v borbi protiepidemičnih bolezni (IOLO, 7). Izboljšanje prehrane prebivalstva, splošne preskrbe, zlasti s pitno vodo (leta 1949 je bila nabavljena nova klorizacijska aparatura za rižanski vodovod), izboljšanje in predelava kanalizacijske mreže v obalnih mestih, zdravstvena prosvetna propaganda (delo raznih zdravstvenih ekip, teden zdravstva, teden Rdečega križa, teden matere in otroka itd.) ter izdatne investicije v bolniško infrastrukturo so pripomogli k izboljšanju zdravstvenega stanja prebivalstva ter kakovosti zdravstvenih storitev (PAK, 18).

8 Iz Ljubljane so vsakih 15 dni prihajali dr. Hribar, dr. Novakova in dr. Vilfan.

Leta 1947 so bolnice in porodnišnice Istrskega okrožja skupno sprejele 2056 oseb, do 30. oktobra 1951 pa že 4880. Izolski kirurški oddelek je število operacij od 365 v letu 1947 povečal na 699 v letu 1951 (PAK, 23). Skupno je bilo v letu 1951 sprejetih in ambulantno pregledanih v koprskem okraju čez 20000 oseb in izvedenih 205 malih operativnih posegov (PAK, 15).

Sistematično se je pristopilo tudi k preventivnemu zdravljenju. V letu 1950 je poleg drugih pregledov odraslih in otrok bilo posebej pregledano 4000 delavcev in nameščencev. Pregled je izvršila posebna flurografska ekipa protituberkulozne sekcije Rdečega križa LRS. Posebna ekipa specialistov za očne bolezni je pregledala nad 6000 otrok šolske dobe. Ta ekipa je ugotovila 52 primerov trahome in se je zato organizirala trahomska kolonija v Ankaranu. Zdravstvena ekipa je v juniju 1951 obiskala vse krajevne ambulante okraja Koper ter izvršila nad 1350 pregledov otrok in odraslih. V obdobju od 1945 do 1951 je bilo samo v koprskem okraju izvršenih 12500 brezplačnih pregledov otrok (PAK, 18).

ZDRAVSTVENA ORGANIZACIJA V OKVIRU OKRAJA KOPER (1952–1954)

Dne 30. junija 1952 je bil ukinjen IOLO, civilno upravo pa sta v coni B STO pod nadzorstvom VUJE, začela izvajati Okrajna ljudska odbora (OLO) Koper in Buje (VU JLA, 1). Z istim dnem je bil ukinjen Okrožni zavod za socialno zavarovanje s sedežem v Kopru in sta bila ustanovljena ločena okrajna zavoda v Kopru in v Bujah. Imetje okrožnega zavoda je bilo razdeljeno na osnovi števila zavarovancev, tako da je na koprski zavod odpadlo 71,28%, na Buje pa 28,72% premoženja (PAK, 17). Število zavarovancev je na območju koprskega okraja v letu 1952 zaradi naraščajočega izseljevanja prebivalstva upadlo in je znašalo 6660 upravičencev, 4596 moških in 2064 žensk (PAK, 16). Prispevek za socialno zavarovanje se je v tem obdobju, kot posledica reorganizacije celotnega zdravstvenega sistema okraja, zvišal na 40% dohodka posameznega zavarovanca (VU JLA, 2). V septembru 1952 je VUJA razširila na področju Jugoslovanske cone STO Uredbo vlade FLRJ o ustanovitvi zavodov za socialno zavarovanje in začasnem gospodarjenju s sredstvi socialnega zavarovanja (VU JLA, 3). Uredba je določala takojšnjo organizacijo sindikalnih volitev, ki bi omogočile sestavo novih skupščin koprskega in bujskega zavoda za socialno zavarovanje. Volitve so bile izvedene novembra 1952 na območju celotne SR Slovenije vključno s področjem koprskega

okraja. V Kopru je bila izvoljena skupščina, ki jo je sestavljalo 27 članov, 19 slovenske in 8 italijanske narodnosti (Bitežnik, 1981, 100).⁹ Pri tem gre opozoriti, da je bil koprski ZSZ že od leta 1945 organiziran na osnovi ideje o samoupravnem vodenju, integracija z jugoslovanskim in slovenskim sistemom socialnega zavarovanja pa je bila izvedena prav v trenutku, ko se je socialno zavarovanje v Jugoslaviji organiziralo po načelih samouprave.

Ker je Odlok IOLO o socialnem zavarovanju z leta 1951 vseboval nekatera odstopanja od jugoslovanskega zakona, je 20. aprila 1953 komandant VU JLA Jugoslovanske cone STO izdal odredbo, na podlagi katere se je veljavnost jugoslovanskega Zakona o socialnem zava-

Sl. 1: R. Hlavaty: Bogomil Bitežnik. Razstava zdravstvene in socialne dejavnosti v Slovenskem primorju, l. 1955 (PAK, f. 46, šk. 2).

Foto 1: R. Hlavaty: Bogomil Bitežnik. Mostra sullo sviluppo delle attività sanitarie e sociali nel Litorale sloveno, anno 1955 (PAK, f. 46, b. 2).

⁹ Izvoljeni so bili: Luigia Apollonio, Stanko Babič, Ida Bartolini, Domenico Benedetti, Vladimir Benko, Giuseppe Bevilaqua, Renato Božič, Stojan Cink, Ivan Čač, Vlado Dujmovič, Pavel Goljuf, Aleksander Herkov, Danilo Herkov, Polde Hladnik, Slavko Kobotec, Erminij Kolarič, Milan Kovač, Izidor Loredan, Peter Martinc, Carmela Moratto, Santino Parentin, Antonio Pitacco, Anica Špacapan, Fani Štraus, Mario Vascotto, Srečko Vičič in Klavdij Vuk.

rovanju delavcev in uslužbencev in njihovih družin razširila na Jugoslovansko cono STO (VU JLA, 4). Organizacija zdravstva je v koprskem okraju od julija 1952 spadala pod nadzor Oddelka za ljudsko zdravstvo in socialo pri OLO. Posebno vlogo je v nekoliko širšem družbenem okviru imel Svet za zdravje, socialno skrbstvo in delo pri tajništvu OLO. Svet je bil sestavljen iz šestih članov, ki so bili predstavniki zdravstvenih in družbenopolitičnih organizacij. Sestajal se je enkrat mesečno in obravnaval probleme zdravstva in socialne skrbi v okraju ter sprejemal smernice in stališča glede organizacije in konkretnega delovanja. Njegovo delo v tej smeri je bilo decentralizirano preko petih odborov: odbor za zdravje, odbor za delo, odbor za socialno pomoč, odbor za zaščito mater in otroka ter odraščajoče mladine in odbor za posredovanje dela (PAK, 27). Med leti 1952–54 izvedena reorganizacija zdravstva je bila v največji meri plod njegovih odločitev in prizadevanj, ki so po eni strani težile k vzpostavljanju integracijskih oblik z jugoslovanskim sistemom, po drugi pa zagotavljale smotrnejšo delovanje zdravstva v tem tranzicijskem obdobju. Na podlagi Odločbe o ustanovitvi Okrajnega zdravstvenega doma (OZD) Koper z dne 28. marca 1953 so na območju koprskega okraja pričeli delovati trije okrajni zdravstveni domovi, ki so zajemali vse ambulate – splošne, specialistične, zobne, dispanzerje,

posvetovalnice in higienske postaje (OLO, 1). Odločba o ustanovitvi ustanove "Centralna uprava bolnišnic (CUP) v Kopru" je postavljala pod enotno upravo premoženje sanatorija za tuberkulozo v Ankaranu, bolnišnice v Kopru, Izoli in Piranu z vsem obstoječim inventarjem, nepremičninami in premičninami (OLO, 2). Tako OZD kot CUP sta bile zakonsko opredeljeni kot predračunski ustanovi OLOK s samostojnim financiranjem (VU JLA, 5). Obe ustanovi je vodil upravnik, kot kolektiven organ uprave pa je bil postavljen upravni odbor, ki so ga ob upravniku sestavljali še predstavniki Sveta za ljudsko zdravstvo in socialno politiko pri OLO Koper, predstavnik ZSZ, predstavniki kolektivov, predstavnik sindikatov in nekaterih drugih družbenopolitičnih organizacij.¹⁰ S kasnejšo razširitvijo v Jugoslaviji veljavnih predpisov so bili postavljeni zakonski okviri poslovanja dveh omenjenih zdravstvenih ustanov (VU JLA, 6; 7; 8; 9).

Za uvoz in nabavo zdravil ter lekarniških predmetov je bilo ustanovljeno trgovsko podjetje Centralne lekarne s sedežem v Izoli, za njihovo distribucijo pa podjetje Okrajna lekarna, ki je imelo prav tako sedež v Izoli (OLO, 3). Nabava in izdelovanje zdravil, kakor tudi njihovo predpisovanje, izdajanje in zaračunavanje so se izvajali na podlagi jugoslovanske zakonodaje (VU JLA, 10; 11; 12).

Sl. 2: Bolnišnica Izola, oddelek za kirurgijo, l. 1954
(Fototeka: Fotografije zdravstvenih ustanov, PAK, f. 344, šk. 11).
Foto 2: Ospedale di Isola, reparto chirurgico, anno 1954
(Fototeca: Foto di istituzioni sanitarie, PAK, fo. 344, b. 11).

10 Upravni odbor Okrajnega zdravstvenega doma je sestavljalo 8 članov, upravni odbor Centralne uprave Bolnišnic v Kopru pa skupno 7 članov.

Avgusta 1953 je bila ustanovljena istrska podružnica Slovenskega zdravniškega društva, ki je kot glavne cilje svojega delovanja zastavila izboljšanje zdravstvene službe v okraju, strokovno izpopolnjevanje zdravnikov ter sodelovanje v akciji za gradnjo nove bolnišnice v Izoli (PAK, 17). Istočasno se je v Jugoslovanski coni STO razširjala veljavnost poglavitnih zakonov na področju zdravstva, kot sta bila npr. Splošni zakon o preprečevanju nalezljivih bolezni (VU JLA, 13) in Splošno navodilo Vlade FLRJ o organizaciji zaščite za podvig ljudskega zdravja (VU JLA, 14).

Na podlagi nove zakonodaje je bila izvedena postopna integracija okraja z jugoslovanskim sistemom, zdravstvo pa je pridobilo novo zasnovo. Iz dokumentacije k družbenemu planu gospodarskega razvoja okraja Koper za razdobje od 1957 do 1961, ki podatkovno posega do leta 1954, lahko pridobimo kvantitativno (pa tudi kvalitativno) sliko tega novega razvoja obsega (PAK, 28).

V letu 1954 je na področju koprškega okraja skupno že poslovalo 67 zdravstvenih ustanov; 1 splošna bolnišnica, 1 porodnišnica, 1 bolnišnica za zdravljenje tuberkuloze, 11 dnevnih ambulant, 10 tedenskih ambulant, 5 zobnih ambulant, 1 ambulanta za šolsko mladino, 6 posvetovalnic za žene, 13 posvetovalnic za otroke, 2 patronažni službi, 4 specialistične ambulate, 5 proti tuberkuloznih dispanzerjev, 3 kožno-venerični dispanzerji in 3 športne ambulate. Zdravstveno in lekarniško osebje je štel več kot 200 zaposlenih, od katerih 25 zdravnikov, 9 dentistov, 16 medicinskih sester, 5 sanitarnih tehnikov, 5 zobnih tehnikov, 19 bolničark, 18 babic, 8 zobnih asistentk ter 9 drugih kadrov. V lekarnah je bilo zaposlenih 8 farmacevtov, 9 farmacevtskih pomočnikov in 7 laborantov. Skupno število razpoložljivih bolniških postelj v okraju je doseglo kapaciteto okoli 220. Izkoriščenost bolniških kapacitet je v Kopru znašala 81%, v Izoli 77%, v ankaranski bolnišnici pa 88%. Število oskrbovanih bolnikov v Splošni bolnišnici Koper je leta 1954 doseglo 4774. Število oskrbnih dni je za koprsko bolnišnico znašalo 79.359, za ankaransko 30.479 (PAK, 28, 23–26). Zdravstveni pregledi v splošnih ambulantah in bolnišnicah so v tem letu presegli število 150.000. Opravljenih zobnih storitev je bilo 30.400, operacij v bolnišnicah 2491, rentgenskih pregledov 1594 in bolniških porodov 1825 (PAK, 28, 23–26).

Investicije v zdravstvo so skupno dosegale 65.215.000 din, od katerih je na proračunska sredstva odpadlo 40.996.000 din, na sredstva socialnega zava-

rovanja pa 24.219.000 din. V naslednjih letih se je planiralo nove večmilijonske investicije za obnovo in razširitev koprške bolniške infrastrukture. Izdatki za zdravstveno zaščito so v letu 1954 skupno že znašali 81.827.000 dinarjev, od katerih je bilo 3.828.000 din porabljenih za proračunske zavode, 15.073.000 din za preventivne dotacije in 6.292.6000 din za brezplačno zdravljenje. Dohodki zdravstvenih zavodov so naglo naraščali s pričo hitrega razvoja zdravstvenih ustanov v okraju in so leta 1954 dosegli 285.657.000 din (bolnišnice 124.258.000 din, zdravstveni domovi 58.636.000 din, lekarne 63.000.000 din, reševalne postaje 8.935.000 din ter proračunske ustanove 358.000 din). Največji del sredstev, porabljenih za zdravljenje prebivalstva (153.234.000 din) je krilo socialno zavarovanje. Ostalo je odpadlo na ljudske odbore (38.247.000), privatnike (23.369.000), preventivo OBLO (15.073.000) in ostale vire (28.734.000) (PAK, 28, 28–30). Skupna vsota izdatkov, ki jih je ZSZ v letu 1954 porabil za potrebe zdravstvenega zavarovanja je dosegla 339.300.000 din, kar je predstavljalo 36,33% njegovih takratnih celotnih izdatkov (PAK, 28, 37–40).

S podpisom Londonskega memoranduma in dokončne priključitve koprškega okraja k FLRJ (26. 10. 1954) je koprski ZSZ prevzel tudi zavarovance zaselkov, ki so do tedaj spadali pod cono A (Hrvatini, Božiči, Škofije itd.). Število aktivnih zavarovancev je tako v letu 1954 v koprskem okraju doseglo 23.112, skupno število oseb, ki so v okraju uživale zdravstveno oskrbo pa 52.862. Zaradi naglega naraščanja potrebe po zdravstveni oskrbi prebivalstva okraja se je v tem obdobju začela v javnosti izpostavljati ideja o graditvi nove bolnišnice v Izoli.

ZAKLJUČKI

Izhajajoč iz skromne obstoječe infrastrukture in ljudskega potenciala je bil v koprskem okraju v nekaj krajšem času kot deset let artikuliran nov zdravstveni sistem, ki je slonel na prenovljenem sistemu zdravstvenega zavarovanja in novi organizaciji zdravstvenih služb. Iz systemskega vidika je nova struktura zdravstva izhajala iz drugačnih ideoloških predpostavk in posledično uvajala nove organizacijske modele, ki so pomenile integracijo z jugoslovanskim sistemom družbenega zdravstva. Iz vsebinskega vidika pa je prebivalstvu zagotavljala bolj odprt dostop do zdravstvenih storitev, modernizacijo zdravstvene infrastrukture in predvsem višji nivo splošne zdravstvene zaščite.

LO SVILUPPO DEL SISTEMA MEDICO-SANITARIO NEL DISTRETTO DI CAPODISTRIA 1945-1954

Deborah ROGOZNICA

SI-6000 Koper, Via Valvasor 43

e-mail: deborah.rogoznica@guest.arnes.si

RIASSUNTO

Il sistema medico-sanitario istituito nel distretto di Capodistria tra il 1945 e 1954 rappresentò un compromesso tra il precedente sistema semiprivatistico italiano e il nuovo modello di sanità a gestione statale introdotto in Jugoslavia nel secondo dopoguerra. Questo specifico modello organizzativo, rispondeva all'esigenza di mantenere stretti rapporti con il sistema medico di Trieste, che tradizionalmente rappresentava lo sbocco sanitario della più vasta regione istriana, ma che in seguito alle vicende politiche legate al problema della definizione dei nuovi confini tra Italia e Jugoslavia, era diventato difficilmente accessibile alla popolazione della zona B.

I problemi più gravi che afflissero il settore della sanità nel Capodistriano del secondo dopoguerra riguardarono la mancanza di personale medico sanitario abilitato e di infrastrutture ospedaliere adeguate. Negli anni seguenti furono perciò attuati una politica di sviluppo sanitario, basata su una capillare copertura medica del territorio, e massicci investimenti nel settore delle infrastrutture.

Con l'emanazione dell'ordinanza sull'assicurazione sociale del 6 agosto 1945 furono introdotti nel territorio del Litorale sloveno i principi della nuova legislazione jugoslava, poggianti su un sistema unitario di assicurazione medica, previdenziale e pensionistico-assistenziale. In base alla stessa ordinanza fu fondato a Capodistria l'Istituto Regionale per le Assicurazioni Sociali che rappresentava la principale istituzione assistenziale per tutto il territorio del Litorale sloveno. L'Istituto formava un'unità finanziaria autonoma ed era il portatore di tutti e tre i settori assistenziali che comprendevano l'assicurazione sanitaria, quella previdenziale e delle pensioni. L'organizzazione delle prestazioni medico sanitarie veniva organizzata a tre livelli e comprendeva le pratiche mediche private, i medici mutuati all'Istituto di assicurazione, nonché l'organizzazione medica distrettuale facente capo alla sezione sanitaria del Comitato popolare distrettuale.

Nel settembre del 1947 fu fondato un nuovo Istituto Circondariale per le Assicurazioni Sociali per il territorio della zona B del Territorio libero di Trieste, ossia del cosiddetto Circondario dell'Istria. Il numero di mutuati nelle due circoscrizioni distrettuali di Capodistria e Buie raggiungeva in questo periodo quasi 5000 persone. Nel periodo successivo l'organizzazione del sistema sanitario fu demandata gradualmente alla sezione sociale del Comitato popolare circondariale dell'Istria che gestiva l'operato degli ospedali, delle case di ricovero e degli ambulatori, mentre l'Istituto per le Assicurazioni Sociali assumeva un ruolo più spiccatamente previdenziale.

L'Istituto Circondariale per le Assicurazioni Sociali smise d'operare con lo scioglimento del Circondario dell'Istria nel giugno del 1952. Al suo posto furono fondati due nuovi enti distrettuali distinti per Capodistria e Buie. La gestione dell'apparato medico fu affidata in questo periodo al Consiglio per la sanità e l'assistenza sociale istituito presso il Comitato popolare distrettuale di Capodistria. La sua politica era indirizzata verso una razionalizzazione organizzativa dell'apparato medico ed una massiccia politica d'investimenti nel settore delle infrastrutture sanitarie.

Nell'arco di un decennio fu articolato un sistema d'assistenza sanitaria del tutto nuovo, le cui forme organizzative si richiamavano al sistema di sanità statalizzata introdotto in Jugoslavia. Nonostante le chiare prerogative ideologiche, il nuovo modello sanitario garantì alla popolazione un sistema più aperto d'accesso ai servizi medici, attuò la modernizzazione delle infrastrutture sanitarie e garantì un maggiore livello di assistenza sanitaria pubblica.

Parole chiave: sistema medico-sanitario, assicurazione sanitaria, Istituto per le Assicurazioni Sociali, infrastruttura sanitaria, livello di salute pubblica

LITERATURA IN VIRI

Bitežnik, B. (1981): Razvoj zdravstvenega zavarovanja na Primorskem. Koper, Založba Lipa.

IOLO, 1 – Odredba o spremembi odredbe o dolžnosti delodajalcev pri izvajanju socialnega zavarovanja in o višini ter načinu plačevanja prispevka za socialno zavarovanje. Uradni list Istrskega okrožnega odbora (Ur. l. IOLO), Koper, št. 2/52.

IOLO, 2 – Odredba o splošni zdravstveni in zobozdravstveni tarifi. Ur. l. IOLO, Koper, št. 10/51.

IOLO, 3 – Odlok o socialnem zavarovanju delavcev in uslužbencev ter njihovih družin. Ur. l. IOLO, št. 8/51.

IOLO, 4 – Odredba o obvezni prijavi tuberkuloze. Ur. l. IOLO, Koper, št. 3/52.

IOLO 5 – Odredba o brezplačnem zdravljenju tuberkuloze, Ur. l. IOLO, Koper, št. 3/52.

IOLO, 6 – Pravilnik o ustanovitvi, organizaciji in delu anti tuberkuloznih dispanzerjev. Ur. l. IOLO, Koper, št. 3/52.

IOLO, 7 – Odlok o Rdečem križu Jugoslovanske cone STO. Ur. l. IOLO, Koper, št. 6/52.

OLO, 1 – Odločba o ustanovitvi Okrajnega zdravstvenega doma Kopru. Uradni vestnik Okrajnega ljudskega odbora (Ur. v. OLO), Koper, št. 1/53.

OLO, 2 – Odločba o ustanovitvi ustanove Centralna uprava Bolnic v Kopru. Ur. v. OLO Koper, št. 3/53.

OLO, 3 – Odločba o ustanovitvi podjetja centralne lekarne. Ur. v. OLO Koper, št. 1/52.

OLO, 4 – Odločba o ustanovitvi okrajne lekarne v Izoli. Ur. v. OLO, Koper, št. 1/52.

PAK, 1 – Pokrajinski arhiv Koper (PAK), fond (f.) 46, osebni fond Bogomila Bitežnika (OFBB), škatla (šk.) 2. Začetek službe socialnega zavarovanja. Uprava PZSZ. Koper, 31. 3. 1947.

PAK, 2 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 1. Odredba o socialnem zavarovanju.

PAK, 3 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 1. Začetki službe socialnega zavarovanja. Poročilo za I. sejo samouprave (Jožko Mar).

PAK, 4 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 1. Izveštaj o dalnjem radu oko organizacije socialnog osiguranja u Istri, Rjeci i Slovenskim Primorjem. Delegat središnjog zavoda za socialno osiguranje Zagreb, za Istru, Rjeku i Slovensko Primorje. Stanko Vrančić, 19. listopad 1945.

PAK, 5 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 1. Ureditev zdravniških prejemkov in namestitev zdravnikov, 13. 2. 1946.

PAK, 6 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 2. Razstava zdravstvene in socialne dejavnosti v Slovenskem Primorju ob 10 letnici osvoboditve. Gibanje števila zavarovancev od 1946 do 1954.

PAK, 7 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 1. Uredba za lekarne in lekarnarje, PPNOO. Ajdovščina, 4. 10. 1945. Predlog za I. sejočasne samouprave Pokrajinskega ZSZ. Koper, 13. 2. 1946. Nabava sanitetnega materiala.

PAK, 8 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 1. Poročilo glede sanitetnega skladišča. Prepis. Ajdovščina, 9. 6. 1949.

PAK, 9 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 1. Nekaj podatkov o razvoju lekarniške službe.

PAK, 10 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 2. Razstava zdravstvene in socialne dejavnosti v Slovenskem Primorju ob 10 obletnici osvoboditve. Gibanje obolenj v odstotkih.

PAK, 11 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 2. Tabela: Bolniške datjave.

PAK, 12 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 1. Koper naš dvajseti zavod.

PAK, 13 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 1. Nekaj podatkov o razvoju lekarniške službe.

PAK, 14 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 1. Redno zasedanje ZSZ Koper, leto 1950–1951.

PAK, 15 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 2. Sprejemi in ambulantni pregledi. Mali operativni posegi 1944–1955.

PAK, 16 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 3. Tabela: Aktivni zavarovanci po spolu.

PAK, 17 – PAK, f. 46, OF BB, šk. 3. Izbrani podatki iz arhiva istrske podružnice slovenskega zdravniškega društva v Kopru.

PAK, 18 – PAK, Istrski okrajni ljudski odbor (IOLO), f. 23, šk. 66. Svet za zdravstvo in socialno skrbstvo pri IOLO. Gospodarska analiza.

PAK, 19 – PAK, IOLO, f. 23, šk. 66. Odsek za socialno skrbstvo in zdravstvo. Poročila odseka za zdravstvo od avgusta 1945 do avgusta 1946. Koper, 6. 8. 1946.

PAK, 20 – PAK, IOLO, f. 23, šk. 66. Poročilo o zdravstvenih prilikah v koprskem okraju. Polde Hladnik, 2. 4. 1951.

PAK, 21 – PAK, IOLO, f. 23, šk. 66. Mnenje tov. komandantu glede plačevanja bolniških računov pripadnikov jugoslovanske cone STO-ja v tržaških bolnicah, 23. 7. 1948. Plačilo za bolnike v tržaških bolnicah, 26. 6. 1950.

PAK, 22 – PAK, IOLO, f. 23, šk. 66. Bolnišnice v istrskem okrožju, dr. B. Šalomun.

PAK, 23 – PAK, IOLO, f. 23, šk. 66. Bolnišnice v istrskem okrožju in Investicije za bolnice 1947–1951.

PAK, 24 – PAK, IOLO, f. 23, šk. 66. Nekaj problemov naših zdravstvenih ustanov.

PAK, 25 – PAK, IOLO, f. 23, šk. 66. Zavod za socialno zavarovanje Koper, gospodarske analize.

PAK, 26 – PAK, IOLO, f. 23, šk. 66. Kratka analiza sveta za zdravstvo, socialno skrbstvo in delo, 10. 10. 1952.

PAK, 27 – PAK, IOLO, f. 23, šk. 66. Poročilo sveta za zdravje socialno politiko in delo LO Koper.

PAK, 28 – PAK, Dokumentacija k družbenem planu gospodarskega razvoja okraja Koper za razdobje od 1957 do 961, Sedmi zvezek: Družbeni standard in državna uprava, Koper, aprila 1958.

PPNOO, 1 – Odredba o izvajanju obveznega socialnega zavarovanja na področju PNOO za Slovensko Primorje. Uradni (Ur.) list (l.) Poverjenišstva pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PPNOO), Ajdovščina, številka (št.) 1/45.

PPNOO, 2 – Pravilnik o ustanovitvi ekspozitur in poverjeništev za Pokrajinski zavod za socialno zavarovanje. Ur. l. PPNOO, Ajdovščina, št. 1/45.

PPNOO, 3 – Odlok o imenovanjučasne poslovne uprave pri PZSZ Koper. Ur. l. PPNOO, Ajdovščina, št. 2/45.

PPNOO, 4 – Odredba o izmenah in dopolnitvah odredbe o izvajanju obveznega socialnega zavarovanja na področju PPNOO za Slovensko Primorje z dne 6.

avgusta 1945, št. 1, odnosno 21. septembra 1945, št. 11. Ur. l. PPNOO, Ajdovščina, št. 2/45.

PPNOO, 5 – Odredba o spremembi člena 11. odredbe o izvajanju obveznega socialnega zavarovanja. Ur. l. PPNOO, Ajdovščina, št. 10/46.

PPNOO, 6 – Odredba o nadaljnjih spremembah in dopolnitvah o izvajanju obveznega socialnega zavarovanja na področju PPNOO za Slovensko Primorje. Ur. l. PPNOO, Ajdovščina, št. 7/46.

PPNOO, 7 – Uredba o obveznem zavarovanju poljskih delavcev zaposlenih na področju Slovenskega primorja. Ur. l. PPNOO, Ajdovščina, št. 7/46.

PPNOO, 8 – Odredba o posebnem zavarovanju za zdravljenje družinskih članov obolelih za bolezen tuberkuloznega značaja. Ur. l. PPNOO, Ajdovščina, št. 7/46.

PPNOO, 9 – Odredba o pravici nameščencev in vajencev do mezde in plače v primeru bolezni in nezgode. Ur. l. št. PPNOO, Ajdovščina, št. 7/46.

PPNOO, 10 – Odredba o dopustu žena pred porodom in po njem. Ur. l. PPNOO, Ajdovščina, št. 17/46.

PPNOO, 11 – Uredba o pobiranju prispevkov za socialno zavarovanje. Ur. l. PPNOO, Ajdovščina, št. 7/46.

PPNOO, 12 – Odredba o spremembah in dopolnitvah odredbe o izvajanju obveznega socialnega zavarovanja na območju PPNOO za Slovensko Primorje. Ur. l. PPNOO, Ajdovščina, št. 23/47.

PPNOO, 13 – Odločba o imenovanju petega člana začasne uprave socialnega zavarovanja v Kopru. Ur. l. PPNOO, Ajdovščina, št. 23/47.

PPNOO, 14 – Odločba o imenovanju nadaljnjih članov začasne uprave socialnega zavarovanja. Ur. l. PPNOO, Ajdovščina, št. 23/47.

VUJA IOLO, 1 – Odlok o obveznem socialnem zavarovanju. Uradni (Ur.) list (l.), Vojaške uprave Jugoslovanske armade (VUJA) in Istrskega okrožnega ljudskega odbora (IOLO), številka (št.) 3/47.

VUJA IOLO, 2 – Odredba o ustanovitvi in imenovanju začasne samouprave Zavoda za socialno zavarovanje v Kopru, Ur. l. VUJA in IOLO, št. 9/48.

VUJA IOLO, 3 – Pravilnik o sestavi in delu sveta za socialna vprašanja. Ur. l. VUJA in IOLO, Koper, št. 1/49.

VUJA IOLO, 4 – Uredba o ureditvi in postopku sodišča socialnega zavarovanja. Ur. l. VUJA in IOLO, Koper, št. 3/48.

VUJA IOLO, 5 – Odredba o znižanju prispevka za socialno zavarovanje delavcev in nameščencev. Ur. l. VUJA in IOLO, Koper, št. 6/50.

VUJA IOLO, 6 – Odredba o upravi bolnic na področju IOLO. Ur. l. VUJA in IOLO, Koper, št. 9/48.

VUJA IOLO, 7 – Odredba o imenovanju upravnega sveta bolnišnic IOLO. Ur. l. VUJA in IOLO Koper, št. 4–5/48.

VUJA IOLO, 8 – Odredba o strokah. Ur. l. VUJA in IOLO, Koper, št. 8/48.

VUJA IOLO, 9 – Odlok o ustanovitvi zbornice zdravnikov. Ur. l. VUJA in IOLO, Koper, št. 1/48.

VUJA IOLO, 10 – Odlok o ustanovitvi zbornice lekarinarjev, Ur. l. VUJA in IOLO, Koper, št. 1/48.

VU JLA, 1 – Odredba o prenosu pristojnosti IOLO na Okrajna ljudska odbora Koper in Buje. Uradni (Ur.) list (l.) Vojaške uprave Jugoslovanske ljudske armade (VU JLA), Koper številka (št.) 3/52.

VU JLA, 2 – Odredba o drugi spremembi Odredbe IOLO o dolžnosti delodajalcev pri izvajanju socialnega zavarovanja in o višini ter načinu plačevanja prispevka za socialno zavarovanje. Ur. l. VU JLA Jugoslovanske cone STO, Koper, št. 1/53.

VU JLA, 3 – Odredba o razširitvi veljavnosti Uredbe vlade FLRJ o ustanovitvi zavodov za socialno zavarovanje in o začasnem gospodarjenju s sredstvi socialnega zavarovanja, Ur. l. VU JLA jugoslovanske cone STO, Koper, št. 7/52.

VU JLA, 4 – Odredba o razširitvi veljavnosti Zakona o socialnem zavarovanju delavcev in uslužbencev in njihovih družin. Ur. l. VU JLA, Koper, št. 4/53.

VU JLA, 5 – Odredba o razširitvi veljavnosti Uredbe Vlade FLRJ o ustanovah s samostojnim financiranjem. Ur. l. VU JLA, Koper, št. 6/52.

VU JLA, 6 – Odredba o razširitvi veljavnosti Uredbe o začasnih organih upravljanja v zdravstvenih zavodih s samostojnim financiranjem. Ur. l. VU JLA, Koper, št. 6/53.

VU JLA, 7 – Odredba o razširitvi veljavnosti odlokov o financiranju in poslovanju zdravstvenih zavodov. Ur. l. VU JLA, Koper, št. 6/53.

VU JLA, 8 – Odredba o razširitvi Uredbe o nazivih in plačah v zdravstvenih zavodih. Ur. l. VU JLA, Koper št. 3/54.

VU JLA, 9 Odredba o razširitvi veljavnosti Uredbe o upravljanju zdravstvenih zavodov. Ur. l. VU JLA, Koper št. 4/54.

VU JLA, 10 – Odredba o razširitvi veljavnosti Odredbe komiteja za varstvo ljudskega zdravstva Vlade FLRJ o predpisovanju, izdajanju in zaračunavanju zdravil. Ur. l. VU JLA, Koper, št. 2/53.

VU JLA, 11 – Odredba o razširitvi veljavnosti Pravilnika o proizvodnji, uvozu in izročanju v promet zdravil za zdravljenje potrebnih sredstev. Ur. l. VU JLA, Koper, št. 2/53.

VU JLA, 12 – Odredba o razširitvi veljavnosti Uredbe o zdravilih. Ur. l. VU JLA, Koper, št. 11/53.

VU JLA, 13 – Odredba o razširitvi veljavnosti Splošnega zakona o preprečevanju in zatiranju nalezljivih bolezni. Ur. l. VU JLA, Koper, št. 2/53.

VU JLA, 14 – Odredba o razširitvi veljavnosti Splošnega navodila Vlade FLRJ o organizaciji zaščite za podvzdig ljudskega zdravja. Ur. l. VU JLA, Koper, št. 2/53.

pregledni znanstveni članek
primljeno: 2003-02-02

UDK 314.18(497.5 Istra)"1981/2001"

DEPOPULACIJA U ISTARSKOJ ŽUPANIJI 1981.–2001.

Nikola VOJNOVIĆ

HR-52100 Pula, Veruda 17

e-mail: nvojnovi@globalnet.hr

IZVLEČEK

V pričujočem članku je analizirana depopulacija Istrske županije v obdobju med letoma 1981 in 2001. Z obdelavo statističnih podatkov iz popisov v letih 1981, 1991 in 2001 je depopulacija analizirana na nivoju 30 občin in 9 mest in statističnih naselij. Ugotavlja se skupno število depopulacijskih naselij in delež v številu, prebivalstvu in površini takšnih naselij po občinah in mestih. Ugotovljena so tudi naselja, ki so izgubila dvakrat več prebivalstva od povprečja Istrske županije, in naselja s prek 50% zmanjšanjem populacije. Analizirana so depopulacijska naselja, v katerih je bila v medpopisnem obdobju 1991–2001 zabeležena rast prebivalcev, in središča mest in občin, ki so svoje prebivalstvo izgubila v obdobju med letoma 1981 in 2001. Depopulacija je zajela 399 naselij ali 63% istrskih naselij, 26% prebivalstva in 59% površine Istrske županije. Skupaj so depopulacijska naselja v dvajsetih letih izgubila skoraj 17% svojega prebivalstva.

Ključne besede: depopulacija, občine, mesta in naselja, Istrska županija, 1981–2001

LO SPOPOLAMENTO NELLA REGIONE ISTRIANA 1981–2001

SINTESI

Il lavoro esamina lo spopolamento nella Regione istriana fra gli anni 1981 e 2001. Tramite l'analisi dei dati statistici dei censimenti della popolazione degli anni 1981, 1991 e 2001, è esaminato il fenomeno a livello di 30 comuni, 9 città e frazioni minori. È considerato il numero complessivo di abitati interessati dal fenomeno e la loro incidenza percentuale sul numero, la popolazione e la superficie dei comuni e delle città. Sono state evidenziate alcune frazioni che si spopolano ad un ritmo doppio rispetto alla media della Regione istriana e quelle con una riduzione della popolazione superiore al 50%. Nel lavoro sono analizzati anche abitati, interessati dallo spopolamento, che nel periodo fra i censimenti del 1991 e del 2001 hanno registrato una crescita della popolazione, come pure le città ed i comuni che nel periodo 1981–2001 hanno registrato un calo della popolazione. Lo spopolamento ha riguardato 399 centri abitati, vale a dire il 63% del numero complessivo, il 26% della popolazione e il 59% della superficie dell'intera regione. Complessivamente, in vent'anni, gli abitati investiti dallo spopolamento hanno perso quasi il 17% della propria popolazione.

Parole chiave: spopolamento, comuni, città e abitati, Regione istriana, 1981–2001

UVOD I METODOLOŠKE NAPOMENE

Demogeografski aspekt suvremenog razvoja hrvatskog prostora postaje jedna od ključnih pretpostavki stvaranja uspješne i razvijene države. Istarska županija kao najzapadnija hrvatska županija predstavlja, zbog svog geografskog položaja kao najvažnijeg elementa valorizacije njenog prostora (Bratulić, Roglić, 1969), prirodno-geografskih obilježja i gospodarstva, jednu od regija koja u zadnjih trideset godina bilježi stalan porast stanovništva (Bertić, 1997). U posljednjih dvadesetak godina postoji nekoliko istraživanja stanovništva županije na razini pojedinih općina i gradova (Minčir, 1989a; 1995; Kopal et al., 1995) te etničkih skupina (Blažević, 1994a). Isto tako, u promatranom razdoblju od 1981. do 2001. istraživane su promjene broja stanovnika Istarske županije kroz analizu kretanja broja stanovnika u različitim međupopisnim razdobljima na županijskoj ili općinskoj razini (Minčir, 1989b; 1991). Daljnja istraživanja donose opću demografsku sliku županije (Blažević, 1991) ili sagledavaju problematiku promjene broja stanovnika u urbanim, odnosno ruralnim naseljima (Blažević, 1994b; Gregurević 1997). Na sličan način analizira se korelacija gospodarskih i demografskih kretanja u Istri (Blažević, 1980; Aćimović, 1993). Svi navedeni radovi su problematiku depopulacije obrađivali djelomično u okvirima postavljenih ciljeva svakog istraživanja. Međutim, smanjenje broja stanovnika na razini statističkih naselja u Istarskoj županiji prikazano je u sklopu sveobuhvatnog istraživanja depopulacije u Hrvatskoj u razdoblju od 1869. do 1981. godine u radu "Depopulacija u Hrvatskoj – korijeni, stanje, izgledi" (Nejašmić, 1991). Ovo istraživanje, jedino od navedenih, analizira promjene broja stanovnika na razini naselja kao bitne razine demografske analize (Friganović, 1980). Međutim, nakon ovog rada nije bilo cjelovite ocjene depopulacije po naseljima Istarske županije.

Stoga su poslije objave konačnih rezultata popisa 2001. stvoreni uvjeti za analizu depopulacije po naseljima Istarske županije u razdoblju od popisa 1981. godine, kad je bio zadnji popis koji je obuhvatilo spomenuto istraživanje I. Nejašmića, do popisa 2001. Međupopisno razdoblje 1981.–1991. i 1991.–2001. obuhvaća nekoliko ključnih socijalno-ekonomskih promjena koje su zahvatile Istarsku županiju i Republiku Hrvatsku. Međupopisje 1981.–1991. vremenski se poklapa s razdobljem najboljih rezultata hrvatskog i istarskog turizma – "razdoblja rekorda" (Vojnović, 2002), dok razdoblje 1991.–2001. označava promjenu državno-pravnog okvira Hrvatske, oružanu obranu nacionalnog teritorija te prestrukturiranje cjelokupnog gospodarstva. Sukladno ovome, dolazi do krize i pada, ali kasnije i do obnove istarskog gospodarstva i turizma.

Prema tome, svrha je ovoga rada ustanoviti broj i geografsku raspodjelu naselja Istarske županije koji su u dinamičnom socio-ekonomskom razdoblju međupopisja

od 1981. do 2001. bilježili pad broja stanovnika. Nadalje, svrha rada je izračunati i prikazati udjele depopulacijskih naselja u ukupnom broju naselja, stanovništvu i površini svake općine i grada kao i Istarske županije u cjelini uključujući sjedišta općina i gradova. Konačno, svrha je ustanoviti depopulacijska naselja koja bilježe oporavak u razdoblju od 1991. do 2001. kao i ona koja gube stanovništvo dvostruko više od prosjeka depopulacijskih naselja županije te ona koja su u zadnjih dvadeset godina imala pad stanovništva veći od 50%. Stanje depopulacije u razdoblju od 1981. do 2001. usporedit će se s depopulacijskom slikom u razdoblju od 1953. do 1981. koju je istražio Nejašmić u spomenutom radu "Depopulacija u Hrvatskoj" (Nejašmić, 1991) te ustanoviti trendovi u demografskim kretanjima depopulacijskih naselja u navedena dva popisna razdoblja. Posebno će se usporediti stanje i broj depopulacijskih naselja koja su u ova dva razdoblja izgubila više od 50% stanovništva.

U radu se koristila metoda prikupljanja te obrade statističkih i drugih podataka s tri popisa stanovništva: 1981. (SZSS, 1984); 1991. (DZS, 1993) i 2001. (DZS, 2002) po naseljima Istarske županije uključujući kartografski prikaz. Prostorni okvir rada su naselja, općine i gradovi Istarske županije kako ih je bilježio popis 2001. godine. Stoga se polazi od današnje administrativno-teritorijalne podjele, a nekadašnjih sedam općina (Buje, Buzet, Labin, Pazin, Poreč, Pula i Rovinj) dijeli se na sadašnjih devet gradova i 30 općina. Neke novotvorne općine nastale su spajanjem teritorija pojedinih naselja iz dvije bivše općine (općina Oprtalj nastala je iz dijelova bivših općina Buzet i Buje). Pojedine općine su u međupopisnom razdoblju proširile teritorij preuzevši i osamostalivši naselja susjedne općine i grada (Općini Medulin se iz grada Pule priključuju naselja Pješćana Uvala, Valbonaša, Vinkuran i Vintijan koja postaju samostalna statistička naselja). Poseban problem je naselje Sveta Marija na Krasu koju službena statistika na popisu 2001. iskazuje kao dio teritorija grada Umaga, iako je naselje podijeljeno između Buja i Umaga. U ovom radu to nije utjecalo na konačne rezultate pa se priklonilo službenoj statistici. Na zadnjem su se popisu pojavila nova samostalna statistička naselja koja su po prvi put popisana kao takva. Najviše novonastalih naselja je u sjeverozapadnoj i južnoj Istri. Na teritoriju Buja se izdvajaju dva naselja (Bibali i Plovanija), Novigrada jedno (Mareda), Umaga šest (Crveni Vrh, Đuba, Finida, Katoro, Križine i Monterol) i općini Medulin četiri (Pješćana Uvala, Valbonaša, Vinkuran, i Vintijan). U većini navedenih naselja radi se o transformaciji vikendaških i turističkih naselja u stalna naselja. Zbog nepostojanja statističkih podataka za 1981. i 1991. novonastala su naselja pribrojena svojim nekadašnjim matičnim naseljima. Na taj se način izbjeгла umjetna depopulacija nastala izdvajanjem novih naselja iz postojećih matičnih naselja. Na popisima 1981. i 1991. na-

selja Buzet i Fontana te Umag i Umag-Komunela prikazani su kao zasebna statistička naselja, a na popisu 2001. prikazani su kao jedinstveno naselje Buzet, odnosno Umag. Shodno tome, za potrebe ovog rada, naselja Buzet i Fontana prikazuju se kao Buzet, odnosno Umag i Umag-Komunela kao Umag. Zbog navedenih razloga u radu je obrađeno 631 naselje. U kartografskim prikazima koristi se karta statističkih naselja iz Prostornog plana Istarske županije (ZPUIŽ, 2002a) koja obuhvaća sva naselja prikazana na popisima. Površina statističkih naselja Istarske županije preuzeta je iz dokumentacije Površina naselja Istarske županije (ZPUIŽ, 2002b). U izračunavanju udjela površina koja depopuliraju nisu obuhvaćene površine istarskih otoka čija je ukupna površina samo 10 km² (Hidrografski institut JRM, 1955; Zemljopisna karta, 1993), ali s obzirom na njihovu nenaseljenost to nije utjecalo na prostorni opseg depopulacije. Zbog različitih metodologija popisa 1981. i 1991. te 2001. godine korištena je metoda koja je predložena u radu "Međupopisna promjena broja stanovnika Republike Hrvatske 1991.–2001. po gradovima i općinama" (Kušen, 2001) prema kojoj se uspoređuju stalni stanovnici popisa 2001. i ukupno stanovništvo 1981. i 1991. godine. Pad stanovništva u depopulacijskim naseljima izračunat je i prikazan kao stopa ukupne promjene broja stanovnika između dva popisa. Zbog velikog broja naselja u Istarskoj županiji kao i ustanovljenih depopulacijskih naselja u radu nije ih moguće tablicom prikazati, a da se pritom ne naruši zadani opseg rada. Stoga su osnovni pokazatelji prikazani zbirnom tablicom na razini gradova i općina te kartogramima.

REZULTATI I RASPRAVA

Na prostoru Istarske županije u međupopisnom je razdoblju od 1981. do 2001. godine 399 naselja zabilježilo pad broja stanovnika. Depopulacijom je zahvaćeno 63% od ukupnog broja naselja, 26% stanovništva, odnosno 59% površine županije. Ukupno su, u dvadeset godina, depopulacijska naselja izgubila gotovo 17% svog stanovništva (tabl. 1 i sl. 1). Teritoriji gradova i općina koje u navedenom razdoblju nije zahvatila depopulacija su Novigrad, Pula i Rovinj, odnosno Brtonigla, Fažana, Ližnjan, Medulin, Sveti Petar u Šumi i Vrsar. To su priobalne općine i gradovi s visoko razvijenim turizmom te rastućim uslužnim djelatnostima. Osim toga kod Pule, Rovinja, Fažane i Vrsara radi se o općinama i gradovima s jednim ili dvama naseljima. Izuzetak od ovih obalnih gradova i općina jest općina Sveti Petar u Šumi koja broji samo jedno naselje, a nalazi se u srednjoj Istri. Za ovu općinu vežu se pogoni prehrambene industrije koji djelomice osiguravaju ostanak mladog i zrelog stanovništva, a dobre prometne veze s Pazinom i Pulom umanjuju nedostatak ostalih uvjeta. Prostorno promatrano, najmanju depopulaciju imaju obalni, zapadni i južni

dijelovi Istre od rta Savudrija do rta Kamenjaka. Ovaj prostor uključuje u zaleđu dijelove užeg gravitacijskog prostora grada Pule i obalnih turističkih gradova Poreča, Rovinja, Umaga i Novigrada. Drugi, znatno manji, povezan prostor bez depopulacije je gravitacijski prostor Grada Pazina koji uključuje južne dijelove teritorija grada te dijelove susjednih općina Žminj i Gračišće. Grad Pazin je svojom industrijskom, prometnom i upravnom funkcijom (glavni grad Istarske županije) vezao djelomice stanovništvo oklog prostora te je stvorio, u usporedbi s razdobljem 1953–1981. novu zonu bez depopulacije. Svi ostali prostori bez depopulacije su izolirani "otoci" okruženi depopulacijskim naseljima (sl. 1). Takvi "otoci" leže uz važnije prometne pravce ili se naslanjaju na zaleđe turističkih i obrtničkih zona priobalnih gradova i općina. Najveće povezane površine s depopulacijom obuhvaćaju dijelove sjeverne i sjeveroistočne Istre. To je brdsko-planinski kraj Čićarije i Učke s naseljima koja se nalaze na granicama gravitacijskih utjecaja Buja, Buzeta, Pazina i Labina ili se naslanjaju na susjednu Primorskogoransku županiju ili Republiku Sloveniju. Ovo depopulacijsko područje pokazivalo je istu demografsku sliku kao i u razdoblju 1953.–1981. pa bi se tek socioekonomskim inovacijama uključujući poboljšanje prometne i druge infrastrukture moglo, kao u pazinskom području, preokrenuti demografske trendove. Nadalje, depopulacijska naselja nalaze se na rubovima gravitacijskog utjecaja sjedišta nekadašnjih općina (Buje, Buzet, Labin, Pazin, Poreč, Pula i Rovinj). Isto tako, najveći dio slabije turistički valorizirane obale jugoistočne Istre bilježi depopulaciju. To su naselja koja se nalaze na rubovima dnevnog gravitacijskog utjecaja Labina i Pula izvan dominantnog cestovnog pravca Rijeka – Pula.

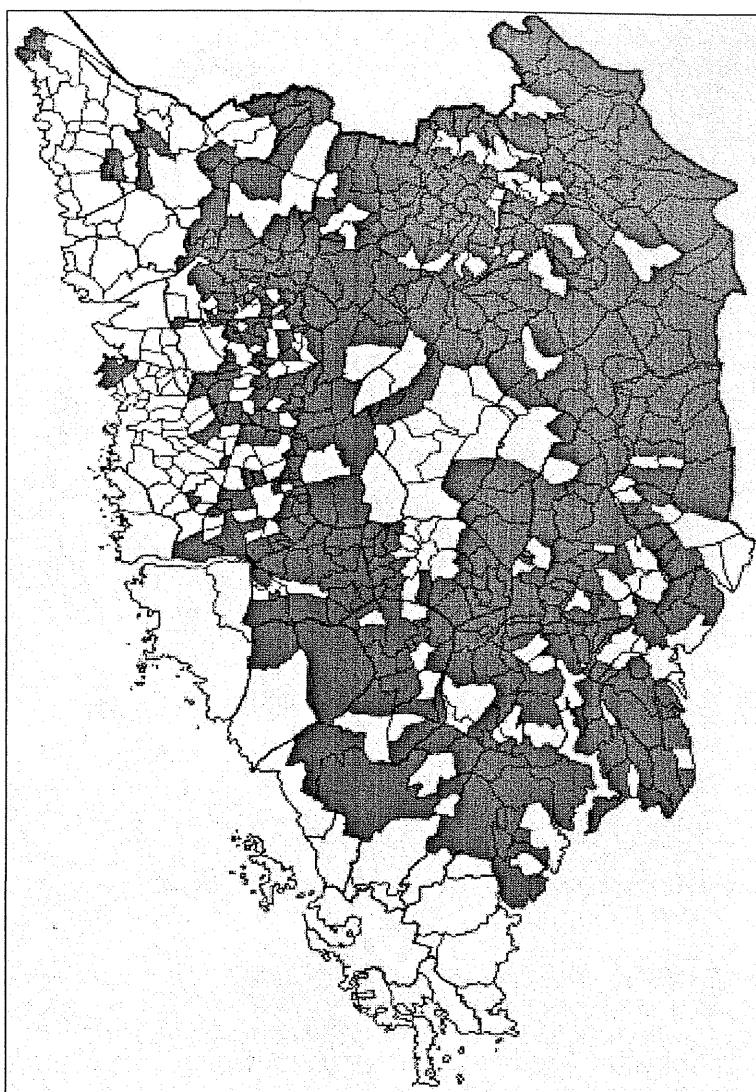
Prema udjelu depopulirajućih naselja u ukupnom broju naselja najveći udio imaju općine Motovun u kojem sva četiri naselja depopuliraju, slijedi Lanišće (92,86% naselja), Pićan (90%), Oprtalj (87,50%). Najveći broj depopulirajućih naselja uključenih u teritorije gradova ima grad Buzet (75,36%). Sve ove općine te Grad Buzet nemaju izlaz na more i nalaze se u spomenutom području sjeverne i sjeveroistočne Istre. Izuzmu li se iz razmatranja gradovi i općine bez depopulacijskih naselja, onda samo gradovi Poreč s 22,44%, Umag s 23,53% i Pazin s 44,44% te općina Kaštelir-Labinci s 40% imaju udio takvih naselja u ukupnom broju naselja ispod polovice. Prostorno, navedeni gradovi te općina Kaštelir-Labinci nalaze se u spomenute dvije zone s najmanjom depopulacijom.

Prema udjelu stanovništva koje depopulira u ukupnom broju stanovništva u spomenutom razdoblju najveće udjele imaju gradovi Labin i Buzet (oko 3/4 od ukupnog stanovništva) te općine Raša i Lanišće (preko 90%) odnosno Pićan, Tinjan, Kanfanar i Cerovlje s više od 4/5 depopulirajućeg stanovništva. Djelomice se prostor navedenih gradova i općina poklapa s već navedenim područjem sjevera i sjeveroistoka županije, ali se

Tablica 1: Depopulacijska naselja u Istarskoj županiji u međupopisnom razdoblju 1981.–2001. po gradovima i općinama (SZZS, 1984; DZS, 2002, ZPUIŽ, 2002a; 2002b).**Table 1: Depopulated settlements in the Region of Istria in the 1981–2001 intercensal period per towns and municipalities (SZZS, 1984; DZS, 2002, ZPUIŽ, 2002a; 2002b).**

GRAD/ općina*	Depopulacijska naselja				Udio depopulacijskih naselja u		
	broj	stanovništvo			broju naselja %	stanov- ništvu (prosjeak) %	površini %
		1981	2001	pad %			
BUJE	9	898	755	15,92	56,25	16,05	36,77
BUZET	52	4847	4081	15,80	75,36	73,11	89,51
LABIN	10	9398	8594	8,56	58,82	73,62	70,55
NOVIGRAD	0	0	0	0	0	0	0
PAZIN	8	1416	1129	20,27	44,44	14,12	36,95
POREČ	13	482	313	35,06	22,41	2,82	15,64
PULA	0	0	0	0	0	0	0
ROVINJ	0	0	0	0	0	0	0
UMAG	4	1031	854	17,77	23,53	8,25	9,67
Bale	2	227	161	29,07	66,67	18,83	54,60
Barban	21	2170	1870	13,82	75,00	69,46	70,18
Brtonigla	0	0	0	0	0	0	0
Cerovlje	13	1747	1438	17,69	86,67	84,01	89,91
Fažana	0	0	0	0	0	0	0
Gračičće	6	1220	966	20,82	85,71	71,07	74,25
Grožnjan	7	629	421	33,07	70,00	62,09	60,59
Kanfanar	15	1486	1207	18,78	75,00	84,90	89,65
Karolja	3	1195	1085	9,21	75,00	74,83	75,70
Kaštelir-Labinci	6	616	574	6,82	40,00	47,56	32,82
Kršan	16	2022	1466	27,50	66,67	52,56	75,18
Lanišće	13	577	350	39,34	92,86	90,70	95,54
Ližnjan	0	0	0	0	0	0	0
Lupoglav	7	849	601	29,21	87,50	71,08	90,50
Marčana	15	3002	2686	10,53	68,18	72,32	72,41
Medulin	0	0	0	0	0	0	0
Motovun	4	1261	983	22,05	100,00	100,00	100,00
Oprtalj	14	969	638	34,16	87,50	71,87	89,35
Pižan	9	2050	1682	17,95	90,00	85,93	90,96
Raša	19	4124	3176	22,99	82,61	91,31	87,05
Sv. Nedelja	14	2080	1402	32,60	70,00	56,01	71,31
Sv. Lovreč	22	886	747	15,69	70,96	58,26	67,70
Sv. Petar u Šumi	0	0	0	0	0	0	0
Svetvinčenat	13	1553	1336	13,97	68,42	63,31	70,62
Tinjan	7	1727	1488	13,84	87,50	85,30	85,40
Višnjan	34	1548	1191	23,06	75,56	59,50	75,12
Vižinada	17	990	797	19,49	70,83	74,46	70,15
Vodnjan	2	3716	3550	4,47	50,00	66,59	51,46
Vrsar	0	0	0	0	0	0	0
Žminj	24	2287	1851	19,06	72,73	58,40	68,58
UKUPNO	399	57003	47392	16,86	63,23	26,45	59,44

*Naselja koja su na Popisu 2001. prvi put popisana kao samostalna priključena su nekadašnjim matičnim naseljima kako bi se izbjegla umjetna depopulacija. Zbog toga se ukupan broj naselja u pojedinim općinama ili gradovima u ovom radu razlikuje od onog utvrđenom na zadnjem popisu. / The settlements, which were in the 2001 census surveyed as independent, have been incorporated into the former parent settlements in order to avoid artificial depopulation. This is the reason why the total number of settlements in separate municipalities or towns differs in this work from the number established during the last census.

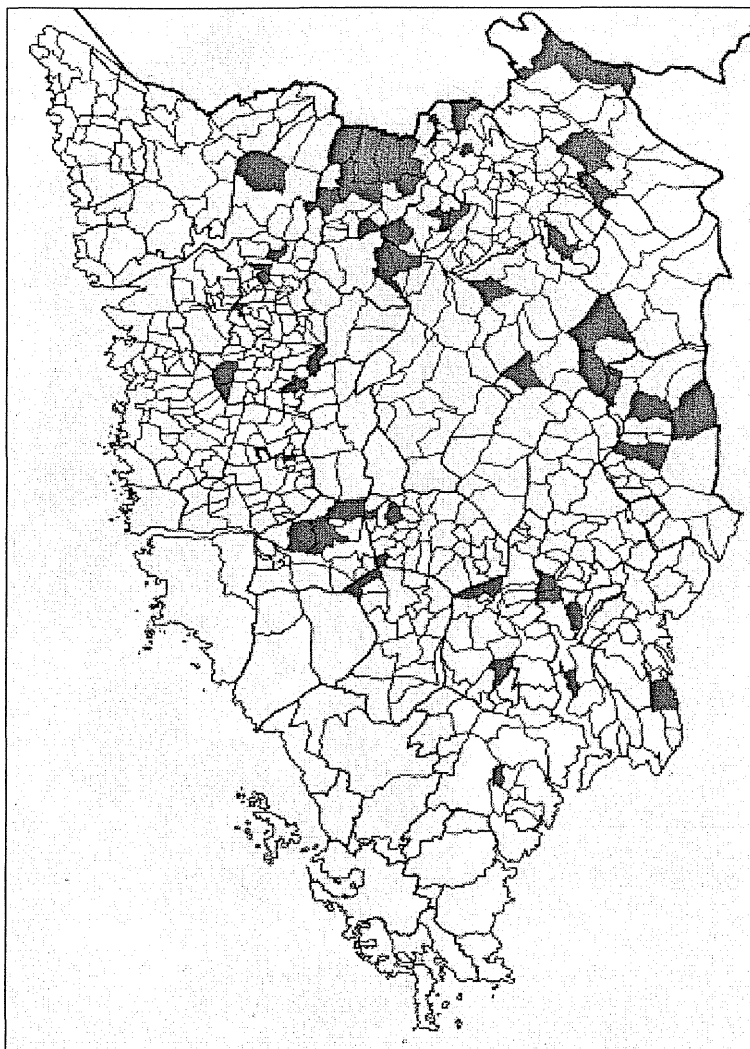
Sl. 1: Depopulacijska naselja u Istarskoj županiji u razdoblju 1981.–2001. godine.

Fig. 1: Depopulated settlements in the Region of Istria 1981–2001.

proširuje prema obali (Labin, Raša i Kanfanar). U socio-ekonomskom pogledu razlozi izrazite depopulacije u gradu Labinu i općini Raša su ukidanje rudnika kamenog ugljena i zatvaranje industrijskih i drugih pogona zbog prestrukturiranja gospodarstva, pa ovo nekad imigracijsko područje postaje problemska mikroregija unutar Istarske županije. Pretpostavlja se da će daljnja prometna izolacija gradnjom cestovnog "Istarskog ipsilona" preko srednje Istre dodatno utjecati na nastavak depopulacije u istočnoj Istri. Neke od navedenih općina nalaze se na granicama gravitacijskih utjecaja većih gradskih središta (Pičan, Cerovlje, Kanfanar i Tinjan). Najmanje udjele depopulirajućeg stanovništva u ukupnom broju stanovnika imaju gradovi Poreč i Umag (ispod 1/10 stanovništva) odnosno Pazin i Buje (ispod 1/5). Svi ovi gradovi nalaze se u dvije zone s najmanjom depopulacijom. Samo dvije općine s pojavom depopu-

lacije, Bale i Kaštelir-Labinci, imaju udio takvog stanovništva ispod 50%.

Najveći udio u površini imaju depopulacijska naselja u općinama Lanišće (95,54% ukupne površine općine), Pićan (90,96%), Lupoglav (90,50%), Kanfanar (89,65%), Oprtalj (89,35%) i Cerovlje (89,31%) te Grad Buzet (89,51%). Većina ovih općina obuhvaća planinske i brdske dijelove županije s prostorno velikim naseljima (Lupoglav, Lanišće i Cerovlje) ili usitnjenim i rascjepkanim naseljima male površine u sklopu velikog teritorija (grad Buzet). Najniži udio depopulirajućih naselja u ukupnoj površini imaju gradovi Umag (9,67% ukupne površine grada) i Poreč (15,64%) što se prostorno poklapa s najjačom turističkom valorizacijom u proteklih dvadeset godina jer je turizam otvarao mogućnosti inovacija i uvođenja novih djelatnosti koje su svoju lokaciju tražile u relativno jeftinijim lokacijama zaleđa

Sl. 2: Depopulacijska naselja Istarske županije koja su u razdoblju 1981.–2001. imala pad stanovništva od 35 % (dvostruko veći od županijskog prosjeka) do 50 %.
Fig. 2: Depopulated settlements of the Region of Istria in intercensal period 1981–2001 with decrease of population from 35 % (double than Istrian county) to 50 %.

turističkih mjesta. Depopulacijska naselja zauzimaju manje od polovica teritorija grada i općine u Bujama (36,77%) i Pazinu (36,95%), odnosno Kaštelir-Labincima (32,82%).

Najveći pad broja stanovnika depopulacijskih naselja u razdoblju 1981.–2001 bilježe općine Lanišće (-39,34%), Oprtalj (-34,16%), Sveta Nedelja (-32,60%) i Grad Poreč (-35,06%). Nasuprot tomu, najmanji pad u broju stanovnika bilježe depopulacijska naselja grada Labina (-8,56%) te općina Vodnjan (-4,47%) i Kaštelir-Labinci (-6,82%).

U Istarskoj županiji su ukupno 52 naselja čija depopulacija dvostruko premašuje županijski prosjek za takva naselja. U relativnim udjelima oni čine 8,24% svih i 13,03% depopulacijskih naselja županije (tabl. 2). Prostorno su raspoređeni u svim dijelovima regije. Nešto

veća koncentracija zamjetna je u sjevernim i sjeveroistočnim područjima županije (sl. 2). Najviše takvih naselja ima Grad Buzet (9) te općine Oprtalj (7) i Višnjan (5). Općina Oprtalj ima najveći udio takvih naselja u ukupnom broju naselja (43,75%), slijede Cerovlje (26,67%) i Motovun (25%), a sve tri općine nalaze se u brdsko-planinskom dijelu županije.

Ukupno su 43 naselja u županiji koji gube preko 50% stanovništva. Takva naselja čine 6,81% svih naselja Istarske županije i više od 1/10 depopulacijskih naselja (tabl. 2). Naselja s takvim padom najčešće su zapuštena i na kraju potpuno propadaju. Prostorno su ovakva naselja izolirani "otoci" u različitim dijelovima županije. Nešto veća koncentracija je u prostoru u sjevernom i sjeveroistočnom dijelu regije (sl. 3). Tako najveći broj takvih depopulirajućih naselja ima grad Buzet (6) te

Tablica 2: Naselja u Istarskoj županiji koja su od 1981.–2001. imala smanjenje 30–50% i iznad 50%.***Table 2: Depopulated settlements of the Region of Istria in intercensal period 1981–2001 with population decrease from 35% to 50% and over 50%.***

GRAD/ Općina	Broj naselja sa smanjenjem		udio (%) naselja sa smanjenjem 35–50%		udio (%) naselja sa smanjenjem iznad 50%	
	35%–50%	>50%	u ukupnom broju naselja	u broju depopulac. naselja	u ukupnom broju naselja	u broju depopulac. naselja
BUZET	9	6	13,04	17,31	8,70	11,54
POREČ	0	4	0	0	6,90	30,77
Barban	2	2	7,14	9,52	7,14	9,52
Cerovlje	4	1	26,67	30,77	6,67	7,69
Grožnjan	1	2	10,00	14,29	20,00	28,57
Kanfanar	3	1	15,00	20,00	5,00	6,67
Kršan	3	1	12,50	18,75	4,17	6,25
Lanišće	2	7	14,29	15,38	50,00	53,85
Marčana	1	1	4,55	6,67	4,55	6,67
Motovun	1	0	25,00	25,00	0	0
Oprtalj	7	1	43,75	50,00	6,25	7,14
Piće	1	0	10,00	11,11	0	0
Raša	3	3	13,04	15,79	13,04	15,79
Sveta Nedelja	2	0	10,00	14,29	0	0
Sveti Lovreč	1	7	3,23	4,76	22,58	33,33
Svetvinčenat	1	1	5,26	7,69	5,26	7,69
Višnjan	5	3	11,11	14,71	6,67	8,82
Vižinada	3	3	12,50	17,65	12,50	17,65
Žminj	3	0	9,09	12,50	0	0
UKUPNO	52	43	8,24	13,03	6,81	10,78

*Tablica uključuje samo općine i gradovi koji imaju takva naselja. / Table includes only municipalities and towns with depopulation settlements.

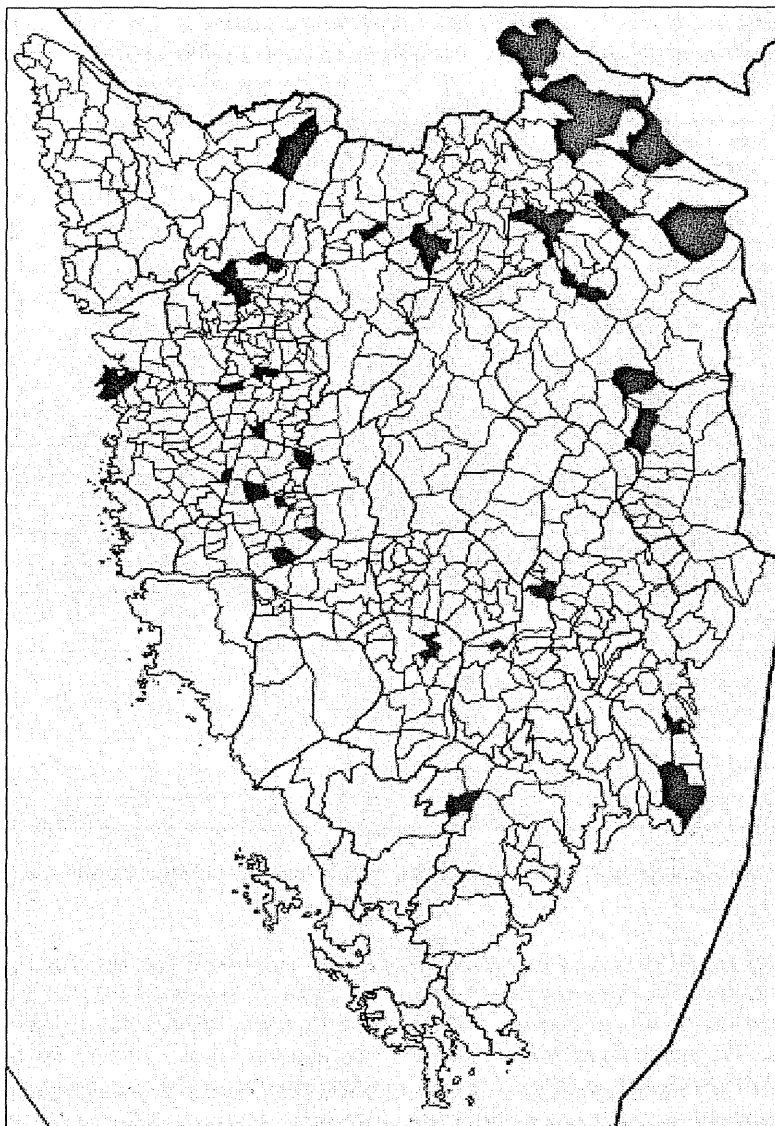
općine Lanišće (7) i Sveti Lovreč (7). Sveti Lovreč, iako na rubu prosperitetnog dijela županije, ima velik udio sitnih naselja koji najprije depopuliraju. Najveći udio u ukupnom broju naselja ima općina Lanišće (50%), a slijede Sveti Lovreč (22, 58%) i Grožnjan (20%).

Nasuprot tomu, u Istarskoj županiji u razdoblju od 1981. do 2001. godine postoji 90 depopulirajućih naselja koji su u međupopisju 1991.–2001. imala porast stanovništva, a čine gotovo 1/4 (22,56%) svih depopulacijskih naselja (tabl. 3). Prostorno su raspoređeni u svim dijelovima županije, a najveća je koncentracija u rubnom pojasu dnevne gravitacije obalnih gradova na zapadnoj obali, odnosno bivših općina Pula, Rovinj, Poreč i Buje (sl. 4). Apsolutno, najviše je takvih naselja na teritoriju Grada Buzeta (5), odnosno u općinama Višnjan (12), Sveti Lovreč (11) i Marčana (9). Najveće udjele takvih naselja u ukupnom broju depopulacijskih naselja imaju Grad Labin (40%) te općine Marčana (60%) i Sveti Lovreč (52,38%). Općine Bale, Kaštelir-Labinci, Lanišće i Oprtalj nemaju nijedno depopulacijsko naselje koje u zadnjem međupopisju (1991.–2001.) bilježi porast stanovništva.

Od 9 gradskih naselja i 30 sjedišta općina, 12 njih (30,77%) bilježi pad broja stanovništva u promatranom razdoblju (tabl. 4). Najveći pad ima grad Labin (-7,34%),

a od općinskih središta Raša (-23,08%), Lanišće (-18,26%) i Karjba (-15,80%). Većina gradova i općina čija sjedišta depopuliraju nemaju izlaz na more. Izuzetak su Grad Labin te općine Kanfanar, Marčana, Raša i Vodnjan. Od navedenih samo Labin preko Rapca, Vodnjan preko Peroja i Marčana preko Duge uvale imaju jaču litoralizaciju i turističku valorizaciju.

Rezultati depopulacije u razdoblju od 1981. do 2001. usporedili su se s prethodnim istraživanjima za razdoblje od 1953. do 1981. koje je proveo I. Nejašmić (Nejašmić, 1991). Usporedbom ovih dvaju istraživanja dolazi se do zaključaka da je depopulacija u prethodnom razdoblju bila izrazitija i zahvaćala daleko veći teritorij, stanovništvo i naselja (tabl. 5). Tako je u razdoblju od 1953. do 1981., 581 istarsko naselje bilo zahvaćeno depopulacijom što je 92,08% svih naselja, gotovo 50% stanovništva i gotovo 90% površine. Stanovništvo depopulacijskih naselja opalo je za 37%. Prostorno, u razdoblju od 1953. do 1981., depopulacija nije zahvaćala samo širu okolicu grad Pule, uski obalni pojas uz gradove Rovinj, Poreč, Novigrad i Umag te gradove Buzet, Labin i Pazin. Poslijeratna industrijalizacija u prvih trideset godina (1945.–1975.) i vanjska migracija jače je praznila ruralni prostor županije, nego kasnija intezivna obalna turistička valorizacija (1981.–2001.). Broj depopulacijskih naselja

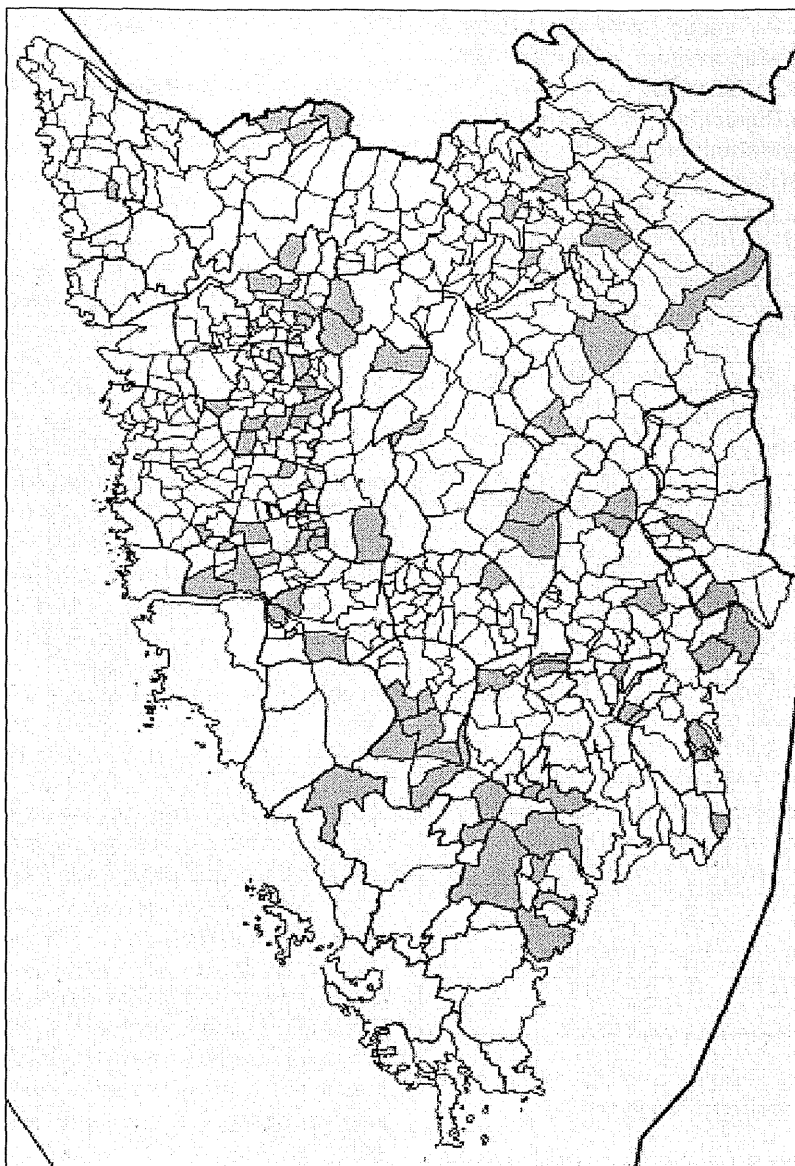

Sl. 3: Depopulacijska naselja Istarske županije koja su u razdoblju 1981.–2001. imale pad stanovništva veći od 50%.

Fig. 3: Depopulated settlements of the Region of Istria in intercensal period 1981–2001 with decrease of the population more than 50%.

u razdoblju od 1981. do 2001. pao je na 399, što je 63% svih naselja, četvrtina stanovništva i 60% površine županije. U tom razdoblju depopulacijska naselja bilježe dvostruko manji pad od 17%. Usporedbom ovih dvaju razdoblja za skupinu depopulacijom najugroženijih naselja, onih čiji je pad premašivao 50%, dolazi se do sličnih rezultata (tabl. 6). U razdoblju od 1953. do 1981., 188 naselja bilježilo je pad veći od 50%, dok je u razdoblju od 1981. do 2001. njihov broj smanjen na samo 43. U prvom razdoblju ovakva su naselja, osim nepravilne raspršenosti po cijeloj županiji, tvorila neprekidnu cjelinu na području istočne Bujštine, najvećeg

dijela Bužeštine i sjevernog dijela Labinštine. U drugom razdoblju pojava ovakvih naselja svedena je na izdvojene i izolirane slučajeve u svakoj mikroregiji županije. Broj naselja koja su imala pad broja stanovnika veći od 50% najviše je smanjen u zapadnoj, sjevernoj i srednjoj Istri. Ovakvi rezultati ukazuju na činjenicu da se broj najkritičnijih naselja znatno smanjio, odnosno da se socioekonomski utjecaj gradskih središta razvojem, prometa i opće infrastrukture proširio. Poboljšanjem općih životnih uvjeta uvođenjem vode, električne energije, telefona te poboljšanjem prometne dostupnosti gradnjom cesta i uvođenjem redovitog javnog prijevoza.

Sl. 4: Depopulacijska naselja (1981–2001) Istarske županije koja su u međupopisnom razdoblju 1991.–2001. imala porast broja stanovnika.

Fig. 4: Depopulated settlements (1981–2001) of the Region of Istria which are in intercensal period 1991–2001 increase number of the population.

Ovakvi rezultati ukazuju na opće načelo po kojoj veliki dijelovi općina i gradova u unutrašnjosti Istarske županije depopuliraju za razliku od obalnih dijelova koji bilježe stalan rast stanovništva uzrokovan litoralizacijom koja je započela prije istraživanog razdoblja, ali se nastavila od 1981. do 2001. Istraživanja su potvrdila pretpostavke o najvećoj depopulaciji u sjevernim i sjeveroistočnim dijelovima županije, rubnim područjima gravitacije gradova i problemskim područjima sa stagnirajućim gospodarstvom. Ovakva kretanja stanovništva ograničavaju socio-ekonomski razvoj u velikom dijelu regije i

mogu uzrokovati znatna ograničenja u provođenju županijskog te gradskih i općinskih prostornih planova. Tako je potpuna obnova najugroženijih depopulacijskih naselja (s padom većim od 50%) nemoguća u sadašnjim uvjetima. Daljnja istraživanja dobno-spolne strukture, obrazovne strukture, prirodnog priraštaja, fertilnog kontigenta te migracijskog salda depopulacijskih naselja dale bi još potpuniju sliku stanovništva županije.

Tablica 3: Depopulacijska naselja (1981–2001) Istarske županije koja su u međupopisnom razdoblju 1991.–2001. imala porast broja stanovnika.*

Tab. 3: Depopulated settlements in the Region of Istria (1981–2001) with population increase in the 1991–2001 intercensal period.*

GRAD/Općina	Broj	Udio (%) u broju depopulacijskih naselja 1981–2001
BUJE	3	33,33
BUZET	5	9,62
LABIN	4	40,00
PAZIN	1	12,50
POREČ	4	30,77
UMAG	1	25,00
Barban	3	14,29
Cerovlje	2	15,38
Gračiće	2	33,33
Grožnjan	1	14,29
Kanfanar	4	26,67
Karojba	2	66,67
Kršan	2	12,50
Lupoglav	1	14,29
Marčana	9	60,00
Motovun	1	25,00
Pičan	2	22,22
Raša	4	21,05
Sveta Nedelja	1	7,14
Sveti Lovreč	11	52,38
Svetvinčenat	6	46,15
Tinjan	1	14,29
Višnjan	12	35,29
Vižinada	6	35,29
Vodnjan	1	50,00
Žminj	1	4,17
UKUPNO	90	22,56

*Samo općine i gradovi koji imaju takva naselja. / Only municipalities and towns with depopulated settlements.

Tablica 4: Sjedišta gradova i općina koja su u razdoblju 1981.–2001. bilježila pad stanovništva.

Table 4: Seats of towns and municipalities with population decrease in the 1981–2001 intercensal period.

SJEDIŠTE	PAD (%)
BUZET	1,21
LABIN	7,34
Kanfanar	5,40
Karojba	15,80
Kaštelir	5,66
Lanišće	18,26
Marčana	2,03
Motovun	12,95
Raša	23,08
Svetvinčenat	15,05
Tinjan	14,10
Vižinada	4,83
Vodnjan	4,49

ZAKLJUČAK

Međupopisno razdoblje od 1981. do 2001. vremenski se, u prvom dijelu, podudara s najjačim turističkim prometom, promatrano kroz ukupan broj turista i ostvarena noćenja na prostoru Istarske županije i Republike Hrvatske te, u drugom razdoblju, promjenom državnopravnog okvira i gospodarskog sustava. U vremenu od 1981. do 2001. godine u Istri je 399 naselja ili 63,23% svih naselja bilježilo pad stanovništva. U istom razdoblju četvrtina istarskog stanovništva depopulira, a depopulacija zahvaća 3/5 površine županije. Širok pojas depopulacijskih naselja zahvaća sve dijelove Istarske županije. Najveća je koncentracija u njezinim sjevernim i sjeveroistočnim dijelovima. Istovremeno, kao posljedica litoralizacije izazvane kupališnim turizmom i drugim djelatnostima vezanim za obalu, zanemarivanjem poljoprivrede u unutrašnjosti te jačanjem centralnih funkcija najvećih gradova izdvajaju se dva područja bez depopulacije: područje priobalnih naselja od rta Kamenjaka do rta Savudrije i područje okolice Grada Pazina. Ovakva gospodarska i prostorna orijentacija znatno je doprinijela i doprinosi depopulacijskim procesima u unutrašnjosti. Najteže stanje depopulacije jest u naseljima čiji je pad veći od 35% (dvostruko premašuju prosjek županije) i onima u kojima se od 1981. do 2001. stanovništvo prepolovilo. Ukupno je 95 takvih naselja ili 15% svih naselja županije, odnosno 24% svih depopulacijskih naselja. Ova vrsta depopulacijskih naselja prevladava u sjevernim i sjeveroistočnim dijelovima županije. Nasuprot tomu, 90 depopulacijskih naselja u razdoblju od 1981. do 2001., bilježi porast stanovništva u zadnjem međupopisju (1991–2001). Takva naselja čine gotovo četvrtinu depopulacijskih naselja i 14% od ukupnog broja naselja, a najveću prostornu koncentraciju imaju na rubovima zapadne obalne zone koja ne depopulira. Centralne funkcije i značaj općinskih i gradskih sjedišta nisu u potpunosti utjecale na izostanak depopulacije. U 12 sjedišta općina i gradova javlja se pad stanovništva koji se kreće od 1–23%.

Usporedba depopulacijskih trendova u razdoblju od 1953. do 1981. i od 1981. do 2001. ukazuje da se depopulacija u posljednjih dvadeset godina smanjila, odnosno da su se zona naselja s porastom stanovništva proširila s uskog obalnog pojasa južne i zapadne Istre prema unutrašnjosti, a u središnjoj Istri koja gravitira Gradu Pazinu stvorena je još jedna zona bez depopulacije. Broj naselja s padom većim od 50% smanjen je sa 188 u razdoblju od 1953. do 1981. na 43 naselja u razdoblju od 1981. do 2001. Nastavak depopulacije na prostoru Istarske županije može u značajnoj mjeri omesti provedbu prostornih i gospodarskih planova razvoja pojedinih dijelova regije.

Tablica 5: Usporedba stanja depopulacije 1953.–1981. (Nejašmić, 1991) i 1981.–2001. na prostoru Istarske županije.***Table 5: Comparison of depopulation between the 1953–1981 (Nejašmić, 1991) and 1981–2001 periods in the Region of Istria.***

Međupopisno razdoblje	DEPOPULACIJSKA NASELJA				
	BROJ	STANOVNIŠVO	UDIO (%) DEPOPULACIJSKIH NASELJA U		
		PAD %	BROJU NASELJA	STANOVNIŠTVU	POVRŠINI
1953-1981	581	36,85	92,08	49,70	87,28
1981-2001	399	16,86	63,23	26,45	59,44

*Izračunao autor. / Assessed by the author.

Tablica 6: Depopulacijska naselja s padom većim od 50% u međupopisnim razdobljima 1953.–1981. i 1981.–2001. po mikroregijama.***Table 6: Depopulated settlements with decrease greater than 50% in the intercensal 1953–1981 and 1981–2001 periods per microregions.***

MIKROREGIJE	DEPOPUL. NASELJA S PADOM VEĆIM OD 50%	
	1953-1981.	1981-2001.
Sjeverna Istra	53	14
Zapadna Istra	82	20
Južna Istra	9	4
Istočna Istra	24	4
Srednja Istra	20	1
Istarska županija	188	43

*Mikroregije predstavljaju teritorij nekadašnjih općina Buje, Poreč, Rovinj (Zapadna Istra), Buzet (Sjeverna Istra), Pazin (Srednja Istra), Pula (Južna Istra), Labin (Istočna Istra). / Microregions constitute the territory of the former municipalities of Buje, Poreč, Rovinj (Western Istria), Buzet (Northern Istria), Pazin (Central Istria), Pula (Southern Istria), and Labin (Eastern Istria).

ZAHVALA

Autor zahvaljuje dipl. ing. Tatjani Brajnović-Širol, dipl. ing. Gordani Kuhar i dipl. ing. Brunu Nefatu na izračunu površina statističkih naselja.

DEPOPULATION IN THE REGION OF ISTRIA BETWEEN 1981 AND 2001

Nikola VOJNOVIĆ

HR-52100 Pula, Veruda 17

e-mail: nvojnovi@globalnet.hr

SUMMARY

The paper analyses the phenomenon of depopulation during the 1981-2001 period in the Region of Istria, which encloses seven former municipalities in the Croatian part of Istrian Peninsula, i.e. Buje, Buzet, Labin, Pazin, Poreč, Pula and Rovinj, or the present thirty municipalities and nine towns. In the 1981-2001 period, three censuses were carried out, whose results are dealt with in this paper at the levels of settlements, towns and municipalities. In the stated period, the Region of Istria went through some major socio-economic and political changes.

In the Region, a total of 399 depopulation settlements were established. Depopulation affected 63% of its settlements, 26% of population and 59% of the Region's surface area. The depopulation settlements lost almost 17% of their inhabitants.

Two areas with no depopulation processes were established. The first spreads in the wider coastal zone from Cape Savudrija in the northwestern part of the Region to Cape Kamenjak in the Region's extreme south, while the second (smaller) area is situated in the Region's central part, covering the area of gravitational influence of Pazin, the Region's centre. These zones enclose three towns (Novigrad, Pula and Rovinj) and six municipalities (Brtonigla, Fažana, Ližnjan, Medulin, Sveti Petar u Šumi and Vrsar) with no depopulation settlements at all.

Depopulation affected settlements in all parts of the Region, particularly its north and northeast. In these areas, municipalities and towns hold the greatest share in the depopulation settlements' surface area, number and inhabitants.

The most distinct depopulation (population decrease from 35 to 50% and over 50%) was established in 95 settlements or 15% of all Region's settlements, or in 24% of all depopulation settlements, lying in different parts of the Region, with most of them situated in its north and northeast.

A certain recovery in the last intercensal period of 1991–2001 was noted in 95 settlements or 24% of all depopulation settlements. These are situated in all parts of the Region, with somewhat greater concentration on the margins of coastal towns' gravitational influence.

Depopulation affected a total of 12 municipalities' and towns' seats. The majority of these municipalities and towns have no exit to the sea, while the rest of them have no significant coastal economy.

Key words: depopulation, municipalities, towns and settlements, Istrian County, 1981–2001

VIRI IN LITERATURA

- Aćimović, M. (1993):** Neka gospodarska i demografska kretanja u Istri. *Gospodarstvo Istre*, 6, 2. Pula, FET, 141–153.
- Bertić, I. (1997):** Istra-geografska obilježja. *Geografski horizont* 2/1997. Zagreb, HGD, 11–34.
- Blažević, I. (1980):** Utjecaj turizma na proces litoralizacije i na transformaciju agrarnog pejzaža u Istri. *Spomen-zbornik proslave 30. obljetnice GDH*. Zagreb, GDH, 25–38.
- Blažević, I. (1991):** Demografske značajke Istre. *Gospodarstvo Istre*, 4, 4. Pula, FET, 7–15.
- Blažević, I. (1994a):** Talijanska manjina u Istri nakon Drugog svjetskog rata. *Gospodarstvo Istre*, 7, 1–2. Pula, FET, 73–82.
- Blažević, I. (1994b):** Demografski aspekt urbanih središta Istarske županije. *Zbornik radova "Susreti na dragom kamenu"*. Pula, FET, 541–552.
- Bratulić, V., Roglić, J. (1969):** Istra-prošlost i sadašnjost. Zagreb, Binoza epoha.
- DZS (1993):** Popis stanovništva 1991. Stanovništvo u zemlji i inozemstvu po naseljima. Dokumentacija 911. Zagreb.
- Frić, M. (1980):** Neke mjere raspršenosti promjena broja stanovništva u općinama i općinskim središtima SR Hrvatske 1948–1971. godine. *Spomen-zbornik proslave 30. obljetnice GDH*. Zagreb, GDH, 83–97.
- Gregurević, O. (1997):** Studija ruralnog prostora Županije istarske, 140. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb, Arhitektonski fakultet – Zavod za urbanizam.
- Hidrografska institut JRM (1955):** Razvedenost obale i otoka Jugoslavije. Split.
- Kopal, M., Ancelj, B. & F. Kopal (1995):** Gospodarska, demografska i ostala obilježja općine Svetvinčenat. *Gospodarstvo Istre*, 8, 1–2. Pula, FET, 3–11.
- Minčir, Đ. (1989a):** Analiza i prognoza demografskih kretanja u općini Pula. *Gospodarstvo Istre*, 2, 3. Pula, FET, 23–40.
- Minčir, Đ. (1989b):** Tendencije kretanja stanovništva Istre (od 1857 do 1981. godine). *Gospodarstvo Istre*, 2, 1. Pula, FET, 23–28.
- Minčir, Đ. (1991):** Demografska kretanja u pojedinim općinama i dijelovima Istre. *Gospodarstvo Istre*, 4, 1. Pula, FET, 37–53.
- Minčir, Đ. (1995):** Razvoj stanovništva grada Poreča. *Gospodarstvo Istre*, 8, 1–2. Pula, FET, 37–52.
- Nejašmić, I. (1991):** Depopulacija u Hrvatskoj- korijeni stanje, izgledi. Zagreb, Globus nakladni zavod.
- Pokos, N. (2001):** Međupopisna promjena broja stanovnika Republike Hrvatske 1991–2001. pograkovima i općinama. *Hrvatski geografski glasnik*, 63. Pula, HGD, 67–85.
- SZZS (1984):** Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 1981. Beograd, Savezni zavod za statistiku.
- Vojnović, N. (2002):** Geografski aspekt selektivnog turizma Istarske županije, Magistrski rad. Zagreb, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- DZS (2002):** www.dzs.hr: Popis 2001. Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima i stanovništvo prema prisutnosti/odsutnosti u naselju popisa, po naseljima. Zagreb, Državni zavod za statistiku.
- ZPUŽ (2002a):** Prostorni plan Istarske županije. Pula, Zavod za prostorno uređenje Istarske županije.
- ZPUŽ (2002b):** Dokumentacija: Površina naselja Istarske županije. Pula, Zavod za prostorno uređenje Istarske županije.
- Zemljopisna karta (1993):** Zemljopisna karta hrvatskih otoka. Zagreb, Školska knjiga.

original scientific paper
ricevuto: 2003-08-12

UDC 339.178:94(450.36)"17/18"

"PER LA GERMANIA E L'ONGHERIA": L'EMIGRAZIONE TEMPORANEA DALLE VALLI DEL NATISONE

Alba ZANINI

IT-33035 Martignacco, Via Cividina 55
e-mail: albaz@tin.it

SINTESI

Quasi ignota fino a oggi, l'emigrazione temporanea delle valli del Natisone è fiorente almeno dal 1750. Gli uomini, dall'autunno all'inizio della primavera, si recano nei Balcani e in Europa centro-orientale, dove vendono soprattutto libri, stampe, carte decorative prodotte dalla ditta Remondini di Bassano, nonché chincaglieria. Il traffico coinvolge alcune centinaia di abitanti delle valli e altrettanti devono garantire con i propri beni immobili per le merci. La mole di affari è tale che a San Pietro al Natisone viene aperta, verso il 1770, un'agenzia presso la quale ambulanti possono rifornirsi direttamente. Le fonti archivistiche più ricche sono i protocolli di atti notarili stipulati con la ditta e le fonti anagrafiche, finora esaminate a tutto il 1838. Commercio analogo e più consistente ha interessato tutta la valle di Tesino.

Parole chiave: emigrazione stagionale, Slavia Veneta, stampatori Remondini, venditori ambulanti, immagini sacre

TOWARD GERMANY AND HUNGARY: SEASONAL MIGRATION FROM THE NATISONE VALLEYS

ABSTRACT

Relatively unknown to the present day, the seasonal migration from the Natisone valleys started to flourish as early as 1750. From autumn to the beginning of spring, men travelled to the Balkans and central-eastern Europe to sell (above all) books, prints, decorated paper produced by the Remondini company from Bassano, as well as trinkets. The trade involved several hundreds of inhabitants of the valleys and additional several hundreds of those who guaranteed their merchandise with their real estate. Around the year 1770, the growing extent of the trade resulted in the establishment of an agency, situated in San Pietro al Natisone, where the itinerant peddlers could get a direct supply of the merchandise they required. The richest archival sources are protocols of notary acts stipulated with the agency, and registry sources. Sources up to the year 1838 have been examined so far. Similar and more consistent commerce was also present in the entire Tesino valley.

Key words: seasonal migration, Venetian Slovenia, printers Remondini, peddlers, sacral images

Questo lavoro si propone l'obiettivo di tracciare la fisionomia del fenomeno dell'emigrazione temporanea delle valli del Natisone e, più precisamente, dei venditori ambulanti di libri, stampe e carte decorative prodotte dai tipografi Remondini di Bassano. Se la particolarità dei traffici era già stata segnalata (Kalc, Kodrič, 1994), tuttavia la sua portata economica, analoga a quella dei *cramars* carnici (Ferigo, Fornasin, 1997), era stata sottovalutata. L'intervento qui proposto è solo una prima comunicazione parziale dei risultati finora raggiunti,¹ in attesa che venga completato lo spoglio sistematico delle fonti fino al 1850, ma il meccanismo di vendita si è già rivelato in tutta la sua articolazione, diffusione sul territorio, impegno dal punto di vista economico, almeno a partire dal 1749.

I TESINI

L'emigrazione stagionale legata al commercio ambulante dalla valle del Tesino, laterale della Valsugana, è stata invece oggetto di studi fin dal 1970 (Fietta Ielen, 1969/70; Fietta Ielen, 1987); da allora, ricerche, mostre, convegni, hanno fatto luce su due secoli di attività (Passamani, 1972; Infelise, 1985; Rossi, 1990; Zilio, 1990; Infelise et al., 1990; Gioseffi, 1998; Gosen, 1999).

I Tesini vantano una lunga tradizione nella vendita di pietre focaie fin dagli inizi del XVII secolo; ma la concorrenza spagnola e l'avvento degli "schioppi ad acciarino" determinano il crollo del traffico. Almeno dal 1685 essi trovano nelle stampe del padovano Giovanni Antonio Remondini (1634–1711), trasferitosi a Bassano, un'efficace alternativa. Diventano così i principali veicoli di una straordinaria catena di vendita che li porta prima in Germania meridionale, quindi, attorno al 1730 in Spagna e, infine, in America latina, nonché, sulla direttrice opposta, in Polonia e in Russia.² Remondini, dal canto suo, produttore di carta oltre che stampatore, intravede in questa modalità di smercio l'unica via di fuga dal monopolio editoriale di Venezia, le cui leggi a favore delle ditte con sede nella capitale della Serenissima lasciano margini esigui di attività in terraferma. La sua azienda potrebbe produrre bandi e moduli per istituzioni pubbliche, libri per le scuole, romanzi e poemi in piccolo formato. A questi limiti deve sottoporsi, finché non avvia, su scala sempre più massiccia, la stampa di incisioni su legno o su rame di soggetti religiosi e po-

polari, la cui vendita capillare viene affidata ai Tesini. Il meccanismo prevede la fornitura a credito di merci, peraltro leggere da trasportare, e un finanziamento per il viaggio, con beni immobili di terzi a garanzia del credito. Quante proprietà dei creditori siano finite in questo modo ai Remondini, non è stato indagato nel dettaglio.

Per ricavare margini di guadagno sufficienti da merce di poco prezzo – e senza troppe pretese di qualità – è necessario venderne in quantità significative e disporre di vasto assortimento. Al culmine delle fortune remondiniane, nel 1780 Gasparo Gozzi³ viene incaricato di un'indagine sull'editoria dai Riformatori dello studio di Padova, magistratura veneziana alle stampe (Infelise, 1990, 23–24) e, nell'occasione, scrive che l'aggressiva politica commerciale dei Remondini "moltiplica con le ristampe, ribassandole a un prezzo vilissimo coll'obbrobrioso peggioramento dell'edizioni; le diffonde con largo traffico per ogni luogo". Ma il vastissimo catalogo del 1772 (Catalogus, 1772)⁴ non elenca solo libri, bensì, più rilevanti ai fini di questa ricerca, soggetti religiosi che si venerano in America, Spagna, Italia, Ungheria, Polonia, Moscovia, Transilvania, Bosnia, Carinzia, Grecia, in vari formati, al tratto e a colori; e, ancora, immagini del mondo al rovescio, del paese di Cuccagna, il gioco dell'oca "spagnuolo ed altro italiano" e una ampia gamma di carte per ventagli, spalliere, parati.

Il processo di produzione completo, dalla fabbricazione della carta alla stampa con ben 32 torchi tipografici e alla vendita su larga scala, viene accelerato dall'erede di Giuseppe Antonio, Giuseppe (1672–1742), e quindi dai figli di costui, Giambattista (1713–1773) e Giovanni Antonio (1700–1769). Ma, rispetto alla iniziale diffidenza dei concorrenti, causata dalla preoccupazione per la loro incontenibile ascesa, i Remondini hanno conquistata considerazione presso chi voglia diffondere le proprie opere, unici a disporre di una rete di vendita tanto ampia.

I Tesini si organizzano in compagnie più o meno numerose, omogenee per località di provenienza (Rossi, 1990, 339), e si riforniscono, dal 1711, presso l'agenzia di Pieve Tesino che impiega cinque agenti. I viaggiatori sono veicoli di informazioni commerciali e di novità editoriali di successo per la ditta – accusata di copiare prodotti degli stampatori di Aquisgrana – ma, almeno dal 1783, iniziano a diversificare gli acquisti, tanto da non risentire della chiusura definitiva di Remondini nel

1 il progetto "Finestra sul mondo slavo", promosso dall'ex Comunità montana Valli del Natisone – Consorzio GAL, prevedeva la costituzione di un database sulle fonti archivistiche e bibliografiche riguardanti la zona. Per illustrarne alcune potenzialità era necessario sviluppare un tema e renderne più tangibili le prospettive storiche. È così che, nella bibliografia sugli ambulanti della valle di Tesino, la curiosità di Donatella Ruttar, promotrice di importanti iniziative culturali, ha individuato un percorso e ne ha intuiti gli sviluppi, poi avvalorati da una imponente mole documentaria.

2 "Agenzie di Pieve Tesino e San Pietro al Natisone con corrispondenti a [...] Vienna, Graz, Presburgo, Praga, Augsburg, Ratisbona, Varazdin, Zagabria, Varsavia, Cracovia, Danzica, Riga, Pietroburgo e Mosca" (Infelise, 1985, 106).

3 Gasparo Gozzi (1713–1786), critico e letterato veneziano.

4 Dal 1750, quando la ditta deve immatricolarsi alla corporazione degli stampatori veneziani, il suo recapito principale si trova a Venezia.

1860. I più intraprendenti si emancipano dalla vita girovaga con l'apertura di negozi, come i Daziario a Mosca, San Pietroburgo e Parigi o i Pasqualini a Brno, o di case editrici.

LA BIBLIOGRAFIA

Se le conoscenze sui Tesini sono il frutto di ricerche trentennali, che hanno potuto beneficiare anche delle ultime testimonianze orali indirette, le citazioni sui venditori della Benecia cividalese sono invece esigue. La prima traccia di una certa consistenza si trova in una pubblicazione del 1807, dove si descrivono le risorse economiche del Dipartimento di Passariano: "Neppure gli uomini sono del tutto esenti dallo spirito di emigrazione, esercitando un piccolo traffico di loro particolare industria colle masserie di legno che vi travagliano per uso delle cucine della gente povera. Curioso è poi un altro genere di traffico che essi fanno con delle immagini dei Santi che provvedono dalla Stamperia del Remondini a Bassano. Mi sia lecito di esprimere che niente vi ha di più ordinario, ed indecente di queste figure incise in legno, macchiate a grandi campi di colori, ed impresse in così detta carta strazza. Con questa merce viaggiano in Ungheria, e la vendono colà a caro prezzo. La loro lingua essendo un dialetto dello scitico, di cui si vuole da taluni che abbiano comune la derivazione, si intendono fra di loro con poca difficoltà" (Rota, 1807, 38).

Il giudizio del suo autore, Francesco Rota, di simpatie massoniche, sui soggetti religiosi e sulla qualità scadente delle stampe popolari, riflette i mutamenti del gusto; infatti la rivalutazione e lo studio di questa particolare espressione artistica è relativamente recente. Piuttosto rivela che, se il piccolo artigianato locale trova mercato essenzialmente nella zona di produzione, il traffico di stampe si spinge lungo percorsi molto più lunghi, nell'Ungheria di allora che si estende ai territori balcanici, alla Transilvania a sud e alla Galizia confinante con l'impero russo a nord-est. Ma nulla è dato sapere sulle origini di questa attività.

Altre testimonianze sono molto più tarde, come quella di Carlo Podrecca del 1884: "Dopo la Madonna d'agosto di ciascun anno, lo slavo lascia la dolce casa. [...] In addietro facevano le spese i casolari sparsi della Boemia, dell'Ungheria e della Croazia, ma adesso che gli ebrei influirono per diffidare o proibire il commercio girovago, il nostro slavo si spinge in Turchia od

in Russia. Qui venderà panni, tele, chincaglierie, immagini di santi, comprerà di casa in casa cenci per le fabbriche, e nei più lontani e semibarbari villaggi della Russia farà buoni affari coi palloncini di gomma, cogli uccelli ammaestrati che estraggono i pianeti [foglietti con predizioni fantastiche sul futuro e sulla fortuna, n.d.a.] e coi numeri del lotto. [...] Taluni, secondati dalla fortuna, finiscono coll'aprire all'estero stabili negozi o depositi di merci, specialmente marroni, che si fanno mandare dalla solo Schiavonia. S'incontreranno così i nostri montanari in Agram, Jessenovaz, Cutina, Sissek, Popovac, Serajevo, Maglari, Pest, Vienna, Turs, Becin, Troppau, Pietroburgo, Mosca, Varsavia. A s. Giovanni Battista lo slavo girovago ritorna nei suoi monti per rimanervi sino al successivo agosto e raccogliere frattanto i fieni" (Podrecca, 1884, 94-95).⁵ A distanza di quasi un secolo, ammesso che la testimonianza di Podrecca si riferisca alla realtà sua contemporanea, si apre uno spiraglio sulla stagionalità del commercio, sulla vendita di altre merci oltre alle stampe, sulla raccolta di cenci – per produrre carta? – e, infine, sullo stanziamento definitivo all'estero da parte degli emigranti.

LE FONTI

A questo punto è stata individuata ed esaminata la documentazione archivistica, ma il fondo Remondini si è rivelato avaro perché, nei Catastici con le registrazioni dei beni familiari e societari, sono emerse solo due promesse di pagamento, la prima datata San Pietro degli Schiavoni 4 agosto 1752 e rogata dal notaio Andrea Tomasetigh (MBAB, 1). In quell'occasione Zuanne fu Zuanne Tomasuto di Vernasso si dichiara debitore al signor Domenico Gnoato di Bassano, agente di Giuseppe e figli Remondini, per "carte, immagini e santi ricevuti" con la pieggiaria [garanzia, n.d.a.] di Gioseffo Podrecca di Biarzo per un credito di L. 355 che, al cambio in ducati da L. 6:4 l'uno, fanno 57 ducati, lire 1 e soldi 12. Si impegna a saldare la somma il primo aprile dell'anno successivo all'interesse del 5%; nell'impossibilità di farlo, dovrebbe cedere la pensione livellaria su un prato detto *Samiai* nei pressi di Vernasso.

Ripercorrendo le carte a ritroso nel tempo, nella divisione dei fratelli Remondini nel 1725 non compare alcun riferimento agli Schiavoni, bensì a un debito di "Udine" per L. 67.669:9 di consistenza analoga a quello dei Tesini per L. 63.253:9 (MBAB, 2). Nel testamento di Giuseppe Remondini del 25 ottobre 1742 (MBAB, 3) è

5 Vedi anche Caporiacco, 1967, 105 e 202 con la citazione da Blanchini, 1898: "[...] quando le braccia superano il lavoro emigrano in Croazia, Romania, Austria, Germania, dove si occupano delle strade ferrate, più spesso fanno i commercianti girovaghi di minuterie, di santi, oppure girano con uccelli ammaestrati in Russia. Tornano a casa in giugno per aiutare i parenti nel falciare il fieno e nella raccolta d'autunno"; in Vigevani, 1950, 19-21, 126, gli emigranti originari delle valli trasferiti in quelle zone appartengono alla seconda metà dell'Ottocento, epoca che esula dai limiti imposti a questa ricerca; Micelli, 1998, 47: "Quelli della Schiavonia scorrono varie parti dell'Ungheria venditori di sacre immagini."; Cerno, 1967/68, si interessa a sette comuni delle valli e Lusevera e Taipana e cita la relazione statistica di G. Freschi del 1805 con il primo riferimento ai girovaghi.

ancora assente la Schiavonia, così come nella convenzione tra i suoi eredi del 20 ottobre 1745 (MBAB, 4). La rilevanza del debito udinese dimostra un'attività notevole, che però si lega ad un nome soltanto nel settembre 1757, ventidue anni dopo. Nella scrittura fra Stefano Duplessis, mercante della città di Udine, e il negozio di Giuseppe Remondini e figli si conviene che la spedizione delle merci, "libri da risma, libri rossi e neri; carte dorate, marmorate, indiane ecc.; li santi sì in legno che in rame", avvenga "alla vela" da Bassano a Venezia e da Venezia a Udine a spese ripartite a metà (MBAB, 5; Della Porta, 1984-87, 1.721).⁶ È necessario indagare se Duplessis sia il primo fornitore di ambulanti dei dintorni di Udine oppure se i Beneciani si siano avvicinati ai Remondini raccogliendo stracci e ritagli di pelle per le cartiere venete. Infatti lo scambio di questi materiali, particolarmente florido verso Duino,⁷ si svolge liberamente dagli stati austriaci verso quelli veneti fino a metà Settecento; fra il 1770 e il 1790, alla crescita della produzione si oppone la difficoltà di reperimento di materia prima, per la disagiata importazione attraverso la Schiavonia veneta.

Non è realistico pensare che una rete commerciale con percorsi così articolati, soggiorni all'estero prolungati, quantitativi di merce consistenti, nasca all'improvviso dal nulla. Seppure anticipando di pochi anni il movimento migratorio, nel 1744 Zuane fu Francesco Bledigh di Albana vende la sua porzione di casa a Luca suo fratello perché "intende et vole portarsi per il mondo per cercar maggior fortuna piasendo a Dio et ritornando per qualche tempo a casa piacendo a Dio, così in tal caso possa ricuperar con suo proprio peculio la suddetta vendita" (ASU, 1). Purtroppo nessuna nota ulteriore sulla destinazione e sull'attività accompagna questo atto; allo stato attuale è quindi possibile soltanto formulare ipotesi.

Il primo agente dei Remondini in ordine cronologico, nei contratti di compravendita e nelle notifiche di debiti dal 1751 al 1758 (ASU, 2; 3), è tale Domenico Gnoato di Paolo da Bassano, commerciante di pellami (MBAB, 6). Ebbene: suo padre Paolo possiede a Bassano un magazzino di stracci, richiestissimi dalle cartiere Remondini. Si può presumere che gli ambulanti partano per vendere merci, ma sfruttino il viaggio di ritorno per importarne altre. Attraverso quali percorsi gli stracci raggiungano Bassano – via terra fino a Venezia e per via

fluviale da lì a Bassano in direzione opposta alle merci di Duplessis – resta ancora ignoto, e qualche risposta ci si attende dai registri dei dazi, in mancanza dei preziosissimi giornali di Schiavonia (ASU, 4).

Ma tornando al traffico in Benecia, ai contratti, mediamente una dozzina all'anno, devono affiancarsi le notifiche, che dal 1713 registrano, a fini fiscali, le pendenze debitorie in atti privati fra agenti e venditori. Altre fonti collaterali sono le procure (ASU, 5), non intestate al nome dell'agente o della ditta, ma dell'ambulante, e pertanto da cercarsi con esame analitico di tutti gli atti. Il trafficante, in procinto di assentarsi, nomina in sua vece un procuratore che curi i suoi affari: nel 1796 "essendo per trasferirsi come il solito ogni anno in questo mese Antonio Becia fu Sebastiano di questa villa nell'Ungheria per oggetto di traffico da dove non ripatrierà sino al prossimo venturo aprile, perciò nomina ed istituisce in di lui vero e legittimo speciale procuratore Matteo fu Michiele Dorbolò di Biacis". Infine sarebbe necessario esaminare con attenzione gli ex voto di Castelmonte e rintracciare eventuali stampe e libri dei Remondini nelle valli.

A San Pietro al Natisone l'attività notarile inizia tardi, a giudicare dalla documentazione superstite risalente al 1656,⁸ ma il ritardo è giustificato dalla vicinanza di Cividale, dove il notariato di pubblica autorità e di cancelleria capitolare ha origini antiche e grande rilievo. Attorno al 1742, quando dovrebbe avere inizio il commercio ambulante, rogano i notai Antonio Tomasetigh (1729-1752), Andrea fu Francesco Tomasetigh (1736-1791) e i Cucovaz, Lorenzo (1757-1795) e Giovanni Antonio (1793-1806). Eppure le carte di Andrea Tomasetigh, prive in parte di indici, non contengono altri documenti oltre ai due individuati a Bassano, così come il suo predecessore Antonio non ha rogato atti di quel tipo e, pertanto, dopo l'analisi dei protocolli dal 1743 al 1759, il loro fondo è stato tralasciato. I Remondini, infatti, decidono quasi subito di rivolgersi a Lorenzo Cucovaz e poi ai successori, per stipulare *in loco* i contratti sotto l'egida degli agenti e procuratori della ditta. Alla presenza di Domenico Gnoato di Paolo troviamo quella che è, per ora, l'attestazione più antica legata al nuovo notaio, la confessione debitoria che risale al 26 agosto 1751, ma si riferisce a un debito contratto il 7 settembre 1749 (ASU, 2). Eccone la

6 Le notizie su Antonio Nicolò Duplessis risalgono a cinquant'anni più tardi: è negoziante di colori e veleni dal 1801 al 1852 con sede di fronte all'attuale palazzo municipale, angolo via Cavour.

7 Cumar, produttore di carte da gioco, ottiene una privativa di cinque anni e un decreto sovrano che impedisce l'esportazione delle "strazze", materia prima irrinunciabile e in costante deficit (Iancis, 2001, 113); "la produzione di carta è difesa dalle autorità austriache. Era stata severamente proibita l'estrazione delle strazze e dei ritagli di pelli deservienti all'uso delle cartiere [...]. Capitando incettatori esteri verrà loro levato il somaro e tutta la roba [...] e si procederà direttamente contro la persona con tutto il rigore. Particolarmente sorvegliato è il traffico su chiatta che si sviluppa verso gli approdi veneti del porto di Duino, per dove passano colli somari carichi di strazze" (Iancis, 2001, 114); "Molti raccolgono le strazze da prima della nascita dell'opificio [di Cumar], quando l'esportazione dei cenci e dei "ritagli di pelli" si svolgeva liberamente e le Contee erano tra le principali fornitrici venete. Si tratta di un mestiere umile, ma ambito per la capacità di promettere un reddito più o meno costante" (Iancis, 2001, 118).

8 Andrea Tomasetigh fu Francesco (1656-1701) e Francesco Tomasetigh (1693-1727) (ASU, AN).

trascrizione, dalla quale risultano alcune caratteristiche comuni a quasi tutti gli atti:

"In Christi nomine. Amen. L'anno della santa sua natività 1751 indizione decimaquarta giorno di martedì li 6 Aprile in villa di San Pietro nel mezado di me nodaro presenti li sottoscritti testimoni. Ove Giacomo q. Tomaso Domenis di Roda qui presente confessando et contentando di essere vero et real debitore alli eredi del q. Ill.mo sig.r Gioseffo Remondini di Bassano contadi lire L. 453: dico lire quattrocento e cinquanta trè fano ducati 75:3 di L. 6 solamente per tanta roba avuta di libri santi e jmagini diversi le quali esso Giacomo si contenta e s'obliga di pagar e sodisfar detto debito con le spese nel termine di mesi undeci prossimi et in caso che non sodisfase sino a detto termine intal caso si contenta che detti signori eredi mediante li loro intervenienti possino passare alla aprensione di tanti suoi beni ad ellezione, ovvero s'obliga di pagare di 6 per 100 qui presente il sig. Domenego Gnioato come agente di detti signori eredi Remondini per farsi cosa grata accetante etc. Detto dato nomine così che esso Giacomo per manutencione di tutta obligando tutti li suoi beni si mobili che stabili presenti et futuri generalmente et specialmente un campo detto Paseici con due piante d'arbori et viti giusto li loro confine in pertinenze di Roda di semenasion di pesenali 2: circa. Salvis. Presenti li sottoscritti testimoni. Costituito personalmente presso me nodaro et testimoni Andrea q. Giorgio Brochiana di Roda quale per le piezione del suddetto Giacomo Domenis et per maggior caucione delli suddetti eredi Remondini spontaneamente si costituì in principalità piezo et manutentore per il suddetto debito di L. 75:3 che tiene detto Domenis con detti signori eredi Remondini il tuto quanto contiene nel suddetto instramento obligando per manutencione tutti li suoi beni si mobili presenti et venturi generalmente et specialmente sempre ad ellezione di detti signori Remondini sic. Esso Giacomo promette di rilevar detto suo piezo d'ogni molestia che patir potesse per causa talle e ciò sotto obligacione generale di tutti li suoi averi presenti et futuri in anpla et solene forma sic. Presenti Filippo Vogrig et Urbano Bevilaqua ambi di questa villa testimoni. Dacio nota pagò il sig. interveniente Ramondini. Adi 25 Marzo 1752. In villa di San Pietro nel mezado di me nodaro

ove avendo d. Giacomo Domenis sudetto e di presente esborsato al sudetto signor Domenego Gnioato lire L. 115 fano ducati D.ti 19:1 e qualli qui presente detto signor Domenego acetante ricevente et a se traente qui presente in tante petice et soldoni et questi a conto delle L. 453: contenuti nel istrumento [contratto] suddetto 6 Aprile 1751 sicut detractis detraendis restarà debitore ancora detto Domenis a detti signori Remondini solamente L. 338 fano ducati 56:2 et questi neli pati, modi e condizioni tuti contenuti nel detto instramento senza minimo altro pregiudicio così et sono sempre riservate le altre razioni a detti signori Remondini per quanto il contenuto in detto instramento e pieziaria per conseguire il rimanente e tanto restò acordato alla presenza di Michiele Sabrieszac di Clenia et Pietro Capelaro di questa villa testimoni."

Vi si ritrova un formulario che rimarrà sempre sostanzialmente identico: la garanzia di familiari o di terzi, anche più d'uno, con beni immobili, che il debitore avrebbe potuto tenere in affitto con facoltà di riscatto (a distanza di quasi trent'anni Giorgio Ballus di Lasiz ricompera la proprietà "escorporata" nel 1766⁹); il tipo di merce ("libri, santi e immagini diverse"); l'anticipazione in contanti delle spese di "trasporti, mude e daci" da parte degli agenti per conto della ditta; la scadenza di pagamento al rientro che, nel tempo, si verrà fissando dalla festa di San Canziano a San Giorgio il 23 aprile; infine la percentuale degli interesse debitori del 5 o 6%.

I nomi che compaiono sui contratti dovrebbero indicare i soli capi-compagnia, ai quali si sarebbero poi uniti venditori più giovani o meno intraprendenti, ma è quasi impossibile ricostruire la composizione degli interi gruppi, nel numero, nei nomi, nella provenienza dei componenti. L'unico documento che li elenca è la fede giurata del pievano di San Pietro degli Schiavoni, Antonio Liccaro, rilasciata nel 1781.¹⁰ I dati assunti finora coinvolgono, dal 1751 al 1800, a titolo di garanti o di merciai girovaghi, esclusi notai, agenti e testimoni, circa 400 attori, per lo più appartenenti agli stessi nuclei familiari – padri, figli, generi, zii e nipoti – con una tendenza corporativa anche nella provenienza geografica. Infatti, rispetto alla diffusione capillare di questo lavoro nei dintorni di San Pietro, Pulfero e Savogna, negli *Status animarum* di San Leonardo i morti all'estero

9 "Apprese il sig.r Valentino Guazzo di questa villa agente della dita Remondini di Bassano con escorporazione 4. Settembre 1766 pubblicata li 14. Ottobre di detto anno al nunc q. Giorgio Balus di Lasiz in pagamento d'un credito di L. 250 che detta dita teneva verso detto q. Giorgio come pieggio di Valentino Balus di lui fratello pure ora defonto per tante merci dalla detta dita a lui affidate colla pieggeria pn principalità di detto q. Giorgio, un pezzo di terra parte arrativa e parte prativa [...] in loco denominato Ronco [...] Desiderando in ora Michiele, Lorenzo, Filippo, Urbano e Bortolo fratelli e figli q. Giorgio fare l'aquisto (!) del medesimo pezzo di terra [...] per il prezzo concordemente convenuto e stabilito di L. 284." (ASU, 6).

10 Stampa Pezzana e consorti librari e stampatori (opuscolo a stampa per processo) (ASV, 1) riporta l'elenco di 36 capi-compagnia Schiavoni dagli attuali comuni di San Pietro al Natisone (Rodda, Vernasso, Vernassino, Azzida, Clenia, Ponteaacco, Biarzo, Sorzento), Savogna (Montemaggiore, Cepletischis), Pulfero (Brischis, Montefosca, Tarcetta, Erbezzo, Mersino, Lasiz, Pegliano), Prepotto (Tercimonte), all'epoca appartenenti alla giurisdizione di San Pietro degli Schiavoni, "avendo ognun di loro i propri famigli subalterni, chi in maggior e chi in minor numero a proporzione del loro commercio e delle distanze dei luoghi, ne' quali hanno da trasferirsi per esitar le suddette merci"; anche in Rossi, 1990, 339.

compaiono mezzo secolo più tardi. Blasin, Brescon, Cedarmas, Franz, Galanda, Manzini, Scignaro, Venturini e tanti altri cognomi costellano gli atti con la continuità di vere e proprie dinastie che si tramandano il mestiere – e i capitali per esercitarlo – da una generazione all'altra. Sarà necessario controllare se qualche abitante della Schiavonia austriaca sia coinvolto nel traffico.

Le donne non compaiono come responsabili in prima persona, ad eccezione di tre casi, nel primo dei quali si tratta di commercio affiliato ai Remondini. Nel 1766 Orsola ved. Francesco Capellaro garantisce per il figlio Bortolo; nel 1801 Caterina Dorbolò vende una pensione livellaria per pagarsi le spese di viaggio in Ungheria; nel 1802 Tomaso fu Mattia Manzini di Pulfero, in caso di morte, istituisce un legato di 300 ducati alla moglie Margherita.¹¹

I PERCORSI

Finalmente, dal 1770, emergono le prime indicazioni sui percorsi seguiti dai venditori, a cominciare dalla tappa di Pressburg/Bratislava (ASU, 7), ma poi i nomi delle località vengono sostituiti da denominazioni geografiche generiche come "Germania, Ongheria ed altre provincie imperiali". Per tracciare la mappa degli spostamenti è necessario ricorrere ai libri canonici con gli atti di morte e avvenuto seppellimento all'estero; sarebbero utili anche le fedeli rilasciate dai parroci a favore dei loro parrocchiani, se soltanto ne fosse sopravvissuta più d'una.¹² Finalmente nel 1817 i registri di stato civile austriaci riportano note marginali dettagliate; ma proprio in quegli anni, dopo la morte di Valentino Guazzo nel 1815 (APSPN, 1) i contratti presso i notai di San Pietro si fanno via via sempre meno numerosi.

Vanno quindi sottolineati alcuni elementi, per evitare conclusioni affrettate. L'identificazione fra morti all'estero e venditori ambulanti è certa in pochi casi, meno di una decina su 60 fra il 1790 e il 1838; per questi è stato

possibile dedurre che si tratta di figli di ambulanti dal patronimico oppure direttamente dalla condizione lavorativa. Se i dati sono utili per le statistiche sull'emigrazione, non provano però che chi si è recato oltre confine avesse lo scopo di praticare il commercio. È rarissimo, infatti, poter sovrapporre i nomi dei defunti a quelli dei capi-compagnia che stipulano i contratti, pur trattandosi sempre degli stessi cognomi originari delle stesse località. Vista anche la giovane età dei deceduti, probabilmente chi muore per strada viaggia con garanzie minori e in condizioni più difficili rispetto a chi organizza l'intero gruppo; ma potrebbe trattarsi di persone che vendono altre mercanzie o svolgono altre attività stagionali.

Nel 1790 Matteo Serinar [Sverinaz?] di Azzida muore in Ungheria a Nagy Karoly, presso Bistritz, mentre vende di casa in casa immagini – *imagines circumferentem* – con altri suoi compagni;¹³ va sottolineata la definizione di "questor", analoga a mendicante, che ricorre talvolta ove venga precisato il mestiere. Altrimenti chi pratica questo tipo di traffico è chiamato merciaio o trafficante, corrispondenti italiani di *colporteur* e *hausierer*. Ma non tutti hanno la fortuna di morire in una parrocchia cattolica dove un padre piarista celebra le loro esequie; chi scende nei paesi ortodossi o musulmani senza fare ritorno, può solo essere dato per disperso e dichiarato presuntivamente morto. In base a questo tipo di documenti è stato possibile ricostruire, per la prima metà dell'Ottocento, i loro percorsi.

Una prima direttrice si espande verso nord, dall'Austria alla Moravia (Linz, Graz, Vienna, Bratislava, Prostějov); la strada più battuta, a giudicare dal numero dei decessi, scende lungo il corso dei fiumi Drava e Sava, attraverso Slovenia, Croazia, Serbia, Bosnia Erzegovina,¹⁴ e si spinge fino ad Arad nel Banato, ora Romania (APSPN, 3).

Un'altra via piega verso l'attuale Ungheria (ASU, 11), nelle cittadine di Illok (APSPN, 4), Pecs e la diocesi di

11 "Orsola vedova relicta q. Francesco Capellaro di questa villa [...] pieggia in principalità per le L. 257 dico L. duecento cinquantasette di santi et imagini che il sig. r Valantino Guazzo agente Remondini ha consegnate e date a Bortolo Capellaro figlio di detta Orsola con conditione e patto espresso che detto signor Guazzo debba essere saldato all'intero di detti santi ed imagini ascendenti a L. 257 ut supra per la prossima ventura festa di San Giorgio sarà li 27 Aprile 1767 venduto o non venduto" (ASU, 8); "Vende donna Catarina figlia ed erede q. Lazzaro Dorbolò una pension livellaria di L. 21 per il capitale di D. 50 L. 6 l'uno in ragione del 5 per % giusto Steffano q. Zuan Floran [...] li quali ducati cinquanta fanno per avuti dal detto livelante esborsati [...] dichiara che serviranno per andar in Ongheria" (ASU, 9); "Tomaso q. Mattia Manzin di questa villa [...] partendo il giorno di oggi per paese di Germania ed Ongheria per mercanteggiare a quelle parti ed acquistarsi il di lui bisogno [...] mancando di vita esso Tomaso prima di venir a sua casa, in tal caso consente e volle che abbia di avere D. 300 la di lui moglie Margata [!]" (ASU, 10).

12 "Li detti Schiavi miei parrocchiani trascorrono poi ogn'anno, con tali merci, come è già pubblicamente notorio, città per città, e villa per villa della Carniola, Carintia, Stiria, Ungheria, Croazia, Transilvania, ed altri paesi" (ASV, 1).

13 "Lecturo salutem. GB Jussig vocatur. Vigore praesentium testatum facio Matthaeum Sserinar italum ex villa de Asida cum sociis imagines circumferentem ac vendentem Magno-Karolini 5.ta Ianuarii 1790 mane in Bospitz suo improvisa morte extinctum et die sequenti per P. Cyprianum Brandais ordinis nostri Scholarum piarum sacerdotem et concionatorem germanicum ritu catholico tumulatum fuisse. Datum Magno Karolini in Hungaria die 21 Decembris 1790. [sigillo] P. Cristianus Berenos Scholarum piarum rector et parochiae administrator" (APSPN, 2).

14 Località identificate nelle quali sono morti abitanti delle valli fino al 1838: Sora, Munkendors, Ljubljana, Tolmin, Smasti, Vodice, Ptuj in Slovenia; Osijek, Scitarjevo, Stara Ploschica, Nova Gradiska, Kula, Ivanicgrad, Nart, Ludnia, Zagreb, Ogulin, Zagreb, Jesenice, Brod, Dakovo, Babina Greda in Croazia; Sremska Mitrovica in Serbia; Diacove in Bosnia Erzegovina.

Kalocsa fino a Budapest per salire a Drogobyc nell'allora Galizia, ora Ucraina (APSPN, 5). A Pest i merciai fanno capo ai fratelli Parigini, dove trovano immagazzinata la merce ordinata ai Remondini (ASU, 12). Il cognome, o soprannome, Parigini parrebbe riferirsi ad una compagnia di Tesini, che lo aveva acquisito durante gli spostamenti per lavoro.

Attraverso quali valichi e come vengono trasportate le merci? Oltre al magazzino in Ungheria, il punto di riferimento è la ditta Giovanni Battista Nais e compagni a Fiume, dove gli Schiavoni si servono dal settembre 1793 ad agosto 1801. La merce viene evidentemente spedita da Venezia e poi ritirata a Fiume dai girovaghi. Tuttavia nel 1766 il sig. Pichler di Celje effettua un trasporto ordinatogli dai Remondini per conto di un venditore (ASU, 4), lasciando intendere la via di terra; ancora nel 1799 le spese di dazio vengono saldate per la "condotta" delle merci fino a Zagabria (ASU, 13). Nei contratti si elencano spese di dazi anticipate dai Remondini, ma non si capisce se versate da loro al dazio austriaco o in contanti ai trafficanti che portano con sé la merce,¹⁵ perché qualcuno le ottiene a prestito da amici e parenti.¹⁶ In quest'ultimo caso potrebbe trattarsi di commercio d'altri beni.

Come i Tesini, qualcuno si stanZIA definitivamente là dove si reca per i suoi commerci. È il caso di Mattia Urbancig, nativo di Tarcetta, titolare di un negozio in Zagabria, dove viene tumulato nel cimitero della cattedrale nel 1835 (APSPN, 6); di Giuseppe Clavora, agricoltore nativo di Rodda domiciliato in Ungheria a Kula (ASPN, 7); o di altri ammogliatisi come Giovanni Dorbolò di Lasiz a Babinogreda in Croazia (APSPN, 8), Pietro Birtigh di Podvarschis in Ungheria (Darasz?) (APSPN, 9), Giuseppe Cargnello di Azzida a Osijek (APSPN, 10; Ruttar, 1981/82).

Se alcuni fanno fortuna all'estero o, comunque, scelgono di stabilirvisi, altri, più sfortunati, non fanno più rientro in patria. Giovanni Matteligh ad appena 18 anni viene "casualmente sommerso" nel fiume Sava nei pressi di Nart in Croazia nel 1818 (APSPN, 11), Antonio Cernoja di Mezzana a Scitarjevo nel 1818, e Giovanni Cernoja di Mezzana, anch'egli diciottenne, nel fiume che scorre presso Osijek insieme al suo compagno Antonio Vogrigh nel 1832 (APSPN, 12). Giuseppe Gabrieszsch di 24 anni viene "ucciso in strada da due aggressori" a Osijek nel 1822 (APSPN, 13), Ermacora Raccaro muore nel 1798 nella diocesi ungherese di Kalocsa, ustionato "per repentine flamam ignis exortam"

(APSPN, 14), Stefano Velliscig a Buda nel 1832 per febbre verminosa (APSPN, 15), Giuseppe Lebus a Ivanicgrad in Croazia per "febre putrida" (APSPN, 16) come tanti altri suoi compagni. Il diffondersi di epidemie costringe i merciai a dotarsi di una fede di sanità rilasciata dal parroco; l'unica trovata finora attesta che il *questor* Antonio Melissa, in procinto di recarsi a Zagabria nel 1815, non è affetto da lue (APSPN, 18). Questa malattia detta "skrilievo" proviene dalla zona di Fiume e contagia molti girovaghi della Val Resia negli anni 1821-1823 (Micelli, 1998, 72-74).

Fig. 1: Vera effigies thaumaturge B.V. Marie Radnensis [Radne, Romania] (Udine, Convento dei cappuccini, riproduzione del Centro Regionale di Catalogazione di Villa Manin).

Sl. 1: Vera effigies thaumaturge B.V. Marie Radnensis [Radne, Romania] (Videm, Kapucinski samostan, reprodukcija Deželnega centra za katalogizacijo iz Ville Manin).

15 "[...] facendo i loro viaggi e pagando i differenti dazj con le imprestanze di danaro dagli stessi sig. Remondini; esercitando il loro commercio di dette maniffatture; ed essendo assuefatti fino dalla loro gioventù a questo traffico, attesa la sterilità di queste montane situazioni: così soccorrono in tal modo a se stessi, ed alle loro famiglie" (ASV, 1).

16 "Zuanne q. Canciano Cencigh della villa di Montefosca da me nodaro benissimo conosciuto, quale attesta e disse che volle essere la spesa in quatro di loro da qui sino al Ongheria nella città di Misprin almeno la summa di D. 30 di L.6 l'uno si che Zuanne Cedermas, come riferisce lo precitato Cencigh, condusse l'autunno pasato per servì Zuanne Cencigh suddetto, Zuanne Battistigh e Mateus Cedermas hanno speso per solle cibarie come sopra fino la città di Misprin D. 30" (ASU, 14); Giovanni Cencigh morirà a Pecs nel 1818 (APSPN, 17).

LE MERCI

Per quantificare il carico di un ambulante, è molto importante l'elenco in calce al contratto del 13 luglio 1766 stipulato da Giuseppe q. Urbano Gabrieszach di Clenia che, per un importo di L. 650, acquista "Risme 3 santi collorati a L. 14 la risma L. 42 quinterni 4 carta francese dipinta L. 35 L. 7 quinterni 4 d'indiana L. 25 L. 5 quinterni 3 dorata fin L. 90 L. 7:10 quinterni 10 altri santi collorati L. 14 L. 7 n. 19 spaliere L. 55 il cento 2000 francesine miniate L. 12:10 L. 250 285 francesine nere L. 6 L. 17:2 74 mode miniate L. 15 L. 11:2 30 nere L. 10 L. 3 176 cinese cinese miniate L. 12:10 L. 14:10 80 mezani miniati L. 12:10 L. 10 998 reali miniati L. 30 L. 299:8 79 reali neri L. 3:10 L. 9:17 48 reali fini a un color L. 40 L. 19:4 29 reali neri L. 25 L. 6:15 24 imperiali miniati L. 60 L. 14:8 12 realetti neri L. 25 L. 3 200 santi da officio neri L. 2 L. 4 200 santi da officio miniati L. 3 L. 6 muda nazioni nere L. 5 a l'una L. 5:10 3 convivii per 3. Altarii neri L. 10 L. 1:10 13 imperiali neri L. 30 il c.to L. 3:12 libri di messe per L. 157:15 spesi per la cassa e per il passaporto L. 15:6 denari imprestategli per L. 30 Adi 24 susseguente altra ordinata al Guazzo n.° 20 espeditali in Udene L.30 il c.to L. 9 20 francesine miniate L. 12:10 L. 2:10 spesa di condotta L. 10 Adi 17. Febraro 1766. Per spese da noi pagate al sig.r Pichler di Cilla sopra la sua cassa di L. 293 come appare da suo conto di Dicembre prossimo passato fiorini 8. Karantani 47 sono L. 43:19 provisione al suddetto fiorini uno L. 5 In tutto summa L. 1026:9 Adi 12 marzo 1766. Contò il suddetto a conto della soprascritta summa L. 650 le qualli detratte, resta debito di lire tresento settantasei e soldi 9 dico L. 376:9." (ASU, 15)

per un totale di 4255 stampe di diverso formato (mezzani, reali, imperiali, francesine) più quaderni, mude, convivii, spaliere. Purtroppo è solo intuibile il quantitativo corrispondente ad importi fino a 8 volte superiori, perché formati, qualità, costi sono i più disparati e, nei primi contratti, non è scorporato il costo del viaggio. Negli atti dal 1761 al 1796 gli acquisti oscillano fra le 4.239:8 (ASU, 16) e le poche decine di lire, per un numero di pezzi fra le svariate migliaia e il centinaio da smerciare in periodi brevissimi, da novembre a Natale o Carnevale,¹⁷ evidentemente nelle zone limitrofe. Se un'indagine nelle raccolte private è assai improba, è noto invece che nel santuario di Castelmonte si acquistano quantitativi consistenti per i devoti in pellegrinaggio (Ingegneri, 2002, 183–184). Il santuario stesso è il soggetto di incisioni come la *Vera effigie della miracolosissima Beata Vergine del Monte, scultura di S. Luca con il suo castello, sopra Cividale del Friuli miglia cinque*; l'autrice, suor Isabella Piccini (1646–1734), lavora anche per Remondini (Succi, 1983, 287–289; Del Basso, 2000, 120–121).

A proposito dei soggetti iconografici va aperta una piccola parentesi. A partire dal 1740 la calcografia Remondini, ottenuto il privilegio universale per la produzione di immagini sacre nel 1738, dopo la recente conquista asburgica di parte dei Balcani, inizia a produrre stampe su soggetti tipici delle chiese ortodosse, con didascalie in slavo ecclesiastico e caratteri cirillici destinate all'Europa orientale (Pelusi, 1989, 225–227; Zotti Minici, 1994). Vi si ritraggono san Giovanni Battista, san Michele arcangelo protettore di Kiev, san Nicola, santo Stefano, santo Stefano despota di Serbia e altri che godono di particolare venerazione a est, accompagnati da brevi preghiere. Chi meglio degli Schiavoni avrebbe potuto attraversare i paesi balcanici per venderle?

LE CONSEGUENZE ECONOMICHE

I benefici dei traffici floridi non tardano a farsi sentire nelle compravendite di beni immobili o di diritti su di essi già a fine Settecento. Nel 1771 Antonio Crucil, figlio di Biaggio di Mersino, acquista un livello da Michiele Carbonaro fu Giorgio di Brischis "con proprio peculio risparmiato e lucrato nell'Ungheria, e Germania, mediante la mercanzia di santi, immagini, ed altre simili merci [...]" (ASU, 17); nel 1780 Michele fu Simone Morielaz di Rodda acquista, per conto del figlio Zuanne,

17 "Tomaso Trusgnach q. Luca della villa di Trusgne comun di Drenchia [...] pieggio in principalità per la suma di L. 60 circa di santi, immagini ed altre simili merci che il sig.r Valentino Guazzo agente Remondini il giorno d'oggi è per consegnare a' mani di Biaggio Trusgnach q. Martino [...] per le venture SS.me feste natalizie" (ASU, 20); "Leonardo q. Antonio Toserato della villa d'Azzida [...] pieggio in principalità a cauzione della dita Remondini e sopra le preghiere d'Antonio q. Valentino Drescigh di detta villa d'Azzida e di Giacomo Fon figlio di Giacomo della villa di Smasti Stato Arciduciale ora comorante in Azzida per la suma di L. 500 circa di santi, immagini ed altre simili merci che personalmente si porteranno a levare in Bassano li sopradetti Drescigh e Fon e per le L. 60 di dinaro effettivo [...] entro il prossimo venturo Carnovale" (ASU, 21); "Antonio q. Valentino Bargnach del Comun di Drenchia [...] sopra le preghiere di Biaggio q. Martino Trusgnach di detto Comune di Drenchia [...] pieggio in principalità per la summa di L. 150 di santi, immagini ed altre simili merci [...] per il 14 febraro dell'anno venturo 1775" (ASU, 22).

una pensione livellaria annua con 30 ducati "di ragione particolare del medesimo di lui figlio risparmiati e lucrati colla mercanzia che detto Zuanne va facendo annualmente per la Germania ed Ongheria" (ASU, 18). Il lavoro all'estero permette a qualche famiglia di salvarsi dalla povertà: nel 1781 Filippo fu Luca Simaz di Loch per "[...] non aver giammai avuta cognizione né capacità di diriger li propri affari [...] prevede essergli imminenti l'esecuzione e lo spoglio di quasi tutti li di lui effetti [...nomina] general procuratore ed amministratore assoluto l'unico proprio figlio Antonio [...] che ha] qualche soldo risparmiato e unito colli propri sudori e fatiche per essere stato già diversi anni a mercantare in Germania ed Ongheria" (ASU, 19).

In previsione di divisioni ereditarie viene poi tutelato chi ha incrementato più di altri il reddito familiare: Valentino fu Bortolo Lauretigh di Varch di Stregna "[...] confessa, attesta e ratifica che Giuseppe proprio figlio abbia applicato a beneficio della casa d'esso comparente ducati 30 dico trenta di L. 6 solamente l'uno di suo proprio particolar peculio unito ed accumulato colli di lui sudori e fatiche, e massime nelle parti della Germania ed Ungheria, laddove è solito esso Giuseppe conferirsi a mercanzare [...] in caso di divisioni con li di lui fratelli o figli respective, dopo la morte però del prefato Valentino, farsi pagamento per detta summa" (ASU, AN, 4450.3, c. 430).

Al contrario, gli anziani si trovano in serie difficoltà, se i loro figli emigrati sono scomparsi. Mateus fu Andrea Orecuja di Rodda, avendo "auti tre figli due de' quali, cioè Giovanni e Tomaso, absentati dalla propria casa da molti anni avendo così abbandonato esso Mateus padre, e delli quali non ha mai avuta veruna notizia, avendo bensì dovuto egli pagare varij loro debiti" e perso anche l'unico figlio superstite, accorda le seconde nozze alla nuora, donando i suoi beni alla futura coppia in cambio di assistenza (ASU, 23).

Mattia Chiacigh q. Michele di Altana nel 1789 "[...] essendo venuto a rillevare, che per parte di Antonio Chiacigh proprio figlio siano stati incontrati vari debiti parte per dinaro avuto ad imprestito, e parte per merci avute in credenza dalla dita Remondini, e ciò tutto colla pieggeria, e responsabilità di Biasio Gambusigh fu Biasio di ditta villa d'Altana, e poiché Antonio Chiacigh non si è curato non solo di non pagare le merci alla dita suddetta, e restituire il dinaro avuto ad imprestito benché trascorso fosse il termine assunto a pagare, ma nemmeno di restituirsi in patria dall'Ongheria ove si è conferito a fare mercato d'ese, ed altre merci, e volendo esso Mattia rendere solevato, ed indenne il suddetto Biasio Gambusigh per le prestate pieggarie [...] s'impegna bensì di pagare tali debiti" (ASU, 24). Gli impegni contratti fra i merciai e i loro pieggi non vengono sempre onorati; fra altre controversie composte pacificamente, alcune arrivano negli uffici della Pretura di Cividale dal 1815 in poi (ASU, Procura di Cividale).

I Remondini, o i loro agenti procuratori, invece ottengono pensioni livellarie corrispondenti ai capitali a debito su terreni; talvolta però concedono dilazioni di pagamento a rate annuali o accordano sconti. Nel 1768 Leonardo Domenis ottiene "graciosamente" la riduzione della somma addirittura da 766 lire a 450 (ASU, 25). Una ricerca catastale più approfondita dirà quanti beni siano effettivamente divenuti di proprietà dei bassanesi; intanto si sa che il 4 settembre 1776 i Remondini vengono investiti del titolo di conti e del feudo di Gruspergo (ASV, 2), alla confluenza fra il Natisone e il torrente Alberone, a fronte dell'esborso di 6700 ducati (Infelise, 1990, 22, 26). Ai piedi dell'attuale rudere del castello, sorge il palazzo nel quale la famiglia soggiorna.

Chi cura i loro interessi? Si è già incontrato il nome dell'agente Domenico Gnoato di Bassano, dal 6 aprile 1751 (ASU, 26) al 16 aprile 1758 (ASU, 3). Gli succede Marco Riboni dal 1761 al 1762, "agente del negozio Remondini di Bassano" e quindi non esiste ancora sede in San Pietro.

Fig. 2: San Timoteo e Santa Maura (Trieste, Biblioteca civica Attilio Hortis).

Sl. 2: Sv. Timotej in sv. Mavra (Trst, Ljudska knjižnica Attilio Hortis).

Infine arriva, poco più che trentenne, Valentino Guazzo di Gaspare di Bassano, il protagonista della massima espansione dell'attività, dal 1765 alla morte nel 1815, si trasferisce stabilmente a vivere a San Pietro de' Schiavoni con la famiglia fra il 1765 e il 1766 (ASU, 27).¹⁸

Se non prima, nel 1781¹⁹ apre bottega lungo la strada principale o Strada regia Cividale-Pulfero, una via di comunicazione importante verso i confini orientali, la cui manutenzione aveva esentato gli abitanti delle valli dalle imposizioni fiscali veneziane. Inutile soffermarsi su chi avesse tratto la maggiore utilità. Il piccolo edificio rilevato dal perito Gaspare Comoretto è monovano, a pianta quadrata e su due piani, con aperture simmetriche verso strada, e confina con "porzione di muro promiscuo col sig. Cucavaz", molto probabilmente il notaio.²⁰

L'assortimento di merci può essere scelto in bottega dai campionari, ma la consegna viene spesso organizzata a destinazione, dove l'ordinativo è stato indirizzato direttamente dalla ditta. Gli affari prosperano con il coinvolgimento massiccio degli abitanti della zona, e richiamano clientela fin da Gorizia, dove vigono ancora divieti di stampa per strappare il monopolio al veneziano Giuseppe Tommasini (Iancis, 2001, 336). Infatti, ormai prossimo all'apertura di una sua officina tipografica a Gorizia nel successivo mese di ottobre, il cividalese Valerio de Valeri nel febbraio 1767 contrae con l'agente debiti per merci Remondini per un totale di L. 2176:7.²¹

Ma Guazzo, nel centro di Schiavonia, non riveste il solo ruolo di agente dei Remondini, già di per sé sufficiente a dargli il benessere economico. Il 28 novembre 1801 sua figlia Maddalena sposa Andrea Miani

di Cormons, spesso presente agli atti in veste di testimone, con patto dotale di ben 2500 ducati; ma le fortune accumulate da Guazzo sono frutto anche di altre attività. Nel 1773 è incaricato di effettuare un controllo, con la supervisione del notaio Andrea Tomasetigh, alla locale bottega del sale, genere di monopolio e di continuo contrabbando (ASU, 29). Ma, soprattutto, dal 1779 al 1805 è procuratore, con atti di notai triestini, di certo Giovanni Giorgio Koch, mercante in Graz;²² nei primi anni dell'Ottocento, si fa sostituire a sua volta dal triestino Giuseppe Pfnaisel. Dal 1775 Koch consegna merci agli ambulanti per varie somme in fiorini, ma non di stampe remondiniane, bensì "galanterie" o chincaglierie (ASU, 30). Si apre quindi una ulteriore e duratura prospettiva di commercio, confermata da un episodio avvenuto in Cividale nel 1806. Il negoziante Marco Lazzarini ha "tolto dalle spalle [di Matteo Zuffarli, n.d.a.] il sacco in cui esse merci erano riposte [...] le quali diventavano inutili al trafficante Zuffarli che non poteva spedirle per l'Ongheria" essendo già partita la "compagnia de' trafficanti". Matteo Zufferli è debitore al negoziante, ma ciò non ne giustifica l'azione; infatti lo denuncia ed ottiene il risarcimento (ASU, 31).

Come risulta dai dati finora riportati, e ancora insufficienti per trarne statistiche affidabili e conclusioni solide, varie ipotesi restano aperte finché non sia terminato lo spoglio delle fonti principali; ma gli sviluppi sembrano incoraggianti rispetto ai documenti individuati per il primo cinquantennio di attività.

RINGRAZIAMENTO

Ringrazio Aleksej Kalc, Alessandro Giacomello, Massimo Dissaderi.

18 Guazzo viene definito per la prima volta "abitante in questa villa [San Pietro degli Schiavoni]".

19 "[...] parte si provvedono qui in San Pietro de' Schiavoni, ove la casa Remondini suddetta mantiene un assortito negozio di libri e stampe sudette amministrato da un agente per tal fine venuto a stanziarsi qui con tutta la di lui famiglia già da molti anni" (ASV, 1).

20 In Infelise, 1990, 336, sono riprodotti pianta e alzato.

21 "Il sig. Valentin Guazzo agente Remondini notifica esser debitore il sig. Valerio Valeri per merci in più tempi avute dal negozio Remondini come da partite defratto tutto il ricevuto a conto di L. 2176:7 dico due mille cento settantasei soldi sette" (ASU, 28). 22 I protocolli della città di Graz dal 1782 al 1810 (Graz, Landesarchiv), non hanno restituite notizie, se non elenchi di Hausierpässe rilasciati, senza cognomi di Schiavoni; la città ha matricole di commercianti solo dal 1850 circa.

22 I protocolli della città di Graz dal 1782 al 1810 (Graz, Landesarchiv) non hanno restituite notizie, se non elenchi di Hausierpässe rilasciati, senza cognomi di Schiavoni; la città ha matricole di commercianti solo dal 1850 circa.

"ZA NEMČIJO IN MADŽARSKO": SEZONSKE SELITVE IZ DOLIN NADIŽE

Alba ZANINI

IT-33035 Martignacco, Ul. Cividina 55

e-mail: albaz@tin.it

POVZETEK

Predstavljeno delo ima namen ponovno preučiti pojav sezonskih selitev iz dolin Nadiže, in sicer od leta 1750 naprej, predvsem kar zadeva popotne trgovce, ki so se ukvarjali s prodajo knjig, gravur, dekorativnega papirja, izdelanega v tiskarni Remondini v Bassanu. Na podlagi kratkih navedb, vzetih iz bibliografije, ki se nanašajo na popotne trgovce iz doline Tesino, na tiskarje Remondini in na Benečijo, je raziskava temeljila na notarskih in anagrafskih virih. Pogodbe se s časom niso spreminjale in so zahtevale poleg prič tudi prisotnost zastopnika in pooblaščenca firme Remondini, šefov družb popotnih trgovcev ter porokov z nepremičninami. Blago so dostavljali preko agencije iz San Pietra al Natisone (Špeter Slovenov), ki so jo odprli po letu 1766, ali pa so ga pošiljali v skladišča, ki so bila ob poteh (Reka, Pest). Ker so bile gravure in dekorativni papirji lahko prenosljivi, je bilo mogoče opraviti dolge poti. Popotni trgovci so namreč potovali vzdolž rečnih tokov Drave, Save in po vsej Madžarski; redko pa, na podlagi do sedaj znanih dokumentov, po Moravski, Galiciji in Transilvaniji. Na podlagi dveh seznamov se lahko ugotovi, da je popotni trgovec dobil vnaprej nekaj predujma za potne stroške, carino, potni list in število kosov, ki so bili v povprečju večji od 3000 enot, vendar se je moral obvezati, da bo ob vrnitvi poravnal celotni znesek. V redkih primerih se je prodaja izvajala neposredno na bližnjem območju.

V letu 1780 je bilo dejavnih 36 šefov družb, ki so sklepali pogodbe. Vključenega je bilo kar veliko število prebivalstva. Predvsem kar zadeva ekonomsko področje, so bile posledice za to območje zelo pomembne. Dejavnost se je prenašala od očeta na sina ter med pravimi in pridobljenimi sorodniki in se je izvajala takrat, ko ni bilo kmečkih opravil na poljih, torej od konca poletja do začetka pomladi.

Agent tiskarjev Remondini je imel tudi vlogo posrednika za drobne okrasne predmete in je sodeloval z neko firmo iz Gradca. Tako se lahko sklepa, da se na območju Benečije niso ukvarjali le s prodajo gravur.

Zanesljivi statistični podatki bodo skupaj s celotnim sistematičnim pregledom virov do leta 1850 na razpolago v bližnji prihodnosti.

Ključne besede: sezonske selitve, Beneška Slovenija, tiskarji Remondini, popotni trgovci, svete podobe

FONTI E BIBLIOGRAFIA

APSPN, 1 – APSPN – Archivio parrocchiale di San Pietro al Natisone, RC – Registri civili, 1803–1817.

APSPN, 2 – APSPN, Morti 1789–1803.

APSPN, 3 – APSPN, RC, Morti 1817–1823, 15 agosto 1816.

APSPN, 4 – APSPN, Morti 1789–1803, 25 ottobre 1791.

APSPN, 5 – APSPN, RC, Morti 1823–1838, 17 luglio 1824.

APSPN, 6 – APSPN, RC, Morti 1833–1837, 54v–55.

APSPN, 7 – APSPN, RC, Morti 1833–1837, 43v–44, 16 ottobre 1834.

APSPN, 8 – APSPN, RC, Morti 1833–1837, 29v–30.

APSPN, 9 – APSPN, RC, Morti 1833–1837, 16v–17.

APSPN, 10 – APSPN, RC, Morti 1833–1837, 27v–28.

APSPN, 11 – APSPN, RC, Morti 1817–1823.

APSPN, 12 – APSPN, RC, Morti 1817–1823, 95.

APSPN, 13 – APSPN, RC, Morti 1817–1823, 94v–95.

APSPN, 14 – APSPN, Morti 1789–1803, c. sciolta.

APSPN, 15 – APSPN, RC, Morti 1833–1837.

APSPN, 16 – APSPN, RC, Morti 1817–1823, 97v–98.

APSPN, 17 – APSPN, RC, Morti 1833–1837, attestato del 20 novembre 1818.

APSPN, 18 – APSPN, Colera 1830–1831.

ASU, 1 – ASU – Archivio di Stato di Udine, AN – Archivio Notarile, 4428.8, 10–10v.

ASU, 2 – ASU, AN, 4428.15, 73–73v.

ASU, 3 – ASU, AN, 4433.A, 62.

ASU, 4 – ASU, AN, 4434.10, 83v–85.

ASU, 5 – ASU, AN, 4451.4, 687v.

ASU, 6 – ASU, AN, 4450.1, 106–107v, 30 marzo 1794.

ASU, 7 – ASU, AN, 4434.I, 385–385v.

ASU, 8 – ASU, AN, 4434.F, 19 settembre 1766.

ASU, 9 – ASU, AN, 4489, 29 marzo 1801.

ASU, 10 – ASU, AN, 4489, 31 agosto 1802.

ASU, 11 – ASU, AN, 4434. I, 385v–386, 3 settembre 1770.

ASU, 12 – ASU, AN, 4454.14, 2977–2977v.

ASU, 13 – ASU, AN, 4486.A, 57v–58.

ASU, 14 – ASU, AN, 4489, 19 febbraio 1802.

ASU, 15 – ASU, AN, 4434.F, 83v–85.

ASU, 16 – ASU, AN, 4450.3, 423v.

ASU, 17 – ASU, AN, 4435.K, 452v–453v.

ASU, 18 – ASU, Notarile, 4437.S, 2115v.

ASU, 19 – ASU, AN, 4437.T, 2201.

ASU, 20 – ASU, AN, 4435.L, 614, 30 novembre 1771.

ASU, 21 – ASU, AN, 4435.L, 703v, 29 giugno 1772.

- ASU, 22 – ASU, AN, 4435.N, 1089v, 29 settembre 1774.
- ASU, 23 – ASU, AN, 4489, 1797–1804, 23 aprile 1802.
- ASU, 24 – ASU, AN, 4452.7, 1238.
- ASU, 25 – ASU, Notifiche, 197, 13v.
- ASU, 26 – ASU, AN, 4428.15, 26r–26v.
- ASU, 27 – ASU, AN, 4434.F, 83v–85, 13 luglio 1766.
- ASU, 28 – ASU, Notifiche, 196, 171v, 24 febbraio 1767.
- ASU, 29 – ASU, AN, 4830, 15 ottobre 1773.
- ASU, 30 – ASU, AN, 4436.R, 1984r–1984v.
- ASU, 31 – ASU, AN, 4492.II, 245v–246v.
- ASV, 1 – ASV – Archivio di Stato di Venezia, Riformatori dello studio di Padova, 365, Stampa Pezzana e consorti librari e stampatori (opuscolo a stampa per processo), 90-92.
- ASV, 2 – ASV, Provveditori sopra feudi, 1076: Catastico di beni feudali di varie città, 4v.
- MBAB, 1 – MBAB – Museo Biblioteca Archivio di Bassano del Grappa, AR – Archivio Remondini, C2 – Catastico 2, 595.
- MBAB, 2 – MBAB, AR, C2, 232v–235.
- MBAB, 3 – MBAB, AR, C2, 395–397v.
- MBAB, 4 – MBAB, AR, C2, 398v–401v.
- MBAB, 5 – MBAB, AR, C2, 601.
- MBAB, 6 – MBAB, AR, C2, 600v.
- Blanchini, E. (1898): La proprietà agraria nel Friuli italiano ed i suoi bisogni economici e sociali. Udine, Tipografia del Patronato.
- Caporiacco, G. di (1967): Storia e statistica dell'emigrazione dal Friuli e dalla Carnia. 1: Dall'età veneta al 1915. Udine, Edizioni del Friuli nuovo.
- Catalogus (1772): Catalogus novissimus copiosissimus librorum omnium qui impressi sunt, et venduntur apud Josephum Remondini et filios in via Mercatoria Venetiis. Venezia, Giuseppe Remondini e figli.
- Cerno, G. (1967/68): Aspetti geografici del fenomeno migratorio in nove comuni della cosiddetta Slavia friulana, tesi di laurea, Università degli Studi di Trieste.
- Del Basso, G. M. (2000): Veduta di Castelmonte. In: Blason Scarel, S. (ed.): Cammina, cammina ... Dalla via dell'ambra alla via della fede. Aquileia, Gruppo archeologico aquileiese, 120–121.
- Ferigo, G., Fornasin, A. (eds.) (1997): Cramars. Udine, Arti Grafiche Friulane.
- Fietta Ielen, E. (1969/70): Girovaghi di Tesino in Europa ed America. Studio etnografico. Tesi di laurea. Università degli Studi di Trieste.
- Fietta Ielen, E. (1987): Con la cassela in spalla. Gli ambulanti di Tesino, Ivrea, Priuli e Verlucca.
- Gioseffi, M. (1998): Gli uomini delle immagini. In: Sega, I. (ed.): Les hommes des images. L'epopea dei Tesini dal Trentino per le vie del mondo. Trento, Regione Autonoma Trentino-Alto Adige et al.
- Gosen, V. (1999): Incidere per i Remondini. Bassano del Grappa, Tassotti.
- Iancis, P. (2001): Manifattori e lavoranzia. Le forme del lavoro a Gorizia nel Settecento. Mariano del Friuli (GO), Edizioni della Laguna.
- Infelise, M. (1978): Le cartiere Remondini nel settecento. Archivio Veneto, V s., 146, 16.
- Infelise, M. (1980): I Remondini di Bassano. Stampa e industria nel Veneto del Settecento. Bassano del Grappa, Tassotti.
- Infelise, M. (1985): L'editoria. In Storia della cultura veneta. Il Settecento, 5/1. Vicenza, Neri Pozza.
- Infelise, M., Marini, P. (eds.) (1990): Remondini. Un editore del Settecento. I Tiepolo e il Settecento vicentino. Milano, Electa.
- Infelise, M., Marini, P. (eds.) (1992): L'editoria del '700 e i Remondini. Bassano del Grappa, Ghedina e Tassotti.
- Ingegneri, G. (2002): Storia del santuario di Castelmonte. Castelmonte, La Madonna di Castelmonte.
- Kalc, A., Kodrič, M. (1994): L'emigrazione di mestiere dalla Slavia veneta fino alla prima guerra mondiale. In Brusa, C., Ghiringhelli, R. (eds.): Emigrazione e territorio: tra bisogno e ideale. Varese, Lativa, I: 137–149.
- Micelli, F. (1998): Topografie del Friuli. Descrizioni e progetti (1815-1848). In: Il Friuli provincia del Lombardo-Veneto. Territori, istituzioni, società (1814–1848). Udine, Comune di Udine – Biblioteca Civica "V. Joppi".
- Passamani, B. (ed.) (1972): Stampe per via. L'incisione dei secoli XVII-XIX nel commercio ambulante dei Tesini. Trento, Provincia autonoma di Trento.
- Pelusi, S. (1989): Le incisioni remondiniane in slavo ecclesiastico, Ateneo Veneto, CLXXVI (n.s. XXVII), n. 27, 225–227.
- Podrecca, C. (1884): Slavia italiana. Cividale, Tipografia Fulvio.
- Della Porta, G. B. (1984-87): Memorie su le antiche case di Udine. In: Masutti, V. (ed.): Memorie sulle antiche case di Udine. Udine, Istituto per l'Enciclopedia del Friuli – Venezia Giulia.
- Rossi, C. (1981/82): I tesini e i tirolesi venditori ambulanti di libri e stampe nel XVIII secolo, tesi di laurea. Bologna, DAMS.
- Rossi, C. (1990): Il commercio ambulante. In: Infelise, M., Marini, P. (eds.): Remondini. Un editore del Settecento. I Tiepolo e il Settecento vicentino. Milano, Electa.
- Rota, F. (1807): Estensione e reddito censuario del Dipartimento di Passariano. Udine, Fratelli Pecile, 38.
- Ruttar, R. (1981/82): Benečani po svetu. Družina Ruttar v Rusiji. Dom, 1981/4–1982/5.
- Succi, D. (ed.) (1983): Da Carlevarijs ai Tiepolo. Incisori veneti e friulani del Settecento. Venezia, Albrizzi, 287–289.
- Vigevani, A. (1950): Friulani fuori di casa in Croazia e Slavonia. Udine, Del Bianco.
- Zilio, G. M. (1990): Frat'Antonio Morandi. Il tesino precursore dei Remondini. Bassano del Grappa, Unione del Commercio.
- Zotti Minici, C. A. (1994): Le stampe popolari dei Remondini. Vicenza, Neri Pozza.

original scientific paper
received: 2004-02-18

UDC 314.7-054.7:316.7(497.4 Bovec)

PLACE ATTACHMENT: A CASE STUDY OF THE BOVEC REGION

Matej VRANJEŠ

University of Primorska, Faculty of Humanities of Koper, SI-6000 Koper, Glagoljaška 8
e-mail: matej.vranjes@fhs-kp.si

ABSTRACT

The paper presents a case study of attachment to place of origin of the people who after the WWII emigrated from alpine valleys of the Bovec region to the central town of Bovec. The issues standing out are the intertwinement and interrelation of different aspects of the place attachment: functional, genealogical, symbolic, emotional, and others. The differences in attachment to the place of origin are on one hand conditioned by individual life histories and family situations, but on the other hand they also depend on actor's social roles, culturally mediated spatial representations, cultural norms and values. In the experience of the place attachment there are indivisibly intertwined feelings of attachment to place as a locus of social relations, to place as a "signifier" of specific cultural meanings and to space/place (as a "natural" environment) itself. Place attachment is a unique and indivisible experience of space, i.e. of place as a phenomenon of the social spatiality.

Keywords: place attachment, spatial experience, spatial representations, migrations, life histories, the Bovec region

ATTACCAMENTO AL TERRITORIO: UNO STUDIO SULL'ESEMPIO DELLA REGIONE DI BOVEC

SINTESI

L'articolo presenta uno studio relativo all'attaccamento al luogo d'origine, partendo dall'esempio degli emigranti che nel secondo dopoguerra si trasferirono a Bovec dalle vicine vallate alpine. Al centro dello studio l'intreccio e l'interdipendenza dei vari aspetti di attaccamento al territorio: funzionali, genealogici, emozionali, simbolici, ecc. E' dimostrato che le differenze sono condizionate dalle vicende individuali e dalle situazioni familiari, ma che, al tempo stesso, dipendono anche dai soggetti sociali, dalle rappresentazioni ambientali mediate dalla cultura, da norme e valori culturali. L'esperienza di attaccamento al territorio comprende tre sentimenti collegati in maniera indivisibile: l'attaccamento alla località come locus dei rapporti sociali, alla località come veicolo di determinati significati e all'ambiente (naturale) in quanto tale. L'attaccamento al territorio è un modo unico ed indissolubile di vivere l'ambiente, cioè del luogo, come un fenomeno dello spazio sociale.

Parole chiave: attaccamento al territorio, esperienza ambientale, rappresentazione ambientale, migrazioni, vicende individuali, regione di Bovec

*"To be human is to live in a world that is filled
with significant places"*
(Relph, 1976, 1)

PLACE ATTACHMENT AS A PHENOMENON OF THE "SOCIAL SPATIALITY"

It might seem paradoxical that social sciences have been taking intensified interest in empirical studies and especially theoretical reflections of different phenomena of the people-space relationships almost simultaneously with the growth of debates on the so-called general "deterritorialization" of the human social being.¹ But the paradox is only apparent. Namely, one of the most relevant epistemological conclusions derived from numerous discussions on globalization (vs. localization), hyperspaces, mobility, communicational revolution, homelessness, placelessness, non-places etc., as the results of a "postmodern" way of living and acting, is not only the recognition that the deterministic role of space in contemporary societies has to be relativized. On the contrary, the opinion that has prevailed is that some of the implicitly established spatial assumptions of diverse humanistic, also anthropological researches should be questioned and, if necessary, revalorized.² Expressed in another terms: it was not until drastic changes in the relations among people, community, and space have occurred – some of this relations have till then appeared almost as natural and taken for granted – that the convincement that space and place can never be simply "given", but that they are always the result of continuous social production of space, finally prevailed. From this perspective we can agree with Gupta and Ferguson (1997, 47) stating that "questions of space and place are, in this deterritorialized age, more central to anthropological representation than ever".

Among the topics that have attracted many investigations into the people-space relations in the last decades of the 20th century, have been certainly the phenomena of migrants, refugees, displaced and stateless

people, i.e. the topics that can be broadly termed as "migrational studies". The issues most frequently standing out in these studies have been those of identity ("preserving and changing"), resocialization and adaptation to new social environments, while the questions on maintaining relations or ties with places of origin have been posed almost as an exception. Moreover, the majority of these studies have dealt with "large-scale" spaces,³ for example nation-states, focusing primarily on diverse psychological aspects of maintaining spatial ties, as for example emotional and symbolic bonds and representations of a "lost" (national) place of origin. On the other hand, it seems that many interesting cases of migrations and spatial relations (attachments) occurring on a smaller ("micro-") spatial scale, for example migrations from countryside to nearby urban centers, have rarely been subjected to anthropological analysis.⁴ Quite surprisingly, considering that in these latter cases an anthropologist can be faced with a wider range of possible relations between different social actors and their place of origin, that is: not only psychic and emotional, but also functional, territorial, social ties. From this point of view it is interesting to focus on two analytical subjects: first, whether and how are these diverse aspects interrelated, and second, how do these relations differentiate in regard to actors with specific social background, life histories and social roles. Some of these questions will be posed in the following chapters.

One of fundamental conclusions of several analysis of attachments to place is that the place attachment is a complex phenomenon, incorporating a variety of aspects and forms of people-place bonding.⁵ This (analytical) "complexity" is the consequence of the fact that place attachment is, at least on the ontic level, an indivisible and unique experience of the "lived space" – it is one of the experiences that "transform" space into place. This is, after all, also a general characteristic of the phenomena of the so-called social production of space, a characteristic already developed by French philosopher Henri Lefebvre.⁶ Starting from this same proposition it

1 See, for example, Auge, 2000; Eriksen, 1995; Gupta, Ferguson, 1992 and 1997; Harvey, 1989; Low, Lawrence-Zuniga, 2003a; Massey, 1997; Mlinar, 1992; Relph, 1976.

2 See, for example, Appadurai, 1998; Benko, Strohmayer, 1997; Gupta, Ferguson, 1997; Hannerz, 1992; Lefebvre, 1991; Low, Lawrence-Zuniga, 2003b; Malkki, 1997; Massey, 1994 and 1997; Soja, 1996; Watts, 1992.

3 See, for example, Malkki, 1997; and many migrational studies of Slovenian authors, e. g.: Čebulj-Sajko, 2000; Lukšič-Hacin, 1995; Mlekuž, 1999.

4 Significant anthropological research on similar topic was conducted also by Anthony P. Cohen in the 1980s (1982, 1985). However, in his interest in the "ways in which people express their attachment to a locality" (1982, 2–3), Cohen focuses almost exclusively on the social relations between people, while little attention is devoted to place attachment as spatial (and not only social) experience (Cf. Gray 2003, 225–226).

5 See, for example, Low, 1992; Low, Altman, 1992; Lovell, 1998; Relph, 1976; Tuan, 1974.

6 The observation refers to his book *La production de l'Espace*, edited in 1974. In the last two decades this work has been cited and reinterpreted frequently by scholars studying people-space relationships; especially by the so-labeled "postmodern" human geographers (Soja, E. W., Thrift, N., Gregory, D., Harvey, D., etc.), as well as by some social anthropologists (Kahn, M., De Boeck, F. D., Watts, M. J., Shields, R.).

means that we conceive and use any kind of classification of different aspects of the human relationship to space or place simply as heuristic approximations, i.e. necessary tools that enable us to articulate a socio-spatial reality. From this point of view, to give an example, Soja (1989; 1996) – referring to Lefebvre – identifies three general (ontological) levels of the social production of space, which are to be indivisibly linked and mutually functioning: "spatial praxes", "representations of space", and "spaces of representations". Using these concepts to explain the present topic, it can be argued that attachment to place is never only a "pure" emotional and cognitive experience of a certain place (representation of space), but that it involves also spatial praxes (behavior) and a variety of meanings that a certain place evokes for certain social actors (space of representations; space as a signifier or as a symbol) (Cf. Lovell, 1998; Low, Altman, 1992; McHugh, Mings, 1996; Tuan, 1974). And since spatial praxes and representations are both individual and culturally reproduced and mediated, the place attachment, although a subjective experience, should be in the same manner regarded as a cultural and social phenomenon. As stated already by Low (1992, 165): "while there are strong individualistic feelings that may be unique to specific people, these feelings are embedded in cultural milieu".

Besides the above mentioned, there are many other classifications and definitions of diverse aspects, forms, or even types of the people relations to space/place, on different levels of abstraction. Južnič (1987, 287–300), for example, distinguishes between four "fundamental" forms of the human spatial orientation: instrumental, emotional, territorial and symbolic. On the other hand Low (1992, 166–175) proposes a kind of typology of cultural place attachment: genealogical, "loss or destruction", economical, cosmological, pilgrimage, and narrative. The aim of the present paper is, among other things, to indicate that in a human behavior and relation to place it is often impossible to draw precise distinctions between different elements or aspects conceptualized in theoretical classifications. This "incapacity" is after all the consequence of the fact that several aspects of the place attachment are inseparably interrelated, overlapping, and – which should be from anthropological view of special interest – that in many respects they reproduce and "support" each other.

Another fundamental question arising from attempts to give a definition of place attachment is: "what do we exactly mean by using the term place?" or: "what is the real and final object ("contents") of human attachment?" It is obvious that place attachment as a human spatial

orientation can not be limited only to certain spatial elements (or representations) *per se*, but that it includes attachment to social milieus, thus it involves also more or less stable and lasting social relations. Altman and Low, for example, argued that these social relations that place signifies (embeds) may be equally or more important to the attachment process than place *qua* place (Low, Altman, 1992, 7). Even more, place attachment does not necessarily include only present ("real-time") social relations, but as well connects people on symbolic level, evoking memories of parents, former friends, ancestors, and of course memories of past events or of life in general. In sum, a place becomes or is created also as "a medium or milieu which embeds and is repository of a variety of life experiences, is central to those experiences, and is inseparable from them. Thus the place *qua* place is not necessarily the ultimate focus of the attachment" (Low, Altman, 1992, 10; cf. Relph, 1976, 37–41). Place as a phenomenon of the social production of space is composed of aspects that can be in their character regarded as more "purely" social or cultural, and of those that can be regarded as more "purely" spatial (a location, environment, landscape, "soil"); although place is *in ultima analysi* always (!) both of them, i.e. social and at the same time spatial phenomenon. Simply, it is the fundamental phenomenon of social spatiality, an outcome of wholeness and indivisibility of human (socio-)spatial experience (Relph, 1976, 7). And place attachment is just one of many forms and outcomes of converting space into place.

The aim of this paper is to illustrate some of the above-mentioned aspects of place attachment, to analyze their interrelatedness and their mutual reproduction. It will bring into focus diverse elements of the attachment to place of origin: household, farm, land, village, valley, family, past, community – in the cases of selected informants, who in certain period of their lives migrated from their native place in one of the alpine valleys to the regional center Bovec. Obviously, this kind of place attachment is a temporal process evolved through the so-called domestication of space or, as noted also by Macgregor Wise (2000, 302–308), through the territorialization of routinized (socio-spatial) praxes – "habits".⁷ In the same manner attachments and relations to place are subjected to changes in time, when the domestication moves or "spreads" into outer space, i.e. to other places. How and why are different aspects or forms of bonds with place of origin perpetuated? When and why changes occur and in what kind of socio-cultural circumstances? What are the differences in place attachment reproduction among people placed in

7 Macgregor Wyse's ideas about repetition of action and thought as a process of "establishing home" are mostly a reinterpretation of the work of Deleuze and Guattari (1987).

different social backgrounds (contexts), social roles and life situations? All these and many other questions call for studies of place attachment also on the basis of life-history (or life experiences) analysis.

THE SETTING

The Bovec region, situated in extreme northwest corner of Slovenia, is a relatively extensive and sparsely populated (approx. 3300 inh.) area of deep alpine valleys and steep mountainous relief in the center of the Julian Alps. The region can be generally divided into two parts: the "Bovec basin" with the central town of Bovec, and more sparsely populated (6–7 villages) alpine valleys Koritnica, Trenta, Bavšica and Lepena, located north of the central basin. Before the WWII the economy of the region, especially of the alpine valleys, was more or less dependent on pastoral agriculture, with sheep breeding as the main source of "income", and cattle breeding as the additional. The typical territorial system was composed of family-owned farms situated in villages on the bottom of valleys, the intermediate pastures in the lower mountain area or at the end of valleys ("*prestaje*" or "*majne hišice*"), and communal summer mountain pastures in the higher mountain area ("*planine*"). The economy of many households was additionally sustained by family members seasonally or temporarily working in urban centers situated in lowlands (*Furlania*) and neighboring valleys (*Val Canale*) of today's Italy. Due to relative agricultural overpopulation there was a considerable emigration already in the periods before the WWII.

The socio-economic transformation of the Bovec region after the WWII can be shortly and simplistically described as: on one hand fast and intensive deagrarianization, and on the other hand slow and limited industrialization, which could not supply enough job opportunities to stop the people leaving agriculturally overpopulated land. The consequence of this transformation, and of the fact that there was limited possibility for employment also in the distance of potential daily migration, was fast emigration of a great portion of population, above all from the small villages of the northern alpine valleys. A part of emigration was directed towards Bovec, and the other part towards other urban centers in Slovenia and abroad (Vranješ, 2000). Heavy demographic and socio-economic changes resulted in visible transformation of the cultural landscape and the territorial system: empty and dilapidating houses, stalls, haybarns, "*prestajas*" and summer mountain pastures. Fields, plots, gardens and grazing-lands were soon overgrown. Since the middle of 1960s, many of these empty buildings and adjoining plots were sold to weekenders: some of them relatives or descendants of the native owners,

the majority of other newcomers from urban center all over Slovenia. Today some of the former villages are more or less totally transformed into tourist or weekenders' settlements.

The following chapters are based on ethnographic fieldwork (participant observation and interviewing) that I have periodically carried out for the last two years (2002/03) in the Bovec region. For the present purpose, life (hi)stories and experiences of six selected informants will be presented; informants that I regard as representative of diverse modes and aspects of the place attachment reproduction. All informants migrated from one of the northern alpine valleys to the town of Bovec after the WWII. All of them experienced the above-described socio-economic transformations: many of them experienced the deterioration of some parts of their former family landed property, and some of them even the disintegration of their originary village communities. Most of them sold parts of inherited native household properties, but on the other hand most of them have preserved some kind of bonds with their place of origin.

MIGRATION AND RETURNING TO THE PLACE OF ORIGIN

All informants migrated from their "home of origin" in one of the alpine valleys already in their youth (max. 20 years old). In many cases the migration was at the beginning regarded as temporary (education or temporary job) – with more or less regular returning to the native village, family, and home. Soon or later all of them got married and established their new households and families in Bovec. Life stories are full of memories of the mass emigration from native localities, which is usually interpreted as the consequence of deagrarianization, scarcity of job opportunities, difficulties to make a living, and peripheral position or communicational isolation of the Bovec region. It is interesting to note that "the responsibility" of ex-socialist government is frequently pointed out. Pavla, who migrated from the village Soča, remembers that there was an intensive "anti-agricultural" propaganda after the WWII: "*At that time they forced young people to work in factories, everybody should work in factories, goats away, and straight into factory...*"

These representations of the transformation of native places are reflected also in the perceptions of changing value of the land. Informants share the opinion that as the consequence of the lost original function, the land was losing as well its symbolic and "real" (commercial) value. Mara, for example, remembers that in the past "*land ownership was a measure of one's worth. They didn't think that it was impossible to make a living out of this land*". And it was not only the soil that lost its "origi-

nal" value, but in a way also the native local territory as a whole. *"In Log⁸ there was nothing, no value anymore... And if you were clever at that time, and you had enough money, you could buy half of Log"*, remembers Andrej. The visual aspect of the (perceived) land value degradation is still nowadays present in diverse forms of the so-called "green desert" phenomenon, i.e. the negative representations of overgrowing of the formerly cultivated and grazed land. In local people's representations cultural landscape (in general) and its relative preservation acquired a status of a cultural and/or moral value. The following chapters will show that this local cultural value has a kind of (limited) effect also on some aspects of spatial behavior, e.g. on the decision-making process regarding the maintenance of ties with the places of origin.

Despite the heavy socio-economic transformations mentioned above, many households maintained some elements of farming as an additional subsistence activity well into the 1970s or even 1980s. Informants remember that producing their own food, at least in the years soon after the war, was necessary for survival. In most of the households at least one family member used to work in neighboring countries (Italy and Austria) and towns – especially man in mining and forestry. Consequently, in many families the farming was to a great extent done by wives, relatives (occasionally helping), and elder sons. Most of the sons got used of farming and were "initiated" into local agrarian regime already in their childhood. The responsibility rested above all on the eldest or the only son, who was usually regarded also as potential and legitimate heir. Danilo, for instance, remembers that he used to work as a shepherd-boy already as a child: *"I worked as a shepherd. I was still a child, but you had to be quite strong... Two weeks I worked in Bala [summer pasture], rest of the time I worked at home"*. The eldest sons have carried this sense of responsibility throughout their lives, and of course this intensive sense influenced significantly the reproduction of their bonds and attachment to place of origin.

It is necessary to note that most of the families or households of the selected informants, as well as in general, soon or later experienced permanent emigration of all children, i.e. all informant's brothers and sisters. In alpine valleys of the Bovec region it was not uncommon that there was no heir prepared to dwell, to make a family or even to run some farming on the native piece of land. Consequently, in many households old parents stayed alone, frequently only an old mother, since many husbands died relatively young (work in mining, etc.). Soon after the emigration of children, the number of livestock (mainly sheep) was reduced to a minimum,

although in the majority of native homesteads there was still some farming going on. The continuity of farming, usually in a very limited extent, depended on male labor force: an old father, close relatives or neighbors, and primarily an emigrated son periodically returning "home". The regularity and frequency of the returning of emigrated sons was conditioned by their life situations, intensity and form of farming, and finally by their sense of responsibility and attachment to the "native soil and home". The emigrated sons were usually returning on weekends and holidays, but most of all in high-intensity working periods dictated by rhythm of agrarian management. Andrej's mother stayed alone and he has been regularly returning to the native house throughout his life: *"I went home on holidays, so that we could cut the grass, I stayed at home all the holidays... I had to cut the grass, I was the householder, I was the only man in house, sister went away..."*. Almost the same did other sons: Danilo, Lojze and Pavla's brother.

Despite the fact that we are dealing with individual cases, it is possible to state (but not to generalize) that differences in maintaining functional, as well as emotional and symbolic ties with place of origin, depended also on the difference in traditional (agrarian) social and economic family roles between daughters and sons. It was the sons (legitimate or chief heirs), used of peasant labor from their childhood, who took the greater part of responsibility for the preservation of the native house, limited farming, and for helping aged parents. When there was a son, the daughters were returning to the native house more rarely. Danilo, for example, remembers that it happened that his two sisters *"didn't go there [to the "native house"] for almost a year. I felt responsible. I went there with my wife every weekend"*. This difference came to the fore especially after parents had died and the native house remained empty. Mara, the only household's child and heir, was returning to the native house very rarely after her mother had died. She says she had no time and interest to run any kind of limited farming: *"There was no interest, because if you had no cattle... and it makes no sense to keep going up and down only for 50 kg of potatoes"*. She also found it too expensive and troublesome to keep the old house in repair, so she finally sold it few years ago. Pavla did the same with her inherited stall and barn – she sold them to weekenders coming from a major Slovenian town. On the other hand, no one of the selected eldest sons, the chief heirs, sold the entire inherited real estate. Usually they kept at least a part of the former household (landed) property; a part that "forced" or enabled them to maintain some kind of functional ties with their place of origin: keeping in repair an old house or stall, hay harvest-

8 Village in the alpine valley of the river Koritnica.

ing, and maybe even running some limited farming (e.g. potato growing, sheep breeding). Of course, these forms of spatial behavior were never purely functional; even more, they had no relevant ("material") effect in the actors' life economies. They were a necessary reason, a way to keep on coming to the native land, to satisfy the feelings of responsibility, to meet the needs of emotional and symbolic bonds. These functional orientations or aspects of attachment to the native piece of land became more or less explicitly "ritualized".

One of such agricultural practices and "peak working periods" that can be defined as more or less explicitly "ritualized", that is as having many other socio-cultural functions and meanings than merely "productional", was certainly the hay harvesting. Hay harvest was an occasion on which kinship ties were strengthened: emigrated brothers and sisters, as well as other relatives gathered together. Frequently neighbors or other villagers came to help, too. Collective hay harvesting contributed to the reproduction of social ties and sense of solidarity. Through the hay harvest some of children maintained not only functional, but as well symbolic and social bonds with their place of origin. And finally, "cutting grass" was a mode of "preserving" cultural landscape – as a representation of vitality of the native household, village or valley. In many cases this "ritual" was re-performed also after it had no agrarian and almost no economic function anymore. But this was not the scope. Seemingly, multidimensional functions and meanings as in hay harvesting were included also in many other, if not all of the functional orientations towards the native land: repairing a roof, growing potatoes, etc. Many of these functional ties with more or less "ritualized" aspects are performed still nowadays.

In sum, the above-described modes of place attachment evolved in the course of a lifetime and included a variety of more or less explicitly related aspects. Of course, the bonds with the place of origin are changeable and differentiate between individual actors and according to different social roles. Nevertheless, it is possible to outline some general characteristics. Among all emigrated children, the eldest sons (usually also legitimate and chief heirs) were mostly those who developed the strongest bonds with their place of origin. These bonds are interrelated with the pronounced sense of responsibility for keeping native house in repair, running limited farming, and helping parents till they were alive. Some forms of these functional orientations were preserved also after parents had died. Thus, these bonds evolved as a kind of routinized praxes or habits acquired already in the childhood and perpetuated till nowadays. The difference is that some of these "habits" lost their original function and some of them were "replaced" (or supplemented) by the new ones (growing fruits, beekeeping, rebuilding a stall or barn into a "holiday house"). The motivation for maintaining these praxes came not only from a "routi-

nized" behavior and experience *per se*, but to a great extent also from strong symbolic and emotional bonds. These (spatial) praxes became a necessary reason to keep in touch with the "native land". Some of the farming activities, building or real estate maintenance, as well as native houses, plots, barns themselves (as "objects") functioned as "points of reference" for sociability of emigrated brothers and sisters, as well as other relatives, neighbors, and friends. For some of emigrated daughters and sons this "sociability" became the only aspect of the attachment to their place of origin.

SELLING A "PIECE OF ORIGIN" – A WAY OF MAINTAINING BONDS?

In the northern alpine valleys of the Bovec region many empty, unused houses, stalls, and barns were sold to weekenders coming mainly from major Slovenian towns (Ljubljana, Nova Gorica, Koper, etc.). The selling was usual above all in the cases of households which experienced the emigration of all the children. In the families of all selected informants, with the exception of Danilo's family, they sold a part of real estates that once belonged to the native household. The structures of decision-making processes were diverse in regard to circumstances, motivations, interests, and value systems of individuals and families involved, but without any doubt it was quite a traumatic decision for all of them to make.

The most frequently mentioned reasons for selling a part of family (or inherited) real estate are: the fact that many native houses (stalls, and barns) were in bad repair and their maintenance would require a considerable amount of time, effort and money; the fact that at least in the near future there was no potential heir (an emigrant's child) interested and capable to keep the real estate in repair; the fact that the real estate to be sold had no agrarian or other (productive or non-productive) function anymore; and the fact that the income was usefully spent in the economies of present-day emigrants' families. In many cases a suitable solution was to sell only a part of the native real estate and to keep the other one. This was possible due to traditional composition of the agro-pastoral household property, which usually included also farm buildings (or even small houses) on the intermediate (early) summer pastures in the lower mountain area. The part that was kept became a point of reference for reproduction of symbolic and functional bonds with the place of origin. Andrej, for example, sold inherited native house few years after his mother had died. On the other hand, he kept the "*majna hišica*" (a small house on intermediate summer pasture), which he and his wife repaired and transformed into a kind of "holiday-house". For him, remembering the fact that he sold the house of origin still evokes emotions (a kind of bad consciousness), as well as unequivocal declaration of his spatial identity: "*I couldn't do anything else...if I*

Fig. 1: Traditional stall and hay-barn in the Trenta valley.

Sl. 1: Tradicionalna hlev in senik v dolini Trente.

didn't have it there, "pod Kaludrom" [holiday-house], I would have never sold the house in Log [native village]. Because I'm a Ložan [identification within the native village (community) Log], I'm not a Bovčan [identification within the central town (community) Bovec], do you understand... Then, I would never go there again, I would have nothing to do in Log." A holiday-house thus becomes a kind of compensation for the "lost" native house, a reason, a reference, and a form of reproducing originary spatial bonds. A similar compensation, although through kinship ties, is reflected also in Pavla's case. Together with her family (mother and brother) they sold two stalls to weekenders – newcomers, but "they" kept the house, which was inherited by the eldest son. He later migrated to a quite distant Slovenian town, and consequently transformed the remaining property into a holiday-house. Paula is visiting her native house (and at the same time the native village and the valley) exclusively on the occasions when her brother or his present-day family stays there too. It is only through this kind of sociability with the relatives that she is maintaining ties with her place of origin; and in fact she would not like the house to be sold: "For me it would be very hard to pass by the house and see some other people in there. It wouldn't be the same to me. I would like the house to stay in the possession of the family. Although only as a holiday-house... if only they would keep it in repair." These and other similar statements reflect actor's desire

to perpetuate family (lineage) presence on the native land, as well as the desire to preserve the house – maybe as a "materialized memory", a symbolic bond with the land, family, or "home" of origin.

Interestingly, the above-mentioned desire, i.e. the imperative to keep the native house in repair and not to watch it dilapidating is regularly put forward as an argument in explaining the decision to sell "a piece of origin". Mara, for example, just a few years ago sold entire native family landed property that she inherited as the only heir. She says she had no other choice, as there was nobody in the present family ready to keep it in repair: "Rather than watching the house falling to ruins and the land overgrowing... I would rather watch it and I say: look how nicely they repaired the house". This opinion is commonly shared among local inhabitants. "It was such a situation... It was a burden, you can't allow that the house falls to ruins", remembers for example Lojze. In sum, there is a general agreement that it is better to sell an unused house, barn, or piece of land than to let it dilapidate and overgrow. This agreement is compatible with previously mentioned finding that in locals' representations the preservation of ("traditional") cultural landscape acquired the status of cultural value and moral imperative (Cf. Chap. 3). However, can the landscape preservation imperative really be the major argument? Or is it maybe the fact that the native house represents a kind of "materialized", symbolic bond with

the (continuity of) family or lineage (a "genealogical attachment" in Low's terms (Low 1992: 166–168)); a reference that evokes memories of childhood, household, and village of origin? Or is it maybe only an excuse, a reaction of bad conscience? But, excuse in front of what and who: mother, family, relatives, memories ..., a sense of responsibility for the continuity of lineage presence on a certain piece of land?

Statement that selling the native house can function as a mode, sometimes the only possible, of maintaining ties with the place of origin may seem paradoxical. However, the fact that we are not dealing just with simple economic transactions, but with multidimensional decisions drawn by cultural values, is confirmed also by another evidence: most of the emigrants develop more or less regular social relations with the buyers – newcomers. It is important to whom you sell, states for example Andrej: *"It isn't all the same to me. I told them that they shouldn't be offended if I will pass and stop by. After all, it used to be my house, I'm a bit emotionally tied."* As it will be noted in the next chapter, most of the selected informants keep socializing with the buyers of their former "piece of land". And it is also through this kind of sociability that people can maintain some kind of bonds with their place of origin.

There are differences in making the decision to sell a native piece of land among actors, who find themselves in distinctive social, family, or life situations in general. And there are some differences in individual motivations, interests, and value systems as well. However, through articulation of the decision-making process symbolic and emotional bonds of the actors are revealed. They all seem divided between emotional bonds rooted in the past, and rational components of decision-making process dependent on present and future family economies. Nobody is indifferent. On the other hand it seems that the eldest sons (the traditional chief heirs) are particularly unwilling to sell a "piece of origin"; that is those sons, who have for the longest time maintained not only symbolic, emotional, and social bonds, but some forms of functional ties with their places of origin as well. Only one of six selected emigrants (families) did not sell a single piece of native land – it is Danilo, the only heir that has run a limited, although more or less uneconomic, farming until now. On the other hand, there are two cases in which entire property was sold: one is Mara's, the single daughter and heir, and the other are the second-generation heirs, i.e. those who never lived and worked on the land they sold. Of course that does not mean that selling a native house can be a sign of "non-attachment" or "indifference". On the contrary, in evaluations of many emigrants it can become a possibility (maybe the only way) to preserve some kind of symbolic ties, an "emergency exit", a minor harm, a compensation reflected in the common local saying *"better to sell than to watch it dilapidating"*.

PLACE ATTACHMENT TODAY

Emigrants' life (hi)stories reflect diverse forms of development and reproduction of bonds with place of origin. There are different, and maybe particular combinations of place attachment aspects that are maintained: functional, symbolic, emotional, and finally purely territorial (possessing a real estate). Normally, changes occur in regard to reproduction of these bonds, depending on external circumstances, family situations, as well as "internal", individual psychic orientations. But the latter are as well developed and reproduced in accordance with certain life courses, social roles and acquired cultural values.

By analyzing ethnographic data, it is possible to assert that place attachment (including emotional and symbolic aspects) is especially pronounced among elder sons, i.e. those who have preserved more or less regular functional ties with their place of origin throughout their lives. Present-day intensity and form of these functional relations can be quite diverse: from a minimal maintenance of an inherited building or a plot, to a relatively intensive farming on entire inherited property. Danilo has run relatively intensive farming as an additional "economic" activity throughout entire life (growing potatoes and other vegetables, limited cattle-breeding and sheep-breeding). He regards agricultural activity as a necessary reason, a *conditio sine qua non* of his returning to the place of origin, and his maintaining of inherited property: *"If I abandoned the house, it would fall to ruins...It has to be maintained...If there were no sheep, hay harvest, potatoes, I wouldn't go there anymore...and the house would dilapidate in a couple of years"*. The opinion that there has to be some kind of functional relation in order to maintain any kind of other aspect of bonds with place of origin is generally, although not always explicitly, shared among emigrants – especially the males. Relation with a place of origin is usually a combination of "holiday-making", relaxation in the nature, recreation, and on the other hand, of desire to keep in touch with house, barn, plot, village, community, or valley of origin. But visiting a native place mostly tends to be linked with a working intention, which is usually totally marginal in family economies: a limited farming or, most frequently, activities of maintenance of the native cultural landscape. Emotional and symbolic aspects of the place attachment (and space domestication) are developed through routinized praxes, and although this praxes and traditional function of the land (fundamentally) change, they are in many cases perpetuated in a different manner, and from a different motivational standpoint (they become somehow "ritualized"). This is due to the fact that functional, emotional, and symbolic bond are interrelated and mutually reproduced. Being emotionally tied functions as an "agent", a motivator for continuation of functional orientation, and the latter in

turn reproduces feelings of attachment. At the same time this "combination" results in maintenance of a property, which finally represents a symbolic ("materialized") bond with place, family, lineage, memory.

The conclusion that functional and emotional bonds are mutually reproduced can be stated also from an emic point of view. The majority of emigrants share the opinion that their children cannot develop emotional bonds to a place where they did not live and, above all, did not work on the land. This recognition of general non-attachment of the second-generation heirs is usually pointed out, when the desire to maintain the continuity of family (lineage) presence on the native land is projected into future. These projections are often pessimistic. *"They don't stop there for a long time. They don't care; they are not interested in repairing anything. It will all fall into ruins after the parents will have died"*, says Paula about her nephews, the potential heirs of their native house. And similarly states Danilo about his son: *"He is not interested. They are not attached as we are. We used to pasture goats, and not to play on computers. They have lost the contact with the soil."* For it is through this contact *"with the soil"* that one gets emotionally tied: *"At the end there is something that remains from the childhood, something that our children will not remember."*

Attachment to the place of origin can be reproduced through maintenance of kinship relations, even when there is nobody living in the native house anymore. Returning to a native piece of land becomes an occasion for sociability of emigrated "children" and their families. It is common that emigrated sons and daughters visit their "native home" only when there comes the present owner – the heir with his family. Paula, for example, visits her native house and village almost exclusively on occasions when her deceased brother's family, otherwise living in a quite distant town, is present too. In Danilo's family the kinship relations are reproduced not only through visiting the native place but through a partly collectively run farming as well. Especially on "peak working periods", that is on (relatively ritualized) occasions of hay harvest, potato collection or plantation, etc., the emigrated sisters, together with their present-day families (husbands and children), come to help, and at the same time to visit their place of origin.

Another quite diffused aspect of the attachment to place of origin through social ties is socializing with buyers (newcomers) of a sold part of a former family landed property. Through this kind of sociability the emigrants stay, somehow symbolically, linked to their "native real estate". Most of the emigrants who sold a part of property express the desire to keep in good relations and regular communication with the new owners, usually weekenders. Pavla, for example, has been regularly socializing with weekenders – the new owners of their former family stalls: *"He [the weekender] comes*

quite often, he was here for holidays and he brought some wine and coffee. When he comes up [in Bovec], he always comes round. The last time they came both, he and his wife." And it is similar in the case of Andrej, who sold his native house only a few years ago: *"They are nice people. They brought along his brother and her sister and parents... We were all together there. It is nice to keep in touch."* After all, they – the weekenders are now "in charge" of keeping in repair the "materialized memory", the symbolic bond with childhood, family, and "home" of origin. The fact that this social behaviour is not just a simple widening of the social network, but also an expression of attachment to the native place, is proved by another piece of evidence: in the cases when the sellers are second-generation heirs (those who never lived or worked on a landed property) it is only an exception that they socialize with the new owners.

An aspect of reproducing attachment to the place of origin can also (although not necessary) be sociability and identification within present-day village communities. An emigrant returning to the native piece of land can maintain more or less extensive communication within those place community. However, in the cases of emigrants from the alpine valleys of the Bovec region this aspect is not really common – mostly due to the above-described heavy demographic and socio-economic changes that occurred after the WWII. The communities, of course, are not the same as those that they left. A great portion of emigrant's generation maybe emigrated as well, and in some cases the traditional village community, due to demographic breakdown, simply disappeared. In the cases of the selected emigrants' families (as well as in general) the involvement in present day "communities of origin" is rare, sociability or communication is limited, although not absent. It could be expected that at least male heirs have maintained more or less regular socialization within "native" communities, but that is far from being a "rule". Danilo, who has been visiting his native "village" almost every day, notices that besides massive depopulation (officially there are 12 residents left), a deterioration in community solidarity and relations between locals occurred: *"It is not anymore as it used to be. I don't know why there is hate among people. They are already alone, only five of them... and even then, if somebody comes, they don't like it. Instead of sticking together."* On the other hand Andrej emigrated from a village that has still nowadays a relatively numerous, quite integrated, and active local community. Despite that, his local social network is getting more and more limited, and lately he has been socializing less and less: *"Because I have no real fellows anymore. Rafko died, some others died already before. Now, it is another generation, fifteen, twenty years younger, and the elders emigrated anyway..."*

Regardless of the fact that present-days social relations within "native" villages are limited, there are many

other arguments – like for example family spatial origin, memories, perpetuation of routinized (today "ritualized") spatial praxes, maintenance of a property, etc. – that "convince" most of the emigrants to express their belonging and identification with the place of origin. It is quite common that emigrants living in central town of Bovec still now identify themselves, at least on a declarative level, with the place that they "left" long ago. More than identification within a present-day village community, that is an identification or declaration of belonging to a formal community, to a place as a "container" of a former social environment, a place as the soil containing family roots, a place of perpetuated socio-spatial experience, a place as "a space of praxes, representation of space, and space of representations". Andrej is only one of the many emigrated male heirs that still nowadays irrevocably declare belonging to their place of origin. At the same time he stresses the difference between him and his sister, who after emigration has never maintained so intensive bonds with their common native place: *"She became alienated. She said she doesn't like to be buried in Log, she would like to be buried in Tolmin... But I don't want to be [buried] here in Bovec. O.K., it doesn't matter where are you... but my desire is to be buried in Log."*

CONCLUSIONS

Evidences shortly presented in previous chapters confirm the assumption that place attachment is a complex phenomenon, which includes a variety of aspects, forms, and factors of a certain spatial experience. In this kind of spatial experience it is often difficult, if not impossible, to draw analytical distinctions between bonds with a place of origin as: a native piece of land (soil); a locale for sociability of relatives and friends; a container of (childhood) memories; a symbol of lineage continuity; a house as a "materialized" reference of emotional and symbolic ties; a means for producing food; a locale for making holidays or engaging in routinized praxes; a community. When analyzing place attachment feelings and behavior, it is difficult to determine the particular impact of diverse motivational factors: a desire to continue family (lineage) presence on the native piece of

land; a sense of responsibility towards parents, close relatives, and maybe actor's own social role acquired already in the childhood; an inexplicable emotional attachment; a need to work on the soil, to relax in touch with the nature; an actor's value system, a system of locally more or less shared and mediated cultural meanings.

In sum, in regard to question posed in the introductory chapter it can be stated that it is impossible and meaningless, at least in the described ethnographic cases of close-distance emigrants, to draw precise distinctions between different aspects of people – space relations: functional, symbolic, emotional, social, genealogical, etc. The purpose of these classificatory "types" of human spatial orientations and behaviour is exclusively heuristic, as these analytical aspects of the attachment to place of origin are usually interrelated and mutually reproduced or reinforced. So, for instance, there is an obvious interrelation between reproduction of certain functional ties on one hand, and emotional or symbolic bonds on the other. At the same time these bonds can be reproduced also through some forms of sociability, e.g. kinship and other social relations. But nevertheless, place attachment is primarily an indivisible and unique experience (a "phenomenon") of socially produced space (Cf. Soja, 1996; Altman, Low, 1992).

Despite the fact that this experience is fundamentally individual, it is at the same time culturally or socially (re)produced and mediated. It was noted that some of the cultural values are more or less commonly shared among interviewed emigrants, and at the same time that there are differences "depending" not only on individual circumstances, but as well on actors' family situations (contexts) and social roles. Place attachment seems to be especially pronounced in the cases of eldest sons – the (legitimate) chief heirs, who have developed a specific relation with their places of origin through perpetuation of somehow "routinized" spatial praxes (habits). Of course that does not mean that other emigrants are non-attached to their places of origin. On the contrary, for all of them these places continue to be filled with more or less relevant personal and social/cultural meanings. And from this point of view, the idea of deterritorialization is only an academic thought.

NAVEZANOST NA KRAJ: ŠTUDIJA PRIMERA BOVŠKEGA

Matej VRANJEŠ

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, SI-6000 Koper, Glagoljaška 8

e-mail: matej.vranjes@fhs-kp.si

POVZETEK

Prispevek predstavlja izsledke antropološke terenske študije (opazovanje z udeležbo, intervjuvanje, beleženje življenjskih zgodb) navezanosti na kraj na primeru migrantov, ki so se po drugi svetovni vojni preselili v Bovec iz severno ležečih alpskih dolin. V izbranih življenjskih zgodbah emigrantov se izražajo različni aspekti, oblike, intenzitete in okoliščine navezanosti na izvorni kraj. Prispevek na empiričnih izsledkih ponazarja oziroma dokazuje medsebojno prepletenost in soodvisnost teh aspektov oziroma oblik reproduciranja prostorskih vezi, pri čemer vloge posameznih vidikov in dejavnikov ni moč jasno razločiti. Tako na primer v določenih oblikah prostorskega vedenja pogosto ne moremo razločevati med navezanostjo na izvorni kraj, ko kraj nastopa hkrati kot rodna gruda, prizorišče (locale) reprodukcije določenih socialnih vezi, nosilec individualnih in kolektivnih spominov, simbol kontinuitete prisotnosti družine oziroma rodu, sredstvo rutiniziranih in ritualiziranih (dodatnih) preživetvenih dejavnosti, materializiran izraz kontinuiranega življenjskega izkustva (reprezentacij in praks), prizorišče prostočasnih dejavnosti, referenčna točka identifikacije z izvorno lokalno skupnostjo. Pri analiziranju pomenov in vedenj, ki sestavljajo fenomen navezanosti na izvorni kraj, se namreč soočamo s prepletanjem različnih motivacijskih faktorjev: željo po ohranjanju kontinuitete družinske prisotnosti na udomačenem izseku zemeljskega površja, občutkom odgovornosti do staršev, sorodnikov in lastne družinske vloge, oblikovane že v otroštvu, potrebo po ohranjanju nekaterih (nekdanjih) eksistenčnih praks, povezanih s kulturno krajino, akterjevimi individualnimi vrednotami ter sistemom posredovanih, "kolektivnih" lokalnih kulturnih pomenov in vrednot.

Čeprav je navezanost na kraj v osnovi individualno človeško izkustvo, se nam le-to kaže tudi kot kulturno oziroma družbeno reproducirano in posredovano. Nekateri ("tipični") pomeni so v habitusih lokalnih emigrantov bolj ali manj stabilizirani, drugi se razlikujejo glede na partikularne življenjske kontekste kot tudi akterjeve družinske in družbene vloge. Tako se na primer zdi, da so na izvorni kraj še posebej navezani najstarejši sinovi (tradicionalni dediči) oziroma tisti, ki običajno najdlje ohranjajo nekatere rutinizirane (relativno ritualizirane) prostorske prakse (košnja, omejeno kmetijstvo, ovčereja, vzdrževalna dela). Avtor trdi, da so takšni primeri posebej intenzivne navezanosti posledica dejstva, da se funkcijske oblike prostorskih vezi na eni ter simbolne in emocionalne oblike navezanosti na drugi strani vzajemno reproducirajo. Vse te analitske "oblike" prostorskih vezi pa so in ultima analysi neločljivi (torej zgolj hevristični) aspekti celovitega izkustva družbene prostorskeosti.

Ključne besede: navezanost na kraj, prostorsko izkustvo, prostorske reprezentacije, migracije, življenjske zgodbe, Bovško

REFERENCES

- Altman, I., Low, S. M. (eds.) (1992): Place Attachment. New York, Plenum Press.
- Appadurai, A. (1998): Putting Hierarchy in its Place. Cultural anthropology, 13, 1. Washington, American Anthropological Association, 36–49.
- Auge, M. (2000): Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity. New York – London, Verso.
- Benko, G., Strohmayr, U. (eds.) (1997): Space and Social Theory: Interpreting Modernity and Postmodernity. Oxford, Blackwell Publishers Ltd.
- Cohen, A. P. (1982): Belonging: Identity and Social Organization in British Rural Cultures. Manchester, Manchester University Press.
- Cohen, A. P. (1985): The Symbolic Construction of Community. London – New York, Routledge.
- Cooper Marcus, C. (1992): Environmental Memories. In: Altman, I., Low, S. M. (eds.): Place Attachment. New York, Plenum Press, 87–112.
- Čebulj-Sajko, B. (2000): Razpotja izseljencev: razdvojena identiteta avstralskih Slovencev. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1987): A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia. Minneapolis, University of Minnesota press.
- Eriksen, T. H. (1995): Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology. London, Pluto Press, 278–295.
- Gray, J. (2003): Open Spaces and Dwelling Places: Being at Home on Hill Farms in the Scottish Borders. In:

- Low, S. M., Lawrence-Zuniga, D. (eds.): *The Anthropology of Space and Place*. Malden – Oxford, Blackwell Publishers Ltd, 224–244.
- Gupta, A., Ferguson, J. (1992):** Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology*, 7, 1. Washington, American Anthropological Association, 6–23.
- Gupta, A., Ferguson, J. (1997):** Culture, Power, Place: Ethnography at the End of an Era. In: Gupta, A., Ferguson J. (eds.): *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham – London, Duke University Press, 1–29.
- Hannerz, U. (1992):** The Global Ecumene as a Network of Networks. In: Kuper, A. (ed.): *Conceptualizing Society*. London – New York, Routledge, 34–56.
- Harvey, D. (1989):** *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford, Cambridge.
- Južnič, S. (1987):** *Antropologija*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Kahn, M. (2000):** Tahiti Intertwined: Ancestral Land, Tourist Postcard, and Nuclear Test Site. *American anthropologist*, 102, 1. Washington, American Anthropological association, 7–26.
- Lefebvre, H. (1991):** *The Production of Space*. Oxford – Malden, Blackwell.
- Lovell, N. (ed.) (1998):** *Locality and Belonging*. London – New York, Routledge.
- Low, S. M., Altman, I. (1992):** Place Attachment: A Conceptual Inquiry. In Altman, I., Low, S. M. (eds.): *Place Attachment*. New York, Plenum Press, 1–12.
- Low, S. M. (1992):** Symbolic Ties that Bind: Place Attachment in the Plaza. In Altman, I., Low, S. M. (eds.): *Place attachment*. New York: Plenum Press, 165–185.
- Low, S. M., Lawrence-Zuniga, D. (eds.) (2003a):** *The Anthropology of Space and Place*. Malden – Oxford, Blackwell Publishers Ltd.
- Low, S. M., Lawrence-Zuniga, D. (2003b):** Locating Culture. In: Low, S. M., Lawrence-Zuniga, D. (eds.): *The Anthropology of Space and Place*. Malden – Oxford, Blackwell Publishers Ltd, 1–47.
- Lukšič-Hacin, M. (1995):** Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Macgregor Wise, J. (2000):** Home: Territory and Identity. *Cultural Studies*, 14, 2. London, Methuen, 295–310.
- Malkki, L. H. (1997):** National Geographic: The Rootings of Peoples and Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. In: Gupta, A., Ferguson J. (eds.): *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham – London, Duke University Press, 52–74.
- Massey, D. (1994):** *Space, Place and Gender*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Massey, D. (1997):** A Global Sense of Place. In: Barnes, T., Gregory, D. (eds.): *Reading Human Geography: The Poetics and Politics of inquiry*. London.
- McHugh, K. E., Mings, R. C. (1996):** The Circle of Migration: Attachment to Place in Aging. *Annals of Association of American geographers*, 86, 3. Washington, Association of American Geographers, 530–550.
- Mlekuž, J. (1999):** *Geografska in etnološka študija o Slovencih v Mendozi: diplomatska naloga*. Ljubljana, Mendoza.
- Relph, E. (1976):** *Place and Placelessness*. London, Pion Ltd.
- Soja, E. W. (1989):** *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London – New York, Blackwell Publ..
- Soja, E. W. (1996):** *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-imagined Places*. Oxford – Washington, American Geographers.
- Tuan, Y.-F. (1974):** *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Vranješ, M. (2000):** Nekateri vidiki preučevanja prostorske odprtosti lokalne skupnosti: vzorčna študija obmejnega in periferne območja – na primeru Bovškega. *Diplomska naloga*. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Watts, M. J. (1992):** Space for Everything (a Commentary). *Cultural anthropology*, 7, 1. Washington, Association of American Anthropologists, 115–130.

review
received: 2003-08-27

UDC 327.39:323.1(4-12)

CENTRAL-EASTERN AND SOUTH-EASTERN EUROPE: AN AREA OF GEOPOLITICAL AND GEOCULTURAL CONTACT

Milan BUFON

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: milan.bufon@zrs-kp.si

ABSTRACT

The paper examines three particularly relevant issues concerning Central-Eastern and South-Eastern Europe as an area of geopolitical and geocultural contact. The first issue that the paper addresses is the geographical and geopolitical positioning of the examined area and its delimitation. Furthermore, it focuses on the transformation processes of the political map of the area following the changed geopolitical scenarios and relations between states and ethno-linguistic groups. Finally, the article briefly presents the opportunities for cooperation and integration that result from the intertwining convergence and divergence processes and from potentials for the stabilization of the area within the framework of European integration.

Key words: Central-Eastern and South-Eastern Europe, geopolitical transformations, geocultural intersections, political geographical processes, integration perspectives

EUROPA CENTRO-ORIENTALE E SUD-ORIENTALE: AREA DI CONTATTO GEOPOLITICO E GEOCULTURALE

SINTESI

L'articolo vuole esaminare tre problemi particolarmente rilevanti per l'Europa centro-orientale e sud-orientale in quanto area di contatto geopolitico e geoculturale: in primo luogo vengono affrontati le questioni che concernono il posizionamento geografico e geopolitico ed il problema della delimitazione territoriale dell'area in esame; in seguito vengono trattati i processi di trasformazione della carta politica dell'area in conseguenza dei mutati scenari geopolitici, ma anche delle mutate relazioni tra stati e gruppi etno-linguistici; alla fine, l'articolo si propone di presentare brevemente le prospettive di cooperazione ed integrazione che derivano dall'intreccio tra tendenze di convergenza e divergenza e dalle potenzialità di stabilizzazione nel quadro dell'integrazione europea.

Parole chiave: Europa centro-orientale e sud-orientale, trasformazioni geopolitiche, incroci geoculturali, processi politico-geografici, prospettive di integrazione

INTRODUCTION

The article will exam three major issues related to Central-Eastern and South-Eastern Europe as an area of geopolitical and geocultural contact, namely: problems concerning its geographical and geopolitical situation and delimitation; the political geographical past and current processes, frequently conflictual, related to its 'contact' status; and finally, co-operation and integration processes as a result of the shift from divergence to convergence potentials within the area and from its more recent stabilisation in the frame of growing European integration. This area, usually labelled as Central-Eastern Europe, is not easily defined. In a recent article, John O'Loughlin (2001) asserts that 'one can pick and choose which version of "Central Europe" is most suitable for one's predetermined "geopolitical code"', suggesting that there is therefore no "correct" geo-vision and all are equally useful, open to challenge, or biased. Thus Central-Eastern Europe is basically a product of the definer's imagination, determined not by its actual rooted geographical position but rather by its fluid geopolitical position among the European regional powers or most recently between the super-powers during the bipolar division of the continent throughout the second half of the 20th century. It was mostly perceived as "Mitteleuropa" until the Second World War, when the German influence was stronger, and became "un occident kidnappé" during the period of Soviet Russian control after the Second World War. It also functioned, however, as a geopolitical "Shatterbelt", a geocultural "Gateway", a "Third Europe" between Western and Eastern Europe, and thus was seen as a geopolitical "grey zone", a basically "chaotic territory" to be ruled and controlled, or as a "buffer zone" to be established and maintained as long as the geopolitical situation would allow, and within which the political map could be changed according to the variable ratio of influence among the regional powers.

This article will focus primarily on Central-Eastern and South-Eastern Europe as that part of Europe which has traditionally represented a European "frontier" or rather "contact area", even in the period when Europe has actually being commanded by "marginal" or "extra-European" forces. This region is now becoming crucial in terms of enlargement strategies of the EU and NATO, both trying to find a new way between convergence and divergence tendencies in this part of Europe, but also to test if the European "unity-in-diversity" integration programme is practicable as a real alternative to a possible global "melting-pot" future development.

GEOGRAPHICAL LOCATION AND RE-LOCATION

When locating different European countries in central, eastern, western, southern or northern Europe, we have first consider the difficulty in providing a general

and acceptable geographical regionalization of the continent, and secondly that geopolitical and geocultural labels have often proved to be more powerful instruments, dividing Europe in the second half of the 20th Century only in the West and the East part (Cohen, 1963), following the bipolar divide. Only after the fall of the Iron Curtain has attention been placed on Central or Central-Eastern Europe as an area of political and economic transition under increasing "Western" influence, but also wrought with political fragmentation and ethnic conflict.

In a cartographical sense, Continental Europe (without Iceland) extends in an East-West direction from the 10th meridian west to the 50th meridian east; from this point of view the area between the 15th to the 25th meridian east could be considered "central", as the area between the 50th and the 55th parallel, considering that in the North-South direction, Europe extends from the 70th to the 35th parallel north. In this way, Poland would be the only country located at the intersection of these two "central" zones, representing somehow the geometric centre of Europe.

Despite these objective considerations, the regionalization of Europe usually follows a different approach, which takes into account the actual climatic and cultural landscapes of the European continent. From this point of view we usually put southern Europe below the 45th parallel, northern Europe above the 51st parallel, and western and eastern Europe beyond the 7th meridian east and the 24th meridian east respectively. Thus central Europe could be defined as the area limited in the East-West direction by the 7th and the 24th meridian, and in the North-South direction by the 45th and the 51st parallel, including Switzerland, Northern Italy, Southern Germany, Austria, the Czech Republic, Slovenia, Northern Croatia, Southern Poland, Hungary, Slovakia, Vojvodina (Northern Serbia), NW Romania and SW Ukraine. The line passing between Prague and Brno, Linz and Vienna, Ljubljana and Zagreb, represents the divide between western and eastern central Europe. Countries located on the Balkans south of the 45th parallel (Southern Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia and Montenegro, Southern Romania, Bulgaria, Albania, Macedonia, Greece and NW Turkey), on the other hand, form the southern-eastern European region, to which also Eastern Italy is functionally attached.

The article will thus direct its attention primarily to the above defined Central-Eastern and South-Eastern Europe (CE&SEE) not as a pivotal "blue banana" in terms of geoeconomic development, but as a sort of geostrategic and geocultural "green banana", acting as a possible and alternate conflict or cohesive element in Europe, and representing on a wider geopolitical scale the western margin of the geopolitical line dividing the Eurasian continental core from the European and Asian maritime rim – an area along the former Iron Curtain, but also a

region to which new geostrategic links could be associated as the result of the enlarging processes of both NATO and the EU (the so-called "Euro-Curtain").

Problems of geographical location and re-location are also due to the transformation and inter-relation of the myriad European international organisations (Bagnoli, 2001). These are both economic and political or security organisations, such as the Council of Europe (CE), the Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE), the North Atlantic Treaty Organisation (NATO), and the European Union (EU). The CE was founded in 1949 as an association of representatives of the parliaments of its members, the number of which increased from the original 14 "western" European countries connected with the US within the post-war 'Marshall plan' to cover all European countries (45 states in all), including the former Soviet republics in the Caucasus, and the former Yugoslav republics: the last admitted countries are Armenia and Azerbaijan (2001), Bosnia and Herzegovina (2002), and Serbia and Montenegro (2003). The CE has promoted several important conventions (one of the last was the Convention on the protection of national minorities, signed in 1994) calling for member countries to adopt them into national legislation. In 1994 the OSCE replaced the former Conference on Security and Co-operation in Europe, established at the Helsinki Conference in 1975. At that time it included 35 countries (all European countries except Albania plus the US and Canada); now the organisation includes 55 members: the original 35 states plus Albania, all countries of the former Soviet Union (14) and 5 countries emerging from the former Yugoslavia (the Serbian-Montenegro federation was suspended until the end of 2000).

The NATO is, similarly to the OSCE, an organisation that goes beyond the European space. Its basic idea was to strengthen contacts between the US and their partners on both sides of the Atlantic at the time of its establishment (1949 members: Belgium, Canada, Denmark, France, Iceland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Portugal and United Kingdom); in 1952 Greece and Turkey were also included, and Western Germany was added in 1955. In 1966 France decided not to be part of the military committee (as a consequence, NATO headquarters was moved from Paris to Brussels), Spain was not included in this committee when it joined in 1982. Following the momentous changes of the 1990's, NATO transformed itself in a wider organisation for security in Europe, open to new partners, and for the first time it went beyond the former Iron Curtain when Poland, the Czech Republic and Hungary were invited to join in the late 1990's. As a consequence, these former communist countries plus Slovakia were also invited to become members of the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (based in Paris from the end of 1960), and including six more countries

(the above-mentioned plus Korea and Mexico) from the original group of twenty-four 'Western' states (Australia, Austria, Belgium, Canada, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Iceland, Ireland, Italy, Japan, Luxembourg, Netherlands, New Zealand, Norway, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, UK and US). Future developments of both NATO and the OECD are still uncertain. Some member states are supporting further enlargements in order to provide new responses to challenges of global economics and security, particularly after the September 11, 2001 events. Others maintain a more restrictive position. NATO reacted first with the development of the Euro-Atlantic Partnership Council, which provides a stable link between the 19 NATO member countries and 27 other countries (Albania, Armenia, Austria, Azerbaijan, Belarus, Bulgaria, Croatia, Estonia, Finland, Georgia, Ireland, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Latvia, Lithuania, Macedonia, Moldova, Romania, Russia, Slovakia, Slovenia, Sweden, Switzerland, Tadjikistan, Turkmenistan, Ukraine and Uzbekistan). Among this group, seven countries (Bulgaria, Estonia, Latvia, Lithuania, Romania, Slovakia and Slovenia) eventually joined NATO in 2004. Certainly it is not a coincidence that at the same time Estonia, Latvia, Lithuania, Slovakia and Slovenia also became members of the EU.

The EU still represents much more an economic than a political organisation, but it became increasingly successful in knocking down tariffs and other internal barriers and in the establishment of a common European market, which more and more countries have joined since its establishment as the European Economic Community under the Treaty of Rome in 1957. Its pan-European potential became clearly evident after the 1990 geopolitical transformations and it is confirmed by the greatest enlargement in the EU's history, which was completed in May 2004 when ten new members (Cyprus, Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Malta, Poland, Slovakia and Slovenia) will join this organisation. With the prospect of further enlargement at the end of the decade, at least Bulgaria and Romania and possibly also Turkey, Albania and four or five (in the case of partition of the Serbian-Montenegro federation) former Yugoslav countries may join. Additionally, there is a special partnership known as Common European Space (CES) between the EU and the countries that remained in the European Free Trade Association (Switzerland, Norway, Iceland and Liechtenstein). The majority of the CES countries (except Ireland, Liechtenstein, Switzerland and the UK) adopted the so-called Schengen agreement, which allows free cross-border circulation of people. On the other hand, not all the EU countries have adopted the common currency (the Euro), and within the EU, there is a compact territorial block, consisting of nine countries (Portugal, Spain, France, Benelux, Germany, Austria and Italy), which are at the same

time integrated in the Single Market, the Euro Zone and Schengen Space. Thus the integration process in the European continent is very complex and has developed at different territorial scales and quality levels.

All these developments have produced an intense process of re-location and re-orientation of CE&SEE countries. The Czech Republic, for example, is now able to re-join the social and economic environment in which it once represented one of the most developed regions, even though for many people (geographers included) it remains a "Central-Eastern" European country, while its southern neighbour, Austria, is usually labelled as "Western" in spite of the fact that its capital, Vienna, lies some 200 km further east than Prague! Slovakia, whose capital Bratislava is only 50 km from Vienna, is still mentally perceived by many Europeans as a 'Far East' country. It also has only half the population of Hungary and the Czech Republic, and about 1/8 of the population of Poland, and seems therefore both economically and strategically "less interesting" than its neighbours.

The same could be said for an even smaller country that is often confused with Slovakia: Slovenia. This Austrian southern neighbour has only about 2 million inhabitants but has a per capita GDP which is almost double of that of the Czech Republic, placing Slovenia in the top position among the EU new members, even if it is considerably less "visible" than other countries in the next enlargement group (Rey, 1996). Its strategic position on the cross-road between North and South, and West and East seemed to be for the Slovenian leaders a sufficient reason for being included in NATO during its first post-1990 enlargement, and they were quite disappointed when they found that the Slovenian application was not granted. But the fact is that Slovenia, as a former Yugoslav republic, was at that time – and partly is still – considered as a "south-eastern", that means "Balkan" country in the strategic and intelligence offices of the US and NATO. In the case of Slovenia, the geographical relocation is particularly interesting: until 1918 it belonged to the Roman Germanic Empire and the Hapsburgs, being thus included among the Central European countries and having strong economic and cultural relations with Vienna and Prague, whilst in the period of the Yugoslav kingdom and Tito's federal Yugoslavia it turned towards Belgrade and Zagreb, which in turn are now replaced by Brussels and Vienna. In the Yugoslav latter period, Slovenia was presenting itself as a country "on the sunny side of the Alps", meaning "on the southern side", whilst the current tourist slogan concerning Slovenia is "the green heart of Europe" thus putting the country once again into a Central Europe context. Its location remains controversial even in Slovenian geography textbooks: most have opted for Central Europe while some have preserved the formerly more common "southern" European position.

This "border" situation of Slovenia between Central Europe and the Balkans was in fact confirmed by both the former and the current presidents of the US when visiting Slovenia. Mr. Clinton stressing that the US and the Western countries are expecting that Slovenia will play a major role in bringing coexistence practices in the region, and Mr. Bush (during his first summit with Mr. Putin at the Brdo castle near Ljubljana in June 2001) asserting that Slovenia represents a "successful story" in terms of democracy and economy which should serve as a good example also for other former Yugoslav republics. But the Bush-Putin summit in Slovenia which contributed to make the country more "visible", bringing out its "qualities" and thus making it eligible for the next NATO enlargement, has also started a debate as to whether Slovenia would not receive greater benefits by remaining "neutral", as a sort of Alpine-Dinaric Switzerland, and maintaining at the same time its leading position in the former Yugoslav region (Bufon, 2002a).

A GEO-CULTURAL AND GEOPOLITICAL CONTACT AREA

Another important issue concerns the geo-cultural location of the CE & SEE region (Carter, 1996) which represents basically the contact area between the three major European ethno-linguistic areas – the Germanic, the Romance and the Slavic – and other geo-cultural units (Ugric, Albanian, Greek, Turkish). The meeting point of the Germanic, Romance and Slavic areas is situated at the tripoint between Austria, Italy and Slovenia, but Austria, Slovenia and Hungary are the only European countries linking as many as four different ethno-linguistic environments. On a different scale, Bulgaria performs the same intermediate function in respect to Slavic languages on one side, and Romanian, Greek and Turkish on the other. Whilst major ethno-linguistic areas developed until the end of the first Millennium and have remained since virtually unchanged at the macro-level, other cultural borders arose during the second Millennium, starting with the division produced by religion.

As Johan Galtung pointed out in 1994, the first borderline between East and West followed the schism of 1054 between Orthodox and Catholic Christianity, dividing Russia, Belarus, the major part of Ukraine, Moldova, Romania, Serbia, Montenegro, Bulgaria, Macedonia and Greece from what became Western or "proper" Europe. But some decades later another line developed: the schism derived from the declaration of the Crusades in 1095 between Christianity and Islam. He puts Sarajevo at the centre of the two cultural and civilisation divides, driving parts of Bosnia and Herzegovina, Serbia (Kosovo), Macedonia and all Albania to Islam. The last European schism of 1517 brought a further division within Western Europe, namely between

Protestants and Catholics, but was not as effective as the previous two. These cultural lines of division are, in Galtung's opinion, on the base of the formation of three different macro-regions: the Catholic-Protestant Romance-Germanic "European Union", the Orthodox "Russian Union", and the Muslim "Turkish Union". Again, these three macro-regions meet in the Balkans, making this part of Europe simultaneously the "frontier" between the "two Europes", and between Christian and Muslim civilisation.

The above considerations open up the issue of the geopolitical location of the CE&SEE. The area started to be perceived as a "Middle European zone" or rather as a possible area of expansion by both Germany and Russia. On the one hand, the stability of the Hapsburg empire increased the German influence in Central Europe, developing the concept of "Mitteleuropa" as an association of a German majority partner with its Slavic and Hungarian minority partners (Sinnhuber, 1954). On the other hand, the withdrawal of the Ottoman Empire in South-Eastern Europe increased the Russian influence in the area. After the big changes of the political map following the Balkan Wars and the First World War, the major European powers, especially France and Britain, tried to reinforce their relations with the CE&SEE by supporting the newly formed states in order to keep both Germany

and the Soviet Union at bay. In this period, Germany and Italy increased their aspirations for expansion into CE&SEE: the former cited its "Drang nach Osten" imperative to get control over the "Heartland" following the principles of "Geopolitik", while the latter tried to re-establish the Roman and ancient Venetian "limes" and to get control over the Adriatic as its "Mare Nostrum" (Batisti, 2000).

The scene changed again after World War Two when the Soviet Union extended its control over the greater part of CE&SEE. The Iron Curtain, the new border between East and West, produced the division of Germany, the neutrality of Austria and a special "fifty-fifty" status for Tito's Yugoslavia, which allowed it to develop a westward oriented economy under a communist regime and an active international policy that put it on the head of the "non-allied" group of world nations. The rest of Europe and the world were largely controlled by the new super-powers: the East European countries being divided by numerous mini "iron curtains" to prevent multilateral communication and all relations which were not oriented towards or through Moscow; the West European countries, particularly those in the front-line as Germany, Italy and Greece, representing a sort of US protectorate limiting their internal and international political life.

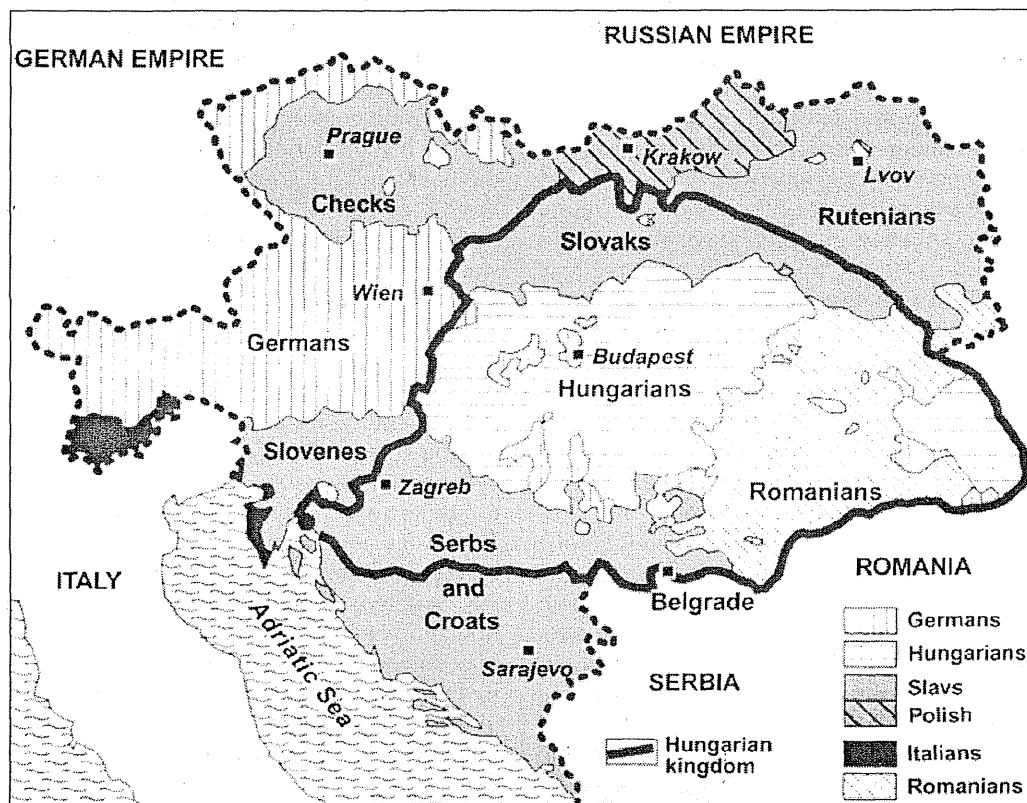

Fig. 1: The political and ethnic structure of the Austrian empire before the first world war.
Sl. 1: Politična in etnična struktura avstrijskega imperija pred prvo svetovno vojno.

In 1990, after almost half a century of apparently stable post-war subdivision into two blocks, each with its sphere of influence, the European continent has found itself in a whirl of radical changes that on the one hand have triggered a series of new processes and on the other have uncovered those that have been ever present in a more latent form. These events have somehow led to a logical normalisation of the new status quo and to the removal of the Second World War geopolitical consequences: Germany has reunited, whereas the small CE&SEE nations have found themselves in the same development phase, in which the outbreak of World War II overtook them – the phase of national emancipation (Bufon, 1996). The greatest problems produced by the disruption of the previously existing balance of power were found in former Yugoslavia, where the carefully established multi-cultural and multi-national structure could not be adapted to the new nation-state model. The political weakness of the EU has led to more direct American actions in the Balkans which succeed in bringing cease-fire conditions in the area but not in preserving or re-establishing multicultural habits. The creation of some protectorates on the contact line between Catholic/Croatian, Orthodox/Serbian and Muslim/Albanian and Bosnian cultural spaces involves a permanent engagement of NATO forces in the area and thus a reinforcement of the US presence and influence in this part of Europe (O'Tuathail, 2001). In fact, the control of the European-Asian contact area between the Balkans and the Caucasus remains an important geopolitical "game" between the US and Russia.

In conclusion, there are two different geopolitical situation and development perspectives in CE&SEE. On the one hand the southern part of the region still represents an area of conflicting interests between the US as the only world super-power and Russia as a regional power with a great territorial potential in Eurasia. From this perspective, the Balkans may be seen as an extension of the Middle-East and Central Asian "shatter-belt" in which divergence is prevailing over convergence. On the other hand, the northern part of the region represents the "frontier" of EU enlargement towards the area formerly controlled by the Soviet Union (Cohen, 1982). The traditional relationship between Germany and Russia on which the geopolitical situation of central Europe has traditionally depended can now be replaced by the relationship between an enlarged EU (within which both Germany and Italy are expecting to play a major regional role) and the so-called RU. In fact, the CIS countries (Belarus and Ukraine in particular), show a strong tendency toward reintegration (Kolossoff, 1996). In this way, a future economically-based functional partnership between the two units is in prospect, giving to the northern part of the CE&SEE a "gateway" function which will promote convergence or integration processes. But at the moment the CE&SEE is still in a peripheral eastern

and south-eastern position from the European "core" and there are no tangible signs that the "success stories" of the northern members can be easily replicated by its southern counterpart.

THE POLITICAL GEOGRAPHICAL PROCESSES: NATIONS AND STATES

We have first to consider first some historical background in order to understand the major issues regarding past and present political geographical transformations in CE&SEE, and future co-operation and integration perspectives. Perhaps the first political geographical divide between East and West appeared here in 395, when the Roman empire split into two parts. The legacy of this partition is still present in the area: not only because the border between the Eastern and the Western Roman Empire persisted as the southern border of the Hapsburg Empire and represents today the eastern border of Bosnia and Herzegovina and the northern border of both inner Serbia and Bulgaria, but also because it provided the territorial base for the Muslim expansion in Europe when the Ottoman Empire replaced Byzantium in the 14th Century. This border line also produced the development of a more stable Catholic/Protestant Roman German Empire and the less stable Eastern Roman Byzantine empire where the Orthodox culture has been superseded by Islamic culture, thus creating the ethno-linguistic and ethno-religious puzzle that now distinguishes this region and makes every political geographical decision controversial.

The first territorial political units in the area between the Baltic and the Mediterranean Sea appeared between the 10th to the 14th Century when the Duchy of Poland, the Kingdom of Hungary, the Kingdom of Croatia (which was included in the Kingdom of Hungary in 1097), the Venetian Republic, the Papal States, Bosnia (from the 12th to the 14th Century), the Kingdom of Serbia (from the 12th to the 14th Century), the kingdom of Macedonia (976-1018) and Bulgaria (the latter appeared already in the 8th Century) were all formed.

This intermediate period was followed by a cycle of re-formation of stable large empires, lasting from 1550 to 1850, which incorporated parts of CE&SEE. The Hapsburgs took control over a great part of central Europe including Northern Italy, Czech Republic, Slovakia, Southern Poland, Western Ukraine, North-western Romania, Hungary, Slovenia, Croatia and Northern Serbia (Vojvodina); Bosnia and Herzegovina was occupied by the Austrians in 1878 and annexed to the monarchy in 1908. The rest of the territory was included in the Ottoman empire which spread to reach Moldavia (in that period known as Bessarabia) until 1812. Internal boundaries were also important: the border between the Austrian and the Hungarian Kingdom was formed around the year 1000 and remained almost unchanged

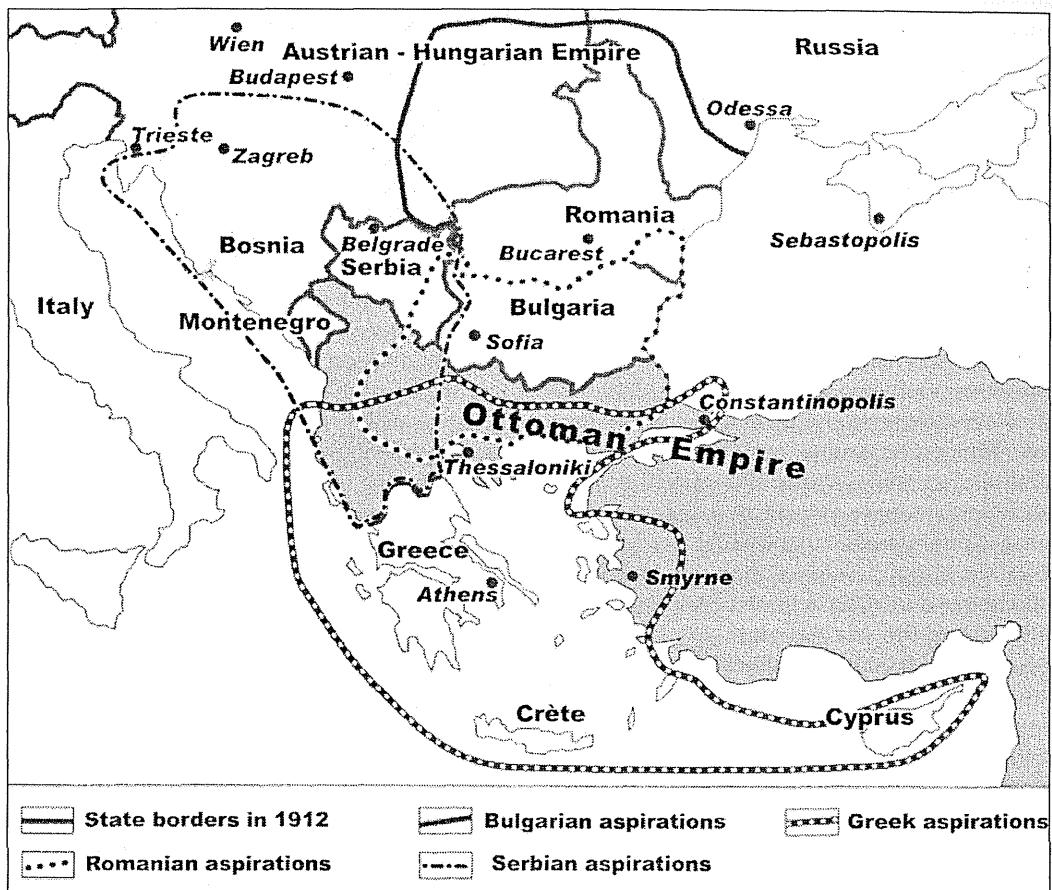

Fig. 2: The partition of the Ottoman empire at the beginning of the 20th Century and territorial aspirations of the Balkan countries.

Sl. 2: Razkroj Osmanskega imperija v začetku 20. stoletja in teritorialne ambicije posameznih balkanskih držav.

since then. The current political borders between Slovenia and Croatia, Austria and Hungary, and Czech Republic and Slovakia, which are all based on this historical divide, represent therefore some of the oldest borderlands in Europe and have thus been quite influential in the creation and the persistence of separate ethno-linguistic areas.

Finally, a cycle of disruption of multinational empires and development of modern nation-states began in 1850 and continued until the end of World War One. In 1866 and 1871 respectively Italy and Germany united; in 1878 Serbia, Montenegro, Romania, Bulgaria and Greece became independent. A further contraction of Ottoman control in the Balkans in 1913 permitted the establishment of Albania, the enlargement of Serbia over northern Macedonia, Greece over Epirus and southern Macedonia, and Bulgaria over Rumelia (current south-eastern Bulgaria), eastern Macedonia and western Thrace. At the end of the First World War, a new situation appeared on the political map of CE&SEE. The multinational Austrian empire split into new nation-states or

smaller multinational units: Poland was re-constituted and received the north-eastern belt of the former territory of the empire with the city of Lvov, Czechoslovakia included not only the areas inhabited by Czechs and Slovaks but also a small part of Ukraine, Italy gained the South Tyrol, current western Slovenia and the Istrian Peninsula, Yugoslavia was formed as a multinational association of Slovenes, Croats and Serbs (the Slavs of the South), Hungary's reconstituted territory remains the same today, Romania acquired a great portion of the formerly Hungarian territory in the west and Moldavia in the Northeast, while Greece took over Western Thrace from Bulgaria.

This situation would not change considerably after the end of World War Two: Czechoslovakia lost its Ukrainian extension, Italy lost the major part of the territory in the upper Adriatic gained after World War One, and Romania lost Moldavia and the territory north of the Danube as well as the territory north of Varna on the border with Bulgaria. Developments after 1990 are known enough and will not be repeated here: basically

all multinational states broke into national "pieces", an operation that appeared to be much less complicated in the case of former Soviet Union and particularly Czechoslovakia, which had already reinforced its federal constitution already in 1989 (as a federation of Czechs and Slovaks), than in the case of former Yugoslavia.

There are some major issues regarding political geographical transformations that should be stressed at this point. One concerns the different forms of cultural nationalism that emerged in the region: a unification process in its western part (Germany and Italy), where small political territorial units merged in a single state, but a partition process in its eastern part where large multinational empires disunited into separate nation-states directly or after an intermediate stage in which nations with greater affinity constituted smaller multinational federations (Bufon, 1998a). This intermediate stage lasted perhaps for a longer period than expected because the Iron Curtain froze all political geographical processes and thus also the political map of CE&SEE. But both the unification and the partition forms of cultural nationalism have had the same goal: they were seeking to create separate nation-state – political territorial units around a dominant nation or ethnic group.

For this very reason, the implementation of the idea on which cultural nationalism was based ran up against serious problems of territorial delimitation where linear political boundaries needed to coincide with cultural, most often ethno-linguistic borders. And the latter are difficult to defined, being more a border zone of intermingling than a clear line of division. Major difficulties in adopting a nation-state model have thus been faced in those areas where the former Ottoman Empire produced a high ethnic fragmentation and a complex system of cultural identities based on religion, language and ethnic affiliation. Croats and Serbs, for instance, use essentially the same language but their separate identity is founded on a different history, religion and alphabet (Klemenčič, 2001). There are few differences also between Serbs and Bulgarians (originally a Turkish group from the Volga region who settled in the Danubian region in the 7th Century): the language is slightly different but religion and alphabet are the same. Bosnians are ethnically Serbs or Croats by origin and speak Serbo-Croatian but had been Islamized by Turks during the Ottoman period: their peculiarity derives from the fact that they are not only one of the few European nations that had been recognised as such by religious rather than by ethno-linguistic features, but also because this recognition came under a communist regime. It was actually Yugoslav president Tito that gave to Bosnian Muslims the status of "nation" even though at that time only a few of them were real believers. Another example of "invented" nation are the Macedonians who used to be associated with Bulgarians first and then with Serbs at the beginning of the 20th Century. They were also recognised as a

separate nation by Tito, but never by Greece which insisted on the regional derivation of Macedonians and imposed on the country after its independence one of the longest names ever given to a state: "The Former Yugoslav Republic of Macedonia" – FYROM. But Macedonia as the contact area between Greeks, Albanians, Serbs and Bulgarians became known in Europe even earlier: its mixture of ethnic groups, languages and religions gave the name to the fruit salads (macedoine) served in western European hotels and restaurants.

The relationship between state and nation became one of the greatest political geographical issues in CE&SEE and the basis for the transformation of the political map of the region in the 19th and 20th Century. Especially in the first half of the 20th Century, the drastic resurgence of nationalism sought to solve the lack of correspondence between political and cultural borders in a further implementation of the "cuius regio eius religio" principle driving a practice of intensive ethnic cleansing ("reclamation" was the word that, more in line with the modernist theme of the times, the Italian fascist regime used for the Italianization practice in provinces where a non-Italian language was spoken) over the conquered territories or over the territories that the leading elites wanted to control (Bufon, 2001). These policies were executed by political-military forces through violent assimilation or directly through physical elimination of the undesired subjects. Massive compulsory migrations of Greeks from Turkey or Turks from Greece and Bulgaria after the First World War are notorious enough; during or after the Second World War evacuations involved mainly Jews, Poles and Germans.

Reducing the number of the German and other politically dominant groups in "Mitteleuropa" was thus not only a consequence of war events but also a precondition for the development of nation-states in CE&SEE. Here, the "late" cultural nationalism produced a large number of small countries, in which there is actually no room for the "stateless" because every single ethnic group has slowly developed its national character and finally emerged not only as a cultural, but also as an autonomous political entity. Today's ethnic structure of the countries in the region shows that Poland, Albania, Hungary, Austria, Italy and Czech Republic could be included in the category of "real nation-state" with the dominant nation representing more than 95% of the population; this group of countries is followed by the category of "prevailing nation-states" (Germany, Greece, Romania, Slovenia, Slovakia, Bulgaria and Croatia) where the dominant group represents from 85% to 95% of the entire population. We may consider as "relative nation-states" those countries in which the existing dominant group counts from 75% to 85% of the total population and is therefore associated with one or stronger minority group. The only two countries of this type in the region are Macedonia and the current fed-

eration of Serbia and Montenegro. Along with Switzerland, there is only one multinational state left in the region: Bosnia and Herzegovina where, accordingly to the 1991 census, the Muslims represented the relative majority of the population (50%), followed by Serbs (32%) and Croats (18%). But we must consider that ethnic cleansing in the territory of former Yugoslavia has not only changed or rather "normalised" the ethnic structure of the individual countries, but has also deeply affected the past spatial distribution of the individual ethnic groups. Bosnia and Herzegovina, for instance, has experienced a radical re-distribution of its constituent national groups (Corson, Minghi, 2001), and the same could be said for Serbs in Croatian Krajina or, more recently, Serbs in Kosovo and Macedonians in the areas under ethnic Albanian control. In addition, attention is drawn to the difference between autochthonous minorities who tend to preserve their original identity and minority migrant groups who tend to integrate into the dominant group. The latter are becoming increasingly important in the developed "western" European countries but are also already present in CE&SEE countries: for example, in Slovenia more than 10% of the total population is made by migrants from other former Yugoslav republics (Gosar, 1993).

Even more important for the past and present political geographical conditions in the region seems to be the percentage of the dominant group which has been separated from its mother-country by political boundaries. Currently as much as 45% of ethnic Albanians and 20–25% of ethnic Hungarians and Macedonians live outside the country in which they represent the dominant nation. On a different scale, the same phenomenon interests Poland, Germany, Slovakia, Slovenia, Croatia, the Serbian-Montenegro federation and Romania where the percentage ranges from 5% to 10%. This situation is another direct consequence of prevailing cultural nationalism. Because of the past political and historical events many cultural and linguistic groups have been separated by shifting political borders, and different ethnically mixed areas and national minorities have been created. In the Balkans, in particular, each country and nation has cultivated a mythical memory of its past role and territorial extent, causing irredentistic expectations and tendencies to create political border disputes. On the one hand nation-states were trying to instrumentalize their own minorities living in the neighbouring countries for the achievement of their political goals. Yet, on the other, they were seeking to obtain an ethnically more homogeneous state territory to avoid foreign interference. Particularly after World War One, the principle of the protection of national minorities, recognised as legal subjects, was introduced, but it gave rise to a series of internal and international frictions, which countries tried to solve with the introduction of certain forms of reciprocity. But as the concept of reciprocity is partially in-

compatible with the principle of national sovereignty, widely accepted after World War Two, in the great majority of cases reciprocity was simply removed from international political practice. After the events of 1990, minority issues seem to constitute a real stumbling block in CE&SEE and it is no coincidence that among the fundamental conditions for recognition of the new states which appeared in the region and for their integration into the various European international associations, the achievement of an acceptable level of minority protection measures for EU application occupies a pre-eminent position (Bufon, 1996).

CONCLUSIONS: CO-OPERATION AND INTEGRATION PERSPECTIVES

Co-operation and integration perspectives in CE&SEE may be discussed on two different but inter-related levels. The first is at the level of what could be called "regional globalisation" or the integration of an increasing number of CE&SEE countries into a wider European and trans-continental dimension; the second concerns regional aspects of cross-border co-operation. A direct consequence of the first process continues to be the actual dismantling of the Iron Curtain and the Cold War structural and mental legacies associated with it in the region, but it has also had the effect of transferring both EU and NATO borders eastward, opening up the problem of establishing a new partnership between the EU and what we called "Russian Union". To the south-east, however, the process will open up the need for a "New Deal" for former Yugoslavia and the area between the Mediterranean and the Black Sea, a crucial contact area between Europe and the Asian "Near East" (O'Tuathail, 2001). In general, CE&SEE presents different models of organisation of a multinational space on the fringes of the EU, ranging from convergence to divergence. Thus, Europe is simultaneously undergoing processes of centralisation and fragmentation. These processes pass through the nation-state and increasingly bring into relief questions of collective identity between modern and functional aspects of the "demos", and primordial and cultural aspects of the "ethnos". In this perspective, advocates of an open, culturally plural European society are seeking to reduce the power of the state by boosting both the power of the region and that of the EU. For the optimist, Europe, by giving high priority to the idea of multiculturalism, will become the first post-modern political system of the 21st Century; but to the pessimist, the continuing combination of "unity" and "diversity" will only be a recipe for inefficient federalism and the artificial reproduction of fragmented cultural identities (Williams, 1997).

Some are arguing that the pace of change and increasing alienation will occasion greater resistance in culturally more traditional societies, particularly in those

actually *straddling* the EU's expanding frontier. Bugajski, for instance, is warning that in multiethnic countries of this region with large and territorially compact minorities, cultural, linguistic, religious and regional differences will continue to fan frictions and conflicts, especially if political reforms and administrative decentralisation fail to satisfy rising minority aspiration for cultural and political self-determination (Bugajski, 1995). But exactly the same arguments can be made on the development of regionalism *within* the EU. A difference can be detected perhaps in the fact that within CE&SEE, given the size and the structure of nation-states of the region, there is a closer relationship between the cultural (nation) and the functional (state) dimension reinforced through their experience in terms of cultural nationalism, which is in contrast with the situation in the western and eastern part of the continent. In addition, cross-border co-operation has already transformed previously suspect or fragile CE&SEE strategic regions into pivotal nodes in an expanded European network of communication and trade, among the Germanic and Romance, and the Slavic cultural areas and regions.

For this reason, regional aspects of cross-border co-operation are particularly important in CE&SEE. Research investigations in central European border areas, and in the Upper Adriatic in particular (Bufon, Minghi, 2000), have shown that the intensity of cross-border co-operation depends above all on the presence on both sides of the border of urbanised areas and also of national minorities. Furthermore, traditional cultural and social ties continue to exist on the basis of consolidated former territorial units. This situation could be explained by the need for the local population to maintain the historical regional structure even when affected by border changes. Paradoxically, the greater the problems in the political division of a homogeneous administrative, cultural and economic region, the greater the probability for such a politically divided area to develop into an integrated border region. These new forms of cross-border regionalism are of particular interest in CE&SEE, where they have not only an important functional role to play in the implementation of social and economic integration at the inter-state and inter-regional levels, but also in the preservation of cultural features and the strengthening of inter-ethnic coexistence and co-operation (Klemenčič, Bufon, 1994). This is especially the case in those areas settled by national minorities or autochthonous border regional communities, and such border areas are more a rule than an exception in Europe.

Of course, there are important differences within CE&SEE in terms of both cross-border co-operation potentials and practices. Germany has established numerous new "Euroregions" along its eastern border with Poland and Czech Republic. They are organised in a similar way to the "Euroregions" which have been established in the 70's and 80's on its western border and

have now become the model for local institutional cross-border co-operation in Europe (Bufon, 1998b). The common characteristic of this type of co-operation is that "Euroregions" are an instrument for promoting cross-border formal and functional contacts in areas where these contacts are rare or, at best, poorly developed. In the case of eastern German border areas this situation is combined with a general under-development of the border region and a lack of proper potentials, and "Euroregions" are perceived as a major resource for acquiring funds from the European programmes which support cross-border co-operation and regional development in general. The same situation of gradual reconstruction of the space around the Iron Curtain can be found along Austria's eastern border sections with Czech Republic, Slovakia and Hungary, even if "Euroregions" here are developing considerably slower than along the German border.

On the other hand, in the Upper Adriatic as an area of contact between Italy, Austria, Slovenia and Croatia, potentials and practices for cross-border co-operation are quite different (Bufon, 2002b & 2003). Here, institutional cross-border relations are based on the Alpe-Adria Community, a broad association of Alpine, Pannonian and Adriatic border regions, which was established thirty years ago as the first international body embracing regions from both sides of the Iron Curtain. In addition, local functional border problems (for instance between Italy and Austria, Italy and Slovenia, or between Austria and Slovenia) are usually solved within special bilateral agreements which date back almost 50 years despite the Iron Curtain. This frame was very helpful in driving the region from a potential conflict area into an area of co-existence. Hence, local authorities until now have not seen sufficient reasons for adopting the "Euroregion" cross-border co-operation model, even though local cross-border co-operation could be further strengthened, particularly between twin border towns. In fact, local cross-border contacts on the functional and socio-cultural levels along the more urbanised Italo-Slovene border are already outgrowing the given institutional background and are in general also more intense than cross-border contacts within "western" border regions (Bufon, 1993; 1994).

The broader "Alpe-Adria" model, more than the locally based German "Euroregion" model, served as an example for the Carpathian Euroregion, which since 1993 has tried to promote cross-border initiatives in the border region between Poland, Slovakia, Hungary, Romania and Ukraine (Sueli-Zakar, Czimbire, 2001). However, both history and the current economic, social and spatial structure of the region are challenging its efforts. Slovakia and Romania often perceive the association as an instrument for Hungarian "expansion", aimed at encouraging the autonomy of the Hungarian ethnic minorities in their countries. Another greater obstacle to

cross-border co-operation in this part of CE&SEE is represented by state centralisation and the prospected integration of Hungary in the EU that will bring an intensification of border control in most sections of its borders with its non-EU neighbours.

In the southern part of CE&SEE there are virtually no specific regional or local frames that might support cross-border co-operation. The lower Danubian and the southern Balkans (Romania, Bulgaria, Greece), for instance, have many common interests (central among which are combating pollution and the reconstruction of economies) (Pickles, Smith, 1998), but few co-operation initiatives. Socio-cultural and ethnic conflict resolutions represent probably the major issue in the western part of the Balkans, particularly those deriving from the contact between the ethnic Albanian and non-Albanian populations. Below the level of the control of international forces trying to keep the conflicts down, there is a huge

"deregulated" space in which borders do not represent a major obstacle to illegal trade and traffic which concern weapons as well as drugs, refugees, migrants and prostitution. This is actually the part of CE&SEE in which the local dimension comes closest to the global dimension, connecting both sides of the Adriatic and directing illegal traffic either across Montenegro and Albania (Del-l'Agnese, Squarcina, 2000), or across Slovenia to Italy and thus into the EU. And from this perspective too, CE&SEE seems to be crucial for understanding and solving the basic problems of the future of our continent, in which the relationships between convergence and divergence processes, functional integration and cultural coexistence, as well as local and global intersections within the EU and between EU and "the rest of the world" are far from being controlled or properly dealt with.

SREDNJE-VZHODNA IN JUGO-VZHODNA EVROPA: OBMOČJE GEOPOLITIČNEGA IN GEOKULTURNEGA STIKA

Milan BUFON

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: milan.bufon@zrs-kp.si

POVZETEK

Članek obravnava nekaj osnovnih problemov, ki izhajajo iz spreminjajoče se geopolitične in geokulturne strukture srednje in jugovzhodne Evrope pred in po padcu železne zaves. Posebej so prediskutirani še procesi nacionalizma ter oblikovanja nacionalnih in multinacionalnih držav kot elementov součinkovanja divergentnih in konvergentnih teženj v družbi in prostoru. Obravnavano območje je namreč ključnega pomena pri razumevanju potencialov inter-kulturnega sodelovanja ter integracije na evropskem kontinentu. Regija predstavlja pomembno geopolitično in geokulturno stičišče med različnimi evropskimi makroregijami, kakršni sta na primer po Galtungu protestantsko-katoliška "Evropska unija", pravoslavna "Ruska unija" in muslimanska "Turška unija". Trenutno je obravnavano območje še vedno na vzhodni in južni periferiji evropskega »središčnega prostora« in je deloma zajeto v nemško oziroma italijansko "vplivnostno območje". Na to območje se usmerjajo širitvene strategije EU, hkrati pa še vedno predstavlja nekakšno vmesno cono geostrateških vplivov ZDA in Rusije, še posebno Balkanski polotok kot podaljšek bližnjevzhodnega "shatter-belta". Članek se zaključuje s krajšo diskusijo o razvojnih perspektivah, ki zadeva tudi različne oblike bodoče organizacije tega multinacionalnega prostora na robu EU ter nekatere regionalne vidike čezmejnega sodelovanja v alpsko-jadranskem (Avstrija, Italija, Slovenija, Hrvaška), alpsko-panonskem (Avstrija, Slovenija, Madžarska, Hrvaška), južnojadranskem (Italija, Albanija, Črna gora) in spodnjepodonavskem ter južnobalkanskem (Romunija, Bolgarija, Grčija) prostoru.

Ključne besede: srednje-vzhodna in jugo-vzhodna Evropa, geopolitične transformacije, geokulturna prepletanja, političnogeografski procesi, perspektive integracije

REFERENCES

- Bagnoli, L. (2001):** L'estensione de l'Europe selon les organisations internationales européennes. In: Antonsich, M., Kolossov, V., Pagnini, M. P. (eds.): *Europe Between Political Geography and Geopolitics*. Roma, Società geografica italiana, 595-606.
- Battisti, G. (2000):** La géopolitique de l'Adriatique – un résumé historique. In: Sanguin, A. L. (ed.): *Mare Nostrum – Dynamiques et mutations géopolitiques de la Méditerranée*. Paris, Editions L'Harmattan, 265-274.
- Bufon, M. (1993):** Cultural and social dimensions of borderlands – the case of the Italo-Slovene transborder area. *GeoJournal*, 30, 3. Dordrecht – Boston – London, 235-240.
- Bufon, M. (1994):** Per una geografia delle aree di confine: il caso della regione transconfinaria italo-slovena nel Goriziano. *Rivista geografica italiana*, 101. Firenze, 197-219.
- Bufon, M. (1996):** Some political geographical problems of transition in Central Europe: the case of Slovenia. In: Carter, F. W., Jordan, P., Rey, V. (eds.): *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain*. Frankfurt, Peter Lang, 73-89.
- Bufon, M. (1998a):** Nationalism and globalization – a Central European perspective. *Annales*, 12/98. Koper, 7-14.
- Bufon, M. (1998b):** Le regioni transfrontaliere nel processo di unificazione europea. In: Bonavero, P., Dansero, E. (eds.): *L'Europa delle regioni e delle reti*. Torino, UTET, 126-142.
- Bufon, M. (2001):** From geopolitics to political geography – the new European challenge. In: Antonsich, M., Kolossov, V., Pagnini, M. P. (eds.): *Europe Between Political Geography and Geopolitics*. Roma, Società geografica italiana, 335-346.
- Bufon, M. (2002a):** Slovenia – a European contact and border area. *Annales*, 12, 2002, 2. Koper, 445-472.
- Bufon, M. (2002b):** Confini, identità ed integrazione – nuove prospettive per l'alto Adriatico. Trieste, SLORI.
- Bufon, M. (2003):** Cross-border co-operation in the Upper Adriatic. In: Anderson, J., O'Dowd, L., Wilson, T. M. (eds.): *New Borders for a Changing Europe*. London, Frank Cass, 177-196.
- Bufon, M., Minghi, J. V. (2000):** The upper Adriatic borderland: from conflict to harmony. *GeoJournal*, 52. Dordrecht – Boston – London, 119-127.
- Bugajski, J. (1995):** Nations in Turmoil: Conflict and Co-operation in Eastern Europe. Boulder, Westview Press.
- Carter, F. W. (1996):** Central Europe – fact or geographical fiction? In: Carter, F. W., Jordan, P., Rey, V. (eds.): *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain*. Frankfurt, Peter Lang, 9-44.
- Cohen, S. B. (1963):** *Geography and Politics in a World Divided*. New York, Random House.
- Cohen, S. B. (1982):** A new map of global geopolitical equilibrium. *Political Geography Quarterly*, 1, 223-241.
- Corson, W. M., Minghi, J. V. (2001):** Instant analysis in political geography – prediction and the test of time. In: Antonsich, M., Kolossov, V., Pagnini, M. P. (eds.): *Europe Between Political Geography and Geopolitics*. Roma, Società geografica italiana, 813-828.
- Dell'Agnese, E., Squarcina, E. (2000):** Le canal d'Otrante comme espace transfrontalier. In: Sanguin, A. L. (ed.): *Mare Nostrum – Dynamiques et mutations géopolitiques de la Méditerranée*. Paris, Editions L'Harmattan, 91-100.
- Gosar, A (1993):** Nationalities of Slovenia – changing ethnic structures in Central Europe. *GeoJournal*, 30. Dordrecht – Boston – London, 215-223.
- Klemenčič, V., Bufon, M. (1994):** Cultural elements of integration and transformation of border regions. *Political Geography*, 1, 73-83.
- Klemenčič, M. (2001):** Croatian national identity. In: Antonsich, M., Kolossov, V., Pagnini, M. P. (eds.): *Europe Between Political Geography and Geopolitics*. Roma, Società geografica italiana, 851-861.
- Kolossov, V. (1996):** Geopolitical scenarios far eastern and central Europe in a post-bipolar world. In: Carter, F. W., Jordan, P., Rey, V. (eds.): *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain*. Frankfurt, Peter Lang, 63-72.
- O'Loughlin, J. (2001):** Geopolitical visions of Central Europe. In: Antonsich, M., Kolossov, V., Pagnini, M. P. (eds.): *Europe Between Political Geography and Geopolitics*. Roma, Società geografica italiana, 607-628.
- O'Tuathail, G. (2001):** The Bosnian war and the American securing of "Europe". In: Antonsich, M., Kolossov, V., Pagnini, M. P. (eds.): *Europe Between Political Geography and Geopolitics*. Roma, Società geografica italiana, 797-812.
- Pickles, J., Smith, A. (1998):** *Theorising Transition – The Political Economy of Post-Communist Transformations* (eds.). London, Routledge.
- Rey, V. (1996):** The new Central Europe: waiting for convergence? In: Carter, F. W., Jordan, P., Rey, V. (eds.): *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain*. Frankfurt, Peter Lang, 45-62.
- Sinnhuber, K. A. (1954):** Central Europe – Mitteleuropa – Europe Centrale: an analysis of a geographical term. *Transactions and Papers of the Institute of British Geographers*, 20, 15-39.
- Sueli-Zakar, I., Czmire, K. (2001):** The political geography and geopolitical role of the Carpathian region. In: Antonsich, M., Kolossov, V., Pagnini, M. P. (eds.): *Europe Between Political Geography and Geopolitics*. Roma, Società geografica italiana, 659-672.
- Williams, C. H. (1997):** European regionalism and the search for new representational spaces. *Annales* 10/97. Koper, 265-274.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-05-07

UDK 910.1:321.01(4)

DRŽAVNE TERITORIALNE MEJE V VMESNI EVROPI Z VIDIKA NEKATERIH TEMELJNIH ZNAČILNOSTI – PRIMER UPORABE METODE HIERARHIČNEGA RAZVRŠČANJA

Filip TUNJIĆ

Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 25
e-mail: filip.tunjic@mors.si

IZVLEČEK

V prispevku avtor želi z metodo multivariatnega razvrščanja (Cluster Analysis) pokazati, kako lahko pretežno abstraktne ideje in teoretične konstrukte – kot so značilnosti državnih teritorialnih meja (DTM) – umestimo v empirični relacijski ali matematični (ožje številčni) sistem ter jih empirično merimo. Nato na primeru značilnosti/spremenljivke konfliktnost DTM dobljene empirične podatke ponovno postavimo v medsebojna kvalitativna razmerja tako, da jih vsaj v nekaj glavnih potezah "prevedemo" nazaj v političnogeografski, pretežno teoretični jezik. Tako dosežemo sintezo kvantitativnega in kvalitativnega znanja o značilnostih DTM v vmesni Evropi, zlasti v segmentu njihove konfliktnosti, s čimer lahko dosežemo tako po kakovosti kot po obsegu višjo raven znanja o teritorialnih pojavih, procesih, odnosih in aktivnostih.

Ključne besede: Vmesna Evropa, državne teritorialne meje, konfliktnost DTM

CARATTERISTICHE FONDAMENTALI DEI CONFINI TERRITORIALI STATALI DELL'EUROPA INTERMEDIA – ESEMPIO D'USO DEL METODO DI CLASSIFICAZIONE GERARCHICA

SINTESI

Nel contributo l'autore desidera mostrare, servendosi del metodo della classificazione in gruppi (Cluster Analysis), come idee per lo più astratte e costruzioni teoriche – per esempio le caratteristiche dei confini territoriali statali (CTS) –, si possono sistemare nell'ambito del sistema empirico relazionale o matematico e possono essere misurate empiricamente. Successivamente sull'esempio delle caratteristiche/variabilità conflittuali CTS, i dati empirici nuovamente ricavati, vengono risistemati in rapporti qualitativi di reciprocità, traducibili in poche mosse essenziali nuovamente in linguaggio geopolitico per lo più teorico. Così raggiungiamo la sintesi della conoscenza qualitativa e quantitativa delle caratteristiche CTS dell'Europa intermedia, soprattutto nel segmento della loro conflittualità; e si raggiunge livelli superiori di conoscenza di eventi territoriali, processi, rapporti e attività.

Parole chiave: Europa intermedia, confini territoriali statali, conflittualità dei CTS

Prva med glavnimi funkcijami empiričnih metod je elaboracija in specifikacija obstoječih teorij in obstoječega družboslovnega znanja. Druga je oblikovanje hevrističnih domnev glede novih pojavov, novih odnosov, novih vprašanj in novih teorij, skupaj z razvijanjem naše sposobnosti prepoznavanja in naših orodij za prepoznavanje novih pojavov. Na tretjem mestu je uporaba empiričnih podatkov in metod za oblikovanje posameznih teoretičnih vprašanj v procesu strogega sklepanja in, če smo pri tem uspešni, tehtanje možnosti stvarne pospešitve rasti znanja, ki ne bo trivialno in mora biti vsaj delno verificirano.

Karl W. Deutsch, "On Methodological Problems of Quantitative Research"

1. UVOD

Univerzalna funkcija teritorialnih, med njimi pa tudi državnih meja, je posredovanje v teritorialnih izmenjavah oziroma ločevanje med teritorialnimi akterji v prostoru (Sack, 1986; Kratochwil, 1986; Kirby, Ward, 1987; Ruggie, 1993, Richardson, 1960; Wesley, 1962; Starr, Most, 1976; Most, Starr, 1980; Siverson, Starr, 1990). DTM so se v postwesphalskem obdobju razvile v prvovrstne politične institucije in procese (Anderson, Bort, 1998) ter postale bistvo in hrbtenica evropskega političnega sistema (Medvedev, 1999, 47). Toda tudi evropska prihodnost bo teritorialna (Hassner, 1993) in procesi, povezani s teritorialnimi mejami, bodo še naprej med ključnimi sestavinami mednarodnih odnosov (Anderson, 1999, 125).

DTM v Vmesni Evropi so nastajale v specifičnih prostorskih in teritorialnih okoliščinah, na specifičen način, v specifičnih časih, ob specifičnih zahtevah in potrebah teritorialnih akterjev, največ tistih zunaj tega območja. Tudi aktualni politični oziroma teritorialni evropski in svetovni procesi v prehodu "od modernega k postmodernemu" (Ruggie, 1993; Bull, 1977, 254; Anderson, 1995, 97) so za to regijo specifični: na površje *relativnega* prostora prinašajo vse specifične značilnosti DTM v njem. Tega dejstva politična geografija ne sme zanemariti.

2. TEORETIČNI KONCEPTI IN OPREDELITVE

Iz kompleksnega, večdimenzionalnega in po naravi pretežno teoretičnega problema značilnosti DTM smo za analizo izluščili 12 takih, ki po naši oceni kot teoretični konstrukti izražajo teritorialno stvarnost Vmesne Evrope: starost, pravna urejenost, način nastanka, zgodovinskost (historičnost), fiziografska, etnična, jezikovna in religijska usklajenost, frekvenca spreminjanja, obremenjenost z geopolitičnimi enotami, položaj v medimperialnem mejšiču in konfliktnost državnih teritorialnih meja. Pri tem je bila ključno merilo ocena mož-

nosti njihove operacionalizacije, to je priprave za empirično obdelavo in merjenja.

Po končani analizi teoretičnih izhodišč smo značilnosti DTM prevajali v matematično izražene spremenljivke in jih na ta način pripravili za merjenje. Gradili smo jih s prepoznavanjem in evidentiranjem številnih indikatorjev v obliki stanj, pojavov, procesov, dogodkov in teritorialnih aktivnosti. Pri tem smo se zavedali temeljne zakonitosti, da se značilnosti DTM oblikujejo skozi celoto družbenoprostorske teritorialne dinamike na vseh ravneh – lokalni, državni, regionalni in globalni – in da ravno tako same značilnosti DTM v veliki meri opredeljujejo dinamiko in oblikovanje družbenega prostora.

2.1 Teoretični koncepti značilnosti DTM/spremenljivk

Starost DTM opazujemo z vidika spoznanja, da so nove ali mlade meje pogostejše vprašljive kot stare (Foucher, 1990), da "tako kot za druge spore, je tudi za mejne spore čas najboljše zdravilo" (Luard, 1968, 94, 97; 1970, 238) in da so, ko gre za "skorajšnje ali nezrele meje", mejni konflikti neizogibni, medtem ko sta njihova verjetnost in pogostost manjša v primeru starih meja (Hartshorne, 1938, 210; Boggs, 1940, 115). Čim daljše obdobje meje obstaja, teže jo je spreminjati (Fischer, 1948, 197, 221). Čeprav je večina DTM v Vmesni Evropi novih in zato še niso mogle prestati preizkušnje časa, je dovolj empiričnih in drugih dejstev, ki analizo starosti meja kot značilnosti DTM v Vmesni Evropi upravičijo z več vidikov. To značilnost/spremenljivko bi lahko poimenovali tudi trajanje DTM.

Pravna urejenost DTM izhaja iz koncepta suverenosti države kot pravnega vidika politične teritorialnosti oziroma definicije, da je državna meja črta, na kateri se pravni suvereniteti srečata in nehata obstajati oziroma da DTM v določeni fazi postane pravna ovira širjenju suverenosti. Sporazumi o DTM opredeljujejo osnovno fiziognomijo države v smislu obsega njene teritorialne suverenosti (Nordquist, 1992, 4), možno pa jih je označiti kot rešitev ali izid spora/konflikta/vojne, medtem ko je po zastoju ali mrtvilu pri reševanju spora ponovitev konflikta bolj verjetna (Hensel, 1994, 283). V našem primeru spremenljivka pomeni stanje verificiranosti DTM s pravnimi mednarodnimi, predvsem bilateralnimi akti, kljub temu da je sporazum ali pogodba o njej vedno kompromisna rešitev in rezultat pogajanj med državama. Celovitost sporazuma in raven soglašanja strani v njem pomenita manj napetosti glede funkcij DTM tudi v spremenjenih okoliščinah, s tem pa tudi manjšo verjetnost obnove spora z namenom ponovne pridobitve izgubljenega ali nekdanjega zahtevanega teritorija. Sporazumi o DTM so lahko popolni, potencialno ali stvarno sporne dele oz. vidike meje lahko "zaobidejo" ali pa poudarijo napore držav, da bodo vsa sporna teritorialna vprašanja reševale tekoče, spora-

zumno, po načelih dobrososedskih odnosov, v skladu z mednarodnimi normami in načeli idr.

Način nastanka DTM kot spremenljivka izhaja iz vprašanja, kdo so bili določevalci lokacije DTM, in dejstva, da so večino DTM v Vmesni Evropi določale velike zmagovalke vojn na medvojnih in povojnih srečanjih v kontekstih svojih aktualnih in dolgoročnih geopolitičnih in geostrateških ambicij. Akcije velikih sil so namreč prevladujoče v političnih procesih mednarodnega pomena. Tako so funkcije meje rezultat razvoja odnosov med sosednjima državama, vendar tudi, ali pa predvsem, širših mednarodnih razmer in odnosov. Rupnik (1994) ugotavlja, da je 80% meja v Vzhodni Evropi rezultat geopolitičnih kompromisov, doseženih na povojnih mednarodnih konferencah, samo 18% pa jih je nastalo z bilateralnimi sporazumi. Velika večina DTM v Vmesni Evropi je torej določena z dogovori voditeljev in s sporazumi/pogodbami, ki so jih na pariški mirovni konferenci 1918 vojne zmagovalke vsilile poraženim Nemčiji, Avstriji, Bolgariji, Madžarski in Turčiji: versajski mir (28. 6. 1919), ki je bil sklenjen med silami Antante in Nemčijo, ter sporazumi (Saint Germain (16. 9. 1919) z Avstrijo; Neuilly (27. 11. 1919) z Bolgarijo; Trianon (4. 6. 1920) z Madžarsko in Sèvres (10. 8. 1920) s Turčijo; nato pa Teheran (1943), Jalta (1945), Potsdam (1945) in Pariz (1947). Na teh "rešitvah" so temeljili podpisi nekaterih bilateralnih sporazumov o mejah med državama. Za nekatere DTM v Vmesni Evropi so bili sporazumi med državama podpisani šele v drugi polovici 20. let preteklega stoletja, za nekatere pa bilateralni sporazumi sploh niso bili sklenjeni. Nove DTM, ki so nastale s teritorialnimi spremembami ob koncu stoletja, so to vrzel še bolj zapletle.

Historičnost DTM kot spremenljivka temelji na "zgodovinskih asociacijah", tj. akumulacijah, ki jih prebivalstvo pridobi skozi čas, čeprav "moči teh asociacij ni možno meriti izključno z govorico časa" (Hartshorne, 1939, 168). Podobno Hartshornu dokazuje Boggs, da do večine evropskih mejnih konfliktov prihaja zaradi prepogostega povezovanja pravic s preteklostjo (Boggs, 1940, 17, 118). Gawrych (1997) piše, da se "vsaka nacija pri iskanju identitete in ponosa spogleduje z davnimi in srednjeveškimi obdobji in pri tem pogosto izkrivlja preteklost ... ob izvoru identitete in ponosa pa se srednjeveške imperije uporablja za upravičevanje teritorialnih zahtev".

Oblikovanje spremenljivke torej utemeljujemo z identifikacijo sovpadanja lokacij aktualnih DTM s teritorialnimi mejami nekdanjih teritorialnih sistemov in ureditev v območju evropskih imperijev, kraljestev zno-

traj imperijev, provinc, mark, vojaških mejnih sistemov (vojnih krajin) ter drugih oblik teritorialnih mejitev in demarkacij. Izhodiščna predpostavka je, da sovpadanje lokacij aktualnih DTM z lokacijami teritorialnih meja nekdanjih večjih in močnejših teritorialnih sistemov povečuje njihovo trajnost in stabilnost.

Usklajenost DTM izhaja iz znanih klasifikacij teritorialnih meja (Lapradelle, 1928; Sieger, 1926; Fawcett, 1918; Hartshorne, 1939, Boggs, 1970; Jones, 1945; Weigert, 1957, Grčić, 1989)¹ in spoznanja, da lahko skozi daljše obdobje naravne in antropogeografske meje odstopijo svoje mesto uveljavljenim političnim oziroma državnim mejam. Spremenljivka torej temelji na "dobrih" DTM, ki so usklajene z antropografskimi in naravnimi teritorialnimi mejami. Če politična meja ni precizno določena, tedaj pojem "meja", uporabljen za bolj ali manj vsako antropogeografsko mejo, običajno pomeni določen mejnik ali razmejitveno črto med dvema regijama ali skupnostma, ki se razlikujeta v kulturnih značilnostih. Lingvistična meja lahko poteka skozi mejnik dveh jezikovnih območij, kjer lahko obstaja relativno široko dvojezično območje ali območje mešanih skupnosti in jezikovnih "otokov". Podobno je z religijsko mejo na območju, kjer se srečata dve religiji. Govorimo tudi o kulturnih mejah, ki jih pogosto zamenjujejo s civilizacijskimi, kar pravzaprav pomeni napačno, praviloma geopolitično, interpretacijo prvih. Dejstvo je, da diferenciacije religije tudi v aktualnih procesih nastopajo teritorialno oziroma kot geopolitični akterji, pri čemer v območjih mejnikov oziroma prelomnic med njimi prihaja do močnih nasprotovanj.² Fiziografske meje izhajajo iz klasifikacije na "naravne" in "umetne" oziroma iz odklonov lokacij DTM od fizičnih ali naravnih meja. Tam, kjer ločevanje entitet s teritorialnimi mejami ni bilo usklajeno z geografskimi fizičnimi dejavniki, tudi ni bilo težko napovedati fizičnega nasilja in vojne (Isard, 1992, 99–100).

Frekvenčnost spreminjanja je spremenljivka, ki izhaja iz zgodovinskega dejstva, da je pogostost teritorialnih sprememb stalnica teritorialne zgodovine regije, s tendenco nadaljevanja v prihodnosti. Nestalnost meje ustvarja nekakšno mentalno sliko njene "nepomembnosti". Spremenljivko je sicer možno povezovati s spremenljivko starost, vendar ločena analiza pove več o dinamiki in evoluciji ter o ozadjih sprememb: Zato je lahko kompenzator za že omenjeno pomanjkljivo konsistentnost spremenljivke starost. Pogoste revizije meja spreminjajo obstoječe meje v destabilizirajoče dejavnike (Luard, 1968, 97).

Geopolitične enote so spremenljivka, katere pojem

- 1 Morda najbolj znana klasifikacija je Hartshornejeva, na kateri večina drugih avtorjev gradi nadaljnje klasifikacije: antecedentne, subsekventne, vsiljene, posledične in reliktno.
- 2 Tudi naša širša raziskava je pokazala samo navidez paradoksalen obrat, to je da večja usklajenost DTM z religijskimi mejami pomeni tudi njihovo večjo konfliktnost, kar je v skladu s Huntingtonovo tezo, da se države sedaj politično zbirajo okrog velikih religij in da bodo medreligijska mejišča območja konfliktov in vojn.

smo si izposodili iz knjige Petra Vučića (1995) in jo opredeljujemo kot del države, dveh ali več sosednjih držav hkrati, celotno državo ali skupino malih držav, s katerih položajem ni zadovoljna vsaj ena stran, pogosto pa niti sama geopolitična enota. Gre torej za bolj ali manj sporno teritorialno enoto, ki je nastala zaradi teritorialnih sprememb, neusklajenosti DTM z drugimi teritorialnimi mejami ali pa zaradi kakega drugega razloga. Zato gre pri geopolitičnih enotah za objekte, proti katerim je lahko usmerjeno kakšno specifično teritorialno vedenje, ki pogosto oblikuje "vprašanje, ki ne bo pozabljeno" (Forsberg, 1995, 210) ali "geopolitično pravico".³ Tako so geopolitične enote potencialni ali dejanski dejavniki mejnih konfliktov oziroma del teritorialne stvarnosti, ki predstavlja "situacijske in strukturalne dejavnike mejnega konflikta" (Tägil, 1977). Prav tako jih ni težko prepoznati kot kategorijo embrionalnih in mikrodržav iz četrtega reda Cohenove lestvice nove svetovne geopolitične strukture (1994; 1999).

Položaj DTM v medimperialnih razmejitvah je spremenljivka, ki izhaja iz narave reteritorializacijskih procesov in potrjevanja Vmesne Evrope kot geopolitične regije v novi globalni geopolitični strukturi (Cohen, 1994; 1999) in razmejitve med sistemi državnega vazalstva (*suzerain state systems*) na evropski ravni. Pri slednjem gre za kompleksno centralizirane ali hierarhično urejene politične imperialne strukture, v katerih sta pomembnost, status in usoda vsake države v koncentričnem sistemu interesov odvisni od položaja v odnosu do imperialnega osredja (Wæver, 1997b; Tunander, 1997; Hassner, 1997; Wight, 1977; Brzezinski, 1997). Osredja si namreč skušajo oblikovati ali razširiti svoje geopolitične, geostrateške, varnostne in druge funkcionalne teritorialne sisteme oziroma doseči takšne varnostne meje, ki bodo dislocirane od uradnih meja teh sistemov (Foucher, 1998). Posledica so območja delitev interesov in teritorialnih izmenjav na relativnih periferijah oziroma Vmesna Evropa. Zato bo usoda tega dela Evrope deloma ponovno določena zunaj regije: v Washingtonu, Moskvi, Bonnu/Berlinu, morda tudi v Londonu in Parizu, piše Foucher (1998, 236), Brzezinski pa, da gre za območje, katerega "sporni sta tako njegova novejša zgodovina kot bližnja prihodnost" (Brzezinski, 1995), medtem ko jo Cohen (1999) označuje kot mostiščno (*gateway*) regijo.

Kljub široki paleti zunanjih teritorialnih dejavnikov, ki v Vmesno Evropo projicirajo svoje cilje, smo se tukaj pri oblikovanju spremenljivke omejili le na obnavljanje evropskih geopolitičnih subjektivitet (Aalto, 2001) v novi "imperialni Evropi" (Wæver, 1997b; Tunander, 1997).

Konfliktnost DTM kot spremenljivko smo oblikovali z namenom, da bi utemeljili nov koncept značilnosti DTM v znanstvenem aparatu z vidika teritorialnih razsežnosti

stabilnosti in varnosti. Pri tem izhajamo iz dejstva, da DTM posredujejo med teritorialnimi akterji v prostoru kot strukturna prvina vsake varnostne ureditve. "Vojna je naredila državo in država je naredila vojno" pravi Nietzsche (1994), Foucher (1990) pa pravi, da so DTM "... mesta, kjer stopajo na sceno konkretna, pogosto boleča stvarnost in predstava, percepcije in razprave o smeri – prostoru ... kjer se spodbujajo nenehne in brezizhodne razprave in kjer manjka samo še vojna". Rupnik (1994) jih označi kot "žariščne točke konfliktnih zgodovinskih spominov narodov" verjetno zato, ker ima teritorij za teritorialne akterje v prostoru "univerzalno in pogosto eksistenčno vrednost", ker so spopadi zanj "trdovratna odlika človeške zgodovine" (Johansson, 1999, 1) in ker vojna pogosto izbruhne zaradi spornih mejnih črt ali območij (Bowman, 1928, 31). Seveda pa vojna ne pristaja "na izbiro med preteklostjo in sedanostjo ..." (Foucher, 1990), zato je "v časih zgodovinskih sprememb samo en korak od konfliktnih spominov do stvarnih konfliktov" (Rupnik, 1994). To velja zlasti za območja, kjer so diktirani mirovni sporazumi iz leta 1919 zapustili "veliko nedokončanih poslov" (Cviic, 1997, 219) in kjer je vrnitev DTM na prejšnje lokacije po drugi svetovni vojni še enkrat pomenila le suspenz "vzajemnih problemov brez rešitev" (Plevnik, 1999, 48) ter kjer razmere na začetku 21. stoletja skoraj v celoti ustrezajo tistim pogojem, ki jih zajemajo analitični koncepti "priljubljenosti in pripravljenosti" (Singer, 1979; Starr, 1978) oziroma "situacijskim pogojem" za mejni konflikt (Tägil, 1977).

2.2. Operacionalizacija spremenljivk

Da bi jih operacionalizirali oziroma pripravili za empirično analizo, je spremenljivke potrebno ustrezno poimenovati (*Tabela 1*).

Tabela 1: Spremenljivke in oznake za njih.

Table 1: Variables and their labels.

	Spremenljivka	Ime
1	Starost	starost
2	Pravna urejenost	praurst
3	Način nastanka	načnast
4	Historičnost	historst
5	Fiziografska usklajenost	fizuskst
6	Etnična usklajenost	etnuskst
7	Jezikovna usklajenost	jezuskst
8	Religijska usklajenost	reluskst
9	Frekvenčnost spreminjanj	frekspr
10	Geopolitične enote	gpenote
11	Položaj v imperialnem sistemu	polvimp
12	Konfliktnost	konflst

3 Tudi knjiga Petra Vučića sledi geslu "geopolitična pravica" in povsem zasluži oznako "Mein Kampf" v hrvaški različici svojega časa.

2.2.1. Starost (starost)

V raziskovanem teritorialnem vzorcu⁴ so DTM, ki brez bistvenih sprememb lokacij vztrajajo iz obdobja pred 20. stoletjem, in DTM, stare komaj 10 let. Okrog 60% DTM v Vmesni Evropi je nastalo v 20. stoletju.

Analiza nekaterih aktualnih DTM je ustvarila dilemo, kaj šteti za trenutek nastanka DTM. Ali, denimo, za nastanek DTM treh novih baltičskih držav z Rusijo, Belorusijo, Finsko in Poljsko ter meja med njimi upoštevati predhodne razmejitve teritorijev, obdobje od 1917 do 1920, ko so nastale prvič, ali pa čas obnovitve njihove državnosti ob koncu 20. stoletja. Zanimiv je tudi primer Poljske, ki je stara država, njene aktualne DTM pa so bile določene šele po drugi svetovni vojni. Obenem pa so njeno zahodno mejo v celotnem hladnovojnem obdobju zahodne politike označevale kot začasno in njene zahodne teritorije kot nemške teritorije pod poljsko upravo. Poljsko-nemški sporazum o meji je bil podpisan šele leta 1990. Kljub dilemam smo kot glavni kriterij določanja starosti meje upoštevali njeno stabilnost in za čas nastanka poljskih DTM leto 1945. Za države, ki so se pojavile v mednarodnem sistemu ob koncu prejšnjega stoletja, smo isti čas upoštevali kot čas nastanka DTM.

Tabela 2: Ocene k spremenljivki starost (izvleček).

Table 2: Ratings of variable 'starost' (summarized).

Oznaka	DTM	Ocena	Oznaka	DTM	Ocena
3	Alb-Grč	1	30	Lit-Rus	5
4	Bol-Grč	2	31	Mad-Avs	2
10	Češ-Nem	2	37	Pol-Bel	3
25	Jug-Mak	5	52	Slo-Ita	4

Legenda:
 1: do 1914 (5)
 2: 1917-1938(21)
 3: 1945-1949(9)
 4: 1949-1955(1)
 5: od 1990 (18)

Za oblikovanje spremenljivke smo določili mersko lestvico obdobja nastanka DTM za karakteristična obdobja (Tabela 2) in po umestitvi vsake DTM v njen čas nastanka naredili izračun njihove frekvenčne porazdelitve (Tabela 3). Samo 5 ali 9,3% DTM v Vmesni Ev-

ropi je nastalo do leta 1914, vendar tudi večina teh po letu 1900. Velika teritorialna preureditev Evrope po prvi svetovni vojni je prinesla 21 ali 38,9% aktualnih DTM v Vmesni Evropi. Kljub temu da so bile po drugi svetovni vojni DTM, ob majhnem številu izjem in manjših popravkih, povrnjene na predvojne lokacije, nam porazdelitev razkrije, da je v obdobju med leti 1945 in 1949 nastalo 9 ali 16,7% novih DTM. Z izjemo rešitve vprašanja slovensko-italijanske (jugoslovansko-italijanske) DTM leta 1955 so ostale DTM ostale nedotaknjene vse do leta 1990. Med leti 1990 in 1993 je nastalo 18 ali 33,3% novih DTM, kar je le za tri DTM manj kot ob prvi veliki preureditvi.

Tabela 3: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke starost.

Table 3: Frequency distribution of variable 'starost'.

Velj. vredn.	Frekv.	Veljavni %	Kumul. %
1: do 1914	5	9,3	9,3
2: 1917-1938	21	38,9	48,1
3: 1945-1949	9	16,7	64,8
4: 1949-1955	1	1,9	66,7
5: 1990-1993	18	33,3	100,0
Skupaj	54	100,0	

2.2.2. Pravna urejenost (praurst)

Spremenljivko smo po proučitvi teoretičnih podlag operacionalizirali tako, da smo tvorili mersko lestvico petih stanj pravne urejenosti, kjer vrednost 1 predstavlja najboljšo, vrednost 5 pa najslabšo urejenost, in nato dodelili ocene za posamezne DTM (Tabela 4).

Iz frekvenčne porazdelitve (Tabela 5) je razvidno, da ob teritorialnih spremembah v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja pravni status 10 ali 18,5% DTM ni bil spremenjen oziroma sporazum ni bil obnovljen. Za 6 ali 11,1% DTM je bil podpisan nov sporazum. Skoraj polovico, to je 24 ali 44,4% DTM, so nove države, ki so nastale po letu 1990, podedovale od prejšnjih federalnih držav, vendar je bil sporazum obnovljen samo v dveh primerih. Pravna urejenost podedovanih meja v glavnem temelji na izjavah ali podpisih politikov novih držav o prevzemu sporazumov o mejah, ki so jih podpisale prejšnje federalne države. Za 5 novih DTM so države podpisale temeljne sporazume o skupni meji, vendar "z ostanki". To pomeni, da sporazum načeloma ne vključuje nerešenih ali težko rešljivih teritorialnih vprašanj. Za 9 ali 16,4% DTM ni temeljnega sporazuma med državama.

4 Vzorčna regija je obenem raziskovani in raziskovalni teritorialni vzorec.

Tabela 4: Ocene k spremenljivki praurst (izvleček).
Table 4: Ratings of variable 'praurst' (summarized).

Oznaka	DTM	Nespremenjeno ali sporaz. ni obnovlje Sporaz.ni	Nov sporazum	Sukcesija, ni obnovljen	Nov sporazum "z ostanki"	Ni sporazuma	Oznaka	DTM	Nespremenjeno ali sporaz. obnovljen	Nov sporazum	Sukcesija, ni obnovljen	Nov sporazum "z ostanki"	Ni sporazuma
5	Bol-Tur	1					32	Mad-Hrv			3		
8	Bol-Mak			3			35	Mad-Ukr			3		
14	Est-Lat				4		41	Pol-Slk			3		
19	Grč-Mak			3			46	Rus-Nor	1				
23	Jug-Rom			3			50	Slo-Avs			3		

Tabela 5: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke praurst.
Table 5: Frequency distribution of variable 'praurst'.

	Frekv.	Veljavni %	Kumul. %
1: pravni status DTM ni spremenjen, oz. sporazum ni bil obnovljen	10	18,5	18,5
2: nov sporazum	6	11,1	29,6
3: sukcesija, ni obnovljen	24	44,4	74,1
4: nov sporazum "z ostanki"	5	9,3	83,3
5: ni sporazuma	9	16,7	100
Skupaj	54	100	

2.2.3 Način nastanka DTM (načnast)

Večina držav v Vmesni Evropi je nastala v kontekstu geopolitičnih odnosov ter teritorialnih strateških zahtev in interesov evropskih centrov moči ter ZDA, ki so tudi večinoma določale DTM v Vmesni Evropi. V pripravi spremenljivke smo oblikovali mersko lestvico: 1 – dogovor med državama brez vojne; 2 – dogovor med državama po vojni; 3 – posredovanje tretjih sil (posebej oblikovane posredniške skupine) ter 4 – arbitražna kot odločitev velikih sil. Naj omenimo, da je bilo zaradi pomanjkanja informacijskih virov ugotavljanje načina nastanka DTM dokaj težavno. Poleg tega upoštevamo še dejstvo, da bilateralni sporazum, če do njega pride, formalno podpišeta dve sosednji državi, od katerih ena od njiju pogosto to počne pod pritiskom močnejše ali tretje strani.

Izvleček iz lestvice z dodeljenimi ocenami kaže Tabela 6, izračun frekvenčne porazdelitve pa Tabela 7. Kaže, da je 18 ali 33,3% DTM v Vmesni Evropi pravno urejenih bilateralno med sosednjima državama brez vojne/konflikta. Štiri DTM ali 7,4% vseh DTM v Vmesni Evropi so rezultat vojne med državama. Skupaj je torej samo 40,7% DTM v Vmesni Evropi rezultat bilateralnih sporazumov med državama, od tega le 18,18% po vojni

med državama, kljub dejstvu, da gre za tradicionalno območje konfliktov in vojn. Tri DTM (5,6%) so rezultat posredovanja tretjih oseb, medtem kot so 29 ali 53,7% DTM neposredno določile velike sile, koalicijske zmagovalke vojn.

Tabela 6: Ocene k spremenljivki načnast (izvleček).
Table 6: Ratings of variable 'načnast' (summarized).

Oznaka	DTM	Ocena	Oznaka	DTM	Ocena
3	Alb-Grč	4	30	Lit-Rus	1
9	Češ-Avs	4	36	Mol-Ukr	2
15	Fin-Nor	1	42	Pol-Ukr	4
24	Jug-Mad	4	51	Slo-Hrva	1
27	Lat-Rus	1	54	Ukr-Rus	1
Legenda: 1: dvostransko, brez vojne 2: bilateralno, po vojni med državama 3: posredovanje in odločitev velikih sil 4: arbitražna, odločitev koalicije zmagovalk vojne					

Tabela 7: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke načnost.
Table 7: Frequency distribution of variable 'načnost'.

	Frekv.	Veljavni %	Kumul. %
1: dogovor med državama brez vojne	18	33,3	33,3
2: med državama po vojni	4	7,4	40,7
3: posredovanje tretjih oseb	3	5,6	46,3
4: odločitev velikih (vsiljene DTM)	29	53,7	100,0
Skupaj	54	100,0	

2.2.4. Historičnost (historst)

S pojmom historičnost DTM tukaj ne označujemo njihovega razvoja, ampak naslonjenost aktualnih DTM na zgodovinsko podlago, ki jo iščemo v mejah predhodnih teritorialnih sistemov – evropskih imperijev, kraljevin znotraj imperijev, provinc z različnimi oblikami avtonomije, varnostnih oziroma obrambnih mark, v vojaških mejah (*frontierjih*) ter drugih oblikah teritorialnih razmejitev. V okviru tega koncepta smo za operacionalizacijo spremenljivke oblikovali mersko lestvico z ocenami od 1 do 6 in jih po analizi razvrstili k posameznim DTM (Tabela 8). Kot je razvidno iz prikaza, tukaj ne vključujemo vojaških meja oziroma krajin nekdanjih imperijev.

Tabela 8: Ocene k spremenljivki historst (izvleček).
Table 8: Ratings of variable 'historst' (summarized).

Oznaka	DTM	Ocena	Oznaka	DTM	Ocena
4	Bol-Grč	5	31	Mad-Avs	2
8	Bol-Mak	6	35	Mad-Ukr	2
9	Češ-Avs	5	36	Mol-Ukr	6
12	Češ-Pol	1	39	Pol-Nem	6
27	Lat-Rus	5	54	Ukr-Rus	6

Legenda:

1: med/imperialna meja
 2: meja med kraljevinama znotraj imperija
 3: meddržavna meja, vsaj 100 let
 4: trajnejša (med)provincijska/fevdalna meja
 5: lokalna razmejitev
 6: brez zgodovinske podlage

Tabela 9: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke historst.

Table 9: Frequency distribution of variable 'historst'.

	Frekv.	Veljavni %	Kumul. %
1: (med)imperialna meja	11	20,4	20,4
2: meja med kraljevini znotraj imperija	6	11,1	31,5
3: meddržavna meja, vsaj 100 let	6	11,1	42,6
4: trajnejša (med)provincijska/fevdalna meja	3	5,6	48,1
5: lokalna razmejitev	10	18,5	66,7
6: brez zgodovinske podlage	18	33,3	100,0
Skupaj	54	100,0	

Frekvenčna porazdelitev spremenljivke (Tabela 9) kaže, da 11 ali 20,4% DTM leži na nekdanjih (med)imperialnih mejah, 6 ali 11,1% pa na mejah nekdanjih kraljevin znotraj imperijev in enak delež na meddržavnih mejah s starostjo vsaj 100 let. Le 3 DTM ali 5,6% imajo zgodovinsko podlago v mejah imperialnih provinc, 10 (18,5%) DTM pa je podedovalo lokacije različnih lokalnih meja. Tretjina vseh ali 18 DTM v Vmesni Evropi nima značilnih podlag v kaki zgodovinski teritorialni meji.

Če merila nekoliko zaostriamo, lahko rečemo, da 31 ali 57,4% DTM nima močnejših zgodovinskih podlag v teritorialnih mejah nekdanjih sistemov, ki bi imeli značaj države, kraljevine ali imperija.

2.2.5. Fiziografska usklajenost (fizuskst)

S spremenljivko fiziografska usklajenost DTM označujemo usklajenost lokacij DTM s fiziografskimi oziroma "naravnimi" mejami, vključujoč reke in jezera.

Z analizo geografskih kart v različnih merilih in s primerjavo podatkov iz drugih virov smo izdelali lestvico za ocenjevanje fiziografske usklajenosti DTM (Tabela 10 in 11).

Tabela 10: Merska lestvica za spremenljivko fizuskst.
Table 10: Rating scale of variable 'fizuskst'.

1: nepropustna več kot 90% planinski grebeni, zelo slabi naravni komunikacijski propusti, velike reke, nekaj umetno zgrajenih komunikacijskih propustov (predori, mostovi);
2: slabo propustna – večina meje po gorskih vrhovih, težko dostopnem reliefu, srednje velikih rekah in jezerih ali močvirjih, več naravnih komunikacijskih propustov z zgrajenimi prometnicami;
3: propustna – večji del meje po propustnem reliefu in srednje velikih rekah in jezerih, je delno kompozitna in komunikacijsko relativno lahko obvladljiva;
4: odprta – večji delež meje po ravninskem zemljišču in manjših rekah in jezerih, je večinoma kompozitna, z lahko obvladljivimi komunikacijami

Tabela 11: Ocene k spremenljivki fizuskst (izvleček).
Table 11: Ratings of variable 'fizuskst' (summarized).

Oznaka	DTM	Ocena	Oznaka	DTM	Ocena
1	Alb-Jug	1	28	Lit-Bel	4
7	Bol-Jug	2	34	Mad-Slo	3
13	Est-Rus	4	40	Pol-Rus	3
17	Fin-Šve	2	44	Rom-Ukr	3
27	Lat-Rus	4	54	Ukr-Rus	4

Tabela 12: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke fizuskst.
Table 12: Frequency distribution of variable 'fizuskst'.

	Frekv.	Veljavni %	Kumul. %
1	1	1,9	1,9
2	15	27,8	29,6
3	21	38,9	68,5
4	17	31,5	100
Skupaj	54	100	

Frekvenčna porazdelitev (Tabela 12) kaže, da se 16 ali 29,6% DTM v Vmesni Evropi ujema z relativno dobrimi naravnimi mejami. Med njimi ima samo ena lastnosti fiziografsko zelo zaprte meje, oznako slabe

propustnosti pa ima 15 oziroma 27,8% DTM. Dobri dve tretjini ali 68,8% DTM v Vmesni Evropi ni usklajenih z "naravnimi" ali fiziografsko "dobrimi" mejami; 21 DTM ali 38,9% vseh spada v skupino propustnih DTM, medtem ko 17 ali 31,5% lahko štejemo za fiziografsko odprte DTM. Treba pa je pripomniti, da je usklajevanje DTM z "naravno" mejo odvisno od objektivnega obstoja le-te in pogosto ni stvar izbire odločevalcev o DTM.

2.2.6. Etnična usklajenost (etnuskst)

Zbiranje in organizacija podatkov za spremenljivko je potekala s proučevanjem teoretičnih vidikov in empiričnega stanja etnične strukture prostora. Ob tem je potrebno poudariti, da so podatki zelo razpršeni v obilici uradnih in neuradnih virov, med katerimi so mnogi težko dostopni, neverodostojni in nezanesljivi. Zbiranje podatkov so otežile tudi velike spremembe političnih stališč do etničnih vprašanj.

Oblikovali smo neodvisno spremenljivko z mersko lestvico v razponu ocen od 1 do 7 (Tabela 13) ter vsaki meji dodelili oceno z upoštevanjem njenega položaja glede na mersko lestvico (Tabela 14).

Tabela 13: Merska lestvica za spremenljivko etnuskst.
Table 13: Rating scale of variable 'etnuskst'.

1:	v eni ali obeh državah ni teritorialno kompaktne etnične manjšine sosednje države.
2:	v eni državi je v bližini meje teritorialno kompaktna etnična manjšina prekomejne države v obsegu do 5% prebivalstva.
3:	na eni ali obeh straneh meje se nahaja teritorialno kompaktna etnična manjšina sosednje države, ki šteje 5 do 10% prebivalstva države.
4:	na eni ali obeh straneh meje se nahaja teritorialno kompaktna etnična manjšina sosednje države, ki šteje 10 do 14,9% prebivalstva države.
5:	na eni ali obeh straneh meje se nahaja teritorialno kompaktna etnična manjšina sosednje države, ki šteje 15 do 20% prebivalstva države.
6:	na eni ali obeh straneh meje se nahaja teritorialno kompaktna etnična manjšina sosednje države, ki šteje 20 do 30% prebivalstva države.
7:	na eni ali obeh straneh meje se nahaja teritorialno kompaktna etnična manjšina sosednje države, ki šteje 30 in več% prebivalstva države.

Tabela 14: Ocene k spremenljivki etnuskst (izvleček).
Table 14: Ratings of variable 'etnuskst' (summarized).

Oznaka	DTM	Ocena	Oznaka	DTM	Ocena
1	Alb-Jug	5	28	Lit-Bel	1
7	Bol-Jug	2	34	Mad-Slo	2
11	Češ-Slk	2	38	Pol-Lit	1
23	Jug-Rom	2	50	Slo-Avs	2
25	Jug-Mak	2	52	Slo-Ita	1

Tabela 15: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke etnuskst.
Table 15: Frequency distribution of variable 'etnuskst'.

Vrednost	Frekv.	Veljavni %	Kumul. %
1	10	18,5	18,5
2	27	50,0	68,5
3	3	5,6	74,1
4	6	11,1	85,2
5	2	3,7	88,9
6	2	3,7	92,6
7	4	7,4	100,0
Skupaj	54	100,0	

Frekvenčna porazdelitev spremenljivke (Tabela 15) na prvi pogled kaže, da 37 ali 68,5% DTM v Vmesni Evropi ni bistveno obremenjenih z etnično neusklajenostjo. Toliko je namreč DTM, ob katerih ni etničnih manjšin, ki bi presegle 5% prebivalstva države.⁵ Ob treh ali 5,6% DTM se delež etničnih manjšin giblje med 5 in 9,9%, naslednjih 6 ali 11,1% DTM pa ločujejo območja z deleži manjšin med 10 in 14,9% prebivalcev države. Po dve DTM ločujeta območja z deleži etnično-manjšinskega prebivalstva držav med 15 in 19,9% ter med 20 in 29,9%, medtem ko 4 DTM ali 7,4% ločujejo območja s 30 in več odstotnimi deleži etničnih manjšin sosednjih držav.

Pri tem postopku se zavedamo zavajajoče moči in možne etične vprašljivosti prikazovanja relativnih razmerij brez predstavljanja absolutnih vrednosti. Na pri-

mer: 10,7% (okrog 600.000) prebivalcev Slovaške je pripadnikov madžarske narodne skupnosti v državi, medtem ko npr. 476.000 pripadnikov etničnih Rusov v Estoniji predstavlja več kot 30% prebivalstva te države, vendar samo 0,3% prebivalstva Rusije. Ali, denimo, celotno dvomilijonsko prebivalstvo Slovenije bi predstavljalo le 5% prebivalcev Poljske.

2.2.7. Jezikovna usklajenost DTM (jezuskst)

Čeprav je jezikovno usklajenost DTM težko ločiti od vprašanja etnične usklajenosti, jo je v Vmesni Evropi, vsaj v nekaterih dimenzijah, potrebno obravnavati ločeno. S pomočjo analize teritorialne porazdelitve govorečih jezikov, uradnih in neuradnih, smo oblikovali mersko lestvico ocen od 1 do 3 (Tabela 16) ter ocene dodelili posameznim DTM (Tabela 17). Porazdelitve pisav tukaj nismo upoštevali.

Tabela 16: Merska lestvica za spremenljivko jezuskst.
Table 16: Rating scale of variable 'jezuskst'.

1:	lokacija DTM se v glavnem ujema s teritorialno mejo med dvema različnima jezikoma, z enakima ali različnima pisavama.
2:	DTM ločuje dva ali več med seboj dokaj razumljiva jezika, z enako ali različnima pisavama.
3:	meja ločuje večjo kompaktno skupino s povsem drugačnim jezikom od "nacionalnega" jezika države.

Tabela 17: Ocene k spremenljivki jezuskst (izvleček).
Table 17: Ratings of variable 'jezuskst' (summarized).

Oznaka	DTM	Ocena	Oznaka	DTM	Ocena
1	Alb-Jug	3	28	Lit-Bel	1
7	Bol-Jug	2	34	Mad-Slo	1
14	Est-Lat	2	41	Pol-Slk	2
23	Jug-Rom	1	50	Slo-Avs	1
26	Lat-Bel	1	53	Ukr-Bel	2

⁵ V zvezi z ugotavljanjem deležev etničnih/narodnih manjšin v državah je potrebno opozoriti na izjemno nevarnost pred vsrkavanjem dnevnopolitične in ekstremno nacionalistične rabe določevanj "praga sprejemljivega" deleža etničnih manjšin v državi, nad katerim naj bi ta predstavljal nevarnost za državo. Na enega takih političnih ekstremizmov najvišjih državnih krogov in "okužbo" znanstvenih krogov z njim opozarja Topalović, ko zapiše "tako v svetovalnih krogih predsednika Hrvatske (Tudjmana, op. F. T.) pravijo, da morajo... titularne nacije imeti 80 do 90 odstotkov prebivalstva, da bi bili možni država in demokracija". Isti krogi so tudi zagovorniki t.i. "humanega preseljevanja" v namen "očiščenja države". Avtor ob tem opozarja, da bi bilo treba po tej logiki samo v Evropi "razseliti in onesrečiti okrog 24 milijonov ljudi" (Topalović, 2000, 35-37). Naj ob tem pripomnimo, da tudi v Sloveniji nekateri državni dokumenti na področju varnosti vsebujejo vgrajene etničnomanjšinske elemente kot elemente ogrožanja države, čeprav vemo, da politična varnost temelji na kvaliteti države in odnosa država - ljudstvo in ne na kvantitativnem razmerju med "titularno" nacijo in etničnimi manjšinami.

Tabela 18: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke jezuskst.**Table 18: Frequency distribution of variable 'jezuskst'.**

	Frekv.	Odstotek	Kumul. %
1	25	46,29	46,29
2	22	40,74	87,03
3	7	12,96	100
Skupaj	54	100	

Frekvenčna porazdelitev (Tabela 18) kaže, da 25 ali 46,3% DTM spada v skupino jezikovno usklajenih, hkrati pa 22 ali 40,7% DTM ločuje dva ali več dokaj sorodnih oziroma razumljivih jezikov. Samo 7 (13%) DTM ločuje kompaktne, jezikovno značilne manjšine sosednjih držav. Lahko bi sklepali, da jezikovna usklajenost bistveno ne bremeni DTM v Vmesni Evropi, toda jezikovne teritorialne meje so precej nejasne in difuzne, pogosto pa se oblikujejo tudi območja s specifičnimi jezikovnimi variantami, ki jih ni mogoče pripisati enemu ali drugemu "matičnemu" jeziku.

2.2.8. Religijska usklajenost DTM (reluskst)

Pri proučevanju značilnosti usklajenost DTM z religijskimi teritorialnimi mejami smo upoštevali t.i. velike religije – zahodnokrščansko, vzhodnokrščansko in islam ter tudi razmejitve med protestantizmom in katoličanstvom. Vsekakor je posebnost pripadnost več nacionalnih držav istim religijam ter ponekod tudi močno teritorialno prekrivanje religij na precej velikih območjih.

Z analizo religijskih teritorialnih meja v prostoru in usklajenosti DTM z njimi smo oblikovali mersko lestvico z vrednostmi ocen od 1 do 4 (Tabela 19).

Tabela 19: Merska lestvica za spremenljivko reluskst.**Table 19: Rating scale of variable 'reluskst'.**

1:	DTM, ki ločuje državi z večinoma isto večinsko religijo.
2:	DTM, ki ločuje državi z dvema večinskima religijama.
3:	DTM, ki zajema območje ali države konvergence treh ali več religij.
4:	DTM, ki jih zaznamuje religijski kompleks, ki ločuje drugo religijo na dva ali več delov. ⁶

Frekvenčna porazdelitev (Tabela 20) kaže, da 50% vseh DTM v Vmesni Evropi poteka znotraj istih religijskih teritorialnih kompleksov, medtem ko jih je 19 ali 35,2% takih, ki večinoma potekajo po religijskih terito-

rialnih mejah in za katere lahko pogojno rečemo, da so usklajene. Specifično skupino, ki se nahaja v območju konvergence več kot dveh religijskih meja tvori 5 ali 9,3% DTM. Tri DTM ali 5,6% je takšnih, ki potekajo skozi kompleks ene religije in hkrati ločujejo kako drugo religijo na dva dela.

Tabela 20: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke reluskst.**Table 20: Frequency distribution of variable 'reluskst'.**

	Frekv.	Veljavni %	Kumul. %
1	27	50,0	50,0
2	19	35,2	85,2
3	5	9,3	94,4
4	3	5,6	100,0
Skupaj	54	100,0	

2.2.9. Frekvenčnost spreminjanj (fekspr)

Spremenljivko smo oblikovali na temelju spoznanja, da je zgodovina Vmesne Evrope zgodovina teritorialnih sprememb ter proučitve evolucije, oblik in vsebine letih v regiji. Kot takšne so teritorialne spremembe njena zgodovinska stalnica. Za potrebe te analize smo izdelali mersko lestvico od 1 do 3 (Tabela 21). Pri tem smo upoštevali interne in začasne državnosti nekaterih držav, tudi neposredno pred svetovnimi vojnami.

Tabela 21: Merska lestvica za spremenljivko frekvenčnost spreminjanj DTM.**Table 21: Rating scale of variable 'frekvenčnost spreminjanj DTM'.**

1:	DTM je nastala v 20. stoletju in se po tem ni spreminjala.
2:	DTM je nastala v 20. stoletju in je bila v delu ali celoti lokacije spremenjena enkrat.
3:	DTM je nastala v 20. stoletju, njena lokacija pa je spremenjena dvakrat ali večkrat.

Tabela 22: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke fekspr.**Table 22: Frequency distribution of variable 'fekspr'.**

	Frekv.	Veljavni %	Kumul. %
1	13	24,1	24,1
2	28	51,9	75,9
3	13	24,1	100,0
Skupaj	54	100,0	

6 Ne vključuje t.i. islamskega pasu, ki na jugu Balkana ločuje pravoslavje na dva dela.

Kot kaže *Tabela 22*, pri trinajstih ali dobri četrtini DTM v Vmesni Evropi ni bilo pomembnejših sprememb lokacije od njihove ustanovitve do danes. Enkrat so bile spremenjene lokacije 28 ali 52% DTM. Skoraj četrtini vseh DTM so bile lokacije spremenjene dvakrat ali večkrat. Na prvi pogled bi lahko rekli, da DTM v Vmesni Evropi niso pomembneje obremenjene s spremembami, vendar se je potrebno zavedati dejstva, da je več kot 60% DTM v Vmesni Evropi nastalo šele v zadnjih 100 letih, zlasti pa, da je dobra polovica teh mlajših od 10 let. DTM v – iz zgodovinske perspektive – tako kratkem obdobju svoje trajnosti še niso mogle pokazati kot značilnost, saj še niso bile izpostavljene vsem izzivom evropske teritorialne dinamike in mednarodnih odnosov.

2.2.10. Geopolitične enote (gpenote)

Geopolitične enote kot teritorialni fenomen v Vmesni Evropi smo najprej oblikovali kot latentno spremenljivko iz petih ključnih indikatorjev, ki so z njo v predhodni faktorski analizi pokazali močne pozitivne korelacije – zgodovina GE, velikost GE, gospodarski pomen GE, geoprometna povezanost GE, geostrateški pomen GE. Po opredelitvi skupnega imenovalca pomena geopolitične enote v strateškem okolju smo s seštevanjem ocen za indikatorje dobili niz ocen od 1 do 17. Z grupiranjem le-teh v razrede smo oblikovali mersko lestvico obremenjenosti DTM z možnimi ocenami od 1 do 5 (*Tabela 23*).

Tabela 23: Merska lestvica za spremenljivko gpenote.
Table 23: Rating scale of variable 'gpenote'.

1: 1- 3 točk	DTM ni izpostavljena GE
2: 3- 6 točk	nizka stopnja izpostavljenosti DTM GE meddržavnega pomena
3: 6-10 točk	visoka stopnja izpostavljenosti DTM GE meddržavnega pomena
4: 10-14 točk	izpostavljenost DTM GE regionalnega pomena
5: 14-17 točk	izpostavljenost DTM GE nadregionalnega pomena

Tabela 24: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke gpenote.
Table 24: Frequency distribution of variable 'gpenote'.

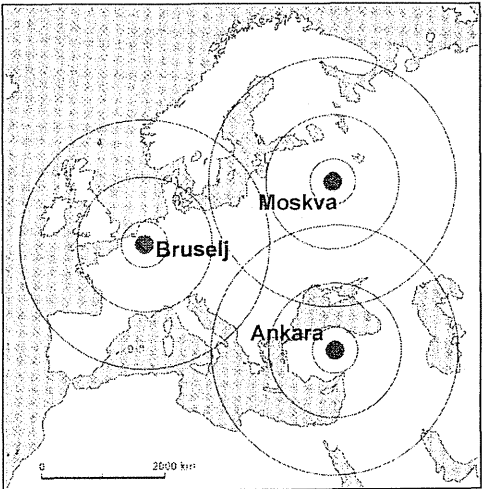
1:	2	3,7	3,7	3,7
2:	5	9,3	9,3	13,0
3:	16	29,6	29,6	42,6
4:	23	42,6	42,6	85,2
5:	8	14,8	14,8	100,0
Skupaj	54	100,0	100,0	

Frekvenčna porazdelitev spremenljivke (*Tabela 24*) kaže samo 2 (3,7%) DTM, ki nista obremenjeni z geopo-

litičnimi enotami, in 5 ali 13% DTM z nizko stopnjo obremenjenosti z GE meddržavnega pomena, medtem ko skupino DTM z visoko stopnjo obremenjenosti z GE meddržavnega pomena tvori 16 ali skoraj 29,6% DTM. Največ, 23 oziroma 42,6%, DTM je obremenjenih z GE regionalnega pomena, 8 DTM ali 14,8% pa z GE nadregionalnega, medcelinskega oziroma globalnega pomena.

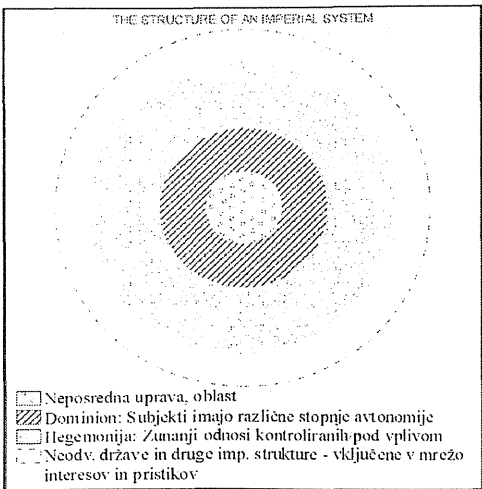
2.2.11. Položaj v imperialnih krogih (polvimp)

Spoznanje položaja teritorialnega raziskova(l)nega vzorca v sodobnih reteritorializacijskih procesih nas je opozorilo na potrebo po oblikovanju spremenljivke, ki naj bi odražala položaj DTM v že prepoznavnem in potencialno realnem evropskem imperialnem teritorialnem sistemu (*Sl. 1*).

(Vir: Wæver, 1997b, 77)

Sl. 1: Trije evropski imperiji.
Fig. 1: Three European empires.

(Vir: Wæver, 1997b, 64)

Sl. 2: Načelna struktura imperialnega sistema.
Fig. 2: Principle structure of imperial systems.

To in načelno strukturo imperialnega sistema (*Sl. 2*) smo vzeli za podlago operacionalizacije spremenljivk. Zaradi večjega odstopanja posameznosti od načelne sheme strukture sistema smo vpeljali tudi kategorijo daljne periferije. Nato smo ugotavljali teritorialni položaj vsake DTM v strukturi vsakega od treh sistemov glede na znane in izražene stopnje interesov treh glavnih centrov – Bruslja, Moskve in Ankare ter oblikovali prvo mersko lestvico treh položajev DTM v mejišču (*Tabela 25*). Kaže, da je število DTM v območjih periferij treh sistemov skoraj izenačeno (14:15:14), medtem ko se največ DTM v Vmesni Evropi nahaja v krogih hegemonije Evropske unije in Rusije (30:26). Največ DTM v območju osredja ima Rusija, največ DTM na širši periferiji pa Turčija.

Tabela 25: DTM VmE v imperialnih krogih.
Table 25: STB in Europe in Between in imperial circles.

	1	2	3	4	5
EU	0	4	30	14	4
Ru	9	4	26	15	0
Tr	2	2	9	14	27

Legenda:
1: v zajemu osredja
2: v krogu dominionov
3: v krogu hegemonije
4: v prvi periferiji
5: v daljni periferiji

Tabela 26: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke polvimp.
Table 26: Frequency distribution of variable 'polvimp'.

	Frekv.	Veljavni %	Kumul. %
2,7: 1	3	5,6	5,6
3,0: 2	10	18,5	24,1
3,3: 3	17	31,5	55,6
3,7: 4	17	31,5	87,0
4,0: 5	7	13,0	100,0
Skupaj	54	100,0	

Legenda:
1: v osredju
2: v zajemu dominionov
3: v zajemu hegemonije
4: v zajemu bližnjih periferij
5: v zajemu daljnjih periferij

Povprečja vrednosti ugotovljenih položajev smo uporabili za oblikovanje druge merske lestvice, na podlagi katere smo po dodelitvi ocen računali frekvenčno porazdelitev (*Tabela 26*).

Samo 3 ali 5,6% vseh DTM v Vmesni Evropi se nahaja v območju imperialnih osredij. V krogih dominionov se nahaja 10 ali 18,5% in v zavetju hegemonij še 17 ali 31,5% DTM. Prav toliko jih je še v območju bližnjih periferij, 7 ali 13% DTM pa je v območju daljne periferije vsaj enega imperialnega osredja. V območjih periferij, to je potencialnih teritorialnih pogajanj in izmenjav med imperiji, se torej nahaja 24 ali 44,4% DTM, v območjih relativno varnega zavetja hegemonije in dominionov, to je v območjih relativne verjetnosti varovanja s strani centrov, pa 27 ali 50% DTM Vmesne Evrope.

2.2.12. Konfliktnost (konflikt)

Operacionalizacijo spremenljivke smo izpeljali iz pojmov spor, konflikt in vojna, torej pojmovnega aparata ved o mednarodnih odnosih in obramboslovja. V kategorialne in vsebinske razlike med pojmi smo se spuščali le v obsegu, v katerem le-ti povedo, da kak element mejnega spora, konflikta ali vojne obstaja oziroma je obstajal.

Na metodološki ravni smo namesto običajnega izraza konflikt uporabili pojma spor in jakost spora, ki v svojem stopnjevanju v grobem vključujeta:

1) **spor** pomeni stanje zaznavnosti obstoja elementov konfliktnosti DTM, ko zaradi kake teritorialne enote ali meje potekajo ali lahko potekajo interakcije, vključujoč incidente med državama, občasne ali trajne zahteve z ene ali obeh strani meje, ki razen v svetovnih vojnah niso prestopili na raven konflikta ali vojne. Tako je "teža" spora v merski lestvici določena glede na ugotovitve o "teži" posameznega pojava skozi zgodovinske, politične/geopolitične in geostrateške vidike nastanka in okoliščine obstoja posamezne meje ali teritorialne enote. Npr. "Češka je geopolitični cilj Nemčije zaradi ... in to se je pokazalo" je označeno kot obstoj spora;

2) **konflikt** kot stanje spora, ki občasno ali trajno prerašča v grožnje z uporabo vojaške sile, demonstracijo in uporabo sile z manjšo intenzivnostjo in manjšimi neposrednimi posledicami;

3) **vojna**, ki kot stanje oboroženega spopada vključuje uporabo večjih vojaških, diplomatskih in drugih zmogljivosti, z neko stopnjo verjetnosti ali dejansko teritorialno spremembo glede na kako mejo. Koncept ne vključuje obdobja svetovnih vojn in vojaške zasedbe zaradi izključno političnih in operativnih potreb v vojni.⁶

6 O kategorizaciji in intenzivnosti konflikta več v: Wallenstein in Sollenberg, 1998; Bouthoul, 1959. Heidelberški institut za raziskovanje mednarodnih konfliktov (Heidelberg Institut für Internationale Konfliktforschung e.V.) (<http://www.hiik.de/>) razvija štiri intenzivnosti stanja konflikta: 1. latentni konflikt, 2. kriza, 3. resna kriza in 4. vojna. O ideološko-političnih razlagah spora/konflikta/vojne pa v Anderson, 1996, 26–30.

Tabela 27: Merska lestvica za spremenljivko konflst.
Table 27: Rating scale of variable 'konflst'.

Vrednost	Opis	Stopnja
0	spor v navedenem obdobju ni zaznan	ni izražena
1	v navedenem obdobju je zaznana vsaj ena teritorialna zahteva oziroma spor v zvezi z dotično mejo.	spor
2	v navedenem obdobju je zaznan vsaj en mejni konflikt v zvezi s konkretno mejo.	konflikt
3	v navedenem obdobju je zaznan vsaj en vojni dogodek, ki ima elemente mejnega konflikta.	vojna

Kot rečeno, je tej spremenljivki tukaj posvečeno nekoliko več prostora, tako da jo uporabimo tudi kot primer prehoda iz empirične h klasični, pretežno kvalitativni političnogeografski analizi in z njo pokažemo na eno temeljnih značilnosti Vmesne Evrope z vidika teritorialne stabilnosti.

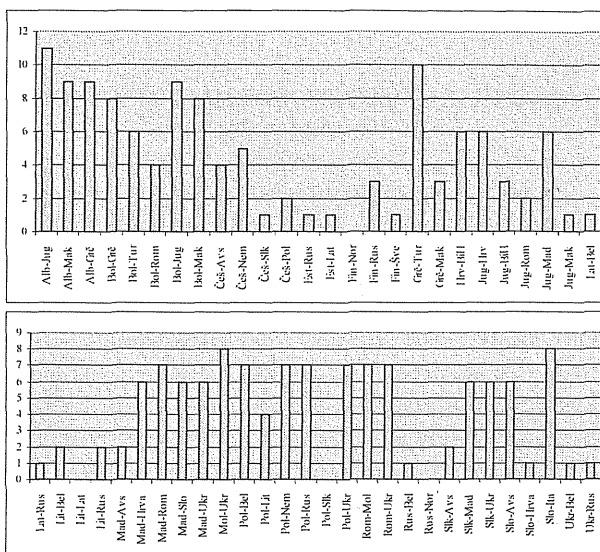
Za ocenjevanje konfliktnosti DTM smo konstruirali mersko lestvico, kot jo kaže *Tabela 27*.

Tabela 28: Ocene k spremenljivki konflst (izvleček).
Table 28: Ratings of variable 'konflst' (summarized).

DTM	jakost spora				Σ
	0: ni izražena; 1: spor; 2: konflikt; 3: vojna				
	1900-25	1925-50	1950-75	1975-00	
Alb-ZRJ	3	3	2	3	1
Češ-Avs	1	2	0	1	4
ZRJ-Hrv	0	3	0	3	6
Mad-Avs	1	1	0	0	2
Lit-Lat	0	0	0	0	0

Opazovalno obdobje je 20. stoletje, razdeljeno na 25-letna podobdobja, za vsako med njimi pa je vsaki DTM dodeljena vrednost od 0 do 3 iz merske lestvice. Rezultat ocenjevanja je tabela, katere izvleček predstavlja *Tabela 28*. Končne ocene za merjenje smo dobili s seštevanjem ocen za posamezno DTM za 25-letna obdobja (kolona Σ), v razponu od 0 do 11, ki jih grafično ponazarja *Sl. 3*.

Frekvenčna porazdelitev ocen (*Tabela 29*) na prvi pogled kaže, da konfliktnost DTM v regiji na splošno ne prevladuje. Aritmetična sredina (4,4) je namreč manjša od sredine lestvice (5,5), mediana znaša 3,5. Na to nas opozarja tudi modus, ki znaša 3, medtem ko se simetričnost konfliktnosti nagiba zelo malo v levo (0,12).

Sl. 3: Grafikon ocen konfliktnosti DTM.

Fig. 3: Graph with ratings of conflictuality of STB.

Tabela 29: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke konflst.

Table 29: Frequency distribution of variable 'konflst'.

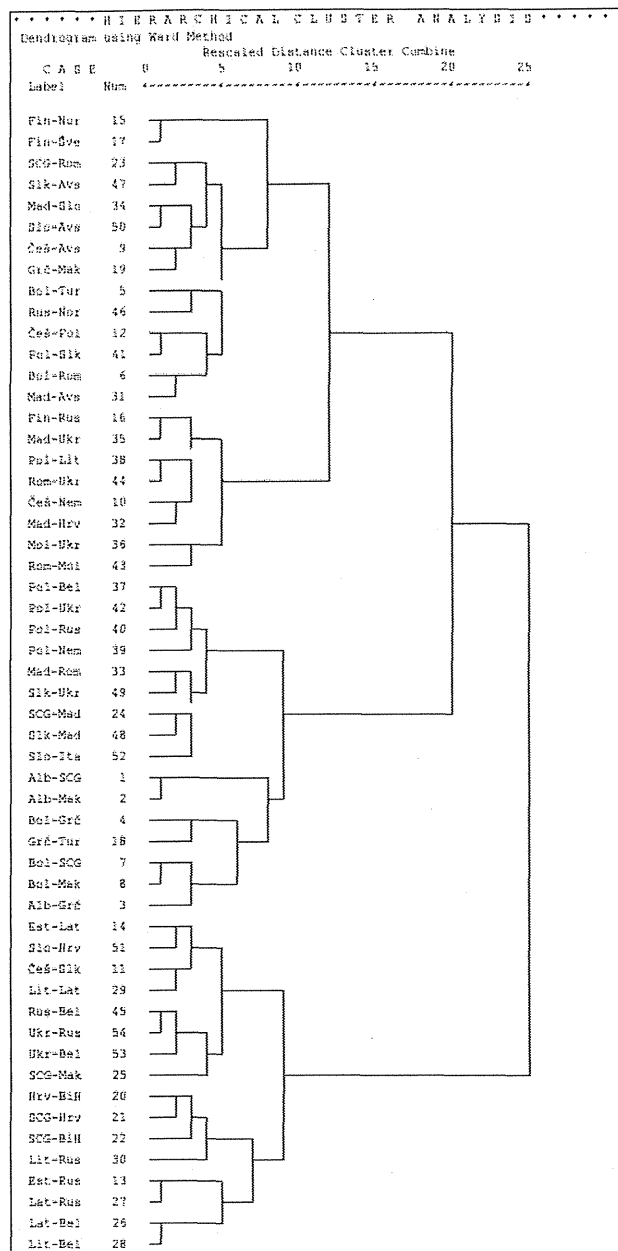
Vredn.	Frekv.	Veljavni %	Kumul. %
0	4	7,4	7,4
1	11	20,4	27,8
2	6	11,1	38,9
3	3	5,6	44,4
4	3	5,6	50,0
5	1	1,9	51,9
6	10	18,5	70,4
7	7	13,0	83,3
8	4	7,4	90,7
9	3	5,6	96,3
10	1	1,9	98,1
11	1	1,9	100,0
Skupaj	54	100,0	

Toda natančnejši pogled pokaže, da samo 4 ali 7,4% DTM ne kaže konfliktnosti. Sledi jim 11 ali 20,4% DTM z vrednostmi 1 in nato še 6 ali 11,1% DTM z vrednostmi 2. Naslednjih 6 ali 14,2% DTM z vrednostmi 3 in 4 že preseže vrednost sredine lestvice (5,5), prav tako modusa (3) in mediane (3,5). Tu smo tudi na pragu natančno 50% DTM. Naprej nastopa ena DTM z vrednostjo 5 in nato še skupina 10 ali 18,5% DTM z vrednostmi 6. Na tej točki kumulativnost preseže 70% DTM. Število DTM proti zgornji meji ocenjene konfliktnosti upada: 7 ali 13% DTM zavzame vrednosti 7, 4 ali 7,4% DTM vrednosti 8, vrednosti 9 zavzamejo 3 ali 5,6% DTM in na koncu po ena DTM zavzameta vrednosti 10 in 11.

3. ANALIZA ZNAČILNOSTI DTM Z METODO RAZVRŠČANJA V SKUPINE

Kot primer nadaljnje empirične obdelave podajamo metodo hierarhičnega združevanja (*Cluster Analysis*) DTM v skupine.⁷ Gre za sofisticirano statistično tehniko analize in poenostavljanja obsežnih sklopov podatkov (Lorr, 1983), s katero skušamo na temelju opredeljenih značilnosti DTM in razmerij med njimi identificirati relativno homogene skupine DTM. Algoritem z merjenjem jakosti razlik in podobnosti med skupinami in iskanjem najbolj podobnih (ali različnih) parov le-te kombinira tako, da oblikuje drevo združevanja ali dendrogram (Sl. 4). Skupina, ki je bila oblikovana v kateremkoli koraku združevanja, vsebuje značilnosti in skupine iz prejšnjega koraka. Metoda je eksplorativna, zato so rezultati bolj preizkusni, dokler niso potrjeni z drugimi metodami ali neodvisnim vzorcem.

Odločitev o številu skupin je rezultat spoznanja, preizkusov in raziskovalčeve intuicije. Preizkusna členitev vzorca v tri in štiri skupine je ponudila premočno koncentracijo primerov, ki onemogoča jasno razumevanje glede na namen in cilj analize. Na drugi strani se je razvrščanje v osem skupin z vidika namena in ciljev analize zaradi prevelike razpršenosti ter verjetno tudi zaradi relativno majhnega števila primerov pokazalo kot neuporabno. Odločili smo se za razvrščanje vzorca DTM v šest statistično značilnih skupin ter za analizo njihovih značilnosti s pomočjo aritmetičnih sredin. Ker metoda že na tej stopnji omogoča postopen prehod iz empiričnega sveta v realni »kvalitativni« svet, se bomo nekoliko bolj zadržali pri novi, v raziskovalni dejavnosti relativno neznani spremenljivki/konceptu/značilnosti – konfliktnost DTM. Hkrati bomo rezultate kot del teritorialne stvarnosti Vmesne Evrope predstavili na običajen geografski način.

Sl. 4: Dendrogram (Ward metoda).
Fig. 4: Dendrogram (Ward method).

V empirični raziskavi, iz katere izhaja priredba tega članka, je bila metoda multivariatnega razvrščanja le umeščena "v kontekst". Tako se zaradi različnosti razpona merskih lestvic in tudi različne vsebine v tej analizi kaže slaba ordinalna merska raven in nezadostna statistična korektnost standardizacije podatkov, vendar menimo, da to, glede na robustnost metode, prispevka ne postavlja izven okvira njegovega namena.

7 Poglobljeno o multivariatni analizi v širšem smislu v: Ferligoj, Kropivnik, 1998, o metodi v družboslovni znanosti pa v Aldenderfer, Blashfield, 1984; Bailey, 1983; Lorr, 1983.

Da bi vsaj delno odpravili negativen učinek tega problema, smo z izborom v SPSS (Ward metoda, evklidska razdalja in z-rezultati) opravili njihovo linearno standardizacijo.

Iz frekvenčne porazdelitve DTM v statistično značilne skupine (Tabela 30) vidimo, da je malo več kot četrtna enot razvrščena v 2. skupino, medtem ko so vse druge dokaj izenačeno razvrščene v ostalih 5 skupinah.

Tabela 30: Porazdelitev DTM po skupinah (Ward metoda).

Table 30: Distribution of STB by groups (Ward method).

Skupina	Frekv.	%	Velj. %	Kum. %
1	7	13,0	13,0	13,0
2	14	25,9	25,9	38,9
3	8	14,8	14,8	53,7
4	8	14,8	14,8	68,5
5	8	14,8	14,8	83,3
6	9	16,7	16,7	100,0
Skupaj	54	100,0	100,0	

4. NA POTI NAZAJ H KVALITATIVNEMU V POLITIČNI GEOGRAFIJI

Obdelani številski podatki, ki jih kaže Tabela 31, sami zase, brez poglobljenega teoretičnega znanja, ne povedo ničesar. Šele "prevajanje", povezovanje in ponovna postavitve le-teh, vsaj v osnovnih potezah, nazaj v kvalitativni jezik političnogeografskih sistematičnih in logično strogih teoretičnih razmerij ponuja celovitost, preverjenost in preverljivost ter odpira nova teoretična vprašanja.

To bomo sedaj izvedli z opisovanjem dobljenih skupin, in sicer glede na odstopanja aritmetičnih sredin za posamezne spremenljivke po dobljenih statističnih skupinah od skupnih aritmetičnih sredin za spremenljivke pri vseh enotah oziroma DTM. Nato, kot smo napovedali, bomo "prevajanje" v kvalitativni jezik politične geografije celoviteje prikazali na primeru spremenljivke konfliktnost DTM za ves vzorec DTM.

Skupne aritmetične sredine za spremenljivke/značilnosti pri vseh enotah (DTM) zavzemajo interval vrednosti od $\mu=1,67$ do $\mu=4,41$. Logična pa je predpostavka, da bi bila ta razmerja ob izenačenih merskih lestvicah za spremenljivke in enakih vsebinah precej drugačna. Razvrstili smo jih naraščajoče po skupni aritmetični sredini in jih naprej opisujemo na enak način.

Med izbranimi, analiziranimi in za model operacionaliziranimi značilnostmi je najmanj izražena značilnost jezikovna usklajenost, čeprav je ta po dobljenih statističnih skupinah DTM precej razpršena. V politično geografskem jeziku bi lahko zapisali domnevo, seveda upoštevaje samo tukajšnje merjenje, da ima jezikovna

usklajenost najmanjši vpliv na značilnosti DTM v Vmesni Evropi.

Tabela 31: Aritmetične sredine po statistično značilnih skupinah DTM.

Table 31: Arithmetic mean by statistically significant STB groups.

aritmetične sredine							
skupine	1	2	3	4	5	6	Skupna μ
število DTM	7	14	8	8	8	9	
jezuskst	2,14	1,29	1,13	2,00	1,38	2,33	1,67
reluskst	2,57	1,14	1,38	1,25	2,62	1,78	1,70
frekspr	2,71	1,29	2,38	1,75	2,00	2,44	2,00
etnuskst	3,00	1,64	2,88	2,75	4,75	2,22	2,72
načnast	3,71	3,36	2,88	1,00	1,38	4,00	2,80
praurst	2,14	2,14	2,87	4,00	4,63	2,44	2,94
fizuskst	2,00	2,50	3,62	3,25	3,38	3,44	3,00
starost	1,86	1,71	3,00	5,00	5,00	3,00	3,11
polvimp	3,10	3,43	3,63	3,58	3,21	3,56	3,43
gpenote	3,71	2,57	3,87	3,50	4,00	4,33	3,56
historst	5,00	2,86	2,63	4,75	2,88	6,00	3,91
konflst	9,14	2,71	5,75	0,88	2,75	6,78	4,41
Skupna μ (skupin)	3,42	2,22	3,00	2,81	3,17	3,53	3,032\2,94

Z neznatnim premikom navzgor ji sledi religijska usklajenost DTM, vendar tudi z nekoliko večjo razpršenostjo po skupinah DTM, z najbolj izraženim vplivom v peti in prvi skupini. Tudi frekvenčnost spreminjanj DTM v našem merjenju kaže relativno nizko raven vpliva na skupne značilnosti DTM v Vmesni Evropi, vendar dokaj izenačeno oziroma brez večjih razlik po skupinah DTM.

Značilen skok glede na vpliv predhodnih dveh značilnosti kaže vpliv etnične usklajenosti DTM, vendar tudi z velikim razponom razlik vpliva po posameznih skupinah DTM. Izstopa vpliv v peti in nekoliko manj v prvi skupini, najmanjši pa je v drugi skupini. Značilen skok se kaže pri vplivu značilnosti načina nastanka DTM, vendar tudi s precejšnjo razpršenostjo po skupinah DTM. Večji vpliv se kaže v šesti, prvi in drugi, najmanjši pa v četrti skupini DTM. Nekoliko večji vpliv se kaže za značilnost pravna urejenost, z značilnima razlikama navzgor v četrti in peti skupini DTM. Blizu mu je vpliv značilnosti fiziografska usklajenost DTM, z značilnima razlikama nasproti vplivu značilnosti navzgor v tretji in navzdol v prvi skupini DTM. Nekoliko višje sledi vpliv značilnosti starost DTM, z značilnima razlikama vpliva navzgor v četrti in peti ter navzdol v prvi in drugi skupini DTM.

Sledi skupina značilnosti DTM z močnim skokom vpliva navzgor. Le-tem bi lahko po znanih političnogeografskih kvalitativnih kriterijih dodelili status

geopolitično specifičnih značilnosti. Vpliv položaja DTM v medimperialnem mejišču kaže sicer precejšen skok, obenem pa je med vsemi spremenljivkami najbolj izenačen v vseh skupinah DTM. Nekoliko značilnejši vpliv kaže spremenljivka geopolitične enote z značilnejšimi, čeprav ne s prevelikimi razlikami vpliva po skupinah DTM. Z večjim vplivom sledi historičnost DTM tudi z značilnima razlikama navzgor v šesti, prvi in četrti ter navzdol v tretji, drugi in nato peti skupini DTM.

Konfliktnost je značilnost DTM, za katero analiza pokaže najmočnejši vpliv med vsemi v analizo vključenimi značilnostmi. Tu je seveda tudi razpon stopnje vpliva po skupinah zelo velik, saj v prvi, šesti in tretji skupini krepko presega vpliv značilnosti na vse DTM, medtem ko je razlika med najmanjšim vplivom v četrti in največjim vplivom v prvi skupini DTM 8,26 oz. v razmerju 1:10.

5. KONFLIKTNOST DTM KOT SPECIFIČNA ZNAČILNOST

Značilnost/spremenljivko konfliktnost DTM smo oblikovali z namenom, da bi jo utemeljili kot nov koncept in konstrukt v znanstvenem aparatu politične geografije in znanosti sploh. Le s tega vidika jo upravičeno naslovimo kot specifično, kajti vse obravnavane značilnosti v politični geografiji nesporno predstavljajo avtentične koncepte in vsak med njimi je specifičen predmet obravnave. Značilnost konfliktnosti morda – tudi pojmovno – le nekoliko bolj izstopa s tem, da priteguje problem stabilnosti in varnosti, čeprav le z vidika teritorialnosti. Vsekakor je možno že tukaj slutiti

določena vzročno-posledična razmerja med konfliktnostjo DTM in vsemi drugimi obravnavanimi značilnostmi. Hipotetično je možno torej opredeliti konfliktnost DTM kot odvisno spremenljivko v razmerju do vseh drugih obravnavanih, vendar je to potem predmet nekih drugih raziskav in analiz ter izvajanja drugih metod znanstvenega raziskovanja.

Tukaj smo se odločili lotiti se tega teoretičnega konstrukta zelo poenostavljeno, le z vidika logičnega vprašanja intenzivnosti konfliktnosti DTM, ki jo je možno prepoznati z vpogledom v vpliv značilnosti po statistično značilnih skupinah DTM ter s tem primerom tudi ilustrirati dokončen prehod v kvalitativno polje politične geografije.

Recimo, da nas zanima intenzivnost konfliktnosti DTM. Dosedanja analiza nam je že pokazala visoko stopnjo verjetnosti, da se konfliktnost DTM izraža najmočnejše med vsemi analiziranimi značilnostmi DTM v Vmesni Evropi. Razvrstitev njenega vpliva v skupinah DTM ponuja možnost oblikovanja lestvice intenzivnosti konfliktnosti DTM, medtem ko geografska analiza ponuja vpogled v porazdelitev konfliktnosti DTM v analizirani regiji ter predstavitev le-te na klasičen geografski način. Seveda pri tem lahko že sedaj operiramo s povsem konkretnimi DTM in njihovimi geografskimi imeni/oznakami, kot kaže prepis statistične razvrstitve DTM po spremenljivki konfliktnost (Tabela 32). Pri tem nas števila načeloma ne zanimajo več, pač pa le ugotovljena ali potencialna teritorialna dejstva. Kljub temu zaradi omejenosti prostora ne izvajamo širših analiz, ampak se zadržujemo le na osnovnih ugotovitvah.

Tabela 32: DTM v Vmesni Evropi po statistično značilnih skupinah in intenzivnosti konfliktnosti.
Table 32: STB in Europe in Between by statistically significant groups and intensity of conflictness.

skupina	1	2	3	4	5	6
intenzivnost konfliktnosti	1	5	3	6	4	2
DTM	Alb-Jug	Fin-Nor	Fin-Rus	Est-Lat	Hrv-BiH	Pol-Bel
	Alb-Mak	Fin-Šve	Mad-Ukr	Slo-Hrv	Jug-Hrv	Pol-Ukr
	Bol-Grč	Jug-Rom	Pol-Lit	Češ-Slk	Jug-BiH	Pol-Rus
	Grč-Tur	Slk-Avs	Rom-Ukr	Lit-Lat	Lit-Rus	Pol-Nem
	Bol-Jug	Mad-Slo	Češ-Nem	Rus-Bel	Est-Rus	Mad-Rom
	Bol-Mak	Slo-Avs	Mad-Hrv	Ukr-Rus	Lat-Rus	Slk-Ukr
	Alb-Grč	Češ-Avs	Mol-Ukr	Ukr-Bel	Lat-Bel	Jug-Mad
		Grč-Mak	Rom-Mol	Jug-Mak	Lit-Bel	Slk-Mad
		Bol-Tur				Slo-Ita
		Rus-Nor				
		Češ-Pol				
		Pol-Slk				
		Bol-Rom				
		Mad-Avs				
Skupaj	7	14	8	8	8	9
% od Σ=54	12,96	25,93	14,81	14,81	14,81	16,67

Povedano "prevedeno", kaže najvišjo intenziteto konfliktnosti prva skupina sedmih DTM, najnižjo pa četrta statistična skupina osmih DTM. Intenziteta konfliktnosti za prvo skupino krepko presega povprečno intenziteto konfliktnosti vseh 54 DTM v Vmesni Evropi. Prvi skupini sledita šesta statistična skupina devetih DTM in tretja statistična skupina osmih DTM v Vmesni Evropi, katerih intenziteti konfliktnosti še vedno presegata povprečno intenziteto konfliktnosti vseh DTM.

V peti statistični skupini osmih DTM se pokaže intenziteta konfliktnosti nižja od povprečne intenzitete konfliktnosti vseh DTM. Tesno ji sledi druga statistična skupina 14 DTM (natančno dvojno število DTM v prvi skupini).

Najnižja intenziteta konfliktnosti se kaže za že omenjeno četrto statistično skupino osmih DTM.

6. MOŽNA POLITIČNOGEOGRAFSKA KATEGORIZACIJA DTM PO INTENZITETI KONFLIKTNOSTI

Na temelju identifikacije relativno homogenih skupin DTM in vpogleda v intenziteto konfliktnosti DTM po dobljenih statističnih skupinah z metodo hierarhičnega razvrščanja lahko sedaj ponudimo možno uporabno kategorizacijo DTM v Vmesni Evropi po intenziteti njihove konfliktnosti. Zaradi operativne racionalizacije lestvice, spet na temelju izračunanih statističnih bližin, lahko sedaj tri skupine z najvišjo izraženo intenziteto konfliktnosti (prvo, šesto in tretjo) združimo v kategorijo visokokonfliktnih DTM [VK]. Na enak način lahko peto in drugo skupino združimo v kategorijo konfliktnih DTM [K]. Skupino DTM z izračunano najnižjo intenziteto konfliktnosti, to je četrto statistično skupino, lahko opredelimo kot kategorijo nizkokonfliktnih DTM [NK] (Tabela 33).

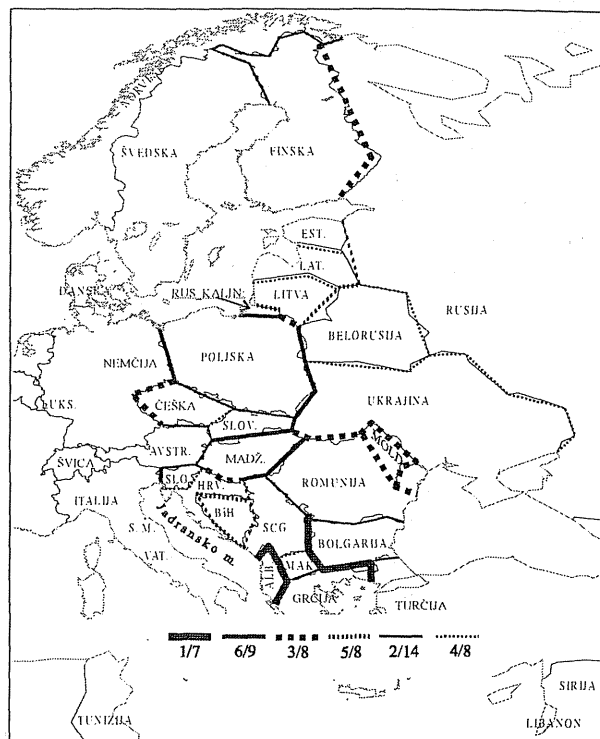
Tabela 33: Možna lestvica intenzivnosti konfliktnosti DTM.

Table 33: Possible rating scale of conflictness intensity of STB.

Stopnja intenzivnosti konfliktnosti DTM	kategorija	skupina	oznaka
1.	visokokonfliktna	1, 6, 3	VK
2.	konfliktna	5, 2	K
3.	nizkokonfliktna	4	NK

Z metodološkega vidika je predlagana lestvica intenzitete konfliktnosti DTM v Vmesni Evropi sedaj uporabna tudi za klasičen geografski prikaz DTM po intenziteti njihove konfliktnosti n (Sl. 5). To potem odpira možnost izvajanja nadaljnjega tako kvalitativnega kot tudi kvantitativnega raziskovanja in proučevanja

političnogeografskih odtenkov značilnosti tako DTM v Vmesni Evropi kot tudi Vmesne Evrope kot regije.

Sl. 5: Geografska porazdelitev intenzivnosti konfliktnosti DTM v VmE.

Fig. 5: Geographical distribution of conflictness intensity of STB in Europe in Between.

Kartogram nam razkriva, da se rezultat empirične analize v glavnem ujema s političnogeografskimi znanji, vendar jih empirični pristop k raziskovanju bistveno razsvetljuje in, kar je ključnega političnogeografskega pomena, razkriva nova vprašanja, zlasti z vidika aktualne dinamike reteritorializacijskih procesov in njihovih političnih/geopolitičnih in geostrateških obrazov. To pa je že druga tema.

7. SKLEP

Ob nadaljevanju političnogeografske kvalitativne analize značilnosti DTM v Vmesni Evropi, tukaj doseženih na kvalitativen način, bi lahko uporabili tudi druga teoretična znanja, vendar bi se zagotovo vrnil k metodi hierarhičnega razvrščanja in drugim empiričnim metodam, kot so regresijska metoda, faktorska analiza, analiza glavnih komponent in kanonična korelacijska analiza ter drugi sofisticirani multivariatni pristopi, npr. LISREL in večrazsežnostni-večmetodni pristop MTMM. Gradili bi model/-e, ga/jih izboljševali, preverjali veljavnost in zanesljivost konstruktov in merjenja, ustreznost operacionalizacije in uporabo metod, kakovost in do-

delanost domnev, celoviteje bi analizirali vzajemne vplive značilnosti/spremenljivk in tako poglobili poglede v relativni prostor.

Na enak način kot smo empirično analizirali na primeru značilnosti/spremenljivke konfliktnost DTM, bi lahko izvajali podrobnejšo analizo drugih značilnosti DTM/spremenljivk. Vsekakor bi se bilo smiselno spraševati o medsebojnih vplivih značilnosti/spremenljivk, o smereh le-teh in vzročno-posledičnih odnosih. Križanja skupin in značilnosti DTM bi ponudila veliko več, kot smo lahko dosegli tukaj.

Najpomembnejše tukajšnje spoznanje je, da je kombinacija kvalitativnega in kvantitativnega razisko-

vanja možna in potrebna za politično geografsko celovitejšo "sintezo" spoznanj in metod raziskovanja teritorialnih pojavov v prostoru ter njihovo celovitejše vključevanje v družboslovni znanstveni sistem. Prednostni namen prispevka ni bil analiza katerekoli značilnosti DTM posebej, vendar primer, ki smo ga naredili za spremenljivko konfliktnost DTM, jasno kaže, da s takšno kombinacijo dosežemo tako po kakovosti kot po obsegu višjo raven znanja o teritorialnih pojavih, procesih, odnosih in aktivnostih.

Ne domišljamo si, da smo tukaj naredili najboljše mogoče, ponujamo pa izhodišče za izboljšanje raziskovanja na ravni ideje in metode.

SOME FUNDAMENTAL CHARACTERISTICS OF STATE TERRITORIAL BOUNDARIES IN THE EUROPE IN BETWEEN – AN EXAMPLE OF THE APPLICATION OF THE CLUSTER ANALYSIS METHOD

Filip TUNJIĆ

Ministry of Defence of the Republic of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 25

e-mail: filip.tunjic@mors.si

SUMMARY

Political geography, dealing with its subject and installing social relevant phenomena into a real space, predominantly operates with qualitative knowledge, data and information. Researchers, along otherwise systematic and rigorously logical qualitative knowledge, relatively rarely encroach on the field of quantitative research that offers more explicit, systematic and for control more open analytical data and steps. The purpose of this article is to present how it is possible, on a case of Cluster Analysis method, predominantly abstract phenomenon, as characteristics of state territorial boundaries (STB) undoubtedly are, put in a mathematic relational numerical system and measure them empirically. However, putting the empirical results of the case of characteristic/variable conflictness STB back into qualitative relations, at least in some lines, we "translate" them back into political-geographical, predominantly theoretical research. This circle offers us a new quality of politico-geographical knowledge of this segment of the territorial reality of Europe in Between, especially in segment of conflictness of STB.

Author is well aware of the limitation and robustness of the method presented here but he considers that this fact does not put the article aside of its aim. The article presents a relatively higher quality of politico-geographical "synthesis" that is how we can using a combined qualitative-quantitative research in political geography reach a higher level of knowledge of territorial phenomena, processes, relations and activities, as by quality as by range.

Key words: Europe in between, state territorial boundaries, conflictness of STB

LITERATURA

- Aalto, Pami (2001):** Structural Geopolitics in Europe. (<http://www.copry.dk/publications/wp/wp%202001/22-2001.doc>), 16. 3. 2003.
- Aldenderfer, M. S., Blashfield, R. K. (1984):** Cluster Analysis. Beverly Hills, Sage.
- Anderson, M., Bort, E. (eds.) (1998):** The Frontiers of Europe. London – Washington, Pinter.
- Anderson, M. (1996):** Frontiers. Territory and State Formation in the Modern World. Cambridge, Polity Press.
- Anderson, W. E. (1999):** Geopolitics: International Boundaries as Fighting Place. V: Gray, S. C., Sloan, G. (eds.): Geopolitics, Geography and Strategy. The Journal of Strategic Studies, 22, 2/3, 125–136.
- Bailey, K. D. (1983):** Sociological classification and cluster analysis. Quality and Quantity, 17, 251–268.
- Balažic, M. (2001):** Velika Slovenija: Klasični in novi geopolitični koncepti. Teorija in praksa, 38, 2. Ljubljana, 231–243.
- Boggs, S. W. (1940):** International boundaries: A Study of Boundary Functions and Problems. New York, Columbia University Press.
- Boggs, S. W. (1970):** The International Regulations of Border Disputes. London, Thames and Hudson.
- Bouthoul, G. (1959):** La guerre. Paris.
- Bowman, I. (1928):** The New World: Problems in Political Geography. (ed. IV). Yonkers-on-Hudson, New York and Chicago, Illinois, World Book Company.
- Brzezinski, Z. (1995) [1993]:** Izven nadzora: Globalno vrenje na pragu 21. stoletja. Ljubljana, Arah Consulting.
- Brzezinski, Z. (1997):** The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. Basic Books.
- Bufon, M. (1997):** Države, narodi, manjšine: politično-geografski oris. Geografski vestnik, 69, 114.
- Cohen, B. S. (1994):** Geopolitics in the New Era: A New Perspective on an Old Discipline. V: Demko, G. J., Wood, W. B.: Reordering the World. Geopolitical Perspectives of the Twenty-first Century. Boulder – San Francisco – Oxford, Westview Press.
- Cohen, B. S. (1999):** The Geopolitics of an Evolving World System: From Conflict to Accommodation. V: Diehl, F. P.: A Road Map to War, Territorial Dimensions of International Conflict. Nashville – London, Vanderbilt University Press.
- Cox, R. K. (2002):** Political Geography. Territory, State, and Society. Blackwell Publishers.
- Cviic, C. (1997):** The New Balance of Power in South-Eastern Europe: Notes Towards a Provisional Assessment. V: Tunander, O., Baev, P., Einagel, I. V.: Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity. Oslo, PRIO.
- Duchacek, I. (1986):** The Territorial Dimension of Politics: Within, Among, and Across Nations. Boulder – London, Westview Press.
- Fawcett, C. B. (1918):** Frontiers, A Study In Political Geography. Oxford, Clarendon Press.
- Ferligoj, A., Kropivnik, S. (1998):** Multivariatna analiza: primeri. Ljubljana, FDV.
- Ferligoj, A., Leskošek, K., Kogovšek, T. (1995):** Zanesljivost in veljavnost merjenja. Metodološki zvezki 11. Ljubljana, FDV.
- Fischer, E. (1948):** On Boundaries. World Politics.
- Forsberg, T. (ed.) (1995):** Contested Territory: Border Disputes at the Edge of the Former Soviet Empire. England – USA, Edward Elgar.
- Foucher, M. (1990):** Les frontieres dans la nouvelle Europe. Politique étrangere, 55/3, 575–587.
- Foucher, M. (1993):** Fragments d'Europe: Atlas de l'Europe médiane et orientale. Paris, Fayard.
- Foucher, M. (1998):** The Geopolitics of European Frontiers. V: Anderson, M., Bort, E.: The Frontiers of Europe. London – Washington, Pinter, 235–250.
- Gawrych, W. G. (1997):** Roots of Bosnian Realities. Military Review, July-August, 79–86.
- Glassner, M., Blij, H. (1989):** Systematic Political Geography. 4th ed. New York, John Wiley.
- Gottman, J. (1973):** The Significant of Territory. Charlottesville, University Press of Virginia.
- Grčić, M. (1989):** Opšta politička geografija. Beograd, Geografski fakultet.
- Hartshorne, R. (1939):** The Nature of Geography. A Critical Survey of Current Thought in the Light of the Past. Annals of the Assoc. of Amer. Geographers, XXIX, 3–4. Pennsylvania, Association Lancaster.
- Hassner, P. (1997):** Obstinate and Obsolete: Non-Territorial Transnational Forces versus the European Territorial States. V: Tunander, O., Baev, P., Einagel, I. V. (eds): Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity. Oslo, PRIO.
- Hassner, P. (1993):** Beyond Nationalism and Internationalism: Ethnicity and World Order. Survival, 35, 2, 49–65.
- Hensel, R. P. (1994):** One Things Leads to Another: Recurrent Militarized Disputes in Latin America, 1816–1986. Journal of Peace Research, 31, 3, 281–297.
- Isard, W. (1992):** Understanding Conflict and the Science of Peace. Cambridge, Blackwell.
- Johansson, R. (1999):** The Impact of Imagination History, Territoriality and Perceived Affinity. In: Tägil, S. (ed.): Regions in Central Europe. The Legacy of History. London, Hurst & Co. (Publishers) Ltd.
- Jones, S. B. (1945):** Boundary-Making, a Handbook for Statesmen. Washington.
- Kirby, A., Ward, M. (1987):** The Spatial Analysis of Peace and War. Comparative Political Studies, 20, 293–313.
- Kolossov, V. A., O'Loughlin, J. (1998):** New Borders for New World Orders: Territorialities at the Fin- de- Siecle. Geo-Journal, 44/3, 259–73.

- Kratochwil, F. (1986):** Of Systems, Boundaries, and Territoriality: An Inquiry Into the Formation of the State System. *World Politics*, 39, 27–52.
- Lapradelle, P. D. (1928):** La frontiere: étude de droit international. Paris, Les Editions internationales.
- Lorr, M. (1983):** Cluster analysis for social sciences: Techniques for analyzing and simplifying complex blocks of data. San Francisco, Jossey-Bass.
- Luard, E. (1968):** Conflict and Peace in the International System. Boston.
- Luard, E. (1970):** The International Regulation of Frontier Disputes. London, Thames and Hudson.
- Medvedev, S. (1999):** Across the Line: Borders in post-Westphalian Landscapes. V: Eskelinen, H., Liikanen, I. Oksa, J. (eds.): *Curtains of Iron and Gold. Reconstructing Borders and Scales of Interaction*. Aldershot, Ashgate Pub. Ltd, 43–56.
- Mlinar, Z. (1994):** Individuacija in globalizacija v prostoru. Ljubljana, SAZU.
- Neuman, W. L. (2000):** Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches (2. ed). Boston – London – Toronto – Sydney – Tokyo – Singapore, Allyn and Bacon.
- Nietschmann, B. (1994):** The Fourth World: Nations Versus States. V: Demko, G. J., Wood, W. B.: *Reordering the World. Geopolitical Perspectives of the Twenty-first Century*. Boulder – San Francisco – Oxford, Westview Press, 225–242.
- Nordquist, K.-Å. (1992):** Peace and War. On Conditions for Durable Inter-State Boundary Agreements. Doctoral thesis. Uppsala, Uppsala University, Department of Peace and Conflict Research.
- Paasi, A. (1986):** The Institutionalisation of Regions: A Theoretical Framework for Understanding the Emergence of Regions and the Constitution of Regional Identity. *Fennia*, 164, 105–146.
- Plevnik, D. (1999):** A New NATO or Old Geopolitics?. V: *European Security Into the 21st Century: Challenges of South Eastern Europe*. Zagreb, Croatian Center of Strategic Studies, 47–51.
- Richardson, L. F. (1960):** Statistics of Deadly Quarrels. Chicago, Quadrangle.
- Ruggie, J. G. (1993):** Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations. *International Organization*, 47, 1, 139–174.
- Rupnik, J. (1994):** After Communism: What?. *Dædalus, Journal of the American Academy of Arts and Science*, 123, 3, 90–114.
- Sieger, R. (1926):** Die Grenze in der Politischen Geographie. *Zeitschrift für Geopolitik*, 9, 661–671.
- Singer, J. D. (ed.) (1979):** The Correlates of War I. New York, The Free Press.
- Siverson, R., Starr, H. (1990):** Opportunity, Willingness, and the Diffusion of War, 1816–1965. *American Political Science Review*, 84, 47–68.
- Soja, E. W. (1971):** The Political Organisation of Space. Commission on College Geography of Assoc. of American Geographers. Washington, Resource Paper No 8.
- Splichal, S. (1990):** Analiza besedil. Metodološki zvezki 6. Ljubljana, FDV.
- Starr, H. (1978):** Opportunity and Willingness as Ordering Concepts in the Study of War. *International Interactions* 4, 363–387.
- Starr, H., Most, B. (1976):** The Substance and Study of Borders in International Relations Research, *International Studies Quarterly*, 20, 581–620.
- Tägil, S. (1977):** Studying Boundary Conflicts. Esselte Studium, Lund.
- Topalović, D. (2000):** Balkanska Europa. Zagreb, Diorama.
- Tunander, O. (1997):** Post-Cold War Europe: Synthesis of a Bipolar Friend-Foe Structure and a Hierarchic Cosmos-Chaos Structure? V: Tunander, O., Baev, P., Einagel, I. V. (eds.): *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity*. Oslo, PRIO.
- Vogt, W. P. (1993):** Dictionary of Statistics and Methodology. London, SAGE Publications.
- Vučić, P. (1995):** Politička sudbina Hrvatske: geopolitičke i geostrateške karakteristike Hrvatske. Zagreb, Mladost.
- Wæver, O. (1997a):** Concepts of Security. Copenhagen, University of Copenhagen, Institute of Political Science.
- Wæver, O. (1997b):** Imperial Metaphors: Emerging European Analogies to Pre-Nation-State Imperial Systems. V: Tunander, O., Baev, P., Einagel, I. V. (eds.): *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity*. Oslo, PRIO.
- Wallensteen, P., Sollenberg, M. (1998):** Armed Conflict and Regional Conflict Complexes, 1989–97. *Journal of Peace Research*, 35, 5, 621–634.
- Weigert, H. W. et al. (1957):** Principles of Political Geography. New York.
- Wesley, J. (1962):** Frequency of Wars and Geographical Opportunity. *Journal of Conflict Resolution* 6, 387–389.
- Wight, M. (1977):** Systems of States. Leicester, Leicester University Press.

izvirni znanstveni članek
 primljeno: 2003-07-21

UDK 316.73/.77(437.1+450+497.4)

EMPATIJA I VJEŠTINE KOMUNICIRANJA KAO TEMELJ STEREOTIPIZIRANJA I MEĐUKULTURALNE KOMUNIKACIJE

Mira KLARIN

Sveučilište u Zadru, HR-23000 Zadar, Ulica dr. Franje Tuđmana bb
 e-mail: mklarin@unizd.hr

IZVLEČEK

Globalizacija in informatizacija bosta ponovno definirali industrijo, politiko, kulturo in celotno družbo, zato moramo poznati pravila interkulturalne komunikacije, ki so temeljnega pomena za razumevanje obeh svetovnih procesov. Pomembnost opazovanja interkulturalne komunikacije na interindividualni ravni je nedvomna. Stereotipi, ki temeljijo na neupravičenih posplošitvah in popačenih stališčih, so večinoma rezultat pomanjkljivega poznavanja pripadnikov drugih kultur. Cilj pričujoče raziskave je potrditi veljavnost modela, ki predpostavlja, da sta sposobnost empatije in uspešnost komunikacije temeljnega pomena za pripravljenost za interkulturalno komunikacijo, ki izhaja iz stereotipov o določeni kulturi. Delo je osredinjeno na raziskavi stereotipov o Čehoslovakih, Slovencih in Italijanih, pripravljenosti za interkulturalno komunikacijo, sposobnosti empatije in komunikacijskih spretnosti. Rezultati deloma potrjujejo predlagani model. Pripravljenost za interkulturalno komunikacijo je namreč prediktivna za jakost stereotipov o Italijanih. Osrednjo vsebino dela predstavlja analiza razlik med stereotipi o navedenih narodih.

Ključne besede: empatija, komunikacijske spretnosti, stereotipi, interkulturalna komunikacija, globalizacija

EMPATIA E ABILITÀ DI COMUNICAZIONE QUALE BASE PER LA STEREOTIPIZZAZIONE E LE COMUNICAZIONI INTERCULTURALI

SINTESI

La globalizzazione e l'informatizzazione, le forze che cambieranno il mondo, ridefiniranno l'industria, la politica, la cultura e la società in generale, avranno successo solo se riusciremo ad individuare le regole della comunicazione interculturale che sono alla base della comprensione di questi due processi mondiali. L'importanza dell'osservazione della comunicazione interculturale sul piano interindividuale è indubbia. La frantumazione degli stereotipi, che si basano su generalizzazioni ingiustificate e su posizioni stravolte, è, in massima parte, il risultato di una conoscenza insufficiente degli appartenenti alle altre culture. Lo scopo di questa ricerca è di rafforzare la validità del modello secondo il quale la capacità di empatia e il successo della comunicazione stanno nella disponibilità di principio alla comunicazione interculturale che si può spiegare con uno stereotipo nei confronti di una determinata cultura. È stata eseguita un'indagine sugli stereotipi nei confronti di cecoslovacchi, sloveni e italiani, sulla disponibilità alla comunicazione interculturale, sulla capacità di empatia e di abilità nella comunicazione. I risultati confortano, in parte, il modello proposto. La disponibilità alla comunicazione interculturale pronostica, infatti, l'intensità degli stereotipi relativi agli italiani. La maggior parte della ricerca è indirizzata all'analisi delle differenze negli stereotipi sui popoli sunnominati.

Parole chiave: empatia, abilità di comunicazione, stereotipi, comunicazione interculturale, globalizzazione

Globalizacija i informatizacija kao snage koje će izmijeniti svijet (Kluver, 2001) koje će nanovo definirati industriju, politiku, kulturu i društvo u cjelini, dogoditi će se samo ukoliko prepoznamo pravila međukulturalne komunikacije koja se nalazi u osnovi ova dva svjetska procesa.

U trendu globalizacije treba razlikovati globalizaciju kao činjenicu, ali i kao vrijednost. Globalizacija kao činjenica odnosi se na integraciju ekonomije i učvršćivanje ekonomskih veza. S druge strane globalizacija kao vrijednost odnosi se na kulturnu i društvenu integraciju. Integracija na kulturnom i društvenom planu može se realizirati ukoliko prevladamo međukulturalne barijere. Međukulturalna komunikacija definira se kao komunikacija licem u lice među pripadnicima različitih kultura i čini temelj globalizacije društva (Jandt, 2001). Pri tome treba imati na umu da se interpersonalna komunikacija i njezini mehanizmi razvijaju unutar specifičnog kulturnog konteksta uvažavajući norme, vrijednosti i institucije tog konteksta (Duck, 1998). Upravo različitosti tog kulturnog konteksta koja uključuje rasnu različitost, religijsku različitost, kulturnu različitost, pa i ekonomsku razlog je za nesklad među kulturama (Gaines, Leaver, 2002). Prevladavanje kulturnih različitosti, upoznavanje i razumijevanje drugih naroda, njihovih običaja, religija, vrijednosti čini pretpostavku stvaranja veza među pripadnicima različitih naroda. Suprotno, nedovoljno poznavanje drugih naroda pogoduje stvaranju etnocentrizma, stereotipa, predrasuda, diskriminacija i rasizma. Takvi nepoželjni, agresivni oblici međukulturalnog ponašanja čine prepreku međukulturalnoj komunikaciji, a time i globalizaciji. Svjesnost o povezanosti kulture i komunikacije vrlo je važan preduvjet uspješne komunikacije među različitim kulturama (Jandt, 2001).

Teoretičari koji se bave proučavanjem međukulturalne komunikacije naglašavaju da su ekonomska integracija, turizam, migracija važne snage koje potiču razvoj kompetencije u međukulturalnoj komunikaciji (Kluver, 2001).

Uvjet za razvoj kompetencije u međukulturalnoj komunikaciji je sučeljavanje kulturnih razlika. Bennett (1986, 1993) je razvio razvojni model interkulturalne osjetljivosti koji predstavlja okvir za razumijevanje reakcija ljudi prema kulturnim razlikama. Koristeći spoznaje kognitivne psihologije Bennett je ukazao na postojanje 6 stupnjeva kroz koje prolazni razvoj međukulturalne osjetljivosti. Kognitivne strukture koje se nalaze u osnovi razvoja međukulturalne osjetljivosti odraz su stavova i ponašanja prema drugim narodima i kulturama. Mogli bismo reći da promjena stavova i ponašanja ujedno čine 6 Bennettovih stepenica u razvoju kompetencije u međukulturalnoj komunikaciji.

Model rasta međukulturalne osjetljivosti (1986, 1993):

1. **Fiksacija** predstavlja prvu stepenicu, a odraz je nedovoljnog poznavanja drugog naroda. Osobina miš-

ljenja ove faze je naglašavanje jedinstvenosti vlastite kulture i pomanjkanje interesa za upoznavanje drugih kultura.

2. **Defanzivnost** predstavlja drugu fazu, a odraz je otpora promjene stava. Ova faza uključuje agresivno ponašanje prema drugima, a temeljeno je na naglašavanju superiornosti vlastite kulture uz istovremeno naglašavanje inferiornosti druge kulture. Ovakvi ekstremni stavovi o vlastitoj i tuđoj kulturi rezultat su selektivne percepcije koja čini osnovu nastanku i održavanju stereotipa. Rezultat defanzivnosti je i etnocentrizam definiran kao "negativna prosudba druge kulture u odnosu na vlastite kulturne standarde" koja vodi ka odbacivanju bogatstva i vrijednosti te kulture (Jandt, 2001, str. 69).

3. **Minimaliziranje** je razvojna faza kompetentnosti koja je gotovo suprotna prethodnoj. Dolazi do zane-marivanja različitosti uz istovremeno naglašavanje sličnosti. Ova je faza također rezultat selekcije u procesu percipiranja.

4. **Prihvaćanje** predstavlja fazu realnog sagledavanja kako pozitivnih tako i negativnih osobina druge kulture.

5. **Prilagođavanje** odnosno suočavanje s različitostima omogućuje uživanje odnosno empatiju koja je uvjet za bolju, kvalitetniju i kompetentniju komunikaciju između pripadnika različitih kultura. Sposobnost sagledavanja nekog događaja, nekog stava iz različitih perspektiva čini korak ka prevladavanju različitosti i ka rješavanju sukoba.

6. **Integracija** je posljednja faza u kojoj su partneri jednakopravni u komunikaciji. Dominacija ne postoji, već postoji generalna vrijednost u odnosu na koju se prosuđuje konkretno ponašanje, neovisno o kulturnoj pripadnosti.

Kako vidimo negiranje različitosti i selektivnost percepcije osobine su prve tri faze razvoja kompetencije u međukulturalnoj komunikaciji. Ove razvojne faze emocionalno su obojene i kao takve predstavljaju prepreku sagledavanju realne slike o sebi samome, a time i o drugima. Četvrta i peta faza su faze prilagodbe koje se temelje na objektivnijoj percepciji, na percepciji koja nije determinirana već postojećim sklopom ponašanja i stavova. Stari stavovi polako slabe, jer je pojedinac u situaciji sagledavanja druge perspektive. Posljednja je faza integracije koja predstavlja završnu razvojnu fazu kompetencije. Integracija predstavlja mišljenje temeljeno na globalnim, zajedničkim, općeljudskim principima koji nikako nisu kulturološki uvjetovani. Ovladavanje vještinama međukulturalne komunikacije odnosno razvoj komunikacije temeljene na općeljudskim, humanim principima uvjet je za prevladavanje međukulturalnih razlika. Vještina komunikacije među kulturama temelji se na vještinama prenošenja poruka, fleksibilnosti ponašanja, uzajamnom upravljanju i socijalnim vještinama (Jandt, 2001). Opravdano je zaključiti da ra-

zvoj međukulturalne komunikacije čini osnovu za razbijanje predrasuda, stereotipa i drugih agresivnih stavova koji se temelje na nedovoljnom poznavanju pripadnika drugih kultura (Pennington, 1997). Komunikacija temeljena na prepoznavanju vlastitog identiteta i identiteta drugih naroda rezultira kompetencijom i suvećenošću svakog naroda u komunikaciji s drugim. Komunikacija koja se temelji na kompetenciji, a ne na superiornosti ili inferiornosti pretpostavka je izbjegavanja negativnih efekata globalizacije među kojima su slabljenje lokalne autonomije, tradicije, jezika i drugih kulturalnih vrijednosti "malih naroda".

Zastupljenost pojma "međukulturalna komunikacija" na stranicama interneta nedvojbeno ukazuje na značaj razvoja ovog suvremenog oblika komunikacije.

Kako potaknuti i razviti komunikaciju kao interaktivni proces među različitim kulturalnim skupinama? Kako omogućiti razvoj senzibilnosti za kulturalne razlike, kako razviti kompetentnu komunikaciju? pitanja su čiji bi nam odgovori dali osnovu za razumijevanje, a time i izbjegavanje međukulturalnih sukoba. Od 1995. g. djeluje organizacija "SoCoCo Intercultural" s ciljem razvoja interkulturalne komunikacije. Cilj organizacije je organiziranje javnih seminara i savjetovanja koja se temelje na poticanju poštivanja, razvoj povjerenja, razumijevanja i suradnje među različitim kulturama i subkulturama. Stvaranje interkulturalnih odnosa čini temeljni cilj ove svjetske organizacije.

S psihologijskog stajališta postavlja se pitanje koji su to mehanizmi koji stoje u osnovi međukulturalne komunikacije, odnosno otvorenosti prema drugim narodima. Po svemu sudeći, a i ukoliko se osvrnemo na Bennetov model, ne možemo izbjeći pojmove poput stereotipa, empatije, prosocijalnog ponašanja, vještina komunikacije. U daljnjem tekstu osvrnuti ćemo se na kratko na neke od spomenutih mehanizama.

STEREOTIPI

Stereotipe prvi put spominje američki novinar Walter Lippmann 1920. godine i do dana današnjeg autori ovaj termin definiraju gotovo jednako Lippmannu (Fishbein, 2002). Stereotipiziranje, uključuje proces kategorizacije ljudi u već uspostavljene, formirane kategorije neovisno o njihovim individualnim karakteristikama. Stereotipi se stoga nužno zasnivaju na selektivnoj percepciji i selektivnom pamćenju. Zamjećuju se i pamte one informacije koje su u skladu s već postojećom shemom. Takvi poćepeni stavovi, formirani na selektivnoj percepciji imaju negativnu konotaciju. Percepcije se temelje na već postojećim shemama, a da se pri tome ne uvićaju individualne razlike (Pearson, Spitzberg, 1990). Poćepeni stavovi imaju specifićnu ulogu u komunikaciji. Ovakav krut, rigidan, iskrivljen i neopravdan generalni stav prema pripadnicima drugih kultura odrećuje i naše prosudbe i naše ponašanje u odnosu na njih.

Uvaćavajući teoriju perceptivne konstante možemo zaključiti da su naše percepcije kao subjektivni, aktivni, kreativni, interpretativni proces uz pomoć kojeg razumijemo sebe i drugog (Pearson, Spitzberg, 1990) naućene i temeljene na kulturalnim vrijednostima, stavovima i vjerovanjima. Teoretićari međukulturalne komunikacije smatraju da je naše gledanje, slušanje, mirisanje, osjećanje uvjetovano kulturalnom pripadnošću. Takve naućene percepcije uvjetuju razlike među ljudima. Stavovi, vrijednosti i vjerovanja kulturalnog konteksta odrećuju našu percepciju, interpretaciju dogaćaja iz naše okoline, sebe samoga i drugih ljudi. Iz ovoga slijedi specifićna uloga stereotipa u procesu komunikacije među različitim kulturama.

Teorijska objašnjenja nastanka stereotipa prućaju nam mogućnost djelovanja u smjeru promjena. Prema teoriji konflikta stereotipi su dio ideologije jedne skupine koja sebe smatra superiornom i time opravdava nasilje. Prema teoriji socijalnog ućenja stereotipi su naućeni, strukturirani sklopovi vjerovanja. Dok kognitivno-socijalne teorije naglašavaju pogreške u percepciji i kogniciji koje rezultiraju stereotipnim shvaćanjima. Respektirajući teorijske postavke nećemo pogriješiti ako zaključimo da je "stereotipiziranje klasificiranje ljudi u odrećene, već formirane kategorije, koje se temelje na preraćivanju informacija na naćin koji selektivno smanjuje potencijalno velik broj podražaja koji dolaze iz onog što ljudi kaću i urade" (Pennington, 1997, 149). Isti autor navodi tri kriterija koji obilježavaju stereotipe:

- a) ljudi se kategoriziraju po upećatljivim znaćajkama poput rase, nacionalnosti, spola,
- b) svim ćlanovima te drušćvene skupine pripisuju se iste znaćajke,
- c) bilo kojem pripadniku te grupe pripisuju se postojećee stereotipne znaćajke.

Jandt (2001) sumira negativne efekte koje stereotipi provociraju u komunikaciji. Oni uvjetuju vjerovanja koja ne moraju biti istinita, rezultiraju neopravdanim generalizacijama, na temelju stereotipa predvića se tuće ponašanje, oni usporavaju komunikaciju.

Jedan od naćina prevladavanja stereotipa i drugih iskrivljenih vjerovanja je i suradnićka interakcija (Slavin, Cooper, 1999), a temelji se na mećusobnom upoznavanju, razvoju mećuzavisnosti, dijeljenju zajednićkih ciljeva i zadataka, razgovoru.

EMPATIJA

Suosjećanje kao pretpostavka uspostavljanja kompetentne međukulturalne komunikacije

Jedan od važnih elemenata međukulturalne komunikacije je sposobnost ućživljavanja u tuća stanja i doćživljaje. Prema Bennetovom modelu stjecanje sposobnosti ućživljavanja ćini petu stepenicu razvoja osjetljivosti za kulturalne razlike.

Empatija je predmet interesa brojnih područja psihologije, socijalne i kliničke psihologije, razvojne psihologije, psihologije savjetovanja i psihologije komunikacije (Stiff i sur.1993). Empatija ima značajnu ulogu u afektivnom, kognitivnom i ponašajnom aspektu ličnosti.

U međuljudskoj komunikaciji empatija zauzima značajno mjesto. Da bismo razumjeli druge, prihvatili različitosti, nužna je sposobnost empatiziranja. Još ako znamo da je empatija preduvjet prosocijalnom ponašanju sasvim je jasan toliki interes znanstvenika za proučavanje ovog fenomena.

Empatija nije jednostavan set verbalnih i neverbalnih vještina, već je čine naučene vještine koje igraju važnu ulogu u interpersonalnoj komunikaciji i njezine su komponente. Iako višedimenzionalna po svojoj strukturi empatiju možemo definirati kao sposobnost percipiranja stanja drugoga kao našeg vlastitog. Sastoji se od afektivne i kognitivne komponente. Afektivna komponenta se odnosi na emocionalnu reakciju kao odgovor na emocionalna stanja drugog pojedinaca ili grupe. Kognitivna komponenta, s druge strane, uključuje sposobnost uživljavanja u tuđu perspektivu kao vlastitu (Pearson, Spitzberg, 1990). Stiff i sur. (1993) razrađuju ovaj dvodimenzionalni model empatije. Autori pretpostavljaju da se unutar dviju osnovnih dimenzija mogu razlikovati dimenzija "preuzimanja perspektive" kao *kognitivna dimenzija*, "emocionalna briga", "emocionalna zaraza" i "odgovornost u komunikaciji" kao *emocionalne dimenzije* istog konstrukta.

Preuzimanje perspektive čini kognitivnu dimenziju empatije, a odnosi se na sposobnost preuzimanja tuđe točke gledišta, na gledanje stvari ili događaja iz perspektivne drugog partnera u komunikaciji. Ova dimenzija omogućuje pojedincu sagledavanje obje strane nekog događaja i time mu omogućuje objektivniju prosudbu, odnosno veću otvorenost ka rješenju.

Emocionalna briga kao afektivna komponenta može se opisati kao humanistička orijentacija, simpatija, altruizam.

Emocionalna zaraza također čini afektivnu dimenziju empatije i odnosi se na preuzimanje emocija drugoga.

Uključenost u komunikaciji i osjećaj odgovornosti dimenzija je koja je najslabije istražena u literaturi koja se bavi proučavanjem empatije.

Empatija omogućuje pojedincu razumijevanje drugog. Razumijevanje drugih i njihovih emocija vodi nas u otkrivanju zajedničke humanosti (Pearson, Spitzberg, 1990). Prepoznavanje svojih i tuđih stanja pruža nam mogućnost stjecanja uvida u kompleksnost i kontradiktornost događaja oko nas, problema i nesuglasica koje su rezultat nemogućnosti sagledavanja te kompleksnosti. Nadalje empatija olakšava i potiče prosocijalno ponašanje, ponašanje usmjereno na pomaganje drugima, suradnju s drugima i rješavanje problema. Empatija potiče razvoj različitih socijalnih procesa.

U ovom radu polazimo od pretpostavke da empatija

i vještine komunikacije čine osnovu stvaranja stereotipnih shvaćanja različitih naroda. Također pretpostavljamo da na osnovi poznavanja vještine empatiziranja možemo predvidjeti odnos i otvorenost prema pripadnicima drugih kultura i naroda.

METODOLOGIJA

Ispitanici

U ispitivanju je sudjelovalo 102 studenata druge i treće godine od čega su sve djevojke Filozofskog fakulteta u Zadru. Ispitivanje je provedeno grupno, odvojeno na studentima druge odnosno treće godine studija u trajanju od jednog školskog sata.

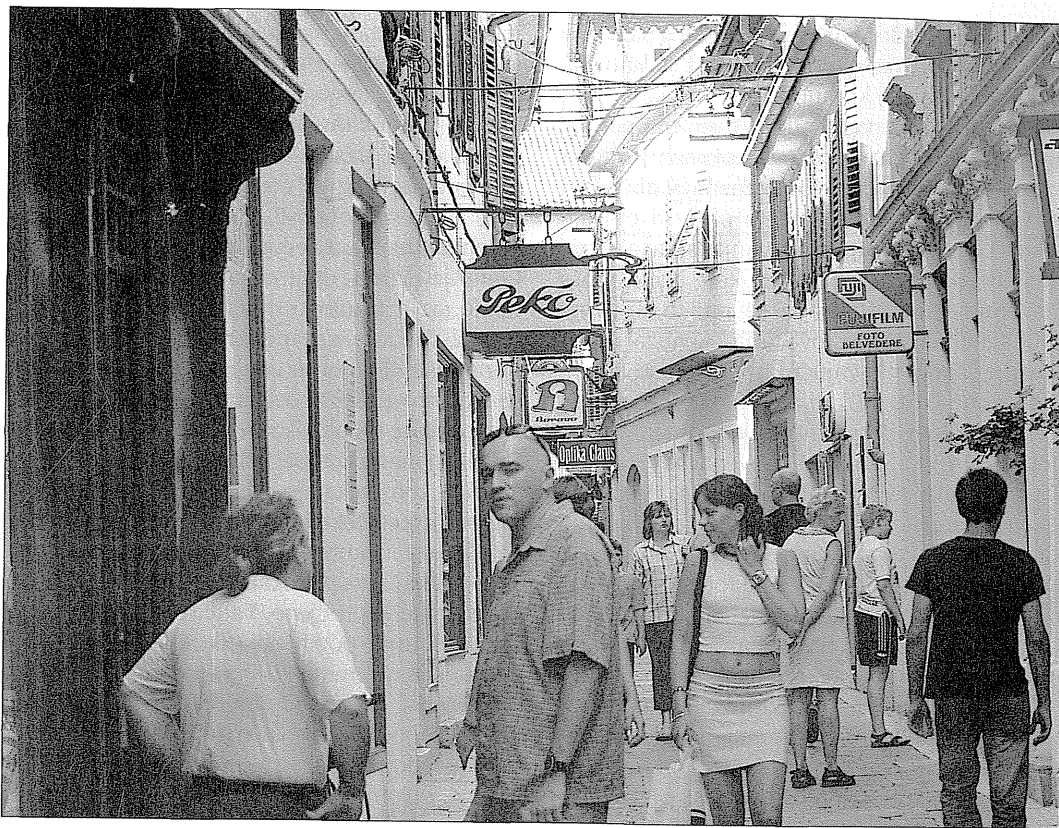
Mjerni instrumenti

Za mjerenje empatije korišten je upitnik autora Stiffa i sur. (1993). Upitnik mjeri tri dimenzije empatije, kognitivnu dimenziju ili preuzimanje perspektive i dvije afektivne dimenzije emocionalnu zarazu i emocionalnu brigu. Upitnik je preveden s engleskog jezika i primijenjen na našem uzorku. Autori izvještavaju o zadovoljavajućoj pouzdanosti (Cronbach alpha) koja se kreće od 0.68 do 0.87. ovisno od dimenziji i primjeni (test je evaluiran u dvije studije).

Na našem uzorku čestice na dimenziji **preuzimanja perspektive** imaju zadovoljavajuću pouzdanost (od 0.28 do 0.49) izuzev čestice sadržaja "Kada sam siguran da sam u pravu ne trudim se slušati argumente drugih ljudi". Stoga je ova čestica izuzeta iz daljnje analize. Rezultat na ovoj subskali interpretira se kao sposobnost preuzimanja tuđe perspektive, a tipične čestice koje je opisuju su: "Prije nego li prosudim o nekoj svađi, pokušavam sagledati obje strane", "Kada sam ljut na nekoga pokušavam sagledati obje strane". Pouzdanost ove subskale iznosi Cronbach alpha = 0.63 (M=17.22; SD=2.72).

Druga je dimenzija **emocionalne zaraze**. Ova dimenzija u originalnoj verziji ima 7 čestica koje, kako izvještavaju autori imaju zadovoljavajuću unutarnju pouzdanost (0.36 do 0.68). Pouzdanost subskale iznosi Cronbach alpha = 0.73. U našem ispitivanju od 7 čestica u daljnjoj analizi ostale su svega tri koje imaju zadovoljavajuću pouzdanost (0.36, 0.57, 0.60). Jedna od tipičnih čestica je: "Ljudi oko mene snažno utječu na moje raspoloženje". Pouzdanost ovako skraćene subskale na našem uzorku iznosi Cronbach alpha = 0.69 (M=9.77; SD=2.45).

Pouzdanost čestica koje se sadržajno odnose na emocionalnu brigu poput: "Nesreće drugih ljudi previše me ne uzrujavaju", "Prilično sam mekog srca", "Ostajem miran, iako su drugi oko mene zabrinuti", nemaju zadovoljavajuću pouzdanost kao i čitava subskala. Iz tog razloga je izostavljena iz daljnje analize.

Sl. 1: Bolje poznavanje drugih kulturnih skupin vpliva na zmanjšanje stereotipov o njih.
Fig. 1: Better knowledge of other cultural groups reduces stereotyping.

Rezultati na subskalama preuzimanja perspektive i emocionalne zaraze promatrani su odvojeno. Ukoliko ih u faktorsku analizu uvrstimo zajedno dobivamo jasnu dvofaktorsku strukturu. Korelacija između rezultata ove dvije subskale je niska ($r=0.18$), što je još jedan razlog za odvojenu analizu. Autori originalne verzije upitnika također izvještavaju o niskoj povezanosti rezultata na navedenim subskalama ($r=-0.01$). Rezultati na subskali preuzimanja perspektive objašnjavaju 26.27% zajedničke varijance (karakteristični korijen 1.31), a na subskali emocionalne zaraze 41.74% (karakteristični korijen 1.25).

Vještine komunikacije mjerene su uz pomoć Communication Skills Inventory. Upitnik se sastoji od 34 tvrdnje koje se odnose na sposobnost izražavanja vlastitih misli i osjećaja, na sposobnost razumijevanja tuđih misli i na sposobnost sagledavanja događaja iz tuđe perspektive. Ovako sastavljen upitnik nije prošao potrebnu evaluaciju. Na našem uzorku od 34 tvrdnje zadovoljavajuću pouzdanost ima svega 9 tvrdnji. Pouzdanost upitnika iznosi Cronbach $\alpha=0.79$ ($M=32.30$; $SD=5.09$). Odabrane čestice imaju jednofaktorsku strukturu ($R_{tt}=0.37 - 0.77$). S ovim jednim izdvojenim faktorom možemo objasniti 31% zajedničke varijance (karakterističnog korijena 2.79). Neke od

čestica koje se odnose na vještinu komunikacije i koje su u našem ispitivanju pokazale zadovoljavajuću pouzdanost su: "Ljudi ne razumiju što ja govorim", "Kada ne razumijem pitanje tražim dodatno objašnjenje", "Teško mi je izraziti svoje osjećaje", "Pravim se da slušam, iako mi misli nisu usredotočene", "Kada promatram drugoga teško mi je odrediti njegovo raspoloženje".

Odnos prema međukulturalnoj komunikaciji mjereno je uz pomoć upitnika konstruiranog za neka ranija istraživanja ovog fenomen (Klarin, Vidaković, u tisku). Upitnik se sastoji od 13 čestica čiji se sadržaj odnosi na procjenu važnosti ovog procesa za razvoj društva u cjelini. Sadržaj nekih čestica glasi: "U sistemu školstva značajno mjesto trebalo bi zauzimati upoznavanje drugih kultura", "Globalna integracija je budućnost", "Moderno društvo pretpostavlja uspješnu komunikaciju među narodima". Jedna čestica nema zadovoljavajuću pouzdanost ("Ne trudim se kontaktirati s predstavnicima drugih naroda") pa je stoga izuzeta iz daljnje analize. Unutarnja pouzdanost čestica kreće se od 0.57 do 0.76, dok je pouzdanost cijele skale Cronbach $\alpha = 0.91$, što je zadovoljavajuće visoko. Prosječne vrijednosti rezultata na ovom upitniku iznose $M=48.67$, $SD=8.16$. Faktorska analiza na zajedničke faktore ukazuje na jednofaktorsku strukturu. Izdvojeni faktor objašnjava

49.44% zajedničke varijance (Karakterističnog korijena 5.93). Dobiveni rezultat na skali interpretira se kao odnos prema međukulturalnoj komunikaciji.

Stereotipna shvaćanja promatrali smo uz pomoć semantičkog diferencijala, odnosno bipolarnih pridjeva (9 parova). Zadatak ispitanika bio je da na skali od tri stupnja odredi u kojoj mjeri ponuđeni pridjevi opisuju određeni narod. U svrhu ovog istraživanja ispitivali smo odnos prema tri kulturne skupine koje čine naša najznačajnija emitivna tržišta kada se radi o turizmu: Talijanima, Slovencima, Čehoslovacima. Analiza pouzdanosti pokazuje zadovoljavajuću pouzdanost (Cronbach alpha iznosi od 0.58 za Talijane, 0.61 za Slovence i 0.71 za Čehoslovake). Prosječne vrijednosti procjena Talijana iznosi $M=14.95$, $SD=2.50$, Slovenaca $M=16.61$, $SD=2.92$, Čehoslovaka $M=17.53$, $SD=3.24$. Veći rezultat na skali procjene ukazuje na veće prisustvo stereotipa. Rezultati faktorske analize ukazuju da se dobiveni rezultati grupiraju oko dva faktora. Oko prvog faktora okupljaju se procjene na dimenzijama društven – nedruštven, popularan – nepopularan, zanimljiv – dosadan i srdačan – suzdržan. Oko drugog faktora okupljaju se rezultati na dimenzijama skroman – rastrošan, pošten – nepošten, inteligentan – neinteligentan, značajan – beznačajan i pouzdan – nepouzdan. Iako svi ovi pridjevi opisuju ponašanje u grupi, ipak bi prvi faktor mogli opisati kao društvenost, odnosno zabavnost u društvu, dok drugi faktor opisuje uže crte ličnosti poput inteligencije, poštenja, skromnosti. Pouzdanost ekstrahiranih faktora kreće se u rasponu od 0.49 do 0.73. U analizi rezultata poslužiti ćemo se cjelokupnim rezultatom na skali, ali i dobivenim faktorima.

ANALIZA REZULTATA I RASPRAVA

Prvi korak u analizi rezultata je analiza povezanosti između ispitanih varijabli. Matrica korelacija prikazana je u Tablici 1. Iz dobivenih rezultata možemo zaključiti da postoji značajna povezanost između odnosa prema

međukulturalnoj komunikaciji i emocionalne zaraze ($r=0.30$). Očito je da osobe koje imaju veću sposobnost preuzimanja stanja drugih imaju pozitivniji odnos prema komunikaciji s drugim narodima. Također možemo primijetiti da ne postoji značajna povezanost između dvije mjerene dimenzije empatije. Drugim riječima osobe koje imaju sposobnost uživanja u tuđu točku gledišta ne znači da imaju veću sposobnost emocionalne zaraze. Očito je da ove dvije dimenzije, kognitivna i afektivna, igraju različitu ulogu u različitim aspektima čovjekovog života. Također vještine komunikacije nisu značajno povezane s niti jednom varijablom. Na granici značajnosti je jedino povezanost sa sposobnošću preuzimanja perspektive. Ova niska povezanost je pomalo neobična ukoliko znamo da se određen broj čestica iz upitnika vještina komunikacije odnosi upravo na sposobnost preuzimanja perspektive.

Nadalje iz korelacijske matrice možemo zaključiti da postoji značajna povezanost između međukulturalne komunikacije i procjene Talijana. Naime, oni pojedinci koji pokazuju pozitivan odnos prema međukulturalnoj komunikaciji prema Talijanima imaju manje stereotipa. Otvorenost prema drugim narodima povezana je s objektivnijom procjenom Talijana. Ovo ne možemo zaključiti kada se radi o Slovencima i Čehoslovacima. Naime, nivo međukulturalne komunikacije nije povezan s procjenama ova dva naroda. Razloge možemo tražiti u činjenici da su Talijani nama bliski narod. Povijesna povezanost, turistička povezanost, velik broj obiteljskih i prijateljskih veza između našeg naroda (osobito onog u Dalmaciji gdje je ispitivanje i izvršeno) i Talijana vjerojatno je uvjetovala ovu statistički značajnu povezanost. Unatoč činjenici da su nam i Slovenci i Čehoslovaci dominantni gosti, očito je da ne postoji veća otvorenost prema njima. Analizirajući povezanost rezultata na semantičkom diferencijalu po faktorima možemo primijetiti da postoji povezanost između odnosa prema međukulturalnoj komunikaciji i procjena osobnosti Slovenaca. Oni ispitanici koji imaju pozitivniji odnos

Tablica 1: Rezultati korelacijske analize dobivenih rezultata.

Table 1: Results of a correlation analysis.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
vještine komunik.	1.00									
međukult. kom	.03	1.00								
preuz.persp.	.26	.17	1.00							
em.zaraza	-.25	.30*	.18	1.00						
T-osob.	.02	-.38*	.00	-.18	1.00					
T-druš.	.18	.08	.05	.07	.19	1.00				
S-osob.	-.05	.11	.00	.02	-.14	-.01	1.00			
S-druš.	.04	-.34*	-.06	.05	.13	.27*	.08	1.00		
Č-osob.	-.06	.11	.21	-.12	-.01	-.15	-.25	-.23	1.00	
C-druš.	-.12	.19	-.20	-.05	.15	.14	.12	.24	.30*	1.00

* $p<0.05$

prema međukulturalnoj komunikaciji Slovence kao osobe procjenjuju pozitivnije odnosno manje stereotipno. Procjena društvenosti kod Talijana značajno je povezana s odnosom prema međukulturalnoj komunikaciji. Povezanost procjene Čehoslovaka i drugih varijabli nije značajna. Možemo reći da tu kulturnu skupinu najslabije poznajemo, a ukoliko se osvrnemo na prosječne procjene sve tri kulturne skupine uočiti ćemo da ovu skupinu ispitanici procjenjuju s najviše stereotipa.

Na pitanje o prediktivnoj vrijednosti vještina komunikacije i empatije (obje mjerene dimenzije) za stereotipiziranje odgovorili smo regresijskom analizom. Rezultati ukazuju na zaključak da niti jedna varijabla nije značajan prediktor stereotipima prema Talijanima, Slovencima i Čehoslovacima.

Međutim, odnos prema međukulturalnoj komunikaciji predstavlja varijablu koja je prediktivna za stereotipiziranje Talijana i Slovenaca. Iz Tablice 2 vidimo da je beta koeficijent značajan kod stereotipiziranja Talijana općenito, procjene društvenog aspekta Talijana, i procjene osobnosti u užem smislu kod Slovenaca.

Tablica 2: Rezultati regresijske analize kada je prediktor odnos prema međukulturalnoj komunikaciji, a kriterij stereotipiziranje.

Table 2: Results of a regression analysis with the attitude toward the intercultural communication as the predictor and stereotypization as the criterion.

Kriterij	Beta	t-test	značajnost
Talijani	-.28	-2.17	.034
Talijani – društvenost	-.38	-3.05	.004
Slovinci – osobnost	-.34	-2.64	.010

Možemo zaključiti da ispitanici koje su otvorenije prema komunikaciji s drugim kulturama imaju manje stereotipa prema Talijanima i Slovencima. Te kulturne skupine procjenjuju s manje negativnih osobina bilo da se radi o društvenom ili osobnom aspektu ličnosti navedenih kulturnih skupina.

Na osnovi rezultata regresijske analize zaključujemo da je za odnos prema međukulturalnoj komunikaciji značajna emocionalna zaraza kao prediktor (Tablica 3). Pojedinci koji imaju veću sposobnost preuzimanja tuđih emocionalnih stanja imaju ujedno i pozitivniji odnos prema komunikaciji s drugim narodima. Takvu komunikaciju smatraju značajnim i važnim preduvjetom globalizacije.

Tablica 3: Rezultati regresijske analize kada je međukulturalna komunikacija kriterij, a emocionalna zaraza prediktor.

Table 3: Results of a regression analysis with intercultural communication as the criterion and emotional infection as the predictor.

Kriterij	Beta	t-test	značajnost
međukulturalna komunikacija	.285	2.24	.0289

Mogli bismo reći da je emocionalna zaraza kao afektivni aspekt empatije značajna u objašnjavanju odnosa prema međukulturalnoj komunikaciji koja nadalje određuje više ili manje stereotipne odnose prema drugim narodima. Osobe koje imaju veću sposobnost preuzimanja emocija drugih ujedno su otvorenije, spremnije su uspostaviti kontakt s drugima i naglašavaju vrijednost međukulturalne komunikacije. Takve osobe nisu spremne preuzimanju stereotipa, već na osnovi vlastitog iskustva grade objektivan stav prema drugim kulturama.

Sljedeći problem na kojeg smo pokušali dati odgovor odnosi se na različitost stereotipiziranja ispitanih kulturnih skupina. Da li naši ispitanici različito procjenjuju Talijane, Slovence i Čehoslovake. Iz prosječnih vrijednosti vidljivo je da razlike postoje. Testiranjem razlike uz pomoć t-testa dolazimo do zaključka da su Talijani kulturna skupina prema kojima imamo najmanje stereotipa u odnosu na preostale dvije skupine. Procjene Slovenaca i Čehoslovaka statistički značajno se ne razlikuju (Tablica 4).

Tablica 4: Rezultati testiranja razlike u procjenama Talijana, Slovenaca i Čehoslovaka.

Table 4: Results of the difference test in ratings attributed to Italians, Slovenes, Czechs and Slovaks.

	M	SD	t-test	značajnost
Talijani	14.95	2.50	-3.42	.001
Slovinci	16.61	2.92		
Talijani	14.95	2.50	-4.87	.000
Čehoslovaci	17.53	3.24		
Slovinci	16.61	2.92	-1.53	.132
Čehoslovaci	17.53	3.24		

Talijani su skupina prema kojoj imamo najmanje stereotipa, značajno manje nego prema Slovencima i Čehoslovacima. Razlog trebamo tražiti u najboljem poznavanju te skupine i u bliskosti temperamenta između pripadnika našeg naroda i Talijana. Bolje upoznavanje preostale dvije kulturne skupine vjerojatno bi utjecalo na smanjenje stereotipa prema njima.

Treba naglasiti još jedan značajan preduvjet komunikacije. Ovaj socijalni, interaktivni proces, pod-

razumijeva uzajamnost odnosa. U ovom ispitivanju promatran je odnos u jednom smjeru, što čini samo jednu razinu. Očito je da naši ispitanici bolje poznaju talijansku kulturu, način života, prilike u kojima žive. Oni su nam bliži i kao mediteranski narod i kao susjedi. Nameće se pitanje o stavu Talijana, Slovenaca i Čehoslovaka prema pripadnicima naše kulture što bi u budućim ispitivanjima trebalo respektirati.

Model rasta međukulturalne osjetljivosti kojeg je postavio Bennett temeljen je na promatranju razvojnih faza nastajanja i formiranja grupe. U terminima međukulturalne komunikacije to bi bile skupine sastavljene od pripadnika različitih kultura. Stoga, preduvjet formiranja ovakvih skupina na svjetskoj razini je osiguravanje mogućnosti komunikacije. Razvoj suvremenih tehnologija trebao bi se kretati upravo u ovom smjeru. Upoznavanje, prihvaćanje, prilagođavanje faze su koje prethode integraciji kao jedinstvenom cilju globalizacije. Ovi socijalni procesi osobito su značajni za nas,

male narode koji se moramo izboriti za jednakovrijedan i kompetentan položaj u različitim socijalnim, ekonomskim i kulturnim odnosima.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Komunikacija među različitim kulturama nužan je preduvjet boljem upoznavanju drugih kultura, a time i boljim odnosima s tim kulturama. Njegovanje i razvijanje sistema komunikacije očito predstavlja značajan faktor globalizacije, odnosno razvoja pozitivnih efekata tog svjetskog trenda. Upoznavanje kulturnih vrednota, tradicija i načina života drugih naroda, razbijanje stereotipa i predrasuda, poticanje kvalitetne, kompetentne, jednakopravne komunikacije čine prevenciju razvoju etnocentrizma, rasizma i drugih diskriminacija nepovoljnih za razvoj globalizacije kao vrijednosti. Očito je da je globalizacija razvojni proces koji prolazi razvojne faze Bennetovog modela međukulturalne osjetljivosti.

EMPATHY AND COMMUNICATION SKILLS AS THE BASES OF STEREOTYPIZATION AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

Mira KLARIN

University of Zadar, HR-23000 Zadar, dr. Franje Tuđmana bb
e-mail: mklarin@unizd.hr

SUMMARY

The power of globalisation and computerising which are both going to change the world and redefine industry, politics, culture and society in its entirety will be occurring if we recognise the rules of Intercultural Communication, which is absolutely vital for a better understanding of these two world phenomena. The crucial relevance of observing Intercultural Communication on interpersonal basis is undeniable. Breaking of stereotypes grounded on unjustifiable generalisations and distorted and obstructed viewpoints and attitudes of people is primarily the result of insufficient comprehension of other cultures members.

The objective of this survey is to determine the appropriateness of a model which presumes that the people's ability to empathise with others and their efficiency of Communication are basically grounded on the human willingness for Intercultural Communication which can be explained and understood by the presence of stereotype toward a certain culture.

Therefore, a survey grounded on stereotypes toward the Czechs and Slovaks, Slovenes and Italians has been carried out, putting stress on the readiness of people for Intercultural Communication, men's ability to empathise, including their capability to communicative skills. The research results reinforce and justify in part the model suggested and followed. Namely, the willingness for Intercultural Communication seems rather to predictable for the strength of stereotypes related to Italians, e.g. The paper is predominantly focusing on the analysis and study of the issue of stereotype differences toward the above mentioned nations/culture.

Key words: empathy, communication skills, stereotypes, intercultural communication, globalisation

LITERATURA

- Bennett, M. J. (1986):** A developmental approach to training for intercultural sensitivity, *International Journal of Intercultural Relations*, 10, 2, 179–195.
- Bennett, M. J. (1993):** Towards ethnorelativism: A development model of intercultural sensitivity. U: Paige, M. (ed.): *Education for the intercultural experience*. Yarmouth, ME, Intercultural Press.
- Duck, S. (1998):** *Human Relationships*. London, Sage Publications.
- Gaines, S. O., Leaver, J. (2002):** *Interracial Relationships*. U: Goodwin, R., Cramer, D.: *Inappropriate Relationships*. London, Lawrence Erlbaum Associates.
- Jandt, F. E. (2001):** *Intercultural Communication*. London, Sage Publications, Inc.
- Klarin, M., Vidaković, J. (2004):** *Sredstva javnog komuniciranja u ostvarivanju međukulturalne komunikacije*. U tisku.
- Kluver, R. (2001):** *Globalization, Informatization, and Intercultural Communication*. Oklahoma, Oklahoma City University.
- Pearson, C., Spitzberg, B. (1990):** *Interpersonal Communication, Concepts, Components, and Contexts*, Wm. C. Brown Publishers, USA.
- Pennington, D. (1997):** *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Slavin, R. E., Cooper, R. (1999):** Improving intergroup relations: Lessons learned from cooperative learning programs. *Journal of Social Issues*, 55, 647–664.
- Stiff, J., Dillard, J., Somera, L., Kim, H., Sleight, C. (1993):** Empathy, communication, and prosocial behavior. U: Petronio, S., Alberts, J., Hecht, M., Buley, J. (eds.): *Contemporary Perspectives on Interpersonal Communication*. England, Brown & Benchmark, 448–463.

PRILOG

UPITNIK EMPATIJE

Na tvrdnje koje slijede odgovori tako da zaokružiš broj koji odgovara stupnju slaganja s navedenom tvrdnjom. Pri tome brojevi znače:

- 1 – uopće ne
- 2 – uglavnom ne
- 3 – ponekad
- 4 – gotovo uvijek
- 5 – uvijek

1. Prije nego li nekog kritiziram pokušavam zamisliti kako bi meni bilo da sam na njegovom mjestu.	1	2	3	4	5
2. Kada sam siguran da sam u pravu ne trudim se slušati argumente drugih ljudi.	1	2	3	4	5
3. Vjerujem da postoje dvije strane nekog problema pa ja nastojim sagledati obje.	1	2	3	4	5
4. Ponekad mi se dogodi da mi je teško sagledati stvari iz tuđe točke gledišta.	1	2	3	4	5
5. Prije nego li prosudim o nekoj svađi, pokušavam sagledati obje strane.	1	2	3	4	5
6. Kada sam ljut na nekoga pokušavam se staviti u njegovu kožu.	1	2	3	4	5
7. Kada vidim da će netko nekoga nadmudriti, ja ga zaštitim.	1	2	3	4	5
8. Kada je netko nepravedno optužen ne osjećam žaljenje.	1	2	3	4	5
9. Osjetljiv sam i osjećam brigu za onoga koji ima manje sreće od mene.	1	2	3	4	5
10. Prilično sam mekog srca.	1	2	3	4	5
11. Nesreće drugih ljudi previše me ne uzrujavaju.	1	2	3	4	5
12. Često me dirnu stvari koje se oko mene događaju.	1	2	3	4	5
13. Uzbuđenje koje vlada oko mene, ostavlja me mirnim.	1	2	3	4	5
14. Kad drugima nosim lošu vijest, izgubim kontrolu.	1	2	3	4	5
15. Ostajem miran, iako su drugi oko mene zabrinuti.	1	2	3	4	5
16. Ne mogu biti O.K. ako su drugi oko mene zabrinuti.	1	2	3	4	5
17. Ne uzrujavam se samo zato što je moj prijatelj uzrujan.	1	2	3	4	5
18. Nervoza drugih čini me nervoznim.	1	2	3	4	5
19. Ljudi oko mene snažno utječu na moje raspoloženje.	1	2	3	4	5
20. Spretan sam oraspoložiti ljude kada su uzrujani.	1	2	3	4	5
21. Na osjećaje drugih obično reagiram osobno.	1	2	3	4	5
22. Drugi o meni misle da sam suosjećajan.	1	2	3	4	5
23. Ja sam osoba koja može reći prave stvari u pravo vrijeme.	1	2	3	4	5
24. Prijatelji mi dolaze sa svojim problemima jer sam dobar slušač.	1	2	3	4	5

Upitnik vještina komunikacije (CSI)

25. Kada nešto objašnjavam, provjeravam da li me prate.	1	2	3	4	5
26. Ljudi ne razumiju što ja govorim.	1	2	3	4	5
27. Svoje ideje jasno obrazlažem.	1	2	3	4	5
28. Teško mi je izraziti svoj stav ako istog drugi ne dijele.	1	2	3	4	5
29. Kada ne razumijem pitanje tražim dodatno objašnjenje.	1	2	3	4	5
30. Ne razumijem što drugi ljudi misle.	1	2	3	4	5
31. Lako je zamisliti stvari iz tuđe točke gledišta.	1	2	3	4	5
32. Pravim se da slušam, iako mi misli nisu usredotočene.	1	2	3	4	5
33. Teško mi je izraziti svoje osjećaje.	1	2	3	4	5
34. Ako imam nešto važno za dodati, u redu je prekinuti drugog dok govori.	1	2	3	4	5
35. Kada promatram drugoga teško mi je odrediti njegovo raspoloženje.	1	2	3	4	5

36. Kada znam što će druga osoba reći, ne čekam da ona završi, već uskačem u riječ.	1	2	3	4	5
37. Moram priznati da se uhvatim da izraze i reakcije slušaoca ne opažam.	1	2	3	4	5
38. Moje slabosti ne tiču se nikog drugog, želim ih sakriti.	1	2	3	4	5
39. Kada sam u krivu ne bojim se to i priznati.	1	2	3	4	5
40. Najbolji način da me drugi razumiju je reći što osjećam, mislim i vjerujem.	1	2	3	4	5
41. Kada razgovor skreće prema osjećajima, mijenjam temu.	1	2	3	4	5
42. Kada imam dojam da sam ozlijedio tuđe osjećaje, ispričam se.	1	2	3	4	5
43. Kada me kritiziraju krećem u napad.	1	2	3	4	5
44. Kada sam ljut i netko me o tome pita, ja sam spreman priznati.	1	2	3	4	5
45. Sklon sam na brzinu zaključiti.	1	2	3	4	5
46. Kada pričam s drugim pokušavam se staviti u njegov položaj.	1	2	3	4	5
47. Ukoliko netko ima problema u izražavanju, ja rado pomognem sa sugestijom što ja mislim da je osoba htjela reći.	1	2	3	4	5
48. Drugi mi kažu da podižem glas, iako toga nisam svjesna.	1	2	3	4	5
49. Obično u razgovoru zauziman više prostora.	1	2	3	4	5
50. Imam dojam da su ljudi zastrašeni mojim prisustvom.	1	2	3	4	5
51. Zanima me što drugi imaju za reći.	1	2	3	4	5
52. Ljuti me ako se netko ne slaže sa mnom, osobito ako ta osoba nema iskustvo koje ja imam.	1	2	3	4	5
53. Kada kritiziram, siguran sam da kritiziram ponašanje, a ne osobu. Npr. Reći su: "Ne sviđa mi se kako postupaš prema djetetu", a ne "Ti si loš roditelj".	1	2	3	4	5
54. Sposoban sam riješiti problem, a da ne izgubim kontrolu nad emocijama.	1	2	3	4	5
55. Svjestan sam svojih emocionalnih reakcija u vrijeme razgovora.	1	2	3	4	5
56. Odgađam diskutirati o osjetljivom problemu.	1	2	3	4	5
57. Sposoban sam suprotstaviti se nekome tko vrijeđa moje osjećaje.	1	2	3	4	5
58. Izbjegavam pokazati neslaganje s ljudima da se ne naljute na mene.	1	2	3	4	5

Upitnik odnosa prema međukulturalnoj komunikaciji (MKK)

59. U sistemu školstva značajno mjesto trebalo bi zauzimati upoznavanje drugih kultura.	1	2	3	4	5
60. Upoznavanje drugih kultura širi nam vidike.	1	2	3	4	5
61. Promoviranje komunikacije među narodima preduvjet je miru.	1	2	3	4	5
62. Ne trudim se kontaktirati s predstavnicima drugih naroda.	1	2	3	4	5
63. Općeljudska komunikacijska zajednica trebala bi biti cilj svih naroda.	1	2	3	4	5
64. Poznavanje različitih naroda omogućuje nam i međusobno uspješnije odnose.	1	2	3	4	5
65. Interkulturalna komunikacija nužan je preduvjet globalizaciji svijeta i razvoja tehnologije.	1	2	3	4	5
66. Komunikacija među kulturama nužan je preduvjet za razvoj našeg društva.	1	2	3	4	5
67. Globalna integracija je budućnost.	1	2	3	4	5
68. Poznavanje kulture, religije, ideologije, običaja nekog naroda približava nas tom narodu.	1	2	3	4	5
69. Razvijanje međukulturalne komunikacije jednako je važno poput razvijanja politike, kulture i društva.	1	2	3	4	5
70. Budućnost vidim kao društvenu i kulturnu integraciju svih naroda.	1	2	3	4	5
71. Moderno društvo pretpostavlja uspješnu komunikaciju među narodima.	1	2	3	4	5

Upitnik stereotipnih shvaćanja

TALIJANI

društven	1	2	3	nedruštven
skroman	1	2	3	rastrošan
popularan	1	2	3	nepopularan
pošten	1	2	3	nepošten
inteligentan	1	2	3	neinteligentan
zanimljiv	1	2	3	dosadan
značajan	1	2	3	beznačajan
pouzdan	1	2	3	nepouzdan
srdačan	1	2	3	suzdržan

SLOVENC

društven	1	2	3	nedruštven
skroman	1	2	3	rastrošan
popularan	1	2	3	nepopularan
pošten	1	2	3	nepošten
inteligentan	1	2	3	neinteligentan
zanimljiv	1	2	3	dosadan
značajan	1	2	3	beznačajan
pouzdan	1	2	3	nepouzdan
srdačan	1	2	3	suzdržan

ČEHOSLOVAC

društven	1	2	3	nedruštven
skroman	1	2	3	rastrošan
popularan	1	2	3	nepopularan
pošten	1	2	3	nepošten
inteligentan	1	2	3	neinteligentan
zanimljiv	1	2	3	dosadan
značajan	1	2	3	beznačajan
pouzdan	1	2	3	nepouzdan
srdačan	1	2	3	suzdržan

original scientific paper
received: 2003-04-08

UDC 373.03:316.72(41+497.4)

CROSS-CULTURAL DIFFERENCES IN SELF-CONCEPT AND DISPOSITIONS TO SCHOOL EDUCATION

Darja KOBAL GRUM

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Psychology, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: darja.kobal@ff.uni-lj.si

ABSTRACT

The article highlights the relationship between self-concept and dispositions to school education. The main definition of self-concept and its contemporary understanding is underlined. What is meant by the expression "dispositions to school education" are phenomena such as attitudes to school, motive to achieve, beliefs about personal control over learning, external constraints on learning, etc. The aim of the research is to find out the expression of individual areas of self-concept and dispositions to school education. A group of Slovenian and a group of British high school students participated in the study. The results of ANOVA as well as of the discriminant analysis showed significant differences as regards nationality. For example, British participants exceeded Slovenians in many areas of self-concept and the Britons' attitude to school is more positive than that of their Slovene counterparts. The results are interpreted in the light of particular personality and nationality differences.

Key words: dispositions to school education, attitudes to school, motive to achieve, trust in self-abilities, self-concept

DIFFERENZE INTERCULTURALI NELL'IMMAGINE DI SÉ E NEL RAPPORTO VERSO L'ISTRUZIONE SCOLASTICA

SINTESI

L'articolo esamina la correlazione tra immagine di sé e rapporto verso l'istruzione scolastica. L'accento è posto sulla definizione prevalente e sugli studi attuali dell'immagine di sé. Nel "rapporto verso l'istruzione scolastica" sono compresi diversi fenomeni, come l'opinione nei confronti della scuola, la motivazione scolastica, la sicurezza nelle proprie capacità di studio, le opinioni relative all'influenza di fattori esterni sullo studio, ecc. Fine della ricerca è accertare la manifestazione dei vari aspetti dell'immagine di sé e del rapporto verso l'istruzione scolastica. Alla ricerca hanno collaborato due gruppi di giovani sloveni e britannici. I risultati dell'analisi della varianza (ANOVA) e quelli dell'analisi discriminante, indicano alcune importanti differenze correlate alla nazionalità dei partecipanti. Gli studenti delle scuole medie britanniche, per esempio, fanno registrare un alto grado di manifestazione della maggior parte delle componenti dell'immagine di sé; e anche il loro rapporto verso l'istruzione scolastica è in generale più positivo di quello dei giovani sloveni. L'autrice spiega i risultati dal punto di vista delle differenze personali e interculturali.

Parole chiave: rapporto verso l'istruzione scolastica, opinione nei confronti della scuola, motivazione scolastica, fiducia nelle proprie capacità, immagine di sé

INTRODUCTION

Self-concept

Self-concept is a term that has been familiar in psychology – under various designations – for a good century. According to James (1890) self-concept is defined as everything that a person thinks about self and everything that a person wants to present to others about self. Generally, self-concept is defined by a variety of relationships that an individual, consciously or unconsciously, reestablishes towards oneself. The individual enters them gradually, by means of concepts, feelings, evaluations, self-evaluations, typified personal social dispositions and behaviour, etc., which have been developed since his/her birth (Keltingas-Järvinen, 1990). With such an organised entity of conceptions, attitudes, abilities, feelings, etc., the individual monitors and directs his/her behaviour (Musek, 1992) and connects his/her system of values with the value system of the immediate or wide social surroundings. In other words, the self-concept helps form the reality of the individual.

Numerous researches have shown that self-concept is being formed accordingly with the development of personality. This at the same time means that self-concept does not develop only as a whole, but gradually through building-up of various fields, ranging from physical, social, academic and emotional self-concept, to self-concept in the field of attitude towards sexuality, in the field of sincerity, creativity, etc. (Kobal, 2000).

The revised hypothesis on multidimensionality of self-concept, which was originally posed by James (1890) in the 80s, facilitated various researches into the influence of personal development on the multidimensionality of self-concept (Damon, Hart, 1988; Shavelson, Bolus, 1982; Pervin, 1996). The researches clearly show that self-concept changes through the years and becomes more and more layered (Elder, 1990; Harter, 1996; Oppenheimer et al., 1990). O'Malley and Bachman (1983) even presume a linear relation between self-concept and age. They hold the opinion that self-concept is the least layered in childhood, its fields being only poorly manifested. What follows are two strong increases in the number of fields, the first on the turning point from early to middle adolescence and the second on the turning point from late adolescence into early adulthood. Its structure begins to decrease in number with old age.

The researches that investigate into the self-concept in the academic field, point to the fact that the child takes on a new social role when entering school, unfamiliar till then, i.e. the role of the student. It is characterised by a strong connection with his/her self-perception, which becomes more and more layered at the turning point into adolescence. Gradually, the student starts to establish new aspects of self, of which par-

ticularly those referring directly to school have special significance for his/her learning proficiency and school life. They were designated as 'academic aspects of self-concept' by Shavelson and Bolus (1982). According to the definition of self-concept (Musek, 1992; Kobal, 2000) academic self-concept is an organised entity of characteristics, traits, feelings, abilities, concepts, attitudes, etc., that the adolescent ascribes to his/her role as a student. Academic self-concept stands in important relation with learning proficiency and attitudes towards school (Marsh, 1987).

Disposition towards school and learning

The expression *disposition towards school education* emphasises that the object of study in this research is not merely school as an institution that teaches and pedagogically educates, but above all the process. In this context school education should be understood as a long-term institutionalised educational process, which allows the students to acquire knowledge and also mature through learning and mutual relationships with peer students. The object of our study is not motivation and learning in the 'classical' sense of the word, but most of all opinions, beliefs, judgements, concepts, descriptions and attitudes that adolescents form as to their own motive to achieve and their own school learning.

By means of the tools that were applied in this research to measure the above-mentioned phenomena, Robinson and his collaborators (Robinson, Breslav, 2000; Robinson et al., 1990; Robinson, Tayler, 1992) examined various problems of students and their interrelations with education. This refers mostly to: (1) opinions, beliefs, judgements, concepts, etc. of students about learning, (2) concepts of students about their own motivation, (3) significance of learning to the students and manner of motivation, (4) control of students over their own learning, (5) feelings and beliefs about their own ability, responsibility, trust in self-abilities and personal willingness for learning, (6) influence of external factors on personal achievement, (7) attitudes towards school and education, (8) disposition towards homework and the time spent learning, (9) opinions, feelings, beliefs about self-organisation and preparation for lessons, (10) opinions, judgements, attitudes towards personal willingness for co-operation in class, etc.

Already a quick glance at the list of study fields leads us to the thought that the authors did not merely examine these phenomena under the terms *motivation* and *learning*, moreover they were looking for more or less appropriate common denominators. In his texts they can be traced under: *approaches to school work* (Robinson, Breslav, 2000), *a set of questions ...*, which refer to (1) motive to achieve; (2) personal potency; (3) beliefs about personal control over learning ... (Robinson, Tayler, 1992), *Questionnaire – School learning, Question-*

naire – attitudes, behaviour, belief (Robinson et al., 1990), *School and school work* (Robinson, 1996), *Dispositions to school*, etc.

Therefore, the disposition to school education could be defined as an organised entity of opinions, beliefs, dispositions, attitudes, judgements, concepts, feelings and other mental contents that:

- the student holds towards school, teachers, learning, motivation, classmates, doing homework, preparations for examination, etc.;
- the student holds in evaluating his attitude towards education;
- influence the student's collection, processing and understanding of information about the significance and importance of education for the student
- enforce creation of new experience and direct the student's behaviour concerning education.

Also of interest are the international researches TIMSS (2000), in which scientists from various countries attempted to examine the attitude of students towards school, as well. This variable refers to the attitude of students towards mathematics and natural sciences. The researches show, among other, a less positive attitude of the Slovene students (of elementary schools) compared with most of the students from other countries. Among the 38 countries, which include e.g. the USA, Great Britain, Israel, Macedonia, Romania, the Philippines, Tunisia, Australia, Hong Kong, etc., Slovenia holds position 35. It is followed only by the Netherlands, Japan and South Korea. The most positive attitude towards mathematics is manifested in the students from Malaysia, Morocco, South African Republic, the Philippines and Tunisia. Apart from that, also the attitude towards natural sciences of students in Slovenia is one of the poorest in the world and has not changed since 1995.

Self-concept and disposition toward school education in students of different nationalities

In recent years also several international researches can be detected that investigate into self-concept and some aspects of attitude towards school as regards school achievement of various nations. Nevertheless, it needs to be pointed out that such studies still represent a rarity in the world literature of psychology. The reasons for that may stem from the methodological difficulties in controlling a variety of variables that are dependent on the influence of nationality, individual differences between the tested participants and on differences between school systems.

In 1990, Robinson et. al (1990) performed an international study of school achievement, self-respect, identity and attitude towards school in groups of French and British students. Their basis was the Tajfel and Turner (Tajfel, 1982) theory of social identity, which states that social identity is an element of identity ena-

bling the individual to recognise himself within a narrow desired group, which he compares with a wide desired group. This mechanism allows the individual to recognise his position also within the wider social community. If the individual is threatened by a decrease in his social identity, he will attempt to maintain the identity either by devaluating the significance of his previously desired narrow group and look for recognition of himself in another narrow group or he will search for those positive elements in his own group which will allow him to maintain his position within it.

On the basis of the theory by Tajfel and Turner Robinson et al. (1990) have formed two hypotheses of strategies of maintaining a positive social identity in school environment. The first hypothesis presupposed that students with lower school achievement were threatened by a lower social identity than the students with high school achievement. In view of the tendency towards maintaining a positive social identity, the unsuccessful students form negative attitudes towards school achievement. Instead of struggling to succeed, they value non-competitiveness, non-ambitiousness as regards school achievement and carelessness about school grades. They may, however, look for other narrow groups that enable them to recognise their position within it more easily. Some of the students may form both of the strategies in order to maintain their positive social identity. The second hypothesis, which was formed as a result of the first one, assumed that students with low school achievement devalue the positive meaning of school success and search for negative effects that school achievement was supposed to bring.

The authors' research encompassed 196 French students and 3000 British students in the ages from 11 to 14. They were classified according to school achievement into a group with high school achievement and one with low school achievement. The tested participants answered the questionnaire of self-perception *Perception of self*, a questionnaire measuring expectations regarding oneself, *Aspirations of self*, and the following questionnaires: *School learning*, *Attitudes*, *behaviour*, *beliefs*, *Values*, and *Self*, composed by the authors who then evaluated the statements on the Rosenberg self-respect scale.

The results have shown some statistically significant differences between students with low school achievement and students with high school achievement, also in respect of their nationality. It has been argued that the French are more successful, have higher self-respect, more trust in oneself and are more satisfied with oneself than their British peers. Also students with low school achievement keep a high level of self-respect, trust in self-abilities and are generally not displeased with the school system. The authors got the lowest values from the group of British students with low school achievement. Some statistically significant differences appeared

also in the area of attitude towards school. It has been suggested that highly proficient French participants exhibit a higher level of motive to achieve and trust in self-abilities, their attitudes towards school and learning are more positive, they are more conscientious and diligent in doing homework and preparations for tests and exhibit, regardless of their level of achievement, a greater sense of self-organisation than their British peers. On the contrary, the low proficient British participants manifest the highest need for external help in learning and consider themselves more opportunist compared to their more successful British peers and compared to French peers.

The researches presume that the reasons for higher values of the French tested participants are to be searched for within the school system as well as in other areas of adolescents' activities. They hold the opinion that the French educational system enables also less proficient students to keep a positive social identity within the school system, in which they are being educated. They assume that the educational programmes are composed in such a way that they enable a satisfactory realisation of each student's capabilities. The students therefore do not ascribe the reasons for low school achievement to external factors (educational programme, teachers, etc.) but to oneself. They themselves must study more, pay more attention in classes, etc. The French educational programme therefore encourages students' ambitiousness, the urge to succeed and enables them to impose higher expectations upon themselves. The student does not seem to experience lower school achievement as a stigma, because institutional education enables him to achieve his own actual level of success by trying harder. On the contrary their less successful British peers, who are exposed to a more rigorous school system, reject this system and the school environment and search for other groups that would make them feel more wanted. That is why British less proficient students exhibit more deviant behaviour than French less proficient students.

By means of the same instruments Robinson and Breslav (2000) have examined also self-concept and attitude to school in testing elementary-school students from Latvia and Great Britain. Their basic presupposition was that the Latvian adolescents had lower self-respect than their British peers. They searched for motives in the differences between the two social and political systems. Yet the outcome was the opposite, there were no significant differences between Latvian and British adolescents as regards self-respect.

On the basis of theoretical starting points and research results it is possible to make conclusions only about the degree of relation between self-concept and dispositions to school education, and not about the direction of the relation. Self-concept and dispositions to school are two psychological phenomena that mutually

affect each other, so it is impossible to presume whether self-concept influences attitude towards school more or is attitude to school the factor which defines self-concept more. The core problem of the research is to discover the manifestation of individual fields of self-concept of participants as part of their personality and their dispositions to school education. In the process of the research, we were especially interested in the above-mentioned differences as regards nationality.

THE METHOD

Participants

In the present research 400 participants took part, 193 of them Slovene and 207 of British nationality. The group of Slovenes attended high school (4 schools all together) and the group of Britains the comprehensive school (4 schools), meaning that the participants of the research had been selected on the basis of the level of education. Their average age was 16 years, half of them were boys and half girls. The criteria for selection were therefore the level of education (type of school), age and gender (50% males, 50% females).

Variables

The independent variable is represented by nationality. Dependent variables are represented by the fields of self-concept, expressed in the form of results of questionnaires SDQ III (Self description questionnaire III) (Marsh, O'Neill, 1984) and the field dispositions to school education represented in the form of results on the scale of Attitudes towards school and school work (Robinson, 1984; Robinson, 1996) and School learning (Robinson, 1984; Robinson, 1996; Robinson et al., 1990).

Measuring instruments

Three measuring instruments were used for the purpose of the research.

SDQ III – Self description questionnaire III.

The questionnaire on self-concept in adolescents by Marsh and O'Neill (1984) comprises of 136 points and measures 13 aspects of self-concept: (1) mathematical ability, (2) verbal ability, (3) academic self-concept, (4) problem solving or creativity, (5) physical ability and sports, (6) physical appearance, (7) relations with same sex peers, (8) relations with opposite sex peers, (9) relations with parents, (10) religion, (11) sincerity and reliability, (12) emotional stability and safety, as well as the (13) general self-concept. The reliability coefficient amounts to .936 (Cronbach-alfa). It is based on the model of Shavelson and Bolus (1982), who hypothe-

sized that the structure of self-concept is multidimensional and hierarchical.

Attitudes towards school and school work.

Robinson's questionnaire on attitudes towards school and school work (1996.; 1984; Robinson et al, 1990) measures 6 fields of adolescents' disposition towards school and education: (1) attitudes towards school (Attitude to school scale (Morton-Williams, Finch, 1968)), (2) doing homework, (3) preparation for examination, (4) self-organisation, (5) personal responsibility and (6) non-opportunism. The reliability coefficient amounts to .701 (Cronbach-alfa).

Questionnaire – School learning.

Robinson's questionnaire on attitude towards learning (1996; Robinson et al, 1990) measures 4 different fields: (1) motive to achieve, (2) rejection of personal impotence to learn, (3) beliefs in efficacy of learning strategies and the (4) need for external assistance in learning. The reliability coefficient amounts to .624 (Cronbach-alfa).

The procedure of data collecting

Preparation of the research and its execution took place in Slovenia and Great Britain. The participants obtained and completed a set of questionnaires (general questionnaire, SDQ III, Attitudes towards school and school work, and School learning). After the data had been collected, I had 2-hour interviews with the groups of Slovenian and British adolescents concerning their experience of adolescence, school, friends and about their plans for the future. By means of the interviews I wanted to make the data and results that I had gained from the questionnaires more presentable. This was especially useful because: (1) the talks helped me explain the results especially of British participants, above all, as I hadn't had a deeper insight into their experience of the above-mentioned fields preceding that time, and (2) because the talks enabled an immediate contact with the participants of the research, on the other hand data collection was performed in groups of classes.

RESULTS AND DISCUSSION

The results of a one-way ANOVA and discriminant analyses are given.

Table 1: Basic statistical results of Slovene and British participants.

Tabela 1: Osnovni statistični podatki o slovenskih in britanskih udeležencih.

	Minimum	Maximum	Mean	Standard deviation	Skewness	Kurtosis
Mathematical	4	24	14,23	4,91	-,027	-,755
Religion	4	24	9,58	5,90	,911	-,336
Honesty and reliability	7	24	18,31	3,60	-,577	-,210
Emotional stability	5	24	16,48	3,54	-,397	,088
General self-concept	4	24	17,68	3,80	-,791	,518
Verbal ability	5	24	16,55	3,52	-,293	-,281
Academic self-concept	5	24	16,83	3,43	-,515	,189
Problem solving / creativity	10	24	17,47	2,81	-,165	-,313
Physical abilities / sports	4	24	16,75	5,19	-,433	-,680
Physical appearance	4	24	15,95	3,91	-,588	,274
Relations with same sex peers	7	24	18,31	2,94	-,500	,730
Relations with opposite sex peers	4	24	18,20	3,93	-,787	,523
Relations with parents	5	24	18,43	3,62	-,901	,747
Attitude to school	8	24	17,79	3,47	-,364	-,462
Doing homework	3	9	6,66	1,92	-,502	-,704
Preparation for tests	1	3	2,23	,90	-,460	-1,619
Personal responsibility	2	6	4,89	1,26	-,698	-,596
Organizes self	6	12	10,99	1,23	-1,237	1,358
Not opportunist	3	9	6,40	1,97	-,265	-1,089
Motive to achieve	6	25	19,26	3,04	-,498	,463
Rejection of personal impotence to l.	8	20	15,38	2,13	-,228	,242
Beliefs in efficacy of l. strategies	10	25	18,56	2,60	-,210	,268
Need for external assistance for l.	4	20	11,18	2,76	,037	,203

Table 1 shows basic statistical data of Slovene and British participants for all variables together. The distribution of all answers is normal, slight discrepancies could be detected only in degree of kurtosis. It seems that the Slovene as well as the British participants get on well with their parents, this field of self-concept being manifested the highest. Also their self-concept in relations with same sex peers and self-concept in the field of sincerity and reliability are high. The least manifested is their self-concept in the field of religion: it seems that a moderately low number of participants consider themselves religious, they rarely connect their life with religion, their parents, in average, being not very religious either.

Analogously, we could conclude that different fields of disposition towards school education are relatively

high manifested in the tested adolescents, all of them being above average values. The highest manifested is the field of personal responsibility for learning, and the least the field, referring to the need for external assistance in learning, although this aspect is above average, as well (Table 1). This result comes as no surprise, having in mind that the Slovene as well as the British adolescents attended, at the time of testing, relatively selectively oriented secondary schools (high school in Slovenia and comprehensive school in Great Britain). It seems that the adolescents covered by our research are aware of their own responsibility for learning and either pleasant or unpleasant consequences of their efforts in learning. Perhaps that is why they mostly rely on themselves and may not expect or need assistance from their parents, teachers, tutors, etc.

Table 2: Differences in the self-concept areas and disposition towards school as regards nationality (one-way ANOVA).

Tabela 2: Razlike v področjih samopodobe in odnosa do šole glede na nacionalnost (enosmerna analiza variance).

	M (Slo)	M (Brit)	SD (Slo)	SD (Brit)	F- test	p
Mathematical	14,08	14,36	4,35	5,39	,317	,573
Religion	10,12	9,07	6,17	5,59	3,123	,078
Honesty and reliability	16,95	19,60	3,50	3,20	61,955	,000***
Emotional stability	16,21	16,75	3,64	3,42	2,312	,129
General self-concept	17,75	17,60	3,44	4,13	,145	,704
Verbal ability	15,84	17,23	3,57	3,34	16,028	,000***
Academic self-concept	16,21	17,42	3,17	3,56	12,530	,000***
Problem solving / creativity	17,53	17,42	2,69	2,93	,137	,711
Physical abilities / sports	17,42	16,12	4,67	5,57	6,222	,013*
Physical appearance	15,89	16,01	3,61	4,18	,092	,761
Relations with same sex peers	17,80	18,79	3,03	2,77	11,365	,001**
Relations with opp. sex peers	17,17	19,17	4,22	3,36	27,146	,000***
Relations with parents	18,71	18,16	3,54	3,68	2,236	,136
Attitude to school	17,18	18,34	3,34	3,49	10,991	,001**
Doing homework	6,37	6,92	1,99	1,81	8,313	,004**
Preparation for tests	1,99	2,43	,94	,81	24,844	,000***
Personal responsibility	4,77	5,00	1,28	1,23	3,186	,075
Organizes self	10,71	11,25	1,33	1,06	19,923	,000***
Not opportunist	5,10	7,57	1,70	1,36	255,344	,000***
Motive to achieve	18,76	19,70	3,27	2,76	9,489	,002**
Rej. of personal impotence to learn	15,30	15,45	2,22	2,04	,513	,474
Beliefs in efficacy of l. strategies	18,83	18,30	2,72	2,46	4,103	,043*
Need for external assistance for l.	10,57	11,73	2,78	2,63	17,891	,000***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Table 3: Canonical discriminant function of nationality.**Tabela 3: Kanonična diskriminantna funkcija nacionalnosti.**

Func.	Eigen val.	% of variance	Cumul. %	Canonic corelation	After func.	Wilks. lambda	Hi-square	df	p
1	1,6364	100,00	100,00	,7878	0	,379307	318,936	24	,0000

Table 2 shows the results of one-way ANOVA in the fields of self-concept and disposition towards school education as regards the nationality of the participants. The differences in self-concept as regards nationality are statistically significant in the following fields: (a) the field of physical ability and sports is higher manifested in Slovene participants; (b) the fields of verbal ability, academic self-concept, relations with same sex peers and relations with opposite sex peers are higher manifested in British participants. The tendency towards a statistically significant difference in self-concept is present in the field of religion; this field being higher manifested in Slovene participants.

The differences in disposition towards school and learning as regards nationality are statistically significant in the following fields: (a) the field of trust in self-abilities is higher manifested in Slovene participants; (b) the fields of attitudes towards school, doing homework, preparation for examination, personal responsibility for learning, non-opportunism, motive to achieve and the need for external assistance in learning are higher manifested in British participants. The tendency towards

a statistically significant difference in disposition towards school is present in self-organisation, this field being higher manifested in British participants.

Table 3 shows results of the canonical discriminant function of nationality. Considering the two groups of participants, the analysis provided one discriminant function only. Because this function bares relevance, further analysis is justified.

Table 4 shows standard coefficients of the canonical discriminant function of nationality. It can be observed that the values of coefficients are very diverse. The function shows the highest density in the field non-opportunism; moderately low density is presented by self-concept in the field of relations with opposite sex peers.

Table 5 shows the structural matrix of correlations among variables, which allow us to discover differences between Slovene and British participants and the canonical discriminant function of nationality. The first place is occupied by the variable which has the highest density and the last place by the variable which has the least density of the discriminant function of nationality.

Table 4: Standard coefficients of canonical discriminant function of nationality.**Tabela 4: Standardni koeficient kanonične diskriminantne funkcije nacionalnosti.**

Variables	Function 1
Mathematical	-,1538
Religion	-,13588
Honesty and reliability	,13817
Emotional stability	,23317
General self-concept	,22530
Verbal ability	-,12195
Academic self-concept	,21914
Problem solving / creativity	-,08820
Physical abilities / sports	-,18438
Physical appearance	-,00218
Relations with same sex peers	,20235
Relations with opposite sex peers	,31671
Relations with parents	-,28486
Attitude to school	-,09629
Doing homework	-,16738
Preparation for tests	,09607
Personal responsibility	-,06699
Organizes self	,19058
Not opportunist	,84014
Motive to achieve	,07755
Rejection of personal impotence to learn.	,00228
Beliefs in efficacy of learning strategies	-,17458
Need for external assistance for learning	,23086

Table 5: Correlations between variables and the two canonical discriminant functions of nationality.**Tabela 5: Korelacije med spremenljivkami in dvema kanoničnima diskriminantnima funkcijama nacionalnosti.**

Variables	Function 1
Not opportunist	,66432
Honesty and reliability	,34338
Personal responsibility	,20358
Relations with opposite sex peers	,20142
Preparation for tests	,18666
Verbal ability	,18164
Relations with same sex peers	,16290
Attitude to school	,15726
Doing homework	,15212
Academic self-concept	,14705
Need for external assistance for learning	,14414
Religion	-,10506
Motive to achieve	,10259
Organizes self	,10023
Physical abilities / sports	-,09117
Beliefs in efficacy of learning strategies	-,08196
Emotional stability	,06575
Relations with parents	-,06117
Rejection of personal impotence to learn	,04876
Mathematical	,02764
Problem solving / creativity	-,01560
Physical appearance	,01039
General self-concept	-,00880

Table 6: Canonical discriminant function, defined by means (group centroids).**Tabela 6: Kanonična diskriminantna funkcija, določena z aritmetičnimi sredinami (skupinski centroidi).**

Group	Function 1
Slovenians	-1,34034
British	1,21375

Table 6 shows group centroids in a single dimensional discriminant sphere. On the basis of comparison of group centroids (Table 6) and standardised coefficients of discriminant functions (Table 4) it is possible to conclude that the British participants have the highest manifested disposition towards school and learning in the field of non-opportunism, partly also the self-concept in the field of relations with opposite sex peers.

The results of the analysis of variance (Table 2), in many points confirmed by the results of the discriminant analysis (Tables 3, 4, 5 and 6) show that the Slovene participants have higher manifested only one field of disposition towards school and learning. It seems that Slovene adolescents, covered by our research trust in their own abilities more than their British counterparts. On the other hand, the British adolescents like school more, they are of the opinion that there are many things of interest to them in school, that teachers give lessons with pleasure and that they learn useful things in school and are not bored. All the enumerated traits are higher manifested in them than in their Slovene counterparts. The former also seem to do their homework and preparations for examination more regularly, more conscientiously and accurately than their Slovene counterparts. They also feel more personally responsible for their school achievement; they like to cooperate in class, etc. But that is not all. The British participants are more motivated for learning, they seem to try harder than the Slovene participants in getting good grades, they try to learn also uninteresting matter, when doing school work they are more critical and try to do their best. It is interesting that they are not opposed to external assistance in learning.

The results of ANOVA and discriminant analysis show that the British students have 5 statistically higher ranging fields of self-concept. More than their Slovene counterparts they consider themselves to be persons with good speaking abilities, persons with no difficulties in written expression, pleasurable readers, persons with good abilities in expressing their opinions, wishes and feelings. They also like all school subjects more, because, in average, they do not cause them hard problems, and, more frequently than the group of Slovene adolescents, they believe that they can study the school matter quickly. They have more friends of the same and opposite sex, get along with them better, share many activities with them, etc. Finally, the British participants consider themselves sincere, trustworthy and honest per-

sons more frequently than the group of their Slovene counterparts.

The only difference between the nations in self-concept in favour of the group of Slovene adolescents is manifested in the field of physical abilities and sports. The Slovene participants consider themselves to be physically more competent, enjoying sports activities, etc. They seem to perceive themselves above all as good sportspeople, more than their British counterparts. The comparison with the study the differences in self-concept between Slovene and French adolescents, shows that this aspect of self-concept did not manifest itself as significantly higher in Slovene adolescents (Kobal, Musek, 2001).

Let us underline only this area of self-concept. It could be possible that the higher physical self-concept of the Slovene adolescents is partly affected by the institutionalised attitude towards concern for one's body, health, etc., which has intensively spread out after political independence and is presented in the form of healthy kindergartens, healthy schools, various youth projects for prevention of drugs, alcohol, AIDS, organised competitions in various sports fields, etc. It is possible that higher physical self-concept of the Slovene participants is actually a compensation for other fields of self-concept, which are lower manifested. A more socio-psychological manner of interpretation lies in the search for wider connections with the society and lifestyle that the Slovene adolescents have. If we metaphorically designate the current transitional period in Slovenia as 'the period of growing up', searching for individual, and above all social identity, not only on the level of politics (accession to the European Union, joining NATO, etc.), but on the general social level (concern for tourist and economic promotion of Slovenia), then it is not difficult to discover that sports and attitude towards sports are among the basic impetus in forming the Slovene social (or better – national) identity in Slovenia. Apart from that we find that the concern for top sportspeople, following their achievements in the great number of sports fields, last but not least also their youth as a guarantee for success, constitute the basis for forming a role model of lifestyle or, if nothing more, of the attitude towards sports in their peers – adolescents. In other words, it is possible that a group of Slovene adolescents manifest a higher degree of self-concept in the field of sports and physical activities also because they are looking for their own identity by searching for role models among the leading Slovene sportspeople. Surely media public advertising of the achievements and the personal life of Slovene sportspeople undoubtedly by far exceeds advertising of leading Slovene scientists. Maybe this information also relates to the fact that some adolescents have a higher appreciation of sports and physical abilities than of knowledge and academic faculties.

As already stated, British adolescents have – apart

from other fields – also a higher manifested self-concept with regard to their verbal abilities and general academic self-concept (Table 2). Their positive disposition to school education also seems to be manifested through their academic self-concept. This finding is, of course, no novelty: it seems perfectly common sense and it has already been confirmed by some researches, although few in number, the subject of which is relation between self-concept and some aspects of disposition towards school (Robinson et al., 1990).

SOME CONCLUDING FINDINGS

If our research shows the above-mentioned differences in the field of attitude to school and learning to be in favour of British adolescents, this cannot be stated for Robinson's research (Robinson et al., 1990). Almost in every field where the differences between British and French participants are statistically significant, the French adolescents show a more positive attitude towards school. The only exception was the need for external assistance in learning. This field was manifested higher also in British adolescents than in their Slovene counterparts from our study. In the field referring beliefs in efficacy of learning strategies where the Slovene adolescents show a better result, the Robinson's re-

search reveals no differences (Table 2).

Robinson et al. (1990) conclude that self-concept is actually related to attitude to school. Due to low results of the British adolescents in the fields of self-concept, disposition towards school, self respect and their relatedness with learning proficiency, the authors have doubts about the so-called 'friendliness' of the British school system, which was supposed to encourage only successful students towards a high degree of self respect and positive disposition towards school and learning.

If the comparison between the French and British results in self-concept and disposition towards school led Robinson and collaborators to conclude that the British educational system was perhaps more rigorous than the French one, not enabling appropriate development of a positive self-concept in less successful students, at the same time making them behave deviantly, what conclusions can we make from comparison between the Slovene and British results in the fields of self-concept and disposition towards school? Could this mean that the Slovene educational system is among the most rigorous and does not enable appropriate development of key fields of self-concept and disposition towards school? On the basis of the achieved results it may not be possible to state such a categorical opinion, yet it would be useful to search further in this direction.

MEDKULTURNE RAZLIKE V SAMOPODOBI IN ODNOSU DO ŠOLSKEGA IZOBRAŽEVANJA

Darja KOBAL GRUM

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: darja.kobal@ff.uni-lj.si

POVZETEK

Raziskava je pokazala, da med slovenskimi in britanskimi mladostniki, ki so sodelovali v raziskavi, obstajajo nekatere pomembne razlike tako v področjih samopodobe kot v področjih odnosa do šolskega izobraževanja. Samopodoba kot množstvo odnosov, ki jih posameznik zavestno ali nezavedno vzpostavlja do samega sebe, je še posebej pomembna prav v obdobju mladostništva, ko posameznik svojo identiteto šele gradi. Akademsko samopodoba pa je pomembno povezana tako s kvaliteto učenja kot z odnosom do šolskega izobraževanja. Odnos do šolskega izobraževanja je mogoče opredeliti kot organizirano entiteto mnenj, prepričanj, stališč, sodb, konceptov, občutij in drugih psihičnih vsebin, ki jih učenec vzpostavlja do šole in ki vplivajo na njegovo izbiranje, procesiranje in razumevanje informacij o pomenu in vlogi izobraževanja. Odnos do šole obenem spodbuja oblikovanje novih izkušenj in usmerja učenčevo vedenje, povezano z izobraževanjem. Čeprav se v zadnjih letih kar nekaj tujih študij ukvarja s proučevanjem povezanosti med samopodobo in odnosom do šolskega izobraževanja, je potrebno poudariti, da je pričujoča raziskava še vedno med redkimi, ki se tega problema loteva z medkulturnega vidika. Razlogi so brez dvoma metodološke narave, saj je težko kontrolirati različne spremenljivke, ki so pod vplivom nacionalnosti, individualnih razlik in razlik v šolskih sistemih. Glavni problem pričujoče raziskave je ugotoviti izraženost posameznih področij samopodobe kot dela osebnosti udeležencev in njihov odnos do šolskega izobraževanja. Avtorica je bila v raziskavi še posebej pozorna na zgoraj omenjene razlike v nacionalnosti. Razlike v samopodobi glede na nacionalnost so statistično pomembne na naslednjih področjih: (a) samopodoba, ki se nanaša na področje telesnih sposobnosti in športa je bolj izražena pri skupini slovenskih mladostnikov, (b) področja samopodobe, ki se nanašajo na verbalne sposobnosti, akademsko samopodobo, odnos z vrstniki istega spola in na odnos z vrstniki na-

sprotnega spola, so bolj izražena pri skupini britanskih mladostnikov. Razlike v odnosu do šolskega izobraževanja glede na nacionalnost pa so statistično pomembne na naslednjih področjih: (a) zaupanje v lastne sposobnosti je bolj izraženo pri slovenskih udeležencih, (b) področja, kot so: stališča do šole, opravljanje domačih nalog, priprava na šolske naloge, občutek osebne odgovornosti za učenje, neoportunistično vedenje, storilnostna motivacija in potreba po zunanji pomoči za učenje pa so bolj izraženi pri britanskih udeležencih. Brez dvoma je eden glavnih razlogov za dobljene rezultate različnost kultur, iz katerih prihajajo udeleženci, obenem pa se lahko vprašamo tudi o učinkovitosti šolskega sistema v Sloveniji. Na pričujoče študije seveda ni mogoče postaviti kategorične trditve, ali naš šolski sistem spodbuja visoko samopodobo učencev in njihov pozitiven odnos do izobraževanja ali ne, so pa lahko zbrani podatki dobra osnova za nadaljnje raziskovanje v tej smeri.

Ključne besede: odnos do šolskega izobraževanja, stališča do šole, storilnostna motivacija, zaupanje v lastne sposobnosti, samopodoba

REFERENCES

- Damon, W., Hart, D. (1988):** Self-understanding in childhood and adolescence. Cambridge, Cambridge University Press.
- Eder, R. A. (1990):** Uncovering young children's psychological selves: Individual and developmental differences. *Child Development*, 61, 849–863.
- Harter, S. (1996):** Historical roots of contemporary issues involving self-concept. In: Bracken, B. A. (Ed.): *Handbook of self-concept: developmental, social and clinical consideration*. New York, John Wiley & Sons Inc., 1–37.
- James, W. (1890):** Principles of psychology. New York, Holt.
- Keltikangas-Järvinen, L. (1991):** The stability of self-concept during adolescence and early adulthood: a six-year follow up study. *The Journal of General Psychology*, 117(4), 361–368.
- King Edmund Community School (1996):** King Edmund Community School, prospectus (unnamed group of authors).
- Kobal, D. (2000):** Temeljni vidiki samopodobe. Ljubljana, Pedagoški inštitut.
- Kobal, D., Musek, J. (2001):** Self-concept and academic achievement: Slovenia and France. *Personality and Individual Differences*, 30, 887–889.
- Manser, M. H. (1990):** Chambers dictionary of synonyms and antonyms. Edinburgh, Chambers.
- Marsh, H. W. (1987):** The Big-Fish-Little-Pond Effect on Academic Self-Concept. *Journal of Educational Psychology*, 79, 3, 280–295.
- Marsh, H. W., O'Neill, R. (1984):** Self description questionnaire III: The construct validity of multidimensional self-concept ratings by late adolescents. *Journal of Educational Measurement*, 21, 2, 153–174.
- Morton-Williams, R., Finch, S. (1968):** Young school leavers. London, Her Majesty's Stationery Office.
- Musek, J. (1992):** Struktura jaza in samopodobe. *Anthropos* 24, III-IV, 59–79.
- O'Malley, P. M., Bachman, J. G. (1983):** Self-esteem: Change and stability between ages 13 and 23. *Developmental psychology*, 19, 257–268.
- Oppenheimer, L., Warnars-Kelverlaan, N., Molenaar, C. M. (1990):** Children's conceptions of selfhood and others: Self-other differentiation. In: Oppenheimer, L. (Ed.): *The self-concept: European perspectives on its development, aspects, and applications*. Berlin, Springer-Verlag, 45–62.
- Pervin, L. A. (1996):** The science of personality. New York, John Wiley & Sons Inc.
- Research TIMSS (1999):** Research TIMSS. Press conference at the Educational Research Institute in Ljubljana, December 2000.
- Robinson, W. P. (1984):** Social psychology in the classrooms. In: Stephenson, G. M., Davis, J. H. (Eds.): *Progress in applied social psychology*, Volume 2. John Wiley & Sons Inc., 93–128.
- Robinson, W. P. (1996):** School work 1, 2., 3.: Questionnaires concerning disposition towards school education. (Manuscript submitted).
- Robinson, W. P., Breslav, G. (2000):** The relations of language spoken and academic achievement to the perceptions and evaluations of adolescent pupils in Latvia. (Manuscript submitted).
- Robinson, W. P., Tayler, C. A. (1992):** Changes in pupils' self-perceptions and self-evaluations: From CSE/GCE to GCSE. *Educational psychology*, 12, 2, 107–112.
- Robinson, W. P., Tayler, C. A., Piolat, M. (1990):** School attainment, self-esteem, and identity: France and England. *European Journal of social psychology*, 20, 5, 387–403.
- Shavelson, R. J., Bolus, R. (1982):** Self-concept: The interplay of theory and methods. *Journal of Educational Psychology*, 74, 1, 3–17.
- Sinclair, J. (1987):** Collins Cobuild English language dictionary. London – Glasgow, Collins.
- Tajfel, H. (ed.) (1982):** Social identity and intergroup relations. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tulloch, S. (1993):** The reader's digest Oxford complete wordfinder. London, The reader's digest association limited.

pregledno znanstveno delo
prejeto: 2004-01-08

UDK 376.7:061.1EU

MOŽNOSTI VSEŽIVLJENJSKEGA IZOBRAŽEVANJA V MANJŠINSKIH JEZIKIH EVROPSKE UNIJE

Maja MEZGEC

Slovenski raziskovalni inštitut, IT-34133 Trst, Trg Giotti 1
e-mail: majamezgec@slori.it

IZVLEČEK

Pregled možnosti za vseživljenjsko izobraževanje v manjšinskih jezikih primerjalno analizira uporabo manjšinskih jezikov v nacionalnih sistemih izobraževanja v državah članicah Evropske unije. V skladu z zakonskimi določbami države na različne načine zadoščajo obveznostim in zahtevam po učenju v manjšinskih jezikih in poučevanju manjšinskega jezika. Iz primerjalne analize preučenih primerov je razvidno, da se obstoj manjšinskega jezika v državnih izobraževalnih sistemih in možnosti za poučevanje manjšinskega jezika ter za učenje v manjšinskem jeziku na meddržavni ravni zelo razlikujejo, in sicer glede na tri ključne dejavnike: stopnjo zaščite manjšine in manjšinskega jezika, rabo manjšinskega jezika v šolskih sistemih, državni sistem vseživljenjskega izobraževanja. Iz primerjalne analize oblik dvojezičnega šolanja izhaja, da pri številnih manjšinah različne oblike obstoja manjšinskega jezika v šolstvu sobivata in se ne izključujeta. Manjšinski jezik je najbolj uporabljan na osnovnošolski stopnji, medtem ko njegova raba na višjih stopnjah upada. Med manjšinami, kjer se manjšinski jezik v šolskem sistemu uporablja kot učni jezik, so možnosti za vseživljenjsko izobraževanje v manjšinskem jeziku večje.

Ključne besede: manjšina, manjšinski jeziki, regionalni jeziki, izobraževanje v manjšinskih jezikih, dvojezično šolanje

OPPORTUNITÀ PER LA FORMAZIONE LUNGO TUTTO L'ARCO DELLA VITA NELLE LINGUE MINORITARE DELL'UNIONE EUROPEA

SINTESI

L'esame delle opportunità per la formazione lungo tutto l'arco della vita nelle lingue minoritarie procede ad un'analisi comparativa della presenza delle stesse all'interno dei sistemi educativi negli stati membri dell'Unione Europea. L'obbligo e le richieste d'insegnamento nella e della lingua minoritaria sono attuati in modo diverso, a seconda della normativa vigente nei vari stati. L'analisi indica che la presenza della lingua minoritaria nel sistema educativo nazionale e le opportunità di studio nella e della lingua minoritaria sono molto diversi da stato a stato e dipendono da tre fattori determinanti: livello di tutela della minoranza e della lingua minoritaria, presenza della lingua minoritaria nel sistema scolastico, sistema nazionale per la formazione lungo tutto l'arco della vita. Un'analisi comparativa delle forme di studio bilingue ha dimostrato che presso molte minoranze nella scuola convivono, senza escludersi a vicenda, aspetti diversi della presenza della lingua minoritaria. Essa è presente soprattutto nella scuola elementare, mentre diminuisce a livello superiore. Tra le minoranze che nel sistema scolastico vedono riconosciuto il loro idioma come lingua d'insegnamento, le possibilità per l'istruzione a vita nella lingua minoritaria sono maggiori.

Parole chiave: minoranza, lingue minoritarie, lingue regionali, istruzione nelle lingue minoritarie, studio bilingue

UVOD

V državah Evropske unije vladata velika kulturna različnost in večjezičnost, kar pomeni pravo bogastvo stare celine. O veliki jezikovni raznolikosti v državah članicah pričajo tudi podatki Evropskega urada za manj razširjene jezike (EBLUL), iz katerih izhaja, da je v Evropski uniji v rabi okoli 50 različnih jezikov. Pri nekaterih je težko določiti, ali gre za manjšinske ali manj razširjene jezike. Vsekakor te jezike uporablja dnevno okoli 50 milijonov ljudi. Manjšinski jeziki so v rabi v skoraj vsaki državi Evropske unije, vendar jim ni vedno priznan status uradnega jezika. Gre za avtohtone jezike zgodovinskih jezikovnih manjšin, ki so se v tisočletjih ohranili in so zato del skupne evropske kulturne dediščine in jezikovne tradicije. Ta kulturna dediščina in ti jeziki sestavljajo pisani mozaik evropske populacije in vsak izmed njih je pomemben, da pride do izraza celota.

Terminologija in sama definicija manjšin in manjšinskih jezikov si nista enotni: omenjajo se narodne manjšine, etnične manjšine, jezikovne manjšine, avtohtone manjšine, regionalni jeziki in drugo. Vsem omenjenim definicijam pa je skupno določeno število bistvenih značilnosti. Po definiciji iz Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih so manjšinski ali regionalni jeziki tisti, ki jih na določenem ozemlju države tradicionalno uporabljajo njeni državljani, ki sestavljajo skupino, številčno manjšo od preostalega prebivalstva države, in ki se razlikujejo od uradnega jezika ali uradnih jezikov te države¹ (izraz ne vključuje niti narečij uradnih jezikov niti jezikov emigrantov). Omenjena Listina nadalje navaja, da se ti jeziki tradicionalno uporabljajo na določenem geografskem območju, ki se razlikuje od ozemlja celotne države, in so torej tudi "geografsko omejeni".

Poleg definicij, ki upoštevajo zgoraj navedene značilnosti, je treba poudariti tudi razliko v družbeni in politični moči manjšine v primerjavi z večino. S tega vidika so manjšine skupine znotraj večine, z lastnim jezikom in kulturo, ki pa nimajo političnih, institucionalnih in ideoloških struktur, da bi uveljavile pomen, ki ga njihova kultura in jezik imata za njihove člane.

Ker je jezik ena najizrazitejših prvin manjšinske identitete, je njegova zaščita in ohranitev za manjšino življenjskega pomena. Za jezikovne manjšine je pravica do učenja maternega jezika in pravica do učenja v maternem jeziku ključnega pomena za ohranjanje jezika in prenašanje znanja jezika ter kulturne dediščine iz generacije v generacijo. Šolanje v manjšinskem jeziku je bila vedno ena osnovnih zahtev manjšine, in možnosti šolanja v materinščini kažejo tudi na stopnjo zaščite, ki jo večina dodeljuje manjšini. Položaj manjšinskih jezi-

kov v Evropi se od primera do primera zelo razlikuje. Razlike se kažejo v številu ljudi, ki jezik poznajo in uporabljajo, v stopnji koncentracije in fragmentacije jezikovnih skupnosti, pravnega varstva manjšin in manjšinskih jezikov, različna so področja življenja, v katerih se manjšinski jezik uporablja, od strogo zasebne rabe do različnih stopenj javne rabe, včasih pa je manjšinskim jezikom priznan status uradnega jezika (Grin, 2000). Nenazadnje pa na stopnjo razvoja in ohranitve jezika vplivajo državna jezikovna politika, bilateralni oz. mednarodni dogovori, družbeni ugled jezika in manjšine ter njena politična moč.

NAMEN RAZISKAVE

Možnosti in pravice do šolanja v manjšinskih jezikih in učenja manjšinskih jezikov so pravno določene. Skladno z zakonskimi določbami države na različne načine zadoščajo obveznostim in zahtevam po učenju v manjšinskih jezikih (za osebe, ki govorijo manjšinski jezik) in poučevanju manjšinskega jezika (za tiste, ki bi se radi naučili manjšinskega jezika). Analiza možnosti za vseživljenjsko izobraževanje v manjšinskih jezikih EU želi dobiti vpogled v stanje različnih jezikovnih manjšin v Evropski uniji, predvsem pa primerjalno preučiti obstoj manjšinskih jezikov v nacionalnih sistemih izobraževanja v državah članicah Evropske unije. Razlike se kažejo tako v sistemih izobraževanja in proizvodnih struktur kot v obstoju manjšinskega jezika znotraj posameznih sistemov in struktur. Namen pričujoče raziskave ni ugotoviti podobnosti in razlik med posameznimi državnimi sistemi, ampak stopnjo rabe manjšinskih jezikov znotraj teh sistemov. Rdeča nit primerjalne analize bodo možnosti uporabe manjšinskih jezikov na različnih stopnjah in ravneh izobraževanja v perspektivi ponudbe in možnosti za vseživljenjsko izobraževanje v manjšinskih jezikih. Glede na izpostavljeni cilj bo v nadaljevanju pozornost osredotočena na tri dejavnike: položaj manjšine (status jezika, stopnja zaščite in državna jezikovna politika), rabo manjšinskega jezika v šolskih sistemih in možnosti za učenje v manjšinskih jezikih. Analiza posameznih nacionalnih izobraževalnih sistemov se bo omejila na bistvene informacije, ker bi podrobnejša primerjalna analiza posameznih sistemov in njihovih skupnih lastnosti zahtevala posebno študijo.

Analiza se omejuje na jezikovne manjšine, ki jih priznava EU. V nadaljevanju se bo primerjava osredotočila na tiste jezikovne manjšine, za katere imamo na voljo več podatkov, tako kvantitativnih kot kvalitativnih, o možnostih za vseživljenjsko izobraževanje v manjšinskih jezikih. Obravnavani primeri pomenijo različne manjšinske stvarnosti, in čeprav je vsaka manjšina po-

1 Po zakonu o ratifikaciji Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih (Ur. l. RS, 2000).

seben primer, lahko vsekakor trdimo, da izbrani sklop verodostojno prikazuje pisano paleto možnih manjšinskih realnosti.

Hrvati v Avstriji

Vsi manjšinski jeziki v Avstriji (hrvaški, madžarski, slovaški, slovenski in češki) so zaščiteni s Saintgermansko pogodbo iz leta 1920. Hrvaška manjšina v Burgenlandu in slovenska manjšina na Koroškem in na Štajerskem sta še dodatno zaščiteni s posebno deklaracijo iz leta 1955 in njihove pravice izrecno omenja 7. člen avstrijske ustave.

Avstrija je podpisala, ni pa je še ratificirala, Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih ter Konvencijo za zaščito narodnih manjšin, ki ju je izdal Svet Evrope.

Gradiščanska hrvaščina je poleg nemščine drugi uradni jezik v deželi Burgenland. Jezikovne pravice manjšine so na jezikovno mešanem območju zajamčene po principu teritorialnosti. V primeru hrvaške manjšine so te pravice zagotovljene samo znotraj omenjene dežele. Po razpoložljivih statističnih podatkih naj bi v deželi Burgenland živelo okoli 30.000 gradiščanskih Hrvatov, 12.000 pa naj bi jih živelo na Dunaju, kar skupno pomeni okoli 0,4% celotnega avstrijskega prebivalstva.

Šolstvo – Izobraževanje v manjšinskem jeziku je sestavni del avstrijskega šolskega sistema, v primeru dežele Burgenland pa ga še dodatno uravnavajo deželni zakoni. Od leta 1937 je bil dodatni pouk hrvaščine dovoljen v šolah, kjer je bilo vsaj 30% hrvaških govorcev. Novi zakon iz leta 1994 dovoljuje dodatni pouk hrvaškega jezika kot predmeta na 28 t.i. dvojezičnih osnovnih šolah in 2 višjih dvojezičnih šolah, kjer je učenje hrvaškega jezika obvezno za vse učence.

Razne ustanove (javne, zasebne, manjšinske, verske ipd.) ponujajo različne tečaje za odrasle, ki ne sodijo v sistem formalnega izobraževanja. Med hrvaško manjšino v Burgenlandu sta aktivni dve hrvaški organizaciji za izobraževanje odraslih: Hrvatska Visoka Škola in Društvo za izobraževanje Gradiščanskih Hrvata, ki ponujata različne tečaje, seminarje zgodovine, kulture in nasploh vprašanj, ki so za manjšino aktualna, tako v hrvaščini kot dvojezično. Za kulturne potrebe manjšine pa skrbita tudi Hrvaško kulturno Društvo in zasebna kulturna druga KUGA.

Slovenci v Avstriji

V dveh južnih avstrijskih deželah, na Štajerskem in Koroškem, je slovenščina avtohton jezik. Poleg pogodbe iz Saint Germaina jamči slovenski manjšini jezikovne pravice po načelu teritorialnosti 7. člen ustave iz leta 1995. Po popisu iz leta 1991 naj bi na Koroškem živelo 14.850 Slovencev, na Štajerskem pa 1.695. Po slo-

venskih ocenah naj bi imela Koroška 35.000 slovenskih govorcev, Štajerska pa 5.000. Status jezika je v omenjenih deželah zelo različen.

Šolstvo – Slovenske šole v Avstriji so del državnega šolskega sistema. Na osnovnošolski ravni dajejo javne šole na dvojezičnem območju Koroške možnost vzporedne dvojezične vzgoje v nemščini in v slovenščini. Ni pa splošnih višjih šol s slovenskim učnim jezikom. Izjema je akademska drugostopenjska šola v Celovcu (Zvezna gimnazija za Slovence v Celovcu), kjer poteka pouk v treh jezikih: nemščini, slovenščini in italijanščini. Drugod lahko dijaki izbirajo slovenščino kot drugi jezik ali pa kot dodatni predmet. Šol za poklicno izobraževanje s slovenskim učnim jezikom ni. V Celovcu so ustanovili dvojezično trgovsko šolo, na kateri poteka pouk v slovenščini in nemščini.

Izobraževanje odraslih v slovenščini je prepuščeno prostovoljni dejavnosti. Številne organizacije, cerkvene skupnosti in ustanove ponujajo tečaje za odrasle na različnih stopnjah, ki niso del formalnega sistema izobraževanja. Do druge polovice prejšnjega stoletja, ko slovenščina ni bila vključena v drugostopenjsko šolanje, so bili ti tečaji edina možnost za izobraževanje v slovenščini po osnovni šoli.

Glede na potrebe in povpraševanje prirejajo slovenska kulturna društva raznovrstne tečaje, predavanja, seminarje ipd., kjer je slovenščina učni jezik. Nekatere izmed teh organizacij so razvile lastne infrastrukture, ki jih uporabljajo za svoje kulturne aktivnosti. Dve osrednji slovenski kulturni organizaciji sta Slovenska prosvetna zveza (SPZ) in Krščanska kulturna zveza (KKZ). Ti organizaciji sta aktivni tudi pri izobraževanju odraslih na deželni ravni, prirejata pa zlasti seminarje za delavce in vodje kulturnih društev in ustanov.

Kljub socialnim spremembam v slovenski skupnosti na Koroškem, ki so nastale v zadnjih desetletjih, je delež prebivalstva, ki se ukvarja s kmetijstvom, razmeroma visok. Kmečka izobraževalna skupnost (KIS) kot organizacija za izobraževanje odraslih prireja posebne tečaje iz kmetijstva.

Na Štajerskem v ustavi zajamčena pravica do osnovnošolskega šolanja v slovenskem jeziku v praksi ni uveljavljena. Na tem območju obstajajo skromnejše prostovoljne ponudbe za izvenšolski pouk slovenskega jezika na obmejnem pasu.

Švedi na Finskem

Kot določa ustava iz leta 1919, je švedščina eden od dveh uradnih jezikov na Finskem. Kljub statusu uradnega jezika je švedščina manjšinski jezik, ki ga govorijo na južni in na zahodni obali ter na otokih Åland.

Šolstvo – Šolski sistem v švedsko govorečih predelih se bistveno ne razlikuje od vsedravnega sistema. Manjšinski jezik je na teh območjih zaščiten, tako da obstaja vzporedni šolski sistem v švedskem učnem jeziku. Vse-

kakor je švedščina obvezen predmet na vseh šolah na Finskem.

Izobraževanje odraslih v švedščini poteka v posebnih centrih oz. ustanovah, namenjenih izobraževanju odraslih, večinoma kot neformalno izobraževanje v prostem času. Nekateri centri organizirajo tudi poklicne tečaje za brezposelne. Posebno zanimive za manjšinsko kulturo so tako imenovane "ljudske šole" (17 šol s švedskim učnim jezikom), kjer se mladi in odrasli izobražujejo za leto ali dve, da bi poglobili svoje znanje in razumevanje določenega področja (te šole sodijo v neformalni sistem izobraževanja).

Za formalno izobraževanje odraslih v švedskem jeziku je na voljo 30 javnih zavodov za izobraževanje odraslih, eden za izobraževanje na daljavo, dva visokošolska inštituta in 10 visokih šol v univerzitetnih centrih. Poleg tega obstajajo tudi tri poletne univerze in dva centra za poklicno izobraževanje brezposelnih in priseljencev.

Baski v Franciji

Baskovščina ali euskara je poseben jezik, ki ne spada v skupino indoevropskih jezikov. Predel, kjer je baskovski jezik avtohton, se imenuje Euskal Herri ali Baskovska država. Dandanes se to območje deli v številne province: štiri ležijo v Španiji (južni del Baskovske države) in tri v Franciji (severni del Baskovske države).

Iparalde (severni del Baskovske države) obsega približno 2/5 francoske dežele Pyrenees Atlantiques. Približno 32% prebivalcev tega predela pripada baskovski manjšini. Novejši podatki kažejo, da se kljub upadanju števila baskovsko govorečih prebivalcev izboljšujejo tako razmere kot javnomnenjska naklonjenost baskovskemu jeziku in kulturi ter možnosti za promocijo jezika. Raba baskovskega jezika v javni upravi ni bila nikoli dovoljena.

V Franciji baskovščina, v primerjavi s preostalimi regionalnimi jeziki, ni deležna uradnega priznanja in tudi ne posebnega statusa. Možnosti, da bi se razmere v kratkem izboljšale, ni veliko, kar dokazuje tudi negativni odnos Francije do Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih.

Šolstvo – Francoska ustava določa, da je šolstvo javno in mora med mladimi generacijami spodbujati vrednote Republike. Francoski šolski sistem je močno centraliziran, čeprav se je v 80. letih začel proces decentralizacije in so bile v tej smeri uvedene reforme tudi na področju šolstva. Z Deixonnevim zakonom iz leta 1951 je v javnih šolah dovoljen pouk regionalnih jezikov in njihove kulture od ene do treh ur tedensko, pod pogojem, da je učitelj temu naklonjen in za to sposoben. Po okrožnici iz leta 1982 obstaja možnost uvajanja dvojezičnih oddelkov, če zanje zaprosi vsaj 15 staršev in če župan privoli.

Poleg javnih šol obstajajo razne kategorije zasebnih šol. Večinoma so zasebne šole podpisale pogodbo z

državo, ki jih finančno podpira, šole pa morajo slediti državnim smernicam. Najštevilnejše so katoliške šole, poleg teh pa obstajajo tudi zasebne baskovske šole Ikastolas.

Tako v javnih kot v zasebnih katoliških šolah in v šolah Ikastola je bil pouk baskovskega jezika uveden bolj na zahtevo staršev in učiteljev kot zaradi naklonjenosti javne uprave. Danes poteka dvojezično šolanje po štirih modelih: uvajalni model (ki predvideva od ene do treh ur pouka regionalnega jezika), dvojezični model (ki predvideva 12 tedenskih ur pouka regionalnega jezika v javnih ali zasebnih šolah), tako imenovano poglobljeno poučevanje (ki predvideva postopno uvajanje francoskega jezika v baskovske šole) in popolnoma francoski model (kjer celotna didaktična dejavnost poteka v francoskem jeziku). Zadnji model je najbolj razširjen.

Leta 1969 je organizacija Seaska uvedla prvo šolo z baskovskim učnim jezikom. Take šole danes obstajajo na celotnem baskovskem ozemlju in njihovo število narašča. Šolanje v baskovskem jeziku podpira prepričanje, da je treba otroka usposobiti, da se izraža v baskovščini in da se v tem jeziku uči. Izobraževanje odraslih je večinoma prepuščeno zasebnim pobudam. Baskovske organizacije si prizadevajo, da bi prebivalstvo osveščale o pomenu vsakodnevne uporabe baskovskega jezika, in prireajo tako začetne in kot nadaljevalne tečaje tega jezika. Večerni jezikovni tečaji so zelo dobro obiskani. Občasno so na voljo tudi specialistični poklicni tečaji ter poletni tečaji in poletne univerze.

Bretonci v Franciji

Bretonski jezik je keltskega izvora. V preteklosti je bil jezik razširjen na celotnem ozemlju Bretanije, danes pa se je ohranil predvsem v zahodni Bretaniji, deloma pa tudi v večjih mestih v vzhodnem delu (t.i. Zgornja Bretanija).

Bretonski jezik sestavljajo štirje različni dialekti. V zadnjih petdesetih letih pa se je uveljavila tudi moderna, poenotena jezikovna različica.

Ob začetku prve svetovne vojne je imela Bretanija 900.000 prebivalcev, ki so govorili izključno bretonski jezik, 400.000 jih je bilo dvojezičnih, 50.000 pa je govorilo samo francoščino in ni obvladalo bretonskega jezika. Danes približno 240.000 prebivalcev od skupno 4.000.000 kolikor toliko obvlada bretonski jezik, vendar ga samo polovica uporablja za vsakdanje sporazumevanje.

Šolstvo – Na upad rabe bretonskega jezika, ki je zaznamovalo 20. stoletje, so vplivali različni dejavniki, med katere prištevamo socioekonomski napredek (ljudje, ki so dnevno uporabljali bretonski jezik, so bili večinoma kmetje in ribiči), nagli ekonomski razvoj in predvsem migracija v večja mesta, odklonilni in zatiralni odnos francoske oblasti do regionalnih jezikov ter

marginalizacija bretonskih predstavnikov iz interesnih sfer, iz medijev in javne uprave, ki je pripomogla k marginalizaciji bretonske skupnosti in jezika. V zadnjih dvajsetih letih pa se je uradni položaj do jezika vsaj navidezno izboljšal.

Od Deixonovega zakona (1951) dalje lahko v francoskih javnih šolah poučujejo tudi regionalne jezike. Poleg tega so nekatere javne in zasebne katoliške šole dvojezične.

Izobraževanje odraslih je večinoma prepuščeno zasebnim pobudam, občasno pa je vključeno tudi med javne pobude.

Podatki kažejo, da se približno 1.200 odraslih uči bretonskega jezika. V zadnjih letih zanimanje zanj opazno narašča.

Okcitanzi v Franciji

Okcitanški jezik je romanskega izvora. Govorijo ga v sedmih deželah na jugu Francije. Sestavljajo ga štirje dialekti.

Od 11. do 14. stoletja je bil okcitanški jezik jezik kulture in trubadurjev. V 16. stoletju je bila njegova raba v javnih dokumentih prepovedana, vendar se je ohranil kot pogovorni jezik med krajevnim prebivalstvom do začetka 20. stoletja. Danes njegova raba upada, posebno med mlajšimi generacijami. Iz podatkov izhaja, da 55% prebivalcev ozemlja, kjer je naseljena okcitanška manjšina, ne pozna okcitanškega jezika, od 40 do 50% ga razume, od teh ga govori 25%, 10% ga uporablja za vsakdanje sporazumevanje in 6% ga obvlada tudi v pisni obliki.

Šolstvo – V Franciji je pouk regionalnih jezikov večinoma prepuščen dobri volji učnega osebja in zahtevam staršev. Z odobritvijo Deixonovega zakona iz leta 1951 se v javnih šolah lahko poučujejo regionalni jeziki in kulture kot dodatni predmet na vseh stopnjah, od ene do treh ur tedensko, pod pogojem, da je učitelj tega sposoben. Usposobljenost učnega osebja za poučevanje regionalnih jezikov ustvarja veliko zmedo. Šele leta 1991 je bilo uradno priznано potrdilo, ki jamči usposobljenost profesorja ali učitelja za poučevanje v okcitanškem jeziku.

Poučevanje okcitanščine v šolah podpirajo tudi komisija za regionalne jezike in kulturo, deželni center za pedagoško dokumentacijo v Toulousu, različne zasebne ustanove, publicisti in kulturne organizacije. Ena izmed takih organizacij je tudi Calandretas, ki jo sestavlja mreža šol z okcitanškim učnim jezikom. Začela je s predšolsko vzgojo, danes pa omogoča tudi prvostopenjsko šolanje v okcitanškem jeziku. Pedagoški princip, na katerem sloni njihov vzgojni načrt, je t.i. "immersion education", ki predvideva, da vzgoja v prvi fazi poteka izključno v okcitanškem jeziku in šele po več letih šolanja tudi v francoščini. Povpraševanje po tovrstni šolski ponudbi narašča.

Izobraževanje odraslih je večinoma prepuščeno zasebnim pobudam – razen programov, ki spadajo v lokalno občinsko izobraževalno ponudbo. Odraslim so na voljo številni tečaji okcitanškega jezika, v glavnem pa se delijo na tečaje za osebe, ki obvladajo okcitanški jezik, in tiste za osebe, ki ga ne obvladajo.

Korzijski v Franciji

Korziški jezik je samostojen jezik, ki spada v italo-romansko skupino.

Danes živi na otoku 260.000 ljudi, vendar se je veliko Korzičanov izselilo z otoka v Francijo. Podatki o rabi jezika se nanašajo samo na prebivalstvo otoka. Po podatkih iz leta 1995 izhaja, da 81% prebivalstva razume korziški jezik: od teh ga 64% govori, 57% ga bere in 73% upa, da se ga bodo njihovi potomci naučili.

Šolstvo – Izobraževanje in šolanje v korziškem jeziku je doživelo velik zastoj in niti Deixonov zakon iz leta 1951 ni vključil korziškega jezika med regionalne jezike. Po dolgih prizadevanjih in vztrajni promociji jezika je bil jezik zakonsko zaščiten. Od leta 1991 ima korziški jezik poseben statut, poseben oddelek krajevne uprave je zadolžen, da skrbi za razvoj poučevanja korziškega jezika in se zavzema za njegovo vključitev v šolski predmetnik.

Čeprav je šolski sistem na Korziki povsem enak kot v drugih francoskih deželah, je državno šolstvo v primerjavi z manjšinami (npr. baskovsko) povsem odgovorno za poučevanje korziškega jezika. Prebivalcem je postopoma uspelo, da so si priborili pravico do poučevanja korziškega jezika v javnih šolah vseh stopenj. Korzika nima posebne tradicije zasebnih šol.

Izobraževanje odraslih je bilo zelo razvito do 80. let in je potem postopoma upadlo.

Nemci v Franciji

Alzaški jezik je tradicionalni jezik dežele Alzacije. Številne dialekte lahko razvrstimo v dve glavni skupini: Frankisch in Alemanisch. Dandanes govori alzaški jezik približno 60% prebivalstva. Iz podatkov je razvidno, da pozna jezik vedno manj mladih in da obstaja negativna korelacija med znanjem jezika in stopnjo šolanja.

Francoski jezik se je v tem predelu postopoma uveljavil v 18. stoletju kot jezik kulture; užival je državno podporo na podlagi državne politike in splošne težnje po uveljavitvi francoščine kot državnega jezika in jezika napredka. Število prebivalcev, ki so govorili alzacijski jezik, je naglo upadalo, posebno med mladimi. Proces upadanja se je delno zaustavil z aneksijo Alzacije Nemčiji med letoma 1871 in 1918 in med nemško okupacijo med drugo svetovno vojno. V po-vojnem obdobju je iz splošnega odpora do Nemčije upadla raba nemščine.

Šolstvo – V 80. letih se je v šolstvu razširila raba

nemščine, posebno zaradi naglega razvoja in iz ekonomskih razlogov, saj Alzacija meji z Nemčijo. Ker ni standardne poenotene oblike alzaškega jezika, se je uveljavila raba pisne nemščine kot *lingua franca*. V nadaljevanju bo govor o šolanju in učenju nemščine; če izrecno omenjamo alzaški jezik, govorimo o ustni obliki.

Po drugi svetovni vojni pa je bila kot edini učni jezik ponovno uvedena francoščina in francoski vpliv na šolstvo je bil zelo močan. Nemščina je bila v šolstvu prepovedana; v korist francoščine so zanemarili krajevne jezike. Leta 1953 je bila nemščina ponovno dovoljena kot predmet. Šele leta 1976 so uvedli program, po katerem otrok, ki so govorili alzaški jezik, niso obravnavali kot začetnike pri pouku nemškega jezika. Učenje je slonelo na njihovem znanju alzaškega dialekta. Z okrožnico iz leta 1982 je ministrstvo dodelilo možnost dodatnih 30 minut pouka nemščine dnevno. Zajemljena je tudi možnost pouka lokalnega dialekta in kulture ter nekaterih predmetov v krajevnem dialektu. Leta 1990 so uvedli nov dvojezični program, ki je postal uraden leta 1994.

Izobraževanje odraslih je v glavnem prepuščeno zasebnim pobudam. Na voljo so številni tečaji nemščine.

Lužiški Srbi v Nemčiji

Lužiška srbsščina je indoevropski jezik in spada med slovanske jezike. Lužiški Srbi so ena od štirih priznanih avtohtonih jezikovnih manjšin v Nemčiji. Manjšina je naseljena ob vzhodni meji, v Spodnji Lusatiji v deželi Brandenburg in v Zgornji Lusatiji v deželi Saški. Jezik ima številne narečne različice in standardizacija jezika se zaradi zatiranja in nepriznavanja statusa jezika ni uveljavila. Danes se uporabljata večinoma dve dialektalni obliki: "nižja sorbsščina" (Wendisch) v Brandenburg in "višja sorbsščina" na Saškem.

Lužiški Srbi so bili v teku stoletij izpostavljeni močnemu asimilacijskemu pritisku. Ta je bil najhujši v času nacizma in tretjega rajha, ki velja za obdobje močne represije in vsiljene germanizacije. V povojnem obdobju se je položaj Lužiških Srbov izboljšal. Parlament je leta 1948 izdal zakon o zaščiti pravic prebivalcev, ki govorijo lužiško srbsščino, kar je omogočilo uveljavitev jezika v javnosti in v šolstvu. Leta 1949 je bila ustanovljena Nemška demokratična republika in nova ustava je vsebovala tudi zakon, ki je Lužiškim Srbom jamčil pravico do ohranitve lastnega jezika in kulture. Število govorcev pa je naglo upadalo, tudi zaradi procesa urbanizacije in industrializacije teritorija. Po zedinjenju Nemčije lužiškosrbskim organizacijam ni uspelo uveljaviti želje po združitvi Lusatije v enotno administrativno enoto. Čeprav noben člen nove nemške ustave izrecno ne omenja zaščite jezikovnih manjšin, je zaščita srbskega jezika in kulturne tradicije zajamčena s Protokolom št. 14. Obe deželi sta v svoji ustavi vključili člen o jezikovni zaščiti. Tako država kot deželi sta do-

delili znatna finančna sredstva lužiškosrbskim ustanovam in infrastrukturi, ki skrbi za ohranjanje jezika.

Uradnih podatkov o številu govorcev ni na voljo. Neuradni podatki niso enotni: po nekaterih virih naj bi se število aktivnih govorcev sukalo okoli 20.000, po drugih podatkih okoli 60.000, od teh 40.000 na Saškem in 20.000 v Brandenburg. Njihovo število vsekakor naglo upada in jasno je, da je obstoj jezika ogrožen.

Šolstvo – Lužiškosrbski jezik se je v šolstvu uveljavil šele v povojnem obdobju, ko so uvedli dvojezične programe za vse stopnje šol; nekatere šole so bile dvojezične, na drugih pa je bila lužiška srbsščina v rabi kot učni jezik. V naslednjih desetletjih so se okoliščine naglo spremenile: najprej je ministrstvo odločilo, da se nekateri predmeti obvezno poučujejo v nemškem jeziku, nato je odločitev o šolanju v lužiškosrbskem jeziku slonela na izbiri staršev. Šole z lužiškosrbskim jezikom so počasi izginile in lužiška srbsščina je postala izbirni predmet ali tuj jezik.

V Nemčiji sta skrb za šolstvo in zakonodajna oblast na področju šolstva poverjeni deželam. V deželi Brandenburg zakon iz leta 1996 jamči uporabo lužiškosrbskega jezika v šolstvu v različnih oblikah: kot učni jezik za učence, za katere je materin jezik, kot drugi jezik ter kot tuji jezik. V osnovni šoli je povsod učni jezik nemščina in lužiška srbsščina je v rabi kot predmet, če starši zanj zaprosijo. Število šol, ki omogočajo rabo tega predmeta, in učencev naglo upada iz leta v leto. Na višjih šolah je lužiška srbsščina na voljo bodisi kot izbirni predmet bodisi kot tuj jezik. Na univerzitetni ravni obstaja študijska smer lužiške srbsčine.

Centri za izobraževanje odraslih ponujajo raznovrstne tečaje. Na voljo so tudi tečaji lužiškosrbskega jezika in kulture, sicer pa je edini učni jezik nemščina.

V deželi Saški sta od leta 1991 zakonsko jamčeni možnost šolanja v lužiškosrbskem jeziku in raba lužiške srbsčine kot predmeta. Prvič v zgodovini je osnovno poznavanje lužiškosrbske kulture in zgodovine obvezno na vseh šolah. V predelih, kjer starši vsaj petindvajsetih otrok zaprosijo za pouk v lužiški srbsščini, jim ta pravica zakonsko pripada tako na osnovnošolski kot višješolski ravni. Na univerzi v Leipzigu je študij lužiške srbsčine že uveljavljen.

Centri za izobraževanje odraslih omogočajo tečaje lužiške srbsčine. Povpraševanje ni veliko. Pri drugih tečajih, ki so namenjeni odraslim, se lužiška srbsščina ne uporablja kot učni jezik.

Severni Frizijci v Nemčiji

Severna frizijščina je eden izmed avtohtonih jezikov v severonemški deželi Schleswig-Holstein. Uporablja se večinoma na kmetijskem predelu severne Frizije. Jezik sestavlja devet različnih narečij. Od 5 do 7% prebivalstva govori frizijščino in približno 40% prebivalstva se ima za Frizijce. Frizijščina se je dolgo ohranila

izključno v ustni obliki in šele v začetku 19. stoletja se je začela uveljavljati tudi v pisni obliki. Vsako frizijsko narečje ima svoj pravopis, slovnico in besedje, čeprav lahko danes govorimo o razmeroma standardiziranem jeziku.

Nova ustava, ki je prišla v veljavo leta 1990, predvideva zaščito in promocijo danske manjšine in Frizijcev, ki živijo v Schleswig-Holsteinu. Frizijščina v Nemčiji nima uradnega statusa.

Šolstvo – Šolski sistem v severni Friziji je enak kot v severni Šleziji. Šole so večinoma državne. Edina izjema so zasebne šole danske manjšine, ki jih delno financira dežela, delno pa kraljevina Danska.

Kar zadeva izobraževanje odraslih, je Schleswig-Holstein posebna dežela, ker nima zakona, ki bi izrecno urejal to področje. V deželi je 176 središč za izobraževanje odraslih, od katerih jih 16 leži v severni Friziji. Učni jezik je navadno nemščina, razen za jezikovne tečaje. Tečaje frizijščine prirejajo frizijske ustanove. Število udeležencev na tečajih frizijskega jezika spodbudno narašča in s tem tudi njihova popularnost. Frizijščina se uporablja kot učni jezik samo na tečajih frizijskega jezika, ne pa na drugih.

Irci v Irski Republiki

V Republiki Irski sta uradna jezika irščina in angleščina. Irščina ali gaelščina je avtohton jezik keltskega izvora. Govorijo ga v Republiki Irski in v Severni Irski, ki je del Združenega kraljestva.

Iz popisa iz leta 1996 izhaja, da 1,43 milijona prebivalcev Republike Irske govori irščino, kar pomeni kar 43.5% vsega prebivalstva. Ob koncu 19. stoletja se je začel pravi irski preporod, ki se je nadaljeval skozi 20. stoletje. Četrti člen ustave iz leta 1922 določa, da je irščina državni uradni jezik (skupno z angleščino), 8. člen pa, da je irščina kot državni jezik prvi uradni jezik. Kljub temu da je irščina uradni jezik in da je Republika Irska članica Evropske Unije, irščini ni priznan status uradnega jezika Evropske Unije.

Strokovnjaki menijo, da samo 25% prebivalstva, ki trdi, da govori irsko (1,43 milijonov), redno uporablja irščino, od teh je 80% še v šolskem sistemu (kohorta od 5 do 24 let starih prebivalcev). Če ta delež zanemarimo, samo 5% celotnega prebivalstva redno uporablja irski jezik v vsakdanjem življenju in ga aktivno obvlada, 10–12% ga obvlada dobro, 25–30% pa ga obvlada na nižji stopnji oz. pasivno. Šolski sistem je in bo veliko pripomogel k širjenju rabe irskega jezika in etnične zavestnosti.

Šolstvo – Na območju Gaeltacht, kjer se je zgodovinski jezik najbolje ohranil in ga govori večina prebivalstva, je irščina v rabi kot učni jezik, medtem ko je drugod učni jezik večinoma angleščina. Tu obstajajo na osnovnošolski ravni šole z irskim učnim jezikom ali irščino kot predmetom in srednje šole, v katerih je

irščina uporabljana kot učni jezik za določene kurikularne sklope in predmete ali pa je v rabi kot učni predmet.

O tečajih v irščini, ki so namenjeni odraslim, nimamo natančnih podatkov. Večino tečajev irskega jezika prirejajo različne prostovoljne organizacije in spadajo v sklop neformalnega izobraževanja. V deželi Gaeltacht javna uprava, univerza iz Galwaya in druge organizacije skupno prirejajo tečaje za pridobitev diplome različnih stopenj, ki potekajo v irskem jeziku in so namenjene odraslim.

Ladinci v Italiji

Italijanščina je uradni državni jezik. Poleg italijanščine so manjšinski jeziki uradni jeziki v nekaterih avtonomnih deželah. Ladinščina je retoromanski jezik, ki ga govorijo v osrednjem in vzhodnem predelu alpskega območja. Po razpoložljivih statističnih podatkih naj bi ladinski jezik govorilo od 30.000 do 35.000 ljudi. Jezik se deli v tri skupine: osrednjo, vzhodno in zahodno ladinščino, ki so nekoč tvorile en sam jezik. Danes so razširjene na območju, kjer je večinski jezik nemščina ali italijanščina. Vzhodno ladinščino ali furlanščino govorijo na vzhodnem predelu, zahodno ladinščino v Švici, osrednjo pa v dolinah na območju italijanskih Dolomitov. V nadaljevanju bo podana analiza stanja osrednje ladinščine. Ladinščina se v tem predelu govori v petih dolinah, ki pripadajo trem različnim krajevnim upravam: Trentu, Bellunu in Bocnu. Od skupno 38.000 prebivalcev jih govori ladinsko okoli 30.000. Položaj jezika se razlikuje glede na jezikovno politiko krajevnih uprav. Ladinski jezik v deželi Veneto in pokrajini Belluno ni zakonsko zaščiten. Sledeči podatki se nanašajo na doline Val Badia, Gherdeina in Fascia, ki spadajo v avtonomno deželo Tridentinsko – Gornje Poadižje, razen v primerih, ko so razlike izrecno navedene. Večina ladinsko govorečega prebivalstva živi v pokrajini Süd Tirol, kjer je jezik deležen zakonske zaščite.

Avtonomni pokrajini Bocen in Trento ležita v območju t.i. Južne Tirolske in sta bili do prve svetovne vojne del avstrijskega cesarstva. Prehodu pod italijansko oblast je sledilo obdobje močnega pritiska in italijanizacije, ki je doseglo višek v obdobju fašizma. Po drugi svetovni vojni je bila deželi Tridentinsko – Gornje Poadižje priznana pravica do posebnega statuta avtonomne dežele in zaščite jezikovnih manjšin. Čeprav je ladinska manjšina izrecno omenjena tudi v deželnem statutu iz leta 1948, so se kulturne in jezikovne pravice na področju šolstva uveljavile šele leta 1972. Danes govori večina prebivalcev pokrajine Bocen nemško, čeprav v večjih mestnih središčih prevladuje italijanska večina. Ladinska manjšina je v primerjavi z nemško manjšino deležna znatno nižje stopnje zakonske zaščite. Nemška manjšina sestavlja na deželni ravni večino, na državni ravni pa manjšino. Ista stopnja zaščite je bila

predlagana tudi za pokrajino Trento, vendar ni bila uvedena.

Po določbah iz leta 1988 ima ladinski jezik status uradnega jezika. V pokrajinah Trento in Bocen, v predelih, kjer živi ladinsko govoreče prebivalstvo, so dokumenti trijezični in tudi uslužbenci v javni upravi morajo obvladati ladinski jezik.

Šolstvo – Deželni avtonomni statut zagotavlja vključenost ladinskega jezika v učne načrte. Po obnovljenem statutu je ladinščina uporabljana v šolah kot učni predmet in tudi kot učni jezik na vseh stopnjah, od otroškega vrtca do višje šole. Za vse osnovne šole v Bocnu določa danes zakon 12 tedenskih ur pouka v italijanskem jeziku, 12 ur v nemškem in dve uri v ladinskem. Ista določila veljajo za nižje srednje šole. Deželni statut izrecno omenja uporabo ladinskega jezika v predšolski vzgoji. Otroci različnih maternih jezikov (ladinski, nemški in italijanski) obiskujejo iste vrtce, kjer je za skupinske dejavnosti v rabi ladinski jezik, medtem ko v individualnih pogovorih učitelj uporablja otrokov materni jezik. Vse učno osebje na predšolski stopnji je trijezično. Na prvi stopnji osnovne šole učno osebje upošteva, če le mogoče, različni jezikovni izvor in skupno jezikovno ozadje posameznih učencev. Prvi razredi so razdeljeni v dve skupini: skupino ladinsko-nemških in ladinsko-italijanskih govorcev. Ladinščino uporabljajo tudi pri učenju drugega jezika. Postopno učence uvajajo v spoznavanje drugega oz. tretjega jezika. Učenci se začnejo učiti pisanja in branja v nemškem oz. italijanskem jeziku. Na drugi stopnji osnovne šole se učenci učijo tretjega jezika (italijanščine oz. nemščine). Učni program predvideva enako število ur pouka drugega in tretjega jezika. Pouk ladinščine kot predmeta je obvezen 2 uri tedensko. Na nižji srednji šoli sta predvidena nemški in italijanski učni jezik. Ladinščina se uporablja kot učni jezik dve uri tedensko. Poleg tega je še predviden pouk angleščine. Na višji srednji šoli sta predvidena italijanski in nemški učni jezik. Ladinščina je kot predmet v rabi eno uro tedensko.

V Trentu ladinski jezik ni tako sistematično uporabljan kot v pokrajini Bocen. Leta 1944 je bil pri pokrajinskem šolskem uradu ustanovljen Urad za ladinski jezik, leta 1955 pa je bil v šolski kurikulum uveden pouk ladinskega jezika. V predšolski vzgoji se ladinski jezik uporablja kot učni jezik vzporedno in enakopravno z italijanskim jezikom. Na osnovnih šolah se ladinščina uporablja kot predmet 2 uri tedensko in kot učni jezik eno uro tedensko. Na nižji srednji šoli ji je kot predmetu namenjena ena ura tedensko in kot učni jezik se uporablja 2 uri tedensko. Na višji srednji šoli ladinščina ni v rabi ne kot predmet ne kot učni jezik.

Na visokošolski ravni omogočajo univerze v Brixnu, Innsbrucku, Salzburgu, Padovi, Zürichu in Vidmu študijske programe iz ladinskega jezika, lingvistike in literature. Univerzitetnih tečajev v ladinskem jeziku ni. Novoustanovljena Fakulteta za vzgojne vede Univerze v

Brixnu vključuje univerzitetno izobraževanje za predšolsko in osnovnošolsko učno osebje.

Za izobraževanje odraslih so na voljo tečaji ladinskega jezika, ki jih prirejajo različne kulturne ustanove. Njihov namen je posredovati znanje jezika ljudem, ki so se na tem območju naselili zaradi razvoja turizma, ter pripomoči k njihovi integraciji v lokalno kulturo in skupnost.

Slovinci v Italiji

Slovenska manjšina v Italiji je ena od treh zakonsko zaščitene jezikovnih skupnosti v avtonomni deželi Furlaniji – Julijski krajini. Slovensko oz. slovansko prebivalstvo se je na to območje naselilo v 6. st. Uradnih podatkov o številu slovenskih govorcev ni. Ozemlje, na katerem je naseljena slovenska manjšina, pripada trem pokrajinskim upravam; položaj manjšine in njene pravice se razlikujejo glede na krajevno upravo, ki ji pripadajo. Ocenjujejo, da se število govorcev suče okoli 49.000 v tržaški, 18.000 v goriški in 29.000 v videmski pokrajini. Obdobje fašizma je bilo zaradi asimilacijskega pritiska, prepovedi rabe jezika in etničnega čiščenja najtemnejše obdobje v zgodovini zamejstva. Uradno priznanje slovenščine sloni večinoma na mednarodnih dogovorih, ki jih je Italija sprejela po drugi svetovni vojni. Najvišje zaščite je deležna manjšina na Tržaškem in Goriškem. Leta 2001 je bil v parlamentu odoben zaščitni zakon za varstvo slovenske jezikovne manjšine deželi Furlaniji – Julijski krajini, ki manjšini priznava dodatne pravice do rabe slovenščine. Do danes pa krajevne oblasti močno zaostajajo z uresničevanjem določil, ki izhajajo iz omenjenega zakona.

Slovensko govoreči prebivalci so dvojezični (obvladajo tudi italijanščino), medtem ko sta raba in poznavanje manjšinskega jezika med večinskim prebivalstvom manj razširjena.

Šolstvo – Slovenske šole so bile v tem predelu ustanovljene pod avstrijsko oblastjo v času razsvetljenstva. Delovale so stalno – razen v obdobju fašizma, ko so bile ukinjene. Na Tržaškem in Goriškem so bile ponovno uvedene v povojnem obdobju. Obstajajo šole s slovenskim učnim jezikom od predšolske stopnje do višjih srednjih šol vključno. Italijanske državne šole s slovenskim učnim jezikom so del vsedržavnega šolskega sistema in sledijo vsedržavnim smernicam in ministrskim programom in smernicam. Slovenščina se uporablja kot učni jezik pri vseh predmetih, razen pri pouku italijanščine. V zadnjih letih rahlo narašča vpisovanje otrok iz mešanih zakonov ali neslovenskih družin.

Na Videmskem (v Špetru) sta leta 1986 začela delovati zasebna dvojezična šola in otroški vrtec (Zavod za slovensko izobraževanje). Leta 2001 sta postala vrtci in šola državna.

S poklicnim izobraževanjem in poklicnim izpopolnjevanjem se od leta 1979 na Tržaškem ukvarja Slo-

venski deželni zavod za poklicno izobraževanje, ki je pozneje svoje delovanje razširil tudi na Goriško in Videmsko.

Različne javne in zasebne ustanove omogočajo tečaje slovenščine vseh stopenj.

Na področju izobraževanja odraslih v slovenskem jeziku je najbolj dejaven Slovenski deželni zavod za poklicno izobraževanje. Poljudno in neformalno izobraževanje je manj organizirano in večinoma prepuščeno zasebnim pobudam posameznih društev in ustanov.

Frizijci na Nizozemskem

Holandščina je prvi uradni jezik, vendar je frizijščina po zakonu priznana kot drugi državni uradni jezik v deželi Friesland. Frizijščina je na omenjenem območju avtohton manjšinski jezik. Spada v nemško jezikovno skupino in je sorodna nizozemskemu jeziku. V deželi približno 94% prebivalstva razume frizijščino, 74% jo govori, 65% jo bere, 17% obvlada tudi pisno frizijščino. Več kot polovica prebivalstva navaja frizijščino kot prvi jezik. Jezik se je ohranil predvsem v ustni obliki, saj so ga uporabljali večinoma na podeželju. Šele v 20. stoletju se je položaj frizijščine izboljšal. Danes je frizijščina uradno priznana.

Šolstvo – Šolski sistem v Friziji se ne razlikuje od državnega. Pomembna značilnost nizozemskega državnega sistema je princip svobode šolanja, ki daje staršem in ustanovam možnost ustanavljanja šol na podlagi verskih, pedagoških ali drugih prepričanj. Javne in zasebne šolske ustanove za vse stopnje šolanja delujejo v sožitju in so si enakovredne. Oba sistema, javni in zasebni, sta deležna popolne državne finančne podpore.

Od leta 1980 dalje se frizijščina poučuje kot predmet na vseh osnovnih šolah. V 80% primerov je v rabi tudi kot učni jezik, skupaj s holandsko. Ni pa nobene šole, kjer bi bila frizijščina edini učni jezik. Na višji stopnji šolanja je od leta 1993 frizijščina obvezen predmet v prvem trieniju.

Da bi izobraževalna ponudba bolj ustrezala potrebam družbe in posameznikom, je leta 1996 prišel v veljavo nov zakon, ki ureja področje izobraževanja odraslih in poklicnega izobraževanja. Glavna posledica novega zakona je ustanovitev deželnega centra za izobraževanje in izpopolnjevanje (ROC), ki vse oblike izobraževanja ureja v koherentno in skladno strukturo.

Odraslim je na voljo 36 središč, kjer organizirajo raznovrstne tečaje. Središča urejata deželni ustanovi.

Regionalni centri morajo zadostiti potrebam družbe po izobraževanju in poklicnem usposabljanju. Večina tečajev ne predvideva rabe frizijščine ali pa jo predvideva v zelo skromni meri. V izobraževanju odraslih se frizijski jezik uporablja obrobno.

AFUK omogoča večerne tečaje frizijščine, namenjene odraslim, tako tistim, ki jim je frizijščina prvi jezik, kot tistim, ki se je učijo kot drugega jezika. Njene tečaje

obiskuje letno približno 1000 ljudi. V Friziji obstaja tudi rezidenčna "ljudska šola", ki odraslim omogoča neformalno izobraževanje v frizijščini na različnih področjih in tudi poletne intenzivne tečaje.

Katalonci v Španiji

Katalonski jezik spada v skupino indoevropskih jezikov. Uporabljajo ga v štirih predelih Španije: v deželi Kataloniji, na Balearskih otokih, Valenciji in delno tudi v Aragoni. Zunaj španske republike katalonščino govorijo tudi v dveh manjših predelih Francije (v Roussillomu in v Cerdagnu) in v Andori.

Naslednji podatki se nanašajo samo na stanje v Kataloniji, kjer živi največja katalonska manjšina.

Od 11. do 17. stoletja je bila katalonščina priznana kot uradni jezik. V 18. stoletju se je začelo obdobje pritiskov in poskusov, da bi uničili katalonsko nacionalno zavest in preprečili uradno rabo katalonskega jezika. Najhujše je bilo obdobje frankovske diktature, ko je bila raba katalonščine v javnosti prepovedana. Preporod katalonskega jezika se je začel po diktatorjevi smrti in s sprejetjem ustave iz leta 1978. Po stoletjih zatiranja je kraljevina Španija zavzela bolj odprto stališče do jezikovnih manjšin: omenjena ustava med drugim dovoljuje, da so v avtonomnih deželah poleg španščine še drugi uradni jeziki. Statut avtonomne dežele Katalonije priznava katalonski jezik kot uradni jezik, poleg španskega.

V 80. letih se je z odobritvijo zakona o normalizaciji katalonščine začelo obdobje normalizacije in širše rabe katalonskega jezika v javni upravi, šolstvu, medijih, kulturnem življenju ter sama promocija jezika. Iz popisa iz leta 1998 izhaja, da 97,3% prebivalstva Katalonije razume katalonski jezik, 79,0% pa ga tudi govori.

Šolstvo – Raba katalonščine v šolstvu je bila med diktatorskim režimom prepovedana. Šele leta 1970 je bilo dovoljenih nekaj ur katalonščine na teden. Leta 1978 je postala katalonščina obvezen predmet, z avtonomnim deželnim statutom iz leta 1979 pa tudi učni jezik.

Izobraževanje odraslih je namenjeno nič več solo-obveznim posameznikom. Upoštevati je treba tečaje katalonščine in tečaje, namenjene tistim, ki niso zaključili obveznega šolanja. Prve prireja organizacija, ki se ukvarja izrecno s poučevanjem katalonščine za odrasle (kot prvega ali kot drugega jezika), druge pa urad za socialno skrbstvo. Na tečajih katalonščine se tečajniki usposablajo tudi za polaganje izpitov iz katalonskega jezika na štirih različnih stopnjah: osnovno znanje ustnega jezika, osnovno znanje ustnega in pisnega jezika, srednje znanje ustnega in pisnega jezika, visoko znanje ustnega in pisnega jezika. Poleg teh obstajajo tudi diplome o znanju katalonščine za posebno rabo, npr. za javno upravo, za gospodarstvo ipd.

V 90. letih, ko je postalo znanje jezika obvezno pri

natečajih za službe v javni upravi dežele Katalonije, je naglo naraslo število oseb, ki so polagale izpite iz katalonščine.

V centrih za izobraževanje odraslih je katalonščina učni jezik v 32% primerov, v 54% pouk poteka v katalonščini in v španščini, v 14% pa samo v španščini.

Galičani v Španiji

Galego je indoevropski jezik romanskega izvora. Govorijo ga v avtonomni deželi Galicija v severozahodni Španiji in na obmejnem predelu dežel Asturija in Kastilja – Leon. Razvil se je zaradi pritiska latinščine na keltsko narečje v 1. stoletju pr. n. š. Med 15. in 18. stoletjem je zaradi naselitve aristokracije in uvedbe španskega jezika (kastiljščine) v upravo španski jezik postopoma izpodrinil galicijskega, ki se je ohranil večinoma v ustni obliki. Preporodu v 19. stoletju je sledilo obdobje frankovske diktature, ko je bila raba galicijščine v javnosti in v šolstvu prepovedana. Stanje jezika se je postopoma izboljšalo s ponovno uvedbo demokracije in z nastankom avtonomne dežele, ki od leta 1981 priznava dva uradna jezika: španskega in galicijskega. Leta 1983 so izdali posebno zakonsko določilo za normalizacijo jezika, njegovo promocijo in dejansko uvedbo dvojezičnosti. Čeprav je zakon v veljavi že vrsto let, uvedba in raba galicijščine ni zadovoljiva na vseh področjih.

V obmejnih območjih zunaj dežele Galicije govori galicijsko okoli 50.000 ljudi, a nimajo priznane nobene jezikovne pravice.

Iz statističnih podatkov izhaja, da v deželi od 2.740.000 prebivalcev 68% dnevno uporablja galicijski jezik, 86,4% ga je sposobno govoriti, 97,1% pa jezik razume. Jezikovno znanje postopoma narašča, posebno sposobnost branja in pisanja. Vsekakor je vsakodnevna uporaba jezika višja med starejšimi generacijami, mlajše pa bolje obvladajo pisni jezik.

Šolstvo – Leta 1981 sta postala galicijski jezik in književnost obvezna predmeta na vseh stopnjah šolanja. Zakon določa, da je ta jezik za vse šolske institucije uradni jezik. Čeprav so uradni dokumenti pisani v galicijskem jeziku, se slednji ni uveljavil kot pogovorni jezik v javni upravi.

Po deželnih predpisih ima vsak otrok pravico do izobraževanja v maternem jeziku (galicijskem ali španskem) v predšolskem obdobju in v prvem bieniju osnovne šole. Zato mora učno osebo uporabljati kot učni jezik materni jezik večine učencev. Obenem pa mora upoštevati tudi drugi jezik okolja in zagotoviti, da se bo otrok naučil obeh uradnih jezikov. Na podlagi omenjenih določil poteka pouk v večjih mestnih središčih večinoma v španščini (ker je to jezik večine), na podeželju pa večinoma v galicijščini.

Vsak učenec med 8. in 16. letom starosti mora tudi sodelovati pri predmetu galicijski jezik (4 ure tedensko), poleg tega pa še pri pouku dveh do treh predmetov, pri

katerih je galicijščina učni jezik (iz področja naravoslovja, družbenih in humanističnih ved). Kljub omenjenim določilom se za večino predmetov kot učni jezik uporablja španščina. Konkretno uresničevanje določil in pouk v galicijskem jeziku slonita na usposobljenosti učiteljev. Na podeželju, kjer je galicijščina materni jezik večine učencev, je jezikovno stanje boljše in galicijski jezik se pogosteje uporablja kot učni jezik. Razmere so takšne, da učenje obeh jezikov ni uravnovešeno; rezultati kažejo, da so vsi učenci, katerih materni jezik je galicijski, sposobni razumevanja, branja in pisanja v španskem jeziku (postanejo torej dvojezični), medtem ko v preostalih primerih pripomore šola k razvijanju sposobnosti branja in pisanja v galicijščini, ne pa k vsakodnevni rabi jezika (v tem primeru gre za pasivno dvojezičnost).

Na višjih šolah je učni jezik španski. Galicijščina je v rabi kot predmet, zakonsko pa je določeno, da se tudi štirje predmeti (2 obvezna in 2 izbirna) poučujejo v tem jeziku. V praksi večina šol ne izpolnjuje omenjenih pogojev (samo 30% jih uresničuje določilo o rabi galicijščine kot učnega jezika). Galicijski jezik pa je povsod učni predmet.

Na področju poklicnega usposabljanja je galicijski jezik samo učni predmet.

Na univerzitetni ravni so vse 3 deželne univerze v svojem statutu določile, da priznavajo oba uradna jezika (španščino in galicijščino). Od leta 1988 dalje je bil v sprejemni izpit za vpis na univerzo vključen tudi test iz galicijskega jezika, ki ima isto težo kot test iz španskega jezika. Z uvedbo oddelka za galicijsko-portugalsko filologijo (1976) je nastala študijska smer za preučevanje galicijskega jezika. Tega poučujejo kot predmet tudi v sklopu programa za usposabljanje učnega osebja na univerzitetni ravni. Med različnimi študijskimi smermi poteka pouk v galicijščini predvsem na področju znanstvenih predmetov skromnejši meri, v večji meri pa na področju humanističnih predmetov.

Aktivnosti na področju izobraževanja odraslih spadajo v dve večji podskupini: EPA (izobraževanje za odrasle) in EOI (uradna jezikovna šola). V obeh primerih gre za državni ustanovi. EOI daje odraslim možnost jezikovnih tečajev, tudi galicijščine, kar je edinstven sistem šol, ki širši javnosti omogoča študij jezikov. Njegove diplome uradno priznava Ministrstvo za šolstvo in so lahko zelo koristne na trgu dela. Pogoji za vpis v EOI je zaključeno obvezno šolanje. EPA skrbi za osebnostni in poklicni razvoj posameznikov, za njihovo izpopolnjevanje, učenje in širjenje znanja. Podobno kot na področju višjih šol se tudi na področju EPA ne uresničujejo zakonske določbe o uporabi galicijščine kot učnega jezika.

Asturijci v Španiji

Asturijski jezik spada v romansko skupino indoev-

ropskih jezikov. Govorijo ga v severovzhodnem predelu Španije, v deželi Asturiji. Manjše jezikovne skupnosti živijo tudi v severozahodnem predelu Leona, zahodno od Zamore. Na območju Mirande, v severni Portugalski, govorijo mirandes, jezik, ki je soroden asturijskemu.

Leta 1981 je dežela pridobila status avtonomne dežele; v statutu sta zajamčeni zaščita jezika in njegova promocija. Leta 1985 je bil ustanovljen poseben urad za jezikovno politiko. Iz študij izhaja, da asturijski jezik govori tretjina prebivalstva (360.000 ljudi). Iz raziskave, ki je bila opravljena leta 1994, je razvidno, da 36% prebivalstva aktivno uporablja asturijski jezik za vsakodnevno sporazumevanje in da je znanje jezika večje med manj izobraženimi prebivalci. Jezik se je bolje ohranil na podeželju kot v mestnem okolju in njegovo obvladovanje je večje v družinah, v katerih so starši s podeželja.

V deželnem statutu je tudi navedeno, da je treba spodbujati poučevanje, rabo in učenje asturijskega jezika, prav tako njegovo rabo v množičnih občilih.

Uporaba asturijskega jezika v javnosti je priznana. Med javnimi oblastmi ga skoraj izključno uporablja Ministrstvo za šolstvo in kulturo, občasno pa je v rabi tudi v parlamentarnih krogih. Število krajevnih oblasti, ki uradno uporabljajo asturijski jezik, narašča, kar pozitivno vpliva na razvoj polnopravne dvojezičnosti v javnosti.

Šolstvo – Ministrstvo za šolstvo določa osnovno strukturo šolskega sistema. Zaradi avtonomnega statuta je za upravljanje šolskega sistema polnopravno pristojna dežela. Asturijski jezik je najbolj v rabi na osnovnošolski stopnji (od 6 do 12 let). Čeprav deželni statut predvideva tudi možnost uporabe asturijskega jezika kot učnega jezika, je najpogostejše le učni predmet.

Dežela jamči možnost učenja jezika znotraj šolskega sistema na vseh stopnjah, vendar na prostovoljni ravni (učenje jezika ni obvezno).

Na višjih šolah je asturijski jezik izbirni predmet, vendar zaradi administrativnih zapletov ni preveč priljubljen.

V poklicnem izobraževanju ni predvideno učenje asturijskega jezika.

V deželi obstaja ena sama univerzitetna ustanova, univerza v Oviedu. Njen statut določa, da je dovoljena raba asturijskega jezika v skladu z veljavnimi zakonskimi določili in da nihče ne bo diskriminiran zaradi rabe jezika. Asturijski jezik se uporablja kot učni jezik samo za manjše število predmetov, večinoma iz filološkega področja. Na oddelku za filologijo in vzgojne vede so številni predmeti vezani na asturijski jezik in povpraševanje po njih narašča. Univerza s posebno študijsko smerjo skrbi tudi za usposabljanje učnega osebja za pouk asturijskega jezika.

Programi, namenjeni izobraževanju odraslih, se delijo v dve veliki podskupini: na programe državnih centrov za permanentno izobraževanje (CEPA) in programe, ki jih vodijo krajevne uprave (ljudske univerze, knjižnice ipd.). Obe omogočata tečaje asturijskega jezika.

Baski³v Španiji

Baskovščina ali euskara je poseben jezik, ki ne spada med indoevropske jezike. Predel, kjer je baskovski jezik avtohton, se imenuje Euskal Herri ali Baskovska država. Danes se to območje deli v številne province: štiri ležijo v Španiji (v južnem delu Baskovske države) in tri v Franciji (v severnem delu Baskovske države). Položaj jezika je zelo različen glede na državo, kateri baskovske province pripadajo. V 60. letih se je naglo razširila raba enotnega standardnega pisnega jezika batua. Za sestavo standardnega pisnega jezika je poskrbela Akademija za baskovski jezik.

Po podatkih iz leta 1991 približno črtina prebivalstva v španskem predelu Baskovske države trdi, da poleg španščine obvlada tudi baskovski jezik. Danes se delež prebivalstva, ki ta jezik obvlada, širi. Po mnenju strokovnjakov pa je delež prebivalstva, ki obvlada tudi pisni jezik, veliko manjši.

Šolstvo – Po stoletjih zatiranja je s sprejetjem ustave leta 1978 španska država zavzela do manjšin bolj odprto stališče. Ker je Baskovska dežela avtonomna, je postal baskovski jezik po prizadevanjih Baskovske avtonomne skupnosti (ki združuje vse tri baskovske province v Španiji – Arabo, Biscay in Gipuzko ter delno Navaro) dodatni uradni jezik. Dežela je zato uvedla zakonske določbe o rabi baskovščine v javnosti in v šolstvu, kjer se pojavlja kot predmet in kot učni jezik. V šolskem sistemu je lahko baskovski jezik v rabi po sledečih modelih:

- model A: španščina je učni jezik, baskovščina predmet;
- model B: baskovščina je učni jezik in španščina predmet;
- model C: španščina in baskovščina sta predmeta in učna jezika.

Distribucija modelov je odvisna od krajevne uprave. Opazno se uveljavljata model B in C in iz podatkov je razvidno, da zanimanje za baskovščino v šolskem sistemu narašča.

Odrasli, ki se niso šolali v baskovščini in želijo izpopolniti svoje pisne sposobnosti v baskovščini, lahko obiskujejo številne jezikovne tečaje. Isto velja tudi za tiste, ki se učijo baskovščine kot tujega jezika in so danes vedno številnejši.

3 Položaj baskovske manjšine se omenja tudi pri obravnavi manjšin na francoskem ozemlju na 156. strani.

Odrasli, ki obiskujejo jezikovne tečaje, navadno opravijo tudi EGA – izpite o znanju jezika. Javni uslužbenci, ki bi se radi prijavili za delovna mesta, za katera je potrebno znanje baskovskega jezika, morajo polagati podobne izpite. Tečaje baskovskega jezika obiskuje približno 50.000 ljudi letno. Drugih tečajev, namenjenih odraslim, kjer bi bil baskovski jezik učni jezik, ni.

Finci na Švedskem

Finski jezik ne spada v skupino indoevropskih jezikov, temveč v ugro-finsko skupino. Na Finskem se govorita dve različici: meankielijska ali tornedalijska finščina in švedska finščina, ki se do določene mere razlikujeta, čeprav imata veliko skupnega. Za lažjo obravnavo bosta v nadaljevanju obravnavani skupno, razen v primeru, ko bodo razlike izrecno navedene. Meankielščina je, zgodovinsko gledano, izvorni jezik avtohtonega krajevnega prebivalstva. Govori se v deželi Tornedalen, v severnih predelih in večinoma na podeželju. Švedsko finščino uporabljajo večinoma v južnem predelu, v okolici Stockolma, ob Baltskem morju, na zahodu na območju mesta Goteborg in v deželi Tornedalen, kjer sobiva z meankielščino. Obe jezikovni različici sta pod močnim vplivom finščine. Meankielščina nima standardiziranega pisnega jezika, čeprav se v pisni obliki uporablja od začetka 20. st. Švedska finščina pa za pisno obliko uporablja standardno finščino (z manjšimi razlikami).

Finska manjšina sestavlja približno 4% celotnega švedskega prebivalstva in je razpršena na celotnem državnem ozemlju, z višjo koncentracijo v večjih mestnih središčih. Natančnejših statističnih podatkov o številu finsko govorečega prebivalstva ni. Večina govorcev je dvojezična (finsko – švedsko), delno celo trijezična (obvladajo tudi jezik sami). Vsekakor pa igra švedščina vlogo dominantnega jezika, posebno med mlajšimi generacijami.

S pravnega vidika finščini ni priznan status uradnega jezika. V praksi pa se je uveljavil kot uradni jezik ob koncu 18. st. Ustava določa, da mora država podpirati etnične, jezikovne in verske skupnosti. Leta 2000 je švedska sprejela Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih. V Tornedalnu sta meankielščina in švedska finščina uradna manjšinska jezika 3. stopnje, drugod pa 2. stopnje, kot določa omenjena listina. Taka ureditev naj bi ublažila asimilacijski pritisk v Tornedalnu, ki se je začel leta 1888 z namenom, da bi odpravili jezikovne razlike na teritoriju. Za to so bile uvedene tudi državne šole s švedskim učnim jezikom. Izobraževanje v finščini je bilo dejansko možno od leta 1900 dalje.

Nordijska jezikovna konvencija iz leta 1982 določa, da lahko prebivalci severnih držav uporabljajo svoj materni jezik za javne storitve v drugih severnih državah, kar pozitivno vpliva na možnosti rabe finščine v javnosti.

Jezikovna zaščita sloni na določbah krajevnih oblasti (občin) in njihovega vodstva.

Šolstvo – Zaradi težnje po decentralizaciji so za šole, ki sodijo v sklop obveznega šolstva, odgovorne občine. Poleg javnih šol so zakonsko dovoljene tudi zasebne šole, ki so deležne državne finančne podpore, če izpolnjujejo pogoje in zadoščajo državnim smernicam. Trenutno je 14 zasebnih dvojezičnih finskih šol.

V obdobju močnega asimilacijskega pritiska (1888–1957) je bila v švedskih šolah prepovedana raba finskega jezika. V 70. letih je močno naraslo število priseljencev, Švedska je zavzela do njih dokaj napredno stališče ter uvedla pouk v materinščini in s tem tudi večjezičnost v šolah (ker je imelo učno osebje težave pri vključevanju in poučenju nešvedsko govorečih učencev). Z jezikovno reformo iz leta 1976 so tudi prebivalci, ki govorijo maenkielščino, in švedski Einci pridobili pravico do pouka v materinščini. Od 70. let dalje so bili dvojezični razredi večinoma prehodnega značaja. Kasneje so se razvili tudi stalni dvojezični razredi. Od leta 1985 dalje je maenkielščini priznan višji položaj kot jezikom priseljencev, kar od leta 1994 dalje velja tudi za švedsko finščino.

Dvojezično šolanje je danes mogoče v sedmih različnih oblikah, ki se ločujejo v dve večji podskupini: razredni pouk (pretežno v maternem jeziku) in učne ure (pretežno o jeziku in delno tudi v jeziku). V prvo skupino spadajo t.i. mešani razredi švedsko in finsko govorečih učencev, "tranzicijski" razredi (ki postopoma uvajajo učence v enojezični pouk v švedščini in torej pomenijo prehod od materinščine k večinskemu jeziku) in dvojezični razredi, kjer pouk poteka v obeh jezikih in katerih cilj je razvoj aktivne dvojezičnosti. V vsakem primeru šolska zakonodaja iz leta 1960 ne dovoljuje, da bi več kot polovica učnih ur letno potekala v jeziku, drugačnem od švedščine, kar zagotovo omejuje rabo finščine. Leta 1990 je bilo učenje v maternem jeziku še dodatno omejeno.

V obveznem šolanju je število otrok, ki obiskujejo šole s finskim učnim jezikom, upadlo (s približno 60% iz leta 1980 na 43% iz leta 1999/2000).

Glede učnih ur finskega jezika (kot izbirni predmet, dodatni predmet, kot drugi jezik ali kot tuj jezik) je interpretacija določil zelo nejasna in izpeljava omenjenih učnih ur je v veliki meri odvisna od angažiranosti posameznikov (krajevne uprave, šole, zahtev staršev ipd.). Na višjih šolah je finščina lahko v rabi kot učni jezik ali pa kot tuji jezik. V visokem šolstvu niso predvideni tečaji, kjer bi bila finščina učni jezik. Na petih univerzah obstajajo študijske smeri iz finskega jezika.

Po danskem zgledu so na Švedskem na voljo raznovrstni tečaji za odrasle za dopolnitev nedokončanega študija ali za poljudno osebno obogatitev. V sistemu formalnega izobraževanja potekajo vsi tečaji v švedščini z izjemo tečajev švedskega jezika, namenjenih priseljenecem. V neformalnem sistemu pa obstajajo nekatere "folkhojskole", ki omogočajo tečaje v finskem jeziku.

Sami na Švedskem

Jezik sami sodi v ugro-finsko jezikovno skupino. Govorijo ga v deželi Sami, na območju med Norveško, Švedsko, Finsko in Rusijo. Deli se v tri skupine: južni sami, osrednji sami in vzhodni sami. Razlika med posameznimi skupinami je tako velika, da pripadniki različnih skupin drug drugega sploh ne razumejo. Po razpoložljivih statističnih podatkih govori jezik sami skupno okoli 60.000 ljudi, od katerih jih približno 17.000 živi na Švedskem. Največji del (35.000) populacije Sami živi na Norveškem, 6.000 jih živi na Finskem in 2.000 v Rusiji.

Na Švedskem je od leta 2000 zakonsko določena pravica do rabe jezika sami v odnosih z javnimi oblastmi in na sodišču v predelih, kjer je naseljeno prebivalstvo Sami, to je pretežno v severnih predelih Kirune, Gallivare, Jokkmokka in Arjeploga.

Zakon določa, da izvoljeni parlament Sami predstavlja pravno enoto, ki je zadolžena, da skrbi za status in rabo jezika. Enako pravno enoto, čeprav z večjo izvršilno močjo, imata tudi Finska in Norveška, kjer je tudi stopnja zaščite jezika sami višja.

Šolstvo – V švedski državni šolski sistem so bile uvedene posebne osnovne šole (trenutno jih je 6) za otroke od 7. do 13. leta, kjer se otroci učijo jezika sami in kulture. Kot učna jezika se uporabljata švedščina in sami. Tisti, ki ne obiskujejo teh posebnih šol, imajo možnost učenja jezika in kulture sami, ki jo predvidevajo določbe o pravici do pouka v maternem jeziku (kar pomeni, da je ob rednem kurikulumu možnost učenja jezika in kulture sami) t.i. "integrativne šole". Navadne osnovne šole zaobjemajo cikel devetih let, šole sami pa samo šestletni cikel. Šole sami morajo slediti državnemu šolskemu kurikulumu. Na navadnih šolah pa je mogoče sami izbrati kot izbirni predmet ali kot tuji jezik. Po šestem razredu osnovne šole ni možnosti za višje šolanje v jeziku sami. Na višjih šolah je sami v rabi samo kot izbirni predmet ali kot drugi jezik.

Na področju poklicnega izobraževanja organizira center za poklicno izobraževanje v Jokkmokku posebne poslovne tečaje, ki predvidevajo tudi učenje jezika sami.

Na visokošolski stopnji je možno učenje jezika in kulture sami na univerzi v Umei in delno tudi na finsko-madžarskem oddelku v Uppsali.

Na področju izobraževanja odraslih prireja center v Jokkmokku letne tečaje o obrtništvu, umetnosti, jeziku in kulturi Samijev.

Kljub uvedenim spremembam se je število tistih, ki redno uporabljajo jezik sami za vsakodnevno sporazumevanje, znatno znižalo (več kot polovica jih uporablja švedščino), čeprav so bila v zadnjih letih sprejeta zakonska določila, ki naj bi pozitivno vplivala na rabo jezika (v javnosti, v šolstvu ipd.).

Cornish v Veliki Britaniji

Cornish (korniščina) je jezik keltskega izvora, ki ga ne smemo zamenjati z anglo-cornishem oz. dialektom, ki ga prav tako govorijo v Cornwallu. Cornish je neposredni naslednik jezika, ki so ga govorili Kelti. Kelti so se na območje Cornwalla naselili pred rimskim vdorom na Britanski otok. Danes govori cornish zelo omejeno število ljudi.

Kot izhaja iz poročila MacKinnon iz leta 2000, okoli 300 ljudi povsem obvlada cornish in okoli 3.000 ljudi ga uporablja za vsakodnevno sporazumevanje. Prebivalstvo, ki govori cornish, je enakomerno porazdeljeno po ozemlju. V srednjem veku je cornish govorilo okoli 33.000 ljudi, kar je pomenilo okoli tri četrtine celotne populacije. Od tega obdobja dalje se je začela naglo širiti raba angleškega jezika, kar je obenem pomenilo upad rabe cornisha. Centralizacija v času Tudorjev je povzročila nagel upad rabe keltskih jezikov, tudi cornisha. Prebivalci Cornwalla so se temu večkrat uprli. V uporabi leta 1549 je bila pobita več kot polovica moškega prebivalstva, kar je pomenilo začetek pravega propada in izginjanja jezika. Angleščina je dokončno izpodrinila cornish ob koncu 18. stoletja, ko so umrli še zadnji prebivalci, ki so uporabljali ta jezik. V začetku 20. stoletja se je Henri Jenner zavzel za prepoved jezika in je z Robertom Mortonom največ pripomogel, da je jezik ponovno zaživel.

Dandanes cornish ni deležen uradnega priznanja in zaščite. Združeno kraljestvo je sprejelo Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih marca 2000 in jo leto kasneje ratificiralo, vendar cornish ni bil vključen v seznam manj razširjenih jezikov in ni mu bil priznan niti status manjšinskega jezika. UNESCO je cornish označil za nepristen oz. umeten jezik. Državno in mednarodno nepriznanje močno vpliva na današnje stanje jezika.

Posebni komisiji je bila dodeljena naloga, da preuči resnično stanje jezika. V grobih obrisih komisija v končnem poročilu navaja, da je cornish živ jezik, katerega uporabniki naraščajo, je pa žrtev zatiranja, pomanjkljivega priznanja in finančne podpore. Čeprav je cornish eden najmanj razširjenih jezikov v Evropi, je v zadnjem stoletju doživel pravi prepoved. Število oseb, ki se ga uči, stalno narašča.

Šolstvo – Rabo cornisha v izobraževanju, bodisi kot predmeta ali kot učnega jezika, ne določa nobeno zakonsko določilo. Cornish se lahko uporablja v predmetniku, če starši to zahtevajo in/ali če je ravnatelj temu naklonjen. V redkih šolah, kjer je cornish v rabi, je to večinoma v sklopu ekstrakurikularnih dejavnosti. V nobeni šoli ni cornish v rabi kot učni jezik. Na višji stopnji šolanja nobena študijska smer ne predvideva študija cornisha. Izjema je univerza v Walesu, kjer je cornish v rabi kot predmet. Nobenega programa ni, ki bi uradno usposabljal osebe za poučevanje tega jezika.

Odraslim so na voljo različni jezikovni tečaji. Za

izobraževanje odraslih skrbijo Odprte univerze. Tudi v tem primeru se cornish ne uporablja kot učni jezik.

Gaelci v Veliki Britaniji

Gaelščina je indoevropski jezik keltskega izvora, soroden irščini in jeziku manx. Gaelsko govorečo populacijo lahko zasledimo po vsej Škotski, v večji koncentraciji pa na otokih Western Isles, Skye in v krajih Lochalsh, Lochaber, Sutherland, Argyll and Bute, Ross in Cromarty in Inverness. Gaelščina je v rabi tudi v mestnih središčih Edinburgha, Glasgowa in Aberdeena.

Gaelščino so na to območje prinesli koloni iz sosednje Irske v 4. in 5. stoletju pr. n. š. Po 12. st. se je začelo dolgo obdobje prizadevanj za ohranitev jezika in kulturne dediščine pred angleškim vplivom. Konec 18. stoletja se je pod vplivom angleške zatiralne politike in izseljeniških tokov število prebivalcev, ki so govorili gaelščino, znatno znižalo (na 250.000 ali 6% škotskega prebivalstva). Od teh je bila večina gaelskih enojezičnih govorcev. Iz popisa iz leta 1991 izhaja, da danes na Škotskem govori gaelsko 69.510 ljudi.

Škotska je del Združenega kraljestva, vendar ima škotski parlament precejšnjo avtonomijo, vključno z zakonodajnimi in izvršilnimi pristojnostmi na področju šolstva, zdravstva, industrije in prevozov. Gaelski jezik ni uradno priznan, ne v Združenem kraljestvu ne na Škotskem. Vlada Združenega kraljestva je nedavno ratificirala Listino Sveta Evrope o regionalnih ali manjšinskih jezikih in se zavzela za uresničevanje 39 od 65 določil v prid gaelskemu jeziku.

Šolstvo – Potreba po izobraževanju in šolanju v gaelskem jeziku je bila prvič uradno priznana leta 1918. Tedaj je šolska reforma zakonsko določila, da so oblasti, ki skrbijo za izobraževanje, dolžne skrbeti tudi za možnost učenja v gaelskem jeziku, in sicer na območju, kjer živi gaelsko govoreča populacija. Vendar to območje še ni formalno opredeljeno in zato še ni poskrbljeno za pouk v gaelskem jeziku.

V zadnjih 15 letih je nedvomno naraslo število šol vseh stopenj z gaelskim učnim jezikom. V predšolski vzgoji je na Škotskem v rabi angleški jezik, vendar obstaja tudi možnost uporabe gaelskega jezika. V osnovni šoli je gaelščina v rabi kot učni jezik in tudi kot predmet. Osnovnih šol z gaelskim učnim jezikom je na Škotskem 60 od skupno 2.345; nekatere so samostojne, druge pa so oddelki šol z angleškim učnim jezikom. Število otok, ki se vpisuje v šole z gaelskim učnim jezikom in ne izhaja iz gaelsko govorečih družin, narašča.

Na višjih šolah je gaelščina bodisi učni jezik (od leta 1988 dalje) bodisi učni predmet.

Tri izmed štirih univerz na Škotskem omogočajo študijski program iz keltskega in gaelskega jezika, vendar je gaelščina kot učni jezik v rabi le v redkih primerih. V vseh preostalih študijskih smereh se ne uporablja.

Skrb za izobraževanje odraslih je poverjena krajev-

nim upravam. Na tem področju pa so dejavne tako zasebne kot javne organizacije in ustanove. Aktivnosti na tem področju naglo naraščajo po ustanovitvi škotskega ministrstva za podjetnost in vseživljenjsko izobraževanje. Gaelski jezik se ne uporablja kot učni jezik, razen v tečajih gaelskega jezika. Iz statističnih podatkov iz leta 1995 izhaja, da se okoli 8.000 oseb letno udeležuje tečajev gaelskega jezika.

Irci v Severni Irski

Irščina je v rabi v šestih deželah Severne Irske. Iz popisa iz leta 1991 je razvidno, da je v Severni Irski okoli 142.003 ljudi, ki trdijo, da v večji ali manjši meri obvladajo irski jezik, kar pomeni približno 11% celotnega prebivalstva Severne Irske. Od teh obvlada tako govorniki kot pisni jezik 79.012 ljudi, 45.338 ljudi pa samo govorniki. Irščina se je na območju Severne Irske ohranila med manjšimi skupnostmi, ki pa so ob ustanovitvi Severne Irske izumrle. Tisti, ki danes v Severni Irski obvladajo irščino, so se naučili tega jezika kot drugega jezika v šoli, na univerzi, na večernih tečajih. Otroci so se naučili irščine od svojih staršev, za katere irščina ni bila materni jezik. Število angleško govorečih družin, katerih otroci obiskujejo šole z irskim učnim jezikom, narašča.

Od leta 1921 do leta 1972 je bila na oblasti ulstrska stranka, ki ni bila naklonjena rabi in promociji irskega jezika. Od leta 1972 je Severna Irska pod direktno upravo Westminsterja. Irščina nima statusa uradnega jezika, čeprav je zanjo odobrenih nekaj projektov. Angleška vlada je sprejela dejstvo, da je irščina za prebivalce Severne Irske pomemben del kulturne dediščine. Irski aktivisti si še dalje prizadevajo, da bi vlada zavzela bolj pozitiven odnos do irskega jezika in aktivno podprla njegov razvoj.

Šolstvo – Šolski sistem v Severni Irski se delno razlikuje od angleškega, delno pa ohranja njegove osnovne značilnosti. Šolstvo je javno, razen zasebnih šol, ki ne dobivajo državnih prispevkov.

Pred letom 1921, ko je bila ustanovljena Severna Irska, je spadal irski jezik med izbirne tuje jezike. Danes poučujejo irščino kot predmet samo v manjšem številu šol, pretežno katoliških. Irščino uporabljajo kot učni jezik samo v petih šolah, od katerih so tri deležne državne podpore, dve pa podpirajo starši in krajevne skupnosti in nista uradno priznani. Večina šol z irskim učnim jezikom spada v kategorijo neodvisnih zasebnih šol in ne dobiva javne podpore; danes so deležne finančne pomoči iz sklada za evropski program miru.

Izobraževanje odraslih navadno obsega skupino formalnih izobraževalnih aktivnosti, namenjenih odrasli publiki. Če je povpraševanje zadostno, je lahko tudi irščina vključena v predmetnik. Vsekakor ima v zvezi z irščino največje zasluge in obseg na področju izobraževanja odraslih neformalni prostovoljni sektor. Nata-

nčnih statističnih podatkov ni na voljo. Leta 1985 je bilo na primer prek 70 tečajev za odrasle v sklopu neformalnega izobraževanja v sami okolici Belfasta. Večina tečajev irščine spada v sklop neformalnega izobraževanja, tako da jih prirejajo prostovoljne organizacije.

Tečaji za poklicno usposabljanje, namenjeni odraslim, ne uporabljajo irščine kot učni jezik.

Škoti

Škotski jezik je indoevropski jezik germanskega izvora, ki izhaja iz anglosaškega jezika, natančneje iz njegove severne različice. Obsega številna narečja. Po uradnih virih ločujemo tri širše skupine narečij: Shetland in Orknez, severna, osrednja in južna narečja. Posebna različica škotskega jezika se govori tudi v Severni Irski: Ulster Scots. V sledečem prispevku bo orisano stanje jezika na Škotskem. Upoštevati je treba tudi problem oz. predlog za standardizacijo jezika. Škotski jezik ni deležen uradnega priznanja in zaščite. Podobnost škotskega in angleškega jezika otežkoča uradno priznanje škotskega jezika. Večkrat imajo škotski jezik neupravičeno in neutemeljeno za manj vredno različico angleškega jezika in mu ne priznajo statusa samostojnega jezika.

Leta 1999 sta se Anglija in Škotska združili. V škotskem parlamentu obstaja nadstrankarska skupina, ki se poteguje za uveljavljanje in ohranitev škotščine. Njihov cilj je promocija škotskega jezika in kulture, seznanjanje javnosti s škotsko kulturno dediščino in potrebo po aktivni podpori jeziku.

Natančnih statističnih podatkov o škotsko govorečih prebivalcih ni, ker popis prebivalstva ne vključuje nobenega vprašanja o znanju in rabi jezika. Ocene o številu teh ljudi se večkrat ne ujemajo: državni urad je leta 1996 ocenil, da jih je približno 1,5 milijona, medtem ko je po oceni, napravljeni na Aberdeenski univerzi, to število okoli 2,7 milijona (prvi podatek naj bi vključeval samo populacijo, ki že obvlada škotski jezik, drugi podatek pa tudi delež prebivalstva, ki se jezika še uči).

Šolstvo – Čeprav je postala Škotska del Združenega kraljestva, ima ločen šolski sistem, za katerega je pristojen škotski parlament, katerega izvršilni organ je škotsko ministrstvo za šolstvo.

Leta 1993 so bile pripravljene državne smernice za izobraževanje otrok od 5. do 14. leta starosti, ki so še v veljavi in priporočajo vključitev škotske literature v šolski kurikulum. Ker gre samo za smernice in ne za obvezni kurikulum, vključitev škotskega jezika za učitelje ni obvezujoča, čeprav se v uradnih dokumentih priporoča uporaba škotskega jezika.

V osnovnih šolah se otroci ne učijo škotskega jezika kot predmeta in škotski jezik lahko občasno postane učni jezik samo pod pogojem, da ga učitelji obvladajo. Podobno se dogaja na višji stopnji šolanja, ko se škotskega jezika učijo prek študija škotske literature.

Za izobraževanje odraslih skrbijo krajevne uprave in javne ter zasebne ustanove. Področje se je v zadnjih letih naglo razvilo s promocijo koncepta vseživljenjskega izobraževanja in z ustanovitvijo Ministrstva za podjetnost in vseživljenjsko izobraževanje. Na nekaterih območjih so odraslim na voljo tečaji škotskega jezika. Tudi univerze v Edinburgu, Dundeeju in Aberdeenu občasno prirejajo tečaje škotskega jezika, zgodovine in kulture.

Valežani v Veliki Britaniji

Valežanščina je jezik keltskega izvora. Do konca 19. st. je bila valežanščina edini jezik, ki ga je govorila večina prebivalstva. Čeprav je bil Wales del angleškega kraljestva, je bil ravno jezik njegov edini razpoznavni znak. Angleščina se je uveljavila samo kot pravno administrativni jezik.

Leta 1870 je bilo tudi v Walesu uvedeno obvezno šolanje. Vlada je dodelila prispevke šolam, ki so poučevale valežanščino, to pa je pomenilo prvi korak za uveljavitev jezika v šolskem sistemu. Na upad rabe jezika, ki je zaznamoval 20. stoletje, so vplivali migracijski tokovi avtohtonega prebivalstva v mestna središča in priseljevanje angleškega prebivalstva.

Iz podatkov iz zadnjega popisa (1991) izhaja, da valežanščino govori približno 1/5 celotnega prebivalstva Walesa, kar pomeni nekaj več kot pol milijona ljudi. Če k temu prištejemo še delež prebivalstva, ki živi zunaj omenjenega območja, število govorcev naraste na okoli tri četrtine milijona.

Pot do zakonske ureditve rabe jezika v javnosti je bila dolga in naporna, saj valežanščina ni imela uradnega statusa v javni rabi in v državni upravi.

Da bi preučili dejansko stanje jezika, so bile postavljene različne parlamentarne komisije. Leta 1993 je bila z zakonsko odločbo ustanovljena komisija za valežanski jezik, ki je določila, da sta angleščina in valežanščina enakovredna jezika v javni upravi in sodnih obravnavah v Walesu.

Šolstvo – Zakonske določbe, ki urejajo rabo valežanskega jezika v šolstvu, so ločene od sklopa določb, ki obravnavajo rabo valežanščine v javnosti. Z že omenjeno zakonsko določbo iz leta 1870 si je valežanski jezik pridobil uradni status šolskega predmeta. Šele določba iz leta 1944 je dovolila uvajanje pouka z valežanskim učnim jezikom. S šolsko reformo iz leta 1988 je postal valežanski jezik obvezen predmet na osnovnih šolah v Walesu (za otroke, stare od 5 do 16 let). V šolah z valežanskim učnim jezikom poteka pouk vsaj petih predmetov v valežanščini.

Na višješolski stopnji je pouk v valežanščini mogoč samo na nekaterih šolah, ki večinoma stojijo v predelih, kjer je koncentracija Valežanov večja. Postopoma se valežanščina uveljavlja tudi kot učni jezik na univerzitetni ravni, tako v sklopu študijske smeri za valežanski jezik in kulturo kot za druge študijske smeri.

Raba valežanskega jezika na delovnem mestu postopoma narašča in z njo tudi ponudba poklicnega izobraževanja v valežanščini.

Ponudba izobraževanja odraslih je precejšnja in tudi povpraševanje po njem narašča, saj poznavanje jezika prinaša nekatere privilegije tudi na zaposlitvenem področju. Tudi zasebne ustanove in podjetja so se odločili, da pri vsakodnevnom poslovanju uporabljajo valežanski jezik, kar pomeni obliko dodatne vrednosti storitev. Iz podatkov izhaja, da je leta 1999/2000 tečaj valežanskega jezika obiskovalo 23.634 oseb. Za izobraževanje odraslih so na državni ravni odgovorni Državni zbor za Wales (The National Assembly for Wales), Svet za financiranje nadaljnega izobraževanja (Further Education Funding Council) in Odbor za valežanščino (Welsh Language Board).

Odrasli se vpisujejo v jezikovne tečaje iz različnih razlogov, najpogosteje pa z namenom, da bi ponovno odkrili jezik svojega otroštva.

PRIMERJALNA ANALIZA MOŽNOSTI VSEŽIVLJENJSKEGA IZOBRAŽEVANJA V MANJŠINSKIH JEZIKIH EVROPSKE UNIJE

Iz opisa posameznih primerov je razvidno, da je stanje manjšin v Evropi zelo različno. Tudi raba manjšinskega jezika v državnih izobraževalnih sistemih in možnosti za učenje manjšinskega jezika ter za učenje v manjšinskem jeziku se na meddržavni ravni zelo razlikujejo. Za primerjalno analizo je značilno, da se za obravnavane fenomene primerjajo določene skupne značilnosti pojava ter ugotavljajo vplivni dejavniki. Preučuje se, zakaj so določeni vidiki izobraževanja znotraj podobnih družbenih kontekstov različni in zakaj so določeni vidiki izobraževanja v različnih realnostih skoraj enaki. Končni cilj primerjave je identifikacija razlogov izmerjenih podobnosti in različnosti.

Primerjava izobraževalnih sistemov sama po sebi ni preprosta, ker je vsak državni sistem izobraževanja edinstven primer, izpostavljen lastnemu razvojnemu procesu. Izobraževalni sistem je produkt družbe in je zato izpostavljen vplivu dejavnikov, ki nanjo vplivajo.

Kot izhaja iz opisne analize, se možnosti in ponudbe za vseživljensko izobraževanje v manjšinskih jezikih razlikujejo glede na tri ključne dejavnike:

- stopnjo zaščite manjšine in manjšinskega jezika,
- rabo manjšinskega jezika v šolskih sistemih,
- državni sistem vseživljenskega izobraževanja.

Med prvima dvema dejavnikoma zasledimo pozitivno razmerje. Manjšine in manjšinski jeziki, ki so deležni višje stopnje zaščite, se v večji meri uporabljajo v šolstvu (kot učni jezik in/ali kot predmet). Med manjšinskimi jeziki, ki so pred nedavnim pridobili zakonsko zaščito (npr. severna friziščina) ali pa je sploh niso deležni (npr. cornish), je nasprotno raba le-teh v šolstvu manjša.

Nekateri manjšinski jeziki so tudi uradni državni jezik druge (večkrat mejne) države (npr. finska manjšina na Švedskem), drugi pa so regionalni jeziki (npr. katalonski jezik). Iz zbranih podatkov izhaja, da omenjena razlika ni ključnega pomena za rabo manjšinskega jezika v šolstvu.

Iz primerjalne analize posameznih manjšinskih situacij je razvidno, da sta oblika in količina, v katerih se manjšinski jezik pojavlja v izobraževanju, zelo raznoliki. Določajo ju državna zakonska določila in ponekod tudi mednarodni dogovori. Dejstvo, da je pojav manjšinskih jezikov v šolstvu zelo raznolichen in kompleksen, otežkoča proces kategorizacije in določanja enotnih kriterijev za merjenje pojava. Obenem je treba omeniti številne izjemne primere, eksperimentiranja (npr. večjezični oddelki) in nove načine uvajanja manjšinskega jezika, ki smo jim priče v zadnjih desetletjih.

Za lažjo primerjavo bo v nadaljevanju raba manjšinskega jezika v šolstvu razdeljena na pet stopenj, ki sestavljajo dve makrokategoriji, kar omogoča nekatere izhodiščne primerjave in analize. Prva makrokategorija združuje vse primere, kjer je manjšinski jezik učni predmet. Nadaljnja razčlenitev kaže na različne oblike uporabe manjšinskega jezika kot predmeta: kot dodatni predmet, ki ga učenec lahko izbere ali pa ne, kot redni izbirni predmet, kot tuji jezik, ki ga učenci izbirajo po predmetniku, in kot obvezni predmet (obvezen za vse učence na območju, ki je zakonsko določeno).

Druga makrokategorija pa združuje preostala dva nivoja, kjer je manjšinski jezik učni jezik. V teh primerih se lahko manjšinski jezik uporablja kot učni jezik pri omejenem številu ur pouka, torej kot učni jezik sobiva z večinskim jezikom ali pa je edini učni jezik (razen pouka tujih jezikov). Če izvzamemo zadnji primer, predstavljajo vsi drugi različne oblike dvojezičnega šolanja.

Zanimivo je dejstvo, da pri številnih manjšinah različne oblike rabe manjšinskega jezika v šolstvu sobivajo, kar pomeni, da se med sabo ne izključujejo. (Za slovensko manjšino v Italiji je npr. značilno, da ima šole s slovenskim učnim jezikom; to so tudi edine šole, kjer obstaja pouk slovenščine. Na drugih šolah, kjer slovenščina ni učni jezik, slovenščina ne obstaja kot predmet.)

Če najprej analiziramo uporabo manjšinskega jezika na osnovnošolski stopnji, opazimo, da so najštevilnejši primeri, ko manjšinski jezik obstaja kot izbirni predmet in kot učni jezik za omejeno število ur. Manjše je število manjšin, kjer je manjšinski jezik v šolstvu obvezni predmet in edini učni jezik.

Iz podanega opisa je razvidno, da je v večini manjšinskih situacij manjšinski jezik v različnih oblikah najbolj uporabljan na osnovnošolski stopnji in do konca obveznega šolanja. Nato raba manjšinskega jezika v šolstvu upada. Na višješolski stopnji je njegova raba majhna, na univerzitetni ravni (kot učni jezik ali predmet) skoraj obrobna. V nadaljnjih analizah lahko opa-

Tabela 1: Primeri različnih oblik šolanja v manjšinskih jezikih.

Table 1: Examples of different forms of schooling in minority languages.

DVOJEZIČNE OBLIKE OSNOVNEGA ŠOLANJA	DVOJEZIČNE OBLIKE ŠOLANJA PO OSNOVNI ŠOLI	manjšinski jezik kot učni jezik za omejeno število ur	manjšinski jezik kot učni jezik za omejeno število ur
manjšinski jezik kot dodatni predmet Hrvati v Avstriji Bretonci in Okcitanci v Franciji Lužiški Srbi in Severni Frizijci v Nemčiji Samiji na Švedskem Asturijci v Španiji Cornwallci, Gaelci, Irci in Škoti v Združenem kraljestvu	manjšinski jezik kot dodatni predmet Slovenci v Avstriji Samiji na Švedskem Baski, Bretonci, Okcitanci in Korzijci v Franciji Lužiški Srbi, Severni Frizijci v Nemčiji Cornwallci v Združenem kraljestvu	Hrvati v Avstriji Slovenci v Avstriji Baski, Bretoni in Nemci v Franciji Irci v Republiki Irski Ladinci v Italiji Frizijci na Nizozemskem Katalonci, Galičani in Baski v Španiji Finci na Švedskem Samiji na Švedskem Gaelci, Irci in Valežani v Združenem kraljestvu	Hrvati v Avstriji Slovenci v Avstriji Švedi na Finskem Baski, Bretoni in Nemci v Franciji Irci v Republiki Irski Ladinci v Italiji Frizijci na Nizozemskem Katalonci, Galičani in Baski v Španiji Finci na Švedskem Gaelci in Valežani v Združenem kraljestvu
manjšinski jezik kot redni izbirni predmet Baski, Bretonci, Korzijci in Nemci v Franciji Lužiški Srbi v Nemčiji Irci v Republiki Irski Ladinci v Italiji Frizijci na Nizozemskem Baski v Španiji Finci na Švedskem Samiji na Švedskem Cornwallci, Gaelci, Irci in Valežani v Združenem kraljestvu	manjšinski jezik kot redni izbirni predmet Hrvati v Avstriji Slovenci v Avstriji Baski, Bretonci, Korzijci in Nemci v Franciji Lužiški Srbi v Nemčiji Irci v Republiki Irski Ladinci v Italiji Katalonci, Asturijci in Baski v Španiji Finci na Švedskem Samiji na Švedskem Frizijci na Nizozemskem Gaelci in Irci v Združenem kraljestvu	MANJŠINSKI JEZIK KOT EDINI UČNI JEZIK-ENOJEZIČNO ŠOLANJE Švedi na Finskem Irci v Republiki Irski Slovenci v Italiji Katalonci in Baski v Španiji Irci in Valežani v Združenem kraljestvu	MANJŠINSKI JEZIK KOT EDINI UČNI JEZIK-ENOJEZIČNO ŠOLANJE PO OSNOVNI ŠOLI Švedi na Finskem Irci v Republiki Irski Slovenci v Italiji Katalonci in Baski v Španiji Irci in Valežani v Združenem kraljestvu
manjšinski jezik kot obvezni predmet Švedi na Finskem Frizijci na Nizozemskem Katalonci in Galičani v Španiji Valežani v Združenem kraljestvu	manjšinski jezik kot obvezni predmet Irci v Republiki Irski Galičani v Španiji Valežani v Združenem kraljestvu	FORMALNO IZOBRAŽEVANJE ODRASLIH V MANJŠINSKEM JEZIKU Švedi na Finskem Slovenci v Italiji Katalonci v Španiji	

zimo zvezo med uporabo manjšinskega jezika kot učnega jezika in možnostmi šolanja v manjšinskem jeziku po osnovni šoli. Ker je manjšinski jezik v rabi kot učni jezik, večinoma obstaja možnost šolanja v manjšinskem jeziku tudi na višjih stopnjah. Med manjšinami, kjer se manjšinski jezik uporablja v šolskem sistemu kot učni jezik, so torej možnosti za vseživljenjsko izobraževanje v manjšinskem jeziku večje.

Raba manjšinskega jezika še dodatno upade na področju formalnega izobraževanja odraslih. Redke države imajo na voljo sistem formalnega izobraževanja odraslih, kjer je manjšinski jezik v rabi kot učni jezik. Na možnosti vseživljenjskega izobraževanja vpliva tudi

državni sistem, saj se sistemi vseživljenjskega izobraževanja in možnosti, ki jih ti sistemi omogočajo, od države do države zelo razlikujejo. Redke so države, katerih sistem vseživljenjskega izobraževanja se je razvil v povsem koherenten sistem, ki sloni na enakih smernicah, principih in ureditvi. V večini primerov je sistem vseživljenjskega izobraževanja skupek rezultatov različnih in med seboj ločenih razvojnih procesov, ki so jih oblikovali in zaznamovali različni pobudniki in pobude. Vseživljenjsko izobraževanje v manjšinskem jeziku je del širšega izobraževalnega sistema, zato je ponudba odvisna od stopnje zaščite jezika in od značilnosti, razvejenosti ter izobraževalne ponudbe državnega sistema.

Vse manjšine pa imajo na voljo jezikovne tečaje, namenjene odraslim.

V primerih, ko se manjšinski jezik ne uporablja v šolskem sistemu ali pa je v rabi le v skromni meri, odigra sistem neformalnega izobraževanja ključno vlogo, saj zajema maloštevilne ponudbe izobraževanja v manjšinskem jeziku in učinkuje kot dejavnik, ki uravnoveša in nadomešča pomanjkanje možnosti izobraževanja v manjšinskih jezikih.

ZAKLJUČEK

Zaščita manjšin in manjšinskega jezika je pogosto določena na podlagi mednarodnih konvencij, listin, določb in mednarodnih dogovorov ali sporazumov. Iz analize je opazna tudi razlika v stopnji skladnosti državne jezikovne politike z državnimi in mednarodnimi zakonskimi določili, pa čeprav je danes na mednarodni ravni "slabo" ravnanje z manjšinami čedalje bolj nepopularno. V skladu s sodobno skupno težnjo po ovrednotenju etnične različnosti se države rade pohvalijo z visoko stopnjo dodeljene zaščite, in uveljavlja se mnenje, da avtohtone manjšine ne pomenijo nobene nevarnosti za nacionalne države in za Evropo, ampak obe dejansko bogatijo. To je nedvomno korak naprej v smeri vrednotenja jezikovne različnosti kot skupnega bogastva na osnovi enakega dostojanstva vseh jezikov. Iz obravnave manjšine kot motilnega elementa, ki ga je bilo treba pogosto omejevati, smo danes prešli v obdobje novega gledanja, ki temelji na različnosti kot temeljni pravici.

Glede na prikazane razlike v stopnji jezikovne zaščite in utirajoči si potrebi po njenem uravnovešenju

na mednarodni ravni lahko pričakujemo in upamo, da bodo pristojni mednarodni organi posvetili več pozornosti razvoju pravno obvezujočih evropskih standardov za zaščito manjšin. V nadaljevanju bo za zaključek podan bežen pregled obstoječih temeljnih mednarodnih dokumentov. Procesom evropske integracije in prilagajanja evropskim standardom navkljub je treba poudariti, da Evropska unija ni določila nobenih standardov za zaščito jezikovnih manjšin. Edina pravno obvezujoča mednarodna dokumenta sta Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin in Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih, ki ju je izdal in sprejel Svet Evrope. Ker dokumenta nista neposredno izvršljiva, določila konvencije in listine obvezujejo države članice (in države nečlanice, ki so Listino sprejele in ratificirale), da same v svoji zakonodaji zagotovijo izpolnjevanje določil za zaščito manjšin.

Čeprav je Evropska unija kandidatkam med pogoje za članstvo vključila tudi zaščito manjšin, se v njenih temeljnih dokumentih izrecno ne obravnavata zaščita in varstvo jezikovnih manjšin. Na podlagi niške listine o temeljnih pravicah so posameznikom zagotovljene individualne pravice do različnosti in zaščita individualnih človekovih pravic (22. člen pravi: "Unija spoštuje kulturno, versko in jezikovno različnost.")

Kot je predsednik Evropskega urada za manj razširjene jezike Bojan Brezigar v svojih posegih večkrat poudarjal, je v Evropski uniji čutiti potrebo po razvoju osnovnih skupnih standardov, ki bi določali in opredelili minimalni standard na področju zaščite in promocije regionalnih ali manjšinskih jezikov ter vključitev teh standardov v zakonodajo EU.

POSSIBILITIES OF LIFELONG LEARNING IN THE EU MINORITY LANGUAGES

Maja MEZGEC

Slovene Research Institute, IT-34133 Trieste, 1, Giotti Square

e-mail: majamezgec@slori.it

SUMMARY

The analysis of the possibilities and conditions for lifelong learning in the minority languages of the EU is a study of the different minority realities and more precisely a comparative analysis of the use of the minority languages in the national educational systems of the EU countries.

Language is one of the fundamental elements of minority identity. For those of a language minority the right to learn their minority language and the right for schooling in their minority language is a key issue for language preservation and cultural transfer from one generation the other. The right to schooling in the minority language has always been among the basic requests made by a minority and the possibilities for schooling in the minority languages reflect the level of protection the majority is giving to the minority. In accordance with their legislation,

States fulfil their obligation towards the demands of learning the minority language and schooling in the minority language in different ways. The differences among the selected key studies are visible in term of the educational systems and their structures as well as in term of the presence of the minority language in the systems. For each key study three elements are analysed: the state of the minority (the status of the language, its level of protection and the national policy towards the language), the presence of the minority language inside the educational system and the possibilities for schooling in the minority language. The analysis shows that the presence of the minority language in the national educational systems and the possibilities for learning the minority language and schooling in the minority language are truly different at an international level. The possibilities and the provision for lifelong education in the minority language basically differ in regard to three main factors: the level of protection of the minority and its language, the presence of the minority language in the school systems and the national educational systems.

For the comparative analysis of the provision of education in the minority languages the author has categorised the presence of the minority language in the school system into two macro categories, which form five different levels.

All the cases where the minority language is present as a school subject in different forms (extracurricular subject, optional subject, foreign language or compulsory subject) are part of the first macro category, the second macro category combines the other two levels, where the minority language is present as a medium language at school (for a certain amount of hours or as the exclusive medium language). In many cases the different forms co-exist and do not exclude each other. Generally the minority languages are mainly present, in different forms, at primary level. At secondary and higher levels the provision of education in the minority language is falling. Among the minorities, where the minority language is present as a medium, the possibilities for lifelong learning in the minority language are higher.

Among the influential factors it is worth mentioning that the minority languages that are more protected are more present in the educational systems. Some minority languages are national languages of another, usually neighbouring, country, while others are regional languages. From the analysis this difference has no influence on the presence of the minority language in the educational system. In cases where the minority language is not present in the educational system, or is present in a marginal form, the non-formal educational system plays a key role since it represents one of the few provisions available for learning the minority language and it works as a balancing factor to substitute the lack of provision for education in the minority language.

Key words: minority, minority languages, regional languages, education in minority languages, bilingual education

VIRI IN LITERATURA

- Areney, M., Van der Schaaf, A. (eds.) (2000):** Catalan, The Catalan language in education in Catalonia, Spain. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.
- Baumgartner, G. (2001):** Croatian, The Croatian language in education Austria. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.
- Berthoumieux, M., Willemsma, A. (eds.) (1997):** Occitan, The Occitan language in education in France. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.
- Bešter, R. (2002):** Vpliv Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin in Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih na ustavno zaščito manjšin v državah članicah Sveta Evrope. Razprave in gradivo, 2002/41. Ljubljana, 32–67.
- Breathnach, D. (ed.) (1998):** Mini guide to the lesser used languages. Dublin, European Bureau for Lesser Used Languages.
- Brezigar, B. (2002):** Narodnostne manjšine v okviru evropske integracije, V: Jože Pirjevec (ed.): Narodne manjšine 5. Živeti z mejo, Slovenski kulturni prostor danes. Ljubljana, Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin, Inštitut za narodnostna vprašanja – Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper, 44–46.
- Busch, B. (ed.) (1997):** Slovenian, The Slovenian language in education in Austria. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.
- Costas, H., Paredes, R. (2001):** Galician, The Galician language in education in Spain. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.
- Evropski kulturni forum (2002):** Evropski kulturni forum o odnosu EU do manjšin. Primorski dnevnik, 8. 12. 2002. Trst.
- Fusina, J. (2000):** Corsican, The Corsican language in education in France. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.
- Gaedner, N. (ed.) (2000):** Basque, The Basque language in education in Spain. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Gonzales Riano, X. (2002): Asturian, The Asturian language in education in Spain. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Grin, F. (2000): Evaluating policy measures for minority languages in Europe: towards effective, cost-effective and democratic implementation. Flensburg, European Center for Minority Issue, 23–24 June 2000.

Hemminga, P. (2001): Sorbian, The Sorbian language in education in Germany. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Hut, A. (2001): Cornish, The Cornish language in education in the UK. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Jones, M. (2001): Welsh, The Welsh language in education in the UK. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Lainio, J. (2001): Meänkieli and Sweden Finnish, The Finnic languages in education in Sweden. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Mogn, O., Stuijt, M. (ed.) (1998): Breton, The Breton language in education in France. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Nečak Lük, A., Muskens, G., Novak Lukanovič, S. (eds.) (2000): Managing the Mix Thereafter: Comparative Research Into Mixed Communities in Three Independent Successor States. Ljubljana, Institute for Ethnic Studies.

Nive, L. (ed.) (2002): Scots, The Scots Language in education in Scotland. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

O'Murchu, H. (2001): Irish, The Irish language in education in the Republic of Ireland. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Østern, A. (ed.) (1997): Swedish, The Swedish language in education in Finland. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Reading, V. (2002): The future of regional and minority languages in the European Union, speech at the Conference on creating a common structure for promoting historical Minority within the European Union. Helsinki, 11 October 2002.

Renkema, W. J., Ytsma, J., Willemsma, A. (eds.) (1996): Frisian, The Frisian language in education in The Netherlands. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Robertson, B. (2001): Gaelic, The Gaelic language in education in the UK. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Stuijt, M. (ed.) (1998): Basque, The Basque language in education in France. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Sussi, E. (2001): Gli Sloveni. V: Minoranze linguistiche nella regione Friuli- Venezia Giulia. Trieste, Istituto Regionale di Ricerca e Sperimentazione e Aggiornamento Educativi.

Svet Evrope (1992): Svet Evrope, Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih. Strasbourg, 5. 11. 1992.

Svet Evrope (1995): Svet Evrope, Evropska konvencija za varstvo narodnih manjšin. Strasbourg, 1. 2. 1995.

Svonni, M. (2001): Sami, The Sami language in education in Sweden. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Ur. l. RS (2000): Zakon o ratifikaciji Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih. Uradni list RS, MP 17/2000, 4. 8. 2000.

Van der Schaaf, A. (ed.) (2000): German, The German language in education in Alsace, France. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Van Der Schaaf, A., Roland, V. (2001): Ladin, The Ladin language in education in Italy. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Walker, A. (1997): North Frisian, The North Frisian language in education in Germany. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

Willemsma, A., Mac Poilin, A. (ed.) (1997): Irish, The Irish language in education in Northern Ireland. Mercator regional dossier series. Leeuwarden, Mercator – Education.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-09-25

UDK 811.163.6'282.8(497.4-18)

SLOVENSKO-NEMŠKI JEZIKOVNI STIKI V OBMEJNIH KRAJIH JUŽNO OD MURE

Mihaela KOLETNIK

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160
e-mail: mkoletnik@uni-mb.si

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljena jezikovna prepletanja v obmejnih krajih južno od Mure, tj. na področju, ki je bilo več stoletij naseljeno tudi s prebivalci, katerih materinščina je bila nemščina. Predmet raziskave je bila govorjena prenosniška zvrst tistih redkih posameznikov, potomcev prebivalstva z nemščino kot materinščino, ki še živijo na tem področju. V njihovem govoru so opazne interference med nemškim jezikom (njihov materni jezik), slovenskogoriškim narečjem (jezik okolja) ter slovenskim knjižnim jezikom (goji se v šoli), in to na glasoslovni, oblikoslovno-skladenjski in besedoslovni ravni.

Ključne besede: slovensko-nemški jezikovni stik, jezikovne interference, panonska narečna skupina, slovenskogoriško narečje

CONTATTI LINGUISTICI SLOVENO-TEDESCHI NELL'AREA DI CONFINE A SUD DEL FIUME MURA

SINTESI

Nella relazione sono presentate le intersezioni linguistiche nell'area di confine a sud del fiume Mura, una zona questa che per diversi secoli fu abitata da popoli con lingua materna tedesca. L'oggetto della ricerca è stato il genere parlato di quei pochi individui, discendenti da quella popolazione di lingua materna tedesca, che ancora vivono in questa zona. Nella loro parlata si notano interferenze tra la lingua tedesca (la loro lingua materna), il dialetto di Slovenske gorice (lingua d'ambiente) e lo sloveno standard (insegnato a scuola), tutto ciò sul piano fonetico, morfologico-sintattico e lessicale.

Parole chiave: il contatto linguistico sloveno-tedesco, interferenze linguistiche il gruppo dialettale della Panonija, il dialetto di Slovenske gorice

UVOD

Slovenski jezik, med vsemi slovanskimi jeziki narečno najbolj členjen, je jezik enega najmanjših slovanskih narodov s prav tako majhnim narodnostnim ozemljem, razprostirajočim se na meji germanskega in romanskega sveta. Po klasifikaciji slovenskega jezikoslovca Frana Ramovša (1936) in po izpopolnjeni Karti slovenskih narečij Tineta Logarja in Jakoba Riglerja (1983) se deli na sedem narečnih skupin, od katerih vsaka združuje po več narečij in vsako narečje po več govorov. Slovenska dialektologija govore obmejnih krajev južno od Mure, tj. na t. i. Apaškem polju,¹ uvršča k slovenskogoriškemu narečju, ki je poleg prekmurščine, prleščine in haloškega narečja sestavni del panonske narečne skupine.

1. GEOGRAFSKI IN ZGODOVINSKI ORIS

Apaško polje, poimenovano po kraju Apače,² glavnem demogeografskem središču tega področja, leži med avstrijskim Cmurekom (nem. Mureck) na zahodu in Gornjo Radgono na vzhodu. Na severu meji na Muro, ki razmejuje današnjo Slovenijo in Avstrijo, na jugu pa sega do vznožja Slovenskih gor, ki ga ločijo od jugovzhodneje ležečega Murskega polja.

To področje je bilo nekdaj narodnostno mešano ozemlje, saj je bilo več stoletij naseljeno tudi s prebivalci, katerih materinščina je bila nemščina.³ Do prve svetovne vojne je namreč večina današnjega alpsko-jadransko-panonskega prostora, ki ga zajema obmejna skupnost Alpe-Jadran, pripadala enotni državi Avstro-Ogrski. Z razpadom Avstro-Ogrske po prvi svetovni vojni in z nastankom novih nacionalnih držav (Avstrije, Madžarske ter Kraljevine Slovencev, Hrvatov in Srbov) na njenih temeljih ter z razširitvijo Italije na zahodni del slovenskega poselitvenega prostora, so nekateri, s Slovenci homogeno poseljeni teritoriji postali deli obmejnih območij Italije, Avstrije in Madžarske, na drugi strani pa so tudi z nemško govorečim prebivalstvom poseljena območja na Apaškem polju ter tudi z Madžari poseljena območja v Prekmurju pripadla tedanji Kraljevini SHS (po letu 1929 Jugoslaviji) (Klemenčič 1994, 145–146).

Z vseh navedenih območij so se pripadniki narodnih manjšin v času med obema vojnama zaradi zapostavljanja gospodarskega razvoja njihovega poselitvenega prostora in zaradi njihovega kulturnopolitičnega zapostavljanja nenehno izseljevali: ali v svoje matične države ali pa so se vključevali v tokove selitev iz Evrope na druge kontinente.

Z Apaškega polja so se mnoge nemške družine⁴ že po prvi svetovni vojni izselile zlasti v Avstrijo, kljub temu pa je nekaj nemškogovorečih prebivalcev na Apaškem polju, kamor se je v tem času priselilo največ Prekmurcev,⁵ še ostalo. Ti so se morali izseliti po drugi svetovni vojni; temu so se izognili le tisti, ki so živeli v narodnostno mešanih zakonskih zvezah. Ti so do danes ostali kot redki posamezniki,⁶ novi doseljenci pa so prišli z različnih koncev Slovenije.

2. JEZIKOVNE RAZMERE NA APAŠKEM POLJU

Na Apaškem polju se danes govori samo slovensko, natančneje: govori se slovensko narečje, tj. neknjižna socialna zvrst slovenskega knjižnega jezika.⁷

Izsledki dialektoloških raziskav (Koletnik, 2001) so pokazali, da to področje narečno ni enotno: ob slovenskogoriškem narečju – natančneje njegovem vzhodnem podnarečju, ki ohranja kolikostno nasprotje med stalno dolgimi (cirkumflektiranimi) in akutiranimi samoglasniki in h kateremu govore tega področja uvršča tudi slovenska dialektologija – se govori še prekmursko in druga narečja, v slovenskem jeziku tistih redkih posameznikov, katerih materinščina je bila nemščina, pa se prepletajo elementi slovenskogoriškega narečja, slovenskega knjižnega jezika in njihovega maternega jezika na vseh jezikovnih ravneh.

2.1 Slovenskogoriško narečje

Slovenskogoriško narečje, ki se govori na zahodu do črte Maribor–Šentilj, vzhodna meja teče od Radencev do Gornje Radgone, južna pa v črti Radenci–Vurberk, nima tonemskih nasprotij, ohranjeno pa je kolikostno nasprotje. Izvedena sta bila oba splošnoslovenska na-

1 V literaturi je poimenovano tudi Apaška ravnina in Apaška kotlina.

2 Kraj se prvič omenja med leti 1193 in 1220 z imenom *Appetstal* (Blaznik, 1986), kar se izvaja iz *abbatis stalum*, tj. opatji dvorec.

3 Slovenski zgodovinar Bogo Grafenauer ugotavlja (1964, 108; 1965, 118–119), da se je prvi močan slovenski in nemški kolonizacijski val iz alpskega področja v Panonijo usmeril po zmagi Frankov nad Obri leta 796. Po letu 874 (propad Koceljeve kneževine) se je nemško priseljevanje, ki so ga delno omejili le vdori Madžarov, nadaljevalo.

4 Izraz nemški se uporablja zaradi jezika, drugače pa gre večinoma za avstrijske rodove, kar v svojih raziskavah ugotavlja Mirko Križman (1997, 223).

5 Prim. Ludvik Olas, Migracije Prekmurcev v štajerski del Pomurja (Geografski vestnik 35, 15–33).

6 Po podatkih ljudskega štetja iz leta 1991 so na Apaškem polju živeli en Avstrijec in dva Nemca, 25 oseb pa je navedlo nemščino kot svoj materni jezik (glej: Nečak, 1998, 54).

7 Jože Toporišič (1992) socialne zvrsti pojmuje kot različke kakega jezika glede na družbeno vlogo, ki jo opravljajo v kaki jezikovni skupnosti. Po tem merilu v slovenščini ločimo več snopov socialnih zvrsti, pri čemer je osnovni tisti, ki ga sestavljata knjižna in neknjižna nadzvrst, prva z zvrstema zborna in knjižnopogovorna, druga z zvrstema pokrajinsko pogovorna in narečje.

glasna pomika, izvršena ob koncu prvega tisočletja: *zlâto* → *zlatô*; *ôko* → *ôko* → *okô*. Umik naglasa s končnega kratkega zloga na prednaglasni kratki samoglasnik je izvršen, novo naglašeni samoglasnik je v vzhodnem podnarečju kratek: *'žena*, *'kpsa*, *'megla*. Mlajši so naglasni umiki s cirkumflektiranega dolgega ali kratkega zloga: *'lexko*, *'sa:mo*, *'bogāt*, *p'rinās*, *'šürki*.

Samoglasniški sistem dolgih in kratkih samoglasnikov je kot v prekmurščini:

dolgi samoglasniki	kratki samoglasniki
i: ü: u:	i ü u
e: ej: o:	e o
o:u +r:	e +r
a:	ä

Tako kot v vseh narečjih panonske narečne skupine so se dolgi polglasnik ter dolga e in nosni *ɐ* razvijali vzporedno: *'dɛ:n*, *'lɛ:n*, *'vɛ:s*; *'lɛ:t*, *'pɛ:č*, *sɾ'cɛ:*, *'šɛ:st*; *g'lɛ:dan*, *i'mɛ:*, *'pɛ:t*, *'pɛ:tek*, *'vɛ:žen*. Dolgi jat se je razvil v dvoglasnik *e:i*: *g're:ix*, *'le:is*, *m'le:iko*, *s've:iča*, *z've:izda*, dolga o in nosni *ɔ* pa v dvoglasnik *o:u*: *'bo:uk*, *me'so:u*, *'no:uč*, *si'no:u*; *go'lo:up*, *k'lo:up*, *'mo:uš*, *'zo:up*. Dolgi u se je v vseh panonskih narečjih preglašil v *ü*: *'dū:ša*, *k'lū:č*, *'lū:č*, *'lū:plen*, samoglasniški *ɤ* pa se je razvil v *u*:⁸ *'su:nce*, *'vu:k*, *'žu:ti*. Samoglasniški *r* ohranja svojo zložnost: *'bɾ:f*, *'kɾ:f*, *'mɾ:kefca*.

Kratki naglašeni samoglasniki, nastali iz staro- in novoakutiranih ter tistih pod umičnim naglasom, so možni v vseh besednih zlogih. Staroakutirani jat se odraža s kratkim ozkim *ɛ*: *b'reza*, *'lɛto*, *'mɛsto*, *s'tɾɛxa*, ozki o in široki e pa sta odraža za vse preostale o-jevske oz. e-jevske glasove: *'dɔga*, *'gɔba*, *'kɔča*, *'tɔča*; *'xɔdin*, *'nɔsin*, *'vɔla*; *'kɔš*, *'nɔš*; *'dɔbra*, *'kɔsa*, *'vɔda*; *'detela*, *s'reča*, *'več*, *'zet*; *'melen*, *'zelje*; *k'met*; *'peče*, *'zemla*, *'žena*; *'meša*, *s'nexa*, *'zemen*; *'deš*, *'pes*; *'megla*, *'tema*.

Onemevanje samoglasnikov (moderna vokalna redukcija) je praviloma le ob zvočnikih: *'go:usanca*, *'xɔdla*; *'ve:jdla*, *'vislo*; *'za:blj*.

Soglasniški sestav se od knjižnega razlikuje le v posameznih razvojih. Palatalni *lj* je otrdel: *k'lū:č*, *k'ra:l*, *ne'dɛla*, *p'lū:ča*, *'zemla*, palatalni *nj* pa je med ali pred samoglasniki izgubil nazalnost in se razvil v nosnjeni drsni *ɲ*: *mrav'li:ɲak*, *s'vi:ɲa*, *'žegnaɲe*, *živ'le:ɲe*; *'jiva*, toda *'kɔstan*, *'lū:kna*, *'ɔgen*, *p're:jdna*. Končni *-l* se v deležniški edninski moškospolski obliki v naglašenem zlogu izgovarja kot *u/-ja*: *'da:u*, *ko'si:ja*, *'zū:ja*, sicer kot *-a*: *'nesa*, *'reza*, *'veda*. Ustnični *-m* na koncu besede se spreminja v *-n*. Ohranjena sta sklopa čre- in žre-: *č're:jšna*, *ž're'bɛ:*; sklop šč je disimiliran: *k'le:jšɛ*, *'pi:šek*, *ti'ši:*.

Zobnoustnični v ima nezveneči par *f*: *f'čera*, *f'sa:ki*, *'ilofca*, *'re:ifčɛk*, *s'fo:ura*; *f* so'boto, *f* šo:ulo; *b'ɾɛskɛf*, *'ce:if*, *j* pa se pojavlja tudi kot novonastali prehodni glas pred *d*, *c*, *š*, *s*, *ž*, *z*, *n*: *'xu:jdo*, *'mu:jca*, *'na:jšli*, *'ɔjstra*, *v'ra:jžji*, *'vūjzda*, *ž'ga:jnki*.

V sklanjatvi samostalnikov moškega in srednjega spola se je v dajalniku in mestniku ednine posplošila končnica *-i* za knjižno *-u*. Narečje preglasa *o* → *e* za *c*, *j*, *č*, *ž*, *š*, kot je to v slovenskem knjižnem jeziku, ne pozna. Pri ženskih sklanjativah je odstopanje od knjižne norme v dajalniku in orodniku dvojine, kjer je končnica *-oma*: *'lipoma*, *'sestroma*, sicer posplošena za vse spole. Samostalniki na *-ev* se sklanjajo po *i*-jevski sklanjatvi: *b'ɾɛskɛf* *b'ɾɛskvi*; *'ti:kef* *'ti:kvi*. Narečje pozna feminizacijo. Samostalniki srednjega spola lahko postanejo žensko-spolski že v ednini: *g'le:itva*, *'jābuka*; končnica *-a* v množini je lahko še ohranjena, a pridevnik, s katerim se ujema samostalnik, je ženskospolski: *'tote* *'jābuka*, *po'fa:rbane* *'ja:jca*, *f'se* *'le:itva*, *'veke* *'mɛsta*, *'tote* *'ɔkna*. Moškospolski v dvojini in množini postanejo le tisti samostalniki srednjega spola, ki svojo osnovo podaljšujejo s *-t*: *'tele* *te'leta*; *te'leti*; *te'leta*.

V sklanjatvi osebnih zaimkov so dvojske oblike *'mi:ja*/*mi:dva* *'me:i*/*mi:dve*; *'vi:ja*/*vi:dva* *'ve:i*/*vi:dve*; *'ɔvid'va*/*'ji:va* *'ɔvid've:i*/*'ji:vi*. Vprašalni zaimki so *g'do:u*, *'kāj*, *'kɛ:ri*, *'kāk*, *'kākši*, kazalni *'tɔti*, *'ti:sti*, *'ɔvi*/*ɔni*. Pridevnik je izgubil možnost s končnico ali naglasom izražati kategorijo določnosti. V sklanjatvi je znana le t. i. mehka sklanjatev: *'le:ipi* *'le:ipega*.

Glagol v primerjavi s knjižnim jezikom ni doživel velikih sprememb. Nedoločnik je dolg, namenilnik se uporablja ob glagolih premikanja. V glagolski spregatvi je v prvi osebi dvojine osebilo *-ma*, ne *-va*, kot je to v knjižnem jeziku, spregatev pa je le priponska: *'da:ta*, *'je:ita*, *'ve:ita*.

V besedju je ohranjeno slovensko kmečko izrazje za poimenovanje živali, rastlin in poljedelstva, več prevzetih nemških besed pa je za izrazje v obrteh, kuhinji, posodi, oblačilih.

2.2 Prekmursko in druga narečja

Prekmursko in druga narečja, ki se danes prav tako govorijo na Apaškem polju, niso bila predmet raziskave. Njih govorniki namreč niso potomci avtohtonih prebivalcev tega območja, pač pa Prekmurcev, priseljenih zlasti v nekaj letih pred prvo svetovno vojno in po njej ter po letu 1950, in novih doseljencev z različnih koncev Slovenije, t. i. kolonistov, priseljenih po drugi svetovni vojni.

8 Najnovejše raziskave Zinke Zorko kažejo, da ta prehod ni bil neposreden, ampak preko dvoglasnika *ou*, kar je razvidno iz oblik, danes ohranjenih v Porabju (*golčati* → *goučati* → *gučati*).

2.3 Jezikovne interference pri prebivalcih z nemščino kot materinščino

Avtohtoni prebivalci Apaškega polja so gotovo tisti redki posamezniki, potomci prebivalstva z nemščino kot materinščino, ki še živijo na tem področju.

Moji informanti, danes stari od 72 do 85 let, so največkrat otroci staršev različnih materinščin in nacionalnosti, sami poročeni z zakoncem slovenske narodnosti. Pozna se, da so šolo obiskovali v času po prvi svetovni vojni,⁹ ko se je večina nemškokgovorečega prebivalstva že odselila. Ti, ki so ostali, so se namreč prilagodili novi jezikovnopolični situaciji in novim jezikovnim razmeram. Tako so svoje otroke pošiljali v slovensko šolo. Doma se je ponekod v nemških družinah še govorilo nemško, v okolju pa glede na so-govornike oba jezika.¹⁰ Po drugi svetovni vojni so, kot ugotavlja M. Križman (1997, 322), sprejeli slovenski jezik in slovensko kulturo kot del bikulturnosti.

Na podlagi magnetofonskih posnetkov daljših pripovedi in pogovorov sem analizirala njihovo govorjeno prenosniško zvrst slovenskega jezika. V njihovem govoru, ki je danes bolj ali manj narečno obarvan, se pojavljajo pri nekaterih bolj, pri drugih manj izrazite interference¹¹ med nemškim, tj. njihovim maternim, primarnim jezikom, slovenskogoriškim narečjem, tj. jezikom okolja, in slovenskim knjižnim jezikom, ki se goji v šoli, in to na glasoslovni, oblikoslovno-skladenjski in besedoslovni ravni.¹²

2.3.1 Interference na glasoslovni ravni

Med interferencami na glasoslovni ravni so vidne:

1. **interference iz slovenskega knjižnega jezika v narečje**, ki se kažejo v:

- poenoglašanju narečnih dvoglasnikov *e:i* in *o:u*: *be'se:da*, *'me:la* 'imela', *na s're:di*, *'re:fčina*, *'re:veži*,

s'ne:k, *s've:t*, *'ve:dla*; *bla'go:*, *g'do:*, *'ko:s*, *'mō:š*, *'nō:č*, *ok'ro:gla*, *'ro:ke* za narečno *be'se:ida*, *'me:ila*, *na s're:idi*, *'re:ifčina*, *'re:i'veži*, *s'ne:ik*, *s've:it*, *'ve:idla*; *bla'go:u*, *g'do:u*, *'ko:us*, *'mo:uš*, *'no:uč*, *ok'ro:ugla*, *'ro:uke*;

- izostanku preglašene *u*, ki ga sicer poznajo vsa panonska narečja: *'ču* 'čul', *'fkup*, *'xu:do*, *k'rux*, *'ku:arca*, *'ku:xa*, *'su:xi*, *'tu:di*;

- knjižnem odrazu (ob narečnem) za dolgi in novoakutirani polglasnik, samoglasniški *ŋ* in prednaglasni *u*: *'da:n* ('dē:n), *'va:s* ('vē:s), *z 'ma:no* (z 'mē:no); *'la:xko* ('lexko), *'ma:ša* ('meša); *'do:ugo* ('dugo), *'po:uno* ('puno); *pus'ti:li* (pis'ti:li), *zgu'bi:la* (zgi'bi:la);

- nezaokroženosti kratkega *a*: *b'rada*, *b'rat*, *'jas*, *'mati*, *m'ras*, *'tam*;

- ohranjeni pa so lahko tudi *lj*, ki je v narečju sicer otrdel: *'dalje*, *k'ra:lj*, *ne'delja*, *nj*, ki je v narečju pred ali med samoglasniki izgubil nazalnost: *n'jixof*, *n'jiva*; *s'vi:nja*, *živ'le:nje*, sklop *šč*, ki se je v narečju disimiliriral v *š*: *dvo'rišče*, *'nišče*, *za'ra:ščeno*, in končni *-m*, ki se v narečju praviloma spreminja v *-n*: *'dēlam*, *k'ravam*, *'nam*, *'nōsim*, *z b'ratom*.

2. **interference iz nemškega jezika v narečje**, pri čemer je zlasti opazno, da se:

- zveneči (mehki) zaporniki *b*, *d*, *g* praviloma izgovarjajo kot nezveneči (trdi): *op'le:i:ke* 'obleke', *pe'se:ide* 'besede', *p'ri:gajo* 'brigajo', *'punkar* 'bunker'; *po'to:uč* 'podoč', *to'pu:st* 'dopust', *'tōsti* 'dosti', *'to:ūbili* 'dobili', *t'šav'la:nstvo* 'državljanstvo', *t'rū:go* 'drugo'; *kos'ti:lina* 'gostilna', *k'rax* 'grah', *k'rē:* 'gre', *k'rē:mo* 'gremo';

- zveneča pripornika *z*, *ž* praviloma izgovarjata kot nezveneča: *'mr:slo* 'mrzlo', *parti'sa:nke* 'partizanke', *'pōsni* 'pozni', *ras'la:gati* 'razlagati', *sa'dōsta* 'zadosti', *dovolj*, *sad'ru:žni* 'zadružni', *sa'čē:li* 'začeli', *'sem:la* 'zemlja', *'sem:levit* 'zemljevid', *'si:ma* 'zima', *s'na:la* 'znala'; *'leša* 'ležal', *s'lūša* 'služil', *'šēnske* 'ženske', *'šito* 'žito', *'ši'vēli* 'živelj', *š'lext* 'žleht'.

9 Pouk v Apačah, ki je od leta 1804, je bil do leta 1921 samo v nemščini. V okviru samostana šolskih sester, ki so ga ukinili leta 1947, je bila leta 1879 ustanovljena nemška dekliška osnovna šola, ki je leta 1925 postala javna. Od leta 1921 dalje, ko so bili v Apačah tudi slovenski učitelji, je bil pouk v slovenščini (za slovenske otroke) in v nemščini (za nemške otroke); slovenski otroci so imeli po eno uro na dan nemščino, nemški pa po eno uro slovenščino. V slovenski osnovni šoli so imeli prav tako še nemško paralelko. Nemški oddelek so obdržali na nižji stopnji, na višji pa je bil pouk v slovenščini. Med drugo svetovno vojno je bil pouk samo v nemščini.

Jezik v cerkvi je bil do srede 19. stoletja samo nemški, nato pa so bili do leta 1909 župniki Slovenci, ki so slovenščino po možnosti vnašali v cerkvene obrede. Do leta 1924 je bila slovenska pridiga v cerkvi le enkrat mesečno, nato pa je tedanji zavedni kaplan Stanko Lah dosegel, da je bila glavna maša ob nedeljah slovenska. Leta 1929 je bila organizirana tudi protestantska verska skupnost.

10 Mirko Križman ugotavlja (1997, 273), da če se je v družinah govorilo nemško, je bilo to južnoštajersko nemško narečje, ki je del južnega bavarskega narečja, s primesmi knjižne nemščine, ki so jo dobili v nemških šolah, pod vplivom medijev ali stikov s sorodniki onstran meje.

11 Po Weinreichu je interferenca vsak odklon od norme enega ali drugega jezikovnega sistema v govoru večjezičnega govorca (tj. govorca, ki obvlada več jezikovnih sistemov, ki lahko pripadajo istemu diasistemu /npr. obvladovanje krajevnega govora A₁ in knjižnega jezika A/ ali različnim diasistemom /npr. obvladovanje krajevnega govora A₁, knjižnega jezika A in knjižnega jezika B/, ki se pojavlja kot posledica njegove domačnosti z drugim jezikovnim sistemom. Po tej definiciji do interferenc prihaja na glasoslovni, oblikoslovni in skladenjski ravni ter v besedju, pogoj zanje pa so razlike v jezikovnih sistemih, ki prihajajo v stik.

12 Pri razvrstitvi interferenc sem se zgledovala po Weinreichovi študiji *Sprachen in Kontakt* (1977).

Sl. 1: Kmetijski dom na Murskem polju (Melik, 1957, 224).

Fig. 1: A farmhouse on the Mura Plain (Melik, 1957, 224).

2.3.2 Interference na oblikoslovno-skladenjski ravni

Interference na oblikoslovno-skladenjski ravni se kažejo v:

1. **prenosu skladenjskih razmerij**, kjer se v slovenski jezik prenašata:

- nemški besedni red, kar se kaže zlasti v stavi glagola na koncu povedi: 'Děkllice pa v samos'ta:nu so se o'či:le. 'Bu:rkle pa 'take k'ro:ypn'ce smo 'meli. 'Un je pa'pi:re 'ne:j 'do:uba. Pr 'Ma:jndli 'ki:ndro 'tako 'močno so 'meli.;

- glagolska vezava. Po nemškem vzoru je vidna pogosta raba tožilnika namesto slovenskega rodilnika: No, 'mi: 're:fčino 'ne:jsmo 'ču:tli. 'Küri pa z 'Le:jnart smo 'to:ubili. 'Nič 'ne:j s'ne:j k bi'lo:u. 'Moj 'mo:uš 'ne:j 'moga 't'oti 'remen no'siti ter raba imenovalnika namesto slovenskega dajalnika: No, 'tân pa so me š'pârxet 'coj 'da:li. Sen F'ra:nci 'vüsta 'coj d'žžâla, tožilnika: 'Zâj pa 'ena 'čerka 'ma: ali mestnika: V 'Le:jnart sen 'bi:la pri 'moja š've:gerca. Je 'bi:ja 'nâx v lasa're:t.

2. **spreminjanju slovnične lastnosti besede oz. širjenju njene skladenjske vloge po vzorčnem jeziku.**

Nemške interference se kažejo zlasti v:

- rabi osebnega zaimka tam, kjer bi v slovenščini zaradi stilne zaznamovanosti pričakovali ničti osebni zaimke: G'da smo 'mi: b'li is'se:ljeni, je s'ne:j k 'bi:u, 'zi:ma 'bi:la, 'ja. 'Mi: ot'r'oci smo b'li do'ma: 'sa:mi.;

- rabi svojilnega zaimka namesto povratnega svojilnega: 'Te pa je 'reka: "'Lexko g're:š s 'mojo go'v'or-nost." 'Jâs sen s 'mojo go'vornost š'lâ.;

- rabi nedoločnega člena, opuščanju morfema se pri povratnih glagolih ter pogosti rabi trpnika: 'Jâs sen 'dosta se'li:la po s've:iti. 'Jâs pa sen 'tân 'doli po-ro'čila. 'Tân 'te 'un 'je:ti 'bi:ja. F'se je b'l'o: zap'l'e:njeno.

'Un je 'bi:u 'tak spošto'vani.

Po nemškem vzoru se nekaterim besedam spreminja spol: tako npr. samostalniki *most*, ki je v slovenščini moškega spola, postane ženskospolski, kot je to v nemščini: Ne 've:jn, g'dâ so 'toto 'mo:ust 'si:dali., slovenski ženskospolski samostalniček *selitev* pa postane moškega spola, kot je to v nemščini: V 'zi:mi 'te 'nâx p'rišo 'to:u se'li:t'ef.

Vidne so tudi **interference iz slovenskega knjižnega jezika v narečje**.

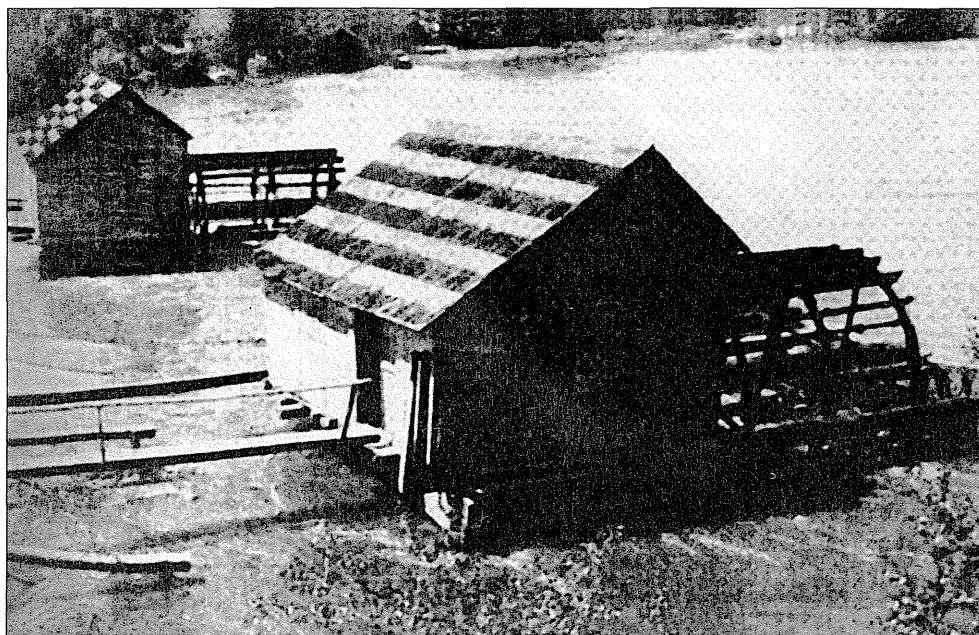
Opazna je zlasti raba knjižne končnice -u/(-o) v dajalniku in mestniku ednine moškega spola za sicer narečno končnico -i: k m'li:no, 'Ba:jdašo, 'E:rixo; na 'Du:najo, na tovrn'ja:ko, na po'toku, pri inže'n'e:rjo, pri m'li:nu, v g'ra:do, f k'l'o:štro, v 'Lurdu.

2.3.3 Besedne interference

Na ravni besedja se **vpliv nemščine** kaže v:

- neposrednem prenosu tuje besede, kjer so zlasti opazne izposojenke in popačenke, kot npr: b'rift'ro:gar, 'ca:jt, 'di:le, er'bija, 'fa:rballi, 'fertik, ge'no:u, g'vant, 'xüta, k'l'o:šter, k's'e:ft, 'lüft, 'mantl, 'nucala, 'o:fnajo, p'l'e:x, 'ra:ufank, 'ri:bati, š'mu:glati, 'šu:xi, 'ta:užnt, 'žüpa, nekaj pa je slovničnih besed (členki, vezniki), ki imajo povezovalno ali čustveno vlogo: Se've:da, ja, freilich, 'to:u smo 'mi: f'se 'dělali. No, 'nâx pa do'mo:u, entwedwr če smo 'ne:j 'mogli še 'kâj na're:ti.;

- reprodukciji zloženke ali besedne zveze z opaznimi kalki: 'Kak si 'te 'ti: na 't'o: p'ri:šla? 'Saj še 'zaj 'čüje-mo od 'Ma:jndla. 'Uni so se 'mogli od n'jixove 'vere 'vün 'ze:ti. 'Un je p'rišo kot v'do:uvec.; 'coj s'to:upli, 'dol zam'l'elo, 'gor 'râsli.

Sl. 2: Mlini na Muri (Melik, 1957, 225).
Fig. 2: Mills on the Mura (Melik, 1957, 225).

Vpliv slovenskega knjižnega jezika je v narečju viden zlasti v rabi knjižnih besed (ob narečnih): *be'se:da* ('re:ič), 'da:n ('de:n), 'da:nes (g'nes), *dru'ga:če* ('načik), *govo'ri:li* ('gu:čali), 'mo:ka ('mela), *ni'komur* ('nikomi), *pokoj'nina* ('pe:nzija), *pro'da:li* (o'da:li), 'punca (dik'li-na), 'u:snje ('leđer), 'va:s ('ve:s).

V govoru je opazno tudi **kodno preklapljanje slovenščine na nemščino**, in to predvsem v pripovedih, vezanih na spomine in čustvena doživetja iz preteklosti:

No, 'kak se 'ta: 'linja že 'reče, *Demokrationslinie*. 'Ve:dno so nas po'va:bli ... *auf ein Kaffee und Kuchen*. *Kinder kommen auf ein Kaffee und Kuchen*. 'Potl pa so 'meli 'ti:sto, ka so z'birali, *Winterhilfswerk*, 'ne:, *Winterhilfswerk* je 'to: b'lp:, 'ja. 'To: je 'on *Procentrechnung*, na 'pamet. 'Mi: smo 'tü:j, *die Klasse müssen wir aufräumen*, se've:da, 've:dno sta b'le d've:j. 'To:u muss sein je b'lp:, 'moglo je 'biti.

Kot že rečeno, so po drugi svetovni vojni ostanki nemškogovorečega prebivalstva sprejeli slovenski jezik in slovensko kulturo, svojo materinščino pa obdržali zlasti v stikih z ljudmi onstran meje in za spremljanje medijev v nemščini: poslušajo lahko nemške radijske

oddaje, spremljajo lahko številne avstrijske in nemške televizijske kanale, berejo lahko nemške revije, časopise in knjige; le-te so na voljo v knjižnicah in knjigarnah, v Mariboru pa imamo tudi bogato Avstrijsko čitalnico.

3. POLOŽAJ SLOVENŠČINE V RADGONSKEM KOTU

Vsi, ki se ukvarjamo z raziskovanjem jezika, vemo, da politične (državne) meje niso vedno tudi jezikovne meje. Zato moram na tem mestu omeniti, da se slovensko narečje govori tudi na drugi strani meje,¹³ v t. i. Radgonskem kotu, tj. področju vzhodno in severno od avstrijske Radgone. Tukaj so v petih vaseh: Laafeld/Potrna, Sichelndorf/Žetinci, Dedenitz/Dedonci, Zelting/Zenkovci in Goritz/Gorica, obkroženih z vasm, kjer se govori samo nemško, bili in so še gosto naseljeni ljudje, katerih materinščina je slovenščina.¹⁴

Na tem področju, kjer je dialektološke raziskave opravljala Zinka Zorko,¹⁵ je slovenščina sporazumevalni jezik velike večine prebivalcev, pri rodu do dvajsetih let pa je pogostejša nemščina. Tukaj se govori samo narečje, ki je zgodovinskorazvojno del enotnega

13 V Republiki Avstriji živi slovenska manjšina na Koroškem in Štajerskem; le-tu v okolici Lučan na Velikem Boču in v t. i. Radgonskem kotu.

14 Podatki zadnjega ljudskega štetja iz leta 2001, dostopni od oktobra 2002, kažejo, da na Štajerskem slovenščino kot občevalni (pogovorni) jezik uporablja 2192 avstrijskih državljanov, kar je v primerjavi z letom 1991, ko je tako odgovorilo 1695 ljudi, 29-odstotno povečanje. V obmejnih okrajih Deutschlandsberg, Lipnica (Leibnitz) in Radgona (Bad Radkersburg) je takih oseb 452, kar predstavlja 83-odstotno povečanje v primerjavi z letom 1991, ko je slovenščino kot občevalni jezik uporabljalo 246 ljudi (glej: Signal, 2002/03, 2).

15 Sociolingvistično raziskavo o jezikovnih razmerah v Radgonskem kotu je opravil Mirko Križman (1989).

severnoštajerskega in panonskega jezikovnega področja: samoglasniški sestav in naglasne razmere so take kot v prekmurščini, soglasniški sestav in oblikoslovje pa sta bliže slovenskogoriškim govorom (Zorko, 1998, 87; 1994, 106).

V šolah se knjižne slovenščine ne učijo, pač pa je že osmo leto v obmejni avstrijski Radgoni (Bad Radkesburg) organiziran fakultativni pouk slovenščine za različno število učencev (to šolsko leto začetniško skupino, v katero so vključeni otroci, stari od štiri do šest let, obiskuje 12 učencev). Lastnih televizijskih in radijskih

oddaj nimajo, lahko pa spremljajo slovenske radijske programe z druge strani meje. Kulturno društvo Člen 7, ki si prizadeva za ohranitev slovenščine in slovenske kulturne dediščine, štirikrat letno izdaja dvojezično (nemško-slovensko) glasilo Signal, ki ima informativno, izobraževalno, estetsko in jezikovnoprebujevalno vlogo. Slovenska besedila so objavljena v slovenskem knjižnem jeziku. Drugih glasil, pisanih tudi v narečju, kot jih imajo Slovenci v Porabju na Madžarskem in v Benečiji v Italiji, nimajo.

SLOVENE-GERMAN LINGUISTIC CONTACTS IN CROSSBORDER AREAS SOUTH OF THE MURA RIVER

Mihaela KOLETNIK

University of Maribor, Faculty of Education, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160

e-mail: mkoletnik@uni-mb.si

SUMMARY

Slovene dialectology has placed the idioms spoken at Apaško polje – the area situated between Austrian Mureck in the west and Gornja Radgona in the east south of the Mura, the border river between Slovenia and Austria – in Slovenske gorice dialect of the Pannonian dialect group. This area used to be an ethnically mixed territory, for a number of centuries inhabited by the people whose mother tongue was German. Today, only Slovene is spoken here or, to be precise, a Slovene dialect, i.e. non-literary social type of Slovene literary language. The results of dialectological research in the dealt with area have shown that the latter is not dialectally uniform. Apart from the Slovenske gorice dialect, which with other dialects of the Pannonian dialect group shares the loss of tonetic antonyms, the same development of the long *v* into *ej*, of the long *o* and nasal *q* into *ou*, of the long *u* into *ü* and of the sonant *j* into *u*, while with the same reflex, the long narrow *e*, the long reduced vowel, the nasal *ę* and etymological *e* are also represented, the Prekmurje dialects and some other dialects are also spoken which, however, were not the subject of our research, considering that their speakers are not descendants of the autochthonous inhabitants of the area. The Slovene language of those few individuals whose mother tongue was German and who accepted Slovene language and culture and, on the other hand, retained their mother tongue particularly in contacts with the people across the border and in order to be able to follow various mass media (radio, TV, newspapers) presented or written in German, is intertwined with elements of the Slovenske gorice dialect, Slovene literary language and their mother tongue at all linguistic levels.

Key words: Slovene-German tongue contact, linguistic interferences, Pannonian dialect group, Slovenske gorice dialect

LITERATURA

Blaznik, P. (1986): Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. Maribor, Založba Obzorja.

Geografski vestnik. Ljubljana.

Grafenauer, B. (1964): Zgodovina slovenskega naroda I. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Grafenauer, B. (1965): Zgodovina slovenskega naroda II. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Gruden, Ž. (1976): Prispevek k spoznavanju jezikovne situacije tržaških Slovencev. Jezik in slovstvo 22/3, 72–79.

Hinderling, R., Eichinger, L. M. (eds.) (1996): Handbuch der mitteleuropäischen Sprachminderheiten. Tübingen, Gunter Narr Verlag.

Klemenčič, V. (1994): Narodne manjšine na obmejnih območjih na prehodu med alpsko-jadranskim in panonskim prostorom. V: Jesih, B. (ed.): Narodne manjšine 3. Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski/Slowenen im Bundesland Steiermark. Ljubljana, SAZU, 145–155.

Koletnik, M. (2001): Slovenskogoriško narečje. Zora 12. Maribor, Slavistično društvo Maribor.

Križman, M. (1989): Jezik kot socialni in nacionalni pojav. Maribor, Pedagoška fakulteta.

Križman, M. (1997): Jezikovna razmerja. Maribor, Slavistično društvo Maribor.

Križman, M. (1998): Der Dialekt als Identität bei Resten der deutschen Minderheit im Abstaller Tal. V: Hutterer, C. J., Pauritsch, G. (eds.): Beiträge zur Dialektologie des ostoberdeutschen Raumes. Referate der 6. Arbeitstagung für bayerisch-österreichische Dialektologie, 20.–24. 9. 1995 in Graz. Göppingen, Kümmerle Verlag, 276–292.

Logar, T., Rigler, J. (1983): Karta slovenskih narečij. Ljubljana, Univerzum.

Melik, A. (1957): Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. V: Slovenija, Geografski opis. Ljubljana, Slovenska matica.

Nečak, D. (1998): Die "Deutschen" in Slowenien (1918–1955): Kurzer Abriss / "Nemci" na Slovenskem (1918–1950): kratek oris. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Perko, D., Orožen Adamič, M. (1998): Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Ramovš, F. (1936): Historična gramatika slovenskega jezika VII, Dialekti. Ljubljana, Učiteljska tiskarna.

Schober, F. J. (2002/03): Apače/Abstell, Aus der Zeitgeschichte eines Grenzraumes. Signal, Winter/zima 2002/03. Graz, 4–16.

Signal (2002/03): Signal: Zweisprachig ist besser = dvojezično je boljše, Winter/zima 2002/03. Graz, Artikel VII Kulturverein für Steiermark / Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko.

Toporišič, J. (1992): Enciklopedija slovenskega jezika. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Weinreich, U. (1977): Sprachen in Kontakt. München, Beck.

Zorko, Z. (1998): Govor vasi Žetinci (Sicheldorf) v avstrijskem Radgonskem kotu. V: Zorko, Z.: Haloško narečje in druge dialektološke študije. Zora 6. Maribor, Slavistično društvo Maribor, 87–100.

Zorko, Z. (1994): Rezultati dialektoloških raziskav v Žetincih (Sicheldorf) V: Jesih, B. (ed.): Narodne manjšine 3. Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski/Slowenen im Bundesland Steiermark. Ljubljana, SAZU, 106–112.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-12-29

UDK 811.163.1'373.46:672(497.4)

NAREČNO KOVAŠKO STROKOVNO BESEDJE IN SLOVENSKI LINGVISTIČNI ATLAS

Jožica ŠKOFIC

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, SI-1001 Ljubljana, Novi trg 4
e-mail: guzej@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

V prispevku bo predstavljen način zbiranja narečnega kovaškega strokovnega besedja v primerjavi z možnostmi, ki jih za raziskovanje terminologije ponuja vprašalnica za Slovenski lingvistični atlas (SLA). Z metodo lingvistične geografije bodo predstavljeni slovenski narečni leksemi za pojme podkev (SLA 127), podkovati (SLA 128), kladivo (SLA 154), klešče (SLA 155), kovač (SLA 205), železo (SLA 206), oglje (SLA 207) in meh (SLA 208). Podrobneje bodo predstavljena strokovna poimenovanja za različne vrste kladiv in klešč v gorenjskem narečju.

Ključne besede: narečna kovaška terminologija, Slovenski lingvistični atlas, lingvistična geografija, gorenjsko narečje, Kropa

IL LINGUAGGIO DIALETTALE E PROFESSIONALE DEI FABBRI E L'ATLANTE LINGUISTICO SLOVENO

SINTESI

Nel contributo sarà presentata una raccolta di termini dialettali e professionali propri del repertorio linguistico dei fabbri che verranno raffrontati alle terminologie presentate dalla ricerca dell'Atlante Linguistico Sloveno (SLA). I termini dialettali sloveni per i seguenti concetti: ferro di cavallo (SLA 127), ferrare (SLA 128), martello da fucina (SLA 154), tenaglie da fucina (SLA 155), fabbro (SLA 205), ferro (SLA 206), carbone (SLA 207), mantice (SLA 208), verranno introdotti seguendo il metodo offerto dalla geografia linguistica, inoltre saranno presentate minuziosamente le denominazioni professionali per diverse specie di martelli e tenaglie in uso nel dialetto della Gorenjska.

Parole chiave: terminologia dialettale dei fabbri, Atlante Linguistico Sloveno, geografia linguistica, dialetto della Gorenjska, Kropa

UVOD

V prispevku je predstavljena problematika zbiranja narečnega kovaškega strokovnega besedja v primerjavi z možnostmi, ki jih za raziskovanje tovrstnega besedja ponuja vprašalnica za Slovenski lingvistični atlas (SLA). Ta je v prvi vrsti namenjena zbiranju splošnosporazumevalnega besedja, tj. besed, "/.../" ki so nekako vsem Slovencem znane "/.../" (Benedik, 1999, 15), terminologije različnih strok pa se dotika le v posameznih vprašanjih.

Kovaštvo, ki je v Enciklopediji Slovenije (ES) predstavljeno kot "/.../" obrtna dejavnost, ki zajema obdelavo kovin v toplem ali hladnem stanju po načelu gnetenja in zgibanja kosov kovine z udarjanjem in stiskanjem, v širšem pomenu tudi metode preoblikovanja kovin z valjanjem, stiskanjem in vlečenjem "/.../" (Bras, 1991, 340), je bilo nekoč ena najbolj pomembnih in razširjenih obrtnih dejavnosti, "/...p/o 12. stoletju /pa/ je bilo ena pomembnejših obrti v mestnih naselbinah na Slovenskem "/.../" (Bras, 1991, 340). Fužinsko kovaštvo se je delilo v tri faze: pridobivanje kovnega železa, kovanje polizdelkov (palic, pločevine) in kovanje izdelkov (žebliji, orodje, podkve, mreže, polkna, kotli, orožje – puške ...), po razvoju industrije pa se je kovaška obrt obdržala predvsem kot podkovno, vozovno in orodno kovaštvo in se je prenašala iz roda v rod – sinovi so se je izučili v domači kovačnici, pomočniški izpit pa nato opravljali pri krajevnih rokodelskih zadrugah – nekateri pa so se usposabljali tudi pri različnih tujih kovaških mojstrih vse do Dunaja. Zaradi spremenjenega načina življenja in (tudi kmečkega) dela je zlasti v 2. polovici 20. stoletja kovaštvo začelo propadati – "/...m/lajši kovači so se preusmerili v različne mehanične poklice, spretnejši so se odločili za umetno kovaštvo "/.../" (Bras, 1991, 341).

Kljub temu da je bilo kovaštvo (predvsem podkovsko in orodno) tako pomembna in razširjena obrtna dejavnost, pa je v vprašalnici za SLA le devet vprašanj, ki jih je mogoče povezati tudi s kovaško terminologijo – pa še ta so razpršena v več poglavjih in je vsaj nekatera mogoče povezati tudi s kako drugo dejavnostjo. V II. poglavju Obleka so taka vprašanja št. 126 *žebelj* (a – splošno, b – razne vrste žebeljev), št. 127 *podkev* (a – pri konju, b – pri čevlju), in št. 128 *podkovati*; v III. poglavju Hiša sta to vprašanja št. 154 *kladivo* in št. 155 *klešče*; v IV. poglavju Vas pa vprašanja št. 205 *kovač*, št. 206 *železo*, št. 207 *ogljje* in št. 208 *meh*. Vprašalnica za SLA pa ob besednem in gramatičnem delu vsebuje še vmesno, tj. XV. poglavje Razno, kjer je z 2. vprašanjem predvideno, da se "no-

tirajo "/.../" izrazi domače obrti, npr. suhe robe, lončarstva, sirarstva, žimarstva, planšarstva itd." (Benedik, 1999, 55), torej tudi kovaštva – a tudi tu razen nekaj redkih izjem kovaška terminologija še ni zapisana.¹

Ker so se kovači za svoj poklic veliko usposabljali na tujem, bili močno povezani z nemško govorečimi železarji in bili tržno usmerjeni tudi na tuje trge (npr. z žebliji v Sredozemlje), je v kovaški terminologiji mogoče pričakovati različne tuje vplive – v prispevku bodo zato z metodo lingvistične geografije predstavljena narečna poimenovanja za izbrana vprašanja ter pojasnjen njihov izvor – posebna pozornost pa bo namenjena morebitnim prevzetim besedam iz jezikov v stiku.

1. KOVAČ V SLA

Vprašanje št. 205 v vprašalnici za SLA vprašuje po narečni besedi za **kovača**, tj. tistega, kdor z udarci kladiva ali s strojnim stiskanjem oblikuje, obdeluje kovino (kot je razložen osnovni pomen tega samostalnika v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)). Beseda je izpeljanka z besedotvorno podstavo *kov-*, ki je vseslovanska (psl. **kovati* **kujō*) in indoevropskega izvora – z osnovnim pomenom *tolči* (Bezljaj, 1982, 75). Isti koren je tudi v drugih tvorjenkah te besedne družine: *podkev* in *podkovati*, *nakovalo* itd.

Besedo *kovač* za ta pojem poznajo v vseh govorih, zajetih v SLA, drugačni odgovori na vprašanje št. 205 so zapisani le v točkah: 56 – *fâren*, 57 – *fârin*, 58 – *fâre* (M: *ta pər fârinu*; tu tudi *kovač*), 61 – *fâren*. Ti rezijanski in terski leksemi so prevzeti iz furlanščine (prim. furl. *fari*).² Drugi leksemi so še redkejši: 239 – *šmîl* (D: *x šmîl di*; ob *kovaču*) in 188 – *z'mit* (prim. nem. *der Schmied*) ter 348 – *âmpus*³ (ob *kovaču*).

V vprašalnici za SLA ni podvprašanj za poimenovanja različnih vrst kovačev. Tudi kroparska kovaška terminologija, ki je vezana predvsem na žeblijarjenje in umetno kovaštvo, ne pozna še drugih poimenovanj – leksemi za različne vrste kovačev pa so tu dvobesedni, sestavljeni iz samostalnika *kovač* v jedru in pridevniškega prilastka kot določila besedne zveze, npr.: *umě:tən ková:č* 'umetni kovač', *kô:nsk ková:č* 'podkovski kovač', *izu'čen ková:č* 'izučeni kovač', *pa:ru:'čen ková:č* 'priučeni kovač'. Iz bližnjih gorenjskih govorov so poimenovanja *podkô:usk ková:č* 'podkovski kovač', *vô:zən ková:č* 'kovač za vozove' in *industri:isk ková:č* 'industrijski kovač', (Podnart) ter *orô:dən ková:č* 'orodni kovač' in *skî:rər* 'sekirar, izdelovalec sekir in drugega kovanega orodja' (Kamna

1 Z vprašanji, obravnavanimi v tem prispevku, je mogoče povezati le nekaj poimenovanj za različna mizararska orodja – predvsem za različne vrste *klešč* in *kladiv*, npr. v točkah 97 (Solkan) in 236 (Nova vas na Blokah). V točki 198 Slovenskega lingvističnega atlasa (Zgornje Gorje) pa sta v poglavju Razno zapisana izraza *kovaštvu* in *žebliarja*, natančno pa je kovaška (žeblijarjska in umetnokovaška) terminologija popisana le v kroparskem govoru (Škofic, 1997; 2001a; 2001b; 2002).

2 Leksem *fârin* iz furl. *fari* 'kovač' potrjuje tudi slovar Baudouina de Courtenayja, ki se pripravlja na SAZU (uredili Duličenko, Tolstoj in Matičetov). Glej tudi: Il Nuovo Pirona, 2001, 296.

3 Beseda *ampus* je sicer zapisana kot odgovor na vprašanje 205, a gre verjetno za pomen 'nakovalo' – prim. nem. *das Amboß*.

Gorica). Zanimiv pa je podatek iz Enciklopedije Slovenije, da so podkovske kovače ponekod imenovali tudi *kuršmidi* ali *masažniki* (Bras, 1995, 16) in so poleg podkovanja morali obvladati še marsikatero delo, povezano z zdravjem in nego vprežne živine. Gradivo za SLA teh poimenovanj ne potrjuje.

2. PODKOVATI V SLA

V Slovenskem lingvističnem atlasu ni posebnega vprašanja za pojem *kovati*, ki po SSKJ pomeni 'z udarci kladiva ali s strojnim stiskanjem oblikovati, obdelovati kovino', je pa vprašanje št. 128 za pojem *podkovati*, ki ima po SSKJ dva pomena, in sicer 'pritrditi podkev' oz. 'opremiti s kovinskim delom spodnji del česa (npr. podkovati palico, podkovati čevlje)'. Ker vprašanje v vprašalnici za SLA ni izraženo stavčno, je nejasno, po katerem od obeh pomenov se sprašuje. Čeprav je uvrščeno v poglavje Obleka, ga je večina narečnih govorcev in zapisovalcev, kot kažejo odgovori, razumela v prvem pomenu – tako so nekateri odgovori izraženi tudi besedno-zvezno, npr. 3 – *bôn mōrɔ pə kɔ́yòù* 'bom kobilo podkoval', 56 – *zab̀it̪ kɔ́ŋǵ* 'podkovati konja', 69 – *potkùje (kɔ́rià)*, 159 – *patkayât, patstâyt (konja)*, 105 – *petkûovet kûorîa*, 263 – *kôj̃na potkovât*, 267 – *griem kôj̃a akavât (če so vse štiri podkve)*, 351 – *putkuvât (kôj̃a)*, *pr̥b̥it̪ (na p̥et̪i čâble, putkûvu)*, 372 – *potkâvat ž̥en̥en*.

Narečno gradivo za SLA za vprašanje št. 128 *podkovati* ne glede na predstavljene pomisleke izkazuje naslednje stanje. Po vsem slovenskem jezikovnem prostoru je uveljavljen izraz *podkovati*, v posameznih govorih pa še brezpredponski glagol *kovati*: 5 – *kawâte*, 33 – *q̣ûwat*, 54 – *kâwat*, 71 – *kôyât*, 94 – *kôvât*, 196 – *kòvate*, 201 – *koyât*, 233 – *potkovât*, *kovât je šû*, 234 – *kôvât*, 256 – *kawât*, *patkawât*, 267 – *kavât*, 290 – *kôvat*, 291 – *kôvat*, *pòtkovat*, 298 – *kûva:t*, 357 – *kâwat*, 359 – *kovât*; nekatere sestavljanke iz glagola *kovati* s predponami *po-*, *na-*, *o-*, *u-*: 3 – *pə kɔ́at̪*, 173 – *potkôyat*, *nakôyat*, 267 – *griem kôj̃a akavât (če so vse štiri podkve)*, *kavât*, *potkuvât*, 304 – *uko'va:t*; posamično izpeljanke s pripono *-ava-*: 404 – *potkovâvate/potkâvate*, 59 – *potkowâwet*. Le v petih točkah so zapisani glagoli z drugačnimi besedotvornimi podstavami: *-biti* (56 – *zab̀it̪*, 64 – *podbít, potkowât*), *-staviti* (159 – *patstâyt*) ter *-šîrfati* (230 – *patkavât, patšîrfat* (pozimi))⁴ in *-templjati*⁵ (244 – *potkovât/potkûvat, [potəmplât]*).

3. PODKEV V SLA

Podobno stanje izkazuje tudi gradivo za vprašanje št.

127 *podkev*, ki je bilo šele po Riglerjevih popravkih vprašalnice razdeljeno na dve podvprašnji: a – pri konju, b – pri čevlju. Problematična pa je tudi uvrstitev tega vprašanja v poglavje Obleka, kar je povzročilo še dodatno neenotnost zapisanega gradiva – na to je opozorila tudi F. Benedik, ki je v Vodniku zapisala, da ima uvrščanje določenih vprašanj v posamezni tematski sklop, lahko "/.../ včasih za posledico vsebinsko različne odgovore. Zelo nazorno je vprašanje 127 *podkev*. Nahaja se za vprašanjem *peta* pri čevlju (125b), vendar izraz *podkev* skoraj vsakdo najprej poveže s konjem. Zato so nekateri ob tem vprašanju iskali odgovore za zakovico na čevlju (Logar), drugi pa za konjsko podkev (Podrekar, Rigler) "/.../" (Benedik, 1999, 15).

Kakor koli že – v zapisanem gradivu za SLA je za ta pojem (ne glede na to, ali je zapisan samo en odgovor ali pa je ta razdeljen na a in b)⁶ večinoma zapisan leksem *podkev* (1–4, 6, 7, 12, 27–29, 33, 36–43, 46, 48, 72, 90, 92, 99, 108, 110, 128–136, 140, 141–143, 146–148, 155, 161, 163, 169–172, 174–176, 179, 181–184, 187, 191, 198–212, 214, 215, 217–234, 236–243, 245, 247–251, 253–255, 261, 264, 273, 279, 282, 283, 285, 287–293, 297, 298, 300, 301, 304, 310–312, 314, 316, 316–320, 322, 324, 326–328, 343, 371, 388, 393, 395) oz. *podkva* (24, 44, 45, 50, 52, 97, 100, 104, 110, 136, 153, 185, 187, 195, 200, 203, 216, 235, 244, 291, 302, 304, 314–316, 321, 323, 326, 329, 331, 334, 335, 352–354, 356, 357, 359, 364, 381), *podka* (50, 51, 54, 55, 96, 98, 113, 360) ter *podkov* z naglasom na drugem zlogu (11–13, 15, 16, 18, 19, 59, 61, 62, 64, 66–71, 73–81, 89, 95, 109, 150–152, 154, 157–160, 164, 165, 168, 178, 184, 186, 188–190, 192–194, 286, 288, 374, 388–392, 397–400, 402–404) in podobno še *podkova* (5, 8, 9, 17, 74, 83–86, 90, 91, 93, 94, 96, 97, 100–103, 105–107, 111, 112, 114–127, 129, 137–139, 149, 237, 246, 247, 256–260, 264–267, 269–271, 274, 276, 277, 294–296, 300, 302, 303, 305, 306, 308, 332, 337–342, 345–348, 350, 351, 358, 359, 363–370, 372–382, 385, 386); izjemoma je mogoč tudi leksem *podkvo* z naglasom na zadnjem zlogu (137).

Pogost je tudi leksem *podkvica* (deminutiv s pripono *-ica*), in sicer največkrat za pomen 'podkev pri čevlju' (45, 72, 100, 108, 110, 128, 133, 142, 155, 179, 195, 198 (b – *grífana poxklíca*), 201, 212, 218, 230, 231, 234, 235, 239, 241, 250, 261, 338, 371), redkeje pa za oba podpomena (npr.: 97, 166, 173, 177, 182, 197, 229, 316, 333). Leksem *podkovica* z naglasom na drugem zlogu je prav tako pogost, in sicer za pomen 'podkev pri čevlju' (9, 85, 103, 138, 149, 155, 170, 171, 188, 236, 242, 244, 247, 248, 258, 269, 277, 279, 347,

4 Besedo *podšîrfati* je mogoče primerjati z nem. *schärfen* 'ostriti'.

5 Glagol *templjati* pomeni 'delati, obnavljati sprednji, širši del podplata' in se torej ne nanaša na podkovanje konja, ampak na podkovanje čevljev.

6 Na priloženi karti so simboli, ki izrecno označujejo 'podkev pri čevlju' (torej pomen 127 b), modri.

351, 374, 378) ali v zapisanem gradivu pomensko nedoločeno (71, 90, 102, 115, 191, 196, 244, 262, 263, 268, 281, 377). Po dvakrat sta zapisana tudi leksema *podkovec* (162, 169) ter *podkovič* (47, 89). Ti leksemi so največkrat zapisani v JZ polovici Slovenije (Dolenjska, Vipavska dolina, tudi Gorenjska), redkeje drugje.

Ob *podkvici* in *podkvi* je pogosto zapisan tudi leksem *železce* (največkrat v primorskih govorih, npr. v Istri, v okolici Trsta, v Vipavski dolini: 102, 108, 118, 136, 137, 149, 152, 154, 162, 233), v pomenu 'podkev pri čevlju' (b) pa leksem *pleh* in tvorjenke iz njega (večinoma v vzhodnodolenjskih in štajerskih govorih: *pleh* v točkah 247, 260, 266, 268, 297, 328, 332, 342, 353, izpeljanke s priponami *-ek* pa v točkah 177 (*plëxk*), 191, 218, 239, 242, 255, 256, 268, 288, s pripono *-ec* v točkah 369, 378, 381 (*plëhëc*) ter s pripono *-iček* v točki 247 (*plëšičëk*) ter zloženka *špëcplëx* v točkah 375 in 395); redkeje je v tem pomenu zapisan tudi leksem *šina* (177, 178, 235, 240, 241) oz. *šina* (202).

Drugi izrazi za *podkev* v gradivu za SLA so zelo redki in zanje ni vedno označeno, za katero vrsto podkve gre, npr.: 39 (b – *kôpa*), 56 (a, b – *ponkôu*), 69 (ob *podkvi* tudi mlajše *kôpîto*), 110 (*kôpîto*), 112 (b – *šalva'tako, pun'tal*), 169 (a – *kap'tu*, b – *pljêxçi*), 184 (b – *plâte*), 193 (b – *grîfanci*), 255 (*nabîtkij*).

Leksemi s pomenom 'podkev' so torej večinoma tvorjenke s slovensko besedotvorno podstavo, nekateri besedni koreni pa so tudi izposojeni iz nemškega jezika: *šina* (prim. nem. *die Schiene* 'kovinski trak'), *plehek* ipd. (prim. nem. *das Blech* 'pločevina'), *špicpleh* je sestavljenska z dvema iznemškima besedotvornima podstavama (prim. še nem. *die Spitze* 'konica'), *grifana podkvica* (prim. nem. *greifen, griff, gegriffen* 'prijeti, prijemat, grabiti, grabiti') ter leksem *plate* (prim. nem. *die Platte* 'plošča').

4. KLADIVO IN KLEŠČE V SLA

"Za nemoteno delo je kovač potreboval dvoje nakoval, veliko različnih kladiv in klešč, pile, navojno železo, oblikovalne ploščice, primež, vrtalni stroj, prebijače, šestila, merila, svedre, ušesna sekirna železa, brusilni kamen, naprave za openjanje železnih platišč na kolesa, podkovsko orodje, pripomočke za prvo pomoč pri živini idr." (Bras, 1991, 341). Izmed teh sta v gradivu za SLA zajeti le vprašanji za poimenovanje *kladiva* in *klešč*, in sicer kot orodij, ki sta bili rabljeni v

vsakdanjem življenju, ne le v kovaški obrti – kar potrjuje tudi njuna uvrstitev v poglavje Hiša.⁷

4.1. Za vprašanje št. 154 *kladivo* v gradivu za SLA prevladuje odgovor *kladivo* (razen ponekod v severno-rožanskih govorih, v večini primorskih govorov ter v panonski narečni skupini in nekaterih belokranjskih govorih). V nekaj točkah so zapisane tudi izpeljanke – diminutivi z isto besedotvorno podstavo in priponami *-ovec, -ivce, -ivček* (npr. 338 – *klâdovec*, 339 – *klâdovec*, 340 – *klâdvëc*, 348 – *klâduce*, 351 – *klâdvicë*, *klâdîyčik*).

Na posameznih območjih so pogosta tudi druga poimenovanja:

– leksem *bat* v primorski narečni skupini in v Beli krajini, posamično tudi drugod (npr.: 83–86, 97, 101, 105, 107, 109–113, 115–127, 129, 130, 132–139, 143, 146–155, 157, 238, 279, 282, 291, 292 (z opombo, da je *bat* težji), 295, 296, 308, 339) ter izpeljanki *batec* (289, 290) in *batič* (291);

– leksem *hamer* v nekaterih koroških govorih in v panonski narečni skupini (npr.: 10, 12, 13, 17, 18, 20, 21, 26, 32, 33, 50–52, 54, 55, 336, 339, 357–360, 362–377, 379–382, 390–393 (večje *kladivo* ob manjšem *klepaču*), 394, 396; ter izpeljanka *hamerič* (388 – *umrjč*, 398 – *omarjč*);

– večkrat je v panonskih govorih (predvsem na Goričkem) in ponekod na Štajerskem zapisano poimenovanje *klepač* oz. *klepec*, in sicer v točkah: 302 – *kljêpc*, 338 – *kljêpec*, 348 – *klepâč*, 370 – *klepâč* (za koso klepati, ob *hamru*), 393 – *klâpâč* (ob večjem *hamru*), 399 – *klâpâč*, 400 – *klapâč*, 403 – *klapâč*, 404 – *klapâč/klapâč*; tu gre verjetno za posebno vrsto kladiva, ki je namenjeno klepanju kose, na kar je mogoče sklepati tudi iz nekaterih navedkov.

Le za redke zajete točke so izkazana še drugačna poimenovanja (npr.: 51 – *šlëgəl*, 56 – *martjêl*, 57 – *mart'êl*, 58 – *kjâč/kjâč*, 59 – *kjâč/kjâč*, 62 – *mâj*, 291 – *mlâtac*, 339 – *kîc*).⁸

Besede *kladivo*, *bat*, *klepec*, *kij*, *norec*, *mlatec* in tvorjenke iz njih so slovenske (večina z izvirnim pomenom 'tolči'), ostala poimenovanja so prevzeta iz jezikov v stiku: *hamer*, *hamerič* ipd. prim. z nem. *der Hammer* 'kladivo'; *šlegel* prim. z nem. *schlagen* 'udariti'; rezijanski *martjel* s furl. *martièl* 'kladivo'; morda je tudi rezijanski *kjač* furlanskega izvora. Posebno 'težko železno kladivo' se tudi v knjižnem jeziku imenuje *macola*, kar je mogoče primerjati z ital. *mazza* 'kladivo'.

7 Poimenovanja za *žebelj* (to je lahko tako kovaški izdelek kot orodje) po gradivu za SLA so bila predstavljena na 8. hrvaškem filološkem srečanju v Opatiji, 24.–25. junija 2002, in v članku *Žebelj v slovenskih narečjih* (Škofic, 2003, 39–66). V gradivu za SLA je ob navedenih le izjemoma zapisano še izrazje za kako drugo kovaško orodje, npr. za točko 198 (Zgornje Gorje) izraz *âmpas* za nakovalo (na listku z odgovorom za vpr. 206 – *železo*).

8 V arhivu Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU je še nekaj drugih zapisov po vprašalnici za SLA za kraje izven mreže SLA – v njih pa se pojavljajo tudi leksemi *macôla*, *nprc*, *klepâgnik* (203a Šiška – Ljubljana), *mâčôla* ('veliko kladivo' 156 Žiri).

183

V tukajšnji kovaški – žebeljarski terminologiji je npr. zelo opazen tako vpliv nemščine kot italijanščine, čeprav z nobenim od teh dveh jezikov ti govori niso v neposrednem stiku, niso njihovi sosede. S tema jezikoma so tukajšnji kovači – žebeljari prihajali v stik predvsem s trgovanjem, saj so bili njihovi končni izdelki namenjeni večinoma tujemu, tj. sredozemskemu romanskemu trgu (zato so bila tudi poimenovanja za različne vrste žebeljev mnogokrat italijanska), kovaško znanje, tehnologijo in orodja pa so prevzemali tudi od železarsko izkušenejših severnih sosedov (zato je med izrazi zanje tudi več nemških izposojenk). Ker sta bila izrazje za žeblje in vigenjska terminologija v kroparskem govoru že predstavljena,¹² bo tu prikazano le izrazje za različne vrste kladiv in klešč kot osnovnega orodja (ob nakovalu – *á:mposu*) v umetnem in podkovskem kovaštvu.

Informanti – umetni kovači iz Kroke so se izobraževali v domači šoli za umetno kovaštvo, ki je v Kropi delovala v 50-ih letih 20. stoletja – v njej so se seznanjali tudi s slovensko (knjižno) terminologijo, ki je marsikdaj sproti nastajala ob učnih pripravah njihovih učiteljev, ko so gradivo prevajali iz različne, predvsem nemške strokovne literature.¹³ Tudi zato je v kovaškem žargonu teh kovačev terminologija večinoma slovenska. Podkovski kovač iz Podnarta¹⁴ pa se je kovanja učil v domači delavnici pri očetu kovaču in v polletni podkovski šoli med služenjem vojaškega roka v Jugoslovanski ljudski armadi (JLA) – on pa ob slovenskih pogosto uporablja tudi poimenovanja, prevzeta iz tujih jezikov.

6.1 Poimenovanja za različne vrste kladiv in klešč v Lipniški dolini

Umetni kovači za svoje delo potrebujejo različno velika, težka in različno oblikovana kladiva iz različnih materialov: "Po teži razlikujemo težka, srednje težka in lahka kladiva, v razponu od 8 do 0,3 kg. Po načinu uporabe so udarna in nastavna kladiva, po obliki pa še navzkrižno kladivo, jeran, gladilnik, klepec, sekač in luknjač. Do teže okoli 2 kg se uporabljajo enoročno, težja pa dvoročno, dolžina ročaja od 250 do 500 mm." (Šmitek, 1990). V tem (nepaginiranem) tipkopisnem priločniku za umetne kovače Šmitek navaja še druga kladiva, npr. ravnalno in nastavno kladivo.

Veliko kladivo, nasajeno na lesenem 4 m dolgem hlotu, ki ga je nekoč poganjalo vodno kolo, njegova udarna moč pa je bila odvisna od njegove teže in višine prostega pada, namenjeno za sekanje velikih kosov

železa, se v Lipniški dolini imenuje *norec* (kroparsko *nó:rc*), sodobnejše veliko strojno kladivo pa se imenuje *federhammer* (*fě:darxá:mar*) 'vzmetno/peresno kladivo'. Manjše strojno kladivo z zračnim cilindrom za modelno kovanje (kovanje v utopah) podnartovski podkovski kovač imenuje *lufthamer* (*lù:ftxá:mə r*) 'zračno kladivo' – kroparski umetni kovači pa *pnevmatsko kladivo* (*pnev-mà:ck klá:du*). Ročno 3,5 kg težko železno kladivo se tudi tu imenuje *macola* (*macò:la*). Kose železa pa na nakovalu oblikujejo s pomočjo kladiv, ki jih žargonsko (= narečnostrokovno) glede na njihov namen imenujejo: *navadno* (*navá:dən*) ali *osnovno kladivo* (*osnò:yən klá:du*) – kladivo, težko 1 kg; *gladilnik* (*glad̃t:lnik*) – klepalno kladivo z gladilno peto različnih oblik (ravno, polokroglo); *prebijač* (*prebi'jáč*) – kladivo z ostrim (lahko koničastim) kljunom za prebijanje železa; *sekač* (*se'káč*) – kladivo za zasekavanje železa, ki je lahko ravno, napeto, polokroglo; *profilno kladivo* (*profi:klá:du*), ki je lahko okroglo ali kvadratno; *polokroglo kladivo* (*pò:lokrop:gu klá:du*), imenovano tako po obliki kljuna; *kapelmohar* (*ká:pəmə:xar*) – glavač, kladivo za oblikovanje glav žebeljev na umetnokovaških izdelkih; *punzelj* (*pú:nzəl*) – punec/pečatnik.

Podkovski kovač iz Podnarta pa pri svojem delu uporablja naslednja kladiva:¹⁵ *navadno kladivo* (*navá:dən klá:du*), težko 1,5 kg, *veliko kladivo* (*ta vē:lk klá:du*), težko 5 kg, *krajckladu* (*krà:jcklá:du*) 'navzkrižno kladivo', *zechamer* (*zě:cxá:mər*) 'zasekalno kladivo', *flohhammer* (*fł:xxá:mər*) 'ploščato, gladilno kladivo', *rundhammer* (*rù:ndxá:mər*) 'kladivo s polokroglim izrezom, žlebom na peti' in v nakovalu *rundštekelj* (*rù:ndště:kəl*) 'orodje s polokroglim izrezom, vstavljeno v nakovalo, za oblikovanje okroglih površin, npr. palic, valjev', *folcar* (*fó:lcər*) 'žlebilnik', *pajsar* (*pá:jsər*) 'točkalnik', *prebijač* (*prebi'jáč*) ali *lò:har* 'luknjač' – informant navaja *okrop:gle pa ploščá:te prebijá:če*, *majzelj* (*má:jzəl*) 'sekač' in v nakovalu *šrò:tště:kəl* 'sekalo', *netkrampelj* (*ně:tkrá:mpəl*) 'orodje v obliki sekača oz. prebijača za odstranjevanje žebeljev iz kopita in stare podkve'.

Drugo osnovno kovaško orodje so klešče. "Klešče služijo za vpenjanje izdelkov pri obdelavi kot varstvo roke pred opeklinami in mehanskimi poškodbami. Kovaške klešče imajo tanke krake, kar omogoča vzmetno vpenjanje izdelkov pri uporabi objemke. Deli klešč so: gobec, vrlišče in krak. Gobec je oblikovan po obliki izdelka ploščato, okroglo, štirikotno ali profilno." (Šmitek 1990). Kroparski umetni kovači uporabljajo največ naslednje oblike klešč: *osnovne klešče* (*osnò:yne klě:še*),

12 Avtoričino predavanje Žebelj v slovenskih narečjih in članek Vigenjsko besedje v kroparskem govoru.

13 V arhivu Kovaškega muzeja v Kropi obstaja tipkopisno gradivo – nekakšni učbeniki za pouk umetnega kovaštva (avtor je verjetno domačin Jože Gašperšič).

14 Informant za podnartovski govor je bil podkovski kovač Franci Šolar (*Fě:stəngarjpu*).

15 Matejčík, 1975, v poglavju Kovačstvo, 149-151, navaja naslednje (podobne) strokovne kovaške izraze v slovaškem novohradskem narečju: *falc* 'utor, žleb na podkvi', *pajser* 'točkalnik', *šrotar* 'sekač', *rundhammer* 'kos železa v nakovalu z dvema žlebičema za oblikovanje železa', *zechomer* 'ravnalno kladivo', *špicangle* 'koničaste klešče' itd.

špičaste/špičkove klešče (špí:časte/špí:čkove klě:še) 'koničaste klešče', ploščate klešče (ploščá:te klě:še), okrogle klešče (okrǫ:gle klě:še) in ščipalne klešče (šipá:une klě:še), podkovski kovač iz Podnarta pa ob podkovskih kleščah (podkǫ:uske klě:še), ki jih imenuje tudi cange (cà:nge) 'klešče', uporablja še runcange (rù:ntcà:nge) 'okrogle klešče' in flohcange (flǫ:xcà:nge) 'ploščate klešče', ob teh pa pozna še špiccange (špì:ccà:nge) 'koničaste klešče', ki jih uporabljajo umetni kovači, rorcange (rǫ:rcà:nge) 'vodovodne klešče za cevi', ki jih uporabljajo vodovodni inštalaterji, ter kombinirke (kombin:rke) in francoza (francǫ:za).

Doma izučeni podkovski kovač torej uporablja več izposojenk v svojem narečnem strokovnem jeziku kot šolani umetni kovači. Tudi sicer v pripovedovanju o strokovnih stvareh ob izvirno slovenskem izrazju za splošnejše pojme uporablja veliko predvsem iz nemščine prevzetih terminov za ožjestrokovne dejavnosti in orodja – kar je mogoče opaziti tudi v naslednjem besedilu o izdelavi podkve:¹⁶ "Ja loxkǫ: ... Ta 'nejeveč smo jx naré:dəl 'kər z ukrǫ:guga materjā:la. Ocě:kou se je, ocě:ou se je 'pač tǫ:k dǫ:ux materjā:l, po prā:ksi s vē:du, 'jest mǫ:rəm ré:čt, da se səm tǫ:k navā:du, de nkǫ:l nī:səm poprā:ulou al 'pa prē:č sě:kou al 'pa še ŋ'kət pǫ:tkve dē:lou, da so ble premē:jxne. Mǫ:rš pa jmet, sà:m na mǫ:rš nar'dət, pomočnī:k mǫ:re bī:t. Pǫ: j s ta pǫ:ru ano strā:n zakrī:vu, splǫ:šču, na flǫ:x pokovā:u, a'ne, na flǫ:x pokovā:u, pǫ: pa za- za- zapā:jsou pa za- ... Ta pǫ:ru zafo:lǫu pǫ: pa zapā:jsou, pa 'še drú:go strā:n gli:x tokǫ:, pǫ: j blǫ trē:ba štǫ:le nardī:t, dokǫ:nčnə oblik'vət, lepǫ: poko'uat, pǫysǫ:t, a'ne, ká:pcō nardī:t. Pǫ: se j pa š'və pomē:rt, a'ne, pǫ: smo pa grī:fe švā:sal gǫ:r."

Tudi analiza glagolov, ki poimenujejo različne postopke pri umetnem kovanju in jih uporabljajo kroparski umetni kovači, je pokazala zanimivo sliko njihovega narečnega žargona – od nekaj čez 120 glagolov je le okrog 20 izposojenk oz. tvorjenk s tujo besedotvorno podstavo, pa še te so večinoma sprejete tudi v knjižni jezik (npr. *bombirati*, *gravirati*, *lakirati*, *štancati*, *plombirati*, *punclati* 'puncirati' – *netati* 'kovičiti', *pasati* 'prilegati se', *špičiti* 'delati konico', *prešati* 'stiskati', *ratovati* 'uspevati', *pucati* 'čistiti', (za)*cahnati* '(o)značiti', (za)*kernati* '(za)točkati', (za)*zecati* 'narediti/delati žleb v kovino'.

7. SKLEP

Namen prispevka je bil z metodo lingvistične geografije predstaviti izbrano besedno gradivo za SLA in iz njega izhajajoče možnosti za raziskovanje terminologije izbrane stroke (npr. tradicionalne obrti).

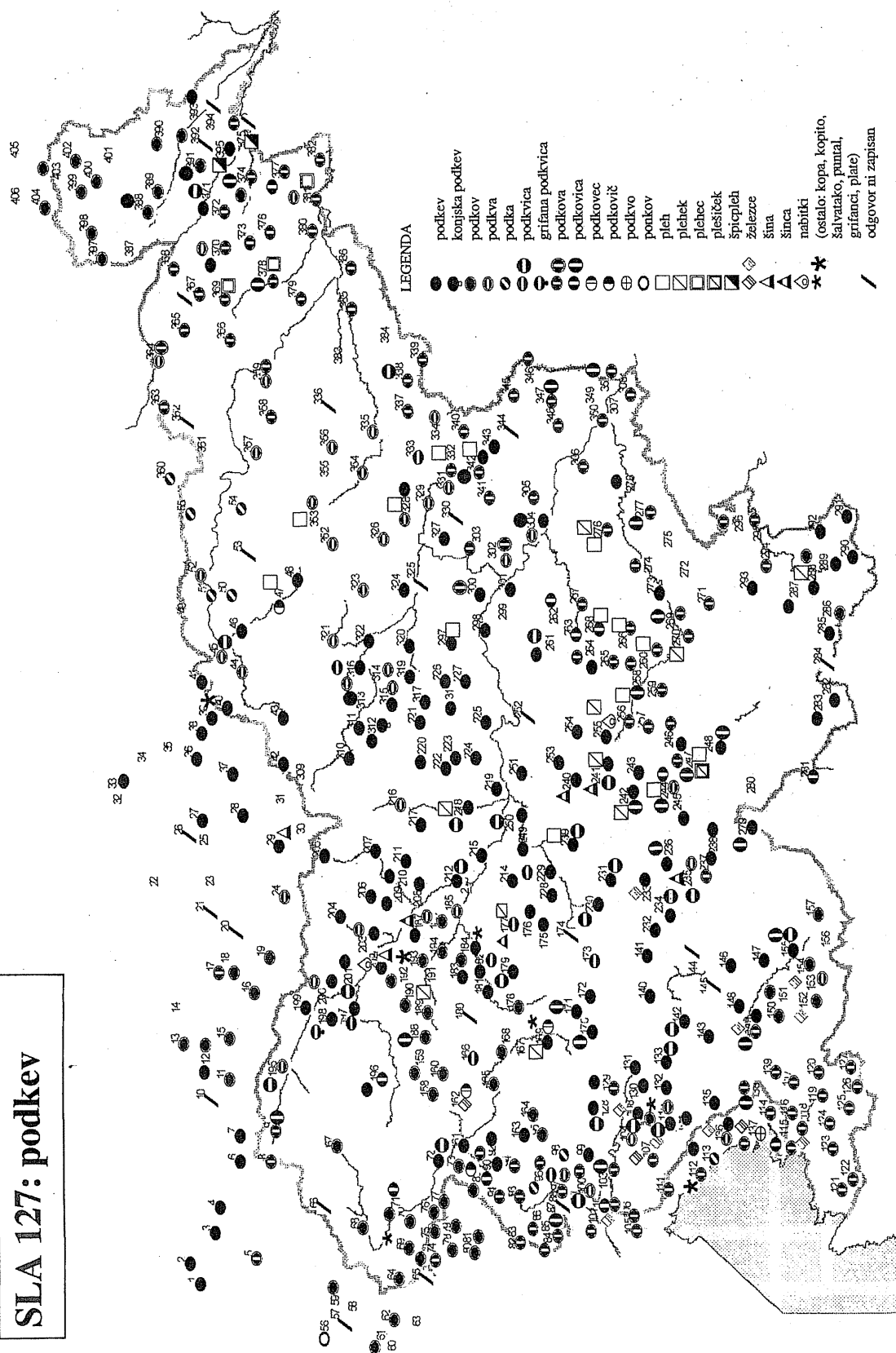
Ugotovljeno je, da narečno gradivo, zbrano za SLA, daje le skopo sliko o slovenskem strokovnem izrazju, saj zajema le besedje za v drugi polovici 20. stoletja še splošno znane pojme slovenskega naravnega in kulturnega prostora. Za raziskovanje strokovne terminologije v posameznih narečjih ali krajevnih govorih (npr. kovaštva v Lipniški dolini) pa je potrebno sestaviti posebne vprašalnice in zapisati čim več pripovedovanj narečnih govorcev, to pa od raziskovalca zahteva tako dobro poznavanje narečja kot tesno sodelovanje z ljudmi, ki se s posamezno stroko ukvarjajo. Vprašalnica za SLA je torej tudi za narečno terminologijo le temelj za nadaljnje podrobno raziskovanje.

Predstavljeno gradivo za SLA kaže precej enotno, nerazdrobljeno podobo poimenovanj za obravnavane pojme, vpliv jezikov v stiku pa je močnejši predvsem na obrobju slovenskega jezikovnega prostora. S tem gradivom povezana gorenjska strokovna kovaška terminologija (predstavljen je le drobec, tj. poimenovanja za različna kladiva in klešče ter nekatere kovaške postopke) pa izkazuje dvojno stanje: v jeziku – žargonu podkovskega kovača, po tradiciji izučenega v domači delavnici, je več prevzetih poimenovanj za različna kovaška orodja kot v jeziku (sicer v domačem kraju) šolanih umetnih kovačev, ki večinoma uporabljajo izvirno slovenska ali tudi v knjižni jezik sprejeta poimenovanja. Oboji pa za splošnejše pojme (npr. kovaške postopke) uporabljajo slovenske lekseme, za poimenovanje bolj specializiranih opravil pa glagole s prevzetimi besedotvornimi podstavami.

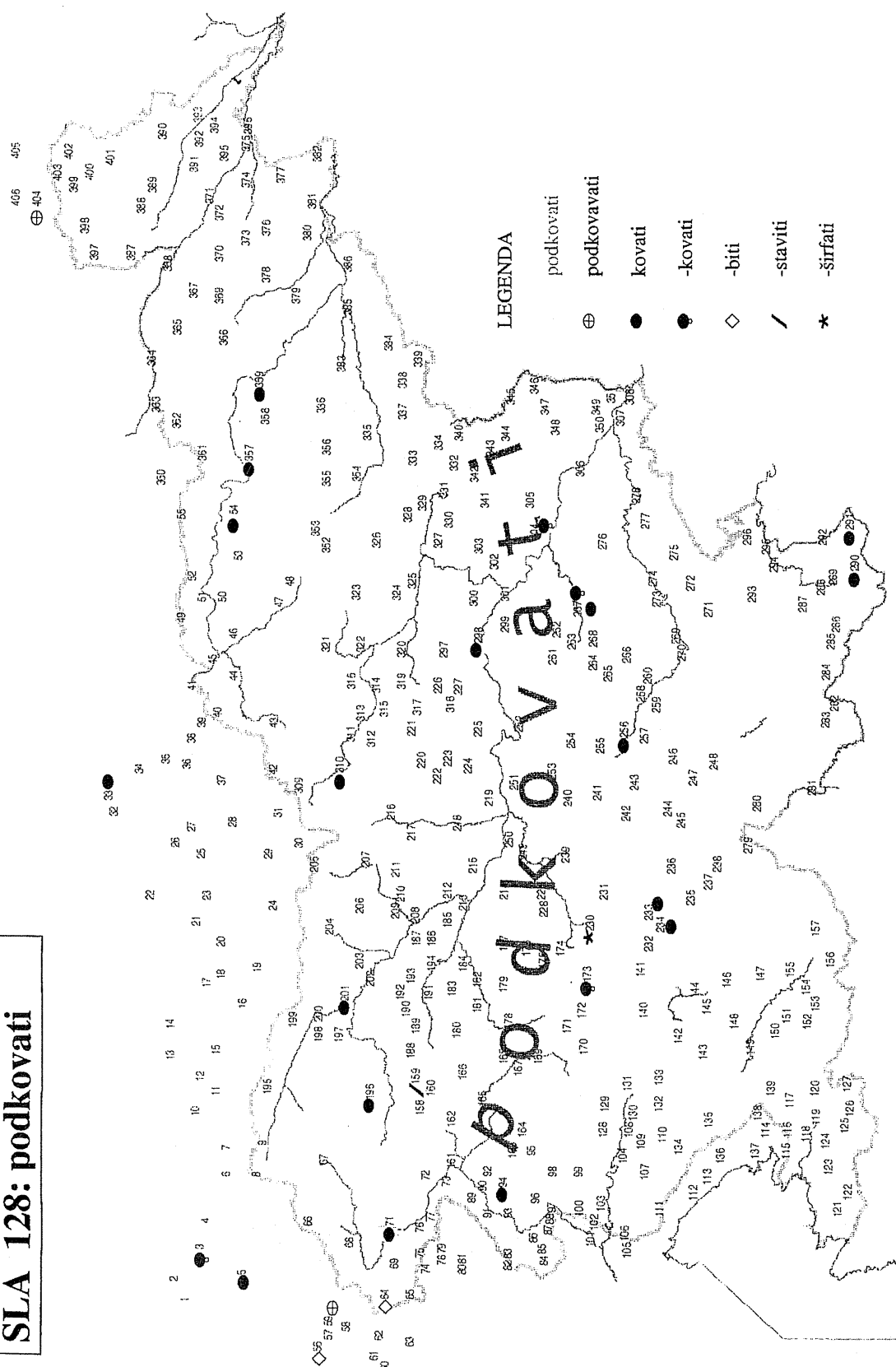
Na oblikovanje narečnega kovaškega strokovnega jezika (tudi predstavljenega gorenjskega) gotovo močno vplivajo (so vplivali) tudi zunajjezikovni dejavniki, npr. tradicionalna povezanost te stroke s tujimi vzori, način/jezik izobraževanja, sprejemanje tehnologij in vzorcev, tržna usmerjenost, pogostost stikov s tujejezičnimi govorniki ipd., kar vse omogoča (je omogočalo) prepletanje slovenskega izrazja s tujim – analiza (dela) sodobne gorenjske kovaške terminologije pa je pokazala, da kljub tem vplivom interference iz tujih jezikov (npr. nemščine) v njej niso zelo pogoste. Pač pa se je izkazala moč izobraževanja v slovenskem jeziku, ki je povzročila sprejemanje prvotno knjižnih terminov med narečne v razvijajoči se stroki (umetnem kovaštvu).

16 Informant Franci Šolar, besedilo je bilo posneto 29. aprila 2003 na Srednji Dobravi.

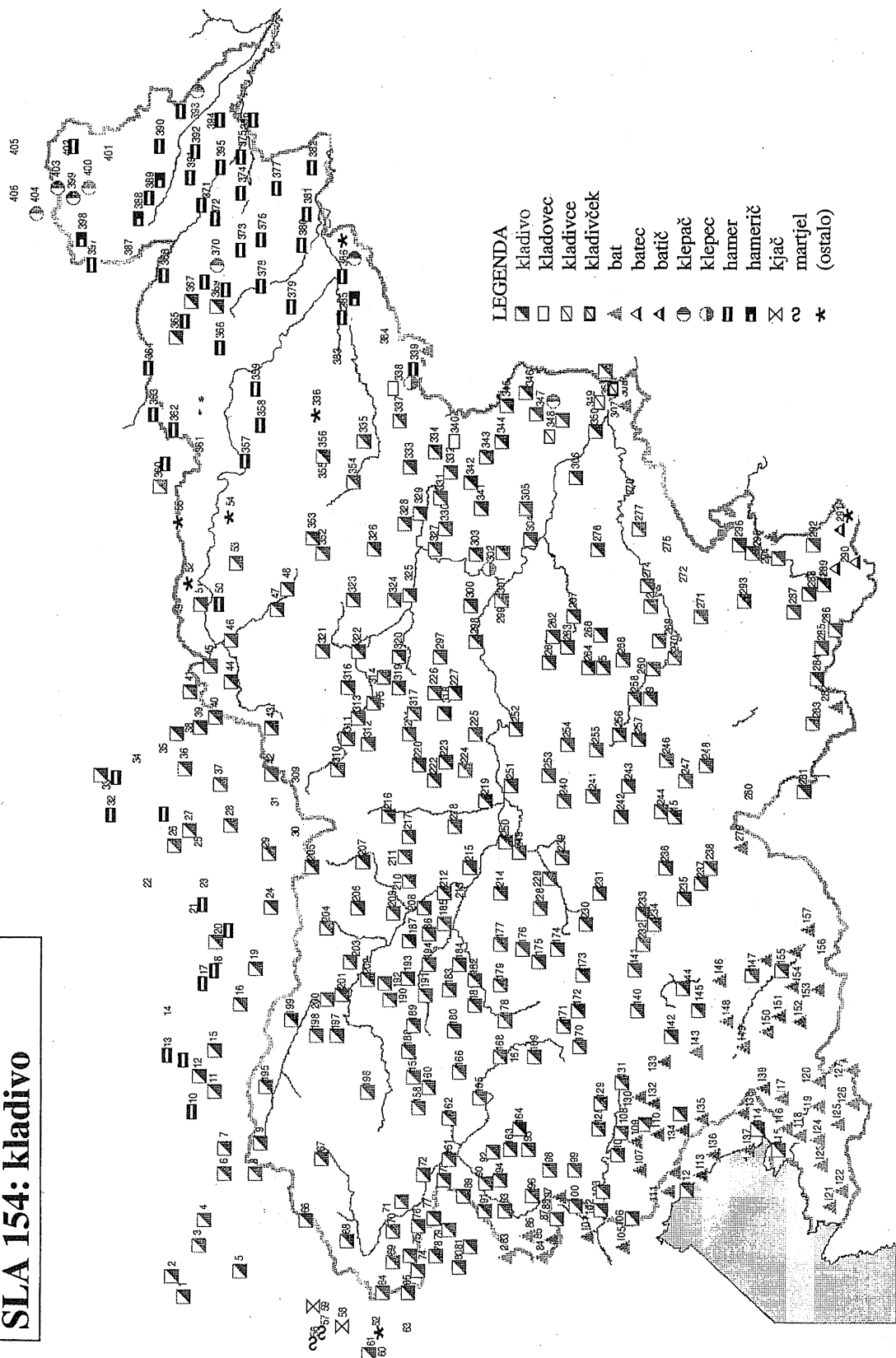
SLA 127: podkev

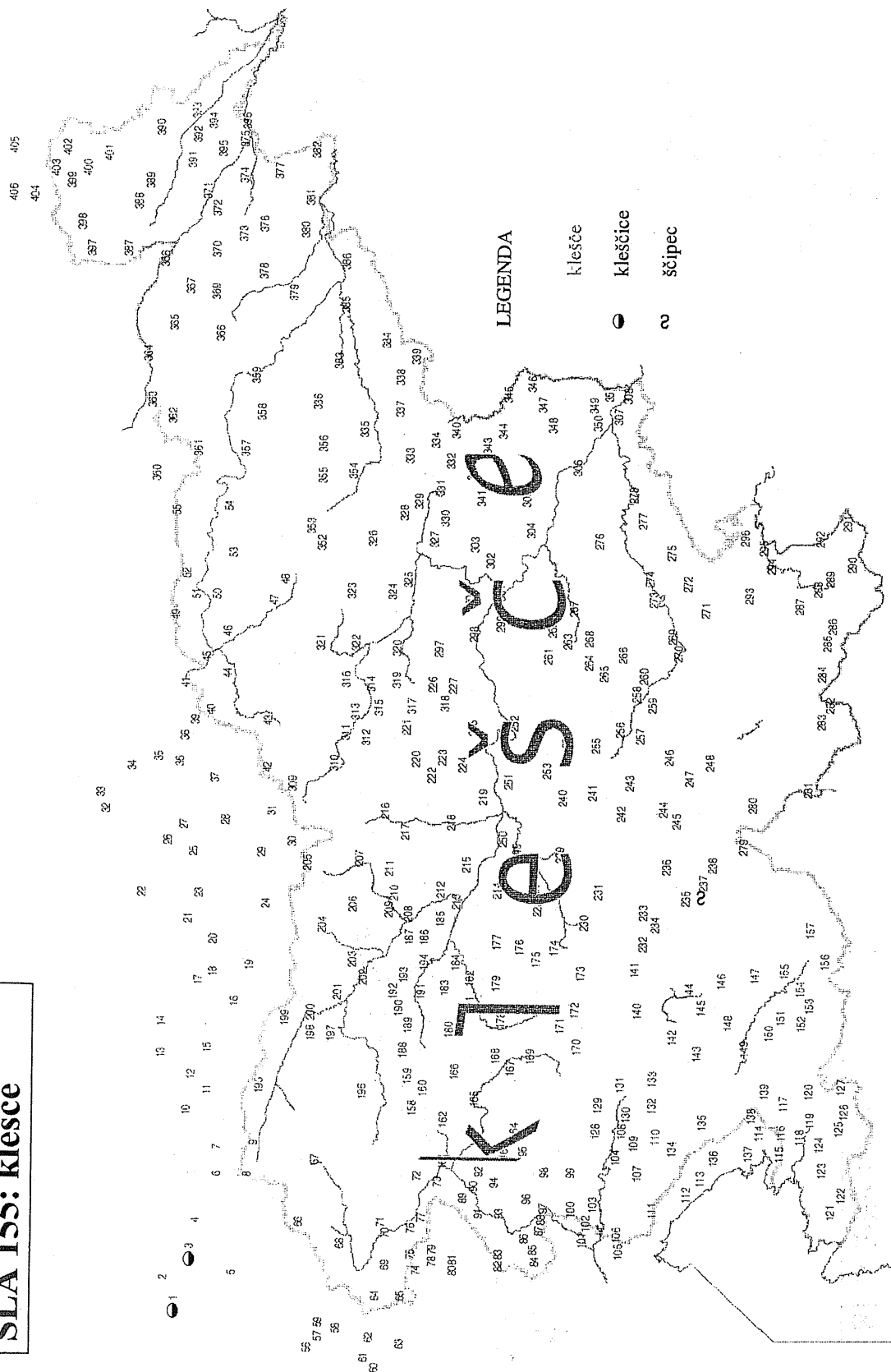
SLA 128: podkovati

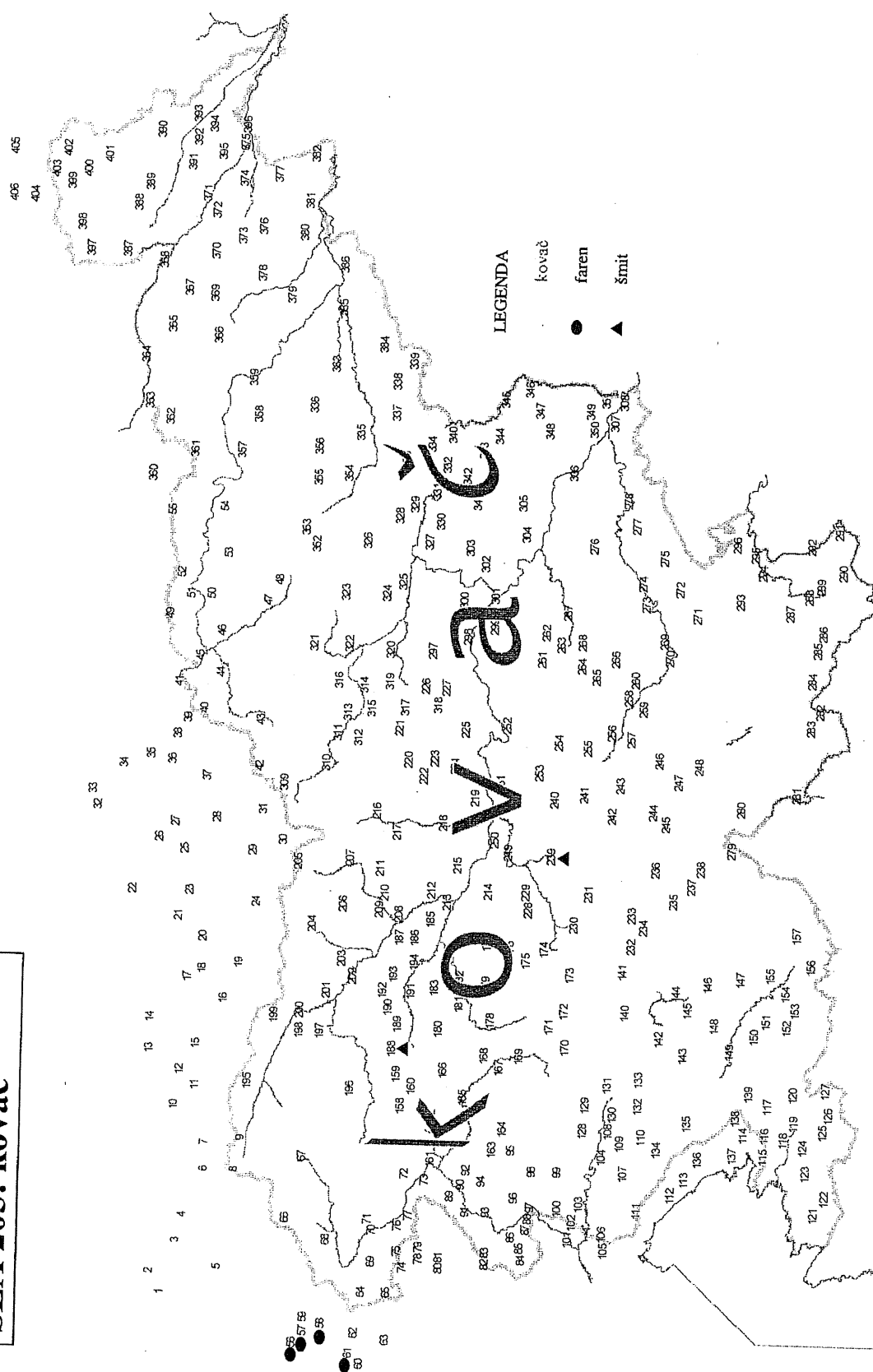
SLA 154: kladivo

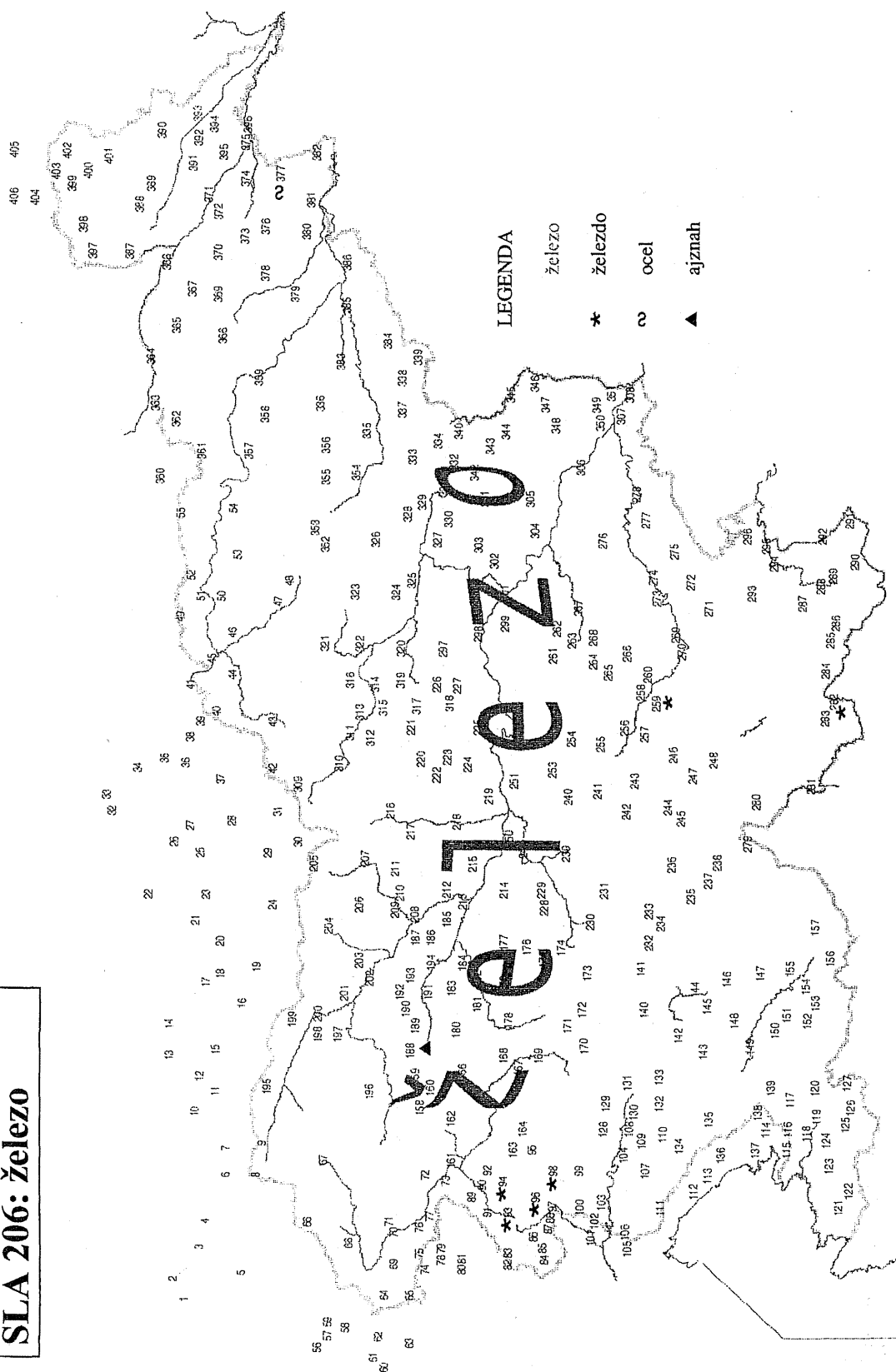
SLA 155: klešče

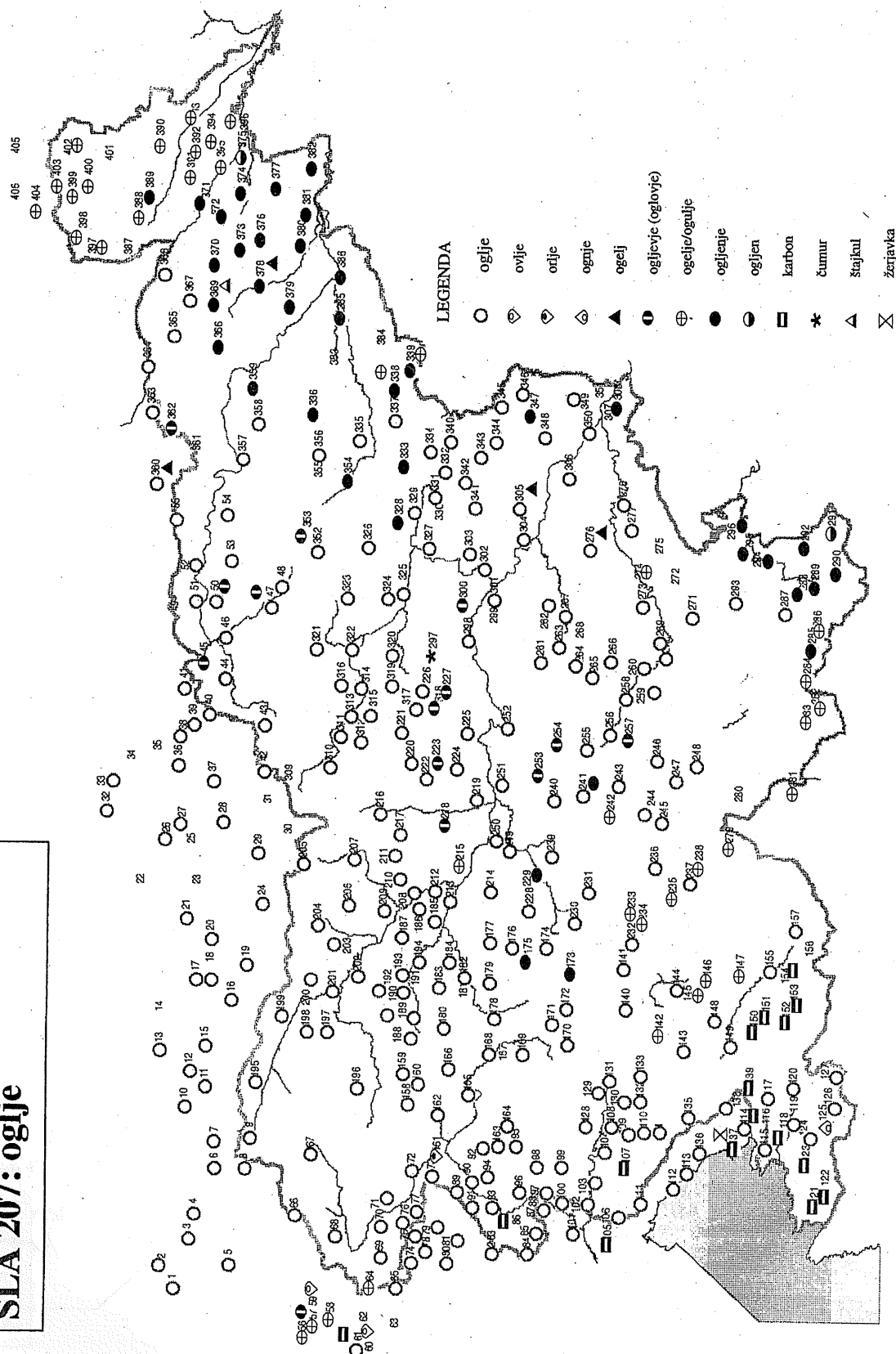
SLA 205: kovač

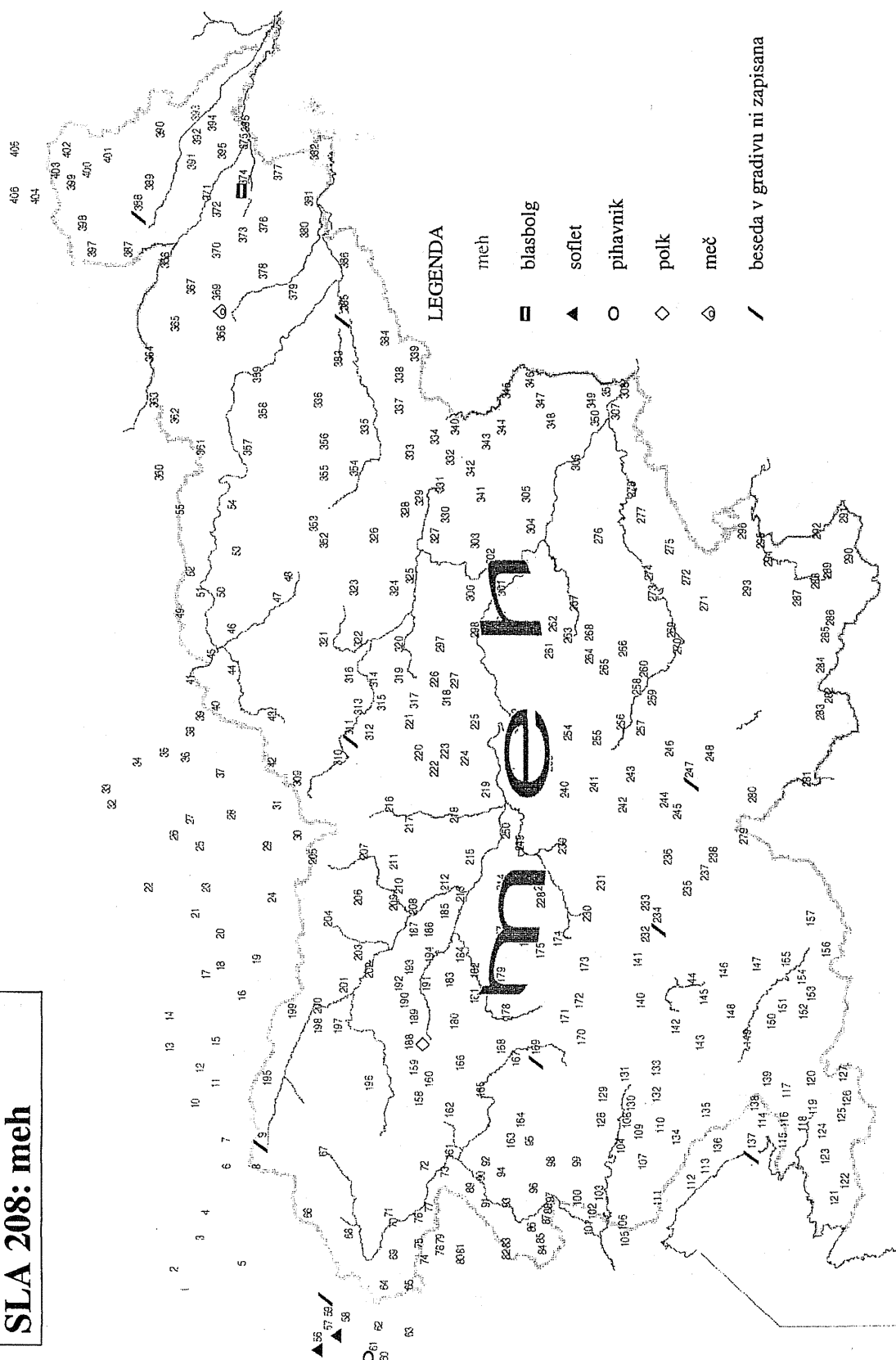
SLA 206: železo

SLA 207: oglje

SLA 208: meh

DIALECTAL VOCATIONAL TERMINOLOGY OF SMITHS AND THE SLOVENIAN

LINGUISTIC ATLAS

Jožica ŠKOFIC

SRC SASA, Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language, SI-1001 Ljubljana, Novi trg 4
e-mail: guzej@zrc-sazu.si

SUMMARY

The main objective of the paper is to present, with the linguistic geography method, the selected material for the Slovenian Linguistic Atlas (SLA) and from it derive possibilities for conducting research on the terminology of the selected (i.e., smith's) trade. The dialectal material selected for the SLA indicates a fairly uniform structure of denominations for the terms *podkovati* (to shoe a horse, SLA 128), *klešče* (tongs, SLA 155), *kovač* (smith, SLA 205), *železo* (iron, SLA 206) and *meh* (bellows, SLA 208), while the dialectal charts for the terms *podkev* (horseshoe, SLA 127), *kladivo* (hammer, SLA 154) and *oglje* (charcoal, SLA 207) are much more varied, indicating a great diversity in dialectal denominations. The impact of languages in the so-called contact areas is perceivable particularly on the fringe of the Slovenian linguistic space.

The dialectal vocational terminology of smiths of the Gorenjska region, which is associated with this material (only denominations for different types of hammers and tongs and some smiths' procedures are presented), demonstrates, however, a double standard: in the jargon used by horseshoe blacksmiths there are more adopted denominations for different smith's tools than in the language of art and craft blacksmiths, who use primarily original Slovenian expressions or terms accepted by the literary language. For more general meanings (such as smith's procedures) they both use, however, Slovenian lexemes, while for denomination of more specialised jobs they use verbs with adopted basic wordforming elements.

Key words: dialectal terminology of smiths, Slovenian linguistic atlas, geolinguistics, Gorenjsko dialect, Kropa

VIRI IN LITERATURA

Arhiv DS – Listkovna in zvezkovna kartoteka – gradivo za SLA (za vprašanja 126, 127, 128, 154, 155, 205, 206, 207, 208 in Razno 2). Hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana.

Arhiv KM – Tipkopisno gradivo o umetnem kovaštvu. (Brez navedka avtorja ali letnice nastanka.) Hrani Kovaški muzej v Kropi.

Benedik, F. (1999): Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA). Ljubljana, Založba ZRC.

Bezljaj, F. (1977–1995): Etimološki slovar slovenskega jezika 1–3. Ljubljana, SAZU – Mladinska knjiga.

Bras, L. (1995): Podkovstvo. Enciklopedija Slovenije 9, Plo–Ps. Ljubljana, Mladinska knjiga, 15–16.

Bras, L. (1991): Kovaštvo. Enciklopedija Slovenije 5, Kari–Krei. Ljubljana, Mladinska knjiga, 340–342.

Debenjak, D., B., P. (1994): Veliki nemško-slovenski slovar. Elektronska izdaja, Verzija 1.0. Ljubljana, DZS.

Dular, A. (2001): Žebjarstvo. Enciklopedija Slovenije 15, Wi–Ž. Ljubljana, Mladinska knjiga, 292.

Il Nuovo Pirona (2001): Il Nuovo Pirona. Vocabolario Friulano. Udine, Società Filologica Friuliana.

Matejčič, J. (1975): Lexika Novohradu. Vecný slovník. Banská Bystrica, Vydavateľstvo Osveta.

Pirona, G. A., Carletti, E., Corgnali, G. B. (2001): Il nuovo Pirona. Vocabolario Friulano. Udine, Società filologica Friulana.

Pleteršnik, M. (1894–95): Slovensko-nemški slovar. Ljubljana, Knezoškofijstvo.

Skok, P. (1971–1974): Petar Skok: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1–4. Zagreb, JAZU.

SSKJ (1970–1991): Slovar slovenskega knjižnega jezika 1–5. Ljubljana, SAZU – DZS.

Snoj, M. (1997): Slovenski etimološki slovar. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Striedter-Temps, H. (1963): Deutsche Lehnwörter im Slowenischen. Berlin, Osteuropa-Institut, Wiesbaden, in Kommission bei Otto Harrassowitz.

Škofic, J. (1998): Vigenjško besedje v kroparskem govoru. Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje. V: Zbornik referatov s Posvetovanja o slovenskem naravoslovno-tehničnem izrazju, Ljubljana, 22.–23. maja 1997. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 217–229.

Škofic, J. (2001a): Iz kroparske umetnokovaške terminologije. Vigenjc, 1. Kropa, Muzeji radovljiske občine, 77–88.

Škofic, J. (2001b): Govorica jih izdaja. Skica govora kovaške Kroepe. Kropa, Tomco.

Škofic, J. (2003): Žebelj v slovenskih narečjih. Riječ. Rijeka FD, 39–66.

Šlenc, S. (1997): Veliki italijansko-slovenski slovar. Ljubljana, DZS.

Šmitek, J. (1990): Osnove tehnologije umetnega kovaštva. Kropa (Tipkopis iz arhiva Kovaškega muzeja v Kropi).

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-09-20

UDK: 811.163.6'373.45(497.4-18)

BESEDNO PREVZEMANJE IZ NEMŠČINE V SEVEROZAHODNOPRLEŠKI GOVOR

Bernard RAJH

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160
e-mail: bernard.rajh@uni-mb.si

IZVLEČEK

Prispevek skuša na manjšem vzorcu inventariziranega narečnega besednega gradiva ugotoviti in predstaviti nekatere poglobitve glasoslovne, oblikoslovne in besedotvorne spremembe, ki so nastale pri prevzemanju nemškega besedja v severozahodnoprleški govor.

Ključne besede: jezikovno prevzemanje, prleško narečje, germanizmi

ASSUNZIONE LINGUISTICA DAL TEDESCO NELLA PARLATA NORD-OCCIDENTALE DELLA PRLEKIJA

SINTESI

Il contributo intende presentare ed accertare, sulla scorta del conciso materiale lessicale dialettale inventariato, alcuni sostanziali mutamenti fonetici, morfologici e di formazione del lessico, in rapporto all'assunzione di termini tedeschi nella parlata nord-occidentale della Prlekija.

Parole chiave: assunzione linguistica, dialetto della Prlekija, germanismi

1. SPLOŠNE UGOTOVITVE

Besedje določenega jezika oz. njegovih zvrstnih različic, torej tudi narečja, se množi na različne načine, poleg tvorjenja novih besed iz že obstoječih predvsem z jezikovnim prevzemanjem iz drugih oz. tujih jezikovnih sestavov. Pri tem tudi prevzeto besedje prej ali slej postane podstavna prvina novih tvorjenk.

Že prvi razgledi po zbranem besednem gradivu za načrtovani severozahodnoprleški narečni slovar (Rajh, 2002a) kažejo, da ima obravnavani korpus razen presenetljivega deleža (deloma zelo arhaičnega) slovanskih besed tudi opazno količino prevzetega besedja iz germanskega/nemškega jezikovnega prostora (Rajh, 2003), kar je zaradi njegove neposredne sosesčine in stoletnih zgodovinskih okoliščin tudi povsem razumljivo. Podobno kot v slovenskem knjižnem jeziku, zlasti pa v slovenskih pogovornih jezikovnih zvrsteh, so bila tudi v narečju temu jezikovnemu vplivu s severa iz znanih razlogov podvržena tehnično-tehnološka poimenovanja (*plüg*, *žnīdar* 'krojač', *štrèkati* 'plesti', *švāsati* 'variti', *žájfa* 'milo' itd.), vendar o intenzivnem jezikovnem prevzemanju iz nemščine pričajo tudi npr. povsem vsakdanji samostalniki (*kètna* 'veriga', *pùsek* 'poljub'), glagoli (*fěhtati* 'prosjaciti', *švārati se* 'pritoževati se', *rùžti* 'ropotati' ipd.), pridevniki (*fłisik* 'hiter', *fajhten* 'vlažen') ali celo prislovi (*náh* 'potem', *dúrh* 'vedno' itd.).¹

Čeprav se besedno prevzemanje iz nemščine tudi v narečju praviloma ravna po ustaljenih in znanih splošnoslovenskih jezikovnih pravilih (Grafenauer, 1923; Prunč, 1967; Striedter-Temps, 1963), domnevamo, da je narečni govor v ta proces prevzemanja vključil tudi nekatere posebnosti, ki izhajajo iz njegove glasoslovne, besedotvorne, slovnične ali še katere drugačnosti. Prav zato nas bodo zlasti zanimali narečna adaptacija najznačilnejšega izvornega nemškega glasovja, nekatere opaznejše spremembe prevzetih slovničnih lastnosti pri posameznih besednih vrstah ter posebnosti vključevanja prevzetega besedja iz nemščine v narečne besedotvorne postopke, pri katerih je bil del besedotvornih morfemov tudi prilagojen ali nadomeščen z avtohtonimi prvinami.

V zvezi z obravnavanim prevzemanjem besedja iz nemščine bi bilo nadvse zanimivo opazovati tudi nekatere druge vidike teh jezikovnih procesov, kot so npr. nastajanje besednih družin pri posameznih prevzetih besedah (npr. iz *vīt* 'gospodar', *vīrstvo* 'gospodarjenje', *vīrtiti* 'gospodariti', *zvīrtiti* 'organizirati kaj', *zavīrtiti* 'začeti slabo gospodariti', *dōj* *zvīrtiti* 'gospodarsko propasti'), spremembe v pomenih posameznih besed (npr. *žêhtar* 'golida' prim. s stvn. *sehtāri* 'enota za votlo mero') ali starost posameznih prevzetih besed, ki jo potrjujejo glasoslovne različice (tako je bil npr. glagol *ribati* 'drgniti'

najverjetneje prevzet iz stare visoke nemščine okrog 11. stol. /*rīban*/, saj je kasneje v nemščini doživel diftongizacijo – /*reiben*/, ki pa jo imamo v narečni besedi *rājbar* 'dršno zapiralo za vrata ali okna'; *tūmpek* 'butec' je bil prevzet pred nemško poenostavitvijo soglasniške skupine -mb- v -m-, ki pa jo dokazuje očitno kasneje prevzeti pridevnik *tūmastī* 'neumen' itd.).

Ker je besedno gradivo za zgoraj omenjeni narečni slovar še vedno v fazi evidentiranja, in tako omejen korpus besednega gradiva jezikovno še ni bil natančneje obdelan, prispevek govori le o nekaterih značilnostih narečnega jezikovnega prevzemanja, ki bodo kasneje zagotovo bistveno dopolnjene z dodatnim ilustrativnim gradivom.

2. GLASOVNO PREVZEMANJE

Posebnosti glasovnega prevzemanja besedja iz nemščine bodo predstavljene le z najtipičnejšimi narečnimi rešitvami, ki so posebej zanimive pri samoglasniških različicah.

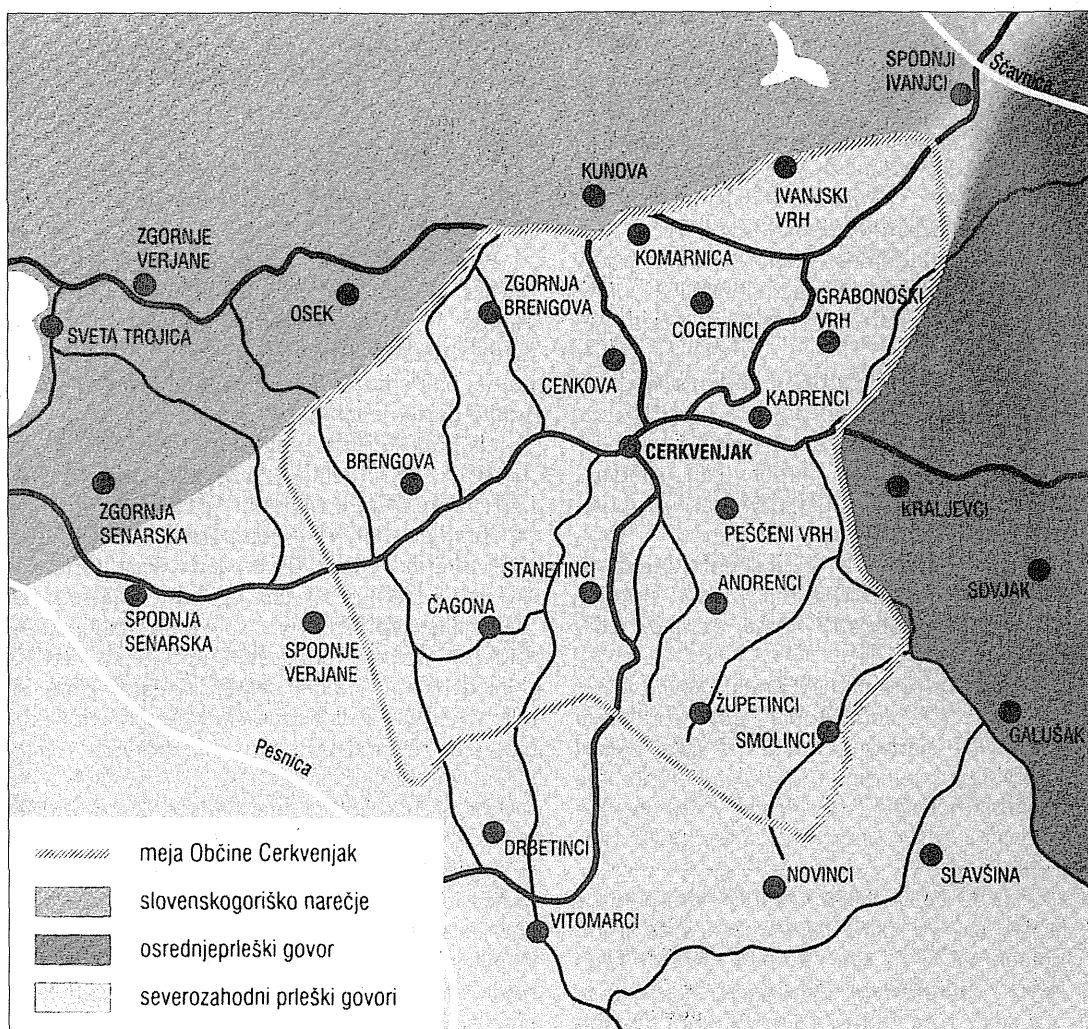
2.1 Samoglasniško prevzemanje iz nemščine

Čeprav so pri prevzemanju samoglasniškega glasovja iz nemščine tudi severovzhodni slovenski govori sledili osnovnim splošnoslovenskim zakonitostim prilagajanja teh tujih jezikovnih sestavin svoji glasoslovni podobi (Striedter-Temps, 1963), so bili (in so najbrž še vedno) ti govori tudi v povsem drugačnem položaju, saj so zaradi svojih enakovrednih sestavov dolgo- in kratkonaglašanih samoglasnikov v vseh besednih položajih (Rajh, 2002) nemške samoglasniške različice lahko prevzeli veliko ustrežneje. To dokazuje kratka preglednica odrazov nemških fonemov in njihovih različic v obravnavanem prleškem govoru, kjer:

– dolgi á (oz. a:) nasledi staro- oz. srednjevisokonomške dolge a-je (*vāga* 'tehtnica' /iz stvn. *vāga*/, *hārati* 'dreti prašiča v kropu', *tāhet/tāhet* 'stenj', *mālati* 'ple-skati') oz. zelo široke e-je /ä/ (*krāmar* 'kramar, branjevec' /iz stvn. kraemer 'trgovec z živili'/, *lārma* 'vpitje', *fj-žmāgati se* 'upirati se, biti ogaben'), dolge nemške dvo-glasnike ei (*šlār* 'pajčolan' /iz srvn. slei(e)r 'vleča, ruta'/, *tāl* 'del', *štrāfati* 'vleči po tleh', ti so lahko kasneje prevzeti tudi v diftongirani obliki kot *pājsati* 'vrteti v gobcu'); lahko pa je tudi odraz nemškega kratkega a-ja, ki se je v bavarskem narečju že podaljšal (*žākel* 'vreča' /iz stvn. sac/, *krānec* 'venec', *kāngla*) ali pa je bil podaljšan v slovenskih narečjih oz. pogovornem jeziku (*fārba* 'barva', *lāmpa* 'svetilka' ipd.);

– dolgi ozki é (ē:) odraža srvn. dolge e-je (*préca* 'presta' /prim. srvn. prēzel/, *pér* 'merjasec') sicer pa tudi

1 Zapis narečnih samoglasnikov so poenostavljeni, označena je njihova kolikost.

Sl. 1: Območje severozahodnih prleških govorov.

Fig. 1: Area of northwestern Prlekija dialect.

kratke široke ä-je (*lécati se* 'pretegovati se' iz srvn. letzen 'krepčati se', opomoči si /*hékati* 'ustavljati živino', ki so se pred r praviloma podaljševali tudi v nemščini (*štérka* 'štirka' /iz srvn. sterke/), *špéra* 'špirovec', *žvérca* 'kolomaz';

– je prleški dolgi zelo ozki é (ë:) odraz za različne nemške dolge dvoglasnike, npr. ei (*pléhati* 'sušiti seno v slabem vremenu' /iz srvn. bleichen 'beliti platno na soncu'/, *gléštati* 'posedovati', *létra* 'lestev pri vozu'), ie (*krégati se* 'prepirati se' /prim. srvn. krieg upiranje, nasprotovanje/, *špéga* 'ogledalo') ali celo oe (*péglati* 'likati' /prim. srednjenemško narečno bögel 'obešalnik za ravnanje obleke'/), izjemoma pa tudi za izvirne e-jevske samoglasnike (npr. *fédra* 'vzmet /za stvn. fedra 'pero'/);

– dolgi í (i:) posnema etimološki nemški dolgi i (*glíh* 'enak; raven' /iz stvn. gilíh 'enake oblike', *šísá* 'driska', *žídani* 'svilen', *díla* 'podstrešje') ali pa je iz bavarskega narečja za nekdanje kratke i-je (*címprati*

'delati iz lesa', *fírma* 'birma' /prim. srvn. firmen 'potrditi (v veri)'/);

– je dolgi, praviloma zelo ozki ó (ö:) ekvivalent za izvirne nemške dolge o-je (*tróštati se* 'slutiti; pričakovati' /prim. stvn. tröst 'zaupanje'/, *róža* 'cvetlica', *klóšter* 'samostan'), ki v obzvočniškem položaju regularno preidejo tudi v u (*kúln* 'premog' /iz stvn. oz. srvn. kol(o) 'ogljje'/, *krúna* 'krona, venec'), ter bavarske različice nemškega etimološkega dolgega a-ja (*drót* 'žica' /iz. stvn. drât/, *švóger* 'svak'), ta da nekoliko širši o ob zvočniku r: *lórfa* 'maska', *pór* 'mrtvaški oder'), ali pa je odraz za nemška dolga dvoglasnika ou (*cóper* 'čarovnija' /iz stvn. zoubar/, 'čaranje, uročitev', *šópa* 'snop slame za pokrivanje streh') oz. uo (*šóštar* 'čevljar /iz. srvn. schuochster/, *fótrati* 'krmiti', *gróbatí* 'zakopavati v zemljo');

– dolgi narečni ū (ü:) nadomešča nemški etimološki dolgi u (*púvati* 'graditi' /iz stvn. būwan 'stanovati' oz. srvn. buwen 'napraviti hišo', *kapún* 'skopljeni petelin,

kopun'), dvoglasnik uo (*žnūra* 'vrvica' /za stvn. snuor 'trak'/) ali celo nemške kratke u-je oz. ü-je (*lúkja* 'luknja' /iz srvn. *lúcke*, *kúnšten* 'pameten', *búrkla* 'burkle; krava');

- se dolgi ú (**u**;) pojavlja le kot položajni odraz za druge samoglasnike ob zvočnikih (že omenjena *krúna*, *púnva* 'posoda; ponev', *túmplati* 'nalagati podplate' /prim. narečno zahodnonemško dolbel 'dvojen'/);

- narečni kratki à nadomešča nemške kratke a-je v vseh mlajših prevzetih besedah (*glàž* 'steklenica' /prim. stvn. glas steklo/, *gàter* 'mrežasta zapora', *fàsati* 'nastradati' itd.);

- značilni prleški kratki široki ê odraža različne nemške kratke e-jevske različice, predvsem v enozložnih osnovah (*pêhar* 'posoda za pitje' /prim. stvn. behari/, *êbati* 'dedovati', *cêrati* 'prebavljati; stradati', *žvēgla* 'piščal', *blêk* 'trebuh, vamp', *špêh* 'slanina' /prim. stvn. spec 'maščoba'/);

- kratki ozki è (**e**) nastopa v drugi skupini prevzetih besed z izvorno kratkimi nemškimi e-ji (*prêdga* 'pridiga' /prim. stvn. predigen 'oznanjati' / *kètna* 'veriga', *lèder* 'usnje', *cèker* 'cekar');

- kratki ì odraža izvorni nemški kratki i (*kvìht* 'utež' /za srvn. *gewiht(e)* 'teža', *pìntar* 'sodar', *gìft* 'strup') ali ü (*gvìrc* 'začimba', *vìrfl* 'sladkor v kocki' /iz srvn. würfel 'kar vržem'/), lahko pa izjemoma tudi dolge nemške i-za katere ima sodobna nemščina dvoglasnik ei oz ie (*pìla* /iz stvn. *phìl* 'puščica', *škrija* 'skrinja', *cìga* 'opeka' /za stvn. *ziegala*/);

- je kratki narečni ozki ò (**o**) nasledil stare nemške kratke a-je (*bòter* /iz srvn. *pate*/, *škòda*, *òpica*; ta se ob zvočnikih premenjuje v u, npr. *kúmen* 'prostor pred pečjo' /za stvn. *kemîn/kamin* 'ognjišče'/), kratke o-je (*còta* 'krpa' /za stvn. *zota* 'konjska griva', *knòf* 'gumb', *mòžar* 'možnar');

- kratki ù nadomešča nekdanje nemške kratke ü-je (*štùk* 'debela deska' /prim. stvn. stucki 'odlomljen' del česa/, *cùgel* 'povodec', *nùcati* 'potrebovati') ali različne, celo dolge u-je (*vùra* 'ura' /za stvn. *ùr*/) ter tudi izvorne dvoglasnike ou (*pùngrad* 'sadovnjak' /iz stvn. *boum* 'drevo', *klùpa* 'prijemalka') in uo (*plùg* 'plug' /za stvn. *phluog*/, *fùra* 'podloga pri obleki') ter

- se kratki ù praviloma pojavlja v mlajših izposojenkah z nemškim kratkim u-jem (*cùkati* 'sunkovito potegovati', vendar tudi *cùker* 'sladkor' /za stvn. *zucker* 'sladilo'/).

Pri samoglasniškem prevzemanju iz nemščine prese- neča zlasti nekaj drobnih kolikostnih neskladij, ki pa so večinoma tudi razložljiva: tako se nepričakovani kratki odrazi za izvorno dolge nemške samoglasnike pojavljajo v zgodaj prevzetih besedah (npr. *ribati*); očitno so so- vpadli z avtohtonimi staroakutiranimi samoglasniki, do- živeli njihovo krašanje ter kračino ohranili, kot je to značilno za panonske govore (prim. še *hìša*, *plùg*, *cìga* ipd.). Neregularne dolžine pa so lahko prevzete iz nem- ških narečnih različic, ki potrjujejo samoglasniško dalj-

šanje (npr. *címprati*, *lúkja*), ali pa so posledica npr. vključitve e-jevskih odrazov med novoakutirane samo- glasnike, ki so v narečju doživeli izjemne (ali analogne) podaljšave (npr. *lécati se*) ali položajne dolžine (kot *púnva* 'pločevinasta posoda').

2.2 Soglasniško prevzemanje iz nemščine

Pri soglasniškem prevzemanju iz nemščine so bili prleški govori bolj zvesti južnoslovanskim (Striedter-Temps, 1958) in splošnoslovenskim razvojnim tenden- cam (Striedter-Temps, 1963), čeprav nekaj specifičnih potez najdemo tudi pri prirejanju tega glasovja. Na kratko bi stanje lahko povzeli takole.

Najpogostejši so soglasniški prehodi *b > p* (*pêtlar* 'berač' /iz stvn. *betalâri* 'prosačiti', *cóper*, *fűšpen* 'puš- pan' /prim. stvn. *buskboum* 'grmovnica', lahko pa osta- ne ohranjen, npr. v besedah *gràba* 'klanec', *šájba* 'šipa'), *b > f* (prej navedeni *fűšpen*, *šráf* 'vijak' /prim. novonem- ško *Schraube*/), *př > f* (*cíf* 'ogal rute' /za srvn. *zipf*/, *šéfla* 'zajemalka' /prim. srvn. *schepfen* 'zajemati', *fűnkišti* 'binkošti' /iz srvn. *přingesten*/ itd.), *d > t* (*tàhet* 'stenj' /za stvn. *dàht* 'nit, vrvica', *vínta* 'dvigalo' /prim. stvn. *wín- tan* 'vrteti'/), *t > d* (*modróca* 'posteljni vložek' /za srvn. *materaz* 'perjanica'/), *t/d > k* (*rùkanca* 'velika motika' /prim. srvn. *rúten* 'krčiti', *štrùkel* 'zavitek' /prim. srvn. *strodel* oz narečno *strudel* 'vrtinec'/), *g > k* (*kšeft* 'posel, delo' /za srvn. *geschefte* 'zaposlitev'/), *z > ž* (*žìher* 'lah- ko' /prim. srvn. *sicher* 'zanesljiv'; *žlêht* 'poreden' /prim. srvn. *slecht* 'enostaven, prazen'/), *sch/st/sp > šk/št/šp* (*škrija* 'skrinja' /za srvn. *schrín* 'predal'; *štùpa* 'posipa- lo' /iz srvn. *stoup* 'prah', *špàjza* 'shramba' /prim. stvn. *spísa* 'hrana'/), *chs > kš* (*drakšlâti* 'stružiti les' /iz srvn. *draehseln*/, *púkša* 'strelno orožje' /iz prim. stvn. *bühse*), *m > n* (že omenjeni *pùngrad*, *štán* 'mlado sadno drevo' /iz stvn. *stam* 'drevesno deblo', *klánfa* 'tesarska spona' /prim. srvn. *klimpfen* 'vezati'/), *n > ř* (*šíja* 'kovinski obroč na kolesu' /iz srvn. *schine* 'kovinski trak', že omenjena *škrija*, *céja* 'enoročna košara' /švicarsko narečno *Zeine*/, *štrèja* 'navitek volne' /prim. srvn. *strene* 'pramen las'/) ipd.

Zanimiva so različenja *r > j* (*fàjmašter* 'duhovnik; naprava za škopanje' /prim. srvn. *pfarre* 'okrožje, žup- nija'/), *l > j* (*pòjšter* 'vzglavnik' /za srvn. *bolster*/), *tt > pt* (*làpta* 'lata' /za stvn. *latta*/), *rt > nt* (*mántra* 'muka' /stvn. *martira*/), *lt > rt* (*špérta* 'veliko poleno' /za srvn. *spelte* 'odcepljen les'/), *w > l* (*làmp* 'trebuh' /za stvn. *wamba*/), *dl > gl* (*švìnglati* 'goljufati' /za srvn. *swindeln* 'izginjati'/) itd.

Pogosto se v prevzetih besedah pojavljajo drugotni zvočniki *j*, *m*, *n* (*jêsih* 'kis' /iz srvn. *ezzich*/, *màjžnar* 'mežnar' /za srvn. *mesnaere*; že omenjeni glagol *túmp- lati*; *šřèngati* 'ukriviti zobe pri žagi' /prim. novonemško *schräg* 'ukriviljen'/).

Sem bi lahko prišteli še druge soglasniške premene, npr. predsoglasniško opuščanje l-ja (*fóšen* 'nevoščljiv'

/najverjetneje iz srvn. vals 'nepošten'/, *fód* 'pregib pri obleki' /iz stvn. fald/), vokalizacijo izglasnega -l (že omenjeni *ciga*) ali analogno soglasniško mehčanje (*štrik* 'vrv': *štríček* 'vrvica').

3. PREVZEMANJE SLOVNIČNIH LASTNOSTI

V nadaljevanju nas pri obravnavanem prevzemanju besedja zanima usoda nekaterih slovničnih lastnosti, ki se v narečju ohranjajo, prilagajajo ali povsem spremenjajo. Pri tem bomo na kratko obravnavali slovnični spol in število pri samostalnikih, sklonljivost pridevnikov ter glagolski vid prevzetih glagolov.

3.1 Slovnični spol prevzetih samostalnikov

V zvezi s prevzemanjem slovničnega spola pri samostalnikih ženskega spola nastopa več možnosti. Ta se namreč lahko ohranja in je izražen s slovenskim končajem -a, ki sovпада z enakim stvn. morfemom, ki pa je v srvn. razvojni stopnji prešel v -e. Primerov za to skupino je največ (*fájfa* 'pipa za kajenje' /iz stvn. pfífa 'cev' oz. srvn. pfífe/, *tàška* 'ženska torbica' /iz stvn. tasca 'vreča'/, *pláta* 'plošča' /za stvn. platta/, *còta* 'cunja', *gàsa* 'prehod v hlevu; ulica' /iz stvn. gazza 'pot med hišami'/, *kíšta* 'zaboj' /iz stvn. kista 'omara za oblačila'/, tudi *fúrma* 'oblika' /za srvn. forme/ itd.). Povsem drugačni so primeri, ko je ženski spol ohranjen in samostalniki v govoru nosijo a-jevski končaj, čeprav ga v nemščini niso imeli (*vùra* 'ura' /iz stvn. ùr/, *žnúra* 'dolga vrvica' /iz stvn. snour/, *špúra* 'sled' /iz stvn. spor 'sled nog'/ ipd.; sem bi lahko prišteli tudi samostalnike, ki so tak morfem izgubili v srednjevisoki nemščini, slovenske oblike pa pričajo o prevzetju starovisokonemških oblik npr. *káhla* 'nočna posoda; lončena plošča' /iz stvn. chachala 'lončen lonec'; srvn. kachel/, *drùmla* 'boben pri stroju' /za srvn. trumel/, *létra* 'stranska lestev pri vozu' /iz stvn. leitar; srvn. leiter/, pa tudi samostalnike *parígla* 'krepelce', *plúzna* 'delavski suknjič', *hùlzna* 'tulec', *píršna* 'ščetka'). Nekateri samostalniki so ženski spol in a-jevski končaj dobili kasneje v narečnem govoru, saj ničesar od tega v nemščini ni (*hìša* 'velika soba; hiša' /iz stvn. hūs = das Haus/, *flika* 'zaplata' /iz srvn. vlicken = der Flicker/, *štàla* 'hlev' /iz stvn. stal = der Stall 'stojišče'/, *zájla* 'poteга' /iz stvn. seil = das Seil/ itd.).

Kar nekaj nemških samostalnikov ženskega spola zaradi svojega soglasniškega končaja v obravnavanem govoru preide v moški spol (*càjt* 'čas' /iz stvn. zit = die Zeit/, *fràjt* 'navdušenost, zagnanost' /iz stvn. frewida oz. srvn. vroude = die Freude 'veselje'/), *šñft* 'pisava, rokopis' /prim. srvn. scrift = die Schrift/ ipd.), kar je znak progresivne maskulinizacije v slovenskem narečju, ki je zaobsegla tudi vse samostalnike srednjega spola (*rùšt* 'ostrešje; opažni oder' /iz stvn. girusti = das Gerüst/, *kštèl* 'postava' /iz srvn. gestelle = das Gestell 'ogrodje, podstavek'/, *ksiht* 'obraz' /iz stvn. gesiht = das Gesicht/

itd. kot tudi manjševalnice, npr. *pùšel* 'povezek vejevja' /iz srvn. büschel/, *hájzl* 'stranišče' /nem. das Häuslein 'hišica'/).

3.2 Število pri prevzetih samostalnikih

Številne prevzete besede iz nemščine so prešle med narečne množinske samostalnike: *díla/ díle* 'podstrešje' (/iz stvn. dilla 'tla'/, *gòple* 'vile' /iz stvn. gabala oz. srvn. gabel/, *žléme* 'sluz' /prim. srvn. slim 'lepljiva tekočina'/, *žnàble* 'usta, gobec' /iz stvn. snabul 'kljun'/, *špice* 'čipke' /iz srvn. spitze 'čipkasto tkanje'/, *žvàli* 'herpes v kotičkih ustnic' /prim. stvn. swellan 'otekati'/, *trùnki* 'govorice, opravljanje (ob pijači)' /prim. stvn. trunk 'pijača'/ itd.

3.3 Sklonljivost prevzetih pridevnikov

Pri prevzetih pridevniki se pojavlja veliko število takih, ki se sklanjajo z ničtimi končnicami: *lèdik deklina* 'samsko dekle' /iz srvn. ledic/, *žlèht dèca* 'poredni otroci', *kèk lidjé* 'nedostopni, oholi ljudje' /prim. stvn. chec 'živahen'/, *flísik hòjeje* 'hitra hoja' /iz stvn. flíz 'marljivost'/, *fál víno* 'poceni vino' /iz stvn. feili 'tak, ki se da kupiti'/ ipd.

3.4 Glagolski vid prevzetih glagolov

Pri prevzetih glagolih je zagotovo najbolj zanimivo uveljavljanje kategorije glagolskega vida. V osnovni narečni obliki namreč večina teh glagolov dobi avtohtono vidsko glagolsko pripono. Pripona -a- npr. poimenuje nedovršno dejanje: *ribati, cùkati, lùftati* 'zračiti; zapravljeti čas' /iz srvn. lüften 'dvigniti v zrak'/, *búkati se* 'pojati se' /prim. srvn. bücken 'pripogibati se'/, *štùkati se* 'pričkati se', *šrótati* 'grobo mleti' /iz srvn. schroten 'tolčiti'/ itd. Le redko ta pripona pomeni dovršno dejanje (*šénkati* 'podariti' /iz srvn. schenken 'dati pijačo'/, *žègnati* 'blagosloviti' /iz srvn. segenen/ in drugi). Druge pripone za nedovršnost so manj pogoste, npr. -i- (tudi s popolnim samoglasniškim upadom): *mašinti* 'strojno mlatiti', *fakinti* 'ponočevati, vasovati', *šúlti* 'ščuvati' /prim. nemško narečno schulen 'zalezovati'/, *falti* 'manjkati' /iz srvn. vaelen/ ipd.). Taka pripona je namreč običajnejša pri dovršnih glagolih, kjer se ji pridruži še -ni-: *trofiti* 'zadeti' /iz srvn. treffen 'dotikati se'/, *gvinti* 'zadeti na loteriji, imeti dobiček' /prim. srvn. gewinnen 'pridobiti z bojem'/, (*pošinti* 'potisniti' /po srvn. schieben/, *blèknti* 'ziniti' /prim. srvn. blecken 'pokazati zobe'/, *hàpsnti* 'uloviti' /iz nemškega narečnega hapsen/, *šùknti* 'močno udariti' /iz nemškega narečnega schukeln 'zazibati'/ ipd.

Vidski pari k posameznim nedovršnim (prevzetim) glagolom praviloma nastanejo s prefiksacijo (*zaflikati* 'zakrpati', *naféhtati* 'naprositi', *požègnati* 'blagosloviti', *zašrótati* 'grobo zamleti', *pršvásati* 'privariti', *zaštòhàti*

'raniti z nožem' ipd.), vendar se je tudi pri prevzetih glagolih uveljavila menjava glagolskih pripon (prim. vidske pare *žegnati* – *žegnávati*, *šenkati* – *šenkávati*, *štòhàti* 'zabadati' – *štòhnti*, *cùkati* – *cùknti*, *zaríglávati* – *zarígniti* 'zapreti z zapahom' /prim. srvn. rigel 'prečnik'/, *rùkati* 'suvati' – *rùčti*/*rùknti* 'suniti, dregniti' /iz srvn. rücken 'potisniti'/ itd.).

4. BESEDOTVORNE INTERFERENCE

V okviru besedotvornih analiz nas tokrat zanimajo le obrazila, in sicer prevzeta ter avtohtona, ki jih dobivajo prevzete besedne podlage.

4.1 Prevzeti besedotvorni morfemi

Med prevzetimi besedotvornimi morfemi bomo omenili nekaj najpogostejših obrazil, npr. samostalniška:

-ar /iz stvn. -ari/; obrazilo, ki je izvorno pomenilo vršilce dejanja pri izglagolskih izpeljankah, je v govoru sovpadlo z avtohtonim obrazilom za opravkarja oz. opravilnike in je eno najpogostejših za preimenovanje oseb (npr. *pìntar* 'sodar' /prim. srvn. binden 'vezati'/, *prèdgar* 'pridigar', *málar* 'pleskar', *šmùglar* 'prekupčevalec; tihotapec', *štàmicar* 'kamnosek' /prim. srvn. steinmetze/, *ótar* 'čuvaj v vinogradu' /iz srvn. huetaere 'čuvati'/ itd.) ter predmetov (*kòhar* 'kuhalnik' /nem. der Kocher/, *mòžar* 'možnar' /stvn. morsâri/, *šùbar* 'premična pregrada' /iz srvn. schub/, *šàltar* 'stikalo' /prim. srvn. schalter 'zapah'/, *pèhar* 'korec, posoda (za pitje)' /iz stvn. behhari/ itd.).

-er (najverjetneje neposredno iz srvn.) najdemo pri nekoliko mlajših sposojenkah: *màjster* 'mojster' /iz srvn. meister/, *kêber* 'hrošč' /iz srvn. kever/, *cìmpër* 'gradbeni les' /za srvn. zimber/, *kùfer* 'kovček' /za srvn. coffer 'zaboj'/, *cùker* 'sladkor' /za srvn. zucker/ oz. v naglašeni različici (iz francoskih izposojenk) kot *talér* 'krožnik' /za srvn. teler oz. telier/, *kolér* 'ovratnik' /iz srvn. kollier/.

-el/-l, ki se ohrani v izvorni obliki (*riigel* 'zapah', *pùkel* 'grba, vzpetina' /prim. srvn. buckel 'hrbet'/, *hákel* 'kavelj' /za nemško narečno hakke(l)/, *štrùkel* '(jabolčni) zavitek', *šmùkel* 'šop, večji zalogaj' itd.) ali se vokalizira v -l (*tégl* 'cvetlični lonček' /nemško narečno tegel/, *gèpl* 'pogonski vitel' /iz nemško narečnega göpel/, *dèkl* 'pokrov' /iz srvn. decken 'pokriti'/, *pàjtl* 'mošnjicek; moda' /iz srvn. biutel/ itd.) ter sovпада s prevzetim manjšalničkim obrazilom -lein: *štùkl* 'košček', *krígl* 'vrček', *pàntl* 'trakec', *plàtl* 'plošček', *ládł* 'predalček'. Za zložniškim *l* se je uveljavil manjšalniški končaj -li (znan tudi v avstrijski pogovorni nemščini): *šàmrl* 'pručka', *žìngrl* 'zimzelen', *bágìrl* 'zapravljivček', *kùkrl* 'okence, kuka-lo', *mùtrl* 'matica pri vijaku', *štàmprl* 'šilce' ipd. Sicer pa je obrazilo -l pri veliko prevzetih besedah le goli slovnični morfem moškega spola (*dràksł* 'stružnica', *tràkl* 'nosilni prečnik', *plúzl* 'bluza' itd.).

-man poimenuje vršilca dejanja: *fórman* 'voznik', *cìmpman* 'tesar' ipd.

-nga, nastala iz nemškega obrazila -ung, zaznamuje različne stvari v povezavi z dejanji: *fònga* 'voznja', *fànga* 'napaka', *pónga* 'posojanje' /iz srvn. borgen 'posoditi'/, *mànga* 'namen' /iz stvn. meinunga 'mnenje'/, Izjemoma pripono lahko najdemo celo pri slovenski podstavi: *pripìnga* 'utor za pripiranje'.

-ik nastopa kot pridevniško/prislovno obrazilo (tudi brez sodobnih ekvivalentov v nemščini): *háklik* 'občutljiv', *kèrník* 'klen', *flísík* 'hiter', *kàntík* 'pokončno postavljen (les)'.

4.2 Tvorjenje novih besed iz prevzetih podstav

Kako so prevzete besede iz nemščine v govoru postale povsem enakopravni del narečnega besedja, o tem priča tvorjenje novih besed iz prevzetih podstav, ki se jim pridružujejo avtohtoni narečni besedotvorni morfemi oz. obrazila:

-ek/-ika za nosilce lastnosti: *šlámpek/-ika* 'površnež' /iz srvn. slemmen 'zamujati'/, *tùmpék/-ika* 'butec', *šlãtek/-ika* 'počasnež';

-ec/-ek za manjšalnice: *pílek* 'podobica' /iz stvn. bilde 'podoba'/, *plèhec* 'okovje za čevlje' /iz stvn. blech 'pločevina'/, *cvêkec* 'žebliček' /iz srvn. zwec 'žebelj'/, *pùblec* 'fantič' /iz srvn. buobe 'mladenič'/; tudi za rezultat dejanja, npr. *prènec* 'prežganje' /iz srvn. brennen 'žgati'/;

-ica za ženske manjšalnice: *žnúrica* 'vezalka', *gràbca* 'z jarkom oddeljen del vinograda' /iz srvn. grabe 'jama, klanec'/; izraža tudi drugačno povezanost s čim: *pòdŋca* 'deska za pod v hlevu' /iz srvn. boden 'tla, zemlja'/, *šnèlarca* 'veriga za spenjanje tovara' /iz srvn. snalle 'spona'/;

-ač: *merkáč* 'kdor skrbi za domačijo v času odsotnosti domačih' /iz srvn. merken 'opazovati, paziti'/;

-la: *žvègla* 'piščal' /za srvn. swegel/, *kúhla* 'kuhalnica', *mòdla* 'model (za izrezovanje piškotov)';

-ilo: *gveřilo* 'vračilo' /iz srvn. gewern 'zagotoviti'/;

-ùla: *kùbùla* 'večja košara' /iz srvn. korp 'košara'/;

-jak: poimenuje povezanost s podstavo, nosilnik/nosilca lastnosti: *žéhtjak* 'posoda za hlajenje pri žganjekuhi' /iz srvn. sechter '(lesena) posoda'/; *fròšjak* 'zunanji obroč pri sodu' /iz srvn. vrosch 'utor za dno soda'/, *žlìntřjak* 'preveč pečena opeka' /iz nemško narečno slagge 'žlindra'/, *žlehtják* 'porednež';

-je/-ovje za zbirna poimenovanja: *žófje* 'žajbelj' /iz srvn. salbeie 'mazilo'/, *klòžje* 'ropotija' /prim. srvn. klosz 'štor'/, *ciglòvje* 'opeke';

-je za glagolnike: *kírafje* 'romanje' /za srvn. kirch-wihe 'proščenje'/, *flíkafe* 'krpanje'; *žègnafe* 'proščenje' itd.

Med narečnimi pridevniškimi priponami pri prevzetih podstavah nastopajo:

-ki: *friški* 'svež';
 -asti: *blêkasti/lâmpasti* 'vampast', *èkasti* 'oglat', *šêkasti* 'lisast', *štrâfasti* 'prokast';
 -avi: *còtavi* 'strgan', *žnòdravi* 'smrkav', *krêhlavi* 'bo-lehen', *šmàjhlavi* 'laskav';
 -nati: *plèhnati* 'pločevinast';
 -en(i): *žmahen* 'okusen', *kúnšten* 'brihten', *ciglèni* 'opečnat' itd.

4.3 Prevzemanje glagolskih predpon

Posebej moramo omeniti prevzemanje oz. prevajanje glagolskih (predložnih) predpon: a) *àn ìti* 'tikati se',

àn se vzéti 'opaziti', *náh dávati* 'popuščati', *còj stísnti* 'pritisniti' itd.; b) *gòr pláčati* 'nastradati', *prék metàti* 'bruhati', *vùn spùcati* 'ošteti koga', *nór voziti* 'spravljati seno', *vkùp poklàčti* 'potlačiti' itd.

4.4 Kombinirane tvorjenke

Zanimive so kombinirane tvorjenke iz slovensko-nemških oz. nemško-slovenskih podstav: *cvêč* 'preveč' /iz nem. zu 'pre-/', *kòlšicar* 'blatnik pri kolesu' /srvn. schützen 'ščititi'/ in druge. Zloženko *trífus* 'trinožni podstavek za kuhanje v krušni peči' lahko razlagamo kot v celoti prevzeto srvn. *drívouz*.

GERMAN LANGUAGE ADOPTION IN THE NORTHWESTERN PRLEKIJ DIALECT

Bernard RAJH

University of Maribor, Faculty of Education, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160

e-mail: bernard.rajh@uni-mb.si

SUMMARY

On the basis of the verbal material collected for the purposes of the northwestern Prlekija dialect dictionary, certain phonetical, morphological and word-formation peculiarities were dealt with that derive from language elements adopted from German or represent the consequence of the integration of German vocabulary into the system of the Pannonian dialectal speech. It has been established that: 1) the adaptation of German phonetic rules followed the general Slovene principles, however, the western Prlekija dialect, in compliance with its specific distribution of long and short accentuated vowels, was able to preserve to a certain extent the quantitative oppositions stemming from the original German vocalism; 2) within the process of language adoption, certain grammatical categories have undergone changes, which is evident in the differentiated grammatical gender and number or in the establishment of the verbal aspect; and 3) only certain word-formation morphemes have been adopted (and adapted), since the majority of these were entirely replaced by the autochthonous dialectal ones.

Key words: language adoption, the Prlekija dialect, Germanisms

LITERATURA

Grafenauer, I. (1923): Naglas v nemških izposojenkah v slovenščini. V: Razprave. Ljubljana, Znanstveno društvo za humanistične vede, 358–391.

Kluge, F. (1989): Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 22. izd. Berlin, Walter de Gruyter & Co.

Lexer, M. (1964): Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, 31. izd. Leipzig, S. Hirzel Verlag.

Pfeifer, W. (1999): Etymologisches Wörterbuch des Deutschen, 4. izd. München, Deutscher Taschenbuch Verlag.

Prunč, E. (1967): Das innere Lehngut in der slowenischen Schriftsprache. Graz, Institut für Slawistik.

Rajh, B. (2002a): Načrt za zahodnoprleški narečni slovar. V: Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 12. Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije, 257.

Rajh, B. (2002b): Severozahodnoprleški govor. V: Rajh, B.: Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. Maribor, Slavistično društvo, 11–46.

Rajh, B. (2003): Besedje in besedne zveze v severozahodnoprleškem govoru. V: Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja. Maribor, Slavistično društvo, 118–134.

Ramovš, F. (1924): Historična gramatika slovenskega jezika, 2. Konzonantizem. Ljubljana, Učiteljska tiskarna.

Ramovš, F. (1936): Kratka zgodovina slovenskega jezika. Ljubljana, Akademska založba.

Striedter-Temps, H. (1958): Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.

Striedter-Temps, H. (1963): Deutsche Lehnwörter im Slowenischen. Berlin, Osteuropa-Institut.

Sonderegger, S. (1979): Grundzüge deutscher Sprachgeschichte. Berlin–New York, de Gruyter.

OCENE

RECENSIONI

REVIEWS

**OCENE
RECENSIONI
REVIEWS**

Peter Štihi: SREDNJEVEŠKE GORIŠKE ŠTUDIJE. Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov. Nova Gorica, Goriški muzej, 2002, 256. str.

Goriški grofje sestavljajo eno najvplivnejših plemiških rodbin na našem ozemlju. Če bi se zgodovina obrnila drugače, bi lahko namesto o zgodovini habsburških dežel govorili o zgodovini goriških dežel. Toda kljub njihovi pomembnosti je pri nas dostopno razmeroma malo gradiva o njih.

Pričujoče delo sestavlja zbirka štirinajstih razprav avtorja Petra Štiha. Vse so bile napisane še preden je nastala knjiga z naslovom Srednjeveške goriške študije. Časovno so nastale v obdobju med 1986 in 2001, medtem ko so nekatere starejše nekoliko dopolnjene. Knjiga poskuša te razprave narediti dostopnejše javnosti, saj so bile objavljene ne samo v različnih revijah in zbornikih, temveč tudi v različnih jezikih.

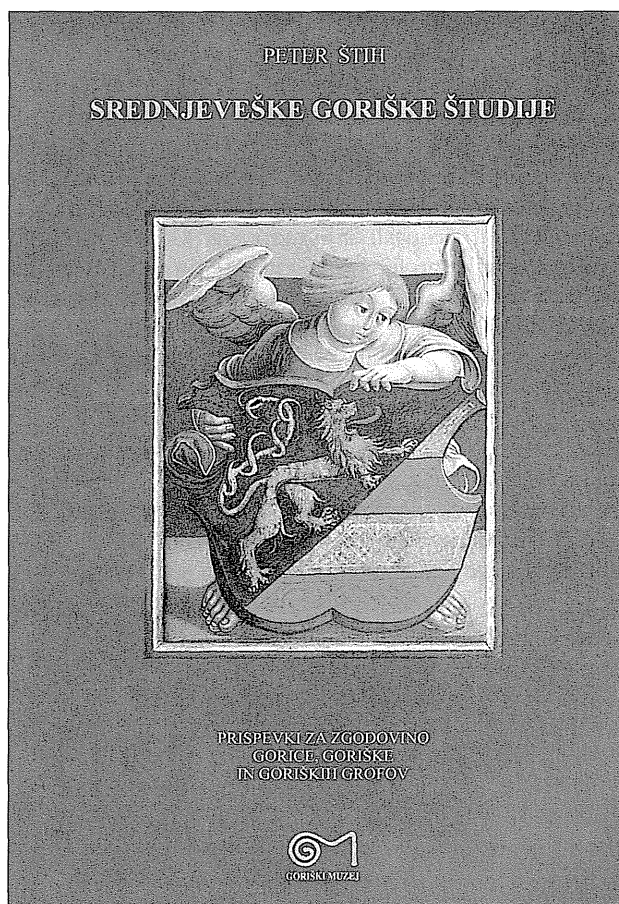
Razprave posegajo v različna področja goriških študij in še posebno goriških grofov ter se ukvarjajo z različnimi aspekti njihovega delovanja. Časovno večina razprav posega v obdobje med 1001 in 1500, le zadnji dve se tičeta avtorja Zgodovine Norika in Furlanije Martina Bavčarja.

Tisočletnica prve omembe Gorice in pol tisočletja izumrtja goriških grofov sta vzpodbudili nekoliko bolj poglobljeno študijo o tej rodbini. Njihove posesti so bile raztresene prek ozemlja današnje Slovenije, Italije, Hrvaške in Avstrije. Ta razširjenost je eden izmed vzrokov za izredno težavno delo pri rekonstrukciji zgodovine rodbine.

Sama geneza goriških grofov kot tudi same grofije sega v 10. in 11. stoletje. To obdobje je eno izmed najslabše dokumentiranih, kar pomeni, da na nekatera vprašanja ne moremo dobiti popolnoma zanesljivih odgovorov. Toda ravno na tem področju je bil v zadnjem desetletju narejen največji premik. Začetno stanje definira dokument Otona III, ki podeli to ozemlje (ki je bilo pred tem v njegovi oblasti) oglejski cerkvi in furlanskemu grofu Werihenu. Njegova vnukinja Hedviga se je (v drugo) poročila z Engelbertom I Spanheimskim. Njuna hči Diemuta se je poročila z Meginhardom III Albusom in njun sin Majnhard I Goriški postane prvi goriški grof. Ko 1123 umre njegov brat Henrik, ki je imel v posesti samo Gorico, se vzpostavi jedro goriške grofije. Tako se kaže, da Majnhardci niso prišli do posesti kot odvetniki oglejskih patriarhov (kar so od leta 1125), ampak so jo podedovali.

Eden najpomembnejših aspektov obstoja goriških grofov je prav gotovo vzpostavitev goriške dežele. Čeprav je ta dobila dokončno obliko šele konec 16. stoletja, ko je že bila pod oblastjo Habsburžanov, so ravno Majnhardci tisti, ki so vzpostavili ločeno identiteto. Za to je po mnenju Štiha ključno 13. stoletje. Leta 1210 namreč Gorica pridobi pravico do tedenskega sejma, leta 1234 pa še cestni regal. Tako najdemo prvo omembo (comitatus et dominium Goricie) leta 1271, kar pomeni, da je to ozemlje videno vsaj kot poseben, če ne že ločen del Furlanije.

Goriški grofje, ki so bili leta 1365 povzdignjeni v državne kneze, so imeli številne posesti tudi drugod. V drugi polovici 13. stoletja so pridobili posest nad Tirolsko, kjer so postali tudi grofje. Še večja zmaga pa se jim je posrečila s pridobitvijo vojvodine Koroške 1286. Čas 70-ih let 13. stoletja je bil zaznamovan z boji med Otokarjem in Rudolfom I, kjer so goriški grofje podprli zmagovito stran. Pri odločilni bitki pri Durnkrutu so sodelovali s kontingentom 150 konjenikov, kar ni bila majhna sila. Tako so že takrat dobili v zastavo Mehovo z Belo krajino. Ključno za velike načrte je bila še preostala posest oglejskega patriarhata. V tem boju je oslabljeni oglejski patriarhat postal njihov glavni cilj. Leta 1299 jim je uspelo zasesti Tolmin in v času sedisvakance je

bil Henrik II prvič izvoljen za furlanskega generalnega glavarja. Stalne vojne v Furlaniji so bile uspešne, saj mu je do svoje smrti leta 1323 uspelo posesti še razširiti. Seznam ozemelj, ki jih je obvladoval, je resnično impresiven, od Padove in Trevisa do Kvarnerja in Kolpe ter do Pustertala. S tem so postali goriški grofje ena izmed ključnih sil na jugu Svetega nemškega cesarstva. Sami Gorici je leta 1307 Henrik II podelil mestne pravice in zdelo se je, da bo postala eno ključnih mest in center ozemlja na prehodu proti Italiji.

Nepričakovana smrt Henrika II je naredila konec tem sanjam, saj je za sabo zapustil komaj nekaj mesecev starega sina Ivana Henrika. Dolgotrajno skrbništvo je omogočilo njihovim nasprotnikom, da so se polastili vseh pridobitev na območju Furlanije, in tako družino goriških grofov potisnilo v vlogo drugorazredne sile. Njihova zgodovina do leta 1500, ko rodbina izumre, je zgodba o postopnem izgubljanju posesti na račun Habsburžanov. Zanimivo je, da so goriški grofje pridobili status državnih knezov šele leta 1365, ko je bil zenit njihove moči že mimo.

Štih daje poseben pomen položaju, ki so ga imeli grofje kot odvetniki oglejskih patriarhov. Ta položaj jim je poleg nekaterih posesti, ki so jih s tem pridobili, dajal tudi določene pravice pri sodstvu in upravi na širšem območju. Le-te pa so bile temelj graditve Goriške kot samostojne dežele. Kljub temu da so bili uradno podložni Ogleju, pa so vojne z njimi postale "skoraj družinska tradicija". Način graditve v deželi opisuje razprava "Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob Soči in na Krasu v deželo Goriško".

Goriški grofje so poleg same dežele Goriške odigrali pomembno vlogo tudi v nekaterih drugih pokrajinah. Z njimi se ukvarjajo naslednje razprave: Goriški grofje in geneza Pazinske grofije, Goriški grofje in dežela Grofija v Marki in Metliki, Goriški grofje kot deželni gospodje na Goriškem, Kranjskem in v Istri.

Poleg samih goriških grofov se nekatere razprave dotikajo tudi problematike nižjega plemstva: Vloga ministerialov pri izoblikovanju in upravljanju dominija goriških grofov, Institucija vicedomesa v upravni strukturi Pazinske grofije v času goriških grofov in K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri. Za zaokrožitev študij o goriških grofih sta dodani še dve študiji knjige Martina Bavčarja, Zgodovina Norika in Furlanije.

Kljub temu da sama knjiga ne prinaša nič novega kar se samega gradiva tiče, pa je vendarle pomembna. Zdi se, da so v knjigi skupaj zbrane študije postale več kot le seštevek, kot bi rekli stari Rimljani Vsekakor je bil čas, da goriški grofi dobijo knjigo, ki jih postavlja na položaj, kakršnega si zaslužijo.

Boštjan Plut

France Baraga (ur.): GRADIVO ZA SLOVENSKO ZGODOVINO V SREDNJEM VEKU, 6/1 (Listine 1246–1255). Thesaurus memoriae, Fontes 2. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRS SAZU, 2002, 296 str.

Leta 1902 je Franc Kos izdal prvo od petih knjig Gradiva za zgodovino Slovencev, in v čast stoletnice izdaje je Zgodovinski inštitut Milka Kosa izdal nadaljevanje njegovega dela. Sam Franc Kos je izdal štiri knjige (1902, 1906, 1911, 1915), še eno posthumno pa je po njegovem gradivu izdal Milko Kos (1928). Vendar je gradiva, ki ga je zbral Franc Kos, še precej, saj sega vse do leta 1500.

Avtor pričujoče knjige se je tako naslonil na že opravljeno delo Franca Kosa kot tudi na delo prof. Otorepca. Tako je pričujoče delo v resnici sestavljeno iz treh projektov, ki jih je smiselno povezal France Baraga. Razlike med sedanjo izdajo in prvimi zvezki so v različnem načinu in izboru gradiva. Medtem ko so v prvih knjigah izbirali predvsem gradivo za zgodovino Slovencev, je cilj te knjige slovenska zgodovina v širšem obsegu, ki vključuje vse prebivalce na ozemlju današnje Slovenije v obravnavanem času. Na drugi strani pa ne vključuje Slovencev, ki so živeli zunaj meja današnje republike Slovenije. Vključeni so diplomatski viri v najširšem pomenu, medtem ko so narativni izpuščeni. Če je izvirna listina izgubljena, je objavljen njen prepis, če ni tudi tega, pa njegov regest ali zanesljiva omemba.

Struktura edicije je sestavljena iz naslednjih delov: tekoča št. listine, datacija in kraj izdaje, regest, podatki o izvirniku in prepisih, slika, objave, regest in literatura, dodatna pojasnila, notice in dorsalne notice, besedilo listine, podatki o pečatih ter opombe pod črto.

Besedilo je podano zvesto po izvirniku, ohranjene so tudi napake. Kadar je bil Baraga v dvomih glede branja, je v opombah dodal še druga možna branja.

Dokumentom, ki jih najdemo v zborniku, je nemogoče najti skupni imenovalac (razen časa in prostora). Tematsko se dotikajo najrazličnejših področij. Veliko dokumentov govori o fevdalnih razmerjih. Tako srečamo mnogo podelitev fevdov, darovnic in najemov.

Če bi naredili prostorski prerez, katerih krajev se dotikajo posamezni dokumenti, bi opazili, da je severna in zahodna Slovenija bolj 'pokrita' kot njeni drugi deli. Precej dokumentov se dotika Primorske, tako obalne kot tistega dela, ki je bila v tem času pod oblastjo goriških grofov. Ti so bili v obravnavanem obdobju v svoji ekspanzionistični fazi. Predvsem vojna za cerkvena posestva so pustila svoje sledi v virih, med drugim najdemo del mirovne pogodbe, ki končuje vojno med salzburškim nadškofom in goriškima grofoma. Majnhard III Goriški je tudi najpogostejše zapisana oseba v zbranih dokumentih, večkrat se pojavljajo tudi dokumenti Friderika II in tedanjih papežev, Inocenca IV ter Aleksandra IV. Odmevi zadnje faze bojov med slednjimi so opazni

tudi v dogajanju pri nas, tako srečamo dokument Friderika II, ki poziva goriškega grofa, naj odvzame oglejskemu patriarhatu, salzburškemu nadškofu in drugim vsa posestva in jih podeli tistim, ki služijo njemu. Kot neke vrste odgovor pa srečamo dokument Konrada, papeškega legata za Avstrijo in Štajersko, v katerem pooblašča dominikance na Ptuj, da Wernerja zaradi podpore cesarju že odstavljenega župnika v Slivnici s cerkveno kaznijo poskuša prisiliti, da se ji (podpori) odpove, kar kaže, da je imel 'stupor mundi' privržence tudi pri nas. Zanimiva sta tudi dokumenta, ki sta nastala v Portorožu (portum sancte Marie de Rosa) decembra 1251 po ukazu Konrada IV Hohenstaufovca: v enem predstavnikom koprške občine prepoveduje prisego novemu oglejskemu patriarhu, ker naj bi Istra zopet postala del cesarstva, v drugem pa dovoljuje Piranu (na prošnjo koprškega podestata) prosto voliti podestata med državnimi fevdniki (doc. 145, 146).

Dosti zbranega gradiva se tiče samostanov, kar kaže, da so v tem obdobju na našem ozemlju še vedno osrednji centri. Mesta, ki so v kasnejšem obdobju postala osrednja, so v tem času še v 'drugem planu'. Izjema so obalna mesta, ki so ravno takrat doživljala hiter vzpon.

Knjigi žal manjka del strokovnega aparata, ni namreč imenskega in stvarnega kazala, le-to naj bi bilo objavljeno v naslednjem zvezku, torej 6/2. Upajmo, da je to tudi obljuba, da se bo ta projekt, ki je brez dvoma temeljni za slovensko srednjeveško zgodovino, nadaljeval.

Boštjan Plut

Darja Mihelič: PIRANSKA NOTARSKA KNJIGA, zv. 3 (1289–1292). Thesaurus memoriae, Fontes 1. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRS SAZU, 2002, 258 str.

Davnega septembra leta 1972 je potekalo posvetovanje o izdajanju edicij virov v organizaciji Sekcije za občo in narodno zgodovino pri Inštitutu za zgodovino SAZU in Arhivskega društva Slovenije. Na njem je bilo ugotovljeno, da je izdajanje kritičnih edicij virov zelo pomembna naloga. Za srednji vek so ugotovili naslednje: "Za primorska mesta imamo ohranjeno veliko bogastvo notarskih, vicedomskih in drugih knjig, pri katerih je zaradi množine tega gradiva potrebna omejitev na izdajo notarskih knjig, in sicer najprej piranskih." (7) Po precej dolgem premoru je tako izšel tretji del piranske notarske knjige, ki nadaljuje, kjer sta končali prvi dve deli. Ti sta namreč pokrivali obdobje osemdesetih let 13. stoletja, prva z naslovom Najstarejša piranska notarska knjiga (1281–1287/89) in druga Piranska notarska knjiga (1284–1288), obe sta izšli pri

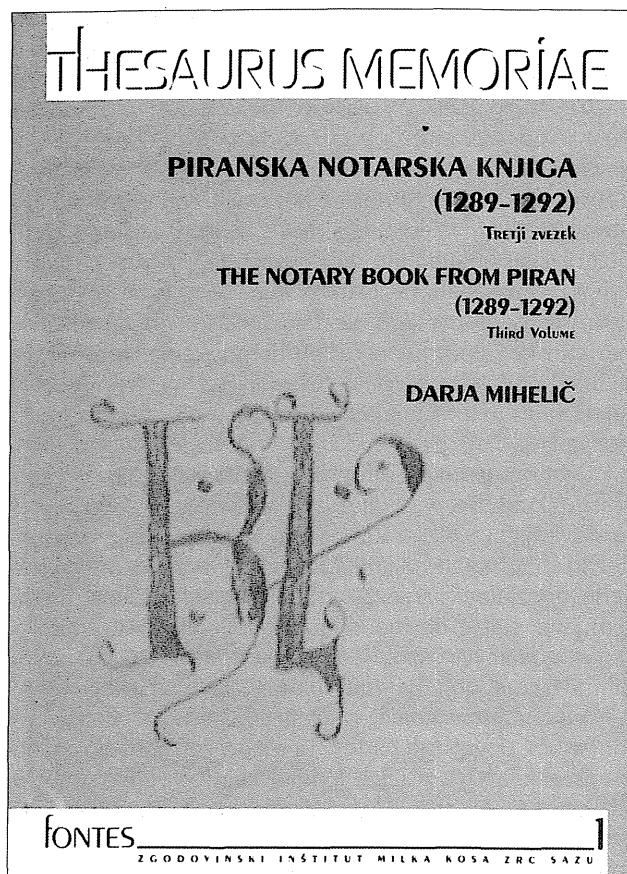
SAZU. Pri tretji izdaji se je spremenila tudi založba, saj je pričujoča knjiga izšla pri Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRS SAZU.

Čeprav najdemo v naslovu besedo knjiga, avtorica že v uvodnem tekstu opozarja, da ta označba nekoliko zavaja. Pri samem gradivu ne gre za literarno branje, ampak za povzetke množice poslovnih rokopisnih dogovorov različnih vsebin. V slovenskem Primorju so igrali notarji zelo pomembno vlogo že v srednjem veku, ko v drugih slovenskih deželah v tem času tega pravnega instrumenta tako rekoč ne najdemo. Sam notar je bil v mestnih komunih nepogrešljiv del življenja. Brez njega je bilo nemogoče sklepati pravne in poslovne posle. Notarski zapis je imel kot javna listina pomen samostojnega dokazila.

Da bi notarji ohranili pregled nad listinami, so zapisovali skrajšane predloge listin v poseben zvezek, notarsko knjigo. V nasprotju s samo listino, ki jo je izdal, je v zapisu v notarsko knjigo izpuščal nepomembne besedne formule in fraze. S tem pa vsebinsko listino ni bila okrnjena, saj je ob morebitni izgubi same listine lahko notar izdelal na osnovi zapisa v notarsko knjigo novo. Sama listino ohranja tudi imbreviature predloge, kjer najdemo datum izdaje, priče ter bistvo (pravnega) dejanja, kraj dogajanja pa le v primeru, če ni bil običajen. Zapis v notarskih knjigah je imel izredno veliko vlogo v življenju številnih meščanov, saj je omogočal sklepanje poslov in dogovorov, ki so potem imeli trajno in pravno formalno urejen značaj. Mestni statuti so prepoznali pomen teh zapisov, saj so vsebovali zahtevo, da se notarske knjige hranijo tudi po notarjevi smrti. Pomen notarja se kaže tudi v poskusih zagotavljanja verodostojnosti dokumentov, ki jih je zapisal. Tako so bili prepovedani zapisi o dolgovih iz iger na srečo in kaznovani tisti, ki so notarja po krivem obdolžili. Seveda pa so bili pod pritiskom tudi oni sami, saj so jim v primeru goljufij odsekali desnico. Sama avtorica je našla tudi primer notarja Mihaela iz Parme iz leta 1330, ki je napisal testament, dokler ga je še lahko, torej pred izvršitvijo kazni.

Sami teksti so iz notarske knjige 6. Ta časovno obsega vpise od 11. 3. 1289 do 21. 10. 1291 oziroma dopisan je še en vpis z datumom 9. 11. 1292. Vseh je 589, od teh kar polovico sestavljajo zadolžnice. Večina od teh (204) ne govori o namenu posojila, med tistimi, ki jim lahko določimo namen, daleč prednjači vino (59). Glede na to, da je naslednji najpogostejši vzrok, to je žito, omenjen le devetkrat, to kaže, kakšne so bile prioritete tedanjih prebivalcev Pirana. Poleg zadolžnic najdemo še jamstva (5), od katerih so kar 4 povezane s plovili. Tako ti vpisi dokazujejo pomembno vlogo pomorstva kot tudi rudimentarne oblike pomorskih zavarovanj.

Poravnave dolgov so včasih označevali s križcem na levi strani zapisa ali s prečrtanjem dela zadolžnice, v nekaterih primerih pa tudi v obliki samostojnega zapisa,

kot pobotnice ali kot izjave o poravnavi. S spornimi poslovnimi vprašanji se ukvarja 13 vpisov, ki pa se razlikujejo glede na to, kako natančno opredelijo določeno zadevo. Najemi, zakupi in podzakupi se tičejo predvsem kmetijskih zemljišč in plovil. Pod zaporedno številko 571 najdemo zanimiv primer, ko je stric oddal svojo nečakinjo za šest let. Poleg tega srečamo še kategorije prodaje (tako zemljišč kot blaga), darovnice, oporoke in ženitne dogovore. Kar 41 vpisov se ukvarja s sodnimi postopki, ko podestat določi rok sprtima stranema. Daleč največ sporov je bilo zaradi zemljišč. Poleg njih najdemo še 40 primerov razsodb, ki so zelo pomembne za razumevanje pravnih praks tistega časa. Poleg teh kategorij pa najdemo še nekatere zapise, ki bi jih bilo težko razvrstiti, na primer zapis, v katerem se Ropretus obveže gospodu Anou Apoloniju, da ne bo kockal pod kaznijo 8 liber.

Avtorica se dotakne tudi pisnih pripomočkov, oznak, okrajšav ter pisave. Odločila se je obdržati natančen zapis, saj je jezik, ki ga uporabljajo, latinski, vendar v zelo preprosti različici. Od klasične latinščine se loči po nedosledni uporabi slovnice, različnem pisanju iste besede, opuščanju dvoglasnikov, črk in zlogov. Pojavljajo se tudi italijanske končnice, kar kaže, da se je govorni jezik že približal italijanskemu.

Pomembnost izdajanja virov je težko dovolj pou-

dariti, saj so ti temelj zgodovinopisja. Tako lahko le upamo, da nas bo avtorica kaj kmalu razveselila z nadaljevanjem.

Boštjan Plut

Zdenka Bonin (ur.): INVENTAR ZBIRKE LISTIN V POKRAJINSKEM ARHIVU KOPER (1348-1776). Koper, Pokrajinski muzej Koper, 2002, 222. str.

Objave inventarjev listin imajo predvsem namen narediti gradivo čim bolj dosegljivo javnosti. Koprski arhiv že dolgo privlači pozornost raziskovalcev in delo Zdenke Bonin je le zadnji izmed projektov, ki poskušajo njegovo vsebino narediti dostopnejšo. Z njenim delom imamo prvič sodoben inventar listin, ki jih hrani Koprski pokrajinski muzej. Prejšnji inventar se od sedanjega razlikuje v nekaterih pomembnih aspektih.

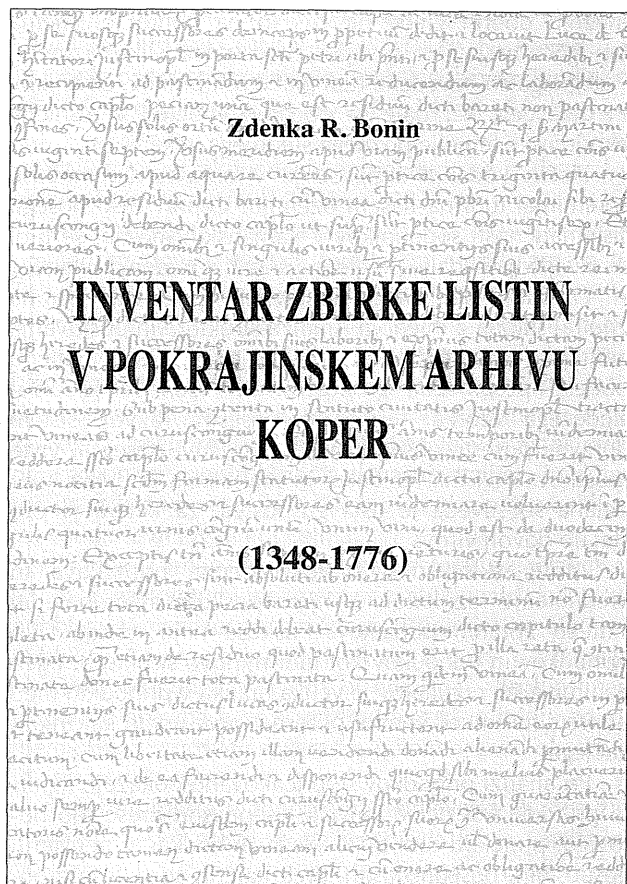
Na vprašanje datacije pri dokumentih, ki sami ne nosijo datuma ali iz konteksta ni povsem razvidno, kdaj so nastali, ne moremo nikoli dobiti dokončnega odgovora. Kljub težavam pa je Zdenki Bonin uspelo natančneje določiti datum nastanka nekaterih dokumentov.

Zakaj se je avtorica lotila ravno koprskega arhiva do določene mere, odkriva prvo poglavje knjige, Zgodovina Kopra v času beneške oblasti. Ta se osredotoča predvsem na obdobje od 14 do 16. stoletja, ko je Koper doživel svoje 'zlato' obdobje. Zanimiv je opis osvojitve mesta s strani Genove, kar kaže, da tudi Istra ni ušla vojniam med tedaj glavnima tekmečarja v boju za sredozemsko trgovino, republikama Genovo in Benetkami.

Delo nadaljuje s krajšim uvodom v arhivistiko, ki podaja kratek prelet te problematike.

Da se zgodovina listin ni končala z njihovim zapisom, kaže poglavje Historiat Zbirke listin 1348-1776. Sama zbirka se je postopoma večala, saj so se nekatere listine 'vrnile' ne tako davno. Štiri listine so tako prišle v koprski arhiv 1954. Predal jih je takratni direktor Mestnega muzeja Piran Miroslav Pahor, potem ko so jih našli "jeseni leta 1952 v neki omari v Mestni občini Koper in so bile z drugimi nepomembnimi papirji določene za odpad" (str. 31).

Glavni del knjige sestavljajo dokumenti. Teh je 89 in so obdelani po naslednji metodi. Najprej je naslov, ki je sestavljen iz datuma in kraja nastanka (če je oboje seveda znano). Sledi nova signatura in za njo še stara. Ker je sprememb v primerjavi s prejšnjim popisom v PAK kar nekaj, je na koncu knjige kot dodatek še tabela, ki omogoča hitro iskanje, čeprav imamo le star popis. Nato sledita datacija in kraj izstavitve, npr. Koper, samostan sv. Dominika. Izstavitelj in prejemnik sta naslednji dve kategoriji, temu pa sledi ključni del dokumentov in njihova vsebina, ki povzema vsebino dokumenta na pregleden in sistematičen način.

Zdenka R. Bonin

INVENTAR ZBIRKE LISTIN V POKRAJINSKEM ARHIVU KOPER

(1348-1776)

Za vsebino sledi tip dokumenta, v veliki večini gre za kupoprodajne pogodbe in poravnave dolgov. Kot pravni status je naveden original, kot pisna podlaga pa pergament. Tudi jezik gradiva je v večini starih dokumentov latinščina, ki jo v drugi polovici 16. stoletja začne izrinjati italjanščina, zadnji latinski dokument je iz leta 1630. Jeziku sledi velikost dokumenta.

Poleg vsebine sta za raziskave pomembni tudi naslednji dve kategoriji, način overovitve in overovitelji. Dokaj ustaljen način overovitve je naslednji; notarski znak, podpis notarja, podpis vicedomina, priče, javna razglasitev, priče javne razglasitve. Podpisi notarja, vicedomina in prič so glavni vir za identifikacijo oseb. Overovitelji so tako razvrščeni tudi glede na funkcijo, npr. notar: Bembus, Anderas, po cesarski avtoriteti javni notar, vicedomin: Vida, Joannes de, koprski vicedomin, priče: Fedula, Zaro de Saluadego, Antonius, javni glasnik: Joannes, javni glasnik, priče javne objave: Hlauina, Jacobus Onlo, Appolonius de, magister. V primeru, ko poznamo še sorodstvene relacije, so navedene tudi te (npr. Sereno, Christophorus, sin Antoniusa Christophorusa).

Datumu javne objave sledi krajevno ime. Tu so navedene vse geografske lokacije, ki se pojavljajo v samem dokumentu, npr. Altoius, predel na koprskem ozemlju, Koper (Justinopolis), Marezige (Maresego). V oklepaju so

navedena oblika imen, ki se uporabljajo v samem dokumentu, a so danes drugačna.

V kategoriji ohranjenost so opisi morebitnih poškodb ali posebnosti, npr. listina je poškodovana. Na desnem robu na treh mestih manjkajo dela pergamenta in teksta. Kot zadnje so navedene objave dokumenta.

Prva priloga je konkordančna tabela s prejšnjim popisov v PAK, oziroma natančneje rečeno konkordančni tabeli (torej tako tista, ki navaja po novi kot po stari razvrstitvi). Sledi stvarno kazalo, v katerem so navedeni tipi dokumenta, torej dovoljenje za prodajo, duka, kupoprodajna pogodba itd. Kot druga kategorija pa je predmet pogodbe, bared, dolg, hiša, vinograd... Kazalo notarjev prinaša seznam vseh notarjev z znanimi rodbinskimi vezmi. Kazalo krajev izstavljenih listin navaja le-te glede na kraj nastanka oziroma objave, v veliki večini je to seveda Koper. Kot zadnje orodje je krajevno in imensko kazalo (ki sta ločena).

Izdaja zbirke je pomemben korak v razvoju Koprškega arhiva. Velika škoda bi bila, če bi se le-ta ustavil, saj zaradi svoje navezanosti na Benetke skriva v sebi nekoliko drugačno gradivo, kot ga najdemo po drugih arhivih pri nas.

Boštjan Plut

Matjaž Bizjak: *RATIO FACTA EST*. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospodstev na Slovenskem. *Thesaurus memoriae, Dissertationes* 2. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRS SAZU, 2003, 339 str.

Gospodarska zgodovina je nepogrešljiv del, lahko bi rekli tudi temelj razumevanja preteklosti. Knjiga s podnaslovom *Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospodstev na Slovenskem* zapolnjuje vrzel v poznavanju naše zgodovine.

Zemljiška gospodstva so prav gotovo najbolj razširjena oblika gospodarskih organizacij na področju habsburških posesti, pod katere v obravnavanem obdobju sodi večina Slovenije. Obdobje 15. stoletja je avtor izbral iz več razlogov. Ohranjenost gradiva ne omogoča kakršnegakoli sistematičnega pregleda pred tem obdobjem, saj je premalo virov za iskanje vzorcev. Prav tako ne obstaja študija za prostor Slovenije, ki bi podajala sistematično obdelavo dokumentov finančnega poslovanja kot tudi dejavnosti, ki jo le ta beleži.

Ker je avtor hotel ustvariti pregledno delo, ki bo olajšalo delo prihodnjim raziskovalcem, ne preseneča precej dolg uvodni del. Tako se tu seznamimo s poskusom določiti natančnejšo terminologijo, saj je sodobna ekonomska bolj ali manj neuporabna za tako nizko

stopnjo razvoja, kot jo srečamo v obravnavanem obdobju. Temu sledi tipologija, oziroma tipologiji, ki sta ločeni glede na tip vira (npr. Registri prejemkov in izdatkov, knjige dolžnikov) in na obseg teritorija, ki ga pokrivajo (npr. Regionalne računske knjige).

Naslednje poglavje sestavlja seznam virov, ki so razvrščeni glede na posamezna gospostva. Pri vsakem dokumentu dobimo naslednje podatke: kje ga hranijo, velikost, ohranjenost, foliacija, izvor papirja, tip pisave in način zapisa, jezik in morebitne posebnosti. Sam seznam virov nam hitro pokaže, da se je ohranil zelo majhen del dokumentov, kot tudi njihovo razpršenost po prostoru in času (še največ je ohranjenih dokumentov za freisinško gospostvo Škofja Loka).

Splošne zunanje značilnosti rokopisov je naslov naslednjega poglavja, ki govori o papirju, formatih, vezavi in pisavi. Struktura obračunov kaže dokaj preprosto zgradbo, v grobem so sestavljeni iz protokola in konteksta. Vsaka pisarna je sicer razvila svoj vzorec pisanja listin, vendar lahko kljub temu izluščimo nekatere skupne lastnosti. Kontekst je tako ponavadi sestavljen iz remanence (ostanka), prihodkov, izdatkov in bilance. Tu je avtor tudi pokazal na razvoj obračunov, ki so sčasoma postajali vse bolj sistematični.

Eno izmed ključnih in izredno uporabnih delov raziskave je poglavje Temeljne podlage za kvantifikacijo poslovanja. Kaosu, ki je vladal v sistemu merskih enot poznega srednjega veka, poskuša Matjaž Bizjak dati skupni imenovalc. Z primerjavo znanih podatkov je poskusil določiti velikost posameznih merskih enot, ki so bile v rabi v posameznih gospostvih. Velikost schefflov, starov, messov in modijev je variirala že na krajših razdaljah, tako je npr. ljubljanski schaffel za petino večji od tistega v Igu. Poleg razmerij je seveda nujno določiti tudi velikosti posameznih mer. Takšna razpredelnica na koncu poglavja omogoča hitro določitev količine iz katerekoli od obravnavanih merskih enot, ki so veljale na obdelanih gospostvih.

Podoben kaos, kot je vladal na merskem področju, najdemo tudi na področju denarja. Slovensko ozemlje je bilo, kar se tiče provinience krožečega denarja, prehodno ozemlje med habsburškimi posestmi (predvsem graška kovnica in kasneje dunajska) in severno italijanskimi (oglejska in kasneje beneška kovnica). Njihova razmerja so se v času spreminjala, kar še dodatno zapleta natančnejšo določitev. Številne razpredelnice in grafi poskušajo prikazati kar najjasnejšo podobo takratnega stanja.

Poglavje Cene in plače: dinamika gibanja ter medsebojna razmerja je osredotočeno predvsem na prehrambene izdelke, pri katerih prednjači žito, in nekatere obrtne izdelke. Razen pri žitu je zelo težko najti dovolj podatkov za spremljanje cen, vendar je avtor iz znanih podatkov naredil shemo, ki sicer ne more biti popolnoma natančna, a vendarle daje okvirno predstavbo. Čeprav so prav gotovo obstajala nihanja cen posa-

meznih dobrih glede na čas in na področje, shema omogoča bralcu, da si vzpostavi osnovno sliko razmerij. Poleg tega so navedene tudi plače oskrbnikov, obrtnikov in delavcev, kar daje še dodaten vpogled v resnične ekonomske temelje poznega srednjega veka.

Način vodenja knjig se je v obravnavanem času spreminjal tudi na našem ozemlju. Čeprav niso dosegli sistematičnosti sodobnikov v italijanskih mestih, se tudi tu uveljavlja čedalje preglednejši način vodenja bilance.

Osrednji del knjige sestavljajo poglavja, zbrana znotraj sklopa z imenom Analiza strukture in poslovanja zemljiško posestnih sklopov. Tu je avtor sistematično obdelal posamezna gospostva. Pri vseh se je držal sledečega vzorca: teritorialno-posestni razvoj, sistem upravne posesti, obseg in viri prihodkov, obseg in vrste izdatkov in višina ter delež in realizacija dobička. Obdelana so seveda le tista gospostva, za katera je obstajalo dovolj virov.

Zadnji sklop nosi naslov sklepna primerjava in vrednotenje rezultatov. V njem poskuša avtor narediti sintezo zbranih podatkov. Poskuša najti trende tako prihodkov in odhodkov kot tudi njihovo strukturo. Eden zanimivejših rezultatov je velika razlika v prihodkih med posvetnimi in cerkvenimi posestvi, prve imajo kar trikrat večjega.

Pri analizi prihodkov se pričakovano pokažejo agrarni prihodki kot daleč najvišji, vsepovsod presegajo polovico, ponekod tudi 90% vsega prihodka. V nekaterih gospostvih, posebno tistih, prek katerih so potekale pomembne poti (goriško, celjsko), so razmeroma pomembni tudi dohodki od mitnin (ki pa ne presegajo 18%). Pri izdatkih pa sestavljajo veliko večino plače nameščencev, razen v primeru večjih graditev ali vojne, ko so ti drugače razmeroma majhni stroški postali bistveno večji.

Za širšo umestitev našega prostora je avtor naredil primerjavo z okoliškimi deželami. Po njegovih ugotovitvah je ozemlje habsburških posestev razmeroma tipično za srednjeevropski prostor. Čeprav so rezultati zaradi številnih problemov dokaj nezanesljivi, se vendarle kaže, da so bili prihodki pri nas nekoliko nižji ter da je bilo manj neagrarnih dohodkov. Tudi v organizaciji so nekatere razlike, ki kažejo nekoliko manj razvito upravo.

Knjiga kot celota je izredno pomemben pregled stanja gospodarstva na ozemlju habsburških posestev v Sloveniji. Za nadaljnje raziskave na tem področju bo prav gotovo nepogrešljiva referenca. Knjigo odlikujejo tudi zelo številni grafi in tabele (slednjih je čez 50), ki poskušajo vnesti red v to sicer zelo kompleksno situacijo ekonomije poznega srednjega veka. Vsekakor nujna knjiga na polici za vsakega gospodarskega zgodovinarja.

Boštjan Plut

Giorgio Borelli – Gherardo Ortalli – Giorgio Zordan
(ur.): SOCIETÀ, ECONOMIA, ISTITUZIONI. Elementi
per la conoscenza della Repubblica veneta, I in II.
Verona, Cierre edizioni, 2002, 149 in 161 str.

Ta knjiga je zaključni del projekta, ki se je dogajal v obliki seminarjev v letih 2001 in 2002.

Približno 300 strani teksta sestavlja zelo posrečen pregled zgodovine Benetk (predvsem mesta samega in Terraferme). V nasprotju s klasičnimi pregledi se ta usmerja k stvarjem predvsem problemsko, knjigi torej ne tečeta kronološko, ampak po posameznih sklopih oziroma problemih. Avtorji so tudi poskušali pokazati dvojnost samih Benetk, ki se delijo na samo mesto in na zaledje z imenom Terraferma (se pa le v majhni meri dotika posesti zunaj območja današnje Italije). Ta dihotomija se kaže v mnogih razlikah med območjema, ki pa sta vendarle delovali kot celota.

Giorgio Zordan je napisal prvi referat oz. članek v knjigi z naslovom Lineamenti costituzionali della Repubblica Veneta (osnovne črte konstitucije Beneške republike). V njem poskuša orisati vlogo doža, od samega nastanka do konca. Ker dož ni nikoli bil absolutističen vladar, je opisana tudi vloga ljudstva, ki je bilo v zgodnjem obdobju nosilec suverenosti. Razvoj proti oligarhiji je opisan zelo nazorno.

Posebno mesto v zgodovini srednjeveške Evrope zavzema beneško pravo, ki ga je opisala Silvia Gasparini Venezia e il suo ordinamento giuridico. Un'esperienza singolare. Kot republika se je pravni sistem v mnogočem razlikoval tako od monarhij kot tudi od drugih italijanskih republik tistega časa. Ključni temelj je enakost državljanov pred zakonom. Narejena je bila tudi delitev države od sodstva, tako da je zagotavljala vsaj nekaj obrambe posameznika pred državo. Ločitev države in Cerkve je bila izpeljana v določeni meri, predvsem na pravnem nivoju. Tako sedež škofa oz. patriarha ni cerkev sv. Marka, ampak doževa bazilika. Kljub mnogim sodobnim značilnostim pa avtorica prikaže, da je imel pravni ustroj tudi svoje pomankljivosti. Sam sistem se je stalno spreminjal in je postal nekoliko razdrobljen. Benečani so namreč radi ustvarjali nove organe, kar je povzročilo razdrobitev. Tudi samo število zakonov je postalo ogromno, saj so ti rabili tudi za ločevanje posameznih družbenih razredov. Medtem ko je bila beneška republika v srednjem veku 'napredna', je bila v 17. in še toliko bolj v 18. stoletju čedalje manj sposobna slediti razvoju prava drugod v Evropi. Sam članek je usmerjen predvsem na samo mesto Benetke.

Zato pa se s Terrafermo ukvarja naslednji članek Entrar nel Dominio: le dedizioni delle città alla Repubblica Serenissima Gherarda Ortallija. Sam način širjenja predvsem na območje severne Italije je zanimiv tudi s stališča umeščanja širjenja Benetk na območje Istre. Čeprav govori primarno o širjenju na področju Terraferme, je način inkorporacije dokaj podoben. Isti

avtor v poglavju La città e la capitale isto temo predstavi s konkretnega stališča, to je priključitve mesta Belluno. To prav nič posebno mesto in tudi njegova priključitev je dober primer običajnega pristopanja k republiki (leta 1404 in dokončno 1420). Ob tem pa poskuša avtor tudi izluščiti, koliko resnice je v mitu o 'dobri vladavini Serenissime'.

Petnajsto stoletje in odnosi med centrom in periferijo so tema tudi Gian Marea Varanini, Centro e periferia nello stato regionale. Že samo število člankov na to temo kaže, da so bili ti odnosi izredno kompleksni in so se od primera do primera razlikovali, sicer pa niso bili toliko plod naključij kot boj za privilegije.

Edini članek, ki se ukvarja s posestmi Benetk zunaj Italije, je Stato da terra e Stato da mar: le istituzioni di una repubblica anfibia Giuseppe Gullino. Kljub raznolikosti, ki jo srečamo od vrhov Alp do Cipra, je bila identiteta vendarle močna, saj so bili njeni prebivalci ponosni, da pripadajo močni in spoštovani državi. Pri spodobu poroke z morjem pomeni zvezo z najrazličnejšimi ljudstvi in religijami, vendar so bile Benetke tiste, ki so se odločile za poroko.

Članka o pomorstvu in obrtniških dejavnostih (La storia marittima di Venezia in Le corporazioni di mestiere) je napisal Massimo Costantini. Razvoj pomorstva je obdelan tako tehnološko (predvsem tipi ladij) kot tudi organizacijsko. Collega, ki je bila v rimskih časih organizacija, ki je združevala obrtnike, je bila začetek razvoja beneške različice cehov. Le-ti so bili natančno urejeni s kapitularji, ki so določali način organizacije ter pravice in dolžnosti njenih članov, hkrati pa so bili tudi orodje države za nadzor nad njimi. Avtor v njih vidi ne samo kot zbirko pravil, temveč tudi kot realnost takratnih obrtnikov ter izraz takratne mentalitete.

Giorgio Borelli se je ukvarjal z vprašanji beneške ekonomije (Tendenze e problemi dell'economia veneta tra '500 e '700). Obdobje, ki ga opisuje, je prelomno, saj označuje prehod iz ekonomije, naravnane na trgovino k čedalje večji navezanosti na zemljiške posesti.

Ob ekonomski krizi je nastala tudi kriza beneške vojske, opisana v članku Le istituzioni militari della Serenissima tra Sei e Settecento. To obdobje je zaznamovano predvsem z vojnami proti Turkom, torej s kandijskimi vojnami in tudi morejsko vojno. V vojni za špansko nasledstvo so se držali politike oborožene nevtralnosti, tako da je zadnjih osemdeset let vladal mir. Ta mir je zakril čedalje večjo neboljnost republike, ki je na koncu klonila pod novo obliko republike. Kljub temu da je pisec našel nekaj primerov poskusa preoblikovanja vojske, le-ti nikoli niso bili uresničeni, posledica pa je bila neenakopraven boj z Napoleonom.

Le accademie: forme e contenuti Gino Benzoni poskuša prikazati, kako je bilo urejeno višje šolanje in kakšen je bil po takratnih merilih izobražen človek.

Benetke so igrale pomembno vlogo pri oblikovanju italjanskega jezika in zanimanje za lingvistično 'politiko'

je v centru zanimanja Gianne Marcato La politica linguistica della Serenissima e la complessità sociale dello stato veneziano. Ena ključih ugotovitev je, da Benetke niso institucionalno podprle beneškega jezika (avtor pravi, da ne moremo potegniti meje med jezikom in narečjem). Ob postopnem umikanju latinščine je lokalna različica italijanščine postala najbolj praktična in funkcionalna izbira, nacionalistična politika, ki uporablja jezik kot državno orodje, je bila Benetkam tuja. Tako je ena najpomembnejših področij raziskovanja uporaba jezika v literarnih delih in operi.

Lionello Puppi se ukvarja z umetnostjo in njeno povezavo z oblastjo v času renesanse (Arte e potere a Venezia nel rinascimento). V prvi vrsti se ukvarja z arhitekturo, saj je ta vedno bila v največji meri odvisna od podpore države.

Vlogo šolstva je raziskovala Gianna Marcato v članku Istituzioni scolastiche, modelli culturali e scelte politiche della Serenissima. Doža Pietro Tardonico (836) in Tribuno Memo (979) sta se podpisovala s križcem (signum manus), kar kaže, da so tudi Benetke prešle 'mračno' obdobje pismenosti in s tem tudi šolstva. Država, meni avtorica, je spoznala pomen izobraževanja predvsem vladajočega razreda šele sredi 15. stoletja. Posebno mesto zavzema vloga Padove, ki so jo Benetke zasedle leta 1404, ko je tamkajšnja univerza imela že dolgo zgodovino. Skozi vso nadaljnjo zgodovino Beneške republike je univerza v Padovi ostala edina univerza na njenem ozemlju. Poskus na začetku 15. stoletja, da bi ustanovili eno tudi v samih Benetkah, je bil ustavljen s strani politike, njen nesojeni vodja Paolo della Pergola pa je bil 'nagrajen' s mestom škofa v Kopru.

Knjigi zaključuje prispevek Giorgette Bonfiglio – Dosio Il mondo del lavoro: organizzazione corporativa e tecniche. V njem najdemo glavne proizvodne panoge v takratnih Benetkah in njihovo organiziranost.

Ti knjigi sta odličen dodatek k splošnim (kronološkim) pregledom zgodovine Beneške republike. Tematski način in številni avtorji omogočajo, da so posamezne teme resnično obdelane s strani strokovnjakov, tako da kljub svojemu razmeroma majhnemu obsegu prinašajo obilico podatkov.

Boštjan Plut

Lovorka Čoralić: HRVATSKI PRINOSI MLETAČKOJ KULTURI. Odabrane teme. Zagreb, Dom i svijet, 2003, str. 324

More, nepregledno prostranstvo vode, zastrašujoče i pomalo mistično – razvojem modernih sredstva komunikacije i prometovanja, danas polagano pada u drugi,

bolje reći treći plan. Putovanje brodom pomalo je zamorno te barem što se tiče putnika, uspoređujući s drugim vrstama prijevoza u odnosu na cijenu i vrijeme, skupo i sporo. S druge strane, većina uglavnom onih čiji životi nisu neposredno vezani uz njega, more povezuje s odmorom, zaboravom svakodnevnih briga i opuštanjem. Tek rijetki "kontinentalci" na horizontu uspiju zapaziti "morsku" užurbanost, jasno vidljivu samo u većim lukama. Sve je to pospješilo shvaćanje, na koje se ponekad nailazi, o praznini i "divljini" morskih bespuća čak i u poimanju jadranskog bazena. U takvim slučajevima, more postaje nepremostiva razdjelnica, u ovom slučaju, dviju jadranskih obala. No, nije uvijek bilo i ne bi trebalo biti tako. Upravo suprotno, more je nerazdvojni spoj, nerazdruživo jedinstvo, blagodat i amalgam obje obale. Ono je svačije i ničije, a najbitnije je da daje život i suživot. Knjiga Lovorke Čoralić, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, na svakoj svojoj stranici svjedoči o ovom jedinstvu te moru kao mostu dviju obala i to upravo u najistančanim primjerima njihovog nerazdruživog uzdarja – u kulturi i umjetnosti.

Na stranicama najnovijeg rada Lovorke Čoralić susrećemo niz dobro nam znanih "junaka" iz autoričine prijašnje historiografske djelatnosti – "profesora Maršića" kako ispija ombru (20), Ivana Duknovića kako kleše prizore iz života sv. Marka za oltar u niši velike bratimske dvorane istoimene mletačke bratovštine (44), maskiranog Bernardina Dragana kako pogiba u tuči (101), Jurja Ballarina koji pobjeđuje u natjecanju na gondolama i osvaja srce Buone (Mariette) Barovier (127), Anu Mariju Marović koja slika oltarnu palu s prikazom Gospe od Karmela za dvorsku kapelu u Schönbrunn (153), te brojne druge za čiji su detaljniji spomen redci ovog prikaza preograničeni. No, iako su stručnoj i široj javnosti ove osobe poznatije, a u vrelima dobro dokumentirane, one u autoričinoj knjizi igraju tek "usputnu" ulogu. Naime, pažnja se poglavito usmjerila istraživanju dubine hrvatskog iseljeničkog tkiva u Veneciji, odnosno iznošenju nekih novih dosad nepoznatih podataka o nizu zanemarenih, manje poznatih, gotovo anonimnih pregalaca kulturno-umjetničkih niti reciprociteta dviju obala – "malih" ljudi čija ostvarenja nikada nisu postigla značajnu slavu, često nisu niti očuvana te koji su ponekad bili na granici obrta i umjetnosti, no stoga ništa manje važnih u spletu hrvatskih prinosa mletačkoj kulturi. Upravo "mali" kulturno-umjetnički stvaraoci daju dodatnu historiografsku svježinu ovoj monografiji u kojoj su na jednom mjestu, prema autoričnim riječima, sakupljene spoznaje o hrvatsko-mletačko kulturno-umjetničkim odnosima s kojima se susretala u desetogodišnjem istraživačkom radu.

Sama knjiga podijeljena je u devet poglavlja u kojima se raspravlja o nekim općim karakteristikama useljenika istočnojadranskih prostora u Veneciju (13–24), a zatim o hrvatskim graditeljima i klesarima (25–50), slikarima, sitnoslikarima i bojadisarima (51–76), majsto-

rima plemenitih kovina (77–88) staklarskim meštrima (89–136), literatima (137–158), te hrvatskoj bratovštini sv. Jurja i Tripuna (159–210), hrvatskim toponomastičkim tragovima (211–232) i nadgrobnim natpisima (233–258) u Gradu sv. Marka. Na početku svakog poglavlja autorica ukratko sumira postojeće stanje historiografije i ukazuje na vrela korištena u rasvjetljavanju dotične problematike. Isto tako, ako je o njima riječ, navode se vremensko-prostorne odrednice useljavanja hrvatskih umjetnika, te sesterij njihova obitavanja u Mlecima. Poglavlja su bogata fotografijama, popraćena kratkim autoričnim komentarom, te nizom iscrpnih priloga. Potrebno je ukazati i na važnost oporuka, na kojima autorica kao prvorazrednim izvorima, bazira mnoga saznanja o životu i djelatnosti hrvatskih pojedinaca u gradu na lagunama – bilo da se radilo o oporukama samog pojedinca i njemu bliske obitelji ili onima u kojima se pojedinac spominje (najčešće kao svjedok).

U prvom, uvodnom poglavlju autorica ukazuje na: mjesto i brojnost iseljavanja Skjavuna iz stare domovine, najčešća njihova zanimanja i mjesta obitavanja u Mlecima, *feste povezane sa starom domovinom*, djelatnost izvan okvira zakona, doprinos Hrvata mletačkoj kulturi, umjetnosti i znanosti, te hrvatsko-mletačke veze do najnovijih vremena.

Zatim slijedi dio knjige u kojoj hrvatski umjetnici kao pojedinci igraju glavnu ulogu. Drugo poglavlje posvećeno je manje poznatim graditeljima i klesarima. Prije svega, ovdje je riječ o splitskom klesaru Jurju koji je sredinom XV. stoljeća, kako se otkriva iz njegove oporuke, djelovao u radionici mletačkog majstora Marka Gruata (26–33). Kratko vrijeme iza Jurja zabilježeno je djelovanje drugog Splitsanina, Ivana Primova, jednog od majstora na poslovima oko Duždeve palače, prvo u sklopu radionice Antonija Rizza, a zatim i Pietra Lombarda te člana bratovštine S. Marco (33–40). Zaključujući poglavlje autorica raspravlja o epizodi života Ivana Duknovića vezanoj uz ugovor iz 1489., s bratovštinom S. Marco, oko ukrašavanja njezine unutrašnjosti (41–50).

Među manje poznatim slikarima u Gradu na lagunama, u razdoblju od XV. do XVIII. stoljeća, a porijeklom s istočnojadranske obale, autorica na temelju niza oporuka iznosi podatke o: Alojziju iz Zadra (54), Dominiku iz Bara (55), Marku iz Kupara u Župi Dubrovačkoj (56), Jakovu Radovu iz Zadra, Ivanu Buchignu iz Milja (57), Nikoli Kosači potomku znamenite obitelji (58) i Petru Mrnaviću (59). Raspravljajući pak o povezanosti hrvatskih iseljenika s mletačkim slikarima, kronološki se navode spomeni potonjih u ulozi svjedoka ili izvršitelja oporuka prvih (61–3). Kada je riječ o sitnoslikarima krajem XVI. i početkom XVII. stoljeća, spominje se Rabljanin Nikola Dominis (63–7), a od bojadisara u Mlecima XV. i XVI. stoljeća, Petar Nikolin iz Bara i Pavao iz Zadra (68), Mihovil iz Trogira (68–9),

Ivan iz područja uz rijeku Bojanu te Aleksandar i Grgur Petrov Milkoci (70). Također se navode i spomeni mletačkih bojadisara u oporukama hrvatskih iseljenika (71–2).

U razdoblju druge polovice XV. do početka XVII. stoljeća, autorica upozorava na sljedeće majstore plemenitih kovina – zlatare, draguljare i istanjivače dragocjenih kovina – koji su svoje umijeće iskazivali u Gradu sv. Marka: Mihovila iz Kotora (79), Ivana iz Splita (79–80), Petra Splitsanina u čijoj se oporuci navodi i popis cjelokupnog oruđa potrebnog za obavljanje njegovog posla (80–1) te Matiju Blažića iz Splita (82). Isto tako, navode se i majstori čije se porijeklo ne može sa sigurnošću utvrditi, no na temelju podataka o njima (oporuke njihovih bližnjih i bračno srodstvo), otvara se mogućnost njihovih "skjavunskih" korijena. Riječ je o Jurju, Francescu i Nikoli (83–4). Kao i u slučaju sa slikarima i bojadisarima, također se kronološkim redom navode spomeni mletačkih majstora plemenitih kovina u oporukama hrvatskih iseljenika (85–6).

U prilogu poznavanju staklarskih mletačko-hrvatskih uzdarja, autorica prije svega u kratkim crtama izvještava o karakteristikama hrvatskih iseljenika u mletačkoj prije-

stolnici staklarstva – otoku Muranu, ističući poglavito njihovu bolju gospodarsku potkovanost i viši društveni standard u usporedbi s ostalim iseljeničkim tkivom (89–98). Raspravljajući o hrvatskim staklarskim majstorima autorica se usredotočila na historiografiji poznatije obitelji Dragan (98–107) i obitelj Jurja Ballarina (108–128). Pažnju je posvetila i sitnoslikaru Bartolu iz Zadra, jednom od najranije dokumentiranih hrvatskih iseljenika na Muranu (spominje se već 1290.). Posebno su zanimljivi fragmenti čaša, pronađeni prilikom iskapanja u Londonu, čije su staklarske dekoracije nesumnjivo muranske te izgleda da sadrže natpise upravo majstora Bartola (130).

Komunikacija dviju obala očituje i u važnosti niza mletačkih tiskara za razvoj hrvatske književnosti. Međutim, kao i u ostalim primjerima, komunikacija nije bila jednosmjerna. Autorica je to prikazala primjerima dubrovačkog pjesnika i izdavača, s kraja XVI. i početka XVII. stoljeća, Marina Battitorea (138–146) i Ane Marije Marović, Službenice Božje, dobrotvorke i svestrane umjetnice (146–157).

U idućem poglavlju spektar zanimanja obuhvaća čitavu zajednicu, utjelovljenu u glavnoj "nacionalnoj" ustanovi iseljenih Hrvata – bratovštini Sv. Jurja i Tripuna. Ukratko se prikazuje njezina povijest (161–171), obveze članova i dužnosnika bratovštine, kao i njezina upravna hijerarhija (172–180) te karitativna djelatnost (180–3). Pažnja se poglavito pridaje najvrjednijoj umjetničkoj baštini bratovštine – slikarskom ciklusu Vittorea Carpaccia nastalom prema narudžbi bratovštine – pri čemu se taj opus analizira i sukladno opisu interijera smješta u prostor (183–195). Prateći interijer bratovštine autorica opisuje i druga umjetnička blaga, često dobivena kao zavjetni dar, dajući tako kompletan pregled unutrašnjosti i inventara sjedišta hrvatske bratovštine.

U posljednja dva poglavlja, autorica se okrenula lutanju mletačkim sesterijima te u kamenu našla svjedočanstva neraskidivog jedinstva dviju obala jadranskog bazena. Ujedno bi ova dva poglavlja trebala biti nezaobilazno štivo svakog "skjavunskog" posjetitelja današnje Venecije, a željnog neposrednog upoznavanja ostavštine svojih negdašnjih predaka Serenissimi. Pomalo u maniri putopisa autorica uklatko predstavlja "skjavunske" toponomastičke tragove, krenuvši u obilazak Grada sv. Marka od mjesta na kojem su mnogi moreplovci, mornari i putnici, ponovno kročili kopnom – obali *Riva degli Schiavoni* ("Obala od Hrvatov"). Svoju šetnju autorica nastavlja krenuvši od spomenute rive prema unutrašnjosti Castella i već na rubu rive nailazi na komadić Obale rezervirane samo za hvarske i bračanske brodare – *Fine dei abitanti delle Brazza e di Lesina* (214). Zatim se uskoro dolazi do *Corte Schiavona* i *Calle Schiavona* (216), a nakon nekog vremena, u istočnom dijelu Castella i do četiri usporedne uličice – *Corte Piero di Lesina* (217–8), *Corte del Solta* (218–222), *Corte Sabbioncella* (222–3) *Corte Martin Novello* (223–4). O njihovom nazivlju autorica detaljnije raspravlja te

otkriva pojedince i obitelji čija su imena ostala trajno prisutna u mletačkoj prošlosti i sadašnjosti. Vraćajući se prema središtu Castella autorica nailazi na uski prolaz između kanala i kuća nazvan *Fondamenta S. Giorgio Dei Schiavoni* (225) te ubrzo i na *Calle Schiavonica* (226). U predjelu S. Marco nalaze se *Calle delle Schiavine* (228), *Calle Zaguri*, *Fondamenta Zaguri* i *Ponte Zaguri* kao i palača kotorske obitelji Zagurević, *Palazzo Zaguri* (228–9). Konačno u predjelu Dorsoduro nalaze se *Calle Ragusei* i *Calle larga Ragusei* (230–1). Nakon zadivljujućeg i iscrpljujućeg krstarenja mletačkim eksterijerom, autorica se okrenula interijeru i to crkvenom, otkrivajući kroz nadgrobne natpise čitavu galeriju skjavunskih iseljenika u razdoblju XVI. i XVII. stoljeća. Podijeljeni prema sesteriju i crkvi u kojoj se nalaze, nadgrobni natpisi poslužili su autorici kao predložak za istraživanje sudbina niza pojedinaca i obitelji, koji su za vječno počivalište izabrali novu domovinu.

Na kraju je potrebno posebno istaknuti i iscrpnu bibliografiju kao temelj za slična buduća istraživanja, koja bi, poput ovog Lovorke Čoralić, prikazala svakodnevicu hrvatske iseljeničke zajednice, odajući priznanje "malom" čovjeku kao neophodnom istančanom tkivu suživota i brojnih veza bliskih, ali ponekad udaljenih i različitih društvenih zajednica.

Ivan Majnarić

Metoda Kokole – Vojislav Likar – Peter Weiss (ur.):
HISTORIČNI SEMINAR 4 (2001–2003). Ljubljana,
Založba ZRC, 2003, pp. 264

Il Centro di ricerca scientifica SAZU con la raccolta intitolata "Seminario di storia 4" si propone di raccogliere i saggi presentati durante le conferenze tenutesi presso l'istituto, nel periodo che va dal 2001 al 2003. Nelle note introduttive i curatori dell'edizione Metoda Kokole, Vojislav Likar e Peter Weiss hanno evidenziato l'eterogeneità della raccolta, comprendente lavori di diversa natura. Alcuni di questi potrebbero essere collocati nell'ambito delle scienze storiche e sociali, mentre altri abbracciano tematiche diverse, quali la linguistica, l'estetica e la musica.

Nelle 264 pagine del testo sono presentati 16 autori di nazionalità diversa, che hanno collaborato con l'istituto. La raccolta è stata suddivisa in due parti: la prima riguardante tematiche generali di varia estrazione, mentre la seconda è stata dedicata alla storia del Partito popolare sloveno (Slovenska ljudska stranka).

Il primo saggio di Marjan Drnovšek è incentrato sulle problematiche dell'emigrazione nella storia del popolo sloveno, attraverso la descrizione dei vari momenti che hanno contraddistinto il fenomeno e il duplice rapporto che lega gli immigranti alla nazione madre e gli atteg-

giamenti e le forme che quest'ultima ha/avrebbe dovuto adottare per mantenere un contatto con la diaspora. Il nodo dell'atteggiamento e il ruolo dello stato sloveno nella gestione dei rapporti con i fuoriusciti viene presentato, attraverso personaggi e organi di spicco della vita socio-politica, in tre sequenze temporali diverse.

Irena Šumi ha affrontato le problematiche della minoranza slovena nella Valcanale. L'autrice partendo dagli anni del risveglio minoritario, che è culminato con l'istituzione degli organismi rappresentativi della minoranza nella vallata, ha analizzato le diversità ideologiche che contraddistinguono le organizzazioni degli sloveni della vallata nei confronti delle principali istituzioni della minoranza in Italia, con particolare attenzione alle relazioni con la Slovenia.

In "Bosna – Zloupotreba Historije" (Bosnia – L'abuso della storia), l'autrice Filandra Šaćir presenta le difficoltà, nell'ultimo decennio, della intelligenzia delle tre etnie (quattro se consideriamo anche quella ebraica) in Bosnia a giungere a una condivisione della storia nazionale, tesa al superamento delle storie nazionalistiche, che si muovono su piani distinti senza trovare un comune punto di contatto.

La diffusione dell'Islam nell'area dalmata nel sedicesimo e diciassettesimo secolo è la tematica del saggio di Josip Vrandečić. Questi spazia, oltre che sulla problematica religiosa, anche sugli intrecci economico-politici tra le due parti (Repubblica di Venezia e Impero Ottomano).

Il legame/conflitto tra oriente/occidente dal passato fino ai giorni nostri è l'argomento della sintesi di Karin Kneissl, che traccia le differenze culturali, di percezione e le diffidenze tra i due mondi.

Miran Špelič si occupa, invece, della povertà del monachesimo dei primi secoli (fino al VI secolo), affrontando nella prima parte, attraverso le fonti a disposizione, la formazione dei monaci.

Josip Lisac in "Kajkavsko narječje i njegova proučavanja – s posebnim obzirom na rad Jakoba Riglera" (Studi sul dialetto caicavo – con particolare attenzione all'opera di Jakob Rigler), viene analizzata la storiografia del dialetto caicavo, uno dei campi più intriganti dei dialetti degli slavi del sud, attraverso il contributo in materia del linguista sloveno Jakob Rigler.

"In Der Atlas Linguarum Europae und seine Einsichten in die Kulturgeschichte Europas" di Wolfgang Viereck (L'Atlante Linguarum Europae e la sua visione della storia della civiltà europea), oltre a una sintetica mappatura delle diversità linguistiche presenti, viene presentata la storia culturale del continente, attingendo da una documentazione che esula dai soli dati linguistici e comprende anche l'area slovenofona. In Lars-Olof Åhlberg la moderna estetica viene presentata dai suoi inizi con Leibniz sino a Kant. Questa come termine è stata coniata da Alexander Gottlieb Baumgarten e figlia dell'Illuminismo e allo stesso modo critica nei con-

fronti del razionalismo della scuola filosofica di Wolff.

Negli ultimi due saggi a termine della prima parte Eva Zöllner scrive dell'oratorio di Händel nei teatri londinesi nella seconda metà del XVIII secolo. La ricerca abbraccia la programmazione teatrale nei suoi diversi aspetti, e in particolare quelli economici e di gradimento, che contribuivano a variegare l'offerta al pubblico. Conclude Dorothea Schröder introducendo criticamente i lavori del fondatore dell'opera moderna inglese, Benjamin Britten.

Nella seconda parte, con il contributo di numerosi studiosi sulla storia del Partito popolare sloveno è incominciata la discussione che, secondo Andrej Rahten, colmando una lacuna nel panorama storiografico sloveno, porterà alla creazione di una monografia capace di disegnare nella sua interezza lo sviluppo del partito dalle origini ai giorni nostri.

Nel saggio di Walter Lukan viene tratteggiata la storia del partito dai primordi, ovvero dai primi anni del 1890, a margine del movimento dei cattolici tenutosi a Lubiana nel 1892, passando attraverso le vicende della prima guerra mondiale, alla dissoluzione della monarchia asburgica, e all'inserimento della formazione politica, con l'inclusione della Slovenia nel regno dei SCS, nella "agitata" vita parlamentare belgradese sino alla occupazione nazi-fascista del 1941.

Il lavoro del partito all'interno della monarchia austro-ungarica e della Skupščina del regno è presentato da Andrej Rahten nel saggio "Slovenska ljudska stranka v parlamentarnem življenju avstro-ogarske in jugoslovanke monarhije" (Il Partito popolare sloveno nella vita parlamentare della monarchia austro-ungarica e jugoslava) che si sofferma sulle alleanze e le politiche adottate dal partito nelle due capitali.

Igor Grdina nel suo lavoro, invece, con dovizia di particolari, relativi ai retroscena delle vicende politiche di Belgrado precedenti al secondo conflitto mondiale (commenti di esponenti politici e testimonianze orali), contribuisce a delineare l'immagine di uno dei personaggi più discussi della vita parlamentare, A. Korošec.

Il saggio a seguire, di Primož Kočar, continua l'opera svolta dal precedente autore presentando l'ultimo periodo del sacerdote sloveno nei gangli del potere prima della sua morte, avvenuta nel dicembre del 1940. Lasso di tempo contraddistinto da trame e tensioni all'interno della compagine governativa, a cui, secondo lo stesso Kočar, non fu estraneo lo stesso parlamentare (ministro).

Nell'ultimo saggio Janez Arnež delinea la storia del partito dopo la presa al potere dei comunisti sino al ritorno del pluralismo politico in Slovenia. Viene presentata l'attività del partito in esilio, le sue organizzazioni, i personaggi di spicco e le contraddizioni ideologiche che hanno caratterizzato l'operato della diaspora popolare.

Aleksandro Burra

Marina Rossi: LE STREGHE DELLA NOTTE. Storia e testimonianze dell'aviazione femminile in Urss (1914–1945). Milano, Unicopli, 2003, 191 str.

Marina Rossi je docentka ruske zgodovine na Tržaški univerzi. Je avtorica mnogih knjig in razprav, že leta pa se ukvarja tudi z življenjem ljudstev ob vzhodni meji, pri čemer jo še posebej zanima ruska fronta. Znana je tudi po svojih filmografskih raziskavah. Slikovno in tekstovno je uredila številne dokumentarce, v katerih je uporabila še neobjavljene zgodovinske filmske posnetke, ter spregovorila o še neznanih dejstvih.

Pri zgodovinopisnem raziskovanju uporablja inštrumente, ki niso najbolj običajni v Italiji, imajo pa dolgo tradicijo v Združenih državah Amerike in Evropi. Z metodološkega stališča je njen primarni vir usten. Intervjuji so tako pomemben vir informacij, iz katerega lahko zajema. To ni preprost proces, saj je pri delu z njimi potrebna velika senzibilnost, vendar pa jih avtorica zna uporabljati z veliko mero spretnosti in strokovnosti. *Le streghe della notte* (Čarovnice noči) so prvovrsten primer ustne zgodovine, in še več, ta knjiga je lahko pravi inštrument za razumevanje tega, kaj vse je mogoče zajeti iz intervjujev in kako jih moramo uporabljati skupaj z drugimi viri. Avtorica je v prilogi objavila tudi pričevanja "junakinj neba", na osnovi katerih je rekonstruirala razburljivo zgodbo ženskega letalstva v So-

vjetski zvezi. Ta uvod pa ne sme prestrašiti bralca, saj lahko za delo Marine Rossi rečemo, da je najprej dobra knjiga. Zasluga za to gre avtorici. Ponovno je namreč dokazala, da zna res dobro pisati, kar pa ni povsem običajna značilnost zgodovinarjev. Za branje Čarovnic noči ni treba biti vnet zgodovinar Rusije, druge svetovne vojne ali letalstva. Marina Rossi je namreč jasna in razumljiva od prve do zadnje strani, saj se odreka tipični gostobesednosti in akademski retoriki. To je seveda najboljši način za razširjanje zgodovinskega znanja.

Čarovnice noči pritegnejo bralca že s svojim naslovom in jih lahko beremo tudi kot očarljivo zgodbo, polno pogumnih junakinj. Vendar pa v delu najdemo še veliko več. Njegova prednost je v tem, da ponuja več interpretativnih ključev. Odlikuje se predvsem "ponovno vrednotenje sanj" in idealov, pri katerih so se navdihovali moški in ženske, ki so, tudi z vnemo in strastjo, poskušali graditi socializem. Ruska družba se je spremenila, in kar se je dogajalo, se je zdelo neverjetno. Aleksandra Akimova, ena glavnih junakinj knjige, pripoveduje:

"Rodila sem se leta 1923 v pokrajini Rjazan, v kmečki družini. Po revoluciji se je moj oče lahko izobraževal. Ko je dokončal obvezno šolanje, je obiskoval srednjo šolo v Moskvi, tako kot njegova zaročenka, ki je kasneje postala moja mati. Poročil se je in imel pet otrok".

Odločitev o šolanju množic in izdatne naložbe v izobraževanje so bile inštrument družbenega vzpona širokih slojev populacije, katerih prejšnji položaj je bil zelo podoben tlačanskemu podložništvu. Sedaj pa so kmetje in njihovi sinovi imeli dostop do univerze in so lahko pridobili izobrazbene stopnje, ki so bile v carskem obdobju nepojmljive. Sovjetska zveza je jadrjala med "grozljivimi tragedijami in velikimi upi." V zadnjih letih so to obdobje ponovno pretresli predvsem s kritičnega stališča. Osvetlili so najbolj mračne in okrutne vidike diktature, kakor tudi visoko ceno, ki so jo zaradi prisilne industrializacije plačali *kulaki*. To pa še ne pomeni, da ni obstajalo tudi "veliko upanje", ki je v tretjem desetletju prejšnjega stoletja, tudi na zahodu, porodilo mit o Sovjetski zvezi:

"Evgenij Chaldej, takratni fotografski dopisnik agencije TASS, ki je kasneje postal eden svetovnih mojstrov fotografije, je večkrat spomnil, kako jim je v 30-ih letih prav navdušenje pomagalo pozabiti na bedo in odrekanje."

Delavci so tekmovali v doseganju vse večjih proizvodnih rezultatov, nove rekorde pa so nato poveljevali časopisi in režimska propaganda. SSSR je na produktivni ravni uspevalo ohranяти korak z Evropo, medtem ko je sovjetsko letalstvo v dvajsetih in tridesetih letih doživelo izjemen razvoj. Tako kot delavci so tudi sovjetski "junaki neba" tekmovali v preseganju meja in ciljev. S tega vidika je knjiga Marine Rossi pravi *vademecum* za strastne ljubitelje letenja in junaštev v zraku. Delo pokaže, kako pionirske so bile te pustolovščine. To je bilo

obdobje, v katerem je bil odprt lov na rekorde v nepojmljivih razmerah, z lesenimi letali brez regulatorjev nadtlaka in brez gretja v kabini, opremljeni le z nenatančnimi inštrumenti za letenje. To so bili "zračni stahanovci", ki so se odpravljali na lov po novih "rekordih" in gradili sovjetsko letalstvo. Letenje je kmalu postalo prava strast. Po uradnih statističnih podatkih so leta 1938 podelili milijon izjemno cenjenih odlikovanj za tri padalske skoke iz letala z višine 2000 metrov in več. Med odlikovanimi so bili moški in ženske. Seveda pa so se ženske, tako kot običajno, morale močno potruditi, da so bile sprejete v letalske klube.

Boj za žensko emancipacijo je še ena ključna tema knjige. Inštituti in ugledne letalske šole so bili namreč monopol moških. Šele leta 1931 so v letalsko akademijo sprejeli dve dekleti: Marino Raskovo, ki se je vpisala v zgodovino ženskega letalstva, in Eleno Kusmino. Kot se pogosto zgodi, so ženske morale pokazati večje kakovosti in sposobnosti, če so hotele napredovati. Raskova se je izkazala za zelo podkvano in sposobno, tako da je kmalu postala inštruktorica letenja in je nato – skupaj s še dvema kolegicama – s preletom poti med Moskvo in skrajnim vzhodom dosegla prvi ženski svetovni rekord v letenju. To dejanje je vsem trem prinesel naziv "junakinje Sovjetske zveze" in neizmerno priljubljenost. Na stotine deklet jih je hotelo posnemati. Posledice tega so bile izjemne, saj se je dežela revoluciji navkljub morala spopadati še z ostanki srednjega veka, ki so ovirali težko pot ženske emancipacije.

Ko je 22. junija 1941 Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, ni takoj in tudi ne povsod prevladal domoljubni zanos, kljub temu pa je zmagala izrazita volja do upora. Oblikovale so se prostovoljne oborožene enote, rekrutirali pa so se hotele tudi številne ženske. Pri tem so v Sovjetski zvezi ves čas poudarjali, da je bila prvič v zgodovini ustavno uzakonjena popolna enakopravnost obeh spolov in da je bila obramba napadene domovine dolžnost vseh. Sicer pa odhod v boj, navkljub formalni enakosti, za ženske sploh ni bil preprost.

"Prenesti v prakso to odločitev pa ni bilo zelo preprosto, predvsem za dekleta, ki so od vojakov dobila priporočilo, naj redno nadaljujejo študij, saj po njihovem vojna ni bila ženski posel".

Ob zahtevi po splošni mobilizaciji so oblasti dovolile vključitev prostovoljk v Rdečo armado – na koncu jih je bilo 800.000, čeprav ni bilo načrta, ki bi predvideval vključitev žensk v bojevanje in še manj ustanavljanje ženskih enot. To zahtevo so postavile ženske same, vladno pa so o potrebi po tem prepričale v nekaj mesecih. Pomen in slava Marine Raskove in poslabšanje vojnega stanja so prispevali k spremembi situacije, tako da je bila jeseni 1941 odobrena ustanovitev začasne letalske skupine, v katero so vključili pilotke. Iz te so zrasli trije ženski letalski polki, ki so jih sestavljali lovci bombniki, bombniki strmoglavci in letala, primerna za lažja nočna bombardiranja. Vojaki so se seveda norčevali, prila-

goditev vojaškemu načinu življenja pa za dekleta sploh ni bila preprosta in tudi ne brez travm, saj so se morale sprijazniti, na primer, s striženjem las, morala pa so rešiti tudi problem prevelikih vojaških uniform, za katere se je zdelo, da so jim odvzele vso ženskost.

Med aprilom in novembrom 1942 so trije polki doživeli ognjeni krst. Pilotke so morale dokazati svoje sposobnosti, da bi si pridobile zaupanje in spoštovanje moških kolegov. Preden pa so lahko delali skupaj, je moralo preteči nekaj mesecev. Ženske so kmalu dokazale, kako pomembno je njihovo sodelovanje, njihova vnema pa je postala skorajda legendarna. Na simbolični ravni so poseben pomen imele akcije povsem ženskih posadk, ki so prevzele majhna letala, opremljena s pomanjkljivimi kontrolnimi napravami, namenjena pa so bila nočnim bombardiranjem. Letala so do cilja lahko priletela z ugasnjenimi motorji, tako da so se kar najbolj približala sovražni bojni črti. Ko so Nemci ugotovili, da gre za ženske, so jim takoj dali vzdevek "čarovnice noči". Za letenje s temi lesenimi "kripami" je bila potrebna velika mera spretnosti in poguma. Šele leta 1944 so posadke namreč dobile padala. Do takrat pa so se dekleta zavedala, da jih lahko doleti grozljiv konec: da pri živem telesu zgorejo v letalu v plamenih.

Bitke, uspehe in tragedije "junakinj neba" je Marina Rossi z izjemno močjo opisala v knjigi, ki vrača ugled in spomin vrednotam, za katere so se bile ženske pripravljene tako žrtvovati.

Stefano Lusa

BUZETSKI ZBORNIK 30. Buzet, Katedra Čakavskog sabora Buzet, Pučko otvoreno učilište "Augustin Vivoda" Buzet, Pazin, "Josip Turčinović" d.o.o., 2004, 496 str.

U izdanju triju izdavaških kuća, Katedre Čakavskog sabora Buzet, Pučkog otvorenog učilišta "Augustin Vivoda" iz Buzeta te "Josipa Turčinovića" iz Pazina, izišao je iz tiska novi, 30. Buzetski zbornik koji obiluje zanimljivim radovima vezanim uz buzetski kraj.

Predgovor ovom opširnom izdanju potpisuje dr. vet. Fedor Putinja. Gradonačelnik Buzeta, Josip Flego, u prilogu "Subotina 2003." piše o najnovijim zbivanjima na Buzeštini.

Buzetski zbornik je podijeljen u pet poglavlja: Buzeština Istre, literarni prilozi, prikazi, biografije i sport.

U prvom poglavlju nalazimo rad dr. sc. Klare Buršić Matijašić koja piše o Novačkoj pećini. Novačka se pećina nalazi na predjelu Novaštine, između Dana i Jelovica. Ona predstavlja zanimljiv speleološki objekt dužine oko 450 m koji iznenađuje veličinom ulaza. Morfološki je najzanimljiviji udaljeni, najdublji dio pećine, gdje je cijeli pod prekriven debelom sigastom

korom koja tvori bazene ispunjene bistrom vodom. Jedna je od rijetkih pećina na Ćićariji gdje se naslage leda zadržavaju u ljetnim mjesecima. Čovjek se u pećini samo povremeno zadržavao. Detaljni opis i mjerenja Novačke pećine izvršio je akademik Mirko Malez 1960. godine. U arheološku literaturu ušla je objavom ulomaka keramičkih posuda ukrašenih tzv. "metličastim ukrasom", koji su u Istri poznati početkom brončanog doba, za koje nažalost danas ne možemo sa sigurnošću tvrditi da potječu iz ove pećine.

Prošlost Rašpora i Rašporskog kapetanata, prikazuje dr. sc. Slaven Bertoša. Za istarsku povijest Rašpor ima veliko značenje. Budući da je smješten na Ćićarijskim obroncima, iz njega su se lako mogli kontrolirati putevi koji su središnju Istru povezivali s predalpskim zaleđem. Zato je Rašpor bio iznimno značajno strateško uporište. Ukinuvši dotad postojeće pazenatike u Grožnjanu i Sv. Lovreću, Mletačka Republika odredila je 1394. Rašpor za sjedište istoimenog kapetanata ("capitaneatus pajse-natici Istriae") odnosno vojnog zapovjedništva, koje je Istri trebalo jamčiti mir i sigurnost, posebice duž granice. Tijekom rata Cambraiske lige (1507.-1517.) utvrdu su zauzele i opljačkale nadvojvodine snage koje je vodio Kristof Frankopan, kao i vojnici koje je predvodio tršćanski kapetan Nicolo Rauber. Tako je 1511., iz

sigurnosnih razloga, mletački rektor premješten u Buzet zadržavši, međutim, titulu rašporskog kapetana ("Capetanio di Raspo", odnosno "Capitaneus Raspurch"). I dalje je bio zapovjednikom istarskog pazenatika, ali je otad obnašao i dužnost podestata grada Buzeta.

Jezičnom se temom bavila prof. Nataša Vivoda. Ona je opisala govor Velog Mluna na fonetskoj, fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj jezičnoj razini. Vokalski trokut ovog idioma ima čak 8 samoglasnika, u sklonidbi se čuva arhaično stanje (npr. nastavci -ah, -ih), a u leksičkom korpusu još uvijek ima staroslavenskih riječi.

Prof. Elena Grah pripremila je prilog "O riječima u mjesnom govoru sela Krbavčići" u kojem je analizirala morfološke osobitosti imenica te izdvojila tipične čakavske značajke koje čuva mjesni govor Krbavčići.

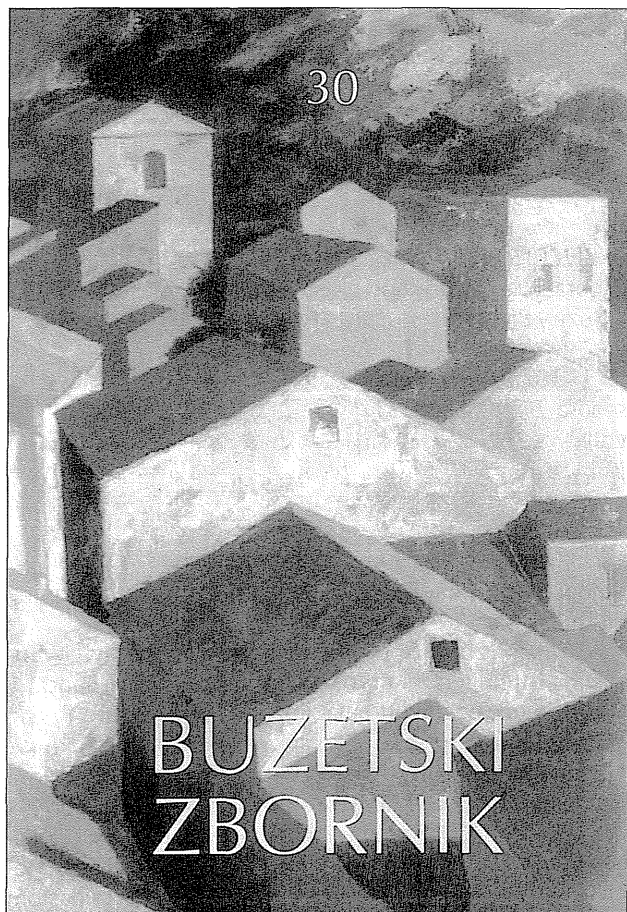
U povijesti hrvatske leksikografije značajno mjesto zauzima "Ričoslovník" Josipa Voltića. Ovaj je rječnik bio tema dr. sc. Alojza Jembriha. Autor kaže da u povijesti hrvatske leksikografije, na početku 19. stoljeća, susrećemo uz Dubrovčanina Joakima Stullija (1730.-1817.) i Istranina Josipa Voltića (1750.-1825.) koji je 1803. u Beču tiskom objelodanio trojezični rječnik "Ričoslovník iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika", pa se, u odnosu na broj jezika u rječniku, kad je riječ o vrsti rječnika, Voltićev s pravom smatra višjezičnim rječnikom.

Dr. sc. Antonija Zaradija Kiš osvrnula se na "Martinsko nasljeđe u Istri". Intencija ovoga priloga je bila po prvi put sustavnije prikazati bogato kulturno nasljeđe Istre glede tradicije sv. Martina (11.11.), franačkoga ranokršćanskog sveca i značajnog pronositelja kršćanstva. Martinska istarska baština je promatrana kroz tri aspekta: hagiotoponimi, svetišta, književnost (glagoljska i pučka).

Dr. sc. Jasna Vince piše o morfološkim temama u Ribarićevom opusu istarskih dijalekata.

Dr. sc. Mirela Slukan Altić obrađuje "Povijest kartografskog upoznavanja Ćićarije". Autorica zaključuje da je Ćićarija, koja se strmo izdiže iz valovitog flišnog pobrda središnje Istre, počela privlačiti pažnju kartografa već u starom vijeku. Od prvog kartografskog pojavljivanja Ćićarije do njezina prvog prikaza temeljenog na geodetskoj izmjeri proteklo je više od 15 stoljeća. Tijekom toga vremena predodžba o njezinom obliku i izgledu usavršavala se zajedno s geografskim upoznavanjem toga prostora, kao i samim razvojem kartografske znanosti koja ga je prikazivala.

Mr. sc. Zdenko Balog u prilogu "Kupoprodajni ugovori u Roču u 16. stoljeću" obrađuje kupoprodajne odnose koji su vladali u malim istarskim komunama u 16. stoljeću. Izvori su Ročka kvaderna, notarske knjige i bilješke na marginama glagoljskih kodeksa. Obraduju se cijena i variranje cijena roba kojima se trguje, ali i načini plaćanja, prebijanje obveza i sl. Zanimljivi su primjeri trgovanja stokom, zemljom, kućama i žitarcima.

Mr. sc. Jakov Jelinčić govori o "Sličnosti između Buzetskog i Dvigradskog statuta". Autor iznosi zanimljive podatke o podudarnosti mnogih odredaba Buzetskog i Dvigradskog statuta, što je jedinstven slučaj u istarskim statutima. Buzetski statut ima 140, a Dvigradski 184 poglavlja. Čak 95 poglavlja Buzetskog statuta gotovo je identično poglavljima Dvigradskoga statuta. Autor utvrđuje da je Dvigradski statut bio predloškom Buzetskom.

Prof. Branka Poropat u prilogu "Vodenice u knjizi buzetskog bilježnika Martina Satolića od 1492. do 1517.", obrađuje podatke o vodenicama na koje je naišla proučavajući najstariju knjigu buzetskog bilježnika Martina Satolića (od 1492. do 1517.). Iz ugovora u toj knjizi doznajemo o nazivima vodenica, njihovom točnom smještaju, o nazivima susjednih posjeda, rijeka, pritoka, o materijalima od kojih su vodenice bile izgrađene te o zanimljivostima vezanih uz neke ugovore.

Dražen Vlahov, arhivski savjetnik iz Državnog arhiva u Pazinu, govorio je o životopisu glagoljaša popa Ilije Pečarića, ročkog župnika od 1487. do 1551. godine, rođenog u Bribiru 1461. god. Na kraju svog priopćenja zaključio je da je Roč imao sreću što su u njemu krajem XV. i početkom XVI. stoljeća istodobno djelovala dva velikana ročke kulturne povijesti – Ilija Pečarić i Šimun Greblo, od kojih je svaki na svoj način ostavio trag u našoj kulturnoj baštini – prvi na planu zaštite sakralnih spomenika, a drugi u književnom stvaralaštvu.

Prof. Miroslav Sinčić u prilogu "Ogled o melografskom i etnomuzikološkom radu Renata Pernića" govori o Pernićevoj ulozi i radu na skupljanju i popularizaciji istarskoga glazbenog folklora. Pernić je na terenu snimao izvorne pjesme i svirku, pripremao niz radio emisija, pisao članke u novinama, a kruna njegova rada je monografija "Meštri, svirci i kantaduri" o istarskim narodnim pjevačima, svircima i graditeljima narodnih glazbala.

Mr. sc. Josip Žmak zapisao je "Sjećanja na Ćićariju u rujanskim danima 1943. godine", a u drugom je prilogu opisao jednu od posljednjih krbunica na Krasu.

O radu organa uprave općine Buzet osamdesetih godina prošlog stoljeća govori prof. Ivan Klarić, jedan od tadašnjih predsjednika Skupštine.

Antun Medica je prikupio i zapisao 1000 riječi govora sela Račja Vas, a Ivan Draščić Beli Mate bilježi stara zavičajna imena u selu Sv. Martin.

Hidrografiju Sovinjštone obrađuje Vojmil Prodan, a dr. vet. Fedor Putinja, rukovodilac veterinarske službe u Buzetu, inicijator i pokretač umjetnog osjemenjivanja na Buzeštini, daje pregled 50 godina ove aktivnosti u Istri.

Prof. Josip Šipuš u 30. knjizi Buzetskog zbornika zastupljen je s većim brojem novinarskih priloga o dnevnim događajima s područja Buzeštine. Radi li se o vremenskoj nepogodi, važnom gospodarskom ili kulturnom događaju, svejedno, skupljeni prilozi obuhvaćaju poduže razdoblje buzetske svakodnevice. Ništa nije

posebno dotjerivano, naprosto je kronološki zapisano i kao takvo najbolje svjedoči što se, gdje i kada dogodilo.

U članku o metodološkim značajkama demografskog istraživanja Istre, prof. Ivan Zupanc upozorava na neke tehničko-metodološke probleme; svaki prostor ima različitu demografsku problematiku istraživanja pa tako i Istra. Budući istraživači saznat će na što treba obratiti pozornost prije no što krenu u zahtjevno prikupljanje podataka.

U literarnim prilogima tiskana je pripovijetka "Oklada", Fedora Putinje i pjesme buzetskih pjesnika: Miroslava Sinčića, Mirne Bratulić, Marije Ribarić, Snježane Markežić-Klobas, Daniela Sirotića i Belle Rupena.

Predstavljeno je nekoliko knjiga objavljenih 2003. g. "Antifašizam na Buzeštini" prikazao je akademik Petar Strčić, a knjigu Dražena Vlahova, "Glagoljski zapisi u knjizi krštenih i umrlih iz Huma (1618.–1672.)" dr. sc. Slaven Bertoša. Četiri nova sveska Annalesa (31–34) prikazao je Božo Jakovljević, a svojim prilogima u ovoj rubrici javljaju se i Mirjana Pavletić, Saša Nikolić, Gordana Čalić Šverko i Zlata Marzi.

Vlado Pernić pripremio je životopis Silvana Pavletića, a Miroslav Sinčić Renata Pernića.

U rubrici "Sport", Siniša Žulić govori o automobilizmu. Već se godinama organizira automobilistička trka "Buzetski dani", a 2003. god. po prvi put, trka je uvrštena u kalendar europskog prvenstva te se tako boduje. Zabilježio je osnivanje kluba "Buzet autosport" te izvještava o uspjesima buzetskih bočara.

Prilog "Od Raspadalice do starog aboridžanskog svetišta u Australiji" napisala je Gordana Čalić Šverko.

Novu knjigu zbornika uredili su Božo Jakovljević (glavni i odgovorni urednik), Tanja Perić Polonijo i Dražen Vlahov.

Božo Jakovljević

Peter Lovšin – Peter Mlakar – Igor Vidmar: PUNK JE BIL PREJ. 25 let punka pod Slovenci. Ljubljana, Cankarjeva založba-Ropot, 2002, pp. 186.

Tra la fine degli anni Settanta e l'inizio degli anni Ottanta, in Slovenia, la musica punk divenne un punto di riferimento importante per le nuove generazioni. Nacquero una moltitudine di nuovi gruppi e molti giovani cominciarono a vestire in maniera "strana". In poco tempo era nata una subcultura, che non aveva uguali in Jugoslavia e che cominciò a muoversi autonomamente al di fuori delle istituzioni. La cosa era del tutto nuova e non poteva lasciare indifferenti i politici. Nel sistema autogestito, infatti, non era previsto che si potesse spaziare al di fuori delle istituzioni e al là del sistema. Il fenomeno ebbe un effetto dirompente, ma

quando si esaurì venne presto messo nel dimenticatoio.

Il nichilismo proposto dai punk era inaccettabile per la classe politica della Slovenia socialista, ma anche per gli intellettuali che s'impegnarono a promuovere i valori nazionali. Quel fenomeno era, in fondo, considerato politicamente scorretto da tutti. Non è strano dunque che nessuno, per ora, si sia preso la briga di studiarlo a fondo. Se ciò accadesse si correrebbe il "rischio" di dover assegnargli un ruolo più o meno importante nella democratizzazione della società e di dover ammettere che contribuì, prima di altri, ad aprire "spazi di pluralismo". In attesa che ciò avvenga, una raccolta di saggi e documenti ci ricorda che "il punk c'era prima", prima anche di *Nova revija*, la rivista degli intellettuali a cui tanti meriti sono stati ascritti per il processo d'indipendenza della Slovenia.

A curare il libro, *Punk je bil prej (Il punk c'era prima)*, che celebra i 25 anni di punk "sotto gli sloveni", tre dei protagonisti più importanti di quell'epoca: Peter Lovšin, Peter Mlakar e Igor Vidmar. A parlare del punk sono in pratica gli stessi che diedero vita a quel movimento e che, a decenni di distanza, ricordano quell'esperienza e ne rivendicano l'importanza. Come avvenne nel 1984, quando uscì il volume *Punk pod slovinci (Il punk sotto gli sloveni)*, gli autori mettono in appendice un vasto numero di documenti che fanno rivivere la burrascosa polemica politica e giornalistica, che si sviluppò in quel periodo. Non manca nemmeno una selezione dei testi delle canzoni più significativi scritte tra il 1977 e il 1985. Nella parte iniziale del libro, i sette saggi, a firma di Tine Hribar, Ali Žerdin, Božo Repe, Marina Gržinić, Gregor Tomc, Igor Vidmar e Peter Mlakar, non chiariscono tutti gli aspetti e non hanno nemmeno l'ambizione di farlo, ma hanno piuttosto il proposito di aprire stimolanti campi d'indagine storiografica, sociologica e culturale.

Significativamente l'introduzione del volume viene lasciata a Tine Hribar, uno dei redattori storici di *Nova revija*, che non manca di rendere l'onore delle armi a quei compagni di strada dimenticati. Egli ammette che senza lo scossone provocato dal punk non ci sarebbe stata nemmeno la sua rivista. Quando nel 1977, nacquero i *Pankrti* (il primo gruppo punk sloveno), il regime non sembrava avere alcuna opposizione e le loro provocazioni contribuirono a far allargare gli spazi di democrazia. Si sviluppò, così, all'epoca, un contrasto tra

la Slovenia "ufficiale" e l'"alternativa". Come constata lo storico Božo Repe, il punk, che aveva l'obiettivo di criticare provocatoriamente le società, in realtà aprì la strada ai nuovi "movimenti alternativi". Quest'ultimi contribuirono in maniera fondamentale a ridisegnare la società slovena. I punk, sin dalla loro comparsa, iniziarono sempre più pesantemente a prendersi gioco del partito e della retorica del regime. Questo processo viene magistralmente spiegato da una delle penne migliori di *Mladina*, Ali Žerdin, che ci offre una puntuale cronaca di quegli anni, ricca di citazioni dei testi dissacranti delle canzoni. In effetti, cantare "Signori compagni io non vi credo" non poteva che far andare su tutte le furie i funzionari di partito e i sostenitori del regime. D'un tratto ci si cominciò a chiedere chi aveva corrotto quella generazione e come fosse possibile che d'un tratto non pensasse più al socialismo. Ben presto cominciò una vera e propria caccia alle streghe. Molti giovani che s'ispiravano a questi modelli finirono così per avere una serie di problemi con la polizia. Non mancò nemmeno un'azione inscenata che aveva lo scopo di dimostrare i legami tra il movimento e l'ideologia nazista. Il punk però oramai era troppo importante e troppi erano i giovani che ascoltavano questo tipo di musica. Reprimerlo non era possibile, visto che ogni azione di questo tipo rischiava di allontanare i giovani dalle organizzazioni del sistema.

In ogni modo, come osserva Marina Gržinić, una delle artiste che si affermò in quel periodo con i suoi video, il problema è quello del ricollocamento del punk nella sfera politica, culturale e artistica del paese. Il punk ebbe effetti anche sull'arte e sulla cultura. Esso, ponendosi in alternativa alla cultura di regime, consentì di abbandonare i classici *cliché* istituzionali, per sviluppare un radicale post-modernismo. Queste forme d'espressività artistica, però, ancor oggi fanno fatica a venir riconosciute nel panorama artistico e culturale sloveno.

Il volume apre quindi tutta una serie di temi che meriterebbero di venir sviluppati e approfonditi con analisi e ricerche. In qualche modo offre una nuova prospettiva d'analisi per capire la storia recente slovena e riporta alla luce un fenomeno che ebbe sicuramente implicazioni sociali, culturali e politiche.

Stefano Lusa

NAVODILA AVTORJEM

1. ANNALES: *Anali za istrske in mediteranske študije* – *Annali di Studi istriani e mediterranei* – *Annals for Istran and Mediterranean Studies* (do 5. številke: *Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin* – *Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine* – *Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions*) je znanstvena in strokovna interdisciplinarna revija humanističnih, družboslovnih in naravoslovnih vsebin v podnaslovu opredeljenega geografskega območja.

2. Sprejemamo prispevke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati.

3. Prispevki naj obsegajo največ 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami. Na levi pustite 3 do 4 cm širok rob. Zaželeno je tudi (originalno) slikovno gradivo, še posebno pa oddaja prispevka na računalniški disketi v programih za PC (osebne) računalnike.

4. Naslovna stran tipkopisa naj vsebuje naslov in podnaslov prispevka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov institucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko in morebitnim naslovom elektronske pošte.

Uredništvo razvršča prispevke v naslednje **kategorije**:

Izvirni znanstveni članki vsebujejo izvirne rezultate lastnih raziskav, ki še niso bili objavljeni. Dela pošlje uredništvo v recenzijo. Avtor se obvezuje, da prispevka ne bo objavil drugje.

Pregledni članki imajo značaj izvirnih del. To so natančni in kritični pregledi literature iz posameznih zanimivih strokovnih področij.

Predhodno sporočilo in *Gradiva* imajo ravno tako značaj izvirnih del.

Strokovni članki prikazujejo rezultate strokovnih raziskav. Tudi te prispevke uredništvo pošlje v recenzijo in avtor se obveže, da prispevka ne bo objavil drugje.

Poročila vsebujejo krajše znanstvene informacije o zaključenih raziskovanjih ali kratek opis strokovnih in znanstvenih knjig ali srečanj. Taki prispevki ne smejo presegati 5 strani.

Mladinske raziskovalne naloge morajo biti urejene kot strokovna dela.

Komentarji so namenjeni aktualnostim s strokovnega področja. Ne smejo presegati 2 strani.

Obvestila so namenjena društvenemu življenju. Obsegajo 1 stran.

5. Prispevek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (cca. 10 vrstic) od povzetka (cca. 30 vrstic) in v nasprotju s povzetkom tudi ne vsebuje komentarjev in priporočil.

V *izvlečku* na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Navedemo, čemu smo delo opravili ali napisali dokument. Na že objavljeno gradivo se sklicujemo

le, če je to glavni motiv dela. Na kratko opišemo metode in tehnike dela – kolikor je potrebno za razumevanje. Nove tehnike opišemo le, kjer se razlikujejo od že znanih. Če v delu ne opisujemo eksperimentalnega ali praktičnega dela, opišemo vire informacij. Rezultate in zaključke lahko združimo. Kar se da informativno navedemo le, kaj smo ugotovili oziroma odkrili.

Povzetek začnemo s stavkom, ki vsebuje glavno sporočilo dela. Stavki naj bodo popolni in ne predolgi. Pišemo v tretji osebi, le izjemoma uporabimo glagole v neosebni obliki. Uporabljamo pravilni strokovni jezik in se izogibamo slabše znanim kraticam. Ohraniti moramo osnovno informacijo in poudarke iz glavnega besedila. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.

6. Avtorji so dolžni definirati in pripisati ustrezne **ključne besede** (pod izvlečkom) članka. Zaželeni so tudi **angleški (ali slovenski) prevodi** ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu. Priporočamo se še za angleški (ali slovenski) prevod povzetka, sicer bo za to poskrbelo uredništvo.

7. V besedilu se po možnosti držimo naslednjih poglavij:

1. Uvod.
2. Pregled dosedanjih objav.
3. Materiali in metode (Dokazni postopek).
4. Rezultati.
5. Razprava ali diskusija.
6. Zaključek (Sklepi).
7. Zahvala – če avtor želi.
8. Priloge – če je potrebno.
9. Literatura (Viri, Bibliografija).
10. Povzetek (Summary).
11. Izvleček.
12. Ključne besede (neobvezno).

8. Ločimo **vsebinske** in **bibliografske opombe**. Vsebinske opombe besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo jih *pod črto*. Z bibliografsko opombo pa mislimo na citat – torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije (navedemo tudi točno stran, kjer je citat objavljen) ali na publikacijo (članek) kot celoto (točne strani, kjer smo besedilo prevzeli, ne navajamo).

Bibliografsko opombo sestavljajo naslednji podatki:

Avtor, leto izida in – le če citiramo točno določeni del besedila – tudi navedba strani.

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Literatura* (Viri, Bibliografija).

Primer citata med besedilom:

(Grafenauer, 1993, 11).

Primer navajanja vira kot celote, brez citiranja: (Grafenauer, 1993).

Popolni podatki o tem viru v poglavju Literatura pa se glasijo:

Grafenauer, B. (1993): Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. V: Acta Histriae I. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 9-52.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se viri med seboj razlikujejo. Primer:

(Grafenauer, 1993a); (Grafenauer, 1993b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela ali navedbe virov v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Gombač, 1996; Grafenauer, 1993b).

9. Pri citiranju arhivskih virov navedemo najprej arhiv, nato ime fonda ali zbirke in signaturo. V članku navajamo kratico arhivskega vira v oklepaju med besedilom. Kratico pa razložimo v poglavju o virih na koncu prispevka.

Primer navajanja arhivskega vira v oklepaju med besedilom: (PAK. RAG, 1)

Primer navajanja arhivskega vira v poglavju o virih: **PAK. RAG** – Pokrajinski arhiv Koper, Rodbinski arhiv Gravisi, a. e. (arhivska enota) 1.

Podobno poskušamo ravnati pri uporabi časopisnih virov.

10. Poglavje o literaturi in virih je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

– Opis zaključene publikacije kot celote – knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Zbirka. Kraj, Založba.

Npr.:

Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (1995): Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

V zgornjem primeru, kjer je avtorjev več kot dva, je korekten tudi citat:

(Verginella et al., 1995)

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

– Opis prispevka v **zaključeni publikaciji** – npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Izdaja. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Verginella, M. (1995): Poraženi zmagovalci. Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem. V: Verginella, M. et al.: Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 13-51.

– Opis članka v **reviji**:

Avtor (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, letnik, številka. Kraj, strani od-do. Primer:

Sedmak, M. (2002a) Etnično mešane zakonske zveze kot oblika medkulturnega soočenja: primer Slovenske Istre. Družboslovne razprave, XVIII, 39, Ljubljana, 35-37.

– opis ustnega vira:

Informator (leto izporočila): Ime in priimek informatorja, leto rojstva, vloga, funkcija ali položaj. Način pričevanja. Oblika in kraj nahajanja zapisa. Primer:

Baf, A. (1998): Alojzije Baf, r. 1930, župnik v Vižinadi. Ustno izporočilo. Magnetofonski zapis pri avtorju.

– opis vira iz internetnih spletnih strani:

www. home page ustanove (leto-mesec izpisa): celoten naslov odstrani. Primer:

www.zrs-kp.si (2000-07):

<http://www.slo-istra.com/koper/zrs/zrs.html>

Članki so razvrščeni po abecednem redu priimkov avtorjev ter po letu izdaje, v primeru da gre za več citatov istega-istih avtorjev.

11. Tiskarski znaki za poudarke naj bodo:

podčrtano za **polkrepko**,

valovito podčrtano za *ležeče*.

Računalniški zapis naj vključuje ustrezne oznake za bold in *italics*.

12. Kratice v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.

13. Pri ocenah publikacij navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).

14. Prvi odtis prispevkov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v treh (3) dneh. Besedilo popravljamo s korekturnimi znamenji, ki jih najdemo na koncu Slovenskega pravopisa (1962), Ljubljana, ali v: Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). Ljubljana, SAZU-DZS, 13-14.

Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.

15. Uredništvo prosi avtorje, naj navodila vedno upoštevajo. Ob vseh nejasnostih je uredništvo na voljo za vsa pojasnila.

UREDNIŠTVO

ISTRUZIONI PER GLI AUTORI

1. Gli **ANNALES**: *Anali za istrske in mediteranske študije* – *Annali di Studi istriani e mediterranei* – *Annals for Istrian and Mediterranean Studies* (sino al numero 5: *Anali Koprškega primorja in bližnjih krajev* – *Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine*), sono un periodico scientifico e specialistico multidisciplinare dai contenuti umanistici, sociologici e naturalistici relativi all'area geografica definita nel sottotitolo.

2. La Redazione, che accetta articoli in lingua slovena, italiana, croata e inglese, si riserva il diritto di una revisione linguistica dei testi.

3. Gli articoli devono essere di lunghezza non superiore alle 24 cartelle dattiloscritte con 30 righe per cartella. Il testo deve avere il margine sinistro di 3-4 cm. Sarà gradito anche l'invio di materiale iconografico originale e, soprattutto, la consegna dei contributi su dischetto per Personal Computer.

4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore, denominazione e indirizzo dell'ente di appartenenza o, in alternativa, l'indirizzo di casa, nonché l'eventuale indirizzo di posta elettronica.

La Redazione classifica i contributi nelle seguenti categorie:

Saggi scientifici originali – riportano i risultati ancora inediti di ricerche compiute dagli autori. La Redazione si riserva il diritto di farli valutare dai *referees*. L'autore s'impegna a non pubblicare altrove il suo contributo.

Compendi (review article) – vengono trattati come i saggi originali. Sono recensioni dettagliate e critiche di testi riguardanti singole discipline specialistiche.

Relazioni preliminari e Materiali – anch'essi vengono trattati come i saggi originali.

Lavori specialistici – sono i risultati di ricerche e lavori specifici. Anche questi vengono valutati dai *referees* e non devono essere pubblicati altrove.

Relazioni – comprendono brevi resoconti di ricerche già concluse o succinte notizie in merito a convegni o pubblicazioni scientifiche. Questi contributi non devono superare le 5 cartelle.

Lavori scolastici di ricerca – vanno redatti come i lavori specialistici.

Commenti – riguardano temi d'attualità relativi alle singole discipline. Non devono superare le 2 cartelle.

Informazioni – riflettono l'attività delle associazioni. Vanno limitate a una cartella.

5. I contributi devono essere corredati da un **riassunto** e da una **sintesi** (*abstract*). Quest'ultima sarà più breve (cca. 10 righe) del riassunto (cca. 30 righe) e senza commenti.

Nella *sintesi* si descriveranno brevemente i metodi e i risultati delle ricerche e anche i motivi che le hanno determinate; ci si richiamerà a fonti già pubblicate

soltanto se sono l'argomento principale del contributo; le tecniche di lavoro verranno illustrate sinteticamente nel caso sia necessario e soltanto se si differenziano da quelle già conosciute. Se nell'articolo non viene descritto il lavoro sperimentale o pratico vanno citate le fonti d'informazione. Risultati e conclusioni si possono abbinare. Vanno riportate in maniera sintetica, a titolo d'informazione, soltanto le conclusioni o le scoperte alle quali si è giunti.

Il *riassunto* si apre con la frase che riporta il messaggio principale del contributo. Si scrive in terza persona, usando solo in via eccezionale verbi impersonali. Le frasi non devono essere troppo lunghe. Vanno usati termini scientifici esatti evitando abbreviazioni poco conosciute. Ci si deve attenere alle informazioni basilari ed evitare di riportare conclusioni omesse nel testo del contributo.

6. Gli autori sono tenuti a indicare le **parole chiave** adeguate (alla fine della sintesi). Sono auspicabili anche le traduzioni in inglese delle didascalie delle fotografie e delle tabelle. Si raccomanda pure la traduzione in inglese della sintesi, in caso contrario vi provvederà la Redazione.

7. Il testo deve essere strutturato nei seguenti capitoli:

1. Introduzione.
2. Rassegna dei lavori relativi già pubblicati.
3. Materiali e metodologia (procedimento di dimostrazione).
4. Risultati.
5. Commento o discussione.
6. Conclusione.
7. Ringraziamenti – se necessari.
8. Allegati – se necessari.
9. Bibliografia e fonti.
10. Riassunto.
11. Sintesi.
12. Parole chiave.

8. Bisogna fare una distinzione tra **riferimenti bibliografici e note a piè di pagina**. Queste ultime sono destinate essenzialmente a fini esplicativi e di contenuto mentre i riferimenti bibliografici richiamano un'altra pubblicazione (articolo) (in questo caso non s'indica la pagina da cui è stata tratta la citazione) oppure un brano particolare (qui invece la pagina va indicata).

La nota bibliografica, riportata nel testo fra parentesi, deve contenere i seguenti dati: cognome dell'autore, anno di pubblicazione e, se citiamo un determinato brano del testo, anche la pagina. I riferimenti bibliografici completi delle fonti vanno quindi inseriti nel capitolo *Fonti e bibliografia*. Esempio di citazione nel testo: (*Grafenauer, 1993, 11*). Esempio di riferimento alla fonte, senza citazione: (*Grafenauer, 1993*). I dati completi su questa fonte nel capitolo *Fonti e bibliografia* verranno riportati in questa maniera:

Grafenauer, B. (1993): Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. In: *Acta Histriae*, I. Capodistria, Società storica del Litorale, 9-52.

Se si citano più lavori dello stesso autore pubblicati nello stesso anno accanto al cognome va aggiunta una lettera in ordine alfabetico progressivo per distinguere i vari lavori. Ad es.: (*Grafenauer, 1993a*); (*Grafenauer, 1993b*).

Nel caso, in cui gli autori siano più di due, è corretta anche la citazione:

(*Verginella et al., 1995*).

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagina e va riportato nello stesso modo come sopra.

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. Per es. (*Grafenauer, 1993b*; *Verginella, 1995*).

9. Nel citare le **fonti d'archivio** bisogna indicare in primo luogo la sigla dell'archivio, quindi il fondo o la raccolta e la segnatura. Nel testo verrà quindi riportata solamente l'abbreviazione inserita nel capitolo *Fonti e bibliografia*.

Esempio di citazione fra parentesi nel testo: (ARC).

Esempio di stesura completa nel capitolo *Fonti e bibliografia*: **ARC** – Archivio regionale di Capodistria (ARC). Fondo Graviš, scatola 117, b. 3.

Nel caso di più documenti relativi alla stessa unità d'archivio, essi vanno distinti riportando accanto alla sigla un numero progressivo che va poi ripetuto nel testo.

10. Il capitolo **Fonti e bibliografia** è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

– Descrizione di un'opera compiuta:

autore/i (anno di edizione): Titolo. Collana, nro. Luogo di edizione, casa editrice.

Verginella, M., Volk, A. & K. Colja (1995): Gente in guerra. Il secondo conflitto mondiale a Trieste e nel Litorale. Biblioteca Annales, 9. Capodistria, Società storica del Litorale.

– Descrizione di un articolo che compare in un volume miscelaneo:

autore/i del contributo (anno di edizione): Titolo. In: autore/curatore del libro: titolo del libro. Luogo di edizione, casa editrice, pagine (da – a). Per es.:

Biondi, N. (2001): Regnicoli, Storie di sudditi italiani nel Litorale austriaco durante la prima guerra mondiale. In: Cecotti, F. (ed.): *Un esilio che non ha pari*. Gorizia, Libreria Editrice Goriziana, 49-70.

– Descrizione di un articolo in una pubblicazione periodica – rivista:

Autore/i (anno di edizione): Titolo del contributo. Titolo del periodico, volume, nro. del periodico. Luogo di edizione, pagine (da – a). Per es.:

Purini, P. (2000): Analisi dei dati statistici ufficiali italiani riguardanti l'emigrazione dalla Venezia Giulia nel periodo 1921-1938. *Annales*, 10, 20. Capodistria, 171-190.

– Descrizione di una fonte orale:

Informatore (anno della testimonianza): Nome e cognome dell'informatore, anno di nascita, ruolo, posizione o stato. Tipo di trascrizione della fonte. Luogo della fonte. Per es.:

Bepi Magnacavai (1998): Giuseppe Predonzan, a. 1923, contadino di Parenzo. Testimonianza orale. Appunti dattiloscritti dell'intervista presso l'archivio personale dell'autore.

Descrizione di una fonte tratta da pagine internet:

www. home page dell'intestatario (anno-mese della trascrizione): titolo completo del sito. Per es.:

www.zrs-kp.si (2000-07):

<http://www.slo.istra.com/koper/zrs/zrs.html>

La bibliografia va compilata in ordine alfabetico in base all'autore o alla fonte.

11. Le parti del testo che richiedono un particolare risalto e debbono comparire a carattere spaziato vanno sottolineate.

Quelle che debbono comparire in corsivo vanno sottolineate con una linea ondulata.

Il testo su PC deve comprendere le indicazioni adeguate per **bold** e *italics*.

12. Il significato delle abbreviazioni va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo.

13. Per quanto riguarda le **Recensioni**, nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 10, vale a dire autore, titolo, luogo di edizione, casa editrice nonché il numero complessivo delle pagine dell'opera recensita.

14. Gli autori ricevono le prime **bozze di stampa** per la revisione. Le bozze corrette vanno quindi rispedito entro tre giorni alla Redazione. In questa fase i testi, corretti con segni adeguati (indicazioni in merito si trovano alla fine della pubblicazione "Slovenski pravopis", Ljubljana, 1962 e "Slovenski pravopis 1", Pravila, Ljubljana, 1990, pp. 13-14.), non possono essere più ampliati. La revisione delle seconde bozze è svolta dalla Redazione.

15. La Redazione, rimanendo a disposizione per eventuali chiarimenti, raccomanda agli autori di attenersi alle norme di cui sopra.

LA REDAZIONE

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. **ANNALES: Annals for Istran and Mediterranean Studies** – *Anali za istrske in mediteranske študije* (up to No. 5: *Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions* – *Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin*) is a scientific and research interdisciplinary review covering the humanities, sociology and natural science in the area as stated in the review's subtitle.

2. Articles (papers) written in Slovene, Italian, Croatian and English languages will be accepted. The Editorial Board reserves the right to have them linguistically revised and corrected.

3. Articles should be written on max. 24 pages with double spacing and on one side of the sheet only. On the left side of each page, a 3-4 cm wide margin is to be left. Original photographs, drawings and tables are welcomed, as well as diskettes containing the texts, together with reference to the programme used.

4. Title page of typescript is to include title and subtitle of the article (paper), author's name, any (academic) titles and name of institution by which employed or personal address with eventual E-mail address.

Articles are arranged in the following eight **categories**:

Original scientific papers containing not yet published results of the author's own research. Such works will be reviewed by scientists chosen by the Editorial Board. Authors oblige themselves not to offer their material to any other journal or magazine.

Review articles bearing the character of original works. These are critical and detailed reviews of literature from various interesting fields of research.

Preliminary communication and Materials also bearing the character of original works.

Professional papers presenting results obtained through research. They too will be reviewed, and authors oblige themselves not to publish them elsewhere.

Reports include short scientific information on integral research work or a short description of scientific or specialist books or meetings of experts. Such articles are not to exceed 5 pages.

Youth research compositions are to be presented in the same way as research works.

Explanatory comments include topical issues from various fields of research and are not to exceed 2 pages.

Notices include news from various associations and should not exceed 1 page.

5. Articles should include both **summary** and **abstract**.

Abstract is the shorter of the two (with up to 10 lines) and does not include, in contrast to summary (with up to 30 lines), explanatory comments and recommendations.

Abstract is to contain a short description of the purpose and methods of the work and its results. Author should also state why the work has been carried out and why a document has been written about it. References to the already published material are made only if this is the

main purpose of the work. Methods: if necessary, work methods and techniques are to be briefly described (new techniques are to be stated only if differing from the already known ones). If no experimental or practical work is described, sources of information are to be given. Results and conclusions may be incorporated. Findings are to be presented as briefly as possible.

At the beginning of summary the essential points of the carried out work are to be presented. Sentences should be concise and not too long. The text is to be written in the third person; verbs may be used in impersonal form only exceptionally. The not so well known abbreviations are to be avoided. Summary is to retain the basic information from the main part of the text, and should not contain anything that does not appear in the main text itself.

6. Authors are obliged to define and state **key words** (below abstract) in their articles. **English (or Slovene) translation** of key words, texts accompanying figures and tables are welcomed, as well as English (or Slovene) translation of abstracts; if this is not convenient, the Board of Editors will provide for it.

7. Texts should include, if at all possible, the following chapters:

1. Introduction
2. Works published to date
3. Material and methods
4. Results
5. Discussion
6. Conclusions
7. Acknowledgements (if desired by author)
8. Supplements (if necessary)
9. References (Sources, Bibliography)
10. Summary
11. Abstract
12. Key words

8. Two kinds of *notes* are distinguished: those regarding the **contents** of the text, and those referring to **bibliography**. The first elucidate the text in even greater detail and are to appear *at the bottom of the page (under line)*. Bibliographical notes, which are to appear in brackets in the text itself, deal with quotations and refer to a precisely stipulated part of the text from some other publication (the page on which quotation appears is to be therefore stated as well) or to a publication (article) as a whole (in this case no page from which the text has been taken is to be stated).

Bibliographical notes are made up of the following details:

Author, year of its publication, and page (but only if a precisely stipulated part of the text is quoted).

The entire bibliographical data of the quoted and used sources are to be stated under *References* (Sources, Bibliography).

Example of quotation referring to a precisely stipulated part of the text: (Sommerville, 1995, 11).

Example of source quotation as a whole, with no citation: (Sommerville, 1995).

The entire data of this source are to be stated in the references and sources chapter as follows:

Sommerville, M. R. (1995): Sex and Subjection. Attitudes to Women in Early-Modern Society. London-New York-Sydney-Auckland, Arnold.

If a number of works *by the same author from the same year* are quoted, letters in alphabetical order are to be stated apart from the author's surname and abbreviation of his first name, in order that the sources are clearly divided between each other. Example:

(Sommerville, 1986a); (Sommerville, 1986b).

Bibliographical note can also be a part of the note referring to the contents and is to be written in the same way, i.e. in brackets within the note referring to the contents.

Separate works or source quotations under the same note are to be separated with semicolon. Example: (Sommerville, 1986b; Counce, 1994).

9. When quoting archive sources, the archive is to be stated first, then the name of the fund or collection and shelfmark. The abbreviation of archive source is to be stated in brackets in the text of the article. The abbreviation is to be explained in the references chapter at the end of the article.

Example of citing archive source in brackets in the text itself: (ASV. CSM, 240).

Example of citing archive source in the reference chapter: **ASV. CSM** – Archivio di Stato di Venezia. Cinque Savi alla Mercanzia, fasc. 240.

Review sources are to be stated in the same way.

10. The references and sources chapter is compulsory. Bibliographical data are to be stated as follows:

– Description of **integral publication**:

Author (year when published): Title. Volume – Collection. Place of publication, published by. Example:

Counce, S. (1994): Oral History and the Local Historian. Approaches to local history. London and New York, Longman.

If there are *more than two authors*, the work can be also cited as:

(Matthews et al., 1990, 35)

If a specific part from an integral publication is quoted, the page numbers from which the quotation has been taken are to be added to the above description.

– Description of the **article (paper) in integral publication** – e.g. text in a collection of scientific papers: Author (year of its publication): Title of the paper. In: Author of the book: Title of the book. Volume – Collection. Place of publication, published by, pages from – to. Example:

Matthews, R., Anderson, D., Chen, R. S., Webb, T. (1990): Global Climate and the Origins of Agriculture. In: Newman, L. F. (ed.): Hunger in History. Food Shortage, Poverty, and Deprivation. Oxford-Cambridge, Blackwell, 27-55.

– Description of **article in a journal**: Author (year of publication): Title of article. Name of journal, volume, number. Place of publication, pages from – to.

Example:

Sluga, G. (1996): Identity and Revolution: The History of the "Forty Days" of May 1945. *Annales* 6, 8/96. Koper, 125-140.

– description of personal communication:

Informant (year when communication was given): Name and surname of informer, year of birth, function or position held. Manner of the testimony's presentation. Form and place where record was made. Example:

Baf, A. (1998): Alojzije Baf, 1930, priest at Vižinada. Personal communication. Tape recording at author's place.

– description of source from the Internet websites:

www. home page of institution (year-month when registered): full address of sub- page. Example:

www.zrs-kp.si (2000-07):

<http://www.slo-istra.com/koper/zrs/zrs.html>

If the same author(s) is (are) cited a number of times, the articles are to appear in alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

11. Printer's marks for accentuations are to be as follows:

underlined for **semi-bold**,

undulatory line for *italics*.

Computer notation is to include suitable marks for bold and *italics*.

12. Abbreviations in the texts are to be explained in brackets when appearing for the first time. A list of used abbreviations can be added to the article.

13. When assessing a publication, its author, title, place, publishing house, year of publication and page numbers (or appropriate description from Item 10) are to be stated in the title of the article.

14. First copies of printed articles will be sent to authors for **proof-reading**. Authors are obliged to return them in three (3) days. No new sentences are allowed to be added during proof-reading. The second (printing) proofs will be read by the Editorial Board.

15. Authors are kindly requested to consider these instructions at all times. In case of any indistinctness, please do not hesitate to contact the review's Editorial Board.

EDITORIAL BOARD

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU

SLIKA NA NASLOVNICI: Bohorič, Adam. *Arcticae horulae succisivae*. Wittenberg, Johann Kraffts Erben, 1584. Prva slovenska slovnica in ena redkih zgodnjih evropskih slovníc živega jezika. Komentar v latinščini (foto: D. Podgornik).

Slika 1: Stiški rokopis (Stična manuscript), 1. pol. 15. st. Cistercijanski samostan v Stični na Dolenjskem (foto: D. Podgornik).

Slika 2: Trubar, Primož. *Catechismus*. Tübingen, Ulrich Morhart, 1550 (foto: D. Podgornik).

Slika 3: Japelj, Jurij et al. *Svetu pismu stariga in noviga testamenta*. Ljubljana, J. F. Eger in nasledniki, 1784–1802, 12 zv. (foto: D. Podgornik).

Slika 4: Herberstein, Žiga. *Rerum Moscoviticarum commentarii*. Basileae, per Ioannem Oporinum, 1549 (foto: D. Podgornik).

Slika 5: Baraga, Friderik. *A theoretical and practical grammar of the Otchipwe language*. Detroit, J. Fox, 1850 (foto: D. Podgornik).

Slika 6: Prešeren, France. *Poezije*. Ljubljana, Jožef Blaznik, 1847 (foto: D. Podgornik).

Gradivo po izvirnikih iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, pripravil dr. Mihael Glavan.

INDICE DELLE FOTO DI COPERTINA

FOTO DI COPERTINA: Bohorič, Adam. *Arcticae horulae succisivae*. Wittenberg, Johann Kraffts Erben, 1584. Prima grammatica slovena ed una delle rare antiche grammatiche europee della lingua viva. Con commento in lingua latina. (foto: D. Podgornik).

Foto 1: Manoscritto di Stična, prima metà del XV sec.. Convento cistercense di Stična nella Dolenjska (foto: D. Podgornik).

Foto 2: Trubar, Primož. *Catechismus*. Tübingen, Ulrich Morhart, 1550. Primo libro in sloveno e primo testo biblico in lingua (foto: D. Podgornik).

Foto 3: Japelj, Jurij et al. *Svetu pismu stariga in noviga testamenta*. Ljubljana, J. F. Eger in nasledniki, 1784–1802, 12 zv. (foto: D. Podgornik).

Foto 4: Herberstein, Žiga. *Rerum Moscoviticarum commentarii*. Basileae, per Ioannem Oporinum, 1549 (foto: D. Podgornik).

Foto 5: Baraga, Friderik. *A theoretical and practical grammar of the Otchipwe language*. Detroit, J. Fox, 1850 (foto: D. Podgornik).

Foto 6: Prešeren, France. *Poezije*. Ljubljana, Jožef Blaznik, 1847 (foto: D. Podgornik).

La documentazione tratta dagli originali della Biblioteca nazionale universitaria di Lubiana è stata curata dal dr. Mihael Glavan.

INDEX TO PICTURES ON THE COVER

FRONT COVER: Bohorič, Adam. *Arcticae horulae succisivae*. Wittenberg, Johann Kraffts Erben, 1584. The first Slovenian grammar book and one of the rare early European grammar books of a living language (photo: D. Podgornik).

Fig. 1: Stiški rokopis (Stična Manuscript), 1st half of the 15th c., Cistercian Monastery in Stična in Dolenjska (photo: D. Podgornik).

Fig. 2: Trubar, Primož. *Catechismus*. Tübingen, Ulrich Morhart, 1550 (photo: D. Podgornik).

Fig. 3: Japelj, Jurij et al. *Svetu pismu stariga in noviga testamenta* (Bible – Old and New Testaments). Ljubljana, J. F. Eger and heirs, 1784–1802, 12 volumes. (photo: D. Podgornik).

Fig. 4: Herberstein, Žiga. *Rerum Moscoviticarum commentarii*. Basileae, per Ioannem Oporinum, 1549 (photo: D. Podgornik).

Fig. 5: Baraga, Friderik. *A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language*. Detroit, J. Fox, 1850 (photo: D. Podgornik).

Fig. 6: Prešeren, France. *Poezije* (Poems). Ljubljana, Jožef Blaznik, 1847 (photo: D. Podgornik).

The photographs of originals kept in the National and University Library of Ljubljana; selection: Dr Mihael Glavan.